

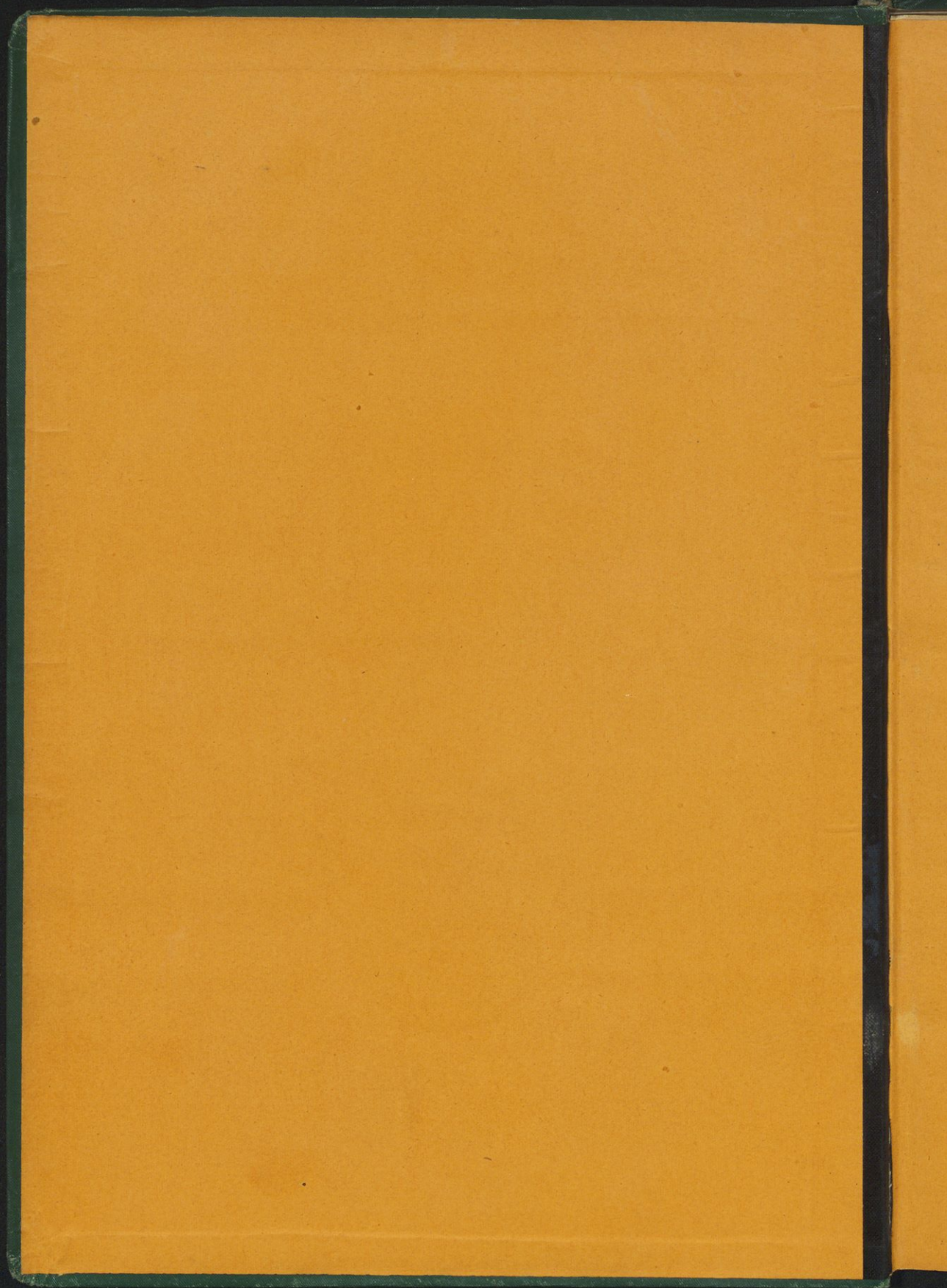
VII
B37935
d

NAŠ CESAR.

1848-1898

F. Spitzhagen

Reichenburg

1848—1898

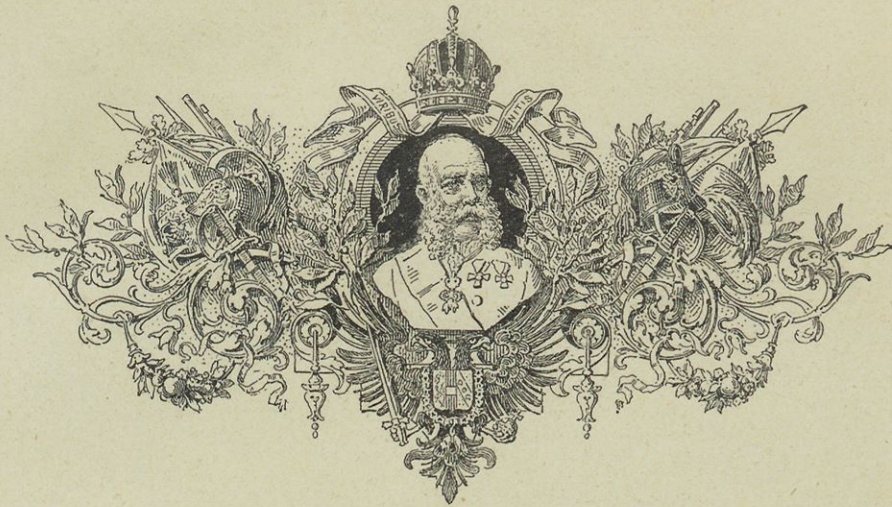
NAŠ CESAR

Spomenica
ob
50 letnici njegove vlade.

Spisal
JOŽEF APIH
c. kr. profesor.

Izdala in založila
Družba sv. Mohorja v Celovcu.

V Celovcu 1898
Natisnila tiskarnica družbe sv. Mohorja.

NAŠ CESAR

SPOMENICA OB PETDESETLETNICI NJEGOVE VLADE.

SPISAL

JOŽEF APIH

C. KR. PROFESOR.

IZDALA IN ZALOŽILA

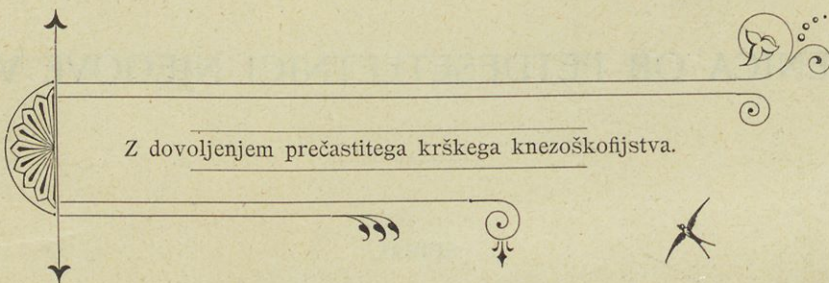
DRUŽBA SVETEGA MOHORJA V CELOVCU.

V CELOVCU 1898

NATISNILA TISKARNICA DRUŽBE SVETEGA MOHORJA.

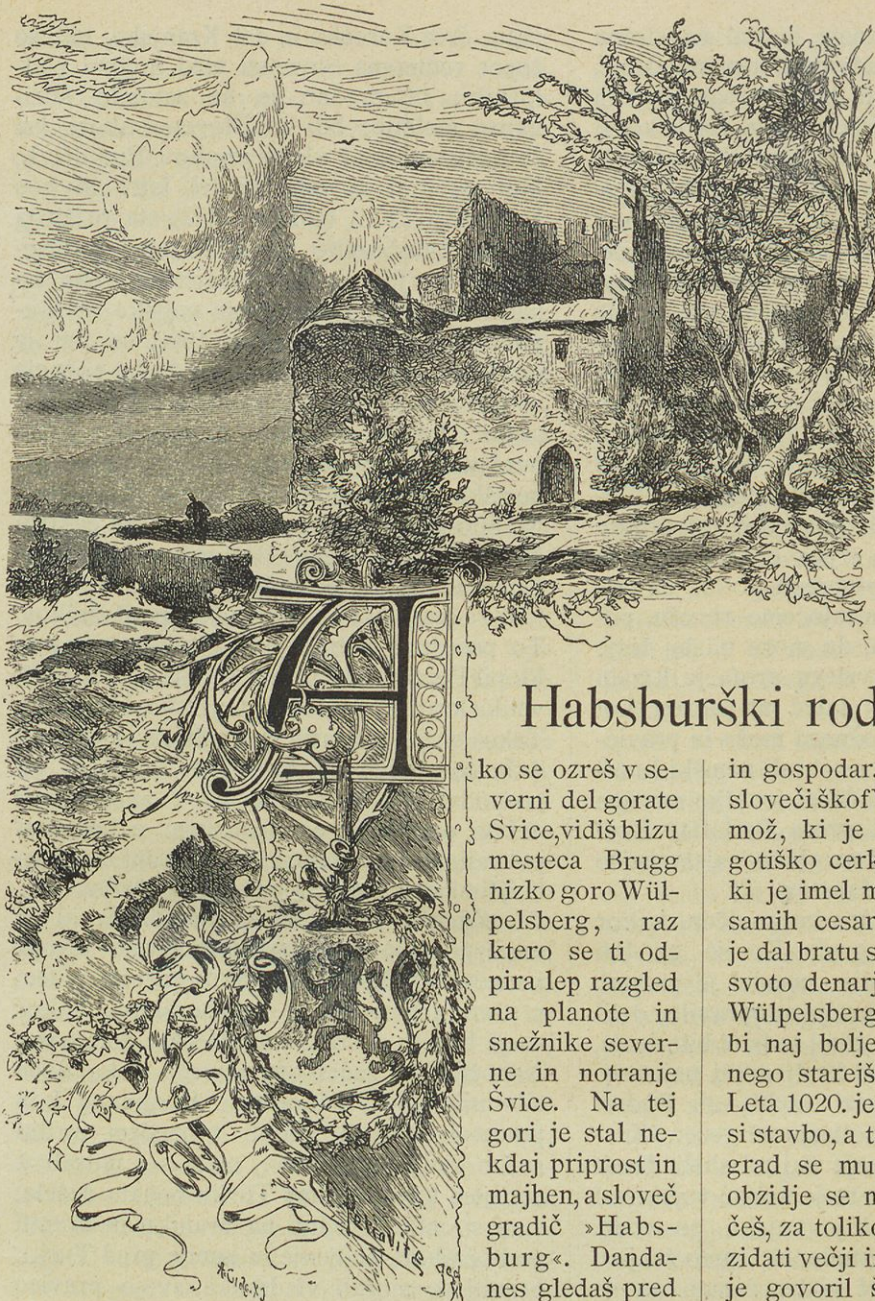
37.935
III - B-d

Z dovoljenjem prečastitega krškega knezoškofijstva.

0300071718

Grad Habsburg.

(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.«
K. Prohaska.)

Habsburški rod.

ko se ozreš v severni del gorate Svíce, vidiš blizu mesteca Brugg nizko goro Wülpelsberg, raz katero se ti odpira lep razgled na planote in snežnike severne in notranje Svíce. Na tej gori je stal nekaj priprost in majhen, a sloveč gradič »Habsburg«. Dandanes gledaš pred sabo samo stolp, sezidan iz reznega kamena, in hišo, v kateri stanuje star čuvaj; za hišo je grajski dvor in mali grič z lipo, pod katero si lahko odpočiješ in ogleduješ lepo, rodovitno okolico. Ondi se čutiš nekako domačega, saj stojiš na zemlji, iz ktere je presadila roka božja pred šestimi stoletji gospodarja v daljno deželo, v našo drago Avstrijo. Tú je položil temelj vladi svojega rođú, kteremu je bilo čez tri sto let podložnega toliko svetá, da v njem ni zatoniло solnce.

Pred več nego 850 leti si je grof Radbot zgradil grad Habsburg; ded njegov se je bil preselil tjakaj iz daljne Alzacije in našel ondi novo domovino sredi svobodnih kmetov in gospodov, kterim je postal varuh

in gospodar. Radbotu je bil brat sloveči škof Verner v Strassburgu, mož, ki je začel graditi krasno gotiško cerkev v svoji stolici, in ki je imel mnogo vpliva tudi pri samih cesarjih. Ta škof Verner je dal bratu svojemu Radbotu lepo svoto denarja, da bi si zgradil na Wülpelsbergu močen grad, kteri bi naj bolje čuval rodu imetje, nego starejši gradovi po nižavi. Leta 1020. je prišel sam ogledovat si stavbo, a ta mu ni bila povšeči; grad se mu je videl premajhen, obzidje se mu je zdelo prenizko, češ, za toliko denarja bi se bil dal zidati večji in trdnejši grad. Tako je govoril škof, karajoč brata. »No,« odvrne mu grof Radbot, »če hočeš, pa postavim čez noč gradu toliko obzidje, da ga ne užuga noben nasprotnik.« In glej čuda: ko zasi je jutro, odpre Radbot line in pokaže bratu — živ zid okrog gradu! Po noči je bil pozval svoje podložnike, in prišli so na vse zgodaj in prinesli s sabo orožje, kakor da bi jim bilo braniti grad gospodarjev. Ponosno pokaže Radbot strmečemu bratu ta zid, rekoč: »Hrabri možje so najboljše obzidje; njih ljubezen in zvestoba sta najtrdnejši grad«.

Dve sto let pozneje je stal na stolpu tega gradu sedemindvajsetleten mladenič, viteške postave, plavih las, bistrega pogleda in po orlovo zakrivljenega nosa, ter je kazal svoji mladi zaročenki Ani Kiburški posestvo svoje; bil je grof Rudolf. Izza dobe Radbotove se je pomnožilo imetje Habsburžanov in razširila se je tudi slava vrlemu rodu. Vse svoje prednike pa je prekosil grof Rudolf. V njem vidiš zjedinjene vse vrline one dobe: bil je vitez, vedno držeč roko ob meč, da brani imetje in čast svojemu rodu, navdahnjen pa tudi s tisto srčno pobožnostjo, ki znači srednji vek. Dasi močen in sloveč vitez, gospodujoč nad mnogimi podložniki, ni nikdar pozabil ponižno ukloniti se gospodu vseh gospodov, stvarniku nebes in zemlje. Ko sreča enkrat na lovu duhovnika, ki hoče prebresti potok, da prihiti še za časa k umirajočemu revežu, podari mu čilega konja, da more odslej lažje služiti Gospodu. In vrlega grofa je kmalu častil in slavil svet daleč na okrog kot hrabrega viteza, pobožnega moža in pravičnega sodnika. Ko so se zbrali nemški knezi leta 1273. v Moguču, da si izvolijo novega kralja, izbrali so si grofa Rudolfa. Grof habsburški si je dejal na glavo najslavnejšo krono tedanjega krščanstva.

Ostal pa je ponižen in pravičen, kakor je bil kot priprost grof. Ko so ga bili knezi izvolili za kralja, zasedel je prestol, da bi izvrševal prvo kraljevo opravilo, delil najeme in pravice knezom; toda ni bilo žezla, brez tega pa ni mogel kralj deliti najemov. Že so se hoteli knezi raziti, ali Rudolf prime sv. razpelo na oltarju ter reče: »Znamenje našega odrešenja naj mi služi danes namesto žezla.« In ko se je nekoč vojskoval ob hudi suši, poslal je vojake po vode. Našli niso nobenega studenca, samo žanjice na njivi so imele vrč vode; zaman so se branile, morale so jo prepustiti vojakom; vojaki so hiteči z vodo h kralju ter so se bahali, kako so si jo izvojevali. Ali kralju se zmrači čelo, in takoj ukaže nesti vodo žanjicam nazaj, rekoč: »Nočem krivičnega blaga!« Takih dogodb, ki so pričale o plemenitem značaju in srcu kraljevem, vedel je narod kmalu mnogo.

Svojemu rodu pa je zagotovil slavno prihodnost tedaj, ko je izročil sinoma vojvodino avstrijsko in štajersko leta 1282. Med prvimi Avstrijci, kateri so prišli pod žezlo Habsburžanov, bili so torej tudi naši slovenski predniki! In ko se je petdeset let pozneje razširila vlada habsburška proti

jugu, čez Koroško in del Kranjske, bili so zopet večinoma Slovenci med novimi podložniki; in predno je še zatonilo štirinajsto stoletje, bili so Slovenci skoro vsi že združeni pod vladno vnukov Rudolfa I.; kajti srednji in vzhodni del Istre in kos Kranjske (1375) in Trst (1382) sta razširila dežele habsburške noter do obal Jadranskega morja. Sredi petnajstega veka so nasledili Habsburžani grofe celjske ob bregovih srednje Save; leta 1500. se jim je poklonila solnčna Gorica, in 26 let pozneje so jim postali podložni še Slovenci na Ogerkem. Opiralo se je torej gospodstvo Habsburžanov skoz poltretje stoletje samo na nemške dežele planinske in na slovenstvo. Ni bilo tedaj brez vzroka, da je bil cesarju Maksu I. baš Slovenec Berlogar važen svetovalec, in da se je zanimal ta viteški vladar tudi za jezik svojih slovenskih podložnikov. To posestvo je bilo jedro, kteremu je priklupil Ferdinand I., vnuk Maksa I., leta 1526. velika kraljestva: Češko, Ogersko, Hrvatsko. Tako si je ustvaril na vzhodu mogočno državo, dočim je brat mu Karol V. bil gospodar na Nemškem in v najslavnejši državi one dobe, na Spanskem, z bogatimi pokrajinami nizozemskimi, laškimi in z najboljšimi deli stoprav odkrite Amerike.

Združil pa ni bil Ferdinand I., ki je nosil pozneje tudi nemško in rimsko krono, imenovanih kraljestev tako mirnim pôtém s prvotnimi deželami habsburškimi, kakor se je bilo to posrečilo gledé naše domovine. Napočila je začetkom novega veka doba silovitih bojov, v kterih so Ferdinand I. in potomci njegovi morali z mečem utrditi zvezo onih kraljestev; oteti so morali z orožjem krvoločnemu Turku bogate dežele; stati so morali vedno na braniku in braniti podložnikom življenje in imetje pred Turki; braniti so morali vladarske svoje pravice proti stanovski gospodi, ki jim je hotela izviti iz rok državno krmilo; in vse te nevarnosti so prišle nad nje zajedno in združene z najhujšo nevarnostjo, z versko prekucijo, ki je hotela izpodkopati tako prestol vladarjem, kakor vero narodom, in je našla močne podpornike na severu in zapadu Evrope. Tako so se borili z mnogobrojnimi domačimi in tujimi sovražniki sinovi in vnuki Ferdinanda I. nad sto let, posebno sin mu Karol Katoliški, ki je vladal naše notranje-avstrijske, večinoma slovenske dežele. Takrat je preplavila vera Lutrova vse dežele, nevarnost je prikipeła do vrha za sina njegovega, Ferdinanda II.,

tistega dne, ko mu je stanovska gospoda hotela do živega, da bi ga prisilila, odreči se vladarskim pravicam in izdati vero; toda on je ostal neizpros, zaupajoč na pomoč božjo, in ta stanovitnost je rešila njega in Avstrijo. To je velevažni uspeh vlade njegove, bogate na veselih in žalostnih ter krvavih dogodkih v tridesetletni vojski (1618—1648). Združeni narodi pa so pod vnukom njegovim, Leopoldom I., oteli sebe in velik del Ogerske ter Hrvatske tudi turškemu nasilstvu; Donava, Sava in Drava so postale avstrijske reke in pota, po katerih se je odslej začela razvijati živahna trgovina. Isti cesar in sina mu, cesarja Jožef I. in Karol VI., podvrgla sta avstrijskemu vplivu tudi Italijo, ko sta zavladata v plodni Lombardiji in ponosnem Milanu, na Neapoljskem in v Siciliji; in za Karola VI. je imela država največji obseg, ko je slavni princ Evgen Savojski vzel Turkom lepe dežele jugoslovanske doli ob spodnji Savi in Donavi.

Toda baš, ko je stala država habsburška na vrhuncu slave in veljave, pretila ji je zopet huda nevarnost; Karol VI. ni imel sinov, poleg njega in njegovih hčer ni bilo na Avstrijskem nobenega uda njegove rodovine; kaj bode, ako zatisne on oči? Hudo ga je skrbela usoda otrok, pa še bolj usoda drage mu države; saj je malo let poprej videl na lastne oči, kako grozni boji so se vneli za špansko državo, v kateri je tudi izumrla vladajoča rodovina. On pa je hotel, da ostanejo dežele združene, ktere je združila previdnost pod njegovim žezlom; isto so pa želeli tudi narodi sami. Prvi so bili Hrvatje, ki so ga prosili, da jih naj obvaruje nevarnosti, da bi bili kdaj odtrgani od notranje-avstrijskih dežel. Cesar jim je ugodil in je s stanovi svojih dežel dogovoril važno postavo — ki velja še dandanes — »pragmatično sankcijo«. Ta postava pravi, da so vse avstrijske dežele nerazdružljiva država, in da jih podeduje za Karolom VI. njegova hči, Marija Terezija, za njo pa izmed njenih moških potomcev vselej tisti, ki je prvorojenec.

Leta 1740. je zatisnil Karol VI. oči, in hči njegova, Marija Terezija, zasedla je prestol, upajoč, da bode vladala mirno svoje narode; saj so bili skoro vsi vladarji z besedo in pismom obljubili očetu, da ji ne bodo kratili pravic. Toda motila se je. Ves roj sovražnikov je napadel Avstrijo z velikimi vojskami. Marija Terezija je imela malo vojakov, še manj pa denarja; sveto-

valci njeni so bili postarni, plašljivi gospodje — ali ona se ni splasila tolikih sovražnikov; prepričana je bila, da je njena pravica čista kakor solnce, in da je Bog ne bode zapustil. Tega zaupanja ni izgubila tudi po hudih nesrečah ne; in Bog je ni zapustil niti narodi njeni. Izgubila je sicer nektare lepe pokrajine, ali sramotno so morali zbežati baš tisti sovražniki, ki so najbolj marljivo kopali grob Avstriji. Glavni uspeh pa je bil ta, da ni odslej nikdo več odrekal Mariji Tereziji vladarskih pravic. Kri narodov avstrijskih je vnovič in trdneje nego kdaj združila narode in dežele med sabo in z vladajočo rodovino.

In kako je Bog blagoslovil blago cesarico! Kar je izgubila na jedni strani, pridobila je na drugi, ko je pripadel Avstriji velik del poljskega kraljestva, namreč Gališka, kmalu za njo pa še Bukovina. Še lepši pa je bil domači blagoslov; rod habsburški, za ktere ga se je bilo bati, da usahne s Karolom VI., pomladil se je čudovito, spojen z rodом lotarinškim. Marija Terezija in soproj njen, cesar Franc Štefan, bila sta roditelja šestnajsterim otrokom, in med temi jih je mnogo zasedlo prestole, na pr. v Toskani in Modeni. Komaj pa sta zatisnila oči malo let po materi svoji Jožef II. in Leopold II., pridrvila je že zopet grozna nevihta, ki je celih 22 let stresala Avstrijo in jo včasih omajala takó, da so se že veselili sovražniki njenega konca. Silni Napoleon I. je napadal in napadal cesarja Franca I., ki je moral v prvi vrsti braniti Evropo francoskega silovitneža. Navzlic hrabrim svojim vojskam in vojskovodjam, med kterimi je prvi bil cesarjev brat, nadvojvoda Karol, oče slavnemu vojskovodji Albrehtu, zadel je Avstrijo marsikteri udarec, in izgubila je lepe dežele. Tudi naša slovenska Kranjska, Primorsko, zapadna Hrvatska in Dalmacija, komaj pridobljena Beneška z Lombardijo, gornji Korotan, velik kos Gališke, bogata Belgija, mnogobrojna posestva na južnem Nemškem — vse to je drugo za drugim odkrušil Napoleon od Avstrije. Leta 1806. je odložil Franc staro krono nemško, ki jo je že nosil samo po imenu; imenoval se je odslej samo »cesar avstrijski«, ker je bil že leta 1804. državo svojo oklical za cesarstvo. Nemogoče je naštetih vseh žrtev, ki so jih prinesli narodi in vladar: neštete milijone v denarju, nebroj hrabrih sinov, ki so padli na bojiščih; nazadnje je cesar sam prinesel, če tudi s krvavečim sreem, blaginji svojih držav največjo žrtev, iz-

ročivši hči svojo, Marijo Lujizo, nenasitnemu cesarju francoskemu za ženo. Z njo je upal, da bode odkupil svoje narode; vendar je moral še pomagati, če tudi nerad, zetu, ko je dvignil težko roko svojo nad še neukročeno Rusijo. Toda tukaj si je osmodil francoski nasilnik peroti svoje ob požaru, ki je upepeljal »majko« Moskvo; grozni ruski mraz pa je ukrotil bojovite vojake Napoleonove, pokrivši jih z mrtvaškim belim prtom daleč od izmučene domovine. Zdaj so se povrnila izgubljene avstrijske dežele, med njimi tudi odkrhani Slovenci, zopet pod krilo ljudomilega vladarja. Toda še zdaj ni upognil vratú Napoleon; še zdaj ni hotel verjeti, da je odbila ura njegovemu nasilstvu; a ker je ostal gluha tudi nasvetom cesarja Franca, moral je cesar še enkrat potegniti meč in bil je priča slavni bitki pri Lipskem, kjer so pobili Napoleona tako, da ni bil več nevaren svobodi Evrope. Kalil je sicer še mir trudni Evropi, vrnivši se za 100 dnij z Elbe v Pariz, toda drznega moža je zadela pri Belle-Allianci za vselej zaslužena kazen; kot begun je padel v roke Angležem in sklenil življenje na samotnem otoku Sv. Heleni.

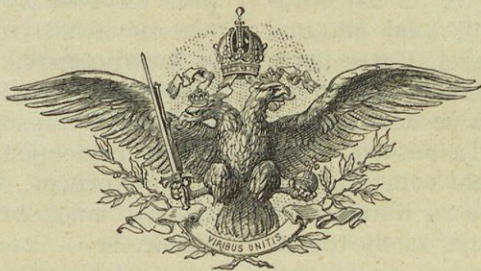
Mirno je vladal odslej (od leta 1814.) cesar Franc mirú potrebne narode, skrbec po očetovsko za nje, in ljubezen svojo je volil narodom svojim. Ko je leta 1835. umrl, ostala je ta ljubezen živa na svetu: bil je to cesar Ferdinand I., ki ga je bila

zgolj ljubezen, samo da ga Bog ni obdaril s krepkim, zdravim telesom. Bil je torej potreben pomoči in sveta; to je pa našel pri izkušanih državnikih, katerim je zaupal že oče njegov; našel pa je pomoč tudi pri vrlih sorodnikih, pri bratih in stricih svojih, kajti takrat je bila vnovič procvetla rodovina habsburška, deléč se v tri panoge takó-le:

Izmed sinov Marije Terezije je zasedel za Jožefom II. avstrijski prestol cesar Leopold II., tretji sin Ferdinand pa je priženil vojvodino modensko na Laškem; ondi so vladali njegovi potomci, katerih zadnji je bil vojvoda Franc V.; podedoval je njegov imek »d' Este« in njegovo imetje najstarejši sin nadvojvode Karola Ludovika, nadvojvoda Franc Ferdinand, ki je zdaj prav za prav — kot najstarejši nečak cesarja Franca Jožefa — cesarjevič.

Izmed sinov cesarja Leopolda II. je postal prvorojenec Franc cesar avstrijski (1792—1835). Naslednik mu je bil prvi sin Ferdinand Dobrotljivi; a drugi sin njegov je bil nadvojvoda Franc Karol, oče našemu cesarju.

Drugorojenemu sinu Ferdinandu pa je cesar Leopold II. izročil vlado velevojvodine toskanske na Laškem; njemu je sledil tam sin Leopold II. († 1870), in temu najstarejši sin Ferdinand, ki živi, odkar je Toskana postala kronovina laškega kraljestva, v Solnem gradu.

Vzgojitelji cesarja Franca Jožefa.
(Risal Josip Germ.)

Mladostna doba našega cesarja. 1830—1859.

Stariši presvetlega cesarja.

esarja Franca drugi sin, nadvojvoda Franc Karol, rodil se je leta 1802. Ker mu je dal Bog zdravo, čvrsto telo, bil je jako živahen in vesel, zraven pa tudi dobrega srca, toda tako, da je vedel dobro, kdaj je treba pokazati trdno voljo in odločnost. Zgodaj so ga izvežbali v vojaških stvareh, ali on ni imel pravega veselja za vojaške stvari, ker je bil izkusil že v nežni mladosti grozovitosti vojske. Njegovi mehki nravi je ugajalo bolj, pečati se s tem, kar blaži srce in vedri glavo, in kar koristi bližnjemu. Rad je slikal, ljubil godbo in petje, najčistejše veselje pa mu je bilo, če je mogel deliti dobrote in podpirati zavode in naprave, namenjene občni blaginji ali posameznim stanovom.

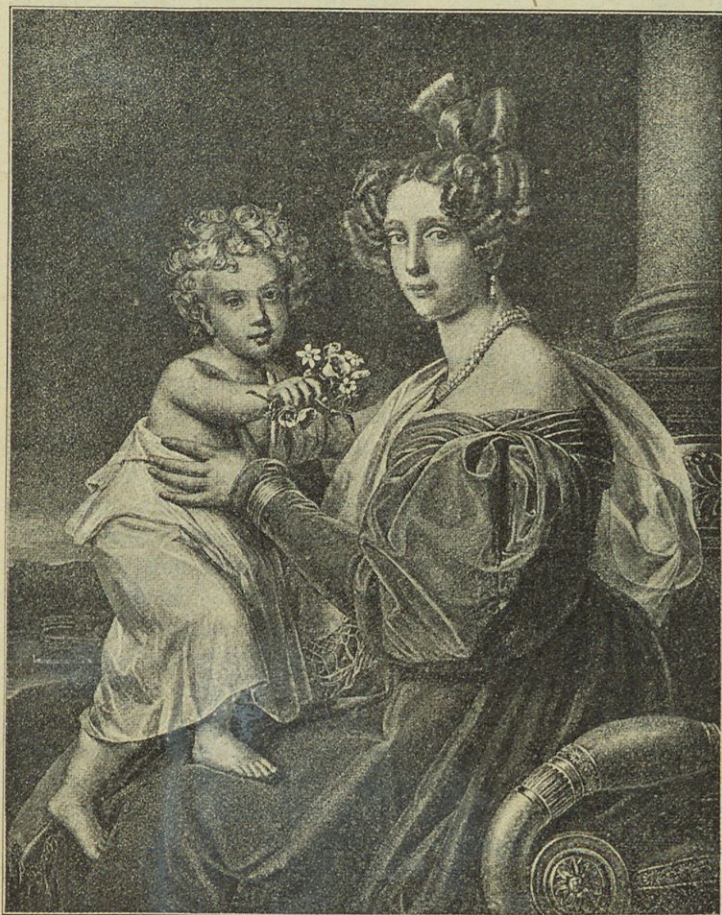
Štiriindvajset let star je stopil v zakon z vojvodinjo Zofijo, bavarskega kralja Maksa hčerjo (rojeno 1805); bolj duhovite, bolj ljubeznive in lepše neveste bi si ne bil mogel izbrati, nego je bila Zofija. Kmalu si je pridobila vsa srca z uljudnim obnašanjem in dobrodelnostjo. Brigala se je za vse, kar je moglo koristiti državi; zbirala je okrog sebe imenitne može in bila vsakemu hvaležna za najmanjšo uslugo, bodi si, da jo je izkazal kdo njej ali njenemu sinu. Za državne stvari se je brigala, kakor njen soprog. Ker je že zgodaj veljal Franc Karol za cesarjeviča, bilo se jima je tudi pečati z državnimi zadevami.

Dne 18. velikega srpana leta 1830. se jima je rodil prvi otrok; sto in jeden strel iz topov je naznanil Dunajčanom, da se je nadvojvodi Francu Karolu rodil sin, ki bode za svojim očetom prvi zraven prestola. Očetu svojemu, cesarju Francu I., pa je srečni oče sam

hitel naznanjat veselo novico. Leta 1832. se mu je rodil drugi sin, nadvojvoda Ferdinand Maks, leta 1833. Karol Ludovik in leta 1842. najmlajši sin, Ludovik Viktor.

Mirno, brezskrbno življenje je nehalo, ko je moral nadvojvoda Franc Karol po očetovi smrti vstopiti v »stalno konferenco«, ki je pomagala cesarju Ferdinandu nositi breme vladarskih skrbij. Kako tanek čut je imel za dolžnosti vladarjeve, kaže to, da ni zavrnil nikogar, ampak da je vsakoga rad poslušal, ki mu je prišel kaj tožit ali ga česa prositi; kajti rekel je, da ima vsakdo pravico, da ga posluša vladar, češ, če tudi ni njegova zadeva nič važna za državo, pa je vendar važna za prosilca! Kdor je imel kaj prositi pri dvoru ali se tam predstaviti, šel je kar k nadvojvodi Francu Karolu; ta ga pa ni odpravil s kratko besedo, temveč ga je natanko izpraševal o tej in oni zadevi. Kar je zvedel, zapomnil si je dobro, kajti imel je čudovito dober spomin. Tako je poznal neverjetno mnogo ljudi in vedel za

razmere v vseh krajih širne Avstrije. Mnogokrat je spravil uradnike v zadrego, ker mu niso mogli poročati o zadevah; kterih se je on sam še živo spominjal. Včasih se je še čez leta spomnil zadeve, sktero so gosposke imele opravka, in res so iztaknili dotično pismo tam, kjer ga je nadvojvoda velel iskati. V takih slučajih je grajal uradnika, pa graja ni bila trpka, ampak dobrohotna in s šaljo zasoljena. Veselilo ga je, če je mogel izboljšati zaslužek revnim nižjim uradnikom; ali če je pomagal, storil je to tako, da nisi čutil, da ti dá kaj vbogajme, zato je podpiral na pr. ljudske kuhinje, češ, »da se tukaj ne daje revežem nič zastonj«. Vselej pa je dostavil, če je uslišal prošnjo, da stori to »iz srca rad«; to je bil njegov navadni izrek, ki mu je prihajal zarés od srca. »Z Bogom, prijatelj, da se zopet vidiva,« dostavil je velikokrat. Bil je tako dober, da je sprejemal prošnje kar med potom in ni pripuščal, da bi redarji odganjali ljudi. Le težko so ga pregovorili, da je pozneje sprejemal prošilce domá, ali pa v nekem delu

Nadvojvodinja Zofija z dveletnim Frančkom.

(Iz knjige barona Teuffenbacha »Vaterländisches Ehrenbuch, II.« K. Prohaska.)

cesarskega vrta v Schönbrunn. Nekoč je videl znano mu kovačnico zaprto in je zvedel, da pride kovač na boben. Takoj mu je dal 400 gld. in se veselil drugi dan, videč kovačnico zopet odprto. Nekdaj je srečal kmeta, ki se je ves potrt vračal s semnja, ker je moral gnati domú kravo, ktero bi bil rad prodal, da bi poplačal dolg; usmilil se ga je in kupil kravo. Takoj pa pride drug kmet, in tudi od tega kupi kravo. Grdo je gledal služabnik, ki je moral zdaj gnati obe kravi; toda nadvojvoda se usmili služabnika in kmetov ter podari kmetoma kupljeni kravi. Ta sta pa poglala vesela svoji ljubi kravici domú! Za Išl, kjer je navadno bival po letu, bila sta on in nadvojvodinja Zofija prava angelja; pomagala sta, kjer sta mogla; hodila sta tudi sleherni dan v cerkev k maši šolarčkov, ker jima je posebno ugajalo petje otročičev. Obema je delo dobro, če sta mogla govoriti z ljudmi, ki so jima povedali naravnost, kar so imeli na srcu. »Saj itak,« rekla je nekoč Zofija, »redkokdaj slišimo besede, ki prihajajo naravnost iz srca.«

Franc Jožef kot otrok in učenec.

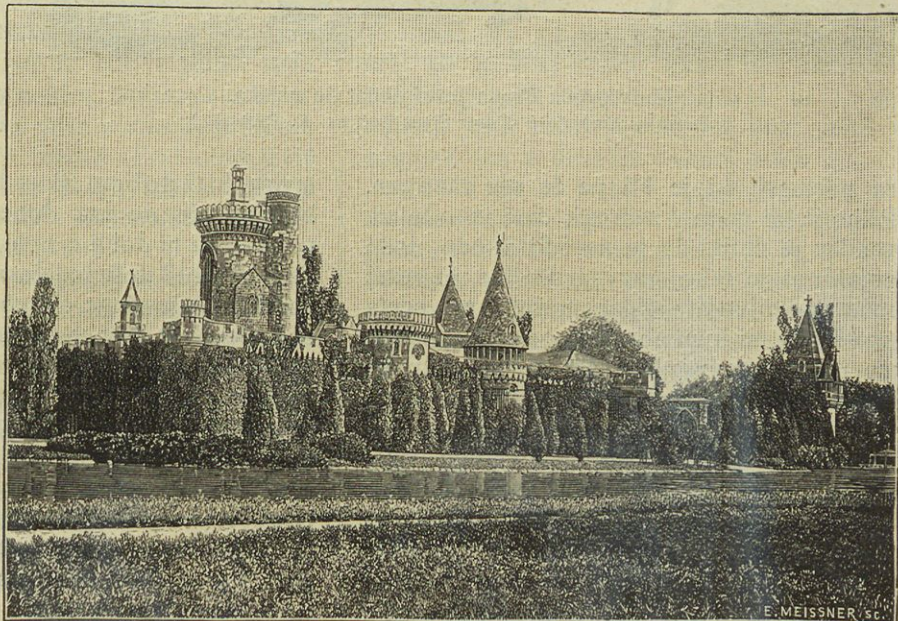
Šestletni nadvojvoda
Franc Jožef.
(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser
Franz Josef I.«
Daberkow, Dunaj.)

Sakoljudomili in darežljivi so bili tedaj stariši Franca Jožefa, ki je postal kmalu ljubljenelec vse cesarske rodo-vine, in sicer najprej zato, ker je bil zares ljubezniv otrok, in pa zato, ker so vedeli, da postane nekdanj cesar. Cesarja Franca starejši sin Ferdinand je bil namreč bolehen in ni

imel otrok; brat njegov, Franc Karol, pa je imel za Ferdinandom prvo pravico do krone. Bil je torej »Franci« — tako so klicali prvorodenčka Franc-Karlovega — prvi vnuk cesarja Franca in kot tak tudi njegov poseben ljubček. Čim bolj se je staral cesar, tem rajši je videl okrog sebe svojega živahnega vnuka, lepega, prezalega otroka modrih očíj in plavih las, ki so mu v gostih kodrih viseli dol na ramo. Temu otroku je bil cesar sam prvi učitelj; z njim se

je igral po sobi in po vrtu, potem ga zopet prijel za drobno ročico, pa ga učil, kako se drži vojak po koncu, in kako stopa. Nekoč se je igral mladi Franček po vrtu grada Laksenburga pri Dunaju, na straži pa je stal vojak, ki se mu je smilil; kajti gledal je nekako žalostno, kakor bi se mu tožilo po materi in domu tam doli v daljni Oggerski. Franček prosi cesarja, naj kaj podari vojaku, ki je tako reven, da mora stati na straži. Cesar mu dá bankovec, in Franček steče k vojaku in mu pomoli bankovec, rekoč: »Vzemi, vzemi!« Toda vojak le stoji, »kot bil bi mrtva stvar«, prezentuje puško in gleda molče na otročiča. Temu se stori milo, in zato potoži dedu: »Noče vzeti«. — »Saj ne sme vzeti ničesar, kedar stoji na straži,« pouči ga cesar. »Pojdi in vtakni mu bankovec v torbo za patrone!« Franček steče zopet k vojaku, a bil je majhen, vojak pa tako velik, da mu ni dosegel torbe za patrone, če tudi se je stegoval in stal na prstih; še le ko ga cesar vzdigne, posreči se mu, da vtakne dar vojaku v torbo, ves vesel pa dé cesarju: »Kaj ne, da zdaj vojak ni več revež?« In res ni bil več revež, kajti cesar ga je sam odkupil, zvedevši, da je izvrsten vojak in še boljši sin, ki je s svojo skromno mezdo podpiral še svojo staro mamico.

Enkrat je bil mali nadvojvoda zopet v cesarskem dvorcu na Dunaju in je priskakal iz sobe na hodnik; tu sta stala dva vojaka cesarske straže ali garde in čuvala z golo sabljo vhod v cesarske sobe.

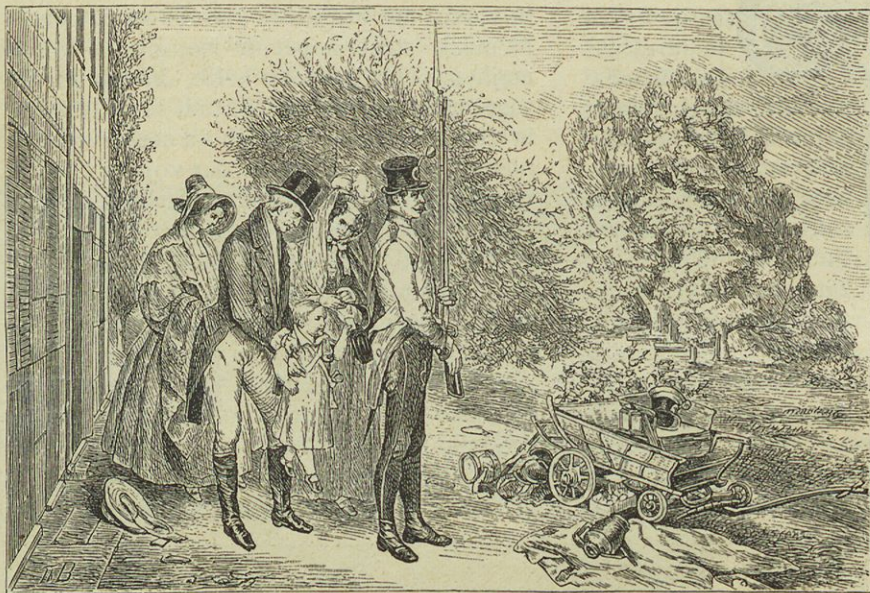

Grad Laksenburg.

Pred malim Frančkom se takoj zravnata, kakor je bila njuna dolžnost; njemu je bilo to posebno všeč, zato stopi k njima in prosi, da mu pokažeta, kako se rabi in suče sablja; nazadnje pa hoče kar sabljo samo imeti ter prosi in prosi tako dolgo in tako lepo, da vojak ne more odreči prošnje ljubkemu dečku. Franc Jožef prime za sabljo, rekoč: »Zdaj pa imam konja« (čop pri sablji [portepej] mu je bil za uzdo) — in hajdi, zajaha jo v sobo! Zdaj pa je obšel strah vojaka: kaj bo, če pride kdo in ga najde tukaj na straži brez sablje? Huda kaznen ga čaka. — Revež čaka in čaka v strahu in trepetu, nazadnje se vendar odpró vrata, in prikaže se plavalasi neposajenček, pa ne na »konju«, temveč sabljo je vlekel za sabo, držeč jo

cesarju Ferdinandu. Najbolj pa sta se z njegovo vzgojo pečala roditelja, oče Franc Karol in mati nadvojvodinja Zofija, ki je bila tako duhovita in vrla gospa, da bi bila gotovo postala druga Marija Terezija, če bi jo bila le količkaj mikala blesteča cesarska krona. Podobna je bila veliki cesarici tudi v tem, da je smatrala vzgojo otrok za prvo skrb matere, naj si bode še tako visokega rodú. »Zdrava duša v zdravem telesu!« To zlatop ravilo je bilo tudi njej prvo vodilo; zato je vzredila sinove, ki ne poznajo mehkužnosti, ktera čim dalje tem bolj gospoduje po gosposkih in tudi že po kmetjskih hišah, in ktera je tista grozna žena, ki pomori toliko mladeničev in deklet, ali pa izpodkopava odrastlim zdravje, da zgodaj izgubé

veselje do življenja. Držala se je blaga gospa besed cesarja Jožefa II.: »Sleherni državljani sme reči, da bo njegov sin kaj koristil, če ga bo dobro vzgojil, da pa ne bo škodoval državi, če ne bo nič iz njega, kajti potem ne dobi nobene službe; z nadvojvodo pa, zlasti s cesarjevičem ni tako: on bo dobil enkrat najimenitnejšo službo, vladal bo državo; zato pa ne sme biti dvomljivo, bo li naj dobro vzgojen ali ne; on

Nadvojvoda Franc Jožef obdaruje vojaka.
(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« K. Prohaska.)

za portepej, ki je bil pa že ves raztrgan. Princ je bil malo v zadregi; dasi tako mlad, vendar je čutil, da je naredil škodo, toda vojaku se je takoj razvedrilo lice, in vesel reče nadvojvodi: »Zdaj moram pa očeta prositi, da mi kupi nov portepej«. No, deček ga pa moško pogleda ter se mu odreže: »Ga bom vam že jaz kupil, kedar bom cesar«. Nato se obrne in steče vesel dalje.

Žal, da te igre niso trajale dolgo, kajti umrl je blagi Franc I., ko je bil ljubček njegov še le v petem letu; tem bolj pa se je bavil zdaj z njim stari stric, Frančev brat, nadvojvoda Ludovik, čegar rame so odslej imele nositi velik del vladarskih skrbi, ker je pomagal vladati bolehnemu nečaku,

mora biti dober. Sicer bo škodoval občni blaginji, če ne zna dobro vseh državnih poslov, če ni dobil o njih pravih pojmov, in če si ni utrdil duše in telesa, da se drži dobrih načel in jih izvršuje. Treba je torej vsestranske telesne in duševne vzgoje, a obeh je treba bodočemu vladarju še dosti bolj, kakor navadnemu otroku. Kdor hoče kdaj vladati, mora se začeti zgodaj učiti, bolj zgodaj, kakor tvoj otrok, dragi rojak. On mora poznati svoje narode, mora poznati njih razmere in potrebe, a kdor hoče biti kdaj celó cesar avstrijski, mora vedeti, da se govori v njegovi državi deset različnih jezikov, in da je torej v njej ravno toliko različnih narodov, kateri vsi zaupljivo gledajo k svojemu vla-

darju, potožijo mu radi svoje nadloge in ga prosijo pomoči. Cesarjevič se mora tedaj zgodaj začeti učiti vsaj glavnih jezikov avstrijskih; poleg teh domačih jezikov pa mu je treba znati i nekatere tuje jezike, posebno francoski in angleški. Da se to doseže, služijo cesarjeviču osebe, katerih sleherna govori z njim v svojem materinem jeziku, tako da se deček tujih jezikov ravno tako nauči, kakor svojega materinega, in to tem lažje, ker se mu uho in jezik zgodaj privadita glasovom posameznih jezikov. Tem pōtem se je naučil naš Franc Jožef zgodaj mnogih jezikov. Nekatere govori prav gladko, druge pa vsaj toliko, da more na pr. slovenskega kmeta umeti, če govori z njim, in marsikomu se je že odprlo srce, ko je sam cesar mu odgovoril v milem slovenskem jeziku, ali slovenske vojake pohvalil po slovensko. Na pijemonteški meji so korakali naši vojaki pred cesarjem (1862) tako dobro, da je cesar večkrat zaklical: »Dobro, Slovenci! Prav dobro, Slovenci!« Zastopnikoma tržaških Slovencev je nekoč (1865) odgovoril sicer laški na slovenski nagovor, a preuljudno pripomnil, da je vse razumel, kar sta mu rekla, toda slovenski govoriti mu je pretežko. Tako milostljivo je sprejel cesar moža, ki sta — morebiti — prvokrat v cesarjevem dvorcu samem prosila cesarja v jeziku svojega naroda. — Na Češkem je videl cesar nekoč častnika, ki je razlagal nekaj vojaku. Cesar vpraša, ali vojak zna nemški; ko zve, da vojak ni večš nemščini, ukaže častniku, da mu razloži stvar v češčini. Da so se cesarjeviči učili tujih jezikov, to je bilo že od nekdanj običajno v cesarski rodbini, a bavili so se bolj z jeziki tujih držav, na pr. s francoskim, italijanskim in dr. Marija Terezija je na pr. govorila francoščino bolje od nemškega jezika. Prvi cesarjevič pa, ki se je že kot deček toliko pečal z jeziki svojih bodočih nenemških podložnikov, bil je Franc Jožef.

Poleg jezikov so zgodaj seznanili dečka Franca Jožefa z verskimi nauki, saj sta bila roditelja sama navdahnjena s pristrčno pobožnostjo. Vzgojo v prvih letih je vodila grofica Sturmfederjeva, potem pa, ko je prestopil nadvojvoda šesto leto, grof Henrik Bombelles¹. Njemu so bili izročeni trije starejši nadvojvode; takemu gospodu pravijo na dvoru »ajo«. Ni treba praviti, kako silno važno, pa tudi kako težko je dobiti za to mesto pravega moža, in kako težko je zanj, poiskati za svojega gojenca pravih učiteljev.

¹ Izgovarjaj: Bombél.

Treba je vzgojiti iz malega princa moža; treba je obogatiti njegov um z neizmerno mnogimi nauki iz vseh ved človeških; treba je pa tudi — in to je najvažnejše — vsaditi mu v srce dobra načela, da se mu ustanovi čvrst, neomahljiv značaj, jekleno stanovitost v vseh bodočih državnih poslih, kakor tudi v zasebnem življenju. Moža vzrediti pa more samo mož! Blaga Zofija je imela v tem oziru zarés srečo, kajti bil je grof Bombelles med najbolj vrlimi plemenitaši avstrijskimi, ki je bil v mnogih vojskah in je dobil leta 1809. pri Aspernu težko rano. Njemu niti najzlobnejši jeziki niso mogli odrekati, da je bil mož, ki je mnogo vedel in znal, ki je imel bister um in neprecenljive izkušnje in je bil iskreno pobožen. Od njega se je naučil Franček, da pravičnost več velja kakor koristnost. Poleg Bombellesa in pod njim je imel od leta 1836.—1848. vsak princ svojega učitelja. Francu Jožefu je bil učitelj grof Ivan Coronini, častnik in mož poštenega značaja, viteškega mišljenja, ki je posebno pazil na to, da se njegov gojenec navadi tistemu resnemu vedenju, ktero mu bode kdaj kot vladarju potrebno. On je vzgajal mladega princa, kteremu so bili tovariši posebno sinova Bombellesova, mladi Franc Coronini, sedanji deželni glavar goriški, in grofič Taaffe, poznejši ministerski predsednik. Težavno in odgovorno nalogo mu je lajšal princ s svojo nadarjenostjo, dovtetnostjo in marljivostjo. Učil se je rad, pazljivo poslušal, imel dober spomin ter si bil vedno svest svojih dolžnostij. Rano je kazal, da sta mu zoperna površnost in laž; bil je bolj resen, kakor so navadno dečki njegove dobe; spoštoval je svoje učitelje tudi tedaj, ko bi bil imel priliko nagajati jim z drugimi učenci vred.

Učiti pa se je bilo mnogo, premnogo za tako nežna leta. Le krepki duh njegov je zmogel toliko nalogo, tudi če ta ali oni učitelj v tej ali oni vedi ni bil popolnoma kos svoji nalogi; saj je naravno, da ni umel vsak učitelj dovolj navdušiti svojega učenca za svoj predmet. Najbolje je to umel izvrstni polkovnik Hauslab, ki ga je imel poučevati in izvežbati v vojaških stvareh. Bil je mož jako temeljito in vsestransko izobražen, imel je pa tudi pravo žilo za učitelja in vzgojevalca. To vam priča načrt, ki ga je leta 1843. napravil za izvežbanje v vojnih vedah in spretnostih. Tú piše na pr.: »Kar veš samo zmedeno in nejasno, to ti ne koristi v življenju, če je tudi veliko, ampak koristilo

ti bo samo to, kar veš določno in jasno. Pouk pa vpliva ne samo na razum, ampak tudi na značaj, a to se navadno žalibog prezira. Kdor veliko vé, vede se med svetom spretno in pogumno; bojzljivost izgubiš, če so ti reči znane. Če ti je to, kar si se določno in jasno naučil, prešlo v tvoje prepričanje, boš trden in vztrajen ter se boš obvaroval prevare; in ker se ne boš bal, da te kdo prevari, ne boš nezaupljiv. » Zato je Hauslab prepričan, da mora biti tudi poučevanje nadvojvode Franca Jožefa obsežno in temeljito. To pa se doseže ne samo z besedo, temveč s tem, da se stvari, s katerimi se naj seznani učenec, temu predstavijo same pred oči, ali pa vsaj njih podoba. Dalje: »Samo tisti je kos svoji stroki, ki jo popolnoma pozna; to pa se doseže samo tedaj, ako navadiš učenca, da kolikor mogoče samostalno reši dane mu naloge. A treba je začeti s tem, kar je lahko, kajti sicer se vzbudi v učencu nevolja in mržnja do dela, nasprotno pa navdaja učenca z veseljem in ponosom zavest, da more sam delati. To pa je važno za značaj in za bodoče življenje. — Kdor pozna delo iz lastne izkušnje, ne bode nikdar od drugih zahteval, kar je nemogoče. On vé, ako je treba, podložniku povedati, kako se izvrši delo, o katerem ta morebiti pravi, da je nemogoče; in tedaj sme biti prepričan, da se bode izvršilo sleherno povelje! Življenje je šola, in vsako opravilo je naloga, ktero imaš rešiti pod gotovimi pogoji. Čim bolj se torej trudiš, da je šola podoba življenja, dijaku pa učenje in naloga opravilo, tem bolj mu boš vzbudil lastnosti, ki so potrebne v življenju, in tem lažje mu bo prestopiti iz šole v življenje.«

Tako je pisal Hauslab. Stariši cesarjeviči so mu pritrdili, in ni jim bilo žal, da so mu izročili sina. Ko ga je Hauslab jel poučevati, bil je učenec nekako zamišljen in tih, malobeseden in kujav ter ni imel nič zaupanja v samega sebe. Konja se je bal, marsikdaj se je jokal, ako je moral konja zasesti. Hauslab pa je začel s tem, kar je šlo lažje od rok, in mu je tako budil in vežbal moči za vedno težje naloge. Izbral si je dobre pomagalice, ki so v njegovi navzočnosti poučevali in vadili cesarjeviča najprej v službi pešcevi, potem v službi konjikovi in topničarjevi. Cesarjevič je moral obleči obleko pešca prostaka, prijeti za puško in se učiti, kakor navadni novinec; potem so mu dali dva moža, pozneje celo četo, stotnijo, bataljon in nazadnje polk, da se je vadil velepati. Tako se je moral učiti tudi kot

konjik. Posadili so ga na navadnega vojaškega konja, in moral se je učiti jahati. Po dvorišču jožefovske vojašnice je jahal, sedaj kot ulanec, sedaj kot huzar, enkrat se je vadil rabiti sulico, drugič sabljo. In šlo je čudovito hitro in lahko; kmalu se ni več bal konja; sukal in drvil ga je po dvorišču, kakor najboljši huzar. Kot topničarski vajenec je moral stopiti k topu in se učiti, kako se nabija in strelja. Učiti se je moral vseh opravil, tudi tistih, ki so nevarna. Nazadnje so ga poslali v trdnjavo olomuško; tam se je moral učiti opravil tehniških vojakov; dobil je lopato in kramp, pa je kopal in lezel v podzemne rove. Za navadnimi opravili vojaškimi so prišle na vrsto bolj učene in zamotane vede, ktere so potrebne bodočemu višjemu in najvišjemu poveljniku. Vse je prebil z najboljšim uspehom, zraven pa je marljivo vežbanje dobro vplivalo na njegovo teló, ki se je razvijalo lepo in čvrsto, da je iz dečka postal brhek, pogumen in spreten mladenič.

Da je postal zarés pogumen, hladnokrven in spreten mladenič, in da je te lastnosti ohranil tudi v poznejših letih, to svedočita izmed premnogih drugih tá-le dogodka:

Ko je bil že cesar, bilo je 1851. leta, prišla sta ga obiskat car ruski, Nikolaj I., in soproga njegova. Neko nedeljo se peljeta carinja in nadvojvodinja Zofija v Prater; to je velik gaj, kamor se hodijo in vozijo Dunajčanje izprehajati in vedrit. Ko dospe kočija, pred katero je bilo vpreženih šestero konj, ravno do vhoda v vožnjo cesto, prijahal ruski pribočnik (adjutant) po drevoredu. Na enkrat se splaši njegov konj, postavi se po koncu, vrže jezdeca na tla in zdirja naprej po poti, na kateri je bilo vse polno izprehajalcev, moških, žensk in otrok. Strašno je bilo vikanje, ko je drvil konj mimo njih. Na enkrat pa zadene s tako silo ob jezdeca, ki je prijahal iz mesta, da bi bil moral podreti najčvrstejšega kirasirja ob tla. A jahač ni bil kirasir, nego samo lahek huzar, ki pa je sedel trdno v sedlu. Bliskoma prime plašnega konja za uzdo in ga potegne tako krepko na stran, da je kar obstal, tresoč se, kakor šiba na vodi. To je bil čuden prizor! Nekaj minut je bilo vse tiho, ljudje in vozovi so hipoma obstali in zrl tja na pogumnega jezdeca, ki ni bil nihče drug, kakor sam — cesar Franc Jožef. Zdaj zagrmí iz tisoč grl slava junaku, ta pa je ostal sam čisto miren in hladen. Vzgoja mu torej ni pokvarila živcev! — Drug prizor!

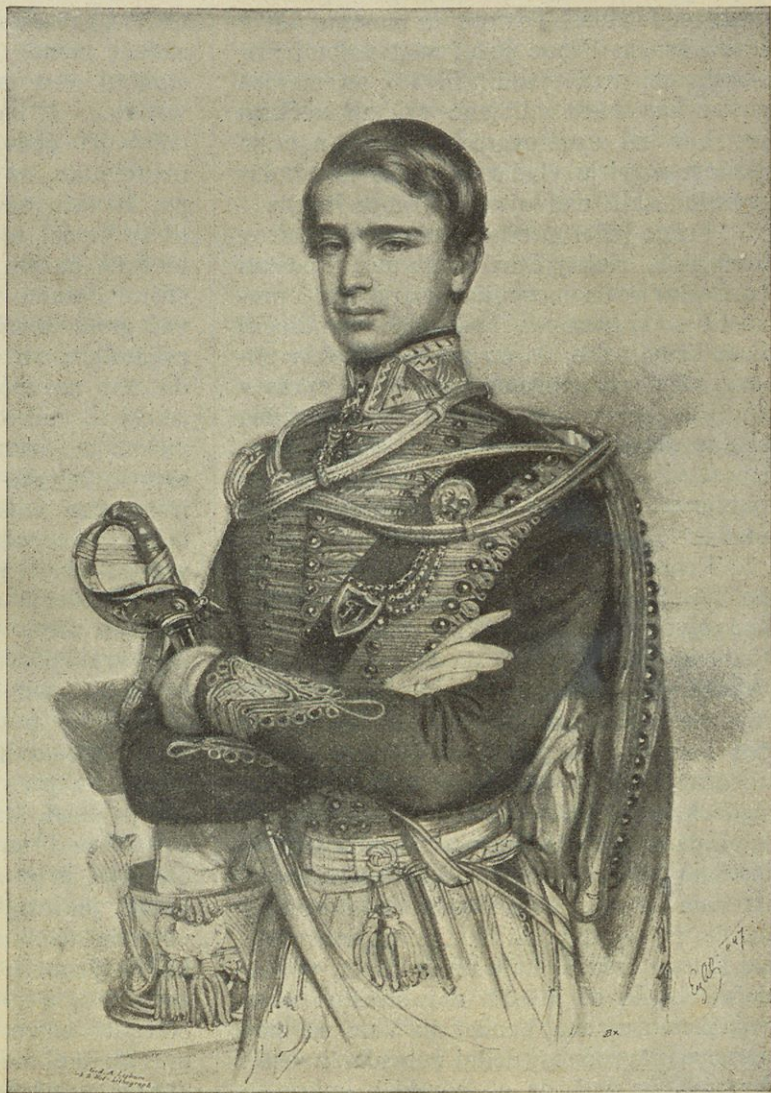
Leta 1853. se je cesar hotel vrniti iz Benetek, a morje je bilo nemirno. Burja je razsajala, in kapitan je odsvetoval, naj se nikar še ne odpelje. »Mornar se ne sme bati viharja,« odvrne cesar, odpelje se in ostane navzlic burji ves dan na mostičku poveljnika tiste ladije. — Nekaj let potém je bil v Kišberu in je ogledoval konje; na enkrat se splaši konj in popade hlapca ter ga trešči ob tla. Cesar pa bliskoma skoči čez ograjo, prime besno žival in reši hlapca.

Vojaškim opravilom je bil posvečen samo del dneva; drugi čas se je bilo treba učiti marsikaj znanstvenega. Prišel je opat Otmar Rauscher (poznejši kardinal dunajski), ali pa profesor Jaeger, profesor Lichtenfels in drugi. Jeden ga je učil zgodovino občno in avstrijsko, drugi cerkveno pravo, tretji pravoslovne vede; četrti ga je vodil v zavode, kjer se je seznanil s kemijo, s stroji in njih uporabo. Izdeloval je pisane naloge, na pr. o izdelovanju stekla. Povsod je bil tako marljiv, da je trdil jeden njegovih učiteljev: »Nikoli več nisem imel nobenega učenca, ki bi bil tako vestno izpolnjeval svojo dolžnost«. Po letu je bival s stariši v Schönbrunnu; tu se je začel pouk ob šestih zjutraj. Franc Jožef se je točno držal določene ure, niti minute ni izgrešil — niti je ne izgreši še dandanes ne. Točnost v vseh opravilih se mu je tako ukoreninila, da ne zamudi nikdar niti minute ne, če je določil čas svojega prihoda, in bodi si še tako neugodno vreme. O njem velja izrek: »Točnost je uljudnost vladarjev«.

Ko je imel sedemnajst let, začel se je učiti pravoslovja; koncem leta je prebil sodnijski izpit. Potém je zahajal sleherno nedeljo k staremu knezu Metternichu, ki je še vedno veljal za prvega državnika evropskega; saj je stal na krmilu vlade že od leta 1809. sèm. Metternich je imel seznaniti

mladega princa s skrivnostjo, kako je treba vladati.

Tako so vzgajali vsestranski duševno in telesno mladega cesarjeviča. Seveda Franc Jožef prav za prav ni bil cesarjevič, nego oče njegov, nadvojvoda Franc Karol; ali občinstvu se je mladi, brhki Franc Jožef, izvrsten jahač, strelec in lovec, kmalu tako prikupil da so le njega smatrali in zvali

Nadvojvoda Franc Jožef (1847).

(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« Daberkow, Dunaj.)

za cesarjeviča. Na dvoru samem so bili istega mnenja in so zato že zgodaj poverili mlademu Francu Jožefu čast in dolžnost, da je nadomestoval cesarja pri odličnih prilikah. Leta 1847. na pr. je postal nadvojvoda Stefan véliki župan peštanski. Dne 16. vinotoka so ga vmeščali z veliko slavnostjo. Tu je cesarja zastopal Franc Jožef, sedemnajstleten mladenič, v bliščeči huzarski opravi.

Ogri so ga sprejeli z velikim veseljem, ki je vzkipelo do vrhunca, ko je zalí cesarjevič pozdravil zbrano gospodo v najčistejši madjarščini. To je bilo nekaj čisto novega, kajti dotlej so kralji pozdravljali zборе ogerske v latinščini. In kako je znal jahati! Kar strmeli so celó huzarji! Naposled pa vzame iz žepa smodko in jo prižge — zopet nekaj dotlej nezaslišanega, kar pa mu je zopet prikupilo ogerske plemenitaše, velike častilce duhana. Tostran in onstran Litve je bil kmalu Franc Jožef med najbolj priljubljenimi nadvojvodi, in ko so meseca sušca leta 1848. zdvijane druhali večkrat pozabile na spoštovanje, dolžno napram članom najvišje vladarske hiše, ni nikdar nobeden žalil nadvojvode Franca Jožefa.

Franc Jožef ni bil dolgo priča nemirov dunajskih. Nekaj časa so ga mislili poslati na Česko kot namestnika cesarskega, a premislili so si to zopet. Bržčas so to odločili tisti, ki so rekli, da ne gre cesarjeviča postavljati na tako mesto, kjer bi bil uprav v središču bojov med obema nasprotujočima si narodoma na Češkem; le prelahko bi se izpostavil sam temu boju in bi izgubil priljubljenost, ki si jo mora pridobiti bodoči vladar.

Primernejše se je zdelo dvoru, da pošljejo Franca Jožefa z nekterimi drugimi nadvojvodami na Laško, kjer je grof Radecki zbiral vojsko, da bi zavrnil ohole Pijemonteze in ukrotil nezveste domače, očite in skrite upornike. Nadvojvodinja Zofija je dobro vedela, da pošlje najljubšega sina v nevarne kraje; a vedela je tudi, da je pri Radeckem v dobrih rokah. Dne 22. mal. travna je pisala maršalu to-le pismo: »Castiti gospod maršal! Kar mi je najdražje, srčno kri svojo, izročam Vašim zvestim rokam. Vodite mojega otroka po svojih potih; bodite mu dober oče, saj je tega vreden, kajti on je dober, pošten deček in že od mladih nog strastno udan vojaškemu stanu. Vendar pa Vam ne sme njegova navzočnost delati nobenih sitnostij. Njegov oče želi, da ga porabite, kakor se Vam prav zdi, in ga podredite grofu Vratislavu. Moj sin Vam bo povedal, kako iskreno in globoko občutim in občudujem Vašo in Vaših vojakov slavo in zvesto hrabrost; kako se radujem v teh dnevih, ko je tako malo vrlih mož, Vaše odlične osebnosti, in da sem ponosna na to, da ste naši. To niso prazne besede; bodite uverjeni, da izražam z njimi najiskrenejšo čutilo svojega hvaležnega srca. Kar pa ne čutim, ne morem izraziti. Bodi Bog z Vami in blagoslovi

pogum in vztrajnost Vaše hrabre vojske. To je moja iskrena želja, moja vroča molitev. Upam pa še doživeti, po čemur hrepenim že davno, da se seznanim z Vami in Vam ustmeno povém, kako Vas častim.«

Navzlic temu pristrčnemu pismu vendar Radecki nič ni bil kaj vesel, ko se mu je predstavil cesarjevič, in on mu je tudi povedal, zakaj: »Cesarska visokost, kaj hočete Vi tukaj? Vaša navzočnost mi dela sitnosti. Če Vas zadene nesreča, kolika odgovornost zadene mene! Ako Vas ujamejo, utegnemo izgubiti vse uspehe, ktere pribori moja vojska.« A nadvojvoda Franc Jožef mu odgovori čisto mirno: »Morebiti je bilo neprevidno, da so me poslali semkaj; zdaj pa, ko sem tukaj, ne dopuščam mi čast, da bi se vračal brez uspeha.« Grof Radecki je čutil, da mu silijo solze v oči; nemo je stisnil desnico mlademu tovarišu in ga ni več gonil domú. Le sem in tja je dobrim prijateljem ali svoji hčeri pismeno potožil, da mu navzočnost nadvojvod pomnožuje »skrbi in muke«. »Dà bi mi le ne pošiljali z Dunaja nobenih nadvojvod; ne morem jih krotiti, in tako drzno gredó v ogenj, da bo treba cele vojske, ki jih brani.« Bili so tačas za Radeckega najhujši dnevi: z majhno vojsko se je imel boriti proti močnemu sovražniku in sredi dežele, v kateri so ga obdajali krog in krog sami najljutejši in najzavratnejši izdajice, in vrh tega je imel še čuvati nad predrago glavo cesarjeviča, ki ni hotel poznati nevarnosti in se ji je često izpostavljal z mladeniško drznostjo, kakor na pr. v bitki pri Sv. Luciji. Tam »se je delal, kakor da ne vidi nevarnosti, da se ne briga za njo«, pisal je general d'Aspre, in grof Radecki sam je bil priča, »kako je krogla iz topa prav blizu nadvojvode telebila na tla, ne da bi se bil količkaj zganil«. Ravno tako mirno je gledal, ko je krogla konju polkovnika Schmerlinga odtrgala glavo. D'Aspre ga je moral odpraviti; dal mu je oddelek konjice in mu ukazal, umakniti se z njo v ozadje, da mu pomaga pri novem navalu na sovražnika. Z vojsko Radeckega je šel Franc Jožef, ko se je umikala na Beneško. Radecki je imel vso svojo prtljago v vreči na konju; ravno tako malo prtljage je imel s sabo tudi cesarjevič.

Franc Jožef je Radeckega zapustil vsled cesarjevega ukaza še le dne 6. rožnika in se vrnil v Inomost. Nadvojvodinja Zofija ni pozabila, kako pazno ji je Radecki čuval sina. Prihodnje leto je prišel Radecki na

Dunaj in se nastanil v cesarskem gradu. Na vse zgodaj mu napové sluga, da pride k njemu nadvojvodinja Zofija. Radecki je imel komaj časa, da se je dostojno oblekel, pa je že stala pred njim Zofija, prijala ga za roko in mu jo poljubila; iz očíj pa so ji pritekale obilne solze; bila je tako ginjena, da ni mogla govoriti. Drugič pa ga je ponosna kneginja pozdravila, stopivšega v cesarski grad, na stopnicah z objemom in poljubom. Za god mu je poslala krasno izdelanega cesarskega orla iz srebra, stoječega na podstavku iz mramora in brona; v krempljih je držal podobo Franca Jožefa, poleg te pa je bil list, na ktereга je bila napisala Zofija té - le vrstice v stihih: »Pomoči božje junaški ščit, ki branil si orla cesarskega! Tu Ti poklanja v zahvalo mati podobo svojega sina in gospoda. Zre naj jo Tvoje očetovsko oko; kedar pa Ti ugasne, bode zaplakala vsa država, Bog pa Ti naj za Tvojo zvestobo ovenča meč z večno lavoriko«.

* * *

Vrnivši se z Laškega, našel je Franc Jožef cesarski dvor v Inomostu, kamor se je bil cesar Ferdinand z vlado umaknil zdivjanim tolpam dunajskih upornikov. Grof Bombelles in Coronini sta bila med tem dobila druge službe, in grofa Karl Grünne in Mensdorff-Pouilly sta stopila na njuno mesto. V Inomostu je cesarjevič nadaljeval svoj uk, zlasti cerkveno pravo, zgodovino avstrijsko in tirolsko, poleg tega pa tudi vojaške vede, čitajoč spise o teh strokah. Opazovali so, da je bil zdaj še precej resnejši nego prej, ko je šel na bojišče. Rad je bil sicer vesel, a vedno je kazal, dasi čisto nepri-siljeno, da si je svest svojega dostojanstva. Se bolj kakor poprej je kazal v govorjenju in dejanju, kako se zanima za praktično stran vsake stvari; čestokrat se je čutil učitelj zgodovine, kako je učenec znal zaslediti podobnost med zgodovinskimi dogodki minulih in novih dob. Zanimal se je živo za politične vesti. Poleg tega pa so ga mikali snežniki v okolici inomostski. Kakor praded njegov, cesar Maks I., lazil je po strmih bregovih in zasledoval divjega kozla in srnjaka, a pohajal je tudi na strelišče na gori Isel in ondi z marsikterim strelom pokazal, da ima mirno roko in bistro oko.

Meseca vel. srpana se je vrnil z vsem dvorom cesarskim v Schönbrunn; peljal se je s svojimi brati. Neki opazovalec pravi, da je gledal resno, skoro temno, »z nekakim

svetim srdom, ki mi je bil žarek veselih nad«. Ni mu bilo popolnoma všeč glasno pozdravljanje istih ljudij, ki so se nekaj tednov poprej hudo pregrešili zoper cesarost. V Schönbrunnu se je dva meseca mirno in pridno učil. Začetkom vinotoka pa so se začeli grozni dnevi dunajske revolucije, kjer so zanetili revolucionarji vse Evrope tako velikansko grmado, da je moral predobri Ferdinand zopet zapustiti prestolnico, ako ni hotel, da bi silovitneži igrali z njim nedostojno igro. Cesar in cesarica, nadvojvoda Franc Karol in soproga Zofija so se odpeljali dne 7. vinotoka v trdnjavo Olomuc na Moravskem; poleg kočije je jahal nadvojvoda Franc Jožef s svojimi brati. Poto-vanje cesarjeve obitelji ni bil beg, a vendar so je vodje dunajske revolucije proglasili begom — s poštenimi ljudmi vred pa je posebno cesarjevič čutil, da je cesarska čast nekako ponižana, ker se umika dvor razburjenemu Dunaju. Daleč nad svoja leta resen, jahal je po moravskih planjavah tja proti trdnemu Olomucu; razgovarjal se je z gospodi resno in modro o položaju; žalosten ni bil, pač pa nevoljen in navdahnjen z upanjem, da bode kmalu boljše. V Olomucu se mu je polagoma povrnilo nekaj mladeniške veselosti, ko so prihajale vesele vesti z bojišča.

V Olomucu se je nadaljevalo učenje, a le bolj po imenu. Pravega zanimanja za knjige ni bilo niti pri učenecu, niti pri učiteljih; kajti zvedeli so učenec in nekteri učitelji za veliko skrivnost, da preide kmalu vlada na cesarjeviča Franca Jožefa. Dne 1. grudna se je še trudil cesarjevič s cerkvenim pravom, a najbrž je bila ta ura, zadnja učna ura, brez sadú, kajti druge misli so že rojile po mladi glavi.

Mir pred viharjem.

V starodavni Avstriji so se pripravljale imenitne reči, čim bolj se je bližala sredina našega stoletja. Pa ozmimo se malo v ono dobo!

Ko so bili premagali Napoleona I., od-dahnili so si dotlej zatirani narodi in so želeli odslej v miru uživati srečo in zaceliti krvave rane. Najmogočnejši vladarji, cesar Franc, ruski car Aleksander in pruski kralj Friderik Viljem, sklenili so med sabo »sveto zvezo« in si obljubili drug drugemu pomoč, da ohranijo svojim narodom blaženi mir; vladati hočejo svoje narode po očetovsko in v strahu božjem ter odvracati od njih strupeni vpliv tistih mislij

in želj, ki so bile rodile francosko revolucijo in vso nepopisno nesrečo, ki je zadela Evropo. Upali so vladarji, da bodo mogli v svojih državah in v ostali Evropi ohraniti vse tako, kakor je bilo po vojski; mislili so, da se bodo narodi čutili zadovoljne in srečne, če jim bodo ohranili ljubi mir, da bodo mogli uživati brez skrbi za služek svoje pridnosti. Zato so jih marljivo branili vseh tistih »muh«, ki so jim rekali »novotarije«; izkušali so dolga leta zatirati duh novotarski v zapadnih deželah; celó krščanskim narodom na Turškem niso privoščili olajšave in svobode, kajti to je nasprotovalo načelu »svete zveze«, ki je hotela braniti povsod postavne uredbe. Kmalu pa je imela »sveta zveza« v tem oziru veliko preveč posla, toliko, da ga ni zmogla, tem bolj, ker se je začela zveza rušiti in je pogorela zdaj tu, zdaj tam. Taki neuspehi so morali omajati polagoma stališče vladi tudi v domači deželi. Ne samo, da ni mogla avstrijska vlada v zvezi s sosedoma zatreti novotarskega duha, prikradel se je marveč še ta tudi v Avstrijo. Nič ni pomagalo, da so prepovedovali domačim pesnikom in drugim pisateljem, da ne smejo dajati knjig in časopisov na svetlo, ki so se dotičnim uradnikom zdeli sumljivi; nič ni pomagalo, da so pregledovali iz tujine došle knjige in časopise, da bi ne prišlo kaj napačnega k nam: pisatelji, seveda nemški, dajali so svoje spise tiskati na Nemškem, in knjigotržci so jih vedeli utihotapiti črez mejo v Avstrijo. Tu pa so se spečali najboljše taki spisi in knjige, ki so bili prepovedani! Sicer pa so uradniki (cenzorji so jim rekali) večkrat pametno, a odkritosrčno besedo hoteli zadušiti, niso pa zasledili strupa, če je bil prav navihano skrit v kakšnem spisu. Le spomnimo se, kako dolgo je moral moledovati Blaznik v Ljubljani, da so mu dovolili izdajati koristni list »Novice«, in kako so odbili Slomšku prošnjo, da bi smel ustanoviti društvo za izdajanje dobrih knjig!

Ravno tako malo pravega uspeha je imela državna policija. Dasi je služilo pri njej ogromno ljudij, ki so stražili meje in si natanko ogledali vsakega potnika in njegov potni list, in dasi so hoteli videti in slišati vse, kar se godi in govori v državi javno in v domačem ali prijateljskem krogu — vendar niso zasledili, da nekje tli nekaj na tihem, in da bode zdaj in zdaj začelo goreti z velikim plamenom. Izgubila se je policija v malenkostih ter izgrešila sled važnih stvari.

In uradniki? Bilo jih je mnogo, celó premnogo, in nadzorovali so ter popravljali drug drugega tako dolgo, da ni nižji uradnik več vedel, kako mu je soditi o tej ali oni zadevi; baval se je površno z njo, rešil jo po navadnem kopitu, prepuščajoč višjim uradom, da se brigajo za stvar samo. Tako je izgubil uradnik zmožnost samostojnega ravnanja, in ko je prišel usodepolni trenutek, ko je bilo treba braniti cesarja, državo in mirnega državljana prekucuhov, tedaj je mahoma obstal ves uradni stroj, kakor hitro je izgubila vrhovna vlada glavo — Metternicha, starega prvega ministra.

Ne smemo sicer tajiti, da se je tudi v tej dobi, ko so boječe čuvali obstoječe naprave, izvršilo marsikaj dobrega in koristnega. V tej dobi so začeli graditi pri nas prve železnice in popravili so stare ali zgradili nekatere nove ceste; nastalo je mnogo novih šol, in skrbelo se je tudi za šole za obrtnijo itd.; poskušali so z ustanovitvijo družbe »Lloyd« odpreti prek Trsta naši trgovini nova pota; a vendar so čutili ljudje, da je vse to le premalo; kajti čitali so in slišali, da se v tem oziru vse veliko več stori v inozemstvu, in da mora torej zaostajati Avstrija za sosednimi deželami, ki jo morajo kmalu tudi prekositi v obrtniji in kupčiji ter tako zastaviti našim izdelkom pot v tujino, kar se je le prehitro uresničilo.

Nezadovoljna je bila tudi cerkev, ker so vladala še vedno načela Jožefove dobe in je morala cerkev služiti državi. Nezadovoljni so bili dalje tisti »demokratiški« življi, katerim so bile zoperne starodavne predprave plemenitih gospodov. Nezadovoljen je bil kmet, ki je bil še podložnik, in za ktere se ni bilo izza časa cesarja Jožefa II. skoro nič storilo, da bi ga rešili tlake in desetine in nadoblasti grajščinskih gosposk. Nezadovoljen je bil obrtnik, ki je kupil za drag denar staro »pravico«, pa je imel čim dalje manjši zaslužek, ker so dobivali drugi rokodelci »patent« za izvrševanje »prostega rokodelstva«, ali so dobili pravico, da smejo izdelovati to in ono stvar, ker so izumili kaj novega. Mnogi so pa želeli kar neomejeno obrtno svobodo, t. j. da se sme vsakdo pečati, s katerim rokodelstvom se hoče.

Skratka, vsak stan je imel kaj tožiti in je želel izboljšanja. Tem vzrokom nezadovoljnosti so se pridružili še drugi: vedne denarne stiske vladne, saj niso mogli pokrivati državnih stroškov z rednimi dohodki; dasi je bil mir, bilo je vendar precej vojne

v službi, in zaman so terjali nekteri, da se naj zniža število vojakov in tako znižajo tudi državni stroški. A zgodilo se to ni, in ker tudi davki niso mogli donašati dosti dohodka, dokler je bila prva pravica ogerskega velikaša, da mu ni treba plačevati davka, morali so jemati denar na posodo. Vsled tega je rasel in rasel državni dolg in njegove obresti; tiskali in tiskali so sicer bankovce, a bilo je vse zaman, ker niso imeli ljudje pravega zaupanja do tega papirja.

Nadalje se je tožilo tistim ljudem, ki so se zanimali za javne in državne zadeve, in to so bili posebno učenjaki, pisatelji itd., vedno bolj po »politični svobodi«; upali so, da bode vse dobro, ko bodo državljani dobili pravico, povedati v javnih zastopih, bodi si občinskih, deželnih ali državnih, kako se naj izpremené postave, da bodo ugajale potrebam prebivalstva; ko bodo dalje smeli snovati društva, politična in druga, napravljati shode in rešetati vse zadeve in povedati brez strahu v časopisih svoje misli; nadejali so se boljših časov, ko bode narod nadzoroval državno upravo in denarno gospodarstvo; odpravijo se naj vse predpravitve višjih stanov, jednaki naj postanejo vsi državljani brez ozira na rojstvo in vero; prosto naj živi vsakdo po svoji veri, prosto se naj učijo vede itd. To so tiste »politične svobode«, ktere so imeli za zdravilo za vse gospodarske in politične bolečine.

S temi težnjami sta se spojili dve drugi: prva državnopravna, druga narodnostna.

Dočim je v vseh drugih deželah veljal popolnoma absolutistični in centralistični zistem, t. j. da je imela vlada vso pravico, dajati postave, in da so v zadevah vseh dežel odločevali na Dunaju, malokdaj se ozirajoč na želje in terjatve deželnih stanov, bila si je ohranila ogerska polovica svojo starodavno ustavo. Imeli so tam deželni zbor, ki je imel dokaj pravic; imeli so pa tudi županijske zbore v vsaki županiji, in tudi ti so smeli govoriti na glas o državnih stvareh. Ta glas pa je bil tem krepkejši, ker je odmeval iz vseh županijskih zborov. Dočim je v drugih deželah imenovala vlada skoro vse uradnike, volili so si Ogrji na onih shodih sami svoje županijske uradnike; imeli so torej upravo skoro popolnoma v rokah in so večkrat siloma preprečili vladne namere. Posebno natanko so pazili, da se ne žali niti najmanjša starodavnih državnih pravic. Grozen hrup so zagnali takoj, če je vlada ukrenila, kar je res ali na videz nasprotovalo onim pravicam ali predpra-

vicam, in naj si je šlo tudi samo za ktero »opalto« ali trafiko. Dasi je bila torej moč dunajske vlade tam doli zelo omejena, bilo je še to Ogrom preveč; želeli so postati čisto neodvisni od Dunaja in živeti kot samosvoja država pod habsburško vladarsko rodovino. Imeti so hoteli svoje ministerstvo; v gospodarskem oziru so hoteli zapreti vsem tujim izdelkom kupčijo; osnovali so »obratno društvo«, ki je štelu kmalu 60.000 udov, in vsi ti so se zavezali, da ne bodo kupovali takega blaga od tujcev, ki se izdeluje tudi na Ogerskem. Ta država pa naj bi obsegala tudi Erdelj in Hrvatsko ter Reko — in v njej naj vlada jezik madjarski v vseh uradih, tudi v krajih slovaških, rusinskih, srbskih, hrvatskih in rumunskih. Celó v cerkvah so hoteli, da propoveduj duhovnik vsaj vsako tretjo nedeljo madjarski tudi tam, kjer ga ni razumel nikdo. Zaman je svaril grof Štefan Széchényi (reci: Séčenji) rojake, videč, kako bodo razjarili nemadjarske narode. Ogrji so poslušali rajši jezičnega pomadjarjenega Slovana Košuta, ki je tiral rojake v najljutejši boj zoper Avstrijo ter Slovane in Rumune na Ogerskem. Tako se je spojil državnopravni program z narodnostnim, in zaradi tega je zadel ob krepek upor nemadjarskih narodov, posebno jugoslovanskih; kajti ti so se bali za svojo samoupravo, bodi si politično, bodi si cerkveno. Morali so začeti boj za obrambo starodavnih svojih pravic in svojega jezika. Posebno odločen je bil upor na Hrvatskem, kajti ta kraljevina ni hotela kar meni nič, tebi nič izgubiti svojih starih pravic in postati madjarska kronovina, to pa tem manj, odkar je bilo »ilirsko« gibanje probudilo speči narod.

Onstran karpatskih gorá pa Poljaki niso bili pozabili, da so imeli pred kratkim še svojo veliko državo; sila jo je razbila, ko jo je bil izpodjedel grdi črv domače nesloge. Da bi pridobili svojemu narodu vsaj nekaj samostalnosti, to je bila vroča želja poljskih plemičev, s kterimi pa se ni ujemał kmet, najmanj rusinski, ki je hrepenel najprej po osvoboditvi od domačih gospodov.

Nekaj čudnega se je pojavilo na Češkem; skoro za 150 let je bil narod češki zapadel narodnemu spanju, tako trdnemu, da so mislili, da bode zaspal za vselej. Stoprav pred sto leti, za cesarja Jožefa II., začel se je ta narod zopet malo gibati; zavedati se je začel staroslavne zgodovine svoje in materinega jezika svojega. Vstali so navdušeni pisatelji in jezikoslovci, in vedno bolj so čutili, da je sramotno, sramovati se besede

materine. Ta čut se je vzbudil celó v palačah mogočnih in bogatih plemenitašev, katerim je narodov jezik bil dotlej zaničevana govorica — hlapčevska. A zdaj so jeli baš ti mogočni gospodje sami govoriti češki domá in javno, v gledišču in pri besedah; ustanavljali so društva, da bi širili med priprostim narodom poljudne knjige, a ustanovili so tudi društva, ki bi naj pripomogla češčini do veljave v učenih knjigah. Mogočnim tem gospodom se je pridružil učenjak, mož iz priproste kmetske rodovine, Franc Palacki; on je izrazil v jasni besedi, kar je čutil narod dotlej samo nejasno: da gre češčini čast in veljava povsod, kjer prebiva Čeh. Na Češkem so se pa spomnili posebno tudi plemenitaši, da je bila Češka nekdanj samostalna država ter v zvezi z Moravsko in Šlezijo najbogatejše kraljestvo, pa da ji je po viharjih v sedemnajstem stoletju ostala samo senca nekdanje samostalnosti. Zdaj je začel plemenitaš češki terjati, da sevrnikraljestvu stara samostalnost. V tem oziru se je vršilo torej na Češkem to, kar smo videli na Ogerskem; samo da sta se na Češkem še precej

časa potegovala za samostalnost kraljestva Čeh in Nemeec skupaj, ker Čeh ni terjal gospodstva nad nemškim sodeželjanom, nego samo ravnopravnost.

Med avstrijskimi Nemci so se bile tudi vzbudile narodne težnje. Ustroj tedanje Nemčije, zvane »nemška zveza«, ni jim ugajal, marveč radi bi bili imeli tesnejšo združitev Avstrije z Nemčijo; vendar pa je bila ta težnja omejena samo na jako ozke kroge, kajti nemškega naroda množica je bila napojena z avstrijskim domoljubjem.

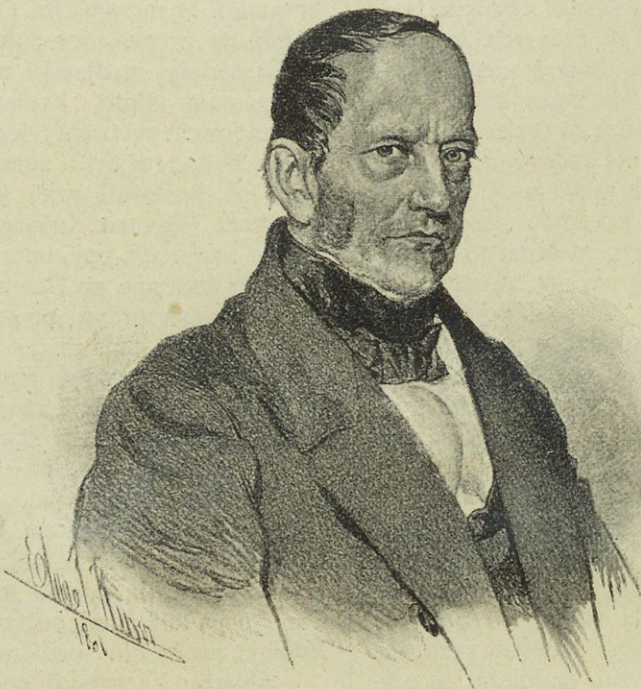
V avstrijskih kraljestvih italijanskih, v Lombardiji in na Beneškem, pa so se očito in skrito trudili vsi omikani stanovi v tesni zvezi z italijanskimi in mednarod-

nimi rovarji in prekucuhi, da bi iztirali Avstrijce iz dežele in osnovali samosvojo ljudovlado ali republiko, kakor je bila Beneška do leta 1797., ali pa da bi se združili z ostalimi italijanskimi državami in državami, med katerimi sta bili Modena in Toskana pod habsburškimi vladarji, v jednotno kraljestvo italijansko. Tožiti naše vlade, da jim krati narodne pravice in zatira narodni razvoj, sicer niso mogli, saj je veljal tam italijanski jezik za uradni jezik; skoro vse uradništvo je bilo italijansko, in za šole, za ceste, železnice itd. je vlada storila premnogo. Navzlic temu je bila splošna in soglasna želja: proč od Avstrije. Le z veliko vojaško silo je vzdrževala vlada nekaj

let navidezni red, a bati se je bilo, da tudi ta sila ne bodemogladolgo časa krotiti silnega rovarskega napora upornikov.

Tak je bil položaj v Avstriji; le preveč se je nagrmadilo sčasoma nevolje, in le premalo je imela vlada razsodnosti, kako spraviti državni voz v drugačen tir. Knez Metternich je baje (vsaj sam tako piše) uvidel, da bo treba ustave in politične svobode tudi v Av-

striji; toda zdela se mu je Avstrija »stara hiša, v kateri ni mogoče brez nevarnosti delati novih oken in vrat ter izpreminjati notranjosti, in vendar se mora nekaj zgoditi«. Nadvojvoda Karol je vzgojitelju svojih otrok naročil, naj jih vzgoji za bodočnost, ki bo drugačna od njegove dobe, kajti zastarel je absolutizem in se bo moral umakniti ustavnemu življenju. Toda vlada se je ravnala po naročilu cesarja Franca, da ostani vse pri starem. In ostalo je rés vse pri starem, dokler ni revolucija siloma podrla izpodkopanih jezov stare državne uprave; in ker je policija čula samo žuboreče potoke, bila pa gluha in slepa za vihar, ki se je bližal Avstriji, in ker je odpadlo pri prvem navalu

Dr. Franc Palacki.

(Iz knjige barona Teuffenbacha »Vaterländisches Ehrenbuch, II.« K. Prochaska.)

krmilo iz rok krmarjem — morala je priti namesto mirne, stvarne preosnove splošna politična povodenj nad našo drago Avstrijo. In to se je zgodilo leta 1848.

Leto 1848.

Francozi, stari, posebno izkušeni revolucijonarji, izpodili so v svečanu leta 1848. svojega kralja Ludovika Filipa. Po stari navadi je plamen revolucije hitro švignil proti vzhodu, in začelo je goreti povsod, kjer so bile stranke in narodi nezadovoljni s svojimi vladami; najprej na Nemškem, potem pa tudi v Avstriji. Na Dunaju je bilo vse že tako urejeno, da so dne 13. sušca začeli dijaki in velika množica ljudij razgrajati pred zbornico deželnega zbora; deželni zbor bi bil rad vzel vodstvo tega

gibanja v svojo roko, a prehiteli so ga poulični razgrajaci. Tako se je godilo deželnim stanovom povsod; hoteli so pritina krmilo, pa niso bili več za nobeno rabo in so si le sami pomagali kopati grob. Hitro je zbežal Metternich, in na njegovo mesto so stopili drugi ministri, ki pa niso znali vladati, temveč so se nagibali danes na to, jutri na ono stran, kamor jih je

ravno pripogibal silni pritisk pouličnih upornikov. Prvi dan je bilo ustreljenih nekaj razgrajajočih in pa tudi nekaj zvedavih oseb. Da bi pomirili razburjeno prebivalstvo, dovolila je vlada takoj, da so meščani dobili orožje in osnovali »narodno stražo«; ravno tako tudi dijaki. Narodna straža pa ni mogla vzdrževati reda in miru; nemiri so se ponavljali dan na dan. Nič ni pomagal razglas, da je cesar dovolil ustavo, in da se zbere v nekaj tednih neki državni zbor na Dunaju. Svoboda tiska je pa dobro došla najbolj takim ljudem, ki so s svojimi strupenimi in brezsravnimi spisi hujskali in ščuvali narod na vlado in zasramovali častito črno-rumeno zastavo avstrijsko ter bi bili najrajši kar po svetilkah

poobesili vse »črno-rumene«, t. j. prave Avstrijce. Razgrajanje je tako narastlo, da se je dne 17. majnika odpeljal cesar Ferdinand s cesarico v Inomost; njemu sta sledila nadvojvoda Franc Karol in soproga z otroki. Poparjeni in žalostni so bili pametni ljudje na Dunaju, toda zdaj so začeli še bolj divjati prekucuhi, katerih slabi ministri niso mogli ukrotiti. Od zunaj pa so pihali v to dunajsko grmado revolucijonarji cele Evrope, posebno Ogri. Nič ni pomagalo, da se je zbral državni zbor na Dunaju; govorili in pričkali so se sicer poslanci mnogo, a ukrenili niso kaj prida izvemši odpravo kmetske tlake in desetine. Jediní krepki minister je bil general grof Latour; videč stisko, v kateri je bil grof Radecki na Laškem, hotel je isti poslati tja vojakov. Ker pa uporniki niso

hotel, da bi država kje zmagala in se ojačila, naščuvali so dunajske razgrajace tako, da je prišlo začetkom meseca vinotoka na Dunaju do krvave ustaje. Prva nje žrtev je bil grof Latour. Z živinsko krutostjo so ga ubili in obesili mrtvo truplo na svetilko in je skrunili prav kakor divjaki. Takoj drugi dan je cesar, ki se je bil med tem vrnil iz Inomosta v

Bana Jelačića pozdravljajo na Dunaju (29. vinotoka 1848).
(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« Daberkow, Dunaj.)

Schönbrunn, zapustil zopet Dunaj in se odpeljal z vsem dvorom v trdno mesto Olomuc na Moravskem. Na tisoče Dunajčanov je zapustilo za njim mesto, v katerem so zavladali najhujši revolucijonarji. A ta žalostna buna ni trajala dalje, nego tri tedne. Prišel je pred Dunaj knez Windischgrätz z veliko vojsko; njemu se je pridružil baron Jelačić s svojimi Hrvati, ktere ga so sami Dunajčanje veselo sprejeli v predmestju. Oblegala sta Dunaj, zapodila Ogre, ki so prihiteli Dunaju na pomoč; ob vseh svetih se je polastila cesarska vojska upornega Dunaja, in huda kazen je zadela nekaj ljudij, ki so bili prelomili cesarju dano prisego, ali pa ki so morili in ropali po mestu. Kratka je bila takim ljudem sodba

pred vojaškim sodiščem; v jarkih dunajskega mesta so pokale puške smrtno pesen zaslepljencem in njih zapeljivcem.

S političnim gibanjem se je pa povsod spojilo narodno. Dočim so se nemški nemirneži navduševali za prenovljeno veliko Nemčijo in poslali svoje poslance v Frankobrod, da pomagajo tam kovati tisto zaželeno Nemčijo, hiteli so v Prago zastopniki slovanskih narodov, da bi se posvetovali, kako braniti svojo narodnost in Avstrijo preteče nevarnosti. Toda ta shod je bil brez uspeha, ker so tudi v Pragi baš o binkošti nespametni ljudje povzročili ustajo in boj z vojsko kneza Windischgraetza. Zmaga cesarske vojske je hitro napravila konec nemirom. Windischgraetz je veljal odslej za nepremagljivega branitelja države in cesarske hiše, dokler mu niso dali tako težke naloge, da je ni mogel rešiti.

Razmerno malenkostni so bili izgredi po drugih kronovinah in glavnih mestih, na pr. v Lvovu, v Gradcu, v Ljubljani. Kmetско prebivalstvo ni maralo pomagati razgrajčem po mestih; k večjemu so tu in tam napadli ktero grajščino; toda tudi to je ponehalo, ko je cesar potrdil dne 7. kimovca sklep državnega zbora, da nehata tlaka in desetina.

Boj na Laškem in Ogerskem.

Največja nevarnost je pretila obstanku avstrijske države na Laškem in Ogerskem; imela je pa v teh bojih Avstrija najkrepkejšo zaslombo v slovanskih narodih.

Omenili smo že, da se je bilo bati na Laškem zdaj pa zdaj ustaje; kajti omikani stanovi so bili popolnoma sovražniki Avstrije, uradništvo pa večjidel ali mlačno, ali tudi na tihem jednega srca in jedne misli z očitnimi in skritimi nasprotniki našimi. Tú se je zvezalo zoper Avstrijo vse, kar je bilo napojeno z narodnim in svobodnim duhom, in našlo je pomoč od onstran meje. Nezadovoljneži so si bili namreč prijatelji s svobodnimi nasprotniki Avstrije na Francoskem in Angleškem, ob meji pa je prežal kralj sardinski, da bi napadel cesarske dežele in kar najhitreje pregnal druge vladarje na Laškem in zjedini vso Italijo pod svojim žezlom. In učakal je zaželeni trenutek.

Dne 18. sušca so zvedeli v Milanu, da je dovolil cesar Ferdinand ustavo, in takoj so se dvignili zoper avstrijsko vladu. Poveljnik, 82 let stari Radecki, boril se je zdaj pet dni v mestu, kjer je imel skoro toliko

sovražnikov, kolikor je bilo stanovalcev. Vojakov je imel precej, ali kaj mu je to pomagalo, ker mu je okrog 20.000 laških vojakov uteklo k sovražniku; samo 15.000 mu jih je ostalo zvestih. Zato ni mogel ostati v Milanu in se je umaknil proti Veroni. »Pa se bomo vrnili,« rekel je, in rés, tam je pomnožil svojo vojsko in potem je zopet udaril proti Milanu. Že so se radovali ustaši, meneč, da so zmagali, in navduševali so drug drugega z lažnivimi novicami, kako so avstrijski vojaki sami ubili Radeckega. Dne 26. sušca so prišli Pijemontezi v Milan. Vzgled Milančanov je ojačil druge Italijane. V Benetkah ni bilo krepkega poveljnika; polastili so se ustaši mesta in proglasili Benečijo za ljudovlado (republiko). Tudi v Vidmu, Trevizi in Vičenci so se spuntali; samo trdnjave Verona, Peschiera, Legnano in Mantova so ostale naši vojski, pri kateri so bili tudi slovenski polki. Marsikteri se je izkazal junaka, na pr. France Gornik iz Slovenskih Goric. Ko se je naša vojska umaknila iz Benetek, ostal je Gornik (od 47. polka spodnještajerskega) z 19 moži na malem otoku v trdnjavi S. Spirito za stražo. Drugi dan priplavata dve mali sovražni vojni ladiji pred trdnjavo, zahtevajoč, da jim naj Gornik izroči trdnjavo; a Gornik odvrne: »Samo poveljnik, ki me je poslal semkaj, sme mi ukazati, da grem z mesta. Dokler ne dobim povelja od svojega poveljnika, ostanem tu in ne pustim nikogar v trdnjavo. Rajši zažgem smodnišnico in zletim z njo v zrak, kakor da bi se podal izdajalcem.« Da pokaže, da se ne šali, skoči z gorečo zažigalnico k sodu, kakor bi hotel zažgati smodnik. Zdaj so jo popihali izkušnjavci na ladijo! Še le, ko so prinesli Gorniku pismo avstrijskega častnika, da naj gre iz trdnjave, umaknil se je, toda pustiti so mu morali orožje in strelivo. Moško so korakali potem Gornik in njegovi vojaki skoz uporno mesto, za njimi pa so se grozno jezili ustaši, ki so prebrskali vso trdnjavo S. Spirito, a niso našli niti trohice smodnika v njej, ker so ga bili Avstrijci že poprej spravili proč. Gornik je torej le strašil sovražnike s praznimi sodi! Seveda mu je dal cesar lepo odlikovanje, in tudi njegovi tovariši so dobili razna darila.

Ravno tak junak je bil korporal Matija Črnè od 17. (kranjskega) polka; on je imel s 17 moži braniti trdnjavo Rocco d' Anfo pri Milanu. Za puško so imeli dosti streliva, za želodec pa samo

vsak svoj kos kruha. Po dnevu so nagovarjali ustaši Črneti, naj se umakne iz trdnjovice; Matija pa kar molčé veli s prstom govorniku, naj se izgubi. Po noči začnó Lahi lezti gor na obzidje trdnjovice, meneč, da naši spé; a ti niso spali. Črné udari prvega kuštravca s puškinim kopitom, da telebi na tla; potém prižge slamo, da vidi streljati; in ko so jih nekaj postrelili, zbežé ostali ustaši v črno noč. Drugo jutro so imeli mir; sovražnik jih ni nadlegoval, pač pa se je vedno bolj jezno oglašal želodec; toda opoldne prihité tovariši na pomoč, in rešeni so bili. Zlata svetinja za hrabrost je bila zasluženo plačilo junaku Črnetu.

* * *

Dočim je zbiral Radecki okrog Verone svojo vojsko, širila se je ustaja tudi po srednji in južni Italiji; knezi so morali zbežati ali se ukloniti ustašem, in iz onih krajev so hoteli bojaželjni možje in mladeniči Lombardom in Pijemontezom na pomoč; zvali so jih »križarje« (crociati), ker so imeli na obleko prišit križ. Celó iz papeževih dežel so prišli taki, ne baš junaški križarji, ne meneč se za prepoved papeževo, ki ni hotel podpirati revolucije. Na ta način se je zbralo v severni Italiji okrog 100.000 sovražnikov, in ti so upali, da se jim pridruži še kakih 40.000 mož. Sardinski kralj Karol Albert je sledil z veliko vojsko Radeckemu, prekoračil reko Mincio in prišel blizu Verone. Karol Albert je menil, da je avstrijska vojska popolnoma razpršena, pa jo je skupil pri Sv. Luciji blizu Verone, ko je z 41.000 možmi in 66 topovi dne 6. majnika prijel Radeckega, ki mu

Radecki pred Vičenco (10. rožnika 1848).
(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« Daberkow, Dunaj.)

je mogel stopiti naproti samo z 20.000 možmi; kajti 24.000 jih je bilo v trdnjavah, 12.000 pa na južnem Tirolskem. V tem boju so bili prisotni mladi nadvojvode Franc Jožef, Viljem, Albreht in Leopold. Dopoldne so se morali Avstrijci umakniti iz vasi Sv. Lucije, kjer je malo posadko napadlo ogromno sovražnikov; toda popoldne so naskočili vas vnovič in jo vzeli. Sovražnik je bil potolčen in se je hitro umaknil v popolnem neredu, izgubivši blizu 2000 mož, dočim so jih izgubili naši samo 347. Vojaki so videli, kaj premorejo s hrabrostjo in pod takimi poveljniki, sovražnik pa je bil precej poparjen.

Koncem majnika se je pridružilo Radeckemu še 19.000 mož, ki so prišli od Soče

sem. Tam je bil knez Schwarzenberg pri Višku potolkel ustaše. Zdaj je Radecki z nova prijel sovražnika pri Curtatoni in Montanari (29. majnika) in ga tudi tu potisnil nazaj, ko je posebno koroški polk s čudovito hrabrostjo naskočil vas Montanaro. Nadognjar Andrej Čehovin si je ta dan prislužil veliko srebrno svetinjo za hrabrost, ker je z dvema topoma užugal in uplenil štiri topove pijemonteške. Drugi dan so se pri Goitu odlikovali »Janezi« 17. polka; toda vreči sovražnika niso mogli, ker je bilo 13.000 naših proti 19.000 Sardincem. Zadnjega dne majnika se je morala udati posadka trdnjave Peschiere sovražniku, ko so bili zaklali in pojedli zadnjega konja; zaman pa so ponujali Pijemontezi generalu Gorčkovskemu pol milijona, če jim izda trdnjavo Mantovo. Zdaj se vrne Radecki mimo Verone proti Vičenci, kjer mu je stalo za hrbtom okrog 20.000 mož vseh vrst: vojaki iz papeževih dežel, Švicarji, križarji in celó četa »amazonk«, t. j. oboroženih žensk. Na gričih okrog mesta so se utaborili Lahi. Dne 10. rožnika jih naskočijo Avstrijci; koroški polk vzame dvorec Rotondo (glej podobo na strani 37.), drugi vojaki samostan in cerkev »Matere božje na hribu«, kjer so se celó v cerkvi, v stolpu bojevali; na stopnicah pred oltarjem so ležali mrtvi in ranjeni vojaki. Ko so si osvojili naši vse hribe, metali so krogle v mesto, ki je začelo kmalu goreti na več krajih; takoj so prosili Lahi za premirje, in drugi dan so smeli vsi tisti junaki oditi iz mesta; bil je čuden izprevod — tista mešanica moških in ženskih »junakov«.

Radecki je mislil zdaj z vso svojo silo prijeti glavno vojno sovražnikovo, pa je čul, da prigovarja angleška vlada avstrijskim ministrom, da naj Avstrija kar odstopi Lombardijo Sardincem. In rés so se jeli pogajati s kraljem in Milančani; Radeckemu pa so ukazali, da naj prosi Sardince premirja. »Tega pa ne,« pravi stari junak, »to bi bila sramota.« Takoj pošlje hrabrega generala kneza Feliksa Schwarzenberga v Inomost k cesarju in vladi in je preprečil, kar so tam namerjavali storiti.

Radecki se je oddahnil, ko je to zvedel; zbral je še nekaj čet in potem v najhujši vročini prijel sovražnike pri Sommacampagni dne 23. malega srpana. Deveti lovski bataljon (štajerski) in 47. peški polk (slovenski Štajerci) sta vzela s pogumnim naskokom Montebello in ujela precej sovražnikov. Najhujši dan pa je bil 25. mali srpan, ko je bila odločilna bitka pri Kustoci

(glej podobo na strani 31.) navzlic taki vročini, da je mnogo vojakov popadalo od slabosti. Boj je trajal ves dan in še pozno v noč; okrog polnoči se je jela umikati vsa sardinska vojska, pri kateri je bil sam kralj; stoprav proti jutru so se nekateri avstrijski oddelki toliko odpočili, da so mogli udariti za sovražnikom. Da so se ta dan tudi naši rojaki bili hrabro, to je priznal strogi general d'Aspre, ki se je odkril pred 47. polkom, rekoč: »Odslej bodem vselej jahal samo odkrit mimo tega polka.«

Drugi dan so se ustavili Pijemontezi našim pri Volti. Čehovin se je boril pet ur s 6 topovi proti 16 pijemonteškim; drugi dan jih je zapodil 12. Radecki ga je imenoval za častnika. Karolu Albertu so splavali vsi lepi upi po vodi. Še tistega dne je prosil premirja, toda Radecki mu ga ni dovolil, in kralj se je moral hitro umikati. Sleherni dan so se sprijele njegove čete z našimi, a morale so se vedno umikati. Dne 4. velikega srpana je napadel 3. bataljon 17. pešpolka Gamboloito pri Milanu. Osem topov je bilo obrnjenih na nje, pred topovi pa je bil globok, z vodo napolnjen jarek. 11. in 12. stotnija 17. polka in tri stotnije 10. lovskega bataljona se priplazijo do jarka, poskačejo v vodo, prebredejo jo in naskočijo sovražnika. Kakor toča so letele pijemonteške krogle in karteče na nje, pa se ne ustrašijo, le deró naprej. Med prvimi so bili korporali Matija Črnè, Matija Doles in Anton Vrtačič; kmalu so pri topovih in pobijejo topničarje; za njimi prideró tovariši. A neki Pijemontez, ki je že bežal, ustavi se nekoliko, pomeri in ustrelí Črneta v prsi, da pade pod zaplenjeni top. »Le nánje, tovariši! Spominjajte se me!« vzklikne še — in izdihne hrabro dušo. Doles je dobil zlato svetinjo za hrabrost; tako tudi Vrtačič, ki je prijel konja za uzdo in ga črez cesto potegnil, da ni mogel sovražni top dalje. Narednik Denkel je postal častnik, ker je s tremi vojaki vlomil v hišo, iz ktere so streljali sovražniki, in te deloma pregnal, deloma ujel. Isti dan so se izkazali pred Milanom tudi Korošci (glej podobo na strani 41.).

Ko je dospel kralj v Milan, psujejo ga tam za izdajalca in streljajo za njim. Hitro se pogodi zdaj z Radeckim, da se sme umakniti na svojo zemljo. V Milanu pa začne divja druhal razsajati po mestu, tako da prosi župan Avstrijce, naj nemudoma zasedejo mesto. Dne 6. velikega srpana je jezdil maršal na zvestem svojem belcu zopet v Milan, kjer so se ga razveselili vsi, katerim so se bile vsled

dogodkov zadnjih dni odprle oči. Radecki in kralj Karol Albert sta sklenila premirje, toda ne mirovne pogodbe. Miru torej le še ni bilo, dasi so zasedli Avstrijci tudi Modeno, Parmo, kos Toskane in severne dele papeževih dežel; že jeseni pa je moral bežati papež v neapoljsko trdnjavo Gaeto, dočim so v Rimu izklicali »rimsko republiko«. Tudi veliki vojvoda toskanski je moral bežati iz svoje dežele. Neukročene so bile še Benetke — in premalo je bil še izkupil kralj Karol Albert; zopet je prežal za mejo, nadejajoč se, da pride zanj ugodna ura.

* * *

Najhujše boje pa je imela prestati Avstrija za svoj obstanek na Ogerskem.

Takoj v mesecu sušcu je dovolil cesar Ferdinand na prigovarjanje ogerskega palatina (podkralja) nadvojvode Štefana Ogrom vse, kar je zahteval Košut: dobili so svoje ministre in postali popolnoma neodvisni od Avstrije. Grof Ludovik Battyanyi je bil ministerski predsednik, duša vladi pa je bil Košut, kateri je hitel z vso brezobzirnostjo utrijati novo ogersko državo. Čim bolj je prišla Avstrija v zadrego, tem bolj se je radoval, kajti Avstrija mu ni bila nič mari. Z dunajsko vlado je prišla ogerska kmalu v razpor, kajti imela je vsaka država svoje ministre za zunanje zadeve in za vojno. Kdo naj torej vodi te zadeve, ki so morale ostati skupne? Z vojsko je hotel razpolagati ogerski vojni minister, kakor bi se njemu zljubilo in Košutu; dunajski vojni minister Latour pa je trdil, da ne gre cepiti vojne; hotel je poslati Radeckemu potrebnih vojakov, temu pa se je upiral ogerski vojni minister; cesarjeva beseda tega prepira ni mogla rešiti. Poveljniki sami tudi večkrat niso vedeli, kdo ima pravico jim ukazovati, ali dunajski, ali ogerski vojni minister. Mnogo ogerskih polkov je v teh razmerah odreklo pokorščino dunajskemu vojnemu ministru in slušalo samo Košuta.

Dočim je Košut hotel prerezati vse starodavne vezi med obema državama, trudil se je tudi, da bi kar najhitreje pomadjaril vse narode na Ogerskem, posebno Slovane in Rumune; toda teptani narodi ogerski so se

Ujeti Pijemontezi leta 1848.

(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« Daberkow, Dunaj.)

dvignili proti svojim tlačiteljem, posebno Hrvatje in Srbi. Hrvatom na čelo je stopil ban Jelačić (glej podobo na strani 44.), odločen, da brani jednoto države do zadnje srage krvi. »V tem duhovitem, pogumnem možu je živela že zdavna velika misel: Jedna Avstrija in vse za Avstrijo! Jelačić, zvesti, udani, hrabri junak, rekel je odkrito in prostodušno, da se gre za rešitev cesarske rodovine in vse države; kajti zato, da hoče Ogerska izlomiti najlepši demant iz avstrijske cesarske krone, ne bode se on nikdar pokoril madjarskemu ministerstvu. Ban, mož z jasno glavo in plemenitim srcem, vedel je, da je prišla njegova ura, vedel je, da v tem trenutku mora delati po srcu, ne pa po besedah vladarjevih. Videl je, kako so zlorabili celó bolezen dobrotnega cesarja Ferdinanda, zlorabili za nepošteno namene; zato se je pripravil na boj na lastno roko, da reši državo, ki bi jo sicer raztrgali na kosce.«

Cesar je bil v Inomostu jako milosten Jelačiću; komaj pa je odšel ban, prosil je Battyanyi, da podpiše neki list, češ, da se gre za malenkost; bilo pa je pismo, v katerem je cesar odstavljaj bana! Toda ban je slutil zvijačo ter se ni pokoril povelju, ker je čutil, da je to njegova dolžnost. Zbral je 40.000 mož, vodil jih z Bogom in »srečo junačko« v kimovcu prek Drave na Ogersko, ne da bi krčil Ogrom pravice, nego da kaznuje tiste, ki hočejo razdreti sveto zvezo med kraljem in kraljestvi. Bojeval se je precej srečno. V Budi so že trepetali pred njim, dasi je imel premnogo neizkušenih vojakov, ki so bili tudi slabo opravljeni in oboroženi. Kar bukne meseca vinotoka ustaja dunajska, in Jelačić jo krene takoj tja, da bi pomagal hitro zaдушiti upor. S knezom Alfredom Windischgraetzom je ukrotil Dunaj, ko je pregnal

ogersko vojsko, ki je prihitela Dunaju na pomoč. Potém se je zopet vrnil na Ogersko, da bi tam branil Avstrijo in svoj narod. Na ogerskih planotah, posebno na jugu, v pokrajinah srbskih in rumunskih, pa se je bil med tem že začel ljut boj, ki je bil zató posebno krvav, ker se je dvignil tlačeni narod proti madjarskemu trinogu, pa ne več v imenu cesarja Ferdinanda, nego v imenu novega cesarja in kralja, Franca Jožefa I.

Dne 2. grudna 1848.

Ko so bili ukrotili ustajo na Dunaju, odložil je cesar Ferdinand cesarsko krono; ali ta stvar se ni bila sklenila še le tačas. Že leta 1847. so se bili dogovorili cesar, cesarica in knez Metternich, da izročijo krono nadvojvodi Francu Jožefu 1848. leta, ko postane polnoleten. Ko se je začel ustanek na Dunaju, hotela je cesarica takoj, da odstopi Ferdinand, a ne samo zaradi njegove bolehnosti, nego tudi zato, ker se je bala, da ne bi uporniki prisilili cesarja do ktere krivičnosti. Toda Metternich jo je pregovoril, da naj počaka do polnoletnosti nadvojvode Franca Jožefa. Ko je odstopil in zbežal knez Metternich, bil je najvplivnejši mož knez Alfred Windischgraetz; njemu so največ in vse zaupali na cesarskem dvoru, kjer niso storili nič važnega, dokler niso vedeli, kaj misli o tem Windischgraetz. Ta pa je kmalu uvidel, da je izpremema potrebna, kajti Avstrija je bila tako razburkana, da je bilo treba čile moči, ki bi jo še mogla rešiti razpada. Cesarju Ferdinandu (glej podobo na strani 48.) pa, ki je bil slabotnega telesa, bil je upor preblago srce tako ranil, da je trpel grozne telesne in duševne muke. Saj se je moral dvakrat umakniti z Dunaja, če tudi si je bil v svesti, da ni nikdar podpisal nobene smrtne sodbe, niti ni dopustil, da bi bila sodnija kaznovala njemu dobro znanega častnika, ki ga je bil znatno ranil na vrtu v Schönbrunn, in po očetovsko je skrbel za sina tistega moža, ki ga je kanil umoriti. Že v prvih dneh revolucije je sam rekel, da odstopi; potém pa je stvar zaspala. Cesar je sicer hrepenel čim dalje bolj po pokoju, ali knez Windischgraetz je rekel, da se ta izpremema ne sme izvršiti v trenutku zadrege in stiske; sicer bi se žalil svit krone, in potém mora tisti, na katerega preide pravica do prestola, imeti popolnoma proste roke, da prime za krmilo. Biti mora čisto nepristranski in ne sme biti zapleten v minule zmede. To pa je moglo veljati samo o Francu Jožefu. Windischgraetz je torej za-

hteval, da ne sme slediti cesarju Ferdinandu brat mu nadvojvoda Franc Karol (glej podobo na strani 54.), ki je imel prvo pravico do prestola, nego prvorojeni sin nadvojvode, Franc Jožef. In glej, blagi Franc Karol se je prostovoljno odrekel kroni, z njim pa tudi plemenita soproga njegova, kraljevska Zofija (glej podobo na strani 55.). Kdo bi ne častil obéh, ki sta žrtvovala sijaj cesarske krone, ko sta po modrem posvetovanju uvidela, da zahteva to žrtev blagor države in njenih narodov! Odslej so čestokrat govorili o izpremambi na prestolu. Cesarica Marija Ana (glej podobo na strani 49.) in cesar Ferdinand sta prav nestrpnostno hrepenela po pokoju. Da bi šlo pomisliti cesarjevih, bil bi že dne 18. avgusta zasedel Franc Jožef prestol, ko je izpolnil 18. leto; toda Windischgraetz je še ugovarjal, in odložili so to stvar; pač pa so bili vsi jedne misli, da je treba vse pripraviti za važni dogodek.

Windischgraetz je vso stvar jako oprezno urejal. Cesarjevega novega vrhovnega adjutanta kneza Lobkovica je na drobno poučil, kaj ima storiti v slučajih, ki utegnejo nastopiti. Če bi cesar prišel na Dunaju v nevarnost, naj ga takoj z vojaki spremi v Olomuc in naj skrbi za to, da cesar ne dovoli nič več upornikom. »Potém bom Dunaj vzel, cesar bo odstopil prestol svojemu nečaku, in jaz izvojujem Budo.« Osnova je že načrte oklicev odstopivšega in novega cesarja in načrt o politiki mladega cesarja: Ta naj pridržijo ustavo svojega prednika, če tudi ima popolnoma prosto roko in ga ne veže nobena obljuba iz minule dobe; novi cesar naj pa tudi izjavi, da ne bode odstopil niti najmanjše svoje pravice več. To je svetoval Windischgraetz začetkom meseca kimovca, cesarica in Zofija sta mu popolnoma pritrdili in se točno ravnali po dogovoru. Pripravljali pa so se tudi za odhod z Dunaja, ako bi bilo treba, kar se je zgodilo dne 6. vinotoka 1848. leta.

Ko je cesarjeva vojska vzela Dunaj, dobila je Avstrija novo, krepko ministerstvo, kteremu je stopil na čelo svak Windischgraetzov, knez Feliks Schwarzenberg — mož, ki se je že kot vojak izkazal jako hrabrega in odločnega. Oba sta se dogovarjala z dvorom o odstopu Ferdinanda; Windischgraetz bi bil še rad dotlej odlagal, da bodo premagani Ogri; a Schwarzenberg je rekel, da ne more izvršiti prevažne svoje naloge, ako nima nad sabo cesarja, čilega po duhu in telesu. Vedno bolj je silil tudi cesar na odstop; Windischgraetz se je udal in dovolil, da so se še nekteri važni državniki obvestili

o namerjavanem koraku cesarjevem. Le ta pomislek je še imel nadvojvoda Franc Karol, ali mu dopušča vest ali ne, da prepuusti tako težko breme mladeniškemu sinu svojemu. V tej stiski moli iskreno, in zdi se mu, da vidi pokojnega očeta svojega, ki polaga blagoslavljaljoč roke svoje vnuku na glavo. Odslej ni omahoval več, nego se je živahno udeleževal posvetovanj o podrobnostih odstopa. Windischgraetz in ministri so bili tudi jednih mislij, istotako ministri in generali, izmed kterih sta vedela za tajnost razun Windischgraetza le še Jelačić in Radecki. Tudi gledé prihodnje ustave so se bili sporazumeli. Če se je cesarjevič odločil, da deli vladarsko oblast z narodi, naj stori to, »ali sebi, vladarski rodbini in svojim narodom je dolžan to storiti samo pod takimi pogoji, da zajamči oblast svojim naslednikom in blagor narodom, njegovemu žezlu podložnim,« pisal je Windischgraetz cesarici; bil je torej mnenja, da se povodom izpremembe na prestolu določijo tudi stalni temelji bodoči državni osnovi, kajti »sicer bi ne imel ta važni dogodek nobenega uspeha«.

Najprej so določili, da se izvrši cesarjev odstop dne 24. listopada, a potem so ga preložili na soboto, dne 2. grudna, in določili, da se ne bode novi cesar zval Franc II., temveč Franc Jožef, kakor je sam želel.

Dne 2. grudna zjutraj je naročila nadvojvodinja Zofija sv. mašo za srečen izid sklenjenega dogodka. Ko je hotela iti v cerkev, pa ji pride že nadvojvoda Franc Jožef naproti, rekoč: »Mati, jaz se vračam ravno iz cerkve.« Tako je začel mladi princ najvažnejši dan svojega življenja.

* * *

Dne 2. grudna zjutraj ob dveh so dobili vojaki olomuški povelje, da bode ob 9. uri dopoldne parada. Vzroka ni vedel temu nihče, mislili so pa, da velja to ravno došlima vojskovodjama Windischgraetzu in Jelačiću. Dolgo so se še po noči posvetovali najvažnejši moške, Schwarzenberg, Windischgraetz in Jelačić, sedeč v skromni sobici na starem, žimnatem divanu. Zjutraj na vse zgodaj je bilo živahno gibanje po ozkih ulicah staroslavne prestolnice mogočnih nadškofov olomuških. Iz mesta so hiteli vojaški oddelki; proti škofijski palači pa je drdrala kočija za kočijo z gospodo v najlepši praznični opravi. Kmalu si videl v veliki dvorani zbrane nadvojvode in nadvojvodinje, ministre, namestnika, generale, duhovne dostojanstvenike in drugo gospodo;

na vseh obrazih pa si bral vprašanje: »Kaj pomeni to? Čemu so nas pozvali sem?« — Odgovor na to vprašanje bi bili mogli dati pač le nekteri gospodje, pa ga niso dali, ampak so se delali še nevedne; saj so proti drugim osebam morali molčati kakor grob. Tako sta v tej dvorani pred prestolno dvorano ugibala dva gospoda, kaj se bo neki zgodilo notri v dvorani, dasi sta oba dobro vedela za prevažno tajnost. Neki nadvojvoda je vprašal vojnega ministra: »Povejte mi vendar, kaj bo danes, da so nas že ob 8. uri pozvali semkaj?« — »Izvolite, cesarska visokost, potrpeti le trenutek; takoj se bo zvedelo,« odgovoril je minister, ki je vedel za tajnost, a nadvojvodi je bila skrita. Mladi nadvojvoda Maks je dobil od barona Hübnerja na isto vprašanje tudi samo odgovor, da naj malo potrpi; Hübner je vedel za tajnost, pa je moral molčati.

Dočim se je vse gnetlo ljudij v pred-sobah, pustili so v prestolno dvorano samo člančesarske hiše, ministre, kneza Windischgraetza, bana Jelačića, grofa Grünneja in poslaniškega tajnika Hübnerja, ki se je vsedel za mizo in tam pripravil pisalno orodje.

Kmalu po 8. uri se odpró vrata iz dvorane v cesarske sobane, in prikaže se generalni pribočnik knez Jožef Lobkovic, za njim cesar s cesarico, vrhovni dvorni maršal deželni grof Fürstenberg, vrhovni nadvornik, potem nadvojvoda Franc Karol z nadvojvodinjo Zofijo in z nadvojvodo Francem Jožefom. Cesar in cesarica se vsedeta, ravno tako tudi navzočni nadvojvode in nadvojvodinje. Cesar potegne iz žepa list in prečita tó-le kratko, ali neizmerno važno izjavo: »Tehtni razlogi so Nas dovedli do nepreklicnega sklepa, odložiti cesarsko krono, in sicer v prid Našemu dragemu nečaku, presvetlemu gospodu nadvojvodi Francu Jožefu, kterega smo proglasili za polnoletnega, ki je Naš ljubljeni gospod brat, presvetli gospod nadvojvoda Franc Karol, Njegov oče, izjavil, da se nepreklicno odreče pravici do nasledstva, pristojeci mu po veljavnih hišnih in državnih postavah, v prid Svojemu sinu«.

Minister knez Schwarzenberg je prečital potem pismo, v katerem nadvojvoda Franc Karol izjavlja, da se »za slučaj odstopa Njegovega Veličanstva, vladajočega cesarja in kralja Ferdinanda I.,« odreka pravici do nasledstva v prid svojemu prvo-rojenemu sinu in njegovim do nasledstva opravičenim naslednikom. Nató je prečital minister odstopno pismo cesarja Ferdinanda,

v katerem izročja krono vseh kraljestev in dežel svojemu nečaku Francu Jožefu. Cesar, nadvojvoda Franc Karol in Schwarzenberg so podpisali odstopno pismo — in imenitna izpremema v vladi je bila izvršena.

Sedaj pride vrsta na novega cesarja, Franca Jožefa. Dasi še mlad, bil je že dozorel do one močnatosti, da je čutil v dno duše, kako neizmerno imeniten je ta dan zanj in za vesoljno veliko in takrat tako nesrečno Avstrijo. Ta zavest ga je tako prevzela, da ni vedel storiti drugega, nego da je stopil k prestolu in pokleknil pred preblagega strica Ferdinanda; govoriti ni mogel — samo ihtel je. Stari cesar pa se pripogne k njemu, blagoslovi ga in objame ter mu reče samo té-le iz srca kipeče besede: »Bog te blagoslôvi! Le priden bodi, Bog te bo varoval! Rad sem ti storil to!« Zgodovinar pa, ki nam to poroča, kar je videl na svoje oči, dostavlja: »To so bile jedine besede, ki niso bile v programu, in v programu niso bile zapisane tudi solze, ki so se prikradle iz očí celó možem v tem zboru, pa tudi ne krčevito ihtenje, ki se ga niso mogle ubraniti navzočne nadvojvodinje. Vsi, ki so se udeležili tega dogodka, trdili so, da se jim v celem življenju ni pripetil bolj ginljiv prizor, in da jim bo spomin nánj ostal živ v duši do konca dni.« Novi cesar poklekne nato pred cesarico, ona pa se pripogne k njemu, potegne ga k sebi, objame in poljubi tako iskreno in gorko, kakor more objeti in poljubiti samo ljubeča mamica. Isto se ponavlja tudi pri njegovih stariših in pri navzočnih sorodnikih, ki so vstali in se klanjali svojemu novemu gospodu; on pa jih je objel in poljubil.

Ko je še Hübner spisal in prečital zapisnik o vsem dogodku in so ga podpisali vsi navzočniki, izvzemši oba cesarja, odide dvor v cesarjevo stanovanje. Pero pa, s katerim so podpisali zapisnik, prisvojil si je cesarjev brat Ferdinand Maks; zapazil je bil, da si ga hoče prilastiti Hübner, a on mu ga vzame, rekoč: »Jaz imam pač več pravice do tega peresa kakor Vi.« In hranil je to pero še v Miramaru kot dragoceno svetinjo.

Ko je odšel dvor, odprli so vrata v predsobo, in vrela je vsa ondi zbrana in nestrpnó čakajoča množica v prestolno dvorano, kjer ji je knez Schwarzenberg s kratkimi besedami naznanil, kaj se je zgodilo ravnokar. Isto so izklicali v obeh jezikih na treh trgih v mestu. V nadškofijskem dvorcu so se poklonili potém ministri in generali

novemu vladarju, ki je posebno iskreno objel kneza Windischgraetza, rekoč: »Vas zahvaljujemo za vse, kar je še in obstoji« — dokaz tistega globokega čuta hvalečnosti, ki krasi našega cesarja, kateri ne pozabi nobene odlične zasluge za dom in državo.

Zunaj mesta pa je čakalo vse vojaštvo olomuško v sijajni opravi. Po 9. uri prijah nadvojvoda Ferdinand d' Este in okliče izprembo na prestolu. Kmalu prijaše za njim novi cesar sam na čelu sijajnega spremstva, v katerem sta se posebno odlikovala maršal knez Windischgraetz in vzorni junak hrvatski, ban Jelačić. Godba je začela svirati cesarsko pesen; a godala niso bila tako krepka in glasna, kakor grla vojakov, iz katerih je grmela tisočera »slava« v pozdrav viteškemu mladeniču, ki je znal, opravljen kot polkovnik dragonski, tako mojsterski sukati in brzdati iskrega vranca.

Proti poldnevu je spremil cesar Franc Jožef s svojimi roditelji cesarja Ferdinanda in njegovo soprogo na kolodvor; tako naglo je odpotoval odstopivši cesar, da je le malo ljudij vedelo o tem. Nemo je pozdravljalo občinstvo odhajajočo cesarost; neka globoka tuga se je izražala v tem nemem slovesu, in marsikomu je morda očitala vest, da je tudi med tistimi, ki so tako globoko ranili srce najblajjemu vladarju, ki je pokazal še z zadnjim činom, da je ljubil svoje narode tako, da ga je bilo zgolj odpuščanje. Ko so namreč delali načrt za oglas, s katerim bi se Ferdinand poslovil od svojih narodov, zahteval je knez Windischgraetz, da naj v tem manifestu izpraša cesar vest nemirnežem in revolucionarjem ter jim naj očita vso nehvaležnost, s katero so ga prisilili k odstopu. »S tem bode,« rekel je knez, »napravil cesar globok vtisk in opravičil svoj odstop.« Na dvoru pa so bili drugega mnenja. »V trenutku,« rekli so, »ko odstopi cesar,« vrzimo vse hudobije v globoko gomilo in zavalimo nanje težak kamen z napisom: Odpuščeno je!« In res je Ferdinand pohvalil v odstopnem oklicu zvestobo ogromne večine avstrijskih narodov, poudarjajoč, da odstopa, ker je treba čilejših rok, da izvedejo potrebno preosnovo velike države. »Bog pa naj narodom dá zopet notranji mir; privede naj zopet k spoznanju dolžnosti tiste, ki so zašli na kriva pota; odpre naj oči zasleplencem, otvori naj zopet usahle vire blagostanja in naj razlije v polni meri svoj blagoslov na Naše zemlje; Našega naslednika Franca Jožefa pa naj razsvetli in okreпча, da izvršuje svoj visoki in težki

poklic v lastno čast, v slavo Naše hiše, v blagor izročeni mu narodov.« Tako je blagoslavljal narode in naslednika!

To slovo je našlo iskren odmev v srcih avstrijskih, Bog pa je uslišal tudi prošnje zvestih podanikov in ohranil slabotnega

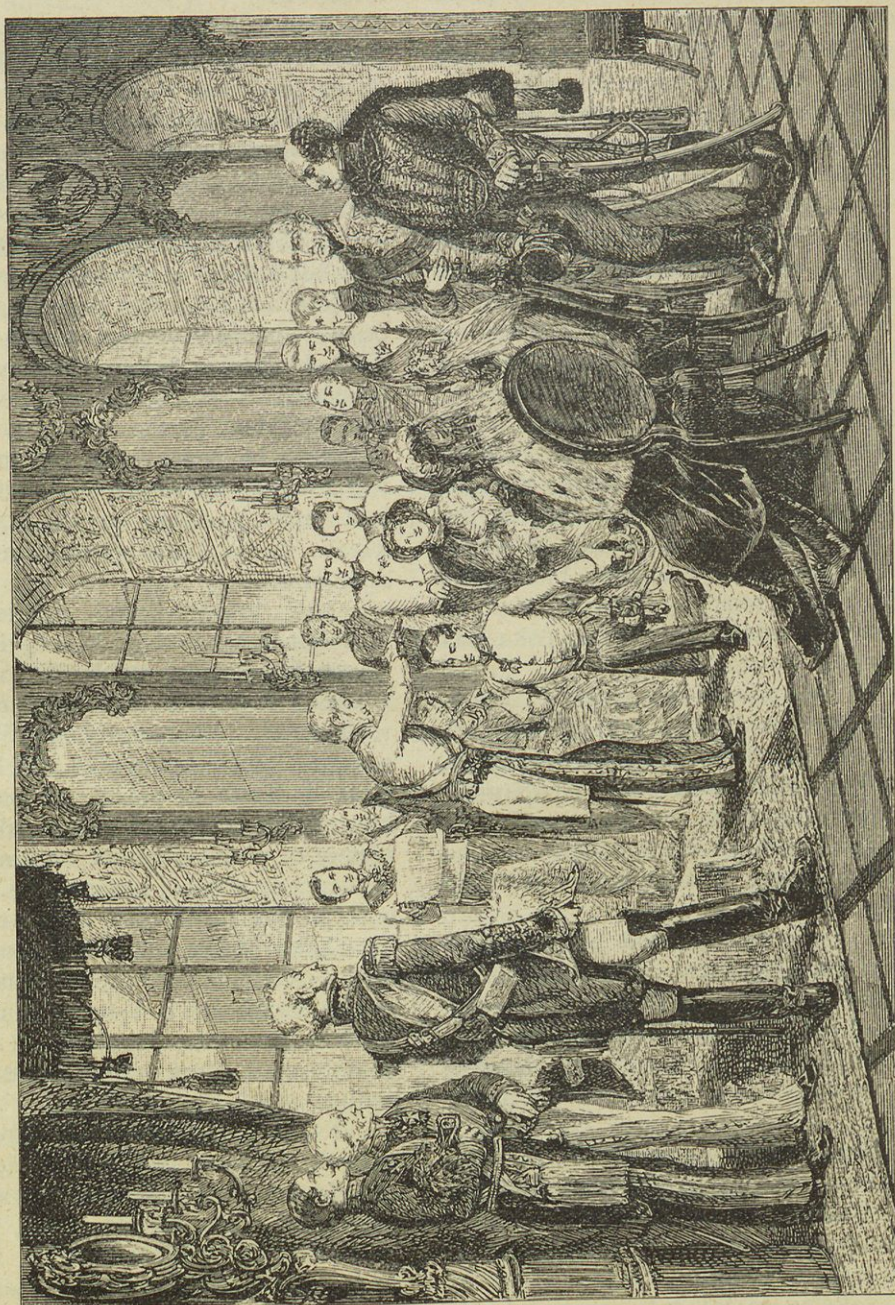
zasebnikom, naročil je svojemu zastopniku, da naj rajši izgubi pravdo, če je stvar le količkaj dvomljiva. »Saj veste, mi to škodo lažje pretrpimo.« V njegovo vladanje spadajo pa tudi prvi početki ustavnega življenja v Avstriji, če tudi ti začetki niso bili trajni.

Jelačić

Windischgrätz

Hübner

Schwarzenberg

Cesar Ferdinand izroča vladu Francu Jožefu.
(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« K. Prohaska.)

moža do visoke starosti. Nikdar mu niso pozabili, da je njegovo vladanje bilo nepretrgana vrsta najblažjih del: rešil je pri svojem nastopu verige političnim hudodelcem italijanskim in gališkim, olajšal in okrajšal vojakom službovanje, nikdar ni podpisal smrtne sodbe, in ko je imel pravdo z nekim

In zakaj omenjam vse to? Zato, da vidiš, dragi čitatelj, kakšna blaga duša je bil cesar, ki se je dne 2. grudna 1848. leta sam umaknil s sijajnega prestola v tihe dvorane kraljevskih Hradčan v Pragi, svojemu nasledniku pa zapustil vzgled brezmejno dobrotnega srea.

Ferdinand se je poslovil od narodov, Franc Jožef pa jih je pozdravil s posebnim oglasom, v katerem obeta »svobodne in času primerne uredbe, pravo svobodo, ravnopravnost vseh narodov v državi in enakost vseh državljanov pred postavo«; zakonodajno pravico hoče deliti z zastopniki narodov in trdil se bo, »da se domovina zopet dvigne v stari velikosti, a s pomlajeno močjo, da bo nerazrušna zgradba, kljubujoča viharjem časov, prostoren dom narodom raznih jezikov, združenim v bratski zvezi pod žezlom Naših dedov že od stoletij. Z vso odločnostjo hočemo ohraniti neskaljeni svit krone in neskrčeni obseg države, a pripravljeni smo, deliti Svoje pravice z zastopniki narodov. Tako se nadajamo, da bomo s pomočjo božjo in v soglasju z narodi združili vse dežele in narode v državi v jedno veliko državno telo«. Cesar hoče napraviti najprej mir, zanašajoč se, da ga v tem podpira zdravi razum vsekdar zvestih kmetov, »ktere so najnovejše postave rešile podložništva, razbremenile jim zemljo in podelile vse državljanske pravice«. Cesar se zanaša na uradnike in vojsko, ki bode steber prestolu, domu in svobodi pa neomajna trdnjava. »Božja roka nas bode spremljala.«

Grofu Radeckemu pa je pisal: »Moje moči še niso izkušene, zato potrebujem sveta in pomoči mož, ki imajo zasluge za državo. Vas štejem med prve. Dragi grof! Vi ste mož poštenjak, zato Vas prosim, da me podpirate s trdno voljo in odkrito besedo. Jaz sem potreben Vašega sveta in Vaše pomoči.«

Oklic je naredil povsod najboljši vtis — razun na Ogerskem in v italijanskih kronovinah. V državnem zboru v Kromerizu je naznanil važni dogodek sam minister knez Schwarzenberg in objavil cesarjev manifest in željo cesarjevo, da kmalu dovrši načrt ustave.

Tistega dne so napravili v Olomucu razsvetljavo, kjer so se lesketali češki in nemški transparenti s pozdravi cesarju. Drugi dan so se prišle cesarju klanjat oblasti, generalstvo, duhovništvo, učiteljski zbori. Vsakemu je mladi cesar vedel odgovoriti prijazno, kratko, a primerno. Vsi so zapustili nadškofijski dvorec zadovoljni; samo deputacija državnega zbora ni bila zadovoljna, ker je cesar izrekel nado, da mu bode skoro prilika potrditi novo ustavo za vso Avstrijo; državni zbor si je pa domišljal, da bodo imeli njegovi sklepi

postavno veljavo tudi brez cesarjevega podpisa. Ta nada je bila tedaj uničena. Novi vladar se ni hotel odreči vrhovni oblasti na prid državnega zbora; on ni mogel pritrditi nauku kromeriških parlamentarcev, da »izvira vsa oblast v državi iz naroda«.

Dan na dan so prihajale nove deputacije; posebno Hanaki so izkoriščali lepo priliko, da se poklonijo vladarju, ki je sedaj bival sredi njih v preplodoviti zemlji, in prihajali so peš in na konjih, z godbo in petjem ter polagali pred cesarja najboljše plodove svoje zemlje in najokusnejše proizvode sloveče svoje domače kuhinjske umetnosti: velikanske kolače in druge stvari. Kako se jim je radovalo zvesto srce, ko jih je mladi cesar zahvalil v milem jeziku materinem. Tudi deputacijo deželnih stanov moravskih je zahvalil v češčini in dostavil: »Obljubil sem narodom prosto razvijanje in ravnopravnost in vedel bom izpolniti obljubo. Naj govorijo narodi te velike države katerikoli jezik, nadajam se, da bodo vsi pokazali, da se čutijo zveste sinove skupne domovine.«

Med brezštevilnimi deputacijami naj omenimo samo še tiste, ki so prišle iz naših slovenskih krajev. Poklonili so se cesarju Francu Jožefu po zastopnikih deželni stanovi vseh dežel, koder prebivajo Slovenci; za njimi so prišli zastopniki deželnih stolnih mest. Iz Trsta so poslali tri gospode, med kterimi je škof Legat zastopal Slovence; njemu so pred odhodom na Dunaj tržaški Slovenci še posebej naročali, da naj sporoči cesarju njih neomajno udanost, ki je še tista, kakor je bila leta 1809. »Slovani hočejo obstoj Avstrije ter braniti njene meje do zadnje kaplje krvi. V tem duhu so nas odgojili očetje, isto ljubezen do Avstrije pa bomo vcepili v srca tudi sinovom in vnukom svojim.«

Vse deputacije je cesar tako ljubeznivo sprejel, da niso mogli o tem dovolj pripovedovati. Po avdijenci so bili vsi poslanci povabljeni k cesarskemu obedu, pri katerem ni vladala stara španska šega, nego cesar se je prav priljudno razgovarjal s svojimi gosti, kterim je po obedu tudi ponudil — smodke. Vsi so potem iz Olomuca potovali dalje v kraljevsko Prago in so tam izrekli svojo zahvalo cesarju Ferdinandu.

Prikupljivo vedenje cesarjevo, njegovo resno, mirno in veličanstveno zadržanje je krepko podnetilo tisto udanostno navdušenje, s kterim so ga narodi avstrijski, oso-

bito naš narod, pozdravili, ko je nastopil vlado. V cerkvenih slavnostih, v razsvetljavah, v pesnih in časniških člankih se je izražalo veselje nad tem dogodkom in pa upanje, »da nam bodo Oni (Franc Jožef) mil cesar, kakor so nam Ferdinand bili... Dobili smo mladega cesarja v polni moči mladih let, ki ima vse lastnosti, ustreči željam novega časa, in ki je že v laški vojski pokazal, da mu moško srce bije v prsih... Oni poznajo potrebe novih časov in so v prvem patentu očitno zagotovili, da hočejo krepko varovati vse pravice, katere so nam dali mili Ferdinand... Tako bomo z božjo pomočjo doživeli pravo svobodo. Kmet bo, rešen poprejšnje zemljiške podložnosti, le sebi oral, sebi sejal... Bodimo pravi Slovenci vseskozi; svet ne sme nikdar pozabiti, da posebno nam Slovanom gre čast in slava, da smo leta 1848. obvarovali moč avstrijskega cesarstva... Kakor letos, hočemo tudi v prihodnje Avstriji najmočnejša podpora biti. Torej veselo zapojmo Vodnikovo pesen, da se bo razlegala noter do Frankobroda: Avstrija črez vse!«

Cesar je pa tudi vedel, kje je najti najtrdnjše zaslombe v boju, brez katerega mu ni bilo usojeno zavladati cele Avstrije. Poveril je banu Jelačiću Reko in okolico, katero je otelo njegovo junaštvo cesarju in Avstriji; imenoval ga je namestnikom v Dalmaciji, uverjen, da bo tam doli pospeševal blagostan. Jugoslovanski junaki Stratimirovič, Jovan Subotič, Janko Suplikac, Stojačkovič so se poklonili cesarju, želeč, naj bi bili vsi narodi hiši avstrijski tako udani, kakor narod srbski. Cesar pa je odgovoril: »Upam, da bom s pomočjo božjo kmalu mogel izpolniti pravične želje raznih narodov cele države tako, kakor sem se namenil.« Srbom je obnovil patrijarhat karloviški, potrdil Suplikaca za srbskega vojevodo in obljubil, da bo uredil upravo v narodnem smislu in po načelu ravnopravnosti, čim bode končana vojska. Hrvata barona Kulmerja pa je imenoval ministrom.

Težko breme.

»Z Bogom, mladost!« vzkliknil je Franc Jožef, ko je vzel na mlado svojo ramo breme neštevilnih vladarskih dolžnostij. Saj pa so zares zdaj minili zanj brezskrbni dnevi mladosti; čeravno je še le prestopil prag mladeniške dobe, pripadla mu je tako težka naloga, da bi se je ustrašil celó zreli mož. Le ozrimo se malo po tedanji Avstriji, pa bomo videli, da ni imel nikdo vzroka, za-

vidati Francu Jožefu dedščino stričevo. Najbolj pa je vrla mati cesarjeva, nadvojvodinja Zofija, mnogokrat trepetala strahú, sledeč sinu svojemu po potih, ki so bili zanj pravi križevi potje.

Revolucija je bila sicer v srce zadeta, ko se je moral udati Dunaj, kjer je zdaj dalje časa vladal obležni stan. Poraz Dunaja je spametoval tudi drugod vročekrvne »radikalce«, in hitro se je razpršilo mnogo njihovih društev in zaspalo dokaj najbolj po »svobodi« hrepenečih listov. Tako na pr. na Koroškem in v Gradcu. Mirna je bila tudi Češka s sosednimi kronovinami. Niso bile pa še podvržene Benetke, ki jih je morala oblegati avstrijska vojska na morju in na kopnem. Revolucionarska stranka tam na Beneškem in v Lombardiji je težko čakala trenutka, da se zopet vzdigne in prežene prek meje nepremagljivega starega junaka, maršala grofa Radeckega. Sevéda se niso zanašali ti ljudje na svojo moč, nego so upali, da jim pride pomoč zopet od onstran reke Padove in Tičina; saj se tam v Turinu še vedno niso hoteli odreči naklepom in nadam, potisniti »Nemce«, tako so zvali Avstrijce brez razločka, iz blažene Italije in potem združiti vse Italijane pod žezlom hiše savojske, ali pa osnovati republiko. Pričakovali so pa pomoči tudi iz Avstrije same, kajti bili so vedno v tesni zvezi s Košutovci na Ogerskem. Tu se je širil grozovit boj po stranki Košutovi, ki je hotela ustanoviti madjarsko demokratsko državo na stroške celokupnosti avstrijske monarhije in nemadjarskih narodov. Da dosežejo ta smoter, zvezali so se Madjari z revolucionarji cele Evrope. Netili so ogenj upora na Dunaju in na Italijanskem, podali so roko političnim somišljenikom na Nemškem, za vojskovodje pa so si izbrali poljske generale, ki so takrat kot beguni po celi Evropi, ko jim je izpodletel poskus, priboriti svoji dragi domovini nekdanjo svobodo. Franca Jožefa revolucionarji na Ogerskem niso hoteli pripoznati za pravega kralja ogerskega; trdili so, da je pravi kralj še vedno Ferdinand, in da se bojujejo za pravice njegove, češ, da so ga siloma odstranili sovražniki narodne svobode; potegovali so se torej sedaj, sévéda samo navidezno, za pravice tistega vladarja, zoper katerega so se bili jeseni leta 1848. ljuto vzdignili!

In kako je bilo pri nas?

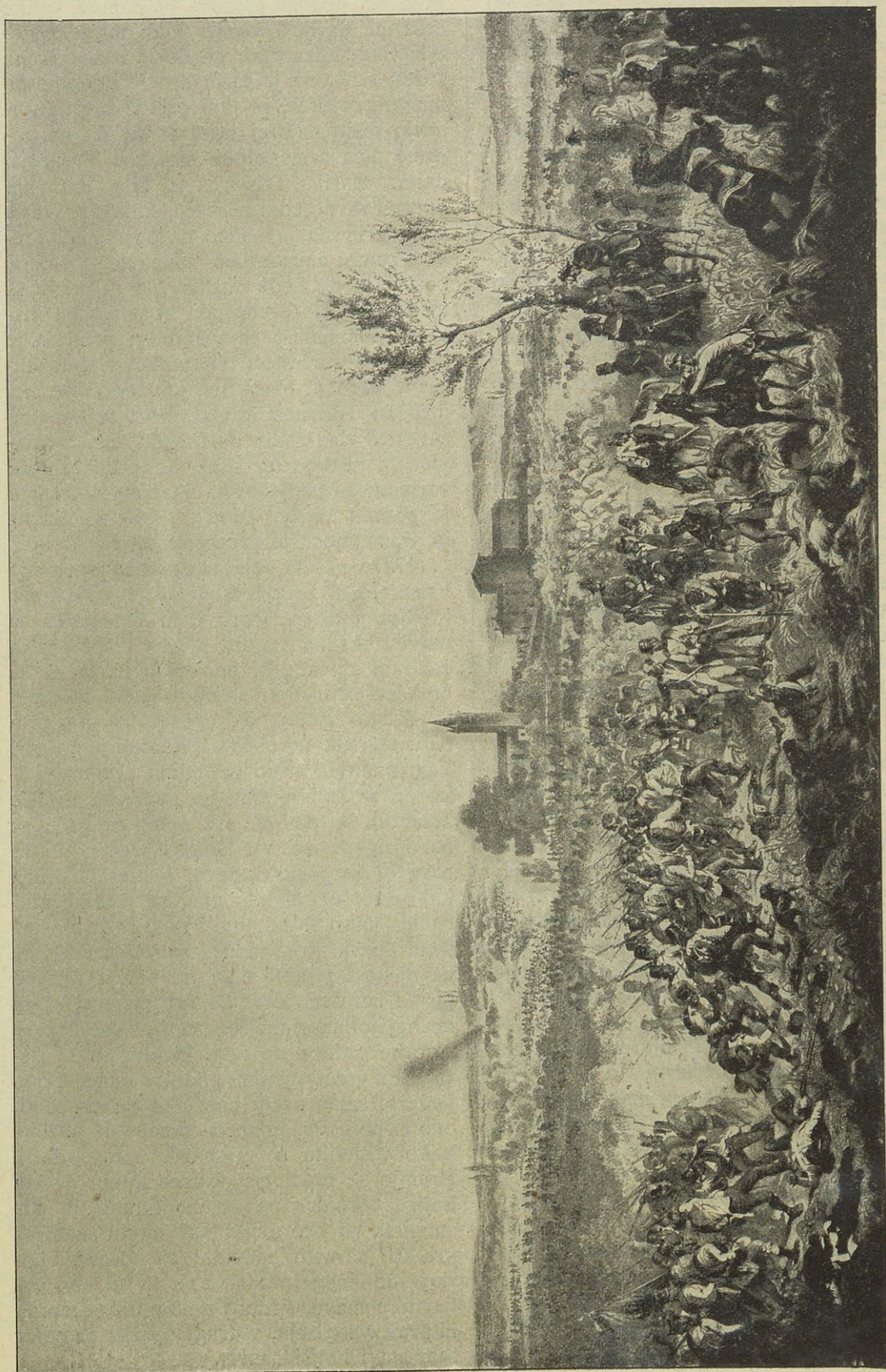
V avstrijskih, takozvanih nemško-slovanskih kronovinah je bila uničena stara

»predmarčeva« osnova in z njo vred nedanji deželni stanovi, za katere ni bilo mesta v novi dobi. Sicer so malo pomladili stanove, ko so, prisiljeni po viharju pomladnem leta 1848., poklicali ali dopustili v deželne zборе tudi nekoliko zastopnikov kmetijskega stanú, pa tudi to jih ni rešilo; kajti še isto poletje je vlada pozvala državljane k volitvam za prvi avstrijski državni zbor. Upognila se je vlada, razpisujoč volitve, zahtevam najbolj radikalnih strank in je dovolila, da bode imel državni zbor jedno samo »komoro«, to je zbornico s samimi izvoljenci naroda. Pravica voliti in izvoljenemu biti je bila skoro neomejena za državljane od 24. leta dalje, izvzemši dninarje, posle in berache. Vsaka srenja je volila volilne može, in ti so izbrali poslanca. Uradnikom je bilo strogo prepovedano, pritiskati na volilce; zato je bila volitev prosta vpliva vlade, tem bolj pa so pritiskale množice volilcev kmetijskih in rokodelskih. Med 383 poslanci je bilo 16 slovenskih. Izvolili pa so mnogo poslancev, navdahnjenih s prepričanjem, da ima državni zbor pravico, da sme, ne oziraje se na cesarja, skovati novo ustavo za Avstrijo po vzorcih drugih držav, ne meneč se za to, da se mora ujemati ustava z dejanskimi razmerami in potrebami domačih dežel in narodov, in da mora biti vendar nekaj zveze med starim in novim redom. Za časa dunajske revolucije si je državni zbor, iz katerega je izstopilo mnogo poslancev, prisvajal celó izvršilno oblast, dokler ga ni cesar premestil tja v nadškofovo palačo v tistem hanaškem mestecu Kromerizu. Pa tudi ondi se državni zbor še ni spametoval, dasi je nekterim poslanecem, zapletenim v dunajske homatije, slaba vest zapirala usta. Koval je dalje načrte za ustavo, dokler mu ni sape zaprla mogočna roka, ki je prišla za državno krmilo, da zapre zatvornice, skozi katere so hudourniki revolucijskih idej preplavljali Avstrijo. Predno se je pa to izvršilo, izpremenila se je ustava in uprava Avstrije v same razvaline: gospoda je izgubila svoje predpravitve; kmeta so rešili zadnjih ostankov stare odvisnosti od grajščinskih (patrimonijalnih) gospodov, kajti potrdil je bil dne 7. kimovca leta 1848. cesar Ferdinand sklep državnega zbora, s katerim je nehalo podložništvo in nehal biti kmet tlačan in desetinar; nehala je pa tudi sodnijska oblast gospodov nad kmeti in je prešla popolnoma na državo. S tem sklepom je bilo pa izrečeno samo splošno načelo in pa načelo,

da dobi gosposka nekako odškodnino za nekatere izgubljene pravice. Naš kmet je upal, da mu ne bo treba ničesar plačevati, da dobi torej svobodo čisto zastonj; saj ni premislil, da so gosposke izgubile mnogo dohodkov in koristij, katere so bile popolnoma njih poštena last. Kjer pa ni pravega čuta za pravičnost, ki mora veljati za vse, tam se rodé nemiri, upori in hudodelstva; in ti tudi pri nas niso izostali. Trajalo je še nekaj let, da je bilo mogoče za te zadeve osnovati podrobne postave in ukaze ter dognati na pravični podlagi kmetisko odvezo tako, da se ni godila krivica ne kmetu, ne gosposki.

Kakor gledé uredbe kmetijskih razmer, bilo je silnega truda in modrega dela treba tudi skoro na vseh straneh državnega življenja. Bilo je treba ustvariti nove odnošaje med cerkvijo in državo, kajti minili so bili časi, ko je državna oblast, kakor v vseh drugih ozirih, tudi cerkvene zadeve smatrala za stvar, katero sme samo ona urejevati, in naj se gre tudi za najmanjše zadeve. Cerkev je tedaj tudi zahtevala svobodno gibanje, da more razvijati svoje moči v dosego večne in časne sreče svojih vernikov. Po svobodi je dalje hrepenelo mnogo obrtnikov in trgovcev, za vse to pa je bilo treba novih postav. Promet je stopil v dobo temeljitega preobrata, saj je jel tudi po ravninah in dolinah naše domovine mogočni hlap tirati blago po železnih cestah. Spomniti se je bilo šole, narodne prosvete, ki je bila še skoro povsod daleč zaostala za nekterimi sosednimi deželami. Čim živahnejše pa se je razvijal promet s temi, tem bolj so čutili pri nas potrebo, izboljšati naprave za duševno izobrazbo, brez katere mora ostati toliko duševnih darov in zakladov zakonitih v zemlji.

V drugih državah so se ravnali, kedar so urejevali take zadeve, kar po vzorcih sosednih dežel; posnemali so to, kar so drugod že imeli. Na tako lahek način pa se ni dala urediti naša Avstrija, ker je država z jako različnimi deželami in narodi, na katerih posebne potrebe se mora ozirati, kdor hoče zares kaj dobrega ukreniti. Ukvarjali so se s temi zadevami tačas vsi, ki so si prisojali kaj politične razsodnosti. Najbolj pa so pisali in govorili o tem, kako bi se naj razdelila v prihodnje Avstrija; kajti mnogi so mislili, da ne ugajajo stare kronovine nič več novim razmeram; treba je Avstrijo drugače razdeliti. In tu so se našli može, ki bi bili radi državo

Bitka pri Kustoci leta 1848.
(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« Daberkow, Dunaj.)

razrezali v mala okrožja, podobna kronovinam na Francoskem; v teh okrožjih naj uživajo prebivalci toliko samostojnosti, kolikor je zahtevajo njih najbližje potrebe; v drugih ozirih naj se pa vsa okrožja jednako vladajo iz središča, z Dunaja — to se pravi: uvedimo strog »centralizem«. Drugi so želeli jednak centralizem, a ostanejo naj stare kronovine, češ, da so prebivalci vsake kronovine, živeč že stoletja v ozki zvezi, že tako tesno spojeni med seboj, da bi jih bolelo, če bi jih hotel kdo razdružiti. Ravno to razdružitev pa so smatrali mnogi politiki za prvo stvar. Posebno slovanski politiki so rekli, da je treba prebivalce razdružiti, če govoré različne jezike, potem pa združiti vsak narod v novo kronovino, da bo toliko kronovin, kolikor je narodov, kajti narodno gibanje začenja ločiti prebivalce; živeč združen v svoji skupini, bode sleherni narod nosil njemu pripadajoči del državnih dolžnostij, pa bo gojil narodno omiko, bo napredoval duševno, in Avstrija bode močna skupina zadovoljnih narodov; osrednji vladi pa bode ostalo, kar zadeva skupne politične in gmotne koristi. Ti politiki so torej zahtevali uredbo države na podlagi naravnih razmer, naravnega prava, in v smislu narodnega federalizma. Federalizem, to je državno osnovo z omejeno pravico osrednje vlade in s širjim delokrogom posameznih delov, terjali so nekteri še na drugi podlagi. Čehi so želeli z Moravsko in Šlezijo vred imeti veliko skupino, ali recimo malo državo, le nekoliko odvisno od dunajske vlade, kakor je to bilo pred stoletji; druge kronovine naj se pa tudi združijo v take države, ki se potem s češkimi poslanci dogovarjajo o zadevah, vsem skupnih; to je stališče zgodovinskega prava, nasprotujočega i centralizmu i »naravnemu« pravu narodov.

To so bila vprašanja, katerih nismo rešili še danes ne; okrog njih se suče vse politično življenje v Avstriji.

Da se pa ta vprašanja niso še rešila v teku pol stoletja, to potrjuje, kako težavna so, in kako silno nalogo je oprtala previdnost božja cesarju Francu Jožefu. In te naloge se ne more odkrižati noben vladar, noben državnik, temveč trdno mora skleniti, da se resno loti njene rešitve — in to je bil tudi namen življenju in vladanju našega mladega cesarja.

Kako je bil Franc Jožef pripravljen za svojo nalogo?

Ali bo Franc Jožef kos svoji nalogi? Predočimo si ga v zlati mladostni dobi in

kot dozorelega moža! Živo nam tukaj stopa pred oči podoba njegove prababice, velike cesarice Marije Terezije. Tudi ona je nastopila vlado blizu v taki mladosti, kakor Franc Jožef; tudi ona je našla dežele izsesane po mnogih vojskah, in tudi ona je morala Avstrijo rešiti najprej nevarnosti, da ne postane plen samogoltnih sosedov. Primerjaj dalje: Marija Terezija je bila državnih opravil ravno tako nevešča, kakor pravnik njen; prinesla je s sabo na omahujoči prestol samo neupogljivo zaupanje v pomoč božjo, ki ne bode pustila, da bi pravično njeno Avstrijo premagala in poteptala krivična pohlepnost sovražnikov; prinesla je pa s sabo v čvrstem telesu tudi bogate duševne darove: bistri um, jekleno voljo, neutrudno delavnost in vztrajnost, tankočutno zavest o vladarskih dolžnostih, čut za pravico in resnico ter srce, polno ljubezni do najzadnjega podložnika. S takimi lastnostmi je postala Marija Terezija vzor vladarice, in vlada njena je preslavna za vse čase.

Živo nas te slavne cesarice spominja Franc Jožef že začetkom svojega vladanja. Prelepe duševne darove in zmožnosti je razvila skrbna vzgoja, njegov bistri um in čudoviti spomin, ki mu omogoči, da se še čez leta spominja velikih in malih državnih in drugih zadev, da spozna še po preteku mnogih let osebe, s katerimi je govoril kdaj morebiti samo pet minut. Dobro podkovan mora biti minister, kedar ga pokliče cesar in se posvetuje z njim; drugače se mu pripeti, da mu dokaže cesar, da se moti in ne pozna zadeve, o kateri je treba kaj ukreniti. Kakor njegova velika prababica, tako je bil tudi Franc Jožef od prvega dneva svoje vlade neutruden delavec; na njegovi pisalni mizi ne obleži nobeno pismo nerešeno čez 24 ur; po pravici ga imenujejo najpridnejšega moža v vsej državi. Nobene zadeve ne reši, dokler se ni seznanil z vsemi njenimi podrobnostmi. Često podpiše samo svoje ime; ako pa mu to ali ono ni po godu, pristavi opombe, ki kažejo, kako temeljito se je bavil s to zadevo. Hranijo se predloge, obširne kakor debela knjiga, broječe na stotine strani in odstavkov, pa skoro na vsaki strani nahajaš kratko jedrnato opombo; ta opazka opozarja dotičnega ministra na to ali ono veljavno postavbo, s katero novi predlog morda ni prav v soglasju, v drugi opazki pa cesar sam stavi boljši nasvet.

Da pa opravi toliko rečij, za to je treba mnogo časa in še več vztrajnosti. Kako

modro so ga vzgojili roditelji in učitelji, da je njemu od nekdaj, kakor pravemu vojaku, prva skrb njegova dolžnost, da žrtvuje počitku in razvedrenju samo toliko časa, kolikor mu ga preostaje od dela. Ako treba, vstane že pred četrto uro zjutraj in dela že ob štirih, po zimi ob petih; če so pa manévri ali velike vojaške vaje, vstane tudi ob jedni ali dveh po noči. Od šeste do devete ali desete ure rešuje z generalnimi pribočniki vojne zadeve, z načelnikom državne dvorne pisarne pa druge stvari; za temi pridejo najvišji dostojanstveniki na dvoru: vrhovni nadvornik, vrhovni komornik itd.; potem ministri in gospodje, kateri so si izprosili pri cesarju zasebno ali privatno avdijenco. Pripeti se pa tudi za časa velikih manévrov, da opravi z onimi gospodi državne posle že ob dveh ali treh po polnoči. Med 11. in 12. uro dopoldne zajutrkuje v drugič, potem se loti važnejših predlogov ministerskih in jih tudi često popravlja. Po 3. uri popoldne mu prinesó načrte najvišjih odlokov, ktere so izdelali v raznih uradih; cesar jih podpiše, ali pa še popravi. Med 5. in 6. uro zvečer kosi, ob 9. ali 10. uri gre počivat, ako ne gre v gledališče ali nima gostov. Kosilo je kratko, in cesar poruži jako malo. Od nekdaj mu je zmernost prišla v navado; njej pa se ima zahvaliti tudi, da je od nekdaj zdrav in čil, in da zmaguje toliko breme državnih opravil. Slabo vreme ga ne zadržuje; na železnici se vozi v odprtem vozu. Bolezen se ga ne loti rada, in on tudi nima časa za njo. »Le zdaj me Bog varuj bolezní, ko je toliko dela,« prosil je, ko ga je zadela nekoč nezgoda.

Tako dela mnogo ur dopoldne in popoldne; med tem pa odloči nekaj časa avdijencam, in tudi to ni malo opravilo, temveč včasí kaj mučno; saj pusti priti pred se 100 do 150 oseb, posluša slehernega, slehernemu dá prijazen, osrčujoč, tolažilén odgovor; prazne govorice ne mara, pač pa hoče zvedeti natanko, kako je s to ali ono zadevo; prošnje, ki se mu zdé posebno važne in nujne, odkáže dotičnim uradom z ukazom, da jih naj posebno hitro rešijo. Tudi kedar potuje, nima mirú; sleherni dan mu prinese sel ali kurir kopo uradnih pisem in se vrne s torbo, polno že rešenih pisem ali aktov. Vse to pa opravi cesar zgodaj v jutro za dnevom trudapolnega potovanja, in predno zajaše zopet konja ali se vsede v kočijo, da nadaljuje svojo pot. Ravno tako dela v tihem letovišču v Išlu, dà celó, ako gre na lov v štajerske gore;

prežeč na divjega kozla, sedi, ko se začné daniti, na trhlém štoru ali parobku, potegne iz žepa zavitek, odgrne ga in číta list za listom; to listino podpiše, oni nekaj pristavi, druge pa raztrga na drobne kosce, dene jih na tla, položi kamen na nje, višji lovec pa ima dolžnost, sežgati te kosce. Ako je domá in je opravil vsakdanje posle ter se ravno vseda v kočijo, ne obotavlja se nič, če prihiti še minister in ga poprosi za podpis nujnega pisma; takoj gre zopet po stopnicah gor, odpre lastnoročno svojo pisarno in reši stvar. Da ne zamudi časa, hodi malo na izprehode, potuje največ po noči; na lov se odpelje zvečer in se zopet vrne zjutraj. Strog napram sebi, pa dovoli cesar rad to ali ono ugodnost služabniku svojemu. Minister Beust ga je prosil, naj ga nikoli ne dá poklicati pred deveto uro, češ, da hodi pozno spat in pozno vstaja — in cesar se je vedno skrbno oziral na to navado ministrovo.

To je kratka slika o delavnosti cesarjevi, ktero je cesar pokazal že v prvi ministerski seji, kateri je predsedoval dne 5. grudna 1848. leta. Pozorno je sledil posvetovanju in tudi marsiktero besedo je izpregovoril, ki je svedočila, da mu je stvar pri srcu, in da jo prav razume. Kakor je začel, tako je tudi nadaljeval, in knez Feliks Schwarzenberg, ki je z njim največ občeval, ni mogel prehvaliti cesarjeve marljivosti in vestnosti. Solze so mu stopile v oči, kedar je pravil, da ima cesar vedno časa in veselja za državne opravke, v katerikoli uri, pri vsaki priliki. Čím dalje bolj je občudoval neumorno vztrajnost njegovo, da bi se vsestranski izvežbal za težki svoj poklic. A minister sam je smatral za svojo dolžnost, da vzgoji mladega vladarja tako, da bo popolnoma samostalen, da vidi vse z lastnimi očmi, in da se ravna po lastnem razumu in nagibu. To pa je bilo tem lažje, ker cesar nikdar ni maral za hlimbo, za sleparijo, temveč je vedno zahteval od svetovalcev svojih, da mu povedó resnico; vedno je najbolje opravil pri njem tisti, ki je govoril z njim možato besedo. Nekoč je rekel nekemu deželnemu predsedniku, da bi rad obiskal neko šolo; gospod pa odvrne, da to ni na programu. »Kaj me briga program? Jaz to želim!« zavrne ga cesar, ker je hotel šolo videti.

Že v mladosti Franc Jožef ni bil mož prenagle nravi; trezno, temeljito je premislil, kar je ukazal in odločil; potem pa je potrpežljivo in mirno čakal, da dozori setva. »Učíte se potrpežljivosti od mene,« rekel

je nekoč v poznejših letih odličnemu politiku, ko mu je ta tožil, da se le nočejo uresničiti njegovega naroda želje.

V naročju domače družine so mu vcepili v srce globok, pristen verski čut; kazati ta čut, to versko prepričanje tudi v delih, pa se nikdar ni sramoval, in izpodbudno je bilo, ko je, vozeč se po šumni cesti dunajski, stopil iz kočije in pokleknil, zapazivši duhovnika, gredočega s sv. popotnico k bolniku. Znano je, s kako pobožnostjo izpolnjuje vse cerkvene dolžnosti; niti na potovanju ne zamudi službe božje; pred odhodom na Veliki Klek (Großglockner) je naprosil župnika pri Sv. Krvi, da je ob 4. uri zjutraj daroval sv. mašo. Ni nobene velike, važne priložnosti, ktere bi se udeležil, ne da bi na vzporedu bila slovesna služba božja, ktere se udeleži tudi cesar. Znano je, da ne zamudi nobeno leto procesije vstajenja Kristusovega, niti sv. rešenjega telesa. Med najginjlivejše prizore pa gotovo spada umivanje nog dvanajsterim starčkom v cesarski svečanostni dvorani, ktero izvršuje na veliki četrtek cesar sam v sijajnem spremstvu najvišjih gospodov. To dejanje je priča verskega čuta in ponižnosti. Ako čitaš liste, najdeš skoro vsak dan zabeleženo večjo ali manjšo svoto, ktero daruje cesar za zgradbo ali popravo te ali one cerkve; tudi cerkve po slovenskih gričih, dolinah, vaseh in mestih pripovedujejo, kako je cesar vnet za čast božjo. Služabnikom cerkve ne odreče nikdar tistega spoštovanja, ki izvira iz spoštovanja do vsega, kar je v zvezi z vero in cerkvijo. Nekoč je rekel: »Če nisem mogel storiti za cerkev, kar bi bil rad storil, in če si torej nisem mogel steči zaslug za cerkev, svest sem si vendar, da sem preprečil mnogo, kar bi bilo lahko cerkvi škodovalo.«

Srce mu je polno usmiljenja. Dokaz temu je to, da je odpustil že stotisočerm zaslužen kazni, in smrtno sodbo je podpisal le tedaj, če je moral svoje zveste podložnike rešiti ktereга nečloveškega hudo delnika. Nekoč je sedel pri svoji mizi; pred sabo je imel smrtno sodbo, pod ktero naj zapiše svoje ime. Dolgo je premišljal, prijel za pero in ga zopet odložil. Končno zastavi pero in zapiše prve črke svojega imena; a tū mu pade solza baš na zapisane črke, cesar odloži pero ter vrne uradniku smrtno sodbo, rekoč: »Ta sodba ne velja; solze izbrišejo vsako krivdo.«

Hudo so ga žalili že celi narodi — Franc Jožef pa je mož viteškega mišljenja

in odpustil jim je — odpustil iz celega srca. Koncem prvega leta svoje vlade je pomilostil mnogo obsojencev. Leta 1850. je zahteval zapisnike oseb, ki jih je obsodilo dunajsko vojno sodišče, in lastnoročno jih je določil mnogo, kterim je odpustil kazni.

Za dobrotelne namene, za zavode za bolnike, za hirajoče ljudi, za sirote, za zanemarjeno mladež itd. ima Franc Jožef vsedkar odprto roko; pa tudi pojedincem je dobrotljivost njegova otrla že potoke solzá javno, še več pa na tihem, da svet tega ne zvé. Kamor pride, ne zamudi nikdar, posetiti tudi bolnike v javnih bolnišnicah in razgovarjati se z njimi; celó v bolnišnico za kolero je prišel, ne meneč se za gospode, ki so mu odsvetovali to, boječ se za njegovo zdravje in življenje. »Povejte mi, ali bi vi šli med bolnike, ko bi ležal vaš sin na koleri bolan med njimi? ... No, glejte, v tej dvorani leži mnogo mojih sinov. Ali mi branite še pot do njih?« Javne nesreče ne vzbudijo v nobenem srcu toliko sočutja, kakor v blagem srcu cesarjevem; če zadene kateri kraj ali cele pokrajine beda vsled suše, deževja, povodnji, potresa ali drugih vzrokov, tedaj je roka cesarjeva prva, ki se odpre, da se pomore za prvi trenutek revežem. Ljudij, ki pridejo pri nesrečah samo zijala prodajat, ne trpi. Pri neki povodnji na Dunaju je glasno karal gospodo, ki je prišla trumoma v lepih kočijah samo gledat. »Ali misli gospoda, da je danes vožnja v Prater, ka-li?« (Dne 1. velikega travna se peljejo namreč vsi bogatini dunajski v Prater.)

Najbližja sestra usmiljenosti pa je hvalenost, ki ne pozabi nobene zasluge. To lepo lastnost je pokazal mladi cesar že osebno svojim starišem; ni se mogel ločiti od njih; častil jih je z iskrenim in pravim spoštovanjem; skrbel je vedno, da niso zvedeli ničesar, kar bi jim utegnilo vzbuditi strah in skrb. Ko ga je bil ranil Libeny, naročil je pribočniku: »Da mi nič ne poveste materi o tem!«

Videli bomo še, kako je odlikoval častitega starčka Radeckega, živega in mrtvega. Odlikoval je takoj začetkom tudi druge zaslužne može, pa tudi tistega ni pozabil, ki mu je bil prvi učitelj, starega grofa Ivana Coroninija. Prišedši pozneje enkrat v Gorico, ni pozabil obiskati njegovega groba. Lastne matere ne časti marsikteri sin tako, kakor je častil in ljubil Franc Jožef svojo prvo vzgojiteljico, grofico Sturmfederjevo. Hčeram uradnikov in častnikov, kterim je nemila

smrt vzela očeta, ustanovil je šole, da se morejo izšolati in naučiti kaj koristnega za življenje; on je oče sirotam zvestih svojih služabnikov. Da krasijo mestne trge kipi slavnih mož, je tudi večinoma zasluga cesarjeva. Koncem prvega leta svojega vladanja je ustanovil Franc Jožef nov red, ki se imenuje po njem, in ki ga podeljuje takim možem, ki so v dejanju dokazali udanost cesarju in domovini, storili kaj odličnega za blagor kmetijstva, obrta, trgovine, vede, bolnikov itd. in si stekli pravico do zahvale domovine in javnega priznanja. Ustanovil je tudi poseben »zaslužni križec za nevojake«. Kedar je mogel, izročeval je sam lastnoročno vojakom podeljena odlikovanja.

Z ljudmi, tudi s priprostim občuje cesar prijazno, z neprisiljeno dobrosrčnostjo. Zato imajo povsod neomejeno zaupanje vanj; komur se le zdi, da se mu je zgodila krivica, gre iskat pravice naravnost k cesarju. Priprosti ljudje prav nič ne žalijo cesarja, če ga pozdravljajo mimogredočega s prijazno besedo: »Dobro jutro, gospod cesar!« On ne vidi rad, če ga hočejo oblastnije na potovanju ali lovu čuvati po redarjih ali orožnikih; samo člani društev in zlasti gasilnih društev smejo vzdrževati red, kedar ga sprejme ali spremlja množica ljudi. Nekoč, bilo je leta 1867. na pariški razstavi, opazil je častno stražo, ki mu je delala pot skoz množico; takoj je odredil, da tega noče, rekoč: »Rajši me naj malo pehajo, nego stražijo.« Drugič je videl cesar na Tirolskem, da nočejo pustiti ljudi na kolo-dvor. »Jaz sem prišel, da vidim svoj narod, in zato hočem, da tudi narod mene vidi.«

Napisali bi lahko polno knjigo samih povestij o njega ljudomilem občevanju z narodom. Evo jih samo nekaj:

Cesar Franc Jožef je šel s saksonskim kraljem iz Išla na lov na divje peteline. Med pôtem prisedeta k nekemu kmetu na voz. Cesar vpraša kmeta: »Ali veste, kdo je tá-le gospod?« — »Ne vem,« odvrne kmetič; »pa kaj je drugega kakor vi, namreč lovec?« — »Ne, to je kralj saksonski!« Kmet ne verjame. Zdaj ga vpraša kralj: »Kaj mislite, kdo pa je tá-le gospod?« — »I no, tudi lovec,« pravi kmet. — »Pa ni, ampak to je vaš vladar, vaš cesar,« razlaga mu kralj. To je pa kmeta podkuřilo, ker je menil, da ga imata gospoda za norca. »No, ali pa vesta vidva, kdo sem jaz?« vpraša zdaj kmet ogorčen. »Kdo pa?« vprašata ga oba vladarja. »Jaz sem kralj perzijski!« odvrne kmet in misli, da je dobro izplačal gospoda.

A kako se ustraši, ko pridejo do družbe, ki je čakala cesarja in kralja! Videč, da se je hudo zmotil, pogнал je kar hitro in izginil. Cesar in kralj sta pa se še dolgo smejala nad tem šaljivim kmetičem.

V mladih letih je zašel nekoč cesar s svojim spremljevalcem na lovu na zemljišče nekega grajščaka in je ondi prežal na divjega petelina; kar pride slučajno grajščak sam ravno mimo in zagodrnja nad neznanim častnikom: »Ali res ni nobene postave več, ker sme že vsakdo brez kazni streljati na tujem zemljišču? Kdo ste vi?« — »Častnik sem.« — »To sam vidim, pa hočem vedeti tudi vaše ime.« — »Jaz se pišem Franc.« — »Kaj, samo Franc? Prosim za celo ime.« — »No, pa pristavite zastran mene še Jožef.« — »Torej Jožef Franc! Dobro, gospod, jaz vas zatožim pri cesarju.« — »Dajte tožbo meni,« odvrne neznan častnik mirno; »jaz grem še danes na Dunaj in vam obljubim, da pride vaša pritožba cesarju prav gotovo v roko.« Grajščaku se zdi, da se častnik šali z njim, pa mu hoče vzeti puško; toda cesar je noče dati drugače kakor prostovoljno in spremi grajščaka na dom. Vstopivšega s častnikom, povpraša ga soproga, zakaj gleda tako hudo. »Kaj bi se človek ne jezil!« odvrne srdit. »Glej ta gospoda! Celó noč mi lovita na moji zemlji, in divji petelin, ki sem ga hotel danes ustreliti za krst našega novorojenčka, je izginil.« Cesarja tudi to ne spravi v slabo voljo, marveč stopi k zibeli in ogleduje ljubo dete, rekoč: »To je pa otročiček, tako ljubek, kakor angeljček.« Zdaj je pa že imel gospo na svoji strani, in tudi grajščaku se je jeza precej ohladila. Med kosilom, katero je pripravila gospa, polegel se mu je pa srd popolnoma, tako da ni hotel več poslati cesarju tožbe, čeravno ga je častnik spomnil na to. Nazadnje se ponudi častnik še za kuma, in gospod in gospa sta vesela sprejela ponudbo. Prihodnjo nedeljo bode krst, tako so se dogovorili pred razstankom. Nedelja pride, in tudi tisti mladi lovec pride, pa — joj! v generalski obleki in z dvema pribočnikoma. Zdaj so se odprle grajščaku oči. »Cesarost,« jame ves zmešan jecljati, »cesarost, ali mi morete odpustiti?« Seveda mu je odpustil cesar že davno, ker mu sploh nikdar zameril ni bil.

Drugikrat stopi cesar v lovski obleki zvečer v neko kočó in prosi, da mu naj kdo pokaže pot. »Pa pojdem jaz s tabo,« odvrne fant, sedeč za mizo. »Poprej pa se moram najesti; le vsedi se tačas sem k peči, takoj

bom gotov.« Cesar sede na klop, gospodinja mu ponuja večerjo, a on se zahvali in odide s fantom. Deček spremi cesarja do gradiča, kamor je bil namenjen, in kjer je prenočeval, kedar je lovil tam okrog. »Kaj, v oni gradič?« zavzame se fant. »No, saj pa menda vendar nisi — hotel sem reči, niste cesar sam?« Malo prestrašen je bil, videč, kako se je zmotil, toda pomirili so ga tam v gradiču s tečno večerjo in z dobrim vinom.

V tistem gradiču na zgornjem Štajerskem ima cesar priprosto spalnico, v kateri ne vidiš drugega nego postelj, nekaj najpotrebnejšega pohištva in razpelo, katero mu je daroval papež Pij IX.

Enkrat je blizu tam zopet šel na lov na divjega petelina. Bila je še trda noč, in cesar je čakal ter se razgovarjal s spremljevalci. Na enkrat gresta dva drvarja mimo, ki nista poznala cesarja. Jeden izmed njiju stopi k cesarju, rekoč: »Lovec, ali imaš kaj ognja?« Cesar prižge gobo ter jo dá drvarju; ta pa vpraša dalje: »Lovec, ali greš nad petelina?« — »Da,« odvrne cesar. »Zakaj pa vprašaš?« — »No, zato, ker vam bo petelin pokazal osle, če boste govorili tako glasno.« Neki gospod dregne drvarja v rebra, češ, naj ne govori tako s cesarjem; a drvar se hitro odreže: »Brez zamere, gospod cesar, nisem mislil nič žalega« — potegne krepko iz svoje pipice, odkrije se in odide. Cesar pa se je radoval gostobesednega možaka.

Posebno dobre volje je na lovu in skrbi prav natanko za svoje ljudi. Gorjé nerodnemu lovcu, ki zadene gonjača namesto divjačine; tak strelec ne pride več s cesarjem na lov.

Nekdaj se je hotel z vrta v Schönbrunnu vrniti v grad; toda straža ga ni poznala in mu ni pustila stopiti črez prag, češ, da tú noter sme hoditi samo cesar. »Saj sem jaz cesar,« reče mu vladar; vojak pa odvrne: »To bi utegnil vsakdo reči, pa cesar ima drugo obleko, in jaz se držim ukaza, da smem tú pustiti vhod samo cesarju, pa nikomur drugemu.« Rekši to, sname puško in se vstopi pred vhod. Cesar se umakne, gre v stražnico in pošlje častnika z dvema vojakoma, in oni stražeči vojak mora priti v stražnico. Tú ga pa niso kaznovali, temveč njegovi predstojniki so ga pohvalili, cesar pa mu je podaril pest dvajsetic, ker je tako natanko izpolnjeval svojo službo.

Takih prigodkov pripovedujejo mnogo ljudje, ki občujejo s cesarjem na lovu. Vsi pravijo, kako dobro dé cesarju, če naleti na nepokvarjene ljudi, ki ne iščejo besede,

ampak govoré prav po domače z njim, kakor jim je vzrastel jezik.

Kdor hoče priti do cesarja, treba se mu je samo oglasiti nekaj dnij poprej v cesarjevi zasebni pisarni in povedati, kaj hoče; v pondeljek in četrtek pa sprejema cesar vsakoga. V predsobi čakajo, da jih pokličejo k cesarju. Tú je zbrana kaj slikovita družba: Ljudi iz vseh stanov, od kardinala do kaplana, od tajnega svetnika do malega uradnika, od bogatega kneza do ponižnega kmetiča vidiš tu zbrane; tú vidiš bogato opremljene gospe poleg meščanke in kmetice, ponosnega plemiča poljskega in velikaša ogerskega v bliščeči narodni noši poleg preprostega Slovaka ali Rusina, Tirolca ali Hrvata v okornih domačih čizmah ali škornjih; vse jezike naše Avstrije sliši tu. Marsikomu bije srce skoro glasno, ker mu je stopiti prvikrat pred gospodarja toliko milijonov ljudij; marsikdo bi še morebiti rad odšel, ker se boji; a v tem hipu ga pokliče gospod, stoječ pri vratih, v cesarjevo pisarno, in predno se dobro zavé, stoji že pred njim; njegovo oko je resno in prijazno vrpto vanj, in s prijazno besedo ga vpraša, kaj hoče — in na enkrat se ti zdi, da stojiš pred dobrim, starim znancem, in poveš mu zaupljivo in pogumno, kar želi tvoje srce. Pazno te posluša, odgovoriti, a ne dela praznih obljub, ampak ti naravnost pové, zakaj ne more uslišati prošnje, ali pa obljubi, da bo ukazal, da se tvoja zadeva pravično preiskuje in reši.

Če pride hrom star mož, ki se opoteka po gladkih tleh, prime ga cesar sam za roko in ga posadi na stol; slepega vojaka sam pelje k stolu, da se vsede. Nekoč je stopala stara ženica težko sopeč po stopnicah, ki peljejo do dvorane za avdijence. Na enkrat pride za njo lep častnik — bil je cesar sam — prime jo za roko, pelje v dvorano in vpraša, kaj želi; naj mu le pové, on bo skrbel, da se ji kmalu izpolni želja. Žena ga ni poznala, pa mu pové, da hoče prositi cesarja, naj ji pošlje sina domú, ki služi pri vojakih. Cesar ji veli, naj le malo posesti in počaka. Črez uro pa stopi v dvorano — njen sin, objame mater in pravi: »No, mamica, zdaj sem tu; zdaj pa se peljiva le takoj domú, če vam je prav; cesar me je oprostil in mi ukazal, da naj pridem semkaj in vam kar sam povem veselo novico.«

Za prošnje, ki so zoper postavio, je pa cesar gluhi. Ko ga je sluga prosil, da ga naj oprostí vojaških vaj, odvrnil mu je cesar: »Moj dragi, le pojdite k vojaškim vajam; jaz sem tudi vojak, in vojak mora storiti svojo

dolžnost.« Dekletu, ki ga je prišla prosit, naj ji dovoli poročiti se s častnikom, čeravno nista imela oba nič premoženja, odbil je cesar prošnjo, rekoč: »Tega ne dopušča postava, in postava je več kakor cesar.«

hrup. Kot vojaka ga je predstavil Radecki svoji vojski, prijavljajoč jim nastop njegove vlade: »Vojaki, vi ga poznate, našega mladega cesarja; v naših vrstah je začel nedavno svoj pot življenja kot vojak; vi ste

Koroški polk naskoči Rotondo pri Vičenci (10. rožnika 1848).
(Slika Adamova.)

Vse te kreposti, ki smo jih našli doslej, dičile so tudi prednike cesarja Franca Jožefa. V enem oziru pa nadkriljuje on svoje prednike: on je tudi pogumen in vrl vojak, ki je šel s svojimi »otroki« tudi v bojni

ga videli, kako je mirno in neustrašeno izpostavljaj prsi sovražnim krogam; z vami je prebil veselega srca marsiktero težavo, marsiktero trdo uro. On bo ljubil svojo vojsko, in vojska mu bo vračala to ljubezen

z neomahljivo zvestobo, ki že od stoletja veže avstrijske vojake na prestol kralja in cesarja. V vašem imenu obetam to pred očmi vsemogočega Boga!» Pokazal je torej, da ima pogumno srce, in tudi to je navdalo z nadami vse državljane, ki so upali, da bode imel viteški cesar tisto srčnost, ki je bila tedaj dvakrat potrebna vladarju, če je hotel zajedno braniti z mečem državo proti domačim in tujim sovražnikom in določiti s krepko voljo in jasnim umom načrte za preosnovo staroslavne Avstrije.

Od tako vrlega vladarja so se nadejali povsod najboljše vlade, saj ni pozabil niti ubogih delavcev. Leta 1869. je zvedel od nadvojvode Albrehta, da so nastali na ulicah delavski nemiri. Takoj je ukazal poklicati ministra in policijskega načelnika ter jima velel, da mu poročata natanko in pošteno o vzrokih nemirov. »Jaz hočem,« dostavil je, »da gre tudi delavec sit spat.«

Vsi pravi domoljubi so gledali zaupljivo v boljšo bodočnost, uverjeni, da imajo cesarja, ki bo kos ogromni svoji nalogi, in to tem bolj, ker so smeli upati, da bode cesar, čegar mišljenje in čutenje ni okamenelo v starokopitnih nazorih in uredbah dobe pred letom 1848., lahko takorekoč vrstel v nove razmere in se prilagodil novi dobi; saj je mladi duh tako dovzeten za nove misli. Franc Jožef pa je imel od previdnosti veličastno nalogo, da ustvari novo Avstrijo, da izvede premišljeno in oprezno to, kar je namerjaval revolucija siloma in hipoma dobrega.

Seveda sile pojedinega človeka — in naj je tudi največji veleum — ne zmogle bi te naloge: tú je bilo treba združenja. In to potrebo je izrazil novi cesar kmalu v svojem geslu (devizi), ktero je izumil po starodavnem vzgledu vladarjev. »Z združenimi močmi!« (»Viribus unitis!«) glasi se to geslo, v katerem izraža cesar sklep in nado, da se mu bode posrečilo, kar je smoter življenja njegovega, ako mu pomagajo narodi. V tem geslu pa tiči še več; geslo je kratek program nove vlade. Dokler so vladali po načelih minulega stoletja, vladali so sicer za narod, za njegovo blagostanje, a niso vprašali narodov, kaj jim prija; vladali so torej brez narodov. Zdaj pa je bilo združiti moči vlade z močmi, ki jih je dal Bog narodom; cesar se hoče posvetovati z zastopniki naroda, da tem varnejše najdeta oba združena pravo pot do vzvišenega smotra vsega državnega življenja.

Predno pa se je mogla nova vlada lotiti vsestranskega preosnovanja Avstrije, morala

je avstrijska vojska pokoriti upornike in zunanje sovražnike na dveh bojiščih, na Laškem in na Ogerskem.

Zmaga na Laškem leta 1849.

Nesrečna vojska 1848. leta ni spametovala pijemonteškega kralja Karola Alberta; kar mu je izpodletelo takrat, upal je dovršiti z boljšim uspehom spomladi leta 1849. Zanašal se je pri tem na uporni duh na Lombardskem in Beneškem, na pomoč vesoljnih revolucionarjev italijanskih, na boje, v ktere je bila zapletena avstrijska vojska na Ogerskem, in pričakoval je tudi pomoči iz Francije in Anglije. Pripravljaj se je vsó zimo na boj. A tudi grof Radecki ni spal, nego je zbiral toliko vojakov, kolikor mu jih je mogel poslati cesar; in ko mu je dne 16. sušca leta 1849. sporočil sardinski častnik, da preklicuje kralj premirje, sprejel ga je Radecki prav hladnokrvno in ga povabil celó na kosilo. Med tem so pa že zvedeli vojaki, da bode vojska, in mahoma so si nataknili zelene vejice na klobuk, prepevali krepke pesni in pozdravljali »očeta« Radeckega z navdušenimi klici. Ta pa je izdal vojni ukaz, kratek in jednat:

»Vojaki! Boj bo kratek! Bojevali se bomo z istim sovražnikom, ki ste ga premagali pri Sv. Luciji, pri Somma Campagni, pri Volti in pred milanskimi vrati. Bog je z nami, kajti naša reč je pravična reč! Torej naprej, vojaki! Še enkrat sledite svojemu sivemu voditelju v boj in do zmage. Jaz bom priča vašega junaštva in sklenil bom svoje dolgo vojaško življenje, ko bom v prestolnici brezvestnega sovražnika kinčal prsi svojim vrlim tovarišem s krvavo in slavno izvojevanimi znamenji njih hrabrosti. Naprej torej, vojaki! Proti Turinu! je naše geslo. Tam najdemo mir. Živio cesar! Živela domovina!«

Zgodilo se je skoro ravno tako, kakor je napovedal Radecki v tem ukazu.

Komaj je odbila dne 20. sušca ura opoldne in je preteklo premirje, stala je že vsa vojska ob meji, ktero je takoj prekoračila daleč južno od tistega kraja, kjer je isti dan tudi sardinski kralj prestopil mejo, reko Tičin. Dočim je ta mislil, da se umika Radecki s svojimi 75.000 vojaki Sardincem, broječim 100.000 mož, hotel ga je prijeti Radecki tako, da bi mu zastavil pot proti Turinu. Pa tudi Radecki ni vedel dobro, kje je sovražna vojska; bil pa je tako dobre volje, kakor malokdaj, in ko so mu drugi dan častniki pri zajutru pri-

govarjali, da si naj tudi pusti rasti brke, ktere ima že vsak vojak, odvrne: »Čujte, zdaj vam nekaj obljubim: če Pijemonteze v veliki bitki dobro naklestimo, pa si pustim rasti brke!« Ko je to obljubil, bili so njegovi vojaki že prvokrat premagali sovražnika pri mestecu Mortari (dne 21. sušca). S 16.000 vojaki in 42 topovi se je lotil nadvojvoda Albreht Sardincev, dasi jih je bilo 26.000 z 48 topovi. Hudo so se borili; toda ko je že legla noč na ta kraj, vdrl je polkovnik Benedek v mesto, in sovražnik je bil premagan.

Drugi dan so se pomikali Avstrijci dalje severno proti mestu Novari, in pred tem mestom je teklo dne 23. sušca mnogo krvi. Pijemontezi so se postavili pred mestom v bran na griču, sredi kterega je majhna vas Bicocca (Bikoka) s cerkvijo. Na desno in levo so se razprostirale sovražne vrste, 60.000 mož, katerim je bil sam kralj Karol Albert vrhovni poveljnik. Avstrijci niso vedeli, da je tukaj zbrana vsa sovražna vojska, marveč so menili, da je samo zadnja straža umikajočega se sovražnika. Pogumno prime tudi tukaj mladi nadvojvoda Albreht sovražnika, toda kmalu se prepriča, da se mu je boriti z vso pijemonteško vojsko, zoper katero je mogel postaviti general d'Aspre samo 15.000 mož. Trudili so se, da bi vzeli Bicocco, in oddelki naše vojske so prodrli večkrat nasprotne vrste in pridrli celó blizu kraja, kjer je stal sam kralj; vzeli so zdaj to, zdaj ono vas, dasi je sovražnik streljal na nje iz 32 topov. Med junaškimi borilci so bili tudi slovenski fantje polka 'Kinsky' (spodnji Štajerci); mnogo junakov je ležalo na bojišču, a vendar niso mogli naši podreti sovražnika; morali so se celó zdaj tu, zdaj tam umakniti, ko so naskočili utrujene Avstrijce laški polki, ki so s čilimi močmi posegli v boj. Celih pet ur se je bojevalo 15.000 naših proti 60.000 sovražnikom; že so jeli naši omagovati in pobiti bi bili, če bi jih ne bil navduševal sam nadvojvoda, jahajoč po bojišču sem in tja, kjer je bila največja nevarnost. In prebili so odločilne trenutke! Radecki in drugi poveljniki so čuli grom topov, pribočniki so jim donašali vesti o boju, in hiteli so vsi oddelki naravnost proti Novari (glej podobo na strani 57.). Ob 4. uri popoldne je prihitel 3. vojni oddelek z razvitimi zastavami in daleč se razlegajočo godbo; z njim je prišel Radecki. Štiriindvajset topov je začelo vnovič grmeti proti Pijemontezom; kmalu je grmelo na obeh straneh 120 topov. Na desnem krilu so najhujše prijeli sovraž-

nika in ga potisnili nazaj, baš tačas, ko je bil Poljak Chrzanowsky, poveljnik sardinski, zbral najboljše svoje polke, da bi z vso silo iz Bicocce napadel Avstrijce; pa komaj se je pripravil na to, primejo ga že Avstrijci na levi strani; še nekaj pogumnih napadov — in Bicocca je bila naša. Zajedno je prijel 4. vojni oddelek Pijemonteze na desni strani. Radecki je imel še 5000 mož grenadirjev pripravljenih, da bi naskočili sovražnika; toda tega ni bilo več treba. Pijemontezi so se umikali na vseh straneh, in ko se je zmračilo, bila je bitka za nas dobljena. Raz mestnega nasipa pa je gledal kralj Karol Albert dol na bojišče in okolico, a videč, da je poražen, prosil je Radeckega, naj mu takoj dovoli premirje; toda Radecki ga ni dovolil, ker ni nič več verjel kralju.

Bilo je ob 11. uri po noči; v kmetski hiši blizu Novare je sedel general grof Thurn s svojimi častniki pri ognjišču. Na enkrat se ustavi na dvorišču kočija; iz nje stopi gospod in se približa grofu Thurnu, rekoč: »Jaz sem grof Bargé; bil sem pijemonteški častnik, pa sem po današnji bitki izstopil iz službe in potujem na svoje posestvo pri Nizzi. Karol Albert je odložil krono, in njegov naslednik se že pogaja z grofom Radeckim.« Thurn mu ponudi čaj in se razgovarja z njim; potem mu podpiše potni list, in tujec se posloví. Bil pa je to — sam kralj Karol Albert, ki je takoj po bitki odložil krono in pobegnil v daljno Portugalsko.

Drugi dan se snideta Radecki in mladi kralj Viktor Emanuel na dvorišču neke kmetske hiše in dogovorita premirje; dne 6. velikega srpana sta sklenili Avstrija in Sardinija mirovno pogodbo, ki je bila zelo ugodna za premagane Sardince; samo petinsedemdeset milijonov frankov so imeli Avstriji plačati vojnih stroškov. Tako hitro je bila maloktera vojska končana.

Na Italijanskem se je kmalu potem vse vrnilo k staremu redu: Avstrijci in Francozi so zapodili Garibaldija iz Rima, in dne 12. malega travna 1850. leta je došel papež zopet tja; rimska republika je bila torej pokopana. Že 22. velikega srpana leta 1849. so se bile udale Benetke; vrnili so se z avstrijsko pomočjo tudi vladarji Toskane, Parme in Modene.

Zmagovitega »očeta« Radeckega pa je odlikoval cesar, kar je mogel. Nadvojvoda Viljem mu je prinesel najvišji red, red zlatega runa, generalni pribočnik grof Grünne pa mu je prinesel zlato, srebrno

in bronasto svetinjo, katero je dal cesar kovati s podobo grofa Radeckega. Ruski car ga je imenoval generalnim maršalom in mu poslal zlato maršalsko palico, okrašeno na obeh koncih z demanti. Neštevilna odlikovanja so poslali tudi drugi vladarji.

Ko je bila dovršena vojska na Italijanskem, mogel je nastopiti cesar z večjo silo na Ogerskem.

Boj na Ogerskem.

Na Ogerskem so bili še vedno hudi krvavi boji na vseh mejah, kjer so bili Madjari mejaši Srbom, Hrvatom, Rumunom in Slovakom.

Posebno grozoviti so bili boji v Banatu, kjer so se Stratimirovič, Suplikac in patrijarh Rajačič bojevali za svojega kralja, za svojo narodnost in vero pravoslavno. Ravno tako so se dvignili Rumuni na vzhodnem Ogerskem in Erdeljskem zoper vlado Košutovo. Po zimi pa je zbiral knez Windischgraetz vojsko na avstrijski, Nugent na štajerski, Simonič na moravski, Schlick na gališki meji. Zaman je že cesar Ferdinand opominjal Madjare, naj se mu pokoré, zaman je opetovano izjavil slovesno, da se nikdar ne bode več kmetu nalagala niti desetina, niti tlaka; uporniki so ostali gluhi tako očetovskemu glasu cesarjevemu, kakor za stroge pozive Windischgraetzove. Ogerski državni zbor ni priznal Franca Jožefa za pravega kralja ogerskega, češ, da »z ogerskim prestolom ne sme nikdo razpolagati brez dovoljenja državnega zbora... Kdor pa se klanja nepravnemu vladarju, je veleizdajnik«. Izumili so sleparijo, da se gre za pravico cesarja Ferdinanda, češ, da je on še vedno postavni kralj. S tem slepilom so si pridobili mnogo izkušenih častnikov, kateri bi bili sicer ostali zvesti postavnemu kralju, Francu Jožefu; mnogo madjarskih vojnih čet se je pridružilo ustašem.

Vendar se je Madjarom godila slaba. Košut je bil najvišji vodja »narodne obrambe«, a njegova podvodja, Görgei in Perczel, morala sta se umakniti Jelačiču do Bude. Na novega leta dan leta 1849. se je jela umikati vlada z državnim zborom skoz pustinje med Donavo in Tiso v Debrecin onstran Tise; dne 5. prosinca so cesarski vojaki zasedli Budo in Pešt. »Revolucija na Ogerskem je uničena,« mislil je knez Windischgraetz, tem bolj, ker med ogerskimi generali samimi ni bilo sloge. Toda najhujši boj se je še le zdaj unel.

Na Slovaškem se je kmalu srečno boril Görgei s cesarskimi generali Simoničem in

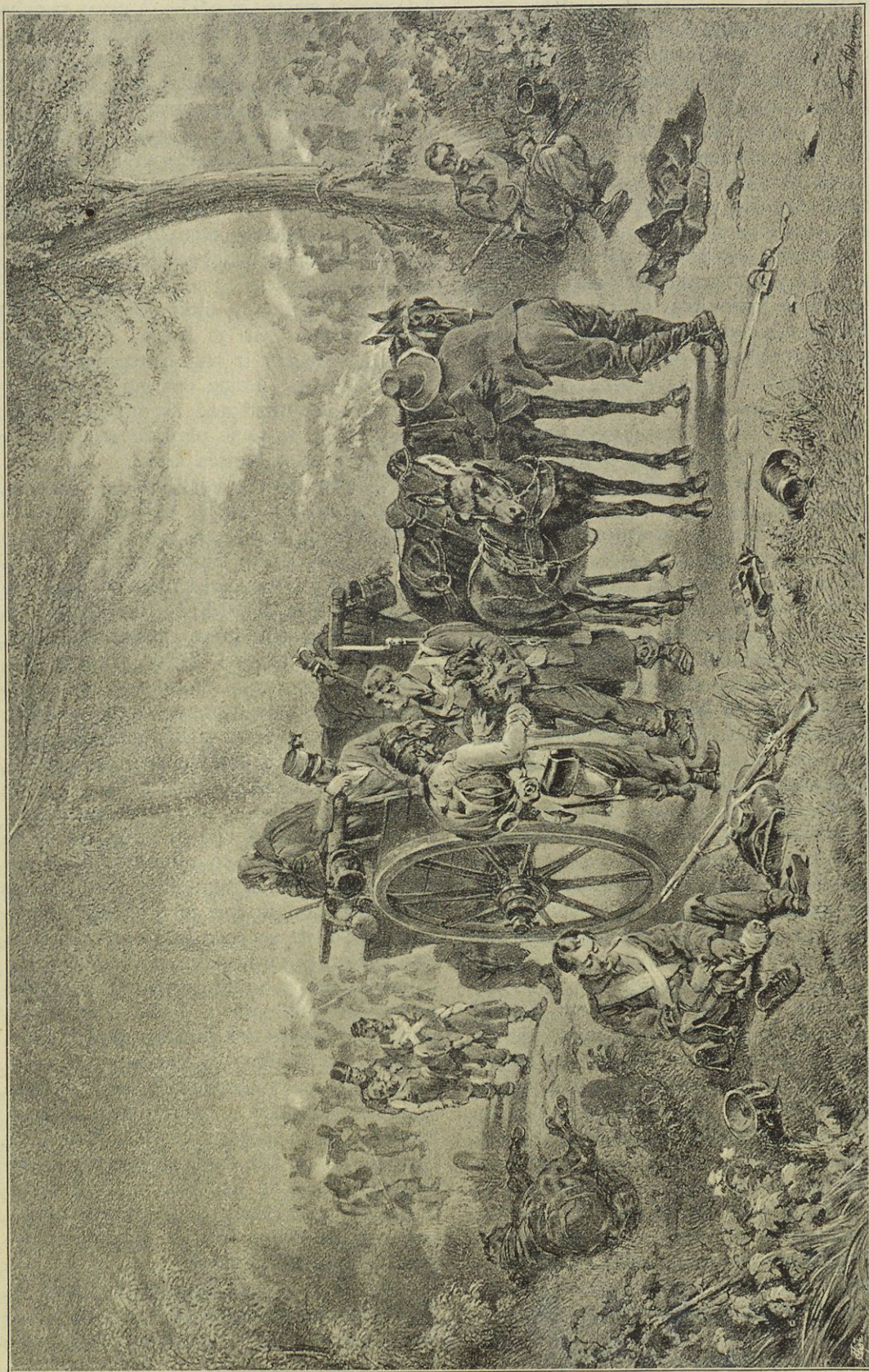
Schlickom, a sprl se je kmalu z Dembinskim, katerega so Ogri naredili za vrhovnega poveljnika. Dasi izkušen general, moral se je ta vojskovodja vendar umakniti Avstrijcem po bitki pri Kopolni (26. svečana) onstran Tise; zato so ga odstavili, in Košut je imenoval generala Vetterja vrhovnim poveljnikom.

Na Erdeljskem so bili Madjari srečnejši, kajti njihov ondotni poveljnik, nadarjeni poljski general Bem, bil je v bojih s stari-kavim generalom Puchnerjem večjidel srečen. Pač ga je Puchner nekolikokrat premagal, a naposled so se morali pred njim umakniti i Avstrijci i Rusi, kateri so jim prišli iz Vlaške na pomoč; skoro vsa dežela je bila v oblasti Bemovi. Tudi na spodnjem Ogerskem so imeli Madjari spomladi leta 1849. srečo. Izgubili so sicer Osek, ki je bil zdaj poleg Arada in Temešvara glavna zaslomba cesarskim v tem delu Ogerske; a otel je žilavi Perczel Petrovaradin in vzel Srbom prevažne utrdbe pri Sv. Tomažu, kjer je že leto in dan teklo mnogo človeške krvi. Do konca velikega travna si je Perczel osvojil ves Banat; Srbi in Avstrijci so se s patrijarhom vred morali umakniti v Slavonijo.

Med tem se je Windischgraetz zaman trudil, da bi dobil premočno utrjeni Komorn v oblast; novi vrhovni poveljnik ogerski, Görgei, potisnil ga je pri Isaszegu (6. malega travna) nazaj proti Budi. Ker ni bil maršal kos svoji nalogi, poklicali so ga v Olomuc in na njegovo mesto imenovali generala Weldena. Welden je v budimski trdnjavi pustil generala Hentzija z močno posadko ter se je umaknil do Litve; bilo je dokazano, da je bil dosedanji boj na Ogerskem za Avstrijo brezuspešen, in da ga je začeti popolnoma z nova. Avstrija tačas ni mogla porabiti vse sile zoper Ogere, kajti morala je poslati grofu Radeckemu dovolj vojakov za boj zoper Pijemonteze.

Uspehi zadnjih mesecev so spravili zmagovite Košutovce ob zadnjo trohico treznega presojevanja. V veliki kalvinski cerkvi debrecinski je stopil dne 14. malega travna Košut na leco in je z ognjevitostjo svojo besedo proglasil, da je izgubila hiša habsburška ogerski prestol, in da je pregnana na veke iz Ogerske. »Tako bodi, amen!« In »amen« se je razlegalo po širni cerkvi — pa premnogim ne iz srca, ki je bilo polno hudih slutenj.

Zdaj si je Görgei Budo osvojil po hudem boju, v katerem je poveljnik Hentzi storil junaško smrt. Dne 6. velikega travna je prišel

Koroški polk pred Milanom (4. velikega srpana 1848).
(Slika Adamova.)

Košut v Budo — bil je to zanj zadnji dan sreče in slave!

Na Italijanskem je med tem premagal Radecki dne 23. sušca predrzne Pijemonteze pri Novari. Med njegovimi generali je bil jeden najodličnejših baron Haynau, dober vojak, a mož grozovite trdosti. Njemu so izročili zdaj vrhovno oblast na Ogerskem. Stari maršal Radecki je bil nevoljen, da so mu vzeli nekaj najboljših generalov: »Z mano ravnajo tako, kakor s starim petelinom, kteremu vzamejo najprej najboljšo perje in ga pusté potém, da umrje.« Tudi nekaj polkov zmagovite italijanske vojske je vzel Haynau s sabo na Ogersko, da more nastopiti s potrebno silo. Zajedno se je pobotal cesar s carjem ruskim, da bodeta skupno zadušila ogenj revolucije, kteri središče je bila takrat Ogerska. Že spomladi je naš cesar ogledoval ruske čete pri Altenburgu; Rusi pa so ga pozdravljali z gromovitim »hurá«.

Strah je prešinil Košutovce, ko so zvedeli, kaj pride; iskali so sicer neutegoma pomoči zunaj Ogerske, a zvezala se je z njimi samo »republika beneška«. Nobena prava država ni marala priznati »ogerske republike«. Poskusil je zdaj Košut s črno vojsko proti »barbarom«, a narodova množica je bila zmedena in brez »upa zmage«; vrh tega je tlačila narod ogromna teža papirnatega denarja Košutovega, ki je bil brez vrednosti. Med Košutom in Görgejem, torej med vrhovnim vojskovodjo in med glavarjem ogerskim, bila je nesloga, med ogerskimi in poljskimi generali pa prepir in sovrašтво.

Začetkom meseca rožnika so začeli Rusi, ki so prekoračili Karpate pod generalom Paskievičem, in Avstrijci vojsko z Madjari po načrtu, ki sta ga dogovorila cesarja sama osebno v Varšavi. Baron Haynau je prijel mesto Rabo; boj je bil sicer kratek, a znamenit, ker se ga je cesar Franc Jožef osebno udeležil. Generali so mislili, da je mesto premočno utrjeno, a general Schlick jim je odgovoril: »Mi moramo vzeti Rabo!« Vpričo cesarja so se približali avstrijski topničarji sovražnim utrdbam, in začelo se je streljati sem in tja. Cesar sam je stal ves čas v ognju. Schlick je ukazal naskočiti mesto, in cesar reče, da hoče na čelu prvega bataljona korakati vánje, ali Schlick mu odvrne: »Prvikrat in gotovo zadnjikrat Vam moram, cesarost, to prepovedati; ako že hočete iti v mesto, drznem se prositi, da greste še le z mano na čelu tretjega bataljona.« Cesar se na videz uda; Schlick za-

pové, da se popravi most, črez kterega bode šel cesar v mesto, in odide. A cesar razjaha konja in prekorači mestni jarek na brunu, ki je bilo ostalo od starega mosta; spremljali so ga samo generalni pribočnik grof Grünne, vojni minister grof Gyulay, knez Feliks Schwarzenberg in nekaj častnikov. Jahali so po ulicah sredi sovražne množice na veliki trg, kjer so pozdravili cesarja bataljoni, ki so baš dospeli tja z nasprotni strani. Zdajstoprav so pogodili meščanje, kdo je mladi general. Vedel se je pa cesar tukaj ravno tako hladnokrvno in mirno, kakor nekaj dnij potém v bitki pri Acsu (Aču) blizu Komorna, ko je komaj 30 korakov od njega krogla iz sovražnega topa ubila častniku konja. Ruski car mu je poslal v priznanje hrabrosti red sv. Jurija; pravim domoljubom pa se je olajšalo srce, ko se je cesar vrnil z bojišča domú.

V tistem času so vdrli Rusi na Ogersko, ko jih je bil car sam še ogledal pri Dukli. Paskieviču so se morali nasprotniki ravno tako umikati, kakor tistim Rusom, ki so od več stranij jeli zasedati Erdeljsko. Zajedno pa so kovali in delali Košut in njegovi prijatelji nove načrte in se ravsali med sabo; celó Görgeju je vzel Košut vrhovno poveljstvo in je izročil Meszarosu na veliko nevoljo premnogih častnikov. Še o pravem času je odšel Görgei z delom vojske proti Tisi, Košut pa in državni zbor je utekel v Szegedin; tú se je Košut še bahal, da bode osvobodil vso Evropo. Dne 12. malega srpana so zasedli Avstrijci vnovič Pešto, ne da bi jim bil kdo izkušal to zabraniti. V Szegedinu je umirajoči državni zbor delal pokoro in hotel popraviti, kar je pregrešil poprej. Sklenili so, da so vsi narodi na Ogerskem ravnopravni; njih jezikom so dovolili nekaj veljave v šoli in uradu, pravoslavni cerkvi pa obširno šamoupravo. Toda vse to je bilo prepozno! Še isti dan je državni zbor odšel v Arad, ker ni bil v Szegedinu več varen pred Rusi; pa v Aradu ni več zboroval. Črez nekaj tednov so morali Ogri zapustiti Szegedin in se umakniti na levi breg Tise; Haynau jim je bil trdo za petami. Bema so uničili Rusi na Erdeljskem; in pribežal je kot begun v Banat; tú ga pa je v krvavi bitki pri Temešvaru Haynau popolnoma porazil (9. velikega srpana).

Nikdo ni mogel zadrževati Rusov in Avstrijcev, ko so se od vseh stranij bližali Aradu, kjer je bila ogerska vlada. Dne 11. velikega srpana se je Košut odpovedal vrhovni oblasti in jo izročil Görgeju, pobral ogersko

krono in druga znamenja ogerske vladarske oblasti in — izginil. Görgei pa se je moral dne 13. velikega srpana pri Vilagošu udati Rusom; imel je še 23.000 mož. Rusi so mu izprosil pomiloščenje, Paskievič mu je dal denarja, in šel je v Celovec, kjer je preživel nekaj let na pol jetnik; pozneje je kmetoval v Vetrinju in se bavil tudi s svojo najljubšo vedo, skemijo. Ko je bil popolnoma oproščen, vrnil se je na Ogersko.

Hitro so se udala ostala manjša krdela in trdnjave; najdalje se je držal Klapka v Komornu, dokler ni dne 27. kimovca tudi on izročil trdnjave Haynavu, ki ga je pomilostil.

Seveda je marsikteri pristaš Košutov moral trpeti hudo kazen. Mnogo jih je dal usmrtiti Haynau v Aradu in Pešti; mnogi so zbežali s Košutom na Turško in se klatili po tujini mnogo let; njih imena so pribili na vislice, imetje pa zaplenili.

Že meseca vinotoka pa je cesar ustavil sodno delovanje Haynavovo, zlasti izvršitev smrtnih sodeb.

Vojsko je zahvalil cesar s tem pismom: »Moja hrabra vojska si je stekla novih in nevenljivih zaslug za Mojo hišo in za domovino. Premagane so nevarnosti, s katerimi sta grozila izdajstvo in upor obstoju države, ki ima zahvaliti Vaše pogumne čine, Vašo junaško vztrajnost, da se je vrnil notranji mir ter sloga in moč na zunaj. Sinovi vseh narodov v državi so bratsko zvezo, ki jih družijo, v vrstah Moje slavne vojske vnovič potrdili s svojo krvjo in v plemenitem tekmovanju sijajno pokazali Avstrije staro bojno slavo zoper notranje in zunanje sovražnike. Vojaki! Vaš cesar Vas zahvaljuje v imenu očetnjave; Vi bodete ostali vedno, kar ste: ponos in dika Avstrije, neomahljiva podpora prestolu in družbinemu redu.«

Prva ustava avstrijska.

Kar je bil porušil politični vihar spomladi in po letu 1848. leta v Avstriji, začeli so popravljati in vnovič graditi takrat, ko si je bil cesar Ferdinand I. izbral kneza Feliksa Schwarzenberga za prvega ministra. Svet je poprej tega moža malo poznal, dasi se je odlikoval v bojih na Laškem s svojo drznostjo in je dobil tudi hudo rano. Prikupil se je cesarju posebno še le takrat, ko ga je poslal Radecki v Inomost svariti, da naj nikar ne prepustijo lepe Lombardije Sardinem. Izkazal se je pri tej priliki knez tako spretnega in odločnega moža, da je dne 22. listopada postal ministerski pred-

sednik. Bil je mož izredne delavnosti, ki si je po cele mesece privoščil le prav malo počitka in je prebdel večji del nočij v državnih opravkih. Z vojaško srčnostjo se je lotil zamotanih zadev državnih; odpravil je staro šego, da so se ministri mnogo posvetovali in govorili, a malo izvrševali. Njegovo načelo je bilo: odločno in na vse strani delati. Nova vlada je poznala svojo nalogo, in v izvrševanju te naloge je bila vsaj na zunaj popolna sloga med glavo in člani ministerstva, in odločni nastop je ministerstvu pridobil mnogo prijateljev; navdal je pa tudi oblastva in poslanstva na tujem z novim pogumom in z zaupanjem v bodočnost Avstrije; poslaniki so morali inozemskim vladam vedno in vedno dokazovati, da Avstrija ne razpada, temveč da živi in bode živela.

Dne 27. listopada 1848. leta je povedal Schwarzenberg državnemu zboru v Kromerizu, da hoče ministerstvo osnovati pošteno ustavno monarhijo, koja bode slonela na ravnopravnosti vseh narodov in vseh državljanov, na samostojni občini in deželni samoupravi, pa pod vodstvom krepke osrednje vlade; državni zbor naj kmalu predloži cesarju novo ustavo v potrjenje; nova ustava bode varovala svobodo narodom avstrijskim, in modri zakoni bodo podlaga tej svobodi; kar je leto 1848. ustvarilo dobrega, ostane: kmetska odveza, narodna straža; najprej pa bo treba zatreti upor na Ogerskem, ki je posledica rušitvi narodne ravnopravnosti. Ko meč spokori upornike, združiti bode ogerske dežele z ostalimi in vse narode cele države v jedno samo krepko teló. Tako se bo pomladila Avstrija, in ko se pomladi tudi Nemčija, bodeta obe državi sklenili novo zvezo med seboj, ne da bi si Avstrija dala pri tem krčiti neomejeno samostalnost.

S to izjavo novega ministra se niso seveda ujemale oni politiki, kterim je bilo košutovanje na Ogerskem izraz hrepenenja po svobodi, niti oni, kterim je bilo najprej do tako trdne zveze z Nemčijo, da bi Nemčija, objemajoč Avstrijo, zadušila jo. Pač pa je pritrdila ministrom večina državnega zbora, in pritrdili so mu tudi Slovenci, nadejajoč se, da se bodo dale na široki podlagi ministerskega programa uresničiti tudi naroda slovenskega skromne, če tudi takrat včasih nejasne želje. Ministri so imeli pošteno voljo, da z državnim zborom, če treba, pa tudi brez njega oživijo Avstrijo na novi ustavni podlagi. Grof Stadion, Slovencem

najbližji izmed ministrov, rekel je, da je to, kar je cesar dovolil narodu, postala prava last narodova, in da bi bila krivica, če bi jo hotel kdo narodu zopet vzeti. »Jaz ne smem in ne morem pripuščati, da bi cesar prelomil besedo svojim narodom, in ne bom nikdar dovolil, da se kdo dotakne kteragakoli cesarskega darila.« Z njim se je strinjal knez Schwarzenberg navzlic nasprotnim nazorom kneza Windischgraetza; slovesno je knez Schwarzenberg v državnem zboru izjavil, da priznava nova vlada vse pravice, ktere je dala stara vlada narodom.

Nova vlada se je utrjevala čim dalje bolj, ker se je odlikovala po izredno marljivem delovanju v prid ljudstva. Pošteni grof Stadion je na pr. objavil načrt, kako osnovati v prihodnje občine, in na čelu tej osnovi je stala slovesna izjava: »Podlaga svobodne države je svobodna srenja,« t. j. pravica, izvoliti si župana in srenjske može, oskrbovati srenjsko imetje, skrbeti za red v občini itd.

V notranji politiki je izkušala vlada državni red spraviti v soglasje s »svobodo«, kolikor je je rodilo leto 1848.; ostala je narodna straža, kjer ni veljala vojna postava, in je skrbela za javni mir in red; omejili so pa razuzdano svobodo tiska s tem, da so prepovedali, da ne sme nikdo prilepljati lepakov, niti prodajati brez posebne pravice tiskovin po javnih krajih. Uradniki niso smeli biti člani političnih društev; preveč v politiko zapletene ali nezanesljive uradnike je odstavil Schwarzenberg in zahteval, da se uradnik popolnoma posveti samo svojemu uradu — prav tako, kakor je v tem oziru bil on sam sijajen vzgled.

Med tem so kovali tudi v Kromerižu v državnem zboru in njega ustavnem odseku načrte za Avstrijo, a samo za neogerske dežele; hoteli so torej razdeliti Avstrijo v dve državi, dočim je vlada stala na stališču

celokupnosti Avstrije. Državni zbor je pa tudi hotel krono popolnoma spraviti ob veljavo, češ, da vse oblasti izvirajo iz naroda; vlada ni mogla seveda odobravati tako revolucionarskega načela. Ker ni mogla tedaj uspešno delovati s takim zborom, načrtala je na tihem sama osnovne postave za vso Avstrijo — in ko so bile te gotove, pa je razpustila državni zbor, ki po njenem mnenju ni bil zmožen, da bi ustvaril izvršljivo, dejanskim in zgodovinskim razmeram v avstrijski monarhiji primerno ustavo.

Novi osnovni zakoni obsegajo to, kar je cesar smatral za potrebno, da prestane revolucija in vendar ugotovi zahteve po ustavni

svobodi. Ta ustava se zove marčeva (ker so jo razglasili v mesecu marcu ali sušcu) ali oktrovana (to je iz vladarjeve oblasti dana) in je namenjena za vso državo, v kateri so vsi državljani in vsi narodi ravnopravni; vladar je cesar z odgovornimi ministri. V vsej državi je odpravljeno podložništvo; razširi se samouprava srenjska in deželna; določujejo se meje zakonodajne oblasti državnega zbora in deželnih zborov; grajščine nimajo nobene sodnijske pravice več; sodnije sodijo odslej

vse zgolj v imenu cesarjevem, tako da je

vsakemu državljanu zajamčena svoboda osebe, t. j. zapreti smejo samo tistega, ki ga zasačijo pri hudodelstvu, ali pa če je pristojni urad izdal ukaz, da ga je ujeti; toda ta ukaz mora povedati vzroke zasačenja in se mora dotičniku vročiti pri zasačenju ali vsaj v 24 urah. Kogar policija zasači, mora ga izpustiti v 48 urah iz zapora, ali pa izročiti pristojni sodnji. V hišo priti in jo preiskovati, sme se samo v slučajih, ktere postava natanko določuje; s to določbo se je ustanovila nedotakljivost »domače pravice«. Odslej si smel tudi brez skrbi izročevati pošti pisma, kajti pod ostro kaznijo je bilo prepovedano, odpreti pismo in odkriti tajnost njegovo, ako ne zahtevajo tega

Ban Jelačić.

(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« Daberkow, Dunaj.)

utemeljeni oziri v vojski, ali pa ukaz sodnije.

S temi in drugimi točkami nove ustave so dobili Avstrijci tiste pravice, ktere imenujejo »temeljne« ali »prvotne pravice«. K njim spada na pr. pravica, da sme državljani spoznavati katerokoli vero in domá izvrševati vse bogoslužne obrede svoje cerkve; vsi državljani imajo jednake pravice brez ozira na veroizpovedanje; vse postavno priznane cerkve imajo pravico, skupno in javno izvrševati božjo službo in upravljati in porabljeni zavode, ustanove in zaloge svoje, odločene za bogoslužne, naučne ali dobrodelne namene — vse te pravice imenujemo »temeljno pravico verske svobode«. Druga točka je »temeljna pravica vede in uka«, t. j. domá učiti se in poučevati je svobodno slehernemu, pa tudi javne zavode za uk in vzgojo sme ustanoviti in tam učiti vsakdo, če dokaže, da ima za to potrebno sposobnost; javne šole bodo v krajih, kjer se govori več jezikov, tako osnovane, da se bo tudi manjšina učila v materinem jeziku. Verski pouk v narodni šoli se je prepustil vsaki cerkvi záse, vendar pa si je tudi tú pridržala država vrhovno nadzorstvo.

Nova ustava je obetala kronovinam deželne zборе, in rés je zlasti minister baron Bach pridno koval načrte za deželne rede; hotel je nekako pomladiti in novim razmeram primerno prikrojiti nekdanje deželne stanove. Vse to pa je ostalo le v načrtih; še le leta 1860. so se jih zopet spomnili.

Hudo je zadela marčeva ustava starodavno ustavo ogerskega kraljestva; obetalo se je sicer, da se bode prejšnja ustava ohranila, pa pristavilo se je zajedno: »v kolikor ne nasprotuje ustavi cele države in načelu ravnopravnosti narodov«. Nemadžarske narode je bila nemilo zadela roka Madjarov; a baš na te narode se je morala ozirati vlada, saj so prelivali svojo kri za Avstrijo. Na Dunaju so torej zdaj rekli, da so Ogri zaigrali vse stare pravice in starodavno svobodo, ker so se dvignili proti cesarju, in da Ogerski ne gre nič več pravic, nego jih ima kterakoli druga kronovina. Odtrgali so vrh tega od Ogerske Hrvatsko, Sedmograško (Erdelj) in srbsko vojvodino, ostalo deželo pa razdelili v več upravnih okrožij; nič več niso smeli županijski zbori voliti svojih uradnikov, nič več ne sme madjarščina izpodrivati drugih jezikov v cerkvi in uradu; notranji uradni jezik bodi nemščina, s strankami pa

je občevati v jeziku stranke. Ker ni bilo domačih uradnikov, prišli so na Ogersko mnogi uradniki češki, nemški in tudi slovenski; uradovali so tam, kakor so vedeli in znali; a dasi so uradovali nepristranski, gledali so jih vendar pisano. Vrhovno vlado na Ogerskem pa je cesar poveril nadvojvodi Albrehtu kot generalnemu guvernerju; tako odličen član cesarske rodovine se mu je videl najsposobnejši mož, da pomiri deželo in jo spravi v redne odnošaje. Cesar sam je prepotoval z njim Ogersko, pomilostil mnogo ustašev, izkazal premnogo milosti; uspeha je pa imelo vse to le kaj malo.

Tako so mislili v Avstriji temeljito izpremeniti razmere: na Ogerskem odpraviti ustavo, ki je bila vzrastla v teku celega tisočletja, a za vso državo uveljaviti novo ustavo, izumljeno v zatišju pisaren, pri »zelenih mizah«. Pa že takrat so trdili možje, da ne bode obveljalo ne to, ne ono; češ, da ne gre uničiti ustave, ki je vzrastla iz dejanskih razmer, niti se dajo vsiliti ustave, nego roditi se morajo iz narodnega življenja in morajo biti skupno delo vlade in naroda; če ne, je ustava podobna rastlini, ki usahne v zemlji, ktera ji ne prija.

Ne smemo dvomiti, da je z marčevo ustavo naredila vlada resen poskus, kako bi narodom dala politično svobodo, ne da bi omajala temelje Avstriji, niti zmanjšala ugled krone; saj se je baš na podlagi te ustave ustvarilo mnogo prav dobrega. Toda prva skrb vladi je bila ta, da centralizuje Avstrijo; ko je pa uvidela, da to z ustavnimi napravami in s sodelovanjem narodov ne gre, odločila se je, preklicati ustavo in zopet uvesti absolutizem. Zato je začel Feliks Schwarzenberg podirati, kar je bil ravnokar zgradil. Dne 20. velikega srpana 1851. leta je odredil cesar, da so odslej ministri odgovorni samo vladarju; na sv. Silvestra dan 1851. leta pa je preklical cesar marčevo ustavo, ki itak ni bila prikladna razmeram avstrijskim; izginile so zopet porotne sodnije in nekatere »temeljne pravice«; obetali so pa, da bodo olajšali plemenitašem fidejkomise in majorate.

Tako je duh, ki je zavladal po burni dobi revolucije po vsej Evropi, uničil negodni sad revolucije, toda ostala so nektera važna načela iz one prve ustave avstrijske: ostali so ravnopravni vsi državljani pred postavo, kmet ni zapadel več nekdanji služnosti, in obveljala je — vsaj načeloma — narodna ravnopravnost, ktero je spoštoval sam cesar, ko je pisal 1857. leta nadvojvodi

Albrehtu, da mu je pri srcu ohranitev posebnosti narodov in spoštovanje njih jezikov, vendar pa je centralizem že sam po sebi povsod krčil pot nemščini v šolo in urade.

Najmarljivejši med ministri, knez Feliks Schwarzenberg, trdil se je, dokler ni omagal in ga ni smrt prehitela sredi dela hipoma dne 3. malega travna 1852. leta. Ko je zvedel cesar o nenadni smrti prvega svojega svetovalca, hitel je v palačo njegovo, pokleknil pred smrtno postelj in molil za večni mir njegov. Že poprej je potlačila pretežka butara tudi grofa Stadionu, moža, ki je dobro poznal vso državo; saj je služil v Trstu in Galiciji in povsod ostal v dobrem spominu, pri nas posebno zaradi zaslug za narodno šolstvo; bil je mož trdne volje in jasnih namer, bil je najboljši sotrudnik Schwarzenbergu; a opešal je duševno tako, da je moral že spomladi 1849. leta odstopiti; kmalu nato je umrl. Naslednik Stadionu je postal Aleksander Bach, ki je bil odslej duša vladi takó, da se vsa doba do 1860. leta rada zove »Bachova doba«. Bil je na polju zakonodajstva in pri preosnovi uprave in sodnijstva tako marljiv, kakor Bruck na polju prometa in financ. Nauk in bogočastje pa je poveril cesar grofu Leonu Thunu, ki se je v tem oziru lotil marsikterih dobrih preosnov. Zunanjo politiko je vodil za Schwarzenbergom grof Buol-Schauenstein, prvega mesta v ministerstvu pa ni izročil cesar po Schwarzenbergovi smrti nikomur, ampak je bil sam predsednik ministerstvu, torej sam svoj prvi minister.

Kaj pa je storila vlada v tej dobi od 1848. do 1860. leta, naj nam pokažejo sledeči oddelki.

Kaj so pre naredili pri vojaštvu, upravi, sodnijstvu?

Med najprve izpremembe, ktere je ukazal cesar Franc Jožef, spadajo ukazi gledé vojne službe. Nekdaj je želel nadvojvoda Karol, da bi tudi Avstrija imela občno vojno dolžnost; leta 1827. pa so dovolili nekterim stanovom izjeme in olajšave, na pr. plemenitašem, uradnikom, samostojnim posestnikom itd. Med deželami so bile mnoge razlike. V deželah, kterim so pripadale tudi slovenske pokrajine, moral je služiti vojak 14 let; a dosluženec je moral še do 38. leta biti pripravljen, da ga pokličejo med brambovce; kogar pa niso bili potrdili, smeli so ga od 30. do 45. leta poklicati med brambovce; odpravili so pa reservo, iz ktere je vojska zajemala dobro izvežbanih vojakov.

K naboru je moral mladenič priti, ko je dovršil 19. leto. — Na Tirolskem so služili samo 8 let; na Ogerskem in Laškem je določeval deželni zbor število vojakov in službeno dobo; v obče je služil Oger (izvzemši graničarje) samo 8, Italijan samo 10 let. Jako različno je bilo število vojakov, ktere so jemali v posameznih kronovinah. Od 1000 Tirolcev je imelo služiti samo 5, od 1000 Ogrov 9 mož — v naših deželah pa je prišlo na 1000 stanovalcev 26 novincev, v Galiciji celó 27. Po pravici so torej tožile naše dežele, da manjka domá delavcev, ker mora toliko čvrstih mladeničev tako dolgo služiti v najboljših letih vojaške, in ker so se potem taki dosluženci vračali domú večinoma nerabni za domače delo.

Leta 1845. so sicer znižali službeno dobo v mirnih časih od 14 na 8 let; toda ostalo je še mnogo, kar je odpravil še le cesar Franc Jožef, videč, da se nekatere dosedanjih naredeb ne strinjajo z novimi časi. Že dne 5. grudna 1848. leta je objavil novo postavo o naboru, »ker dosedanji naborni predpisi nasprotujejo načelu ravnopravnosti vseh državljanov pred postavo«. Ta novi zakon je odpravil najprej oprostitvev plemenitašev od vojaške službe; ukazal je, da mora določevati žrebanje vrsto, po kateri pridejo mladeniči k naboru, ko so izpolnili 20. leto; služiti pa mora potrjeni novinec samo 8 let v redni vojni in 2 leti v rezervi, če je treba; torej so reservo zopet osnovali, odpravili pa brambovce. Število novincev je bilo odslej jednako za vse dežele, oprostiti so smeli samo kmetskega sina, če je bil potreben za dom; kdor se je hotel odkupiti, plačal je, če so mu dovolili odkup, 1500 gld., da so napravili zalogo za namestnike.

Olajšalo se je breme zlasti posestnikom tudi s tem, da so morali odslej dajati priprego in stanovanje vojakom tudi dotlej oproščeni posestniki stanovskih ali gospodskih hiš. Za ranjene častnike in vojaške, za vdove in sirote vojakov, ki so storili smrt v vojski, skrbel je cesar lepó. Človekoljubje je rodilo dalje tudi novi vojaški kaznilnik od leta 1854.; tačas je cesar odpravil grozno kazen, da so letali med šibami, in da so vklepali vojaške tako, da so bili čisto skrivljeni. Pravijo, da je bila cesarica Elizabeta, ki je izprosila vojakom te olajšave. Če še pristavimo, da se je nova razdelitev nabornih okrožij ozirala na jezikovne meje, razvidi se, da je tudi v tem oziru nova vlada uvaževala potrebo nove dobe.

Le žal, da niso v dobi absolutizma izboljšali vojne tako, kakor bi bilo primerno napredku nove dobe, in da bi avstrijska vojna bila popolnoma kos svoji nalogi v vihnih časih. Za vojsko je pa treba treh rečij: denarja, denarja in zopet denarja; toda vlada je navadno imela v državnih blagajnicah — kačo.

Preveliko zaprek je delalo vladi slabo denarno stanje v Avstriji, t. j. neugodno razmerje med državnimi dohodki in stroški, kar skratka zovemo finance. Žalostne homatije od 1848. leta dalje so jako povišale stroške za vojsko, zajedno pa tudi znižale državne dohodke. Potem je bilo treba toliko preosnov, ktere so zopet povzročile nove in občutne stroške; jedva pa se je stanje jelo malo boljšati, podrle so zopet vnanje razmere tudi najboljše uspehe in načrte. Takozvani »deficit« ali primanjkljaj je vedno rastel. Leta 1849. je znašal 154 milijonov, leta 1852. 79 milijonov, leta 1854. 157 milijonov, leta 1855. 158 milijonov, leta 1856. 81 milijonov, leta 1859. pa 280 milijonov. Leta 1848. je banka izdala vse suho zlato, in odslej so si morali pomagati s papirnim denarjem, ki pa ni imel prave vrednosti. Tedaj so morali iskati novih virov državnim dohodkom: poviševali so stare davke, naložili davek od hišne najemnine tudi na kmetske hiše, napravljali nove (dohodarino, sladkorni davek) in jemali na posodo. Pri davkih so posebno doklade rastle in rastle. Veliko ni izdalo, da so odpravili nekatere stare razlike med našimi in ogerskimi deželami; Ogrji so plačevali poprej razmerno prav malo davka, zdaj pa so uvedli stalni kataster tudi v ogerske dežele, t. j. tudi tam so cenili pojedina posestva in njih dohodek, izračunili čisti užitek zemlje in od tega jemali 16% davka, vrh tega seveda tudi doklade; i na Ogerskem so uvedli tobačni monopol, t. j. tudi tú si je država pridržala izključno pravico, dovoljevati, da se sadi tobak in izdeluje na račun in korist državne blagajne. Uvedli so dalje i na Ogerskem užitrinski in osební dohodninski davek, mitnice, davek od žganja, piva in mesa.

Na posodo je jemala država denar deloma v inozemstvu, deloma v domačih deželah; zlasti je omeniti veliko narodno posojilo iz leta 1854., ktero je znašalo 500 milijonov, a je bilo že v petih tednih vladi na ponudbo; tudi iz slovenskih dežel so podpisali nekaj milijonov.

Poleg tega so zastavili nekoliko državnih posestev narodni banki, prodali železnice

neki francoski družbi na 99 let in tudi nektera državna posestva.

A to so bila samo sredstva za silo; z njimi ni dosegel finančni minister drugega, nego da je prelagal breme z rame na ramo; zaupanja v državno gospodarstvo le ni bilo niti pri bankah, niti pri narodih, dokler jim je bilo vse gospodarstvo prikrito. Moral je prej ali slej priti dan, ko z navadnimi pripomočki ni bilo več mogoče gospodariti.

* * *

Omenili smo že zgoraj srenjsko postavo, ktero je izdelal grof Stadion, in ki je stopila v začasno veljavo leta 1849. Namen ji je bil, vzgojiti v malem krogu narode k zdravemu političnemu življenju, vzbuditi v njih zavest, da je srenja tista državnica, na kteri sloni velika država, in da se mora zavedati človek najprej svojih pravic in dolžnostij kot občan pri opravljanju občinskih zadev, pri oskrbovanju občinskega imetja, predno mu postanejo jasne pravice in dolžnosti deželjanove in državljanove.

Zdaj je jelo šumeti po srenjah, tu bolj, tam manj, kakor so se bili baš stanovalci navzeli novega duha. Večinoma so se izvršile volitve županov in srenjskih mož mirno, večjidel pri slabi udeležbi srenjčanov; po nekod so izvolili za župane najodličnejše osebe, kakor nadvojvodo Ivana (v Stainzu), ali celó cesarja. Tu in tam pa so se tudi ustavljali volitvi, češ, da bode župan z »možmi« vred imel samo nalogo, izpodkopati srenjsko samoupravo in zopet izročiti srenje bivšim »gosposkam«. Kedar so izvršili volitev, šli so izvoljenci v cerkev, in tam so prisegli župan in »možje« pred oltarjem, ali pa so imeli pred volitvijo slovesno sv. mašo. Navzlic mnogim oviram je napredovalo urejevanje občin vendar povoljno, posebno tam, kjer so vrli uradniki v poljudni domači besedi razlagali kmetom pomen nove srenjske uprave.

Precej so se zanimali ljubljanski meščanje za občinske volitve; pojavilo se je takoj več strank z različnimi političnimi in narodnimi programi. Dne 12. listopada leta 1850. je izvolil mestni zbor bivšega državnega poslanca Mihaela Ambroža županom ljubljanskim, a ta se je zahvalil na tej časti že spomladi naslednjega leta, ker mu je nasprotovala močna stranka, sprejel pa je podžupanovo čast poleg župana Baumgartnerja.

Ureditev srenjske uprave je bila jedino delo, ki se je posrečilo na polju politične

samouprave; pa že 1851. leta so odpravili občinsko postavo in omejili delokrog srenjskim zastopom, ki so dalje vodili srenje, ne da bi jih vnovič volili. Zaman pa so izkušali združiti srenje v višje upravne jednote, v okrajne in okrožne srenje. Pač pa je vlada dognala drugo veliko in težavno delo: osnovala je na novih podlagah in načelih splošno politično in sodnijsko upravo; lepo se še čita dandanes, kako je takrat vlada utemeljevala svoje nasvete cesarju in zabičevala uradnikom, da jim bodi sveta dolžnost, držati se pri vsem poslovanju postave; poudarjala je tudi, kako

jepotrebno, da umejo uradniki jezik naroda, s katerim jim je občevati. Bilo je veliko veselje med našim narodom, ko je cesar imenoval grofa Chorinskega za svojega namestnika na Kranjskem in bar. Schloissniggana Koroškem (pozneje je bil ta cesarski namestnik in deželni poslanec slovenski na Kranjskem), dva gospoda, katerih sešesdaj spominjamo kot vzornih urad-

nikov; obema je bila velika skrb, uradovati v smislu najvišjega gospodarja, češ, da je treba zlasti v takem prehodnem stanju najprej neskajljenega zaupanja med narodom in vlado, poštene volje na obeh straneh, vestnega izpolnjevanja dolžnostij in pametnega uporabljanja pravic, ki izvirajo iz »ustave«, potem še le stopi na mesto nekdanjega strahu pred »gospodskimi« in uradniki ljubezen med uradniki in narodom. In našli so deželni predsedniki marsikterega uradnika, ki je znal v duhu novega časa občevati z narodom in je srečno premagoval težkoče nove uprave.

Prevažna je bila izprememba v sodnijsstvu. Namesto nekdanjih grajščinskih sodnij

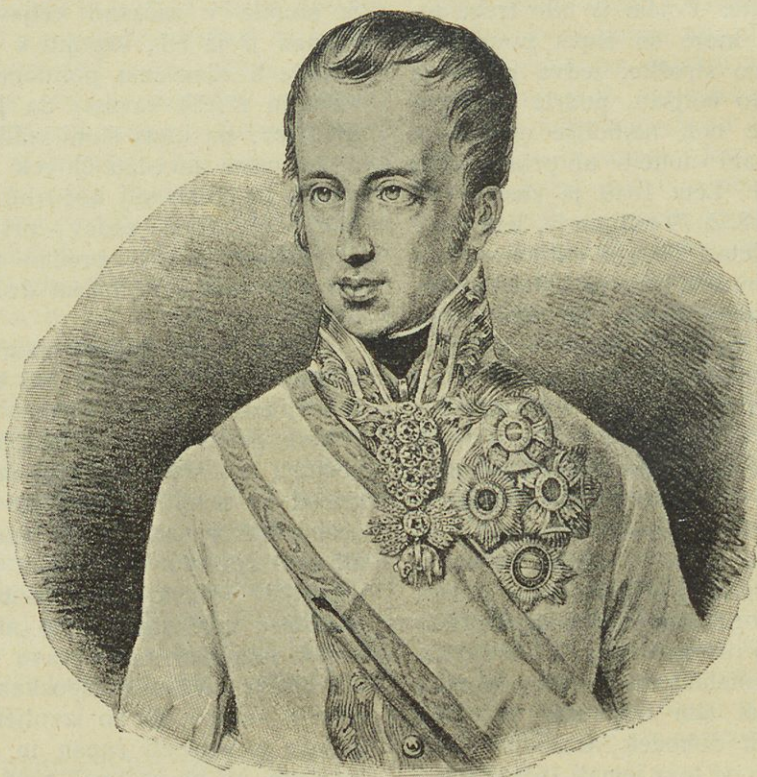
so zdaj sodile cesarske sodnije ustmeno in javno, in vlada je odredila, da se rabi tudi slovenski jezik pri spisovanju zapisnika, v kterega pridejo izjave oseb, neveščih nemščine, ali pa da se, ako sodnik sam ne zna slovenski in tudi nima slovenščine zmožnega pisarja, sicer spiše zapisnik nemški, a prečita zaslišancu slovenski; sodnijski jezik pa da ostane tudi slovenščina poleg nemščine. Celó na Koroškem, v Kapli, v Pliberku in Dobrli vasi so pisali slovenske zapisnike (1850. in 1851. leta).

Najznamenitejša uredba na polju sodnijsstva pa so bile porote, ki so stopile v

veljavo proti koncu l. 1850. Povsod so se začele s posebno slovesnostjo. Predsedniki so v nagovoru navadno opominjali porotnike na važnost izročene jim posla in dolžnosti, da sodijo pravično in nepristransko. To so bili možje iz naroda, kterim je bila izročena usoda zatoženčeva; kajti kakor so se izrekli porotniki, da je zatoženec »kriv« ali »nekriv«, tako so

potém razsodili učeni sodniki. Porotne sodbe bodo — tako so upali — kakor vse preosnovano sodnijsstvo prava narodna šola, v kteri se bode priprosti človek učil razločevati, kaj je pravo in nepravo, kaj je pravica ali krivica; javna porota bode pa tudi najuspešnejša šola za izobrazbo narodovega jezika, ki se bode tu povzdignil do popolne rabljivosti za sodnijske namere; toda porote so z ustavo vred zamrle.

Sodnijam in narodu v podporo so ustanovili notarstvo (1851); bilo je pa iz početka malo notarjev (beležnikov). Ljubljanskega beležnika opravični okraj je segal gor do Kranjske gore; a ta nedostatke

Cesar Ferdinand.

(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« Daberkow, Dunaj.)

so kmalu odpravili in pomnožili beležnike tako, da so bili lažje na razpolaganje strankam.

Gledé na politično upravo je povedati, da se ni izpolnila želja Kranjcem, ki jo je vzbudila oktrovana ali marčeva ustava, da bode namreč Kranjska tvorila s Koroško jedno samo kronovino; pregloboko je bila ukoreninjena samostojnost naših kronovin, da bi se ji bila ktera brez posebne sile odrekla in se združila s sosedno deželo. Ker je bil cesar že poprej obljubil, da se bode nova osnova Avstrije opirala na zgodovinske razmere, na stare kronovine, ugodil je Korošcem in Primorcem, in Koroška, Gorica z Gradiško, Trst in Istra so ostale samostojne kronovine.

* * *

Ustavno življenje zahteva, da ima državljani pravico, povedati svoje misli javno in brez strahu pred kaznijo, sevéda, ako brzda pri tem jezik svoj, kakor mu velevala zdrava pamet, pravi razsodek in veljavna postava. Postavi, ki določuje meje svobodnemu izražanju misli v natisnjeni besedi, pravimo tiskovna postava. Nekdaj je bila ta svoboda jako omejena, a nova »svobodna«

doba leta 1848. je jezike popolnoma razbrzdala; pisali so časopisi včasih zares krvave članke in hujskali zoper državo, zoper postave in razne stanove. To je nehalo pod Schwarzenbergom. Cesar je dovolil s tiskovno postavo iz leta 1852. izdajateljem novin mnogo olajšav, vendar pa je ostala tiskana beseda odslej pod strogim nadzorstvom oblastnih; morali so vlagati izdajatelji kavejco, niso smeli krošnjariti s tiskanimi spisi itd.

Nekaka spopolnitev svobode tiska je svoboda zborovanja in snovanja društev. Ker je tudi ta pravica ravno tako

dobrodelna, kakor postane lahko nevarno orožje v rokah nemirnežev, načrtal je tudi njej meje cesar v društveni postavi leta 1852. Smeli so snovati samo nepolitična društva, dočim so bila politična društva prepovedana.

Da bi državljan varnejše živel pod okriljem postav, osnoval je cesar leta 1849. novo, po vojaško oboroženo krdelo za javno varnost. Temu krdelu so nadeli ime »žandarji« (iz francoščine vzeta beseda »žandar« pomenja oboroženega moža, torej orožnika). O dobrem vplivu te osnove so se pohvalno izražali kmalu vsi; redarjem po mestih in ob mejah pa je kmalu nedostajalo opravil, ko je vlada olajšala tujcem potovanje po Avstriji.

Leta 1851. je prenehala narodna straža, ki je še životarila iz leta 1848., a ni imela pravega pomena več; zajedno so oživele zopet bivše straže mestne, meščanske in strelske.

Kaj se je storilo za kmeta?

Že cesarica Marija Terezija in cesar Jožef II. sta dala mnogo postav, s katerimi sta olajšala breme, ki je žulilo kmeta. Določili so tačas natanko, koliko mora kmet podložnik svoji gosposki (bodisi grajščini, cerkvi, šoli ali zasebnikom) desetine

dajati in delati tlake; oprostil so ga nevoljstva ali sužnosti, ki je bila tudi pri nas dovolj huda; kar je gosposkam še ostalo sodnijskih in drugih pravic nad kmeti, morale so jih izvrševati pod nadzorstvom vlade. Od onega časa se je pa le malokaj važnega ukrenilo za podložnike; zlasti na Kranjskem je še do leta 1848. ostalo mnogo kmetij, ktere so posestniki imeli samo s takozvano »najemno pravico«, ki pa so po toliko in toliko rodovih zopet zapadle gosposkam; tlako in desetino so sicer odkupili tu in tam, toda večinoma še ne. Leta 1846. je hotela vlada prisiliti podložnike in gosposke, da se naj vsi pogodijo zaradi

Cesarica Marija Ana.

(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« Daberkow, Dunaj.)

odkupa, pa prišel je ta ukaz prepozno, kajti kmetje so upali, da bode vlada kar brez odškodnine preklicala tlako in desetino; čemu bi se torej še le pogajali o odškodnini? O tem so bili podložniki tako trdno prepričani, da je prišlo tu in tam celó do nemirov in preprirov z gosposkami.

Še le leta 1848. je sklenil državni zbor postavo, katero je potrdil cesar Ferdinand 7. kimovca, in ki je kratko določevala, da nehata podložnost kmetov in varstvena oblast gosposk, in da nehajo nekatere služnosti podložnikov brez odškodnine, za druge pa da je plačati primerno odškodovanje.

Ko je stopila ta postava v veljavo, niso podložniki večinoma že več dajali niti desetine, niti delali tlake. Že takoj sušca meseca so se uprli, češ, da je cesar odpravil vse služnosti. Vsled tega so prišle gosposke v hude zadrege, ker marsiktera gosposka ni imela nič ali samo malo drugih dohodkov izven desetine in tlake; druge gosposke so pa zastavile dohodke za najeta posojila. Tudi šole in učitelji so prišli v zadrego, ker so tudi njim odrekli kmetje in srenje pičle dohodke; marsikteri je moral stradati, ker ni imel zdaj skoro nič dohodkov. Nekatere gosposke so izkušale prisiliti podložnike, da izpolnjujejo dolžnosti, dokler ni določena odškodnina; v takih slučajih so se pa zgodili izgedi. Silno so trpeli takrat gozdje, kajti podložnik je mislil, da je gozd že njegov, ter je pridno sekal. To videč, sekale so pa tudi gosposke, da bi vsaj nekaj otele.

Bilo je torej treba narediti konec neredu; zato je določil cesar v postavi z dne 4. sušca leta 1849.: 1) katere služnosti nehajo brezplačno, in 2) za katere je plačati zmerno odškodnino.

Brez odškodnine so vzeli gosposkam vse dohodke za taka opravila, katera je vzela država náse; kajti zdaj niso gosposke več imele opravka s sodnimi pravicami nad podložniki, niso več skrbale za javno varnost, niti nabirale vojakov ali pobirale davkov za državo. Vsa ta in druga opravila so stala mnogo novcev; ti stroški so odpadli in po pravici tudi dohodki, iz katerih so jih plačevale gosposke. Brez odškodnine so izgubile tudi dohodke iz propinacije, t. j. iz predprave, da sme v tem ali onem kraju samo gosposka kuhati pivo, žgati žganje, točiti vino, mleti žito itd. Brez odškodnine so oprostili podložnika sitne lovske tlake, t. j. dolžnosti, da mora gosposki prepustiti lov na svoji zemlji in celó po-

magati kot gonjač, pitati pse itd. Kočarji so se iznebili brez odškodnine služnosti za hišico, ki so jo zgradili na srenjskem svetu (ne pa, če je bil svet lastnina koga drugega), dolžni pa so ostali delati tlako pri cestah, cerkvah, šolah itd.; nehala je mostarina, če je prišel most v posest srenje, in brodarina (kajti brodariti je smel odslej vsakdo). Brez odškodnine so oprostili kmeta dolžnosti, delati pri grajščinskem mlinu kašte, jezove (to je prevzela srenja); nehala je ribiška tlaka (veslati čoln, nositi mreže, odpirati jez, goniti ribe v mreže itd.). Večkrat je bila dovolila gosposka kmetu, da sme razkosati zemljo ali prodati lastine, odtrgane od prvotne zemlje, in pri tem si je izgovorila višje služnosti. To zvišanje je nehalo. Gosposka tudi ni imela več pravice, predkupovati podložne zemlje. Nehala je sodna tlaka (sodni oves, jezni denar, lov na fante za vojaštvo, na tatove, na rokovnjače, njih gonja v mesto itd.), vsi »drobni davki« od rečij, ki jih ne prideluje kmet sam (kakor sol, poper) itd. ... Pri vsaki taki služnosti pa je bilo najprej rešiti vprašanje: Kako je nastala? Zakaj bile so mnoge služnosti druga drugi na videz popolnoma jednake, a vendar je nehala ta brez odškodnine, druga pa ne, ker sta bili različni po izviru.

Za druge pravice pa so dobile gosposke »zmerno« odškodnino. To so bile pravice, katere so izvirale iz pojma »lastnina«; kajti bil je podložnik sicer lastnik podložne zemlje, najvišja lastnica pa je bila gosposka. Te služnosti so imeli zapisane v »urbarjih«, ker takrat še ni bilo zemljiških knjig. Tam je bilo zapisanih neznano veliko vrst davščin v denarjih, desetih in tlake. Med nje je spadal dedni davek in dedna najemščina od posestev, ktera so imeli podložniki nekdanj samo v najemu in so jih še le pozneje dobili v last po kupni pogodbi.

Kako so določili odškodnino?

Tlaka je bila malo vredna; zato so rekli, da je delo prostega ali najetega delavca ceniti samo na tretjino. Na Štajerskem so na pr. cenili tlačanovo delo na $3\frac{1}{3}$ do 14 kr. na dan, hojno tlako na $3\frac{1}{3}$ do $4\frac{2}{3}$ kr., tlako z enim konjem na $7\frac{1}{3}$ do $8\frac{2}{3}$ kr., z dvema konjema na $10\frac{2}{3}$ do $13\frac{1}{3}$ kr., s tremi konji na 15 do $18\frac{2}{3}$ kr., s štirimi pa na 18 do 22 kr. Desetino so cenili tako, kakor je bila cena žitu, vinu itd. Kar je imel podložnik dajati v neizpremenljivih svotah, zapisali so v celi svoti. Od skupne svote za tlako, desetino in davščino so odbili tretjino; zakaj blizu toliko je imela gosposka stroškov (pobiranje

desetine, hrana tlačanom itd.); od ostale cenilne svote pa plačaj polovico podložnik, drugo polovico pa dežela iz vseh svojih davkov, torej tudi iz davkov obrtnikov, uradnikov itd.; podložnik poplačaj svoj delež v 20, dežela pa v 40 letih, če more pa tudi poprej.

Odškodnino za nekatere dohodke gosposk je vzela država popolnoma náse, ker je odslej prejemale tudi dotične dohodke; na pr. poklon, prepisnino itd., t. j. zlasti plačila posestnikov, kedar kupijo ali podedujejo zemljo in se jim pripiše na lastno ime; zdaj jim pravimo pristojbine. Gosposke so dobile toliko odškodnine, kar so jim te pristojbine vrgle poprek v tridesetih letih.

Slednjič so pa bile še služnosti, ktere so izvirale iz posebnih zavez med podložniki, ali med temi in gosposkami, največ pa s cerkvami, šolami itd., na podlagi posebnih pogodb. Bile so zasebne služnosti, kterih se je smel zdaj iznebiti podložnik, če je to hotel, ali če je zahtevala stranka, ktera je uživala dotične dohodke. Izračunili so odškodnino, plačati pa jo je imel zgolj dotični podložnik sam.

Kdo je imel izvršiti vse to delo?

Ker so bile velike razlike med kronovinami, sestavili so za vsako deželo posebno komisijo za kmetško odvezo in v vsaki deželi še posebno za vsak okraj. V tako komisijo so polovico članov izvolile gosposke ali opravičenci, drugo polovico pa podložniki. Pred okrajno komisijo so imeli priti opravičenci in podložniki in ondi so dokazali s pismi, pogodbami, urbarskimi knjižicami itd., koliko so imeli dotlej pravic, oziroma služnosti. Komisija je nagovarjala obe stranki, da se z lepa pobotata; če se to ni posrečilo, odločevala je deželna komisija.

Delovale so pa te komisije z ogromnimi težkočami in zavirami, ktere moremo le kratko omeniti. Vsaka stranka je izkušala ujeti kar največ dobička: gosposka, da bi dobila prav veliko odškodnino, podložnik pa, da bi prav malo plačal; če ni šlo z lepa, poskusil je marsikdo z zvijačo, ali celó s silo. Zakotni pisarji — in ti so pri nas pri vseh stvareh podpihovali kmete — in huj-skači so podložnikom vbili misel v glavo, da je cesar odpravil vse služnosti brez odškodnine, da pa tistega cesarskega ukaza gosposke nočejo pokazati. Nekteri podložniki so potovali celó na Dunaj, da bi dobili tisti ukaz; sevéda je bil trud zaman. Večkrat si čul klic: »Vse proč, vse dol!« Tu in tam so se branili podložniki priti pred komi-

sijo, ali pa so prišli razgrajat. Po nekod niso mogli niti orožniki ukrotiti zapeljanih ljudij; morali so priti vojaki in narediti mir. Včasih niso hoteli vzeti odškodninskega predpisa, češ, da je to sama goljufiga, ali pa so ta predpis kar pred komisijo raztrgali, ali ga obešali za strašilo po zelnikih in na polju. Če pa podložniki ali opravičenci niso hoteli priti, določila je komisija sama brez njih odškodnino.

In kako težavno delo so imele komisije!

V nekterih krajih, posebno na Primorskem in Kranjskem, bila so posestva podložnih kmetov zeló na drobno razkosana, osobito v vinorodnih krajih, kjer so imeli desetino gorščino. Čestokrat je pa podložnik od jednoistega vinograda imel dajati gorščino dvema, trem ali še več opravičencem. Poleg gorščine je pa imel marsikdo še več drugih davščin, včasih do 20 in 30. Vsaka je bila rés jako pičla, toda za vsako posebej je morala komisija dognati, komu gre, in zakaj mu gre. Vsled tega so spisali na Kranjskem okrog 3000 seznamov za opravičence, a razsodeb o pojedinih služnostih pak je bilo blizu 300.000! A na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem so imeli vsaj urbarske knjige, v kterih je bila služnost zapisana; v nekterih krajih na Primorskem pa ni bilo niti takih knjig; zato ni bilo velikokrat mogoče dognati, ali gre opravičencu za njegovo pravico odškodnina ali ne. Včasih se nista strinjala kataster iz časa Marije Terezije in stalni kataster iz našega veka ne med seboj, ne z dejansko posestjo, ker se je bila posest dostikrat menjala. In kako razkosan je bil tudi tam svet! Na pr. bivša pazinska gosposka je imela nad poldrugi sto tisoč, kastavska nad sto tisoč parcel, ktere so ji bile podložne. Te parcele pa so bile raztresene na daleč okrog, in skoro na vsaki parcelici so rastle različni sadeži (žito, vino, oljke), in od vsakega sadeža je bila natanko določiti desetina. Gosposka je v takih slučajih bila hvaležna, da so jo rešili presitnega pobiranja desetine, a komisije so imele jako mučno delo.

Poleg razkosanosti zemljišč je ovirala delo tudi mnogovrstnost služnostij podložniških; saj so našeli na pr. na Kranjskem 59 različnih davščin v gotovini, 93 vrst davščin v pridelkih, 17 vrst tlake in 12 vrst raznih drugih odkupljivih služnostij, za ktere že davno več ne poznamo domačih imen. Delo komisij je bilo pa tem bolj mučno, ker so se morale strogo nepristranski ozirati na podložnike, kakor na opravičence; kajti

one niso smele pozabiti, da so bile gosposke večjidel zadolžene, in da so bile najele posebno veliko denarja iz sirotinskih zalog in iz ustanov. Da torej nimajo škode sirote in ubožci, morale so komisije izračunati odškodnino s posebno natančnostjo.

Oglejmo si zdaj, kakšno je bilo breme, ktereга so oprostili podložnika; ozirajmo se posebno na naše dežele in preračunimo, koliko dnij tlake bi bili imeli tisti podložniki, če bi bili namesto z dvema, tremi ali štirimi konji ali voli hodili na tlako z jedno samo vprežno živino. Našteli so na leto

na Kranjskem osebne tlake	906.449 dnij,
tlake s konji in voli	538.075 »
na Koroškem osebne tlake	158.493 »
tlake s konji in voli	36.011 »
na Štajerskem osebne tlake	1.013.008 »
tlake s konji in voli	672.406 »
na Primorskem osebne tlake	6.923 »
tlake s konji in voli	1.949 »

v vseh neogerskih deželah osebne tlake 38.500.000 dnij, tlake s konji in voli 60.000.000 dnij.

Pri tem pa je pomniti, da moramo pri tlaki z vprežno živino prišteti še tiste ljudi, ki so vodili ali gonili vprežno živino. Zdaj pa preudari, dragi gospodar, koliko bi te stala tlaka v denarju dandanes, ko so tvoji posli tako dragi; šlo bi za milijone goldinarjev na leto. Pa še nekaj! Najbolj obložen je bil kranjski kmet, pa tudi na Štajerskem in Koroškem je imel največ tlake slovenski podložnik. Kolika dobrota je bilo torej oproščenje od tlake posebno za slovenskega kmeta! On je postal še le zdaj gospodar na svoji zemlji ter je mogel zarés kmetovati záse; ni mu bilo več treba postopati najboljši čas kot tlačanu po zemlji svoje gosposke, kjer je delal prav z nevoljo in je le prečesto izgubil veselje do pridnega dela sploh. Tlačan je bil slab delavec na zemlji gosposke, pa nemaren gospodar záse. Ne vemo sicer natanko, koliko dnij tlake je prišlo na slovenske kmete, pa ne bomo rekli preveč, če trdimo, da so izgubili vsi slovenski podložniki na leto več kot jeden in četrť milijona dnij pri osebni tlaki in blizu 800.000 dnij pri tlaki z živino (ako izračunimo, koliko dnij bi bili morali delati z jedno samo vprežno živino) na tujih zemljiščih.

Vrednost desetine v pridelkih za jedno leto so preračunili na Kranjskem na 286.978 goldinarjev, na Štajerskem na 475.826 gld., na Koroškem na 90.000 gld., na Primorskem

na 93.000 gld. starega denarja (Conventionsmünze), v vsej neogerski Avstriji pa okoli na štiri milijone goldinarjev. Desetina slovenskih kmetov je bila vredna približno pol milijona goldinarjev. V gotovih denarjih so plačevali Kranjci letnih 190.510 gld., Korošci 149.045 gld., Štajerci 186.077 gld., Primorci 64.998 gld.; od teh davščin v gotovini je slovenskega kmeta zadela gotovo tretjinka milijona goldinarjev.

Pristojbin za premembe v posesti so izračunili na Kranjskem 60.173 gld., na Štajerskem 500.000 gld., na Koroškem 76.000 gld., na Primorskem 6.100 gld., od kterih je šla iz žepa slovenskih podložnikov gotovo dobra tretjinka milijona goldinarjev.

Vseh davščin v pridelkih in gotovih denarjih je torej zadelo našega kmeta okrog 1.170.000 gld. na leto.

Ko so komisije dognale vse služnosti, izračunile so, da bo znašala odškodnina za vso neogersko Avstrijo 289.789.986 gld. glavnice, oziroma 14.489.000 gld. letnih obrestij. Od te svote je pripadlo Kranjski 500.000 gld., Štajerski 1.180.000 gld., Koroški 355.117 gld., Primorju 150.000 gld. letnih obrestij, ali glavnice Kranjski blizu 10.000.000 goldinarjev, Štajerski 23.615.691 gld., Koroški 7.102.340 gld. in Primorju 3.040.287 gld. Narod slovenski je od te svote moral prevzeti približno 20 milijonov goldinarjev glavnice, ali jeden milijon goldinarjev letnih obrestij. Tega zemljiško-odveznega dolga pa ni nosil in ne nosi samo bivši podložnik, nego vsi slojevi naroda. Navedene številke ti kažejo breme, ktereга se je kmet iznebil, in pa isto, ktero je prevzel namesto njega.

Kdo je dobil odškodnino?

Ta je šla jako različnim opravičencem; prejele so na pr. nekdanje grajščinske gosposke štajerske in koroške po celi dve tretjinki, primorske dobro četrťinko predpisane odškodninske glavnice svoje dežele; na Kranjskem pa je šlo grajščinam od onih 10.000.000 gld. celih 8.139.793 gld., to je več, nego štiri petinke. Ostala svota pa je pripadla župnijam, cerkvam, šolam, posameznim opravičencem, društvom itd.

Vse to ogromno delo so dovršili približno tekom sedmih let; cesar sam ni nehal priganjati komisij, da hitro izvršijo delo, kajti on je hotel, da postane kmet prav kmalu prost. Polagoma so se pomirili duhovi. Med »gosposko« in kmetom je bila zdaj razdrta starodavna vez; grajščak ni bil kmetu več sodnik in gospod; kmet mu ni bil več podložen, nego oba sta bila odslej ravno-

pravna državljana, jednakopodložna jednemu gospodu, cesarju. Ni pa bilo tudi več gospodarstvo kmetovo odvisno od gosposke, niti ni imela grajščina več delavcev, ki so bili takorekoč rojeni za njeno delo. Kmet je odslej sicer še hodil delat grajščini, pa kot prost delavec; če pa ni hotel priti, moral je grajščak začeti drugače gospodariti, in sicer tako, kakor zahteva novi čas, in v kolikor mu je v ta namen pomagal denar, katerega je dobil za odškodnino; komur je pa manjkalo teh pogojev, prodal je posestvo ali ga dal v najem ter odšel. Kmet se je iznebil desetine in tlake, prevzeti pa je moral poleg starega državnega davka novo davščino, namreč del odškodninske glavnice; vse pa je moral odšteti v gotovih denarjih, ne več z delom svojih rok in s pridelki. Začeti je torej moral tudi on drugače gospodariti, če je hotel zmagovati davščine, ki so rastle od leta do leta, čim bolj so rastle državne potrebščine. Država je morala marsikaj izvršiti, česar niso izvršile bivše gosposke; morala je pomnožiti šole, graditi in izboljšati ceste, pomnožiti vojsko itd. Z žrtvami za te namene sta morala poplačati svobodo kmet in obrtnik. Podložnik je pa tudi nekaj ugodnostij izgubil, ko je postal prost; v stiskah se je mogel namreč prej zatekati h gosposki, ki mu je pomagala z lesom, ako je pogorel, z žitom za seme, z zdravniško pomočjo itd. — vse to je zdaj minilo. Pa tudi posojila ni več dobival kmet iz sirotinskega denarja, ki ga je prej oskrbovala gosposka, kajti zdaj so nehale te zaloge za kmeta. In zgodilo se je celó, da je marsikteri kmet imel še vzroka dovolj, da je vzdihoval po »temni zarji« v dobi podložništva, posebno tam, kjer je vezala kmeta in gosposko tudi vez medsebojne ljubezni. Lepo, ginljivo je bilo videti, kako so nekdanji podložniki polhovgraški prišli leta 1858. prosit grofico Blagajevo, naj jim dovoli, da smejo po starodavni šegi nositi pri pogrebu umrlega ji soproga, in neslo je osem kmetov v belih kožuhih krsto, okrašeno z grofovimi grbi, tja k sv. Krištofu v Ljubljani, mnogo drugih bivših tlačanov pa je spremljalo mrtvega gospoda z gorečimi svečami k tihi jami.

Postava z dne 7. kimovca 1849. leta je določevala tudi, da se morajo po posebni postavi odkupiti pravice kmetov, v grajščinskih gozdih sekati drva in pasti živino, ter sploh vse služnosti (servituti) med gosposkami in podložniki. Tudi ta zadeva je bila silno važna in težavna.

Takih pravic je bilo nebroj. Nekatere so bile tako imenitne, da bi brez njih ne mogli obstajati kmetje celih pokrajin. Izza starih časov so imeli kmetje v mnogih krajih pravico, pasti živino po grajščinskem gozdu; tú je bilo število živine določeno, tam ne; tú so smeli pasti samo po lažih ali fratah, tam samo po zarastlih gozdih; drugod so smeli podložniki grabiti listje, sekati brinje in drevesa za drva in stavbeni les za domačo potrebo, kuhati oglje itd. Grajščine so jim delale ovire; prepovedovale so jim sekati drugo drevje, nego tisto, katero jim odkaže logar, in ne več, nego ga potrebujejo za domačo rabo, pa ne v bližnjih, temveč v bolj oddaljenih gozdih, v hribih in na težkem spraviu. Gonili so grajščaki živino z lazov, streljali krave in koze, če so jih našli v gozdu. Posebno hudi so bili tam, kjer so les lahko spečali pri fužinah, ktere so požrle premnogo drv in oglja. Včasih je bil kmet močnejši; za les mu ni bilo sicer veliko, ker je bil tačas jako po ceni, ali potrebovali so pašnikov. Zato so se upirali, če je grajščina hotela pogozditi laze; upirali so se pa tudi, če je grajščina hotela posekati veliko lesa, kajti bali so se, da ne bi zánje zmanjkalo drv. Zgodilo se je potém celó tó-le: Kmetje so tožili gosposko, in okrožni urad je ukazal gosposki, da naj dokaže, da ne bodo trpeli podložniki škode na svojih pravicah, ako gosposka veliko poseka; gosposka se je zbala ogromnih stroškov za komisije, za merjevece in tožbo ter je rajši nehala sekati. Boj je bil na kvar gozdarstvu, pa tudi grajščinam in kmetom; vlada je imela dolžnost, napraviti red.

Dne 5. malega srpana 1853 je izdala vlada postavo, ki je določevala, da naj grajščine vse one pravice kmetom odkupijo z denarjem, ali pa da odstopijo kmetom primerne dele gozda. Samo tam, kjer bi ne bilo mogoče odkupiti pravic, naj ostanejo, toda urediti jih je tako, da ne bo več trpelo redno gozdarstvo. Odkupiti je pravice samo v toliko, v kolikor bi to ne motilo navadnega gospodarstva grajščin in kmetov, in bi niti ne trpelo škode splošno gospodarstvo v deželi.

Bilo je pa tudi to delo mučno, ker je gledala i tú vsaka stranka na svojo korist, in ker so v nekterih krajih, kjer niso odkupili pravic, jih tako uredili, da so gledali bolj na korist gozdoreje, nego na to, ali bode kmet mogel izhajati tudi v bodoče. Bili so sem in tja celó hudi prepiri in poboji, zlasti kjer niso mogli dognati,

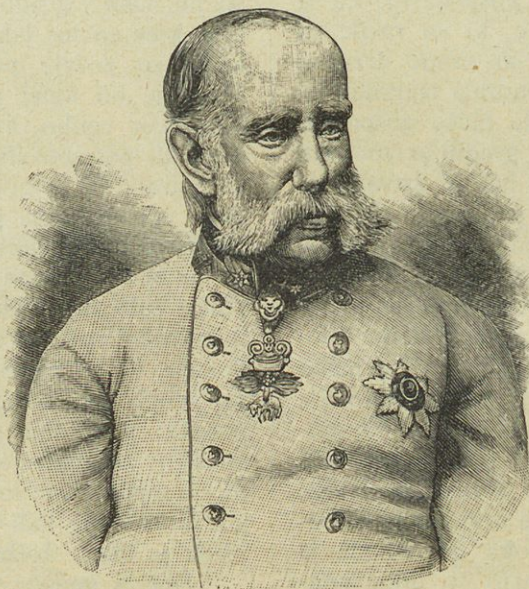
koliko pravic ima kdo. Cesto sta se pa kmet in logar prepirala zato, ker se nista razumela in je trdil sleherni svojo v svojem jeziku. Vsled tega je na pr. (1863) koroška vlada obljubila, da bode namestila tako gozdno osobje, ki ume slovenski. Mnogo gozdnega sveta so odstopili kmetom za odškodnino za stare pravice, le da so tu in tam prepustili kmetom ravno najslabše gozdne dele. Na Goriškem je prepustila na primer država kmetom več, kakor dve tretjinki svojih gozdov; le žal, da so v mnogih krajih hiteli sekati take gozde novi lastniki, ali da so z njimi slabo gospodarile občine ali soseske, ktere so jih dobile v last. Saj pa kmet tudi ni imel nobene prilike, da bi se naučil bolj umno gozdariti. Dandanes je boj za gozdne služnosti večinoma končan; le v živinorejnih krajih se še bojuje logar s kmetom.

Postava z dne 5. malega srpana leta 1853. je imela namen, razbremeniti gozdni svet; gozdna postava z dne 3. grudna leta 1852. pa je hotela izboljšati gospodarstvo z gozdi. Da je bilo to potrebno, to so uvideli že pred leti; kajti videli so, kako narašča važnost gozda za blagostan dežele, in kako raste cena lesu in drvom, čim bolj se olajšuje izvoz lesnih izdelkov v Trst in Benetke. Začeli so gozduje

tudi državi donašati višji dohodek, in zato jih tudi ni prodajala več za slepo ceno, kakor tedaj, ko so ji nesli samo 3—4% obrestij, dočim je država plačevala za državne dolgove po 8—10% na leto. Minili so bili tisti časi, ko so v gozdih kuhali samo oglje za fužine in se niso nič zmenili za to, če so pokuhali za 100 gld. drv, da je mogla fužina napraviti z njimi za 10 gld. železa. Opazovali so pa tudi, da ima gozd neizmeren vpliv na podnebje, na vreme in gospodarstvo po gorah, kakor po dolinah; kajti v gorah izvirajo potoki in reke, in te so tem rednejše, čim več je gozdov; začele so pa prinašati v doline tem več peska, čim bolj so sekali gozde, in poprej obrastli robovi so začeli kazati skalnata svoja rebra. Posebno leto 1851. je

pokazalo našim krajem, kam nas mora priversti nespametno uničevanje gozdov. Bilo je meseca listopada; zemlja je bila že zmrznila, na enkrat pa pridejo grozni nalivi, in z gor pridrvijo hudourniki, pobirajoč rodovitno zemljo ali jo zasipavajoč s prodcem, razdirajoč hiše, ceste in mostove. Drava na primer je pobrala od Beljaka dol do Ptuja skoro vse mostove; mnogo ljudi so težko oteli grozne smrti v valovih. Še dandanes pomnijo starejši ljudje tiste grozne dni, in še dandanes ti pričajo o tej povodnji razvaline hiš. Cesar je takoj poslal svojega generalnega pribočnika v naše kraje, da je razdelil denar med nesrečneže in poročal vladarju o bedi in škodi.

Rekli so zdaj: občni blagor zahteva, da omejimo posestnikom gozdov pravico, gospodariti z njimi, kakor se jim ljubi; posestnik ne sme posekati gozda brez dovoljenja; zasaditi mora goličave, a kjer treba, dene se najgozd popolnoma v prepoved, t. j. da sme tam posestnik samo tista drevesa posekati, ktera mu pokaže gozdar, in pustiti tako velik štor, kakor se mu ukaže. Noben gozd se ne sme tako uničiti, da bi se ne mogel tisti svet več pogozditi; nikdo ne sme tako ravnati s svojim gozdom, da bi sosedovemu gozdu mogli škodovati viharji, ampak pustiti

Nadvojvoda Franc Karol.

mora najmanj dvajset sežnjev širok pas tako dolgo, da sme sosed posekati svoj gozd; v strmih in visokih legah in na rahlem svetu se sme sekati gozd samo v ozkih pasih; v najvišjih gozdih se pa sme sploh le trebiti. Kjer bi se svet začel posedati, ne sme nikdo kopati korenin; kjer imajo drugi ljudje gozdne pravice, mora se gozd tako varovati, da imajo opravičenci res kaj koristiti. Za živinorejo jako važna je bila prepoved, da ne smejo pasti živine v novih nasadih, ker bi živina oškodila mlada drevesa, in pa da tudi v zarastle gozde ni goniti več živine, nego je tam najde dovolj paše. Določili so zajedno, da bōdi praviloma v visokih gozdih najmanj petinka, v nizkih pa najmanj šestinka vsega gozdnega sveta zasajenega

z mladim drevjem. Omejila je postava napravljanje nastila v gozdu; opravičenci smejo samo to posekati, kar jim lastnik gozda odkaže; srenjski gozdje se smejo deliti samo z uradnim privoljenjem.

Mnogo je ukazovala ta postava, ali izvrševalo se je malo, dokler ni imela država potrebnega osebja za nadzorovanje gozdarstva. Ko je bilo nameščenih več logarjev in gozdarjev, pa se je začel tudi boj med njimi in tistimi kmetovalci, katerim so oni kratili pravico, pasti živino po lazi in novih nasadih, ali dejali več gozdnega sveta v prepoved, nego se je moglo zgoditi brez škode za živinorejo. Očitati so kmetovalci novi postavi, da hoče preveč pospeševati gozdarstvo, in da mora pri tem trpeti živinoreja.

V zvezi s kmetijsko odvezo je bila tudi lovska postava od 7. sušca 1849. leta. S to postavo so nehale vse lovske pravice na tujem zemljišču, in sicer brez odškodnine, če ni mogel grajščak dokazati, da je bil napravil s kmetom posebno pogodbo, ali da plačuje kmetu najemnino za lov. Lovska pravica je prešla zdaj na srenjo, in srenja je dajala to pravico v najem tistemu, ki je največ ponudil za njo. Če pa ima kdo najmanj 200 oralov lastne zlo-

žene (t. j. neraztrgane) zemlje, pa sme loviti sam, ali pa dati lov v najem. Lovska postava je bila važen del osvobojenja kmetijstva; pa tudi ona je povzročila kmalu mnogo tožeb. Posestniki so trdili, da jim dela divjačina premnogo škode, posebno zajec in srna, pri drevesih, na njivi in na travniku, in da jih lovska postava premalo varuje. Zato zahtevajo kmetovalci in vinogradniki že leta in leta, da se popravi postava.

Huda rana za kmetijstvo je bila obilica srenjskih pašnikov in zemljišč, ktere je užival vsako leto drug gospodar (menjalke). Sleherni gospodar je izkušal zemljišče do cela izsesati; gnojil ga ni, pač pa je dal senožet prav do korenine popasti; sosedu, ki mu je sledil, ni pustil ničesar. Še leta 1860. je bila blizu šestinka kranjske dežele ne-

ploden pašnik, dasi je bila že Marija Terezija leta 1768. zaukazala, da se morajo razdeliti in obdelati vsi srenjski pašniki tekom jednega leta. A ta ukaz je ravno tako ostal brez uspeha, kakor oni iz leta 1808., ko se je dala razdelitev pašnikov kmetom na voljo. Iz stare navade ni hotel kmet uvideti, kako bore malo mu prinaša pusti pašnik, na katerega goni črednik jutro za jutrom suhorebre kravice, da mulijo vele in kratke bilčice, a se vračajo zvečer lačne zopet domú, popustivši na pašniku gnoja, ki bi lahko kmetu na njivi mnogo koristil. In pa še koliko prilike, da razdivja tam na pašnikih mladež! Seveda ne velja to o vseh pašnikih; planine, kjer se svet ne more porabiti drugače, srenjski svet v vasi, bikovniki ali junčevci in pašniki za koze so potrebni.

Že v prvih letih vlade Franca Jožefa in v zvezi s kmetско odvezo je vlada pospeševala razdelitev takih srenjskih pašnikov. Marsiktera srenja je uvidela korist razdelitve, ki omogočuje izboljšanje malovrednega pašnika. Kjer so to storili, tam vidiš danes lepo zarastle gozde, ali pa rodovitne »laze«.

Razun tega je še neko drugo staro zlo trlo našega kmeta, zlasti naše kranjske in primorske rojake. Dočim je veljala v drugih deželah večidel še po-

Nadvojvodinja Zofija.

stava, da ne smejo posestniki prodajati brez posebnega dovoljenja njiv, travnikov itd., spadajočih k domači hiši (pač pa »lastine« = Überlandgründe), odpravila je francoska vlada (1809—1813) v nekterih krajih to postavo. Tam je smel kmet deliti svoje posestvo med svoje otroke, ali prodati, kar se mu je zdelo potrebno ali koristno, da izboljša gospodarstvo, ali poplača dolg, ali pa tudi zato, ker je bil zanikaren gospodar. Kupcev se ni manjkalo, ker se je narod vedno množil, in tako so se množili tudi kočarji (kajžarji); pa tudi mnogi kmetje so si opomogli in nakupili zdaj tu, zdaj tam kos zemlje, toda vse posestvo je bilo raztrgano. Nekatere njive so bile daleč proč od doma, in tedaj so potratili veliko časa z obdelovanjem

takih zemljišč, in bilo je mnogo preprirov zaradi potov itd. To so bile hude ovire pri gospodarstvu; zato se je že kmetijski shod leta 1849. na Dunaju posvetoval o tej stvari in sklenil, da se tudi v prihodnje smejo lastine prodajati prosto; kdor pa hoče kaj prodati od posestva s seliščem (Hausgründe), mora imeti dovoljenje od srenje in, če treba, še od višjih oblastnij; toda dati mu je smejo le tedaj, ako bo mogel izhajati tudi potém, če nekaj zemlje proda.

Druga pametna misel je bila ta, da vlada pomagaj kmetu zlagati posestvo, da se bodo vsi deli njegove zemlje držali skupaj. Te misli se je poprijel posebno minister baron Bach; on bi bil rad dognal, da bi bili vsi kmetje tako menjali svoja posestva, da bi imel vsakdo zloženo zemljo; toda predno se je lotil tega imenitnega dela, prišli so časi, ko je obveljalo načelo, da sme storiti tudi kmet s svojim posestvom, kar mu drago, in da nima nikdo pravice, ukazovati mu, kaj naj stori z njim.

Izboljšanje gospodarstva so zahtevali umni poljedelci, njih prijatelji, kmetijske družbe in tudi vlada.

Kmetijske družbe so bodrile kmetovalce, da izboljšajo svoje travnike in polja z drenažo, t. j. z odpeljavanjem vode. Nadvojvoda Ivan je začel z njo na Štajerskem, in ko je od njega najeti veščak tam dovršil delo, izprosili so si ga za Kranjsko, videč, koliko več se pridela, če se zemlja izboljša po drenaži; le žal, da so na Kranjskem premalo izkoristili ponujeno jim priliko. Dočim je tisti veščak od leta 1851. do 1859. osušil na Štajerskem 2237 in na Koroškem 521 oralov, dali so mu na Kranjskem na razpolaganje samo 23 oralov. Pač pa je vlada že leta 1850. velela nadaljevati osuševanje ljubljanskega barja. Bilo je samo močvirje, ko ga je leta 1821. cesar Franc ogledoval in vzdihujoč stal tam, kjer so postavili pozneje spomenik, pri mostu čez cesarski rov, rekoč: »Kako lepo bi bilo, če bi se moglo voziti naravnost tja v Studenec.« Želja se je izpolnila, in v nekih letih je isti cesar, potujoč skoz Ljubljano, res se večkrat vozil po novi cesti (1830 in 1832). Daroval je tudi sam neko svoto, da se napravijo vodovodi za barjane. Nepozabni župan ljubljanski, Hradecki, lotil se je težavnega dela, ki je imelo viden uspeh; kajti ko so iztrebili stare odtokove po barju in izkopali nove jarke, mogli so zidati ceste prek barja; izpremenili so mnogo ondotnega sveta v travnike in njive, ki so rodile čim dalje več žita,

in kjer so bivale poprej povodne ptice, naselil se je sedaj kmet. Kmetijska družba je kupila velik kos barja, obdelala ga, zgradila tam pristave in pokazala, kako je treba obdelovati močvirnati svet. Prišle so pa povodnji; ubogi naselniki so prišli v hudo zadrego in so hoteli zapustiti nove domove. Hradecki jih je obiskal in tolažil ter jim preskrbel žita, semena in živeža. Prvo letino so imeli leta 1829.; a leta 1853. pa so smeli že reči, da je vreden oral barja 100 gld., dočim se je cenilo malo desetletij poprej na 20 kr. Nekaj let ni bilo dovoljeno požiganje mahú; pod gotovimi pogoji pa je vlada to požiganje pozneje dovolila. Dobro se je obneslo, da so razdelili nekatere dele barja med kmete, zlasti v najbližji okolici ljubljanski. Čez deset let so že trdili, da je le še prav malo sveta, ki je pravo barje. Leta 1859. so naredili načrte za še obširnejšo osušitev barja; delo je bilo preračunjeno na 206.000 gld., ktere bi plačali deloma dežela, deloma država, mesto Ljubljana in posestniki na barju.

Na barju je preveč vode, nekaj ur dalje pa pride Kras, kjer pogrešaš vode in gledaš gole puščave več milj na okrog. Nekdaj (tega je pa že stotine in stotine let) je pokrival te kraje lep gozd; prišli so pa Benečani, sekali in sekali lepe hraste, tesali iz njih ladije ali jih zabijali v peščene otoke, na kterih so zgradili svoje palače. Česar ni pokončal Benečan, to je pokončal slabo gospodujoči domačin s kozami, sekiro in ognjem. Marsikteri gozd je izginil celó še v našem stoletju, ko je posestnik posekal drevesa in ni nič zasadil; potém pa je pohodila ali izruvala živina boro travico, kar je ni posušila in požgala s korenino vred solnčna vročina. Ko je posestnik uničil zadnje drevesce, ostalo mu je samo nekaj revnih repov v hlevu, ki so se potém izprehajali po kamenitih robovih; ostala mu je suhorebra vprežna živina, in z njo je tovoril in vozaril leto in dan v Trst in Ljubljano za majhen zaslužek; a pri tem opravilu si ni niti opomogel, niti postal marljivejši.

Da se mora ustaviti opustošenje Krasa, bila je že davno želja prijateljev revnega naroda; da pa je mogoče tudi pogozditi goličave, to je bilo prepričanje vsakega, kdor je vedel, da je bil Kras že nekđaj zarastel, in kdor je opazoval, kako krepko poganja iz korenin novo življenje, če jih nalašč ne uničiš ali izdereš.

Že leta 1827. so poskušali zasaditi Kras pri Nabrežini in Komnu; ali ta poskus se je izjalovil, ker so se lotili dela z ne-

Bitka pri Novari dne 23. sušca 1849. leta.
(Slika Adamova.)

zadostnimi močmi. Leta 1850. pa so osnovali na Primorskem društvo za pogozdovanje Krasa; isto je predložilo vladi ves načrt, kako bi se naj to izvršilo: Vlada prepovej Kraševcem sekati gozde, razdeli naj pašnike in prisili srenje, da pogozdijo svoja zemljišča. Te nasvete je izročila vlada kranjski kmetijski družbi, da naj tudi ona kaj ukrene. Leta 1853. so osnovali v Postojini društvo za izboljšanje gozdarstva na Krasu. Toda stvar ni prišla v pravi tir, že zato ne, ker nimajo posamezniki in srenje novcev, potrebnih za tako delo. Tu je bilo treba, da se loti dela država sama z izdatnimi pripomočki; a predno je vlada posegla vmes, prišel je »železni konj«, ki je poučil ljudi, da bodo zdaj morali izpreči konjičke in si iskati drugega kruhka. Kmalu je vlada olajšala kupčijo s tujimi izdelki in pridelki tako, da ni kazalo domačemu tiho-tapcu več, da bi stavil življenje v vedno smrtno nevarnost in se po Krpanovo klatil s prepovedanim blagom po gorah in gozdih za prazen nič. Vse nove razmere so kmetu trobile na uho: Ostani doma, loti se domačega dela!

Zdaj so se začeli bolj brigati za dotlej zanemarjeno poljedelstvo in živinorejo ter misliti na to, da si ustvarijo po golih rebrih kraških nove zaklade za bodočnost, in da izpremenijo neizmerne pašnike, na pol pušče, v goste šume.

Prvi večji nasadi so se posrečili v okolici tržaški v Bazovici leta 1857. Polagoma pa se je jelo tudi tu in tam boljšati gozdarstvo po kmetskih in srenjskih gozdih; saj je bil že to velik napredek, da se je kozam omejila paša. Rastoče pomanjkanje drv in stavbenega lesa, ki ga morajo na pr. Primorci večinoma kupovati od Kranjcev in Hrvatov, sililo je dotlej nespametne gospodarje, da so začeli umnejše gospodariti. Jako se je zanimal za to stvar župnik Golmajer; kar je pametni mož že leta 1818. trdil, da mora tukaj vzeti vso stvar država v roke, potrdili so tudi veščaki; in rés, nova doba pogozdovanja se je začela še le tedaj, ko se je država lotila dela.

Lepe nade so gojili pri nas na Slovenskem, dà celó na mrzlem Kranjskem in Koroškem nekaj let gledé sviloreje. Udomačila se je bila že za cesarice Marije Terezije in cesarja Jožefa II., pa je zopet zaspala. Še le župan ljubljanski Hradecki je ljudi z nova bodril (od 1830. leta), da so pridno zasajali murbe ob cestah in po pašnikih, in pridelali so na samem Kranjskem po preteku nekterih let že na tisoče kokonov na leto. Ustanovili so društvo za pospeševanje sviloreje; uči-

telji so smeli v šoli poučevati deco o sviloreji in ji tudi kazati, kako se ravna z njo. Častno so omenjali listi umne in srečne svilorejce. Iz blažene Italije, kjer je svilodova bolezen uničila svilorejo, hodili so trgovci v Slovence kupovat naše domače blago. Žal, da je bilo kmalu konec sijajnim nadam; tudi k nam se je pritepla bolezen, in sviloreja se je jela boriti s slabimi uspehi; ponehal je izvoz na tuje, padla je pa tudi cena; ohranila se je sviloreja nazadnje samo po krajih z milejšim podnebjem. Navzlic vladni podpori in poučevanju ni mogla postati važen vir novim dohodkom za našega poljedelca, niti pod milejšim podnebjem goriškim ne; še le leta 1868. se je obrnilo nekaj na boljše, ko je vlada ustanovila v Gorici poskuševališče in preiskovališče za sviloprejkje.

* * *

Zgodaj so sprožili zahtevo, da se uvede obvezno zavarovanje zoper ogenj in točo. Pogostoma je požar uničil vse imetje kmetu, ki navadno ni bil zavarovan; leta 1852. na pr. je bilo na Kranjskem izmed blizu 70.000 hiš samo 15.000 zavarovanih, navzlic temu, da je že dolgo delovala notranje-avstrijska zavarovalna družba, katero je osnoval in do smrti vodil nadvojvoda Ivan. Pospeševala jo je tudi vlada, a ni se postavila na stališče kranjske kmetijske družbe, ko je ta zahtevala, da se naj uvede obvezno zavarovanje; marveč vlada je leta 1853. odločila, da ne gre siliti posestnikov k zavarovanju.

Tudi neko sredstvo, kako pomoči kmetu v denarni potrebi, sprožili so že tedaj, a izvedli še le dolgo časa potém. Ako hoče kmet izboljšati gospodarstvo, mora se mu ponuditi prilika, da dobi lahko in po ceni denar. Denarnih zavodov pa takrat še ni bilo, izvzemši nekoliko hranilnic, ktere pa bi ne bile mogle zadostovati vsem zahtevam in potrebam kmetijstva, tudi če bi ne bile imele vezanih rok po svojih pravilih. Nekdaj so podložnikom v stiskah pomagali s sirotinskim denarjem, ktereга so upravljale gosposke. S temi vred pa so one sirotinske zaloge nehale, dokler ni cesar oživil »skupnih sirotinskih zalog«, v ktere se steka sirotinski denar, da ga sodnija posojuje na kmetije. Na kmetskem posestvu pa je bil denar odslej varnejše naložen nego poprej, posebno odkar so zemljiško knjigo bolje uredili.

Kjer je šolstvo tako malo razvito, kakor je bilo pri nas, tam pogreša narod tudi pouka v kmetijstvu in ne more slediti napredujočim srečnejšim sosedom. Z darili za lepšo živino

pa niso kmetijske družbe opravile nič prida, kajti delili so jih samo v nekterih krajih, kamor pa niso mogli živinorejci cele dežele goniti svoje živine. Še le 1849. leta je osnovala kmetijska družba v Ljubljani slovensko podkovsko šolo in združila z njo živinsko bolnišnico, kjer so se učenci mogli učiti tudi živinozdravstva. Učitelja sta bila dr. Janez Bleiweis in dr. Strupi ter sta izdala tudi obširno učno knjigo o tej stroki. Istega leta sta začela dr. Orel in Karol Dežman poučevati dijake in bogoslovce v poljedelstvu. Na kmetijskem shodu na Dunaju (1849) so pa veščaki terjali takih šol, v katerih bi se učenci ne učili poljedelstva samo iz knjig, nego bolj dejanski. Kranjska kmetijska družba se je takoj dogovorila s posestniki štirih grajščin; ti so vzeli po dva fanta, da se tam naučé umnega gospodarstva, pa tudi dopolnijo znanje iz knjig; knjige jim je preskrbela družba, ki je porabila za te šole državno podporo za premovanje konj, češ, da so te premije ostale itak brez uspeha. Nadvojvoda Ivan si je ogledal tako šolo na Vevčah poleg Ljubljane in jo priporočal drugim deželam v posnemanje. Vendar so te šole kmalu zaspale; dolgo časa ni imel potém slovenski fant druge prilike, poučevati se v kmetijstvu, kakor da je šel na akademijo altenburško, ali pa da je zajemal iz »Novic«, iz knjig Vertovčevih in Zalokarjevih ter se zanimal za kmetijske razstave, ali pa da se je pobrinil kateri učitelj za kmetijski pouk.

Obrt in promet.

Gledé obrta so bile razmere v prvih letih jako zmedene. Nekdaj so bili vsi obrtniki združeni v »cehe«, in nikdo ni mogel začeti samostojnega rokodelstva, če ga ni sprejela dotična ceha med svoje mojstre, ko je bil srečno prebil mojsterski izpit. Že izza časa Marije Terezije pa je vlada sama dovoljevala rokodelstvo kot »prost obrt«, posebno če je kdo dokazal, da je kaj novega izumil. Ti rokodelci niso bili člani »ceha«; že to je jezilo stare obrtnike, katerim so oni snedli čim dalje več kruha. Čim bolj so se množili taki rokodelci, ki so dobili od vlade »patent«, tem bolj so prišli v zadrego in škodo oni mojstri, ki so svojo pravico podedovali ali kupili s hišo vred, na kateri je bila tista pravica »radicirana« (vknjižena). Na take pravice so bili mnogi najeli posojilo; zdaj se je pa temu znižala varnost.

Od leta 1809. do 1813. so Francozi gospodarili v zgornjem Korotanu, na Kranjskem in Primorskem; ti so odpravili vse

cehe in preklicali tiste »vknjižene pravice«. Avstrijska vlada je pustila stvar tako, kakor so jo uredili Francozi. Vsled tega je bila v naših deželah velika zmešnjava; v nekterih krajih so imeli vknjižene obrte in cehe, v drugih same proste rokodelce s »patenti«, ali pa so imeli v istem kraju nekteri rokodelci »stare pravice«, drugi pa »patente«. Vlada ni preganjala ceh, kjer so še bile, kajti dobre so bile, ker so držali mojstri svoje pomagače in vajence lažje v strahu. Mnogo ceh je bilo že prav revnih; včasih so bili trije mojstri cela ceha, ali pa so bile cehe samo zato, da je predstojnik pobiral doneske za bolne ude in za potujoče pomagače. V tem kraju je spadal mojster k domači cehi, v drugem pa k cehi zunaj okraja ali celó izven dežele. Za izobrazbo vajencev se je storilo premalo, kajti mnogi obrtniki se sami niso nikdar učili svojega obrta; včasih so dali svojim vajencem samo izpričevalo, da so pohajali nedeljsko šolo. Zato je nedostajalo dobro izvežbanih domačih delavcev; morali so jih za drag denar klicati iz tujih krajev, ali pa izdelovati slabo blago, kterege niso marali kmalu kupovati nikjer.

Bilo je torej mnogo nedostatkov pri obrtu. Leta 1848. so terjali nekteri, da se naj odpravijo s tem, da se uvede splošna obrtna svoboda, t. j. da začni obrt, kdor ima veselje, če tudi nima sposobnosti in denarja; drugi pa so terjali, da je osnovati obširne zadruge za rokodelce, da se mora vsakdo naučiti rokodelstva, ki ga hoče izvrševati, da mora potém potovati po tujini, in da mora država osnovati posojilnice za obrtnike. Učinek je bil ta, da se je zeló pomnožilo število rokodelcev s »patentom«, toda brez denarja in strokovnega znanja.

Dokler je bila naša meja zaprta tujim izdelkom, ki so morali plačevati visoko carino, bil je posebno za naše tovarnarje položaj ugoden, ker se niso imeli boriti s tujimi tovarnarji; zato so pa tudi le preradi spali in se držali starega kopita, med tem ko je zunaj Avstrije napredovala obrtnija. Ko so pa zunaj zgradili mnogo železnic, pomikalo se je čim dalje tem več boljšega in lepšega ter cenejšega tujega blaga proti mejam avstrijskim; in te meje so tujemu blagu odprli z znižanjem carine, kajti minister Bruck je hotel poljedelsko Avstrijo hitro izpremeniti v industrijsko državo. Zdaj se je pa bilo boriti domačemu obrtniku z inozemskim; bil pa je ta boj zanj težak, ker ni bil kos tujcu niti gledé spretnosti in podjetnosti, niti gledé na strokovno znanje in kapital.

Da bi olajšali domači obrtniki boj s tujo konkurenco, ustanovili so leta 1850. pri nas kupčijske in obrtne zbornice, in vlada je dobila kmalu od njih poročila o obrtnih razmerah in nasvete, kako izboljšati položaj obrtu in prometu po novi obrtni postavi.

Minister Toggenburg je leta 1856. izdelal načrt postave, s katero bi se položil temelj obrtni svobodi, t. j. vlada daj »patent« vsakemu in ne vprašaj niti po sposobnostem izpričevalu, niti po kapitalu; pomagačev naj si najme, kolikor mu drago, in patentov dobi tudi lahko več; zadruga se smejo ustanavljati, toda k pristopu se ne sme siliti nikdo. Zbornice so ji precej pritrile; na pr. ljubljanska zbornica je bila popolnoma za obrtno svobodo, češ, da bode pridni delavec dobro uspeval, posebno če bode imel kaj glavnice; za zanikarneže, ki posedajo po krčmah in prepuščajo delo pomagačem in vajencem, pa nima skrbeti postava.

Ta postava je stopila v veljavo še le leta 1859.; ljudje so o njej sodili različno. Vendar se mi zdi, da je bila večina na strani tistih, ki so hvalili zmerno svobodo obrta, češ, da bo na nič prišel samo slabi rokodellec, ne pa marljivi, pošteni in tisti obrtnik, kateri se bode znal ravnati po zahtevah nove dobe; za onemogle obrtnike bodo pa itak skrbele zadruga.

Učinek nove postave se je pokazal takoj. Hitro so se množili obrtniki; že v nekaterih mesecih so osnovali na pr. v Ljubljani 12 zadrug, in oglasilo se je okrog 90 novih obrtnikov (1860). Seveda so se kmalu čuli glasovi, da je obrtna svoboda nevarna, da bode uničila obrtnike, in da se je treba povrniti k nekdanjim ceham in omejiti število obrtnikov itd. Na drugi strani je pa naglo rastoči kapitalizem, ki je z neizmernimi denarnimi sredstvi ustvarjal velike tovarne, rodil socijalni demokratizem. Pri nas ta ni našel tal; pač pa so pri nas odobraval načelo, da se združijo mali rokodelci v zadruga, ki bi si osnovale tovarniška podjetja, češ, da si tem potem rešijo mali obrtniki vse ugodnosti velike obrti in preprečijo popolni razpad človeške družbe, ki jo je poprej vezala obrtna organizacija. Najbolj so pa grajali, da nova obrtna postava niti ne zahteva dokaza sposobnosti, nego da dobi sleherni obrtno dovoljenje, če se tudi ni učil dotičnega obrta; na ta način mora odločevati denar, ne pa sposobnost.

Iz tal, oplojenih po obrtni svobodi, rastle so najbujnejše — gostilne; množile so se tako, da so na pr. kmalu v deželnem zboru koro-

škem celó najodločnejši pristaši nove svobode klicali vlado na pomoč, češ, da je nastalo v dveh letih, odkar je stopila obrtna postava v veljavo, na Koroškem 330 novih krčem! V celem okrožju graške kupčijske in trgovinske zbornice so našli leta 1865. za 1060 obrtnikov več, nego leta 1859., toda med temi novimi obrtniki je bilo 1043 novih krčmarjev, večidel kmetov, in samo 17 drugih obrtnikov.

Na Štajerskem so opazovali, da so se pomnoževali obrti na Slovenskem bolj, nego na Nemškem, seveda zato, ker je bila ondi obrtnija bolj zaostala. Mnogo ljudij je pa vzelo »patent« samo zato, da so dobili lažje ženitovanjsko dovoljenje; kmalu so pa zopet odložili to pravico. Od leta 1859. do 1865. se je znižalo na spodnjem Štajerskem število nekterih prav navadnih rokodelcev; na pr. krojačev je bilo 53 manj, dočim so se črevljarji pomnožili za 21 mojstrov.

V oni dobi so se pojavili prvi znaki propadanja železne obrtnije koroške. Stara osnova puškarstva v Borovljah ni bila več primerna času in stopinji, do ktere se je ta obrtnija vzpela po drugod. Dokler so delali za vojno, bilo je še 300 mojstrov; ko so pa izostala tudi ta naročila, padalo je takoj število mojstrov. Trajalo je precej dolgo, da so izumili Borovci novo obliko zadružno.

Sicer pa je koroško in kranjsko železarnstvo imelo najboljšo dobo takrat, ko so bila za Avstrijo leta najhujših stisk, od leta 1848. do 1851. Takrat je imela naša država obilico papirnatega denarja, ki je imel malo vrednosti in zaupanja, in zato visoka ažija. Za 100 gld. srebra si moral dati 140 do 160 gld. papirnatega denarja. V tej dobi so posebno italijanski trgovci nakupili mnogo koroške, kranjske in štajerske železnine, saj so imeli vsled ažije obilen dobiček. Za to dobo je prišel mir, izboljšale so se domače razmere, z njimi se je izboljšala tudi ažija, in tuji kupci so prihajali bolj poredkoma; saj so jim zdaj jeli pošiljati železo in jeklo celó iz daljne Švedske, po ceni in v časi celó boljše. Tako se je zmanjšal izvoz na Laško. Na Štajerskem je bila najboljša doba za železno obrt okrog leta 1850., a nedostajalo je surovega železa. Drago je bilo oglje, slabe so bile ceste, draga voznina, v neugodnih krajih so bili rudniki, malo je bilo kapitala, v vseh planinskih deželah so se držali preveč trdo zastarelih načinov izdelovanja, dočim so na Nemškem, Švedskem itd. napredovali; ko so bili časi ugodni, nastale so nove tovarne, a kmalu jim je zmanjkalo sape,

posebno odkar so bile dodelane železnice, ki so smele dobivati železo iz inozemstva brez visoke carine. Zdaj je jelo preplavljati inozemsko železo naše dežele, in tovarna za tovarno je ustavila delo, osobito ondi, kjer je bila železnica daleč. Slabe posledice so čutili posebno živo v krajih, kjer so skoro samo od železne obrti živeli, na pr. v Kropi, Kamni gorici, Železnikih itd.

Kakor kmetu, bil pa je potreben tudi obrtniku bolj kakor kdaj strokovni pouk, in vlada je ustregla tej zahtevi vsaj deloma s tem, da je prikrojila učni načrt realk z ozirom na potrebe obrtnega stanú, in da je združila z njimi tečaje za trgovske in rokodelske vajence. Ljubljansko obrtno društvo je osnovalo leta 1849. risarsko šolo. Sevéda se obrtni pouk ni mogel uspešno razvijati, dokler je manjkalo narodnih šol in so prihajali k rokodelcem skoro sami popolnoma nevešči fantje. Vendar pa so zahtevali in se nadejali preveč uspeha od obrtnih šol, ki so pozneje sicer izboljšale nekatere obrtne stroke, toda niso mogle ovirati propadanja domače male obrtnije, ki je vedno bolj pešala, čim bolj se je razvijala velika obrt. Za malo obrtnijo pa so se že od srede našega stoletja sploh premalo brigali, kakor da ji ni več pomagati v boju s kapitalizmom.

Drug huđ nedostatek je bil ta, da ni dobil obrtnik lahko posojila za zmerne obresti. Banke so dajale posojila samo večjim trgovcem in obrtnikom, hranilnice samo posestnikom. Mali obrtnik pa je moral plačevati visoke, prav oderuške obresti, ki so ga uničile. Denar je bil takrat, ko so nesla državna dolžna pisma 7 do 8%, jako drag. Nič niso pomagale postave zoper oderušvo; zato so terjali, da se naj odpravijo, češ, da bode potém denarja več na ponudbo in bo tudi cenejši. Ta želja se ni izpolnila še dolgo ne, pač pa so jeli obrtniki uvaževati, ali bi ne našli največ pomoči v združenju, in ustanovili so pomožna in posojilna društva v Ljubljani (1856), v Celovcu (1851) in v drugih mestih.

Na razvoj obrtnije je vplivala pa tudi železnica, posebno na kovaško obrt. Tako so imeli leta 1859. na spodnjem Štajerskem 470 kovačev, leta 1865. pa samo še 341, kajti zmanjkalo je na glavnih cestah voznikov.

Z drugimi obrti vred je postala tudi pekarska obrt prosta. Zmotili so se pa tisti, ki so se nadejali, da bode zdaj cena kruhu padla; ravno taka je bila s ceno mesa. Ko so odpravili nekdanjo »tarifo«, podražilo se je meso, in v mnogih krajih so imeli celó slabše

meso nego poprej. Na razvoj cene so tudi tukaj vplivale izpremenjene prometne razmere.

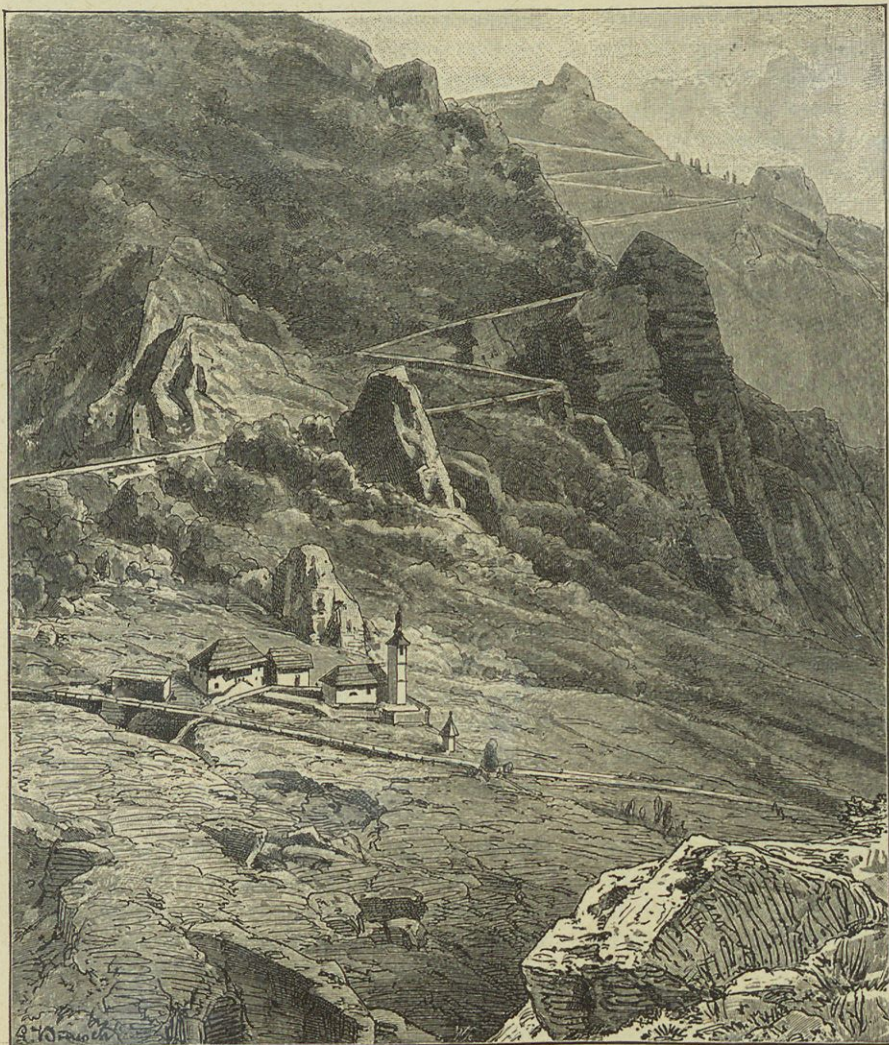
Minulemu in sedanjemu stoletju gre največ hvale gledé na zgradbo novih cest, oziroma na popravo starih; saj so bila pa ta dela tudi nujno potrebna, kajti bile so celó državne ceste slabe, izpeljane čez strme hribe in klance; okrajne ceste pa so bile le prav zanemarjene kolesnine, in vendar se je po teh cestah skoz slovenske dežele pomikal od davnih časov živahen promet med Jadranskim morjem in med deželami ob srednji Donavi. Le pomislimo, da so zvozili samo na cesti Ljubljana-Trst na leto 2 milijona stotov blaga, iz Siska na Zidani most 100.000 stotov, iz Celovca v Ljubljano prek Ljubelja 30.000 stotov. Razvijajoče se tehniške vede so omogočile zgraditi lepe nove ceste in izboljšati starejše; a gradeč take ceste, ugodil je tehnik zahtevi nove dobe, ki hoče pospeševati promet, štediti čas, stroške in moči ljudij in živalij.

V prvi dobi vlade Franca Jožefa so izboljšali cesto iz Gorice prek Kobarida in Bolca na Koroško. Propadla je bila, odkar so bili zgradili novo cesto skoz divje pogorje v soteski ob Beli niže od Pontablja. Nadaljujoč to cesto, zgradili so kmalu lepo cesto, ki te pelje danes po ravnem iz Trbiža v Beljak, dočim so poprej mučili vozniki sebe in živino po strmih klancih. Popravili so cesto od Železne Kaple v Kokro, od Zidanega mosta mimo Krškega na Hrvatsko, ki je bila posebno važna, predno je stekla železnica z Zidanega mosta v Sisek; premostili so Savo pri Litiji.

Nadaljevali so v oni dobi izvršitev nekterih starih načrtov, kako bi bile urediti reke, tekoče po Slovenskem, da bi služile za promet, posebno za dovažanje žita z Ogerskega in za druge prirodnine.

Od nekdanj je že v tem oziru mikala Drava naše prometne politike in tehnike; leta 1855. je ukazala vlada preiskati Dravo od Beljaka do Maribora in napraviti načrt, kako bi se uredila za plovbo. Za Koroško je bila ureditev struge Dravine in Savine posebno važna stvar, osobito gledé na dovažanje ogerskega žita, potrebnega za deželo; saj je takrat moralo žito potovati po cele mesece iz Siska v Celovec; od Siska do Zidanega mosta samega je potrebovalo 8 do 10 dnij, če je bila voda ugodna, če pa je voda padla ali hudo narastla, hodilo je žito tudi 4 do 12 tednov. Iz Ljubljane je poslal spediter žito, ko se je nabralo dosti blaga, z vozniki v Tržič; tú so si ga razdelili

Gorenjci na svoje vozičke in zvozili na vrh Ljubelja; če so tu naleteli na voznike iz Košentavra, menjali so z njimi, in ti so peljali žito v Celovec. A ker je koroška dežela že od nekdaj manj blaga pošiljala na Kranjsko, nego ta na Koroško, niso večkrat našli kranjski vozniki koroških na Ljubelju in so morali zložiti žito v leseno kolibo; tu je ležalo na deskah ali na golih tleh in začelo včasih kliti.

Ljubeljska cesta s kranjske strani.
(Iz knjige »Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild«.)

Tudi med pôtom je trpelo škodo, ker vozniki navadno niso imeli plaht. Kaznovati niso mogli voznikov, nego bili so veseli, če so košentaverski vozniki prišli s konji na Ljubelj. Žito pa ni prišlo večkrat le poškodovano v Celovec, nego za časa vožnje se mu je tudi čestokrat cena jako izpremenila, in to je zelo motilo redni promet in račune trgovcev in tovarnarjev.

Ureditev rek za plovbo je postala odveč,

ko so zgradili ob Dravi in Savi železnice, ki so potegnile promet náse. Vendar pa so še leta 1870. zvozili po Savi nad pol milijona stotov blaga, posebno žita, vina, železnine itd.

Celó nova doba za promet pa je napočila, ko so jeli graditi železne ceste.

Prva železnica avstrijska in sploh prva v Evropi (zunaj Anglije) je bila ona med Zgornjo Avstrijo in Budjejevicami, ki je

imela olajšati dovažanje soli na Češko. Bila je začetkom konjska železnica — ali prav za prav lesenica — saj je imela lesen tir. Graditi so jo jeli leta 1824. Leta 1838. je začel graditi Rotschild železnico z Dunaja v Bohnijo v Galiciji; sledile so potém železnice v Lombardiji (1841). Leta 1842. je prisopihal vlak z Dunaja v Glognico na podnožju Semeringa. S to progo se je lotila vlada zveze med Dunajem in inozemskimi trgovskimi mesti, med njimi tudi železnice z Dunaja proti jugu, da bi zvezala Dunaj s takrat najvažnejšo luko avstrijsko, z Benetkami, in trdnje spojila laške pokrajine avstrijske z ostalo dr-

žavo ter podprla prevlado našo v Italiji. Pri nastopu vlade Franca Jožefa so bile vse železnice avstrijske še le 1214 kilometrov dolge.

Maloktera železnica je povzročila toliko truda, kakor južna železnica; dolgo so se trudili, da bi našli najboljšo črto. Največ zasluge ima pa pri tej železnici nadvojvoda Ivan; z dušo in telesom prijatelj planinskih dežel, za katerih gospodarsko povzdigo in duševno prosveto je on mnogo storil, imel

je na razpolaganje izvrstne tehnike vojaške, katerim je bil on sam vrhovni poveljnik. Ti so premerili mnogo črt čez Kras in prek planin.

Najprej so se izognili Semeringa in zgradili železnico iz Mürzzuschlaga do Gradca (leta 1844). Leta 1848. so še le začeli graditi progo čez Semering; leta 1854. pa je zgotovil ženijalni Ghenga to velikansko delo; Engerth je izumil posebno lokomotivo za to goro. Navzlic vi-

harjem leta 1848. in 1849. je napredovalo

delo nepretrgoma proti jugu, ko je bilo določeno, da pojde železnica ob Muri, Savinji in Savi proti Ljubljani, ne pa prek Koroškega in tudi ne prek Sore in Idrije. To je bilo življenje v Ljubljani, ko je prisopihala dne 18. velikega srpana l. 1849., torej na dan cesarjevega rojstva, ki so ga slavili takrat z izredno svečanostjo, ob treh popoldne prva lokomotiva iz Celja v Ljubljano. Stroj je bil ves okrašen, in sredi mnogobrojne množice je pozdravila godba ljubljanske narodne straže doslej neznanega gosta. Ker se je ta vožnja za poskušnjo dobro obnesla, otvorili so promet z veliko slovesnostjo mesec pozneje, dne 16. kimovca. Cesar sam je hotel priti, a zadržan je bil, in zastopal ga je nadvojvoda

Albreht. Petdeset Ljubljancev se je peljalo z gubernijalnim svetnikom grofom Hohenwartom v Celje. Tu so vpregli »Ljubljano« in »Triglava« pred vlak, katerega so pozdravljali topiči do Ljubljane, kjer je pozdravil nadvojvodo župan Gutmann z vsem mestnim zborom. Nadvojvoda je zahvalil gospode, poudarjajoč zvestobo Kranjcev, »kterih dežela je z Ljubljano vred izmed biserov avstrijske krone«. Knez in škof Anton Alojzij Wolf je

blagoslovil kolodvor, in potem se je peljal nadvojvoda v mesto med grmenjem topov in zvonjenjem zvonov po vseh cerkvah skoz slavolok na Dunajski cesti, ki je bila okrašena, kakor tudi druge ceste in ulice v beli Ljubljani. Slavili so velepomembni dan zvečer s pojedino v kazini. Drugi dan se je vrnil nadvojvoda z ministri vred na Dunaj. Ista železnica je vozila nekaj dni potem naj-

Železnica pri Savi na Dolenjskem.

(Iz knjige »Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild«.)

slavnejšega vojskovodjo avstrijskega, grofa Radeckega, na Dunaj. Pri tej priliki se je dogodilo nekaj nenavadno pristrčnega, kar se ne ponavlja rado v pustem življenju železniškem. Na Zidanem mostu so se postavili delavci v vrsto in pozdravili maršala, ki je bil tudi njim vodja v slavnih bojih in zmagah. Radecki jih ogovori po slovensko: »No, kako je kaj, moji otroci?« in podaril jim je 6 zlatov, češ, da se malo pokrepčajo.

Že spomladi prihodnjega leta se je pripeljal po tej železnici cesar sam, ko je prvičrat počastil slovensko zemljo s svojim posetom. Istega leta je došel nadvojvoda Ivan na Zidani most, da je ogledal, kako so merili železnico na Hrvaško. V Ljubljani je bil zdaj nekaj let zelo živahen promet; zidali so skladišča, ker so dovažali blago iz Trsta na železnico in drugo blago, ki je došlo po železnici, pošiljali po voznikih v Trst. To življenje pa je kmalu nehalo. Leta 1850. so začeli graditi železnico iz Ljubljane v Trst. Bilo je prejeziti ljubljansko barje; zmagali so to delo, nasuvši 10 do 15 metrov globoko kamenja; napravili so dolg nasip prek barja in premostili dolino pri Borovnici. Most je 40 metrov visok, potrebovali so zanj 1 milijon kubičnih črevljev rezanega in ravno toliko lomljenega kamenja in 5 milijonov opeke. Od ondod pa se vije železnica kakor kača po skalnatem Krasu proti Nabrežini in odtod do Trsta. Med pôtém so morali napraviti vodovode za napeljevanje vode in postaviti stroje, da dvigujejo vodo iz vodnjakov v rezervoare na postajah. In ko je bilo delo dovršeno in Dunaj zvezan z luko tržaško, prišel je cesar sam s štirimi nadvojvodi in nekaterimi ministri in je prisostvoval 27. malega srpana l. 1857. blagoslovljenju kolodvora tržaškega. Železnico pa so polagoma podaljšali mimo Gorice in Vidma v Benetke in prek Verone na Tirolsko.

Od glavne žile so izvedli kmalu druge proge: od Zidanega mosta v Sisek, s Pragerskega v Kanižo. Nadejali so se, da bodo te železnice močno podprle staro kupčijo z žitom, ki je bila posebno razvita v Ljubljani; toda zmotili so se; vlaki so začeli voziti žito mimo Ljubljane naravnost v Trst. Železnica ob Savi na Hrvaško je pa pokončala dotedanji promet na dolenjskih cestah v Karlovec. Leta 1854. je vlada napravila neki načrt, po katerem se naj dopolni železnična mreža; med temi progami je bila tudi ona iz Sv. Petra v Reko, iz Maribora v Celovec in Beljak, odtod pa na Videm in v Briksen, iz Maribora v Ljubljano.

Toda iz finančnih ozirov je vlada leta 1856. izročila železnice neki družbi in ji naročila izvršitev nekaterih železnic; ali razmere so bile tako neugodne, da je graditev železnic za nekaj časa zaostala na veliko žalost zlasti koroške dežele, ki je bila še precej dolgo brez železnic. To pa je zadalo obrtniki te dežele hude rane, kajti železnice so potegnile promet náse, zapustili

so vozniki ceste od juga na sever, od vzhoda na zahod; pusto je postalo na Ljubelju, Predelju in na Pleckni. Ziljan v rudeči suknji je odložil bič, saj ni imel več tovoriti železnine na Italijansko in italijanskega, goriškega in vipavskega vina in žganja na Koroško. Tuje železnične družbe niso naročevale železnih šinj pri koroških fužinah, in te so tedaj čim bolj začele pešati, na pr. velike fužine prevaljske. Zato pa niso mirovali Korotanci, nego so vedno trkali: »Dajte nam železnico iz Brucka na Laško, iz Maribora v Tirole.« Najprej se jim je izpolnila druga želja, kajti leta 1856. so določili in leta 1864. izgotovili železnično progo iz Maribora do Celovca in potém dalje v Tirole, kjer so jo zvezali z železnico prek Brenner-ja na Italijansko. Že leta 1856. so obljubili napraviti zvezo tudi iz Beljaka do proge iz Trsta v Verono; izgotovili je pa še dolgo potém niso.

Železnice so izpremenile prejšnje prometne razmere. Izpreči je moral zdaj voznik svoje konjiče, železnice so zvezale kraje, bogate na izdelkih, naravnost s trgovinskimi mesti. Jeli so hirati semnji in velika trgovina, širila se je trgovina na drobno, a padel je zaslužek, ker so se naselili trgovci tudi v oddaljenih krajih. Pešalo je naše mlinarstvo, ker je železnica dovažala ogersko žito primorskim mlinom ceneje nego kranjskim. Dražiti se je pa jel les, in sekati so ga začeli tudi v bolj oddaljenih hribih. Mnogim domačim obrtom so začeli jemati kruh tuji obrtniki, ker so dovažali boljše in cenejše izdelke v vedno večji množini. Med domačini pa so se naseljevali tuji posestniki in obrtniki; posebno na spodnjem Štajerskem so prešli mnogi vinogradi v tuje roke.

Sila parna si je osvojevala čim dalje tem več veljave tudi na parobrodih; zlasti, ko so jeli uporabljati za parobrode vijak, iznajdbo Josipa Resela, kteremu je sevéda njegova iznajdba prinesla samo prevare, pa nič zlata. Dne 10. vinotoka leta 1857. je zatisnil nesrečni mož trudne oči v Ljubljani in našel pokoj med najblažjimi sinovi našimi.

Parno moč sta izkoriščala posebno avstrijski »Lloyd« (1836. l.) in »Podonavska parobrodna družba«.

Dne 28. kimovca leta 1853. je začel strašiti majhen parobrod ribice Vrbskega jezera; za sabo je vlekel drug brod, in oba sta mogla vkrcati 100 oseb.

Za Trst se dolgo časa ni ukrenilo nič izdatnega, dokler so bile Benetke najvaž-

nejša luka. Še le, ko se je jelo avstrijsko gospodstvo v onih laških deželah majati, pospeševali so pomorska mesta na Primorskem, Hrvatskem in v Dalmaciji, zlasti Trst, in so ustanavljali tudi šole za pomorščake.

* * *

Prvo brzjavno progo v Avstriji, od Dunaja do Florisdorfa, napravili so leta 1846. za poskušnjo; še istega leta pa so jo jeli nadaljevati v Brno, leta 1847. v Prago in do Celja; leta 1849. iz Celja v Trst, leta 1852. iz Ljubljane v Celovec. Kmalu so jeli tudi po drugod pri nas postavljati ob cestah visoke droge in napenjati od jednega do drugega močne žice, po njih pa je šinila električna sila, noseč bliskoma novice iz prestolnice v najdaljše kraje. A drago je bilo to dopisovanje; iz Ljubljane si plačal na Dunaj 7 gld., v Trst 5 gld., v Gradec 6 gld., v Prago celó 10 gld. Leta 1857. so malo znižali to pristojbino.

* * *

Do vlade cesarja Franca Jožefa so bile naše dežele med sabo ločene gledé trgovine, ker so morali plačevati od blaga, gredočega iz dežele v deželo, naklade na meji; posebno je bilo to med avstrijskimi in ogerskimi deželami. Že leta 1850. so odpravili večino teh naklad, leta 1851. pa popolnoma vse, ko so tudi na Ogerskem uvedli tobačni monopol (t. j. da sme samo država saditi in pridelovati duhan) in užitninski davek. To izprembo so neprijetno čutili posebno štajerski vinorejci, ker so odslej ceneje in več vina uvažali z Ogerskega in Hrvatskega v naše dežele. Vsled te konkurence je moral vinorejec zasajati boljše trte in izboljševati tudi kletarstvo.

Z različnimi sredstvi je vlada izkušala pospeševati domačo obrt. Najnavadnejše sredstvo je bilo to, da so prepovedali uvoz takih izdelkov iz tujine, ktere so izdelovali tudi že domá, ali pa da so nalagali na nje previsoko carino, tako da jim je bil vhod pri nas zaprt. Ta carinski zistem so zvali prohibitivni ali zabranjujoči zistem. Na drugi strani so podpirali domače tovarnarje s premijami, z oproščenjem od davka, z monopoli, t. j. s pravico, da v gotovih okrožjih ne sme nikdo drug izdelovati istih rečij. Fužinarjem so na pr. prišli na pomoč z gozdnimi postavami; določili so, da se ne sme les v širnem okrožju rabiti za drugo, nego za oglje, ktero so potrebovale fužine. To je bil glavni namen gozdnih postav in

gozdnega nadzorstva noter do nove gozdne postave.

Tako varstvo je bilo potrebno, dokler je domača obrt bila premalo razvita; zakaj bali so se, da jo sicer zaduši inozemska obrtnija s svojimi cenejšimi in številnimi izdelki.

Prišel je pa čas, ko so domači politiki trdili, da domača obrt ne potrebuje več takega varstva, da je pa to varstvo samo na sebi tudi škodljivo drugim slojem države, ki morajo dražje plačevati izdelke domače obrtnije. Trdili so dalje, da je zabranjujoči zistem odveč, kajti domača obrtnija se ni razvila navzlic vsemu negovanju; domače dežele so revne na denarju, ker je prohibicija na kvar drugim proizvodom. Torej proč z njo!

Vlada se je udala in zapustila pota prohibicije. Začetkom leta 1852. je bil prost vhod vsakemu blagu iz inozemstva, ako se je plačala na meji tista zmerna carina, ktero je določeval novi carinski cenik. Tej carini je bil namen, varovati domačo obrt proti tujini, čije izdelke je carina za toliko podražila, da jih tuji tovarnar, računajoč s carino, s stroški za dovažanje itd., ni mogel ceneje dajati nego domačin. S Prusijo in s celim nemškim carinskim društvom je Avstrija sklenila leta 1853. carinsko pogodbo, vsled ktere so bile odslej surovine tu in tam pri uvozu carine proste. Novi carinski zistem, »zaščitno carinstvo«, sevêda ni bilo po godu producentom, t. j. izdelovateljem, kajti začel se je zanje konkurenčni boj z inozemsko obrtnijo, delujočo z boljšimi stroji, z bolj izurjenimi delavci in z večjimi denarnimi zalogami. V senci stare prohibicije je domača obrtnija živela in dremala nekako brezskrbno in tavalala po starodavnih potih; zdaj pa se je morala podvzati, da dojde inozemsko obrtnijo, če ne, mora se umakniti. Seznaniti in prilagoditi se je morala zdaj naša obrtnija novejšim načinom izdelovanja — in to ni lahko in hitro.

Poleg tega učinka je imela nova carinska politika to dobro posledico, da se je takoj izdatno zmanjšalo tihotapstvo, ker ni donášalo več mnogo dobička.

Naj bode tukaj še omenjeno, da se je olajšal tudi osebni promet. Dotlej so imeli popotniki na mejah in v deželah samih prestati mnogo sitnih revizij; l. 1857. pa so se odpravile te sitnosti; zahtevali so samo legitimacijski list od popotnikov; le na meji so preiskovali prtljago popotnikov in zahtevali potni list.

Jako važna je bila za promet jednotna, t. j. za vse dežele veljavna »avstrijska

denarna veljava«, uvedena leta 1858. namesto takozvane »konvencijske« veljave. Poprej so delili goldinar v 60 kr., odslej pa v 100 kr. V proslavo otvoritve železnice iz Ljubljane v Trst so skovali »dvojnati tolar« (3 gld.). Tudi zmešnjavam vsled brezbrojnih, v vsakem kraju drugačnih mer in utežij so naredili konec, ko so povsod uvedli dunajsko mero in utež.

Šola.

»Moč in veljava narodova se opira na dobro urejeno izobraževanje njegovo; šole so podlaga takemu izobraževanju, pa samo tedaj, ako so take, kakoršne potrebuje narod.« Tako so pisali leta 1848. kranjski stanovi, zahtevajoč, da se na Kranjskem narodne šole izboljšajo in pomnožé. Isto je bilo želeti tudi po drugih deželah.

Cesarica Marija Terezija se je začela bolj brigati za narodne šole; v njene stopinje je stopil cesar Jožef II.; oba sta hotela povzdigniti naše šole na isto stopinjo, na kateri so bile tačas šole na Nemškem. Šole naj bi širile med narodom omiko in nemški jezik; in ta naloga je ostala šolam tudi v poznejših letih, ko jih je vodil naš rojak Jožef Špendov. Bil je sin kmetских staršev iz Mošenj na Gorenjskem; bil je kanonik na Dunaju in nadzornik narodnih šol do leta 1816., ko je postal prošt. On je bil v komisiji, ki je leta 1805. dovršila »politično ustavo nemških narodnih šol«. Ta postava je ostala za narodne šole v bistvenih delih nad 60 let. Po njenih določbah so bile urejene »trivijalke«, t. j. šole po vaseh, glavne šole po mestih in »normalka«, t. j. glavna šola v glavnem mestu vsake kronovine. Ona postava je določevala, da ne sme vaška šola učiti otrok rečij, ktere bi jih motile v prihodnjem vsakdanjem delu in jim vzbujale nezadovoljnost s svojim stanom; poučevati morajo otroke posebno temeljito v krščanskem nauku, da živé krščansko in tako, kakor je primerno njih stanu. »Pisanje, čitanje in računanje so poleg veronauka jedini predmeti, k večjemu še navodilo, kako je delati spise.« Nekaj več so smeli učiti v glavni šoli. Poučevati so morali tako, da so ojačevali najbolj spomin, »potém pa so imeli še razvijati um in blažiti srce, kolikor zahtevajo to razmere«. Imeti so morali učence v strogem strahu. Otroci so začeli šolo pohajati s šestim letom in so jo zapustili, dopolnivši dvanajsto leto; v sili so pa smeli otroci, dopolnivši osmo leto, iti že v tovarne delat; toda tovarnar jim naj skrbi za šolski pouk v večernih ali nedelj-

skih šolah; vsi otroci od dvanajstega do petnajstega leta so morali pohajati nedeljsko ponavljalno šolo, rokodelčiči pa do dneva, ko se izučé. Kdor je hotel biti učitelj, moral je biti izprašan, t. j. moral je pohajati normalko tri mesece, če je hotel biti vaški učitelj, in šest mesecev, če je hotel postati učitelj v mestni ali glavni šoli; učiteljice so se morale zasebno pripravljati za učiteljski poklic; niti zaseben učitelj, niti domača učiteljica in vzgojiteljica ni mogel postati, kdor ni imel izpričevala sposobnosti; zahtevali so pa, da morajo vse take osebe biti tudi poštenega vedenja in krščanske nravi. Učitelji so bili povsod, kjer je bilo mogoče, tudi orglarji in cerkovniki; plačo so dobivali od srenje, iz šolnine, iz ustanov, nadalje biro, desetino itd.; prepovedano jim je bilo, gosti pri svatovščinah ali krčmariti. Pokojnina je šla samo učiteljem glavnih šol; vaškim učiteljem so pridelili k večjemu pomagacha, če je bil star ali bolehen; če je umrl, smela se je njegove vdove in sirot usmiliti srenja, ali pa so jim dajali miloščino iz ubožnega denarja.

Te ukaze so do leta 1849. le malo izpremenili; plačo vaških učiteljev so zvišali od 100 na 150 gld., uvrstili jih med »gospodo«, oprostili vojaščine, razširili pouk vseh učiteljev na šest mesecev itd. Ostale pa so nektare druge ovire; nove šole so smeli le tam ustanavljati, kjer je prevzela občina večji del stroškov. V veljavi je ostala naredba, da se naj v narodni šoli goji tudi nemščina; izražalo je že ime »nemška šola« namen šoli, in učitelji so se prikupili predstojnikom tem bolj, čim spretnejše so znali vbijati učencem vsaj nekaj drobtinice tujega jezika. Posledica pa je bila ta, da so se branile pri nas občine z gospodskimi vred šol, kajti bale so se stroškov; prepričali so se pa tudi, da se je otrok v šoli naučil tujega jezika le toliko, da ga je mogel hitro pozabiti, ko je zapustil šolo, dočim je ostal v drugih stvareh skoro popolnoma neveden. Ta slabi uspeh se je pokazal v ponavljalni šoli, in sicer tako jasno, da so duhovniki, poučujoč po nedeljskih in ponavljalnih šolah, začeli prvi odločno terjati: poučujte v narodni šoli deco v materinem jeziku; sicer ostane narodna šola zaprta narodu, kakor je bilo na pr. še leta 1847., ko je bilo za ves slovenski narod samo 64 na pol slovenskih šol. To je napotilo tudi stanove kranjske, da so leta 1848. zahtevali, da ne določuj država učnega jezika, nego da dobijo to pravico občine,

in da je ustanoviti slovensko učiteljsiše, kjer bi izobraževali učitelje za slovenske šole.

Videlo se je, da bode to leto pokopalo tudi staro šolstvo, kajti podtajnik novo ustanovljenega ministerstva za pouk, Feuchtersleben, bil je že izdelal načrt novega šolskega zakona, v katerem je terjal, da se razširi naloga narodne šole. »Šole naj učijo vse, kar mora znati in vedeti v prihodnje sleherni državljani. Kjer sodeluje ves narod pri sklepanju postav, ondi je treba vse storiti in vse žrtvovati, da se v šoli vsega nauče, kar jim je potrebno, če se hočejo res posluževati one pravice. Zato je zlasti potrebno, da pomnožimo šole in doslej preborno učno gradivo, da preskrbimo učiteljem višjo izobrazbo in ugodnejše razmere.« Želel je, da se pomnoži število učiteljev vaških šol, in da poučujejo duhovniki tudi druge predmete razun vero-nauka; učitelji se naj vadijo dve ali tri leta, naj se shajajo na »konference« in pogovarjajo o šolskih zadevah, naj osnujejo šolske liste in knjižnice itd.; imajo naj take stalne dohodke, da se bodo mogli popolnoma posvetiti samo svojim poslom kot učitelji in orglarji; materin jezik učencev pa bodi učni jezik v narodni šoli — kar se razume po zdravi pameti samo ob sebi.

Že v jeseni leta 1848. je pa stopil na Feuchterslebenovo mesto Jožef Helfert; ta je deloval v duhu svojega prednika, zavarovati pa je hotel šolam tudi obstoj z ukazom, da kmetska oadveza ni občin oprostila služnostij za šole, kakor tudi bivših gospodsk ne. Izpremenili so mnogo vaških šol v župnijske glavne šole in so bodrili učitelje, da kar najmarljivejše poučujejo v nadaljevalnih šolah; za izobraženje učiteljev so določili dveletne tečaje.

Gledé naše slovenske narodne šole je bilo najvažnejše to, da bodi materin jezik učni jezik. Za to načelo se je boril poleg učenega profesorja Franca Miklošiča in poleg nekterih odličnih šolnikov posebno naš škof Anton Martin Slomšek, toda s tem razločkom, da se je ujema Slomšek bolj z vladnim mnenjem, da ni zanemarjati nemščine popolnoma, najmanj v šolah po mestih, nego da se uči mladina poleg materinega jezika tudi nemščine v krajih, kjer živijo

Profesor dr. Franc Miklošič.

Slovenci pomešani z Nemci. Vendar pa »bodi nemščina samo nameček omiki, kajti iz take šole, kjer učenci ne razumejo učnega jezika, prihajajo mladi bahači, pa stari berači, prteni kmetski gospodje, pa slabi orači in gospodje, da bi se jokalo človek.« V tem smislu je ukrenila vlada leta 1850., 1851. in 1853., da je učiti v narodni šoli poleg materinsčine, ki ostane učni jezik, tudi drugi deželni jezik, kjer je to neobhodno potrebno, toda ne pred tretjim letom. Novi minister za uk in bogo-

častje, grof Leon Thun, odličen češki rodoljub, ukazal je tudi, da se spišejo nove šolske knjige; že od leta 1808. so imeli vedno iste knjige v rabi. Nove knjige je dal škofom v presojo. Tako je dobil posebno naš Slomšek priliko, vplivati na ministra. »Nič ne bom ukrenil, ne da bi se posvetoval s škofom,« pisal je Thun, in Slomšek je odvrnil: »Sveta dolžnost mi je, po svojih močeh pomagati, da se narod zarés omika.« Učiteljski stan visoko časteč, rekel je Slomšek, da »koristi moder in marljiv učitelj človeškemu rodu več, kakor najslavnejši vojskovodja, ki je ustavil in premagal sovražnika in mu vzel mesta.« Zato jih je bodril, naj spisujejo šolske knjige, in tudi sam se je udeleževal tega dela; zato jim je podajal v »Drobtinicah« zdravih in modrih nauk, spisal jim lepo knjigo »Blaže in Nežica v nedeljski šoli«, ki obsega vse, kar je mislil, da sodi v to šolo. Tako so duhovniki in učitelji dovršili po njegovem načrtu osnovano »Ponovilo«, on sam pa je izdal »Šolo veselega petja«, dobro vedoč, kako vpliva petje na srce človeško.

Nadzorovanje narodnih šol je oskrbovalo nekaj let državno šolsko svetovalstvo na Dunaju. Opomniti pa je, da je ljubljanski župan, Mihael Ambrož, zahteval tačas šolsko svetovalstvo za vse slovenske dežele, torej zedinjeno Slovenijo vsaj na šolskem polju. Po deželah in okrajih so nadzorovali šolo duhovniki; šole so bile verske; strogo je bilo prepovedano, izročevati katoliške otroke nekataloškim šolam in učiteljem. Strogo je določeval to tudi konkordat; ves šolski pouk katoliške mladeži mora biti v soglasju s krščanskim naukom, škofje pa naj vodijo po svojem pastirskem poklicu vso versko vzgojo mladeži in naj pazijo, da se v noben predmet ne vrine ničesar, kar bi nasprotovalo katoliški veri in čisti nramnosti; učitelji se naj takoj odstranijo, ako nimajo čiste vere in poštenega vedenja.

Ozrimo se zdaj malo na naše slovenske dežele in poglejmo, kako in s katerim uspehom so se tukaj trudili, da bi izboljšali šolo.

Med najimenitnejše šolnike one dobe spadata naša rojaka, Simon Rudmaš, ki je vodil od leta 1850. do 1858. šole koroške, in dr. Franc Močnik, ki je vodil od leta 1851. do 1860. kranjske narodne šole, pozneje pa realke in narodne šole na Štajerskem. Oba sta se popolnoma posvetila svojemu poklicu in sta sama tudi sodelovala pri spisovanju šoli in učiteljem potrebnih knjig. Osebito Močnik je postal imeniten, ker je popolnoma preosnoval pouk v računstvu;

knjige njegove so uvedli po vseh šolah cele Avstrije in jih preložili na vse avstrijske jezike. Oba sta žrtvovala mnogo iz svojega žepa, da sta preskrbela tej in oni šoli potrebnih učil, kajti oba sta se trudila izboljšati šolski pouk z učili, ktera bi naj učencem pojasnjevala to, kar jim učitelj razlaga v besedi. »Nazorni nauk« imenujejo to, in oba sta sama kazala učiteljem, kako je poučevati »nazorno«. Brigala sta se pa tudi za izboljšanje gmotnega položaja učiteljev; Močnik je na pr. sprožil misel, da se osnuje društvo v podporo vdov in sirot kranjskih učiteljev; isto je storil Rudmaš na Koroškem.

Gledé naučnega jezika sta bila oba te misli: narodna šola je šola narodova, torej bode izvrševala svojo nalogo samo tedaj, ako je učni jezik materin jezik. Zato sta spisovala sama ali s pomočjo dobrih učiteljev šolske knjige slovenske in z njimi nadomestila nemške; izdelovala sta učne načrte in jih tudi uvedla v šolo navzlic upiranju nekterih učiteljev, katerim se je nova šola zdela preveč slovenska. Nove šolske knjige so bile Rudmašu »zdravilo za perečo rano, kajti s šolami, v katerih se nič ne ozirajo na Slovence in jih imajo za Polnemce, ni nič začeti. Izkušnja jih je že davno obsodila, samo da nekteri te obsodbe nočejo slišati. Materin jezik mora biti podlaga drugemu jeziku, ako se hočeš tega učiti z uspehom in ne da bi trpela omika; ako pa ostanejo na kmetih, kakor doslej, čisto nemške knjige, bodo šole rodile tudi samo dosedanji sad.«

Rastlo je zdaj število narodnih šol tudi v slovenskih krajih, čeprav so imele zgolj občine skrbeti za šolo. Ker pa je ta dolžnost marsiktero občino oplašila, začela je vlada podpirati revne občine. Toda bilo je težko dobiti učiteljev; le malo dijakov se je posvetilo temu poklicu. Leta 1853. je bilo na pr. v Idriji samo trinajst, v Ljubljani pa celih šest pripravnikov; tam so napravili izpit trije, v Ljubljani samo dva. Plača je bila pičila, včasi samo desetina in bira, a še te je zmanjkalo, ko so podložniki vpili »vse dol, vse proč« in so tudi ubogemu učitelju odrekli tisto boro desetino in biro. Dolgo so morali čakati, da se jim je uredila plača.

Slovenski učni jezik je bil tudi ovira. Mnogi slovenski stariši so mislili, da je narodna šola odveč ali vsaj predraga, če se otroci tam ne naučé nemščine. Bolje so poznali celó na Koroškem učitelji sami namen narodne šole in so na svojih zborovanjih zahtevali, da se poučuj v šoli

mladež v materinščini, ne da bi nemščino zanemarjali.

Simon Rudmaš je pospeševal take zares narodne šole na Koroškem z darili dijakom, ki so se posebno marljivo učili slovenščine. On in Močnik sta, če ni bilo drugače, pregovorila tu in tam duhovnike, da so poučevali vsaj trde slovenske otroke, katerim je bila domača trda nemška šola zaprta. Priskočil jima je na pomoč Andrej Einspieler, ki je ustanovil v Celovcu šolski list (»Šolski prijatelj«) in zbral okrog njega učitelje Andreja Praprotnika, Jožefa Levičnika, Mussija, Sommerja, Hofbauerja in druge nadarjene ter za šolo in pravo narodno omiko navdušene može. V smislu teh mož je vlada leta 1851. sicer vnovič ukazala, da je na Koroškem učiti otroke drugega deželnega jezika, če so se tega že malo naučili domá, ali če to želijo stariši, a materin jezik mora ostati prava podlaga; njega se morajo najprej otroci tako naučiti, da znajo gladko čitati, posebno pri krščanskem nauku, ki »ima samo namen, da ublaži srce in voljo«; potem še le se začni tudi pouk v nemščini. To je bilo i Slomšekovo načelo: »Slovenski otrok se uči krščanskega nauka zgolj slovenski tudi v mešanih šolah; veronauk se ne sme zlorabiti, da se uči otrok nemščine.«

Jednostavno pravilo za določitev učnega jezika na Koroškem je bilo: kjer se v cerkvi propoveduje slovenski, tam boji tudi pouk v šoli slovenski; v mešanih krajih se naj učijo otroci obeh jezikov; v slovenskih krajih pa je nemščina samo tam zgolj učni predmet, kjer to zahtevajo srenje. Uradna poročila kažejo, da je imel trud naših šolnikov lep uspeh, kajti bila je leta 1849. na Koroškem jedna sama slovenska šola, leta 1851. jih je bilo pa že 17, leta 1856. celó 30 in še leta 1859. 16. Na Štajerskem ni bilo leta 1849. nobene slovenske šole, leta 1854. jih je bilo 42, leta 1859. pa zopet — nobene, temveč samo »mešane«. Na Kranjskem je bilo leta 1849. izmed 104 šol samo 49 slovenskih, leta 1859. pa izmed 241 le 108 slovenskih poleg 19 nemških in 114 mešanih. Na Primorskem so imeli leta 1849. Slovenci in Hrvatje med 248 šolami jih samo 89 z narodnim učnim jezikom, leta 1859. pa 109 med 319 šolami.

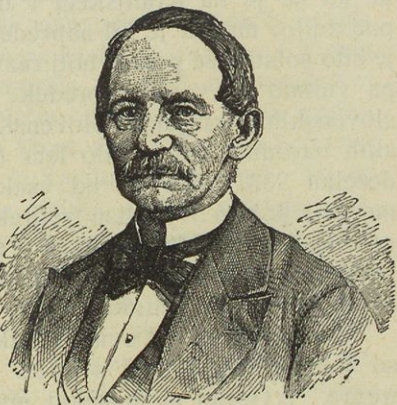
V novih predpisih za narodne šole se je vlada bolj ozirala na razmere in potrebe kmetijskega stanú. V šolo hoditi so morali otroci samo šest let (od šestega do dvánajstega leta, če treba, tudi še le od sedmega leta dalje);

potém pa so imeli še tri leta pohajati ponavljalno nedeljsko šolo. Stariše je smela gosposka prisiliti, da so pošiljali otroke v šolo; iz oddaljenih vasij pa so bili otroci dolžni, hoditi v šolo samo dva dni na teden. Uvedli so dalje pouk v poljedelskih strokah, ustanavljati so jeli šolske vrte in poučevali so mladež tudi v bučelarstvu, sviloreji, v izdelovanju različnega orodja (v Šoštanju so na pr. izdelovali kmetsko orodje iz lesa in slame), in deklice v ženskih ročnih delih.

Koliko je napredovalo naše šolstvo od leta 1849. do 1859.?

Leta 1849. so imeli vseh narodnih šol: na Štajerskem 777, na Koroškem 303, na Kranjskem 104, na Primorskem 248, v celi Avstriji 13.017

(brez Ogerske in laških dežel). Šolo jih je pohajalo od vsakih sto za šolodnih otrok na Štajerskem 77, na Koroškem 67, na Primorskem 29, na Kranjskem celó

Dr. Franc Močnik.

(Iz knjige Frischeve »Hervorragende Schulmänner«. Pichlers Witwe, Dunaj.)

samo 18, v celi Avstriji pa 65. Kranjska je bila torej strašno zaostala za sosednimi deželami; posebno pa so zaostale deklice, ker izmed 100 za šolo godnih deklic jih je hodilo v šolo na Kranjskem samo 15, na Primorskem samo 20, na Koroškem pa 63, na Štajerskem celó 74.

Nekaj boljše razmerje se nam pokaže, če prištejemo tem narodnim šolam še ponavljalne šole; teh je bilo: na Štajerskem 601, na Koroškem 283, na Kranjskem 110, na Primorskem 153.

Bilo je torej pri nas malo šol in malo učencev; med šolami pa je bilo tudi malo takih, v katerih so se učili otroci v slovenskem ali hrvatskem jeziku; leta 1849. jih je bilo samo 139, torej še vsaka deseta šola ne; bilo je približno tako, kakor da bi imelo vsakih 9000 stanovalcev, ali vsak sodni okraj po jedno samo narodno šolo z materinim jezikom; vse druge šole so bile ali nemške, oziroma laške, ali pa mešane.

Leta 1859. torej koncem naše dobe, pa so imeli na Štajerskem 699 narodnih šol,

na Koroškem 333, na Kranjskem 241, na Primorskem 319, v celi Avstriji brez Ogerske in Italije 13.935. Pohajalo pa je narodno šolo od sto za šolo godnih otrok na Štajerskem 87, na Koroškem 81, na Primorskem 46, na Kranjskem že 55, v celi Avstriji brez ogerskih in laških dežel 71; kaže se nam torej jako velik napredek. To velja tudi o deklicah, kajti pohajalo je zdaj izmed 100 za šolo godnih deklet narodno šolo na Štajerskem 84, na Koroškem 78, na Kranjskem 52 in na Primorskem 37.

Jako so se bile pomnožile tudi ponavljalne šole, tako da so jih našteali na Štajerskem 605, na Koroškem 303, na Kranjskem 217, na Primorskem 239. Število učencev in šol se je na Kranjskem v desetih letih podvojilo; manjši je bil napredek tam, kjer je bilo šolstvo že poprej bolj razvito; v obče pa vidimo tu vesel napredek, posebno v slovenskih pokrajinah. Slovenskih in hrvatskih narodnih šol je bilo leta 1859. v onih deželah 233, blizu 15 od vsakih sto šol; mešanih je bilo 517, blizu tretjinka vseh šol; na Štajerskem in Primorskem je bila mešana tretjinka, na Kranjskem skoro polovica, na Koroškem blizu petinka.

Že davno so bili uvideli, kako potrebne so šole tudi za uboge slepce in gluhome. V Gorici si je stekel mnogo zaslug v tem oziru naš pesnik Valentin Stanič. Tam so ustanovili že leta 1842. tak zavod za gluhome; kmalu (1849) je sledil celovski zavod. Za slepce sicer niso ustanovili posebnih šol v domovini, pošiljali pa so take nesrečnike v Linc in na Dunaj v šole s podporo dobrosrčnih ljudij, ki so se v oporokah spominjali teh revežev. Prav nič manj potrebni so bili tudi zavodi za otroke, ki so tako izprijeni, da jih je treba odstraniti od drugih otrok, zbrati jih in po pametni vzgoji poboljšati; temu namenu so posvetili otoško trdnjavo pri Celovcu.

Najbolj so v dobi ministra Thuna izpremenili osnovo srednjih šol, osobito gimnazij. Izginili so nekdanji liceji, ki so bili nekako na sredi med srednjo in visoko šolo; zato pa so razširili gimnazije na osem »latinskih šol«. Učni načrt se je bolj, kakor pred letom 1848., oziral na prirodoslovne vede in na materin jezik. Ta se naj goji v srednjih šolah, vendar se morajo učiti tudi nenemški dijaki nemščine, tako da je ta v višjih razredih učni jezik tudi v nenemških krajih. Za visoke šole je obveljala nemščina kot izključni učni jezik; vsled tega je na pr. izginila leta 1853. poljščina

iz galiških gimnazij in vseučilišč in se umaknila nemščini.

Za našo slovenščino so prišli vendar malo boljši časi, kajti vlada ter nadzorniki in ravnatelji srednjih šol na Slovenskem so uvedli vanje slovenščino, a ne kot učni jezik, pač pa kot učni predmet. Na nekterih gimnazijah so se lotili slovenščine s posebnim veseljem; na pr. v Celju, Mariboru, Trstu je bilo zanimanje veliko. V šolskem letu 1850/51. so se skoro vsi dijaki mariborske gimnazije učili slovenščine; le žal, da so poučevali prva leta slovenščino večjideli nestalni učitelji, ki so kmalu prostovoljno ali neprostovoljno odšli; z njimi vred je pa izginila čisto tudi slovenščina iz šole.

Naredbo iz leta 1854., da je tudi v nenemških krajih v višjih razredih srednjih šol nemščina večjideli učni jezik, katerega mora znati govoriti in pisati vsakdo, ki je izvršil gimnazijo, preklical je cesar leta 1859. za nenemške kraje, med ktere pa niso šteli uradi, izvršujoči ta ukaz, naših slovenskih dežel!

V to dobo spada ustanovitev nekterih realk, ki so imele namen, pospeševati izobraženje obrtnikov in trgovcev. Obetali so si mnogo koristi od njih, a niso se izpolnile nade. Obrtu in kupčiji so prinesle koristi še le prave obrtne šole, v katerih so se naučili rokodelčiči mnogo koristnega za svoje stroke, na pr. risarska šola v Ljubljani. Da pa tudi nadaljevalni tečaji nedeljski in večerni niso mogli delati čudežev, je naravno; saj ni večina učencev nikdar pohajala niti narodne šole. Prvi realki na Slovenskem sta bili ljubljanska in celovška.

Na graškem vseučilišču so dr. Kopač, dr. Skedl in dr. Kranjec predavali nekatere znanstvene predmete v slovenskem jeziku bodočim slovenskim pravnikom. Niso imeli baš malo slušateljev, saj je dr. Kranjec dal 26 dijakom izpričevala koncem šolskega leta 1849/50. Žal, da so ta predavanja preklicali že meseca malega srpana leta 1854. Tako so pokopali »misel visoko letečo«, da dobimo slovensko vseučilišče.

Že leta 1849. so izgubili na Kranjskem neko važno šolo: šolo za ranocelnike, katero je odpravila vlada. Da bi pa vendar dala našim mladeničem priliko, posvetiti se zdravništvu, ustanovila je osem ustanov po 120 gld. za slušatelje na medicinskih oddelkih vseučilišč na Dunaju, v Gradcu in dr. Tako je vlada želela ustreči deželi, kateri je nedostajalo zdravniške pomoči bolj, nego drugim deželam.

Cerkev in država.

V 18. stoletju je zavladalo načelo, da je država vsemogoča, in da se ji morajo brezpogojno pokorjavati vse naprave, bodi si svetne, bodi si cerkvene, da doseže to, kar se je tačas smatralo za namen in smoter državnega života. Odpravili so mnogo samostanov in redovnikov, vzeli ostalim pravico, občeovati s svojim generalom, ako je ta bival zunaj Avstrije; škofje niso smeli več neposredno občeovati s papežem, nego vsi dopisi od škofa do papeža in od tega do škofov so morali potovati skoz urade; ti pa so imeli pravico, pridržati jih, ako se jim je to iz državnih ozirov videlo potrebno. Škofje so morali pastirske liste predlagati vladi, da jim je dala dovoljenje za objavljenje — ali pa tudi ne. To jako obširno pravico vlade so zvali »*placetum regium*«, t. j. »dovoljenje kraljevo«. Gledé na vzgojo duhovnikov svetnih in redovnih, gledé na nameščenje župnikov, veroučiteljev itd. je bila cerkvena uprava ravno tako podvržena nadrobni nadzorovanju vlade, kakor zastran uprave cerkvenega imetja; celó v cerkvene obrede in v cerkveni nauk se je vtikala država; le v nekterih, posebno nujnih zadevah so malo odjenjali za cesarja Franca I. Tako je bilo pomanjkanje duhovnikov povod, da so zopet odprli meje ligurijancem in jezuitom, da so izboljšali nauke bogoslovne, ustanovili nove bogoslovnice, podpirali verske zaklade iz državnih dohodkov, ker je tudi cerkveno imetje trpelo mnogo škode v vojskah z Napoleonom in po finančnih nezdah itd.

Svobodo je cerkvi prineslo še le leto 1849., če tudi najprej samo v načelu. Pogumno je mladi cesar po nasvetu kneza Feliksa Schwarzenberga v temeljnih pravicah dne 4. sušca leta 1849. vsem postavno priznanim veroizpovedanjem in cerkvam — torej tudi katoliški cerkvi — priznal svobodo, da smejo opravljati skupno javno službo božjo, samostalno upravljati notranje cerkvene zadeve ter gospodariti z ustanovami in zalogami za obrede, nauk in dobrotelost.

Malo dnij potém je vlada povabila škofe, naj pridejo tretjo nedeljo po veliki noči na Dunaj, da se posvetujejo z vlado o cerkvenih zadevah. Sad teh pogajanj je bil važen. V nekterih zadevah se sicer vlada in škofje niso še pogodili, pač pa je dovolil cesar, da smejo škofje s papežem neposredno občeovati v cerkvenih stvareh in tudi svojim

vernikom razglašati opomine in navodila, samo da priobčijo vladi prepise takih razglasov v gotovih slučajih. Cerkev sme cerkveno kaznovati, ako nimajo kazni vpliva na državljanske pravice; škof sme začasno ali stalno odstaviti duhovnike, ako ne opravljajo zvesto cerkvenega posla; ako treba, sme v takem slučaju celó zahtevati državno pomoč, samo da predloži poprej preiskovalni zapisnik vladi; škof sme imenovati veroučitelje za srednje in visoke šole, dati jim potrebno »pooblastilo«, ktero pa sme zopet preklicati. Škof določuje učne načrte za bogoslovce, ima pravico, strahovati duhovnike, katerih posvetna oblast ne sme odstavljati brez njegove vednosti. Strogo je posvečevati nedelje in praznike v popolnoma ali večinoma katoliških krajih.

Ostale so pa še druge zadeve, o katerih se je vlada morala pogajati neposredno s papežem. Dotično nalogo je dobil naučni minister grof Thun že od Feliksa Schwarzenberga, ki je kmalu potém umrl. To pa je storil knez Feliks, kakor zatrjuje zgodovinar, ki ga je dobro poznal, zato, »ker je bil prepričan, da bodeta država in cesar tem trdnjše stala, čim bolj bodeta podpisala katoliško cerkev; složno bodeta sodelovali vlada in cerkev, ako se vlada pogodi s papežem«. Pogumni mož je »globoko zaničeval proticerkveno zabavljanje onih dnij in je krenil na pot, po kateri je upal, da pride Avstrija do miru, pokoja in moči.« Avstrijski poslanik grof Moric Esterhazy in dunajski nadškof Rauscher sta sklenila s papežem pogodbo, ktero imenujemo »konkordat«; cesar jo je potrdil dne 18. velikega srpana leta 1855.

Konkordat je potrdil in še razširil, kar so se bili dogovorili škofje z vlado. Vrnil je cerkvi pravico, da sme vzgajati mladeniče za duhovniški stan, nadzorovati in strahovati duhovnike, urejevati službo božjo; vrnil ji je pravico, da sme nadzorovati vso vzgojo in pouk katoliške mladeži; cerkev sme, kakor vsakdo, sprejemati posestva in drugo imetje; država bode pomagala cerkvi izvrševati cerkvene obsodbe duhovnikov, samo da sme poprej preiskati stvar. Cesar je obljubil, da »ne bode dopustil, da bi kdo sramotil katoliško cerkev, vero, obrede in njene naprave, bodi si z besedo, bodi si s pismom, niti da bi kdo stavil zavire cerkvenim glavarjem in služabnikom, kedar izvršujejo svoje opravilo, posebno kedar se gre za versko čednost in cerkveni red«. Državne oblastni bode »skazovale škofom in du-

hovnikom spoštovanje in čast, ki gre njih stanu«. Na drugi strani je pa papež dovolil, da smejo državne sodnije soditi duhovnike.

Prenaredili so zdaj postavbo o zakonu. Zakonske stvari so prišle pred škofovo sodnijo, in tam so jih rešili po cerkvenem pravu, na pr. če je šlo za veljavnost ali ločitev zakona itd.; o drugih stvareh pa so sodile državne sodnije, na pr. gledé premoženja zakonskih itd.

Maloktera pogodba je vzbudila toliko in tako silnih bojov, dokler niso zmagali nasprotniki konkordatovi. Premnogo so trpeli napadov tisti, ki so dognali konkordat, v prvi vrsti grof Leon Thun in kardinal Rauscher; a priznati so morali tudi nasprotniki, da je bilo treba novih postav za uredbo odnošajev med državo in cerkvijo, potreba tudi zato, da se utrdi država in ublažijo državljani v nravnem oziru. Kardinal Rauscher je bil prepričan, da ne more biti zvest državljan, kdor ni trden v veri; bal se je, da ne bi državna družba morala razpasti v drobne kosce, ako se ne dá veri, kar ji gre. Cesar sam je bil gledé konkordata popolnoma v soglasju s svojimi svetovalci, ker ga je smatral potrebnim za blaginjo države, in ker se mu je zdel prava pot, da se popboljšajo ljudje; saj je začelo baš takrat prav bujno cveteti malikovanje zlatega teleta, ko je vsakdo hotel le hitro obogateti in nakopičiti milijone. Borza je postala svetišče, kjer so nad rakvijo, v katero so položili jasne vzore, postavili oltarje golemu materijalizmu. Na borzi so igrali brezvestno igro z blagom narodov; tej igri pa niso mogli priti do živega z navadnimi postavami, in vendar je bilo to nujno potrebno, ker je prodirala borzijanska nravnost prehitro v kroge našega trgovstva in mu izpodkopavala temelje z brezvestno spekulacijo. Poleg te temne proge se je bil pa po toliko grenkih izkušnjah jel vzbujati v srcih tudi verski čut, in v cerkvah se je vse gnetlo poslušalcev, zlasti ako je imel besedo kateri izmed slovečih propovednikov one dobe, na pr. na Dunaju Veith, dr. Brunner, ali Klinkowström. Z njimi se je strinjal cesar sam, ko je izustil besede: »Jaz želim in delujem na to, da uživajo meni izročeni narodi dobrote časnega življenja, a ne izgubijo večnih.«

Osvobodivši katoliško cerkev, pa država ni skovala spon in verig za nekatoличane; marveč tudi protestantom je dovolila, da smejo svobodno izvrševati svojo božjo

službo, in jim podala vse pravice neodvisne verske družbe. Pravoslavni ali staroverci so zopet dobili svojega patrijarha kot vrhovnega vladarja in cerkveno imetje. Židom so dovolili več krajev, kjer smejo bivati tudi v večjem številu; pridržali pa so si pravico, da bodo določili pogoje, pod katerimi si smejo z nova osvojevati nepremično imetje. Zahtevali so sicer nekteri, naj se zabrani nekatolikom v nekterih kronovinah služba božja in državljanska ravnopravnost; a v Rimu so se udali nasvetom tistih, ki so rekli, da se bode Avstrija najuspešneje bojevala proti protestantom, ako nikakor ne ovira svobodnega cerkvenega gibanja, pač pa skrbi, da pride pastirska palica v najsposobnejše roke, da imajo verniki vrle dušne pastirje, in da se vzgaja bodoči zarod res katoliško, v sedanjem rodu pa budi katoliško mišljenje in delovanje.

Mnogo nad, pa tudi mnogo strahú je vzbudil konkordat; motili so se ti in oni. Zgodovinsko imeniten je pa vendar, ker je napravil konec staremu jožefinizmu. Jožefinizem in konkordat sta oba s pomočjo cerkve želela doseči, kar je bil namen državi; in vendar je med njima velikanski razloček: jožefinizem je vzel cerkev v službo kot ponižno deklo, a konkordat jo je prosil pomoči kot častito gospo.

Cesar v smrtni nevarnosti.

Med najmarljivejšim delovanjem za blagor narodov je ušel cesar le z božjo pomočjo smrtni nevarnosti.

Cesar je imel navado, da je hodil po žimi po šesturnem delu od dvanajste ure do jedne popoldne v spremstvu krilnega pribočnika na izprehod po tistih visokih nasipih, ki so tačas še oklepali notranje mesto dunajsko. Dne 18. svečana leta 1853. ga je spremljal polkovnik grof O' Donell, in prišla sta že do »Koroških vrat«. Tu pa je bila na poti luža, in O' Donell stopi malo od cesarja proč — a v istem hipu zagleda nekega človeka, ki je z dolgim nožem napadel cesarja. O' Donell prime hitro morilec z obema rokama za rame, a morilec je bil vendar že zadel cesarja na tilniku; od ondod je zdrsnil nož proti vratu navzdol in ranil cesarja, a zadel na zapoge ovratnikove. Zdaj morilec ni mogel nič več storiti, ker mu je bila zapoga na poti, in ker ga je bil prijel O' Donell in vrgel ob tla. Morilecu je padel nož iz roke, in on se je jel boriti z grofom; oba sta padla na tla in se trdo držala. O' Donellu pa priiskoči zdaj k sreči

meščan Ettenreich na pomoč, prime morilca z obema rokama za dolge lase in udari nekolikokrat z glavo krepko ob tla. Morilec izpusti grofa; ta skoči po koncu in potegne sabljo; morilec jo prime, pa se rani. Cesar je videl ves prizor, a stal je hladen in miren ter velet večkrat grofu: »O' Donell, vtaknite sabljo!« Grof uboga, stopi k cesarju in zapazi stoprav zdaj, da je cesar ranjen. Navzlic svoji rani hoče iti cesar sam domú. O' Donell je bil pa med tem poklical patroljo in ji izročil morilca, krojača Libenya; potém je podal cesarju roko in ga spremil v bližnjo palačo nadvojvode Albrehta. Med pôtem je rekel cesar O' Donellu: »Zdaj se mi godi, kakor mojim vrlim vojakom v Milanu.« (Ondi so namreč zarotniki, privrženci Mazzinija, bili malo poprej na cesti napadli, ranili in umorili nekaj vojakov.) Blizu vrat palače se stemni cesarju pred očmi, O' Donell ga pelje hitro v predsobo in mu omije z mrzlo vodo obraz, roke in vrat; cesar se je takoj zopet zavedel. Ker pa se je bilo bati, da je ranil morilec cesarja z otrovanim nožem, dovolil je cesar O' Donellu, ki ga je prosil za to, da mu je izsesal rano.

K sreči ni bila cesarjeva rana nevarna, a vendar je moral nekaj tednov ostati domá; kmalu je nehala tudi nevarnost, da bi cesar oslepel. Slavili so povsod rešitelje cesarjeve; Ettenreichu je poslala nadvojvodinja Zofija prstan, v katerem so bili vdeleni krvavi lasje cesarjevi, okrog njih pa napis: »Bog Ti povrni.« Na Dunaj pa so hiteli odposlanci iz vseh dežel, da so izrazili nadvojvodi Francu Karolu čutila ogorčenja nad grdim zločinom in veselje, da je božja roka obvarovala drago življenje cesarjevo. Dne 28. svečana so prišli na pr zastopniki kranjskih stanov. Nadvojvoda jih je sprejel preprijazno in jim pravil: »Danes zjutraj sem govoril s cesarjem, ki me je vprašal, ktera deputacija danes pride, in začuvši, da pridejo Kranjci, rekel je: »Močno mi je žal, da vrlih Kranjcev ne morem osebno sprejeti.« Za cesarja ni zdaj nobene nevarnosti več.« Dne 6. sušca je cesar zapustil prvokrat svoje sobane; ko se je pa prvič zopet peljal iz dvorca, bila je prva pot njegova v krasni hram sv. Štefana, da bi ondi zahvalil Boga za rešitev. Ob straneh ulic, skoz ktere se je vozil cesar, stalo je ogromno dunajskih meščanov v črni obleki, ki so pozdravljali navdušeno vladarja; ko je zapel veliki zvon pri sv. Štefanu, začelo je zvoniti po vseh cerkvah dunajskih. Sto-

pivši v veliki hram božji, ki je bil natlačeno poln občinstva, in v katerem je gorelo deset tisoč sveč, pokleknil je cesar k oltarju in opravil tam iskreno molitev, dočim je ambrozijanska zahvalna pesen kipela in donela v veličastnih akordih proti nebu. Krasna razsvetljava je sklenila dan, ki je bil praznik za vso Avstrijo.

»Postavimo temu dogodku trajen spomenik!« razlegalo se je takoj po širni državi. »V hiši božji smo slavili rešitev cesarjevo — hiša božja bodi prelepi spomenik, ki bo svetu oznanjal Avstrije hvalo in veselje!« čital si v pozivu, s katerim so jeli nabirati darove za obljubno ali votivno cerkev. Od vseh stranij so darovali ljudje doneske, velike in majhne; jeden sam dan so nabrali na Dunaju 400.000 gld., in predno je minilo leto in dan, bil je nabran že prvi milijon goldinarjev. Poleg prekrasne cerkve na dunajskem »glasiju« pa so sezidali še osem drugih votivnih cerkev, in 482 dobrodelnih ustanov je trajni spomenik o zvestobi vernih podložnikov. Med najlepše spomenike pa štejemo tega-le: materi Libenyevi je nakazal cesar podporo, da je mogla živeti po usmrčenju njenega sina.

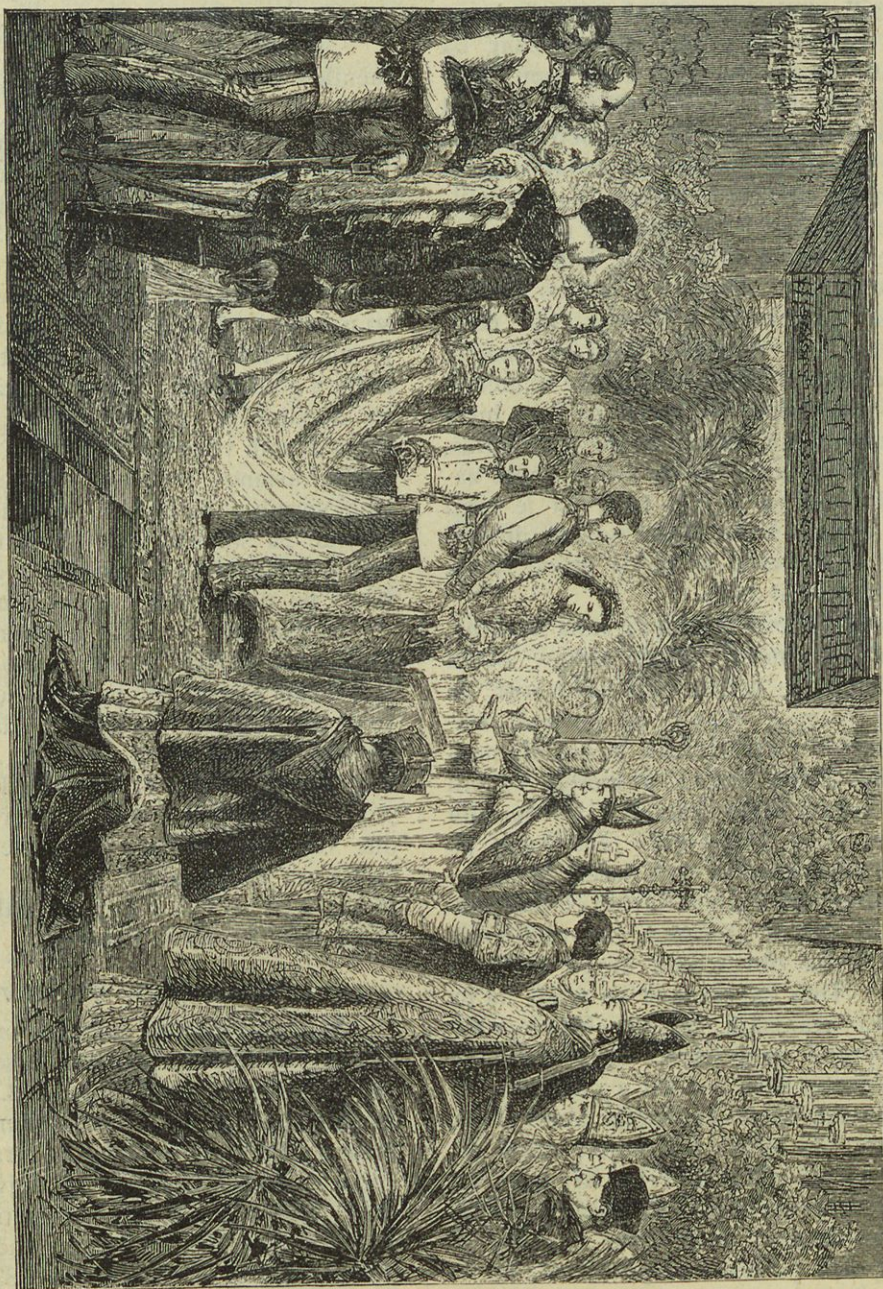
Istega leta so našli znamenja ogerske kraljevske oblasti (krono, žezlo itd.), ktera je bil dal Košut zakopati, ko je bežal leta 1849. na Turško. Vedeli so, da se je to moralo zgoditi blizu Oršove. Kopali so tam okrog, in dne 8. kimovca dopoldne ob 9. uri so izkopali zabojo, v katerem so bile one ogerske svetinje hranjene. Z veliko častjo so jih prepeljali zopet v Budo, a na mestu, kjer so bile zakopane, dal je zgraditi cesar lepo kronsko kapelico.

Cesarjeva ženitev.

Najpomembnejši dogodek onega leta je bila zaroka mladega cesarja, ki se je izvršila dne 18. velikega srpana leta 1853., torej ko je dovršil cesar 23. leto, v cesarskem poletnem dvorcu v Išču (glej podobo na strani 77.). Izvoljenka cesarjeva je bila hči vojvode bavarskega, Maksa, čegar soproga Ludovika je bila sestra matere Franca Jožefa, nadvojvodinje Zofije. Rojena o božiču leta 1837., bila je izpolnila vojvodinja Elizabeta polsedemnajsto leto, ko jo je zasnubil mladi vladar avstrijski, njo, ki je bila po umu in blagem srcu in po telesni krasoti prva med mladimi knežjimi hčerami onega časa. Celó starčku Radeckemu je zaiskrilo oko, zročemu podobo cesarjeve neveste, ktero mu je bil poslal oče njen. »Iz tega obraza govorita

premislek in um; ona je jako podobna cesarju, je jako zala in mlada.« Prosil pa je cesar tudi pri tem prevažnem koraku Boga pomoči. Dne 19. velikega srpana je bil z vojvodinjo Ludoviko in njenimi hčerami pri sv. maši; po svetem opravilu

Dne 20. malega travna leta 1854. je zapustila vojvodinja Elizabeta Monakovo; jokaje je vzela slovo od drage domovine, in v spremstvu roditeljev se je peljala po Donavi v novo domovino. Na meji, v mestu Passavi, pozdravili so jo zastopniki gornje-

Poroka Franca Jožefa z Elizabeto.
(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« K. Prohaska.)

pelje princezinjo Elizabeto pred oltar in prosi duhovnika: »Gospod župnik, blagoslovite naju; ona je moja nevesta.« Ko so pripravljali v Avstriji velike slavnosti za cesarjevo poroko, želel je cesar, da naj rajši podpirajo ljudi, ki so prišli brez krivde v revščino,

avstrijski, rekoč: »Globoko čutimo v svojih srcih klic „dobrodošli“, ki nasproti doni vaši kraljevi visokosti, od ktere bo prišla sreča in blagoslov njemu in nam — saj pride iz roke angeljske samo dobrota. Presvetli gospej, ki bo delila moč našega cesarja in gospoda, njej posvečujemo

svojo ljubezen, svoje zaupanje, svoje blago in kri!»

Zvečer dne 21. malega travna je pozdravil cesar Franc Jožef nevesto v Lincu, potem pa hitel zopet na Dunaj, kjer so delali velikanske priprave za sprejem cesarske neveste. Dne 22. malega travna popoldne je došel parobrod »Franc Jožef« na Dunaj. Na pristajališču je hitel cesar s svojimi roditelji na ladijo, objel in poljubil nevesto ter njo in njeno spremstvo odvedel v Schönbrunn. Drugi dan še le je vojvodinja Elizabeta prišla na Dunaj, in sicer po starodavnem, za cesarjevo ali cesarjevičevo nevesto veljavnem običaju. Nevesta se je peljala z materjo v prekrasni kočiji, ktero je vleklo osem jako dragih, kakor mleko belih konj, kateri so imeli v grivo vpletene rudeče in zlate prevoze in bogato pozlačeno opravo, na glavi pa bele čope. Vajeti so bili zlati, in držal jih je bogato oblečen kočijaž, sedeč na kozlu, preoblečenem s črnim žametom, od ktereга so viseli zlati prami in čopi. Poleg vsakega konja in poleg vrat kočijnih so stopali krasno oblečeni c. kr. telesni strežaji. Kočija je bila čez in čez pozlačena, na strehi se je bliščala zlata cesarska krona, med zadnjimi kolesi pa zlat cesarski orel, držeč jabolko in žezlo; ob straneh je bil črn žamet, z zlatom pretkan; sedeži so bili žametaste blazine, z zlatom pretkane. Nevesta je imela rožasto obleko iz baržuna, glavico ji je dičila krona (diadem) iz demantov, okrog nje pa se je vil venec iz belih in rudečih rož.

Ko se je kočija jela pomikati, zadoneli so vsi zvonovi in zagrmeli vsi topovi na mestnem obzidju. 9000 meščanov je stalo ob straneh ceste, na novem mostu čez Dunajčico pa je pozdravil župan vojvodinjo, ktera je zdaj otvorila most in mu nadela svoje ime. Nepopisna je krasota, ki se je razprostirala po vsej poti ob cestah in na hišah; kar so imeli vrtovi cvetlic in meščani krasnih in dragocenih preprog, zastav itd., vse so uporabili ta dan in izpremenili cesto in most v prekrasen vrt. Po tej poti je dospela nevesta v staroslavni dvorec, v svoj bodoči dom, kjer jo je sprejel cesar sam.

Poroča se je vršila dne 24. malega travna zvečer ob 7. uri v avguštinski cerkvi, v kateri se je bliščalo blizu 3000 sveč, in kjer je okoli 70 kardinalov, škofov in prelatov pričakovalo svatovščino. V cerkvi je bilo ogromno najodličnejšega občinstva poleg kronovinskih odposlancev, uradnih in drugih dostojanstvenikov. Poročil je mladi

par nadškof Rauscher po lepem nagovoru, v katerem je rekel: »Poleg Franca Jožefa, viteza in junaka, ki je prenovil Avstrijo z modrimi postavami, ki se prvi bojuje povsod za čast božjo in blagor ljudij, naj se blišči cesarjeva soproga kot prva med ženami ne samo zaradi krone, ki ji diči čelo, nego še bolj po krepostih, ki se svetijo na prestolu in budijo posnemanje med narodi.« Ko se je po dovršenem obredu zapela zahvalna pesen, vrnilo se je spremstvo cesarjevo z novoporočencema v cesarski dvorec, kjer je cesar predstavil cesarici dostojanstvenike, med njimi maršala Radeckega, bana Jelačiča in dr.

Sevéda je slavil ta dan tudi ves veliki Dunaj. Tisti večer so bile v glediščih slavnostne predstave, drugi večer pa se je vozila cesarska dvojica po krasno razsvetljenih ulicah dunajskih med gnečo veselih ljudij. Cesar je daroval ta dan 200.000 gld. za ubožce, cesarica pa 50.000 gld.; mnogim osebam, ki so bile razžalile veličanstvo, ali ki so kalile javni mir, izpregledal je milostno cesar kazen, oziroma ustavil sodnijsko preiskavo, če niso zakrivile še ktereга drugega zločina.

Vsi narodi so se radovali poroke cesarjeve. Tudi naš narod ni zaostal za svojimi brati; pošiljal je v božjih hramih vroče molitve k stvarniku za srečo in blagor nove zveze, in vila je navdahnila ognjevitega Lovra Tomana, da je zapel »Slovenije dar« mladima zaročencema, izročajoč jima dve cvetlici:

»Prva, car, naj bode Tebi,
Krasna »gorska zvezdica«,
Drugo, carinja, vzemi sebi,
Ko je znam Tvoj — »rožica«.

Prve svit — pomén pravice,
Druge zor — ljubezni žar,
Kake sreče porodnice!
Znam'nje nju — Slovenije dar.«

Srečno so tekla leta cesarju in dražestni njegovi soprogi, ki mu je povila dne 5. sušca leta 1855. hčerko Zofijo, dne 12. malega srpana leta 1856. Gizelo, dne 21. velikega srpana leta 1858. pa cesarjeviča Rudolfa. To so bili dnevi veselja za srečno družinico tam v dunajskem cesarskem dvorcu, pa tudi za vso veliko družino narodov avstrijskih. Žal, da je dne 29. velikega travna leta 1857. vzela smrt cesarju hčerko Zofijo; z njim je žalovala vsa Avstrija. Vsakega teh srečnih in tužnih dogodkov v svoji obitelji je proslavil cesar z obilnimi dokazi milosti svoje, darujoč ubožcem darila in oproščajoč kazni in preiskave one osebe, ki so zagrešile zločin

razžalitve veličanstva ali so bile politični zločinci. Mnogim osebam na Ogerskem in Erdeljskem so vrnili imetje, katero so bile izgubile vsled razsodbe vojnega sodišča. V spomin rojstva cesarjeviča Rudolfa je ustanovil cesar na Dunaju veliko bolnišnico za 1000 bolnikov; bolnišnica bo nosila vedno ime »Rudolfinum«. Tako je kazal sam, kaj je mislil, ko je ob rojstvu prve svoje hčerke rekel, da želi, naj kaže ljudstvo svoje veselje posebno z dobrimi deli, češ, da mu bodo dela milosrčnosti najlepši izraz ljubezni in udanosti. Ko je stopil cesarjevič v tista leta, ko se začne pouk, določil mu je cesar škofa Ronaya za vzgojitelja in dal temu kratko navodilo: »Učite resnico in držite se vedno svojega prepričanja!« In cesar je gledal strogo na to, da se cesarjevič res nauči kaj prida. Nekoč je prišel mladi Rudolf v Inomost in je govoril z rektorjem (predstojnikom) inomostskega vseučilišča. Rudolf ga vpraša: »Ali so pa vaši dijaki tudi pridni? Če pride papa in jih izprašuje, pa nič ne znajo, tedaj bo huda. Papa izprašuje strogo, zelo strogo!«

Leta 1854. so določili besede cesarski pesni; preložili so jo iz nemščine na vse avstrijske jezike; samih slovenskih prevodov je prišlo 12 na Dunaj.

Iz življenja mlade cesarice je omeniti tá-le dogodbica: Leta 1855. se je peljala cesarica v Schönbrunn; na enkrat se splašijo konji in dirjajo dalje; kočijaž jih izkuša zaman ustaviti ter telesi na tla, ko zadene kočija ob neko ograjo. Nevarnost cesaričino vidi neki voznik, zapelje hitro težki svoj voz črez cesto in ustavi tako cesaričino kočijo. K sreči se cesarici ni zgodilo nič hudega.

Cesarjeva potovanja.

Predebelo knjigo bi moral spisati, kdor bi hotel slediti našemu presvetlemu cesarju na vseh njegovih potovanjih po domačih deželah in po inozemstvu. Mi se omejimo samo na nekatere posebno znamenite stvari, in osobito na potovanje po Slovenskem.

Prvikrat je počastil cesar Franc Jožef domovino svojih udanih slovenskih podanikov leta 1850. in takrat jo je prepotoval skoro vso, živo se spominjajoč, kako so stali Slovenci v minulih viharjih sredi dveh bojišč trdni kakor skala.

V spremstvu ministrov Schwarzenberga in Bacha se je cesar vozil skoz južni Štajer in je dospel dne 10. velikega travna na mejo kranjsko v Trbovlje, kjer so se mu poleg najslavnejših vojskovodij one dobe, poleg

Radeckega in Hessa, poklonili dostojanstveniki: škof, guverner, vojaški poveljnik in dr. Prijazno je odzdravil cesar, rekoč: »Srčno me veseli priti v tisto deželo, ktera v zvestobi tudi v najsilnejših časih ni omahovala.« Ko ga je na ljubljanskem kolodvoru pozdravil župan Salomon na čelu mestnega zbora, zatrjeval je cesar vnovič, da ga veseli »videti mesto in deželo, od ktere je prejel toliko dokazov zveste udanosti«. Mesto je bilo vse v zastavah, narodne straže ljubljanska, kranjska in kamniška so stržile ob cestah in potem defilovale pred vladarjem. V gledišču so priredili zvečer slavnostno predstavo, a za njo je zabliščalo mesto v svitu neštevilnih lučic in transparentov, in cesar si je sam ogledal to krasoto, vozeč se po mestu. Drugi dan je posetil na vse zgodaj maršala Radeckega, ki je bil nekaj bolehen; potem pa si je ogledal vse, kar je imela tedanja Ljubljana zanimivega: bolnišnice in kolizej, muzej in grad ter barje do Lip. Popoldne so bile avdijence, zvečer slavnostni ples, ki ga je cesarju na čast priredila občina, in ki ga je posetil tudi cesar sam. Dne 12. velikega travna se je odpeljal v Trst. Tu je položil temeljni kamen kolodvoru, ktereга je blagoslovil škof Legat. Posebno zanimal ga je lep pomorski manöver; prekrasna je bila razsvetljava, ktero je cesar gledal raz morje. Posetil je potem Lipico in Pulj ter potoval dalje prek Gorice na Koroško. Po divni Soški dolini je dospel vrh Predelja. Tu ga je prevzela mogočna priroda, nebotični snežniki in skalnate gore, ki obdajajo ta kraj. Mogočen vtis je napravil nanj tudi spomenik ob cesti, kjer žalujoči lev spominja slavnih junakov, ki so leta 1809. našli ondi smrt za dom in cesarja. Tu ga je pozdravila mladina ubogih stanovalcev tod okrog, živčih večjidel ob skromnem zaslužku v rudokopih rabeljskih. Cesar je nagovoril dečka Bogoviča takó-le: »Ali hočeš biti tudi ti rudar?« — »Ne,« odvrne deček, »jaz bi bil najrajši vojak in bi se boril tudi tako pogumno, kakor junaki, ki imajo spomenik tam doli ob cesti.« Cesarju je dopadel brhki dečko — in na sveti večer mu je prinesla pošta velik zavoj najlepših igrač — darilo milega vladarja, ki ni bil pozabil malega Predelja.

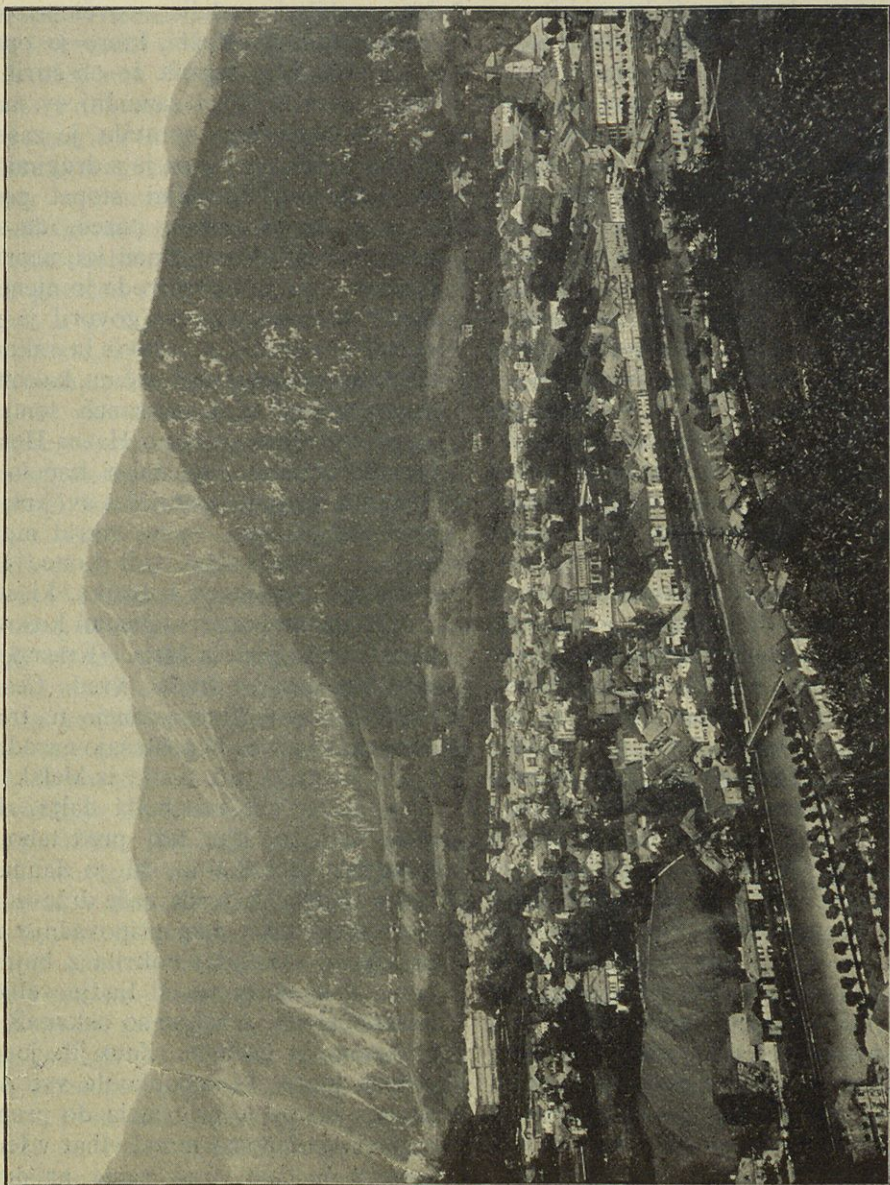
V Celovcu je bila ganljiva slavnost v mestni župni cerkvi; odkrili so tam spomenik koroškimi vojakom, ki so padli v zadnjih bojih. Poznalo se je cesarju, kako je ganjen, ko je odkril ploščo z imeni onih

junakov. »Kakor ti hrabri vojaki, katerih imena bode hranil svetu kamen, ki sem ga danes odkril, tako se bodo skazali sinovi te dežele — o tem sem prepričan — vedno kot trdna podpora mojemu prestolu in državi, kedarkoli jih bo klical njih cesar,« rekel je Franc Jožef. V Celovcu je cesarju čestokrat se ponavljajoči klic »živio« dal

je bil ta dan pogrnen z rudečim suknom; na njem je ležala vojvodska krona, obešeni so bili po njem srednjeveški oklepi in drugo orožje, in čuvali so ga narodni stražniki.

* * *

Potovanja po ženitvi so imela namen, pokazati mladi cesarici toliko obširne in

Cesarjevo letovišče Išl na Gornjem Avstrijskem.
(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« Daberkow, Dunaj.)

povod, da je vprašal guvernerja barona Schloissnigga, ali je toliko Slovencev tu; guverner mu je povedal, da je tretjina prebivalcev slovenska. Zvedevši, da imajo Borovljani malo dela, naročil je takoj 900 pušk. Ko si je ogledal znamenitosti celovške, odpeljal se je in si med pôtem na gosposvetskem polju ogledal staroslavni vojvodski stol, ki

raznolike kronovine avstrijske, seznaniti jo z raznovrstnimi narodi in njihovimi šegami in običaji, pa tudi s narodo. Prvo potovanje je bilo na Moravsko in Češko; v zlati Pragi je cesar položil temelj novi cerkvi karolinski; prišel je med nepopisnimi slavnostmi do Dečina na severni meji češki, kjer sta se mu poklonila soseda, kralj pruski

in saksonski. Leta 1856. je prisostvoval blagoslovitvi krasne nove prestolne cerkve v Ostrogonu na Ogerskem sredi množice, katero so cenili na sto tisoč. Vrnivši se iz Ostrogona, šel je s cesarico na velezanimivo pot v najdivnejše pokrajine planinske, kraške in italijanske.

Dne 2. kimovca sta zapustila Dunaj in se peljala do Brucka po železnici; odtod sta s kočijo 3. kimovca dospela v Celovec, kjer sta prebila dva dni, med mnogovrstnimi slavnostmi ogledujoč si državne in vojaške urade in naprave, bolnišnice, šole, samostane, sirotišnico, zavetišče, muzej in zgodovinskega društva zbirke. Otvorili so tačas mostič prek kanala, ki nosi še zdaj cesaričino ime. Prisostvovala sta ljudski veselici in streljanju na Križni gori, na kateri so bili v spomin na cesarjev poset leta 1850. napravili lepe nasade in šetališča, nazivljena po cesarju.

Dne 5. kimovca sta se odpeljala proti Blatnemu gradu, med pôtem skoz mnogo slavolokov z lepimi napisi. V Vogličah pri Celovcu je napravil ondotni prvi slovenski župan Lešnik (Žlepe) slavolok iz samih poljskih pridelkov. Med pokanjem topičev in zvonjenjem z vseh zvonikov sta dospela prek Trga v Osoje, ogledala si grobni spomenik nesrečnega poljskega kneza Boleslava in molila v cerkvi. V Beljaku je cesarosti pri velikem, iz železnih izdelkov sestavljenem obelisku na trgu pozdravil poleg uradov tudi škof Slomšek z duhovščino. Še isti dan sta dospela v Špital ob Dravi, odkoder sta drugi dan (6. kimovca) krenila v Melsko dolino. Cesta skoz to dolino ima mnogo klancev; pri teh klancih so čakali kmetje in zavirali. Mimo Winklerna, skoz slikovito zgornjo Melsko dolino in ob šumeči Meli je cesarska dvojica prišla do klanca pod planoto pri Sv. Krvi. Raz to planoto pada Mela v globoki strugi navzdol v slapu, ki je še iz jezika prvotnih stanovalcev tega kraja ohranil svoje slovensko ime Slap (Zlapp). Cesar in cesarica sta po ozki strmi stezici hitela dol s ceste do slapa, potem pa se peljala dalje v pogorsko vas Sv. Kri, ki stoji v zatišju Melske doline. V ozadju se dviga strm rob, ob katerem se vije pot na planine in na pogorje visokih Tur, v kraj, kjer kroži kraljevi orel nad večnimi snežniki in ledeniki. Na desno in levo pri Sv. Krvi pa vidiš šumeče potoke, sinove visokih snežnikov, hiteče v grmečih skokih v penečo Melo. A nad vso to divno krasoto se dviga tam vzadi, prav daleč vzadi proti sinjemu nebu mogočen oster

zob, podoben orjaškemu sladkornemu klobuku, t. j. Veliki Klek (Großglockner). Tja gor prodreti, v srce molčeče prirode, ki jo tu in tam moti samo grom ledenih in sneženih plazov, tja gor je vleklo mladega, čilega cesarja in mlado mu družico.

Župnišče v Sv. Krvi ni še nikoli imelo tako odličnih gostov, in zvonovi gotiške cerkve niso že dolgo vabili tako zgodaj drugo jutro — bila je nedelja — ovčic svetokrvske župnije k božji službi, katero je opravil na cesarjevo željo župnik že ob štirih zjutraj, kajti cesar ni hotel zamuditi sv. maše.

Po duhovnem opraviilu je zasedla cesarica konja, cesar pa je z drugimi gospodi in nekaterimi domačini stopal peš poleg soproge svoje, vedno pazeč, da se ji na nevarnih krajih ne pripeti kaj neprijetnega. Opazoval pa je tudi prirodo in njene, njemu dotlej neznane pojave; govoril je prav po domače z vodniki o plazovih in o škodi, katero isti delajo, o nevarnem načinu, kako tam gori spravljajo po zimi na saneh seno z gorá, na pr. s »Krnice« v dolino (Hazen-Heuziehen); trgal je planinke, ogledal si kapelo svetega Brikejja, ki je tu, potujoč s sv. krvjo, našel smrt pod plazom — a na enkrat mu zastane noga... Pred sabo vidi konec Pastirice (Pasterze), krasnega ledenika, ki se konča z velikanskimi modrozelenimi kosovi, izpod katerih izvira peneča Mela. »Krasno, divno!« vzklikne cesar z družbo vred. Cesarica in nekteri iz spremstva ostanejo na tratici nad koncem Pastirice in poslušajo narodne pesni, ktere so prepevali fantje iz Melske doline; cesar pa še gre uro hodá dalje, do skale nad Pastirico, kjer leži pred tabo spodnji in zgornji del doline, ki jo dandanes pokriva najlepši ledenik naše države. Bila pa je — vsaj tako nam pripoveduje narodna pravljica — nekdanj pokrita z bujnimi trati. Pasli so tu veseli ljudje velike črede domače živali, a nekoč so oskrunili nedeljo s plesom in grehom. Zato jih je potopila grozna ploha, ki je poplavila vse doline tu okrog; ko pa je prigmela do prepada, izpremeni jo hipoma mrzel vihar v led, izpod kterega še baje včasi pride na dan ta ali ona reč, ki je služila nekdanj onim nesrečnim pastirjem. — Stoječ na skali, zapazi cesar na nasprotnem, od snega čisto pobeljenem obronku Velikega Kleka ljudi, ki so bili šli tja naprej in so na »Ivanovem vrhu« ali »Orlovem počivalu« vihteli zastave in mu klicali »slava«. Nagledavši se te ledene in snežene krasote in strmih sneženih reber Velikega Kleka, vrne se cesar, zapustivši

temu kraju ime »Franc Jožefov vrh«, k ostali družbi nad Pastirico. Ko so se okrepčali in nadvili prirodnim čudežem, zapustijo Pastirico, a spomin na ta pohod jedine cesarice, ki je kdaj zrla to veličastvo, hrani še zdaj ime »Elizabetino počivalo«, na katerem stoji znana »hiša ob Kleku«.

Srečno je dospela vsa družba popoldne zopet v Sv. Kri. Prvi je bil cesar; žejen in spotén sede v temno vežo v župnišču. »Štof, ali ti je kaj vroče?« vpraša ga dekla, meneč, da je domači fant. »Precej vroče je,« odvrne cesar. — Po kratkem odmoru se odpelje cesar s cesarico in spremstvom nazaj proti Winklernu, drugi dan pa po slabi cesti čez Iselsberg v Pustriško dolino, kjer toliko škode delajo nalivi in hudourniki. Iz marsiktere ozke doline žubori o lepem vremenu majhen potoček v glavno dolino, liki vesel deček — a počakaj: pride nevihta, in tisti potoček raste, začne bobneti in grmeti — v nekaj urah ti postane iz veselega dečka silen divjak, ki vali umazane valove in grmeče skale dol v dolino, da jo poplavi z vodo in posuje s peskom in kamenjem. Prestrašeni beže ubogi stanovalci iz lesenih svojih koč v hrib, s seboj goneč trepetajoče živinče, še veseli, da so oteli golo življenje besnečim valovom. S kakim zaupanjem so pričakovali ljudje tukaj svojega cesarja; saj so upali, da jim mili vladar prinese pomoči in rešitve. In niso se motili! Cesar si je ogledal hudournike in posipe, govoril z ubogimi kmeti, dal med nje razdeliti lepo svoto denarja in ukazal, da naredijo močne jezove pri vodah ter obvarujejo kmetu dom in zemljo.

Iz Pustriške doline je cesarska dvojica potovala čez gore na Ziljo in dospela dne 8. kimovca v Šmohor, ki je bil ta dan ves v zastavah in več kakor na pol slovenski, tako da je cesar vprašal okrajnega glavarja: »Ali je v teh krajih mnogo Slovencev?« — »Od tu proti vzhodu so samo Slovenci,« odvrne mu glavar. Tú je cesarost imela priliko, opazovati pristno narodno življenje Ziljanov. Pred hišo, kjer je prenočil dvor, napravili so ljudsko veselico na prostoru ograjenem in okrašenem. Prijahalo je najprej 20 slovenskih Ziljanov, v dolgih vihrajočih plaščih, pisanih telovnikih in hlačah, z dolgimi trakovi na klobukih; za njimi so korakali mladeniči, pojoč:

»Dečva 'ma pa črevelče,
Črevelče s srebrom okovane;«

njim so sledili svatovski godci, potem 20 parov fantov in deklet z nevesto. Nevesta je cesarici izročila ziljski nevestin pas,

okrašen s pavovimi peresi in z napisom: »Elizabeta avstrijska«. Za to svatovsko družbo je prijahala druga četa fantov, in ti so sedaj po žegnanski navadi »bili sod«, čile svoje konjiče spretno sukajoč. Zmagalec je dobil venec iz roke deklice, ki je bila »kraljica« temu dnevu. Nazadnje so napravili še drugih domačih iger, in cesarju se je vse tako dopadlo, da je podaril vsakemu fantu po jeden tolar, nevesto pa poklical k sebi ter njej in družici podaril po 3 cekine v spomin, a cesarica je vzela ziljsko obleko s seboj.

Ko se je stemnilo, začel se je nov prizor. Nastopilo je 500 rudokopov iz Rablja in Nemškega Pliberka; bili so v črni obleki in nosili v roki svetilke. Pred okni cesarjevimi so predstavljali vhod rudarjev v podzemске jame — bil je nekako čaroben ples črnih mož z brlečimi lučicami v temni noči. Mladež je odpela naposled cesarsko pesen in odkorakala z rudarji vred po trgu, čegar ulice so bile lepo razsvetljene. Dne 9. kimovca zjutraj je cesar ogledoval urade, dočim je bila cesarica pri sv. maši, katero je daroval slovenski pesnik, dekan dr. Levičnik; potem sta se odpeljala, dovolivši Ziljanom, da ju smejo spremljati na konjih pod vodstvom župana smrškega, Izepa, po domače Merfarja; zbralo se je bilo 95 fantov na čvrstih konjih iz vseh sosednih vasij pri slavoloku v Smrčah, vsak z belo zastavo. Tam se je poklonilo cesarostima tudi 80 belo oblečenih deklet; jedna med njimi je bila nevesta, druge njene družice. Izep je bil ukazal konjikom ostati za vozom cesarskim, a cesar je velel: »Polovica jahačev naprej!« Tako so mu dopadli brhki fantje, in zdaj so jahali pred kočijo in za njo, da se je kar kadilo. Ves izprevod je hitel skoz Gorje, kjer je župnik Matija Majar stal s svojimi župljani pri slavoloku s slovenskim napisom, potem skoz Dravljane, Drašče, Strajovas na Vrata. Povsod so klicali ljudje »živio«, grmeli so topiči in doneli zvonovi vseh cerkvá, celó zvonovi Marijine cerkvice na Dobraču so milo peli vmes — a zvonili niso nikjer, nego po stari šegi, kakor ob velikih slavnostih, natrkavali so v mnogovrstnih melodijah.

Na Zilji so tačas začeli graditi nov most čez Ziljico, zadnje delo pri novi cesti iz Trbiža v Beljak, in izkopani so bili že jarki za stranske zidove. Tu je bil postavljen oltar, poleg njega pa pod »nebesom« prestol za cesarosti, okrog in okrog obdan od sedežev za mnogoštevilno občinstvo, ki se je zbralo k slavnosti polaganja temeljnega

kamena za most. Škof krški, Vojteh Lidmanski, opravil je cerkvene obrede ob navzočnosti mnogih duhovnikov; potem je prijel cesar za srebrno kladivo in udaril trikrat na kamen; to je storila tudi cesarica — sredi venca zalih Ziljank, ki so tu vzele slovo od cesarosti; vrnili so se tudi fantje Ziljani, pozdravljajoč odhajajoči veličanstvi s krepkimi živioklici in vihteč zastave.

Potujoč mimo Podkloštra proti Beljaku je podaril cesar ubogim pogorelcem iz Susalič bogat dar. Hitro je prispel skoz Beljak in mimo Wernberga že v mraku k Vrbskemu jezeru, ob katerem je bilo v Vrbi, Porečah in drugod lepih slavalokov, z ribiškimi orodjem okrašenih. Po jezeru so plavale ladije, okrašene in razsvetljene z živobojnimi svetilkami; žarelo je tudi mnogo lučic na hišah ob jezeru, nad jezerom proti jugu pa si videl vrhove Karavank, in na vsakem vrhu — tam od mogočne piramide Jepine pa do širokoplečega Obirja — plapolali so kresi. Čim bolj se je temnilo, tem živahnije je postajalo na jezeru; iz čolnov so vršele zvezdnim utrinkom jednake žareče krogle proti nebu, gori se razpočile in vsule celo ploho majhnih lučic dol na jezersko plan; drugod je šumelo hitro vrteč se žareče kolo, lesketajoč se v krasnih bojah in iskre pršeč na vse strani. Na tisoče ljudij pa je stalo ob jezeru, divče se tej krasoti in pozdravljajoč cesarosti, dočim je grmelo z bližnjih hribov iz sto in sto topičev. Ob polosmih zvečer je dospel cesar zopet v krasno in okusno razsvetljeni Celovec.

Dne 10. kimovca se je poslovil pri slavaloku poleg Sv. Petra od župana celovškega in nadaljeval potovanje proti vzhodu skoz mnogoštevilne slavaloke, pozdravljan in priljudno odzdravljajoč. V Velikovcu so se mu poklonile občine Podjunske doline, pri Spodnjem Dravogradu pa škof Slomšek.

Slavnostno je bilo daljno potovanje po dolini ob Dravi po Štajerskem. Od koroške meje do Maribora je bilo postavljenih 20 slavalokov; vsi brodovi na Dravi so bili ovenčani, pri slavalokih pa so stali delavci, brodniki, rudarji itd. z znaki svojega dela.

V Mariboru je bil sèvéda sprejem slovesen. Zvečer so napravili bakljado in podoknico cesarostima; slovenska dekleta v narodni noši so pela slovensko cesarsko pesen, potem »Zvonikarjevo« in nekaj drugih pesmic. Drugi dan so pozdravili cesarosti pred bolnišnico zopet s slovenskimi pesnimi, pred kadetskim zavodom pa je 140 fantov z murskega polja na čilih konjih klicalo »živio« cesarju in potem jahalo mimo

njega. Fantje iz vsake vasi so imeli belomodro-rudeče zastavice z grbom domače vasi.

Prek Gradca sta se cesarosti vrnili na Dunaj, uverivši se o zvesti in srčni udanosti prebivalcev dežel, ktere sta prepotovala. A privoščila sta si samo kratek počitek, kajti že sredi listopada sta nastopila novo in daljšo pot v gorko Italijo, vzemši s seboj malo Zofijico.

Dne 17. listopada sta cesarosti stopili na kranjsko zemljo pri Trbovljah, kjer ju je pozdravil guverner grof Chorinsky z zastopniki stanov, duhovščine itd. Cesar je odvrnil, da rad vidi in pokaže cesarici deželo, ki mu je tako zvesta. V Litiji je celó izstopil in šel med ljudi. Ob 9. uri zvečer je dospel med grmenjem topov z grada na ljubljanski kolodvor. Ko je bil cesarosti pozdravil župan, stopi zala deklica pred cesarico, pokloni se ji v imenu otrok kranjskih, dostavljajoč: »O daj, daj, da mater Te imenujemo, saj ni sladkejšega glasú od tega;« potem ji izroči šopek, ovit s trakom iz bele svile, na njem pa je bilo zapisano: »Presrčno ljubljeni materi — otroci Krajne.« Cesarica je očarala vse z milobo in prijaznostjo svojega vedenja. Potém sta se peljali cesarosti v mesto skoz slavaloke v arabskem slogu. V dvorcu so se poklonili razni dostojanstveniki; dasi truden, dovolil je vendar cesar mnogo avdijencij še isti večer. Nato je prišlo 200 dijakov gimnazijcev z bakljami; razvrstili so se pred dvorcem, in iz 70 mladih grl je zadonela slavnostna pesen, nalašč za ta večer zložena in uglasbena. Nazadnje se razvrstijo dijaki tako, da so tvorili zvezdo, v njej pa so bile iz bakelj sestavljene začetnice imen cesarja in cesarice. Odpevši cesarsko pesen, so odkorakali.

Dne 18. listopada se je vršilo ogledovanje zavodov in vojakov, zvečer pa se je zasvetila Ljubljana v nebrojnih lučicah; na šentjakovski cerkvi jih je žarelo menda 8000, na škofiji 3000; po Ljubljani so se vozili Krakovčanje in Trnovčanje v okrašenih čolnih, prepevajoč narodne pesni. Ta kras je veljal posebno cesarici, ki je praznovala drugi dan — 19. listopada — svoj 19. god.

Taka čast še ni bila doletela bele Ljubljane; zato je slavila ta dan tudi kot praznik. Zaprte so bile vse prodajalnice, in ljudje so hodili praznično oblečeni, da bi dali dušek čutilom, ktera je opeval Lovro Toman:

»Kaka v godu Tvóm nam čast dospela,
Strune moje rade bi skazale;
Pa radosti mi je duša vjeta,
Moje strune revne so zastale;
Le da Bog Te živi mnoga leta,
Strune moje bodo v vek pevale.«

Po slovesni sv. maši v uršulinski cerkvi, kjer je bil tudi cesar, defilovalo je vojaštvo, zbrano na Kongresnem trgu. Slavnostni ta dan je sklenil stanovski ples v kazini in drugo razsvetljava mesta.

Dne 20. listopada je odpeljal vlak cesarja in cesarico iz Ljubljane, kjer sta zapustila bogata darila dobrodelnim zavodom, v Trst. Tu sta se mudila nekaj dnij, potem pa nadaljevala pot v Benetke, kjer je dvor ostal črez novo leto. Benečanje so cesarostima priredili prekrasne slavnosti; posebno znamenita je bila »regatta« na »Canal grande«, t. j. dirka benečanskih čolnov popolnoma v slogu iz dobe nekdanjih dožev beneške republike.

Dne 2. grudna je cesar skazal veliko milost Benečanom; vrniti je ukazal imetje Benečanom in Lombardom, ki so bili zbežali zaradi političnih zločinov in se tako umaknili kazni. Kdor se je hotel vrniti, bilo mu je le vložiti prošnjo, in smel se je vrniti, ne da bi mu se bilo bati kazni; kdor je bil že obsojen, izpustili so ga. Viteški vladar je hotel s tem pokazati, da je pozabil in odpustil, kar se je bilo zgodilo proti njemu in Avstriji.

V Benetkah je cesarosti pozdravil maršal Radecki kot vrhovni cesarski namestnik v laških kraljestvih cesarjevih; prišel je bil mnogo prezgodaj na Piazzeto, in bil je ganljiv trenutek, ko se je starček odkril in je mladi cesar na kopno skočil in iskreno stisnil roko onemu, ki mu je otel to zemljo v tako hudih bojih. Cesarica mu je tudi podala roko, ktero je poljubil maršal, a govoriti ni mogel niti besede, tako ga je prevzel ta trenutek. V cesarjevem dvorcu ga je moral cesar prav primorati, da se je vsedel, in obsedel je med »cerklom«, t. j. med pogovori cesarja z navzočo gospodo, mirno na svojem stolu in ni govoril nič, a cesarjev brat, nadvojvoda Ferdinand Maks, stal je za njim liki telesna straža maršalova.

Beneški patrijarh je zahvalil cesarja za svobodo, ki jo je vrnil cerkvi, a cesar je odgovoril: »Kar sem storil za katoliško cerkev, storil sem, da izpolnim svojo dolžnost, in rad bom storil vse, kar morem storiti za njo. Ponašam se s tem, da morem biti varuh cerkve.« Pozval je pa duhovščino, da naj budi in krepča v srcih prebivalstva čut zvestobe do cesarja.

Iz Benetek se je cesar peljal enkrat v Pulj, kjer je položil med imenitnimi svečanostmi temelj vojni orožnici; s tem se je začela nova doba za avstrijsko vojno bro-

dovje. Glavno pristanišče niso bile več Benetke nego Pulj, in mornarica je izgubljala vedno bolj poprejšnji zgolj italijanski značaj, kajti naslanjala se je čim dalje bolj na večinoma slovanski živelj ob vzhodnih bregovih Jadranskega morja; na Italijane se ni bilo zanašati. Vodil pa je mornarico iz stare dobe v slavno novejšo dobo cesarjev brat Ferdinand Maks, ki se je popolnoma in z vso iskrenostjo svojega visoko letečega duha posvetil mornarstvu. Odpravil je vlevanje v laškem jeziku in ukazal, da vlevajo nemški. Kmalu so jeli tesati tudi oklopnice in ladije na par, dasi se je temu nekaj časa upiral admiral Dahlrup.

Iz Pulja se je vrnil cesar v Benetke in je potoval dalje v srce Lombardije, v slavni Milan, kamor je vzel s sabo bogati zaklad milosti in pozabljenja. »Pozabil sem, kar je minilo,« rekel je županu milanskemu, in v dokaz temu je pomilostil brezpogojno vse politične zločince. Kdor je bil v ječi, dobil je svobodo; vse preiskave so morale nehati. Se več! Občinam je popustil dolgove, odkazal je velike svote za stolno cerkev milansko, za javne vrtove, za gledišče itd. Premenil je tudi vladanje tega kraljestva; da bi stanovalcem dokazal, da jim zaupa, imenoval je lastnega brata svojega, nadvojvoda Ferdinanda Maksa, za guvernerja, dočim je vojaško oblast izročil grofu Gyulayu; obema pa je naročil, da naj storita vse, kar more pospeševati blaginjo dežele.

Stoprav zdaj je uslišal prošnjo maršala Radeckega, ki je bil že opetovano prosil za umirovljenje; novi prošnji devetdesetletnega trudnega starčka se ni mogel več ustavljati in ugodil ji je s tem-le pismom: »S tisto globoko vestnostjo in zvesto udanostjo, s katero ste se odlikovali v dobi 72 službenih let kot nedosežen vzgled vojski, slikali ste mi pri mojem prihodu v lombardsko-beneško kraljestvo s plemenito odkritosrčnostjo breme svoje visoke starosti in me zajedno prosili, da Vas rešim službe vojnega poveljnika in generalnega guvernerja. Jaz sem se tej prošnji s preglobokim obžalovanjem samo zato udal, ker upam, da vidim ohranjeno Vaše, meni tako drago, slavno življenje še za vrsto let v neskaljenem zdravju, ako Vas oprostim tolikega uradnega bremena.« Na izbiri mu ponuja cesar več svojih gradov, češ, »da mi bo mogoče, posluževati se Vašega modrega mnenja in izkušenega sveta. Ostanite še dolgo moji vojski živi vzor naše slave, in uživajte v svojih lastnih prekrasnih spominih plačilo za minuloost, tako bogato

na slavnih delih, ljubljani in češčeni od mene in vseh avstrijskih src.«

Cesar je posetil grofa Radeckega v Veroni; dolgo sta govorila med sabo sama. Ko sta prišla iz sobe, poznalo se jima je, da sta se oba — jokala. Sploh je pokazal cesar vrlemu starčku, da ga časti in spoštuje kot vladar in ljubi, kakor ljubi sin očeta.

Stoprav začetkom sušca leta 1857. sta se napotila cesar in cesarica domú in sta dospela 8. sušca v Gorico, v kateri se je zbrala isti dan ogromna množica deputacij iz cele dežele v narodnih nošah. Počastili so tudi tu vladarsko dvojico z bakljado in razsvetlavo, s transparenti v več jezikih; med njimi si čital na Travniku blesteči napis: »Za Vaju, cesar, cesarica — plami ljubezni vsa Gorica.«

Po tem potovanju po svetlem svetu sta stopila tudi v podzemski svet naše zemlje, potujoč mimo Postojine, kjer ju je pričakovalo 2000 ljudij dne 11. sušca.

»Glej, ta svet je mojega srca svetla podoba! Skrito, kamenito se zdi, v njem pa je čutja procvet, V njem resnica, ljubezen, pogum, zaup in zvestoba; Moj je največji zaklad: Vama zato ga odprem, Da ob slavnem povratku skažem veselje dostojno.«

Tako je pel Lovro Toman, v »domu« pa se je blestel napis: »Dalje kot solnčni žarki spremlja ljubezen ljudstva Franca Jožefa in Elizabeto.« Postojinska jama je bila čarobno razsvetljena s 16.000 lučicami in bengaličnim ognjem; v »plesni dvorani« je svirala idrijska godba slovenske pesni. Guvernêr je prosil cesarja, da se sme zvati »Belvedere« po njem in cesarici, kar je cesar dovolil — in takoj je vzplamtel napis: »Franca Jožefa in Elizabete jama.« V daljavi razsvetljuje bengalični ogenj jamo, dočim zapisujeta cesar in cesarica svoji imeni v spominsko knjigo. Na »Kalvariji« pa je zbral Gregor Rihar pevce bogoslovce, in zapeli so tam gori »Stabat mater« tako veličastno, da je pretreslo petje vsako srce.

Do Postojine sta se vozila s kočijo, ker dalje še ni bila dodelana železnica. Odtod proti Dunaju pa je hitel z njima železni konj. Samo tu in tam je bil kratek odmor, a še ta je bil včasih posvečen uradnim poslom, na pr. v Ljubljani, kjer se je cesarju poklonil Miroslav Vilhar z deputacijo, proseč, da se naj nujno pregleda zemljiški kataster; cesar je odvrnil, da pozna zdaj deželo, in da ne bo pozabil te zadeve.

Žal, da ni obrodilo potovanje cesarjevo zaželenega sadu na Italijanskem; milost njegova ni mogla premagati revolucijskega

duha, ki ga je vzbudila in gojila tista stranka, ki je hrepenela za združenjem cele Italije v jedno kraljestvo, ali tudi v republiko. Rovali so in rovali domačini in rovarji vse Italije na Lombardskem in Beneškem, podpirala pa jih je krepko vlada sardinska. Oseba cesarjeva si je pridobila očitno spoštovanje Lahov, ostali so pa vendar le sovražniki Avstrije.

Sijajno je bilo tudi potovanje cesarostij po Ogerskem takoj po vrnitvi iz Italije. Tudi tej deželi je zasijalo jasno solnce vladarjeve milosti; saj je šel tudi tjakaj, da vidi ves narod, da je cesar pozabil in odpustil ne samo ogerskim, nego političnim zločincem vseh dežel. Vrnil je zaplenjena posestva, dovolil, da se smejo vrniti beguni, popustil zaostale dolgove na davkih, odpravil davek za popravo kraljevega gradu v Budi, in kar so bili že v ta namen nabrali denarja, odkazal ga je za druge namene v deželi. Velike svote je posvetil za dobrodelne zavode, na pr. za zgradbo blaznice, za kmetijstvo itd.; ukazal je, da morajo biti odslej vsaj dve tretjinki vseh uradnikov na Ogerskem domačini. Smrt male Zofije je prekinila potovanje cesarostij; cesar je na jesen sam nadaljeval pot in se vrnil meseca kimovca v Laksenburg.

Kako je cesar častil Radeckega.

Nobenega generala ni cesar Franc Jožef tako spoštoval, kakor »očeta« Radeckega, ki je služil že štiri cesarje, predno je nastopil vlado naš cesar, pod katerim se je stari maršal vzpel do vrhunca svoje slave. Čitali smo že pismo, s katerim ga je cesar nagovoril s tistim spoštovanjem, katero čuti sin za svojega očeta, in to spoštovanje mu je ohranil cesar do konca. Ni ga odlikoval samo z najvišjimi redi, ni mu poslal samo svoj lastni veliki križec reda Marije Terezije, nego skrbel je tudi gmotno, da se mu je bolje godilo, kajti maršal ni bil nikdar v brezskrbnih gmotnih razmerah. Cesar mu je kupil na pr. grad Podturn pri Ljubljani, in maršal je sprejel s hvaležnim srcem ta dar ter obetal kranjskim stanovom, da se hoče »iz posebne ljubezni do vrle kranjske dežele in do Ljubljančanov, ki so bili vedno zvesto udani presvetli cesarski hiši«, naseliti Podturnom. Zato je grad zeló popravil in olepšal vrt; tistim, ki so svetovali, naj zagradi pot mimo grada, rekel je: »Kaj pa še! Čim rajši hodijo Ljubljančani semkaj, tem ljubše mi je.« Tudi grajščina tržiška je bila dolgo časa lastnina Radeckega.

Ko je leta 1852. prosil za umirovljenje, vrnil mu je cesar prošnjo in pisal, da se je baš pred kratkim uveril, »kako čil je na duhu in telesu, in kako vedno jednako izvrstno« izvršuje svoje posle. »Jaz razumem popolnoma, da si po 68letnem trudapolnem in slavnem službovanju želite mirú, kterega ste tako zelo vredni. Vendar Vas prosim, dragi grof, da mi posvetite i nadalje svoje zares nenadomestno poslovanje, saj Vam rad privoščim vsak odpočitek, ako ste ga pri sedanjem zdravju morebiti potrebni.« Dovolil mu je na pr., da se sme voziti v kočiji, ker je Radecki tožil, da mu ne dé dobro, če mora jahati. Črez nekaj let je vendar ugodil prošnji 90letnega maršala, pustil mu je pa vse častnike, ki so služili doslej pri njem, da ne bi čutil starček nikake izpremembe, in ko je zatisnil oči »oče« Radecki, izpolnil mu je cesar tudi zadnjo voljo: poplačal in obdaroval je častnike, ki mu jih je priporočil umirajoči junak, in skrbel je za vzgojo vnuka njegovega. Cesar je spisal pokojniku sam najlepši smrtni list, vojni ukaz, v katerem se je s presrčnimi besedami spominjal nesmrtnih zaslug pokojnikovih. Dne 17. prosinca leta 1858. so pripeljali mrliča na Dunaj v orožnico, odtod drugo jutro na »glasij«, na veliko trato, ki je bila tačas še med obzidjem notranjega mesta in predmestji; tu je bila zbrana vsa dunajska posadka, in poveljnik ji je bil — cesar sam. Bil je nepozaben prizor, ko je viteški cesar potegnil sabljo, obrnil se k vojakom, velevaljoč jim, da prezentujejo puške, potem pa sam obrnil sabljo k tlom in tako izkazal mrtvemu služabniku čast, ki jo izkazuje častnik svojemu poveljniku. Ko so se nagnile tudi vse zastave in je godba zaigrala Radeckega žalobno koračnico, tu ni ostalo nobeno oko suho. Odtod so peljali krsto v cerkev sv. Štefana in svečano blagoslovili truplo. Cesar je spremljal mrliča potem — vedno na čelu vojakov — do kolodvora severne železnice. Tam je bilo zbranih 20.000 vojakov s petimi baterijami; na cesarjevo povelje so ustrelili pešci in topničarji, on pa je zopet nagnil sabljo, z mokrim očesom zroč za krsto Radeckega.

Železnica je odvedla mrliča v Wetzdorf; tam je bil maršalov prijatelj Parkfrieder pripravil čudno pokopališče Radeckemu. Pod visoko piramido je sezidal rakev zanj, okrog pa postavil nad 200 soh in kipov slovečih vojakov. Tú vidiš na pr. kipe narednika Denkela, korporala Kušlana (17. polk) in kirasirja Geigerja iz spodnjega Štajerja; na

bronasti plošči na posebnem stebru pa so zapisani vsi častniki, ki so si pod Radeckim zaslužili red Marije Terezije, in med njimi čitaš tudi ime našega Andreja Čehovina.

Tú sem so pripeljali Radeckega, in tudi semkaj je prišel cesar Franc Jožef z nadvojvodi ter spremil mrliča iz kapelice v rakev. Potém je vprašal Parkfriederja, ali mu ne bi prodal te »gore junakov«. »To težavno, pa meni drago mesto ni na prodaj za nobeno ceno,« odvrnil je blagi mož, ki si je bil s trdim delom ustvaril to bogastvo. »Če pa blagovoli cesar »goro junakov« z vsemi spomeniki sprejeti kot domoljuben dar, polagam srčno rad lastninsko pravico pred Njega Veličanstvo.« Cesar je sprejel darilo ter je »gori junakov« z rakvijo Radeckega in tudi s kipi slovenskih junakov vred najmogočnejši varuh.

Iz narodnega življenja Slovencev.

Presvetli naš cesar slavi petdesetletnico svojega vladanja, Slovenci pa slavimo zajedno petdesetletnico svojega narodnega probujenja in življenja.

Ko je pred devetdesetimi leti pel Valentin Vodnik:

»En zarod poganja,
Prerojen, ves nov«,

tedaj se Slovenec še ni zavedal, da je njemu dal Bog materin jezik za kaj boljšega in imenitnejšega, kakor le za navadno domačo rabo. Slovenec je mislil, da že mora tako biti, da je njegov jezik dober samo za domače pogovore med priprostimi ljudmi, ali da mu v njem ukazujeta gospod in birič. Nič se ni izpodtikal nad tem, če mu je gosposka dala v roko pisma nemška, kedar je postal gospodar, ali se izučil za rokodelca, ali če je dobil »urbarske« bukvice, ali krstni list itd. v jeziku, ki ga ni umel, in torej niti vedel ni, kaj je pisano tam notri. Nič se mu ni zdelo narobe, da mu mučijo otroka v šoli, vbijajoč mu namesto koristnih nauk nekaj drobtinic tujega jezika v glavo, ki so mu takoj izpadle zopet iz glave, ko je domá prijel za plug in sekiro, in ni potém znal ne čitati in ne pisati niti v tujem, niti v materinem jeziku. »Mora že tako biti,« mislil si je tudi, če je prišel fant iz domače vasi v mesto, v latinske in nato v visoke šole ter postal velik gospod, pa potém govoril samo v tujem jeziku.

Slovenec je potrpežljiva duša; zato je dolgo bilo le malo sinov našega naroda, ki so se vzpeli do višje omike in vendar niso pozabili, da jih je dobra mati učila

»očenaš« v slovenskem jeziku. Pa število teh sinov našega naroda se je, če tudi počasi, vendar množilo; bili so imenitni zdravniki, sloveči učitelji; bili so škofje po volji božji, a ostali so zvesti sinovi svoje matere, svojega naroda, in bolelo jih je srce, ko so videli, kako malo spoštujejo rojaki besedo materino. Ko je dr. Janez Bleiweis začel izdajati v Ljubljani »Novice«, začel je marsikdo upati, da se bodo izpolnile pesnika Franca Prešerna proroške besede:

»Vremena bodo Kranjcem se zjasnila,
Jim lepše zvezde kakor zdaj sijale.«

Upati so začeli zvesti sinovi matere slovenske, da ne bodo več najboljši bratje pozabili, da jih je rodila mati slovenska, in da ne bodo pomagali več množiti slave in moči sosednih narodov, nego da bodo izkušali izobražati in osrečevati lastne brate z bogatimi zakladi svojega duha. Segle so tudi priprostemu človeku v srce besede škofa Antona Martina Slomška, ki je rojake pozival, da naj čuvajo dve svetinji: vero katoliško in besedo materino, kajti jezik materin je »jedina pot do omike celega naroda«. Pač more pojedinec zajemati iz bogatega zaklada tuje narodnosti, celi narod pa tega ne more, kakor »ne more lipa nikdar roditi želoda«, ali kakor je primerjal nekdo drug omikani narodov jezik »reki, ki nosi na dnu zlato zrno narodove omike«. Sam blagi nadvojvoda Ivan je nekoč rekel odbornikom kmetijske družbe kranjske: »Prav imate, da obdelujete svoj domači jezik, domače šege in domače kmetijstvo; obdelujte vse to prav pridno, in tako bo vse šlo dobro.«

Zato si je stekel neizmernih zaslug ne samo za kmetijstvo, nego za občni napredek našega naroda Janez Bleiweis, ko je začel med rojake pošiljati »Novice«, okrog katerih je zbral toliko vrlih mož, ki so bili blagonosni učitelji narodu, delčč mu kruh duševne omike in napredka v kmetijstvu.

A majhna je še bila ta družina požrtvovalnih mož, katerih truda mnogi niso hoteli ceniti. Na enkrat pa pride vihar leta 1848. in pretrese tudi naš narod in ga potegne v mogočni tok novih mislij in načrtov. Zdaj je nastopila velika nevarnost za naš narod. Na zapadni meji in ob morju je švignil plamen revolucije na Laškem proti nebu, na vzhodni meji se je hotel Madjar odtrgati od Avstrije, na severu pa so kovali novo zjedinjeno ali veliko Nemčijo, ki bi naj pogoltnila vse avstrijske dežele, ktere so bile nekdanj zvezane z Nemško. Hoteli so raztrgati Avstrijo, nenemške njene

narode, Čehe in Slovence, pa narodno usmrtiti. Zdaj ni bilo več časa, da bi tiho gojili samo svoj mili jezik, zdaj je moral podati Slovenec roko bratom Slovanom na jugu in severu ter izreči glasno in odločno, da hoče braniti Avstrijo in svojo zemljo. Ko so jih vabili v nemški državni zbor v Frankobrod, rekli so Čehi odločno, da nimajo nič opraviti zunaj Avstrije, in njim so pritrdili i Slovenci, ki niso hoteli voliti poslancev v nemški zbor. Le mala peščica kranjskih nemških rojakov je izbrala poslance, ki so šli v Frankobrod. Slovani pa so bili s Francem Palackim uverjeni, da bi morali Avstrijo ustvariti, če bi je ne bilo. Posvetovati so se hoteli z drugimi Slovani na velikem slovanskem shodu v Pragi, ki pa ni mogel mirno dokončati svoje naloge; praška ustaja je naredila shodu konec. Pač pa so slovenski poslanci marljivo sodelovali v prvem avstrijskem državnem zboru na Dunaju in v Kromerizu, vedno stoječ v vrstah tiste stranke, ki se je bojevala za neodvisno in mogočno Avstrijo, pa za narodno enakopravnost, t. j. za to, da se jeziku vsakega naroda dá popolna veljava v uradih in šolah, kakor v javnem življenju. Domá pa so delovali za isto misel v političnih društvih v Gradcu, Ljubljani, Trstu itd., zlasti pa v »Novicah«, katerim so se pridružili še drugi listi. Narodne straže in pevska društva so pomagala seme narodnega probujenja krepko širiti med narodom. Tako je leto 1848. probudilo tudi Slovence, da so se jeli zanimati za javna vprašanja, za politiko, za novo osnovo Avstrije in za naprave, potrebne Slovincem, da morejo živeti svobodno narodno življenje, iz kterega morec vzkliti blagor narodu in postati Slovenec tem čvrstejša opora Avstriji in cesarju na južni meji. Noben narod pa ni gojil tako skromnih želj, kakor naš narod; najvišje so se vzpeli tisti, ki so se navduševali za zjedinjeno Slovenijo, t. j. za združitev vseh Slovencev v jedno samo kronovino; vedno pa jih je navdajalo trdno zaupanje v cesarja in vlado, saj

»Vsakemu dati je glas Tvoj, kar je spodobno, pravično,

Delo to kratko ne bo, lahko si misliti ni.

Trdno zanašajo v Te pa se ljudstva, da boš ga dovršil,

Srce je blago Ti v last, duha junaškega imaš. Tebi Pravičnega ime naj bode, ko Mili je prednik.«

(Podlipski.)

Prišla je kmalu sicer doba absolutizma, v kateri narodno gibanje ni bilo tako svobodno, kakor leta 1848. in 1849.; a rodoljubi slovenski, ki so tudi v mesecih kratke

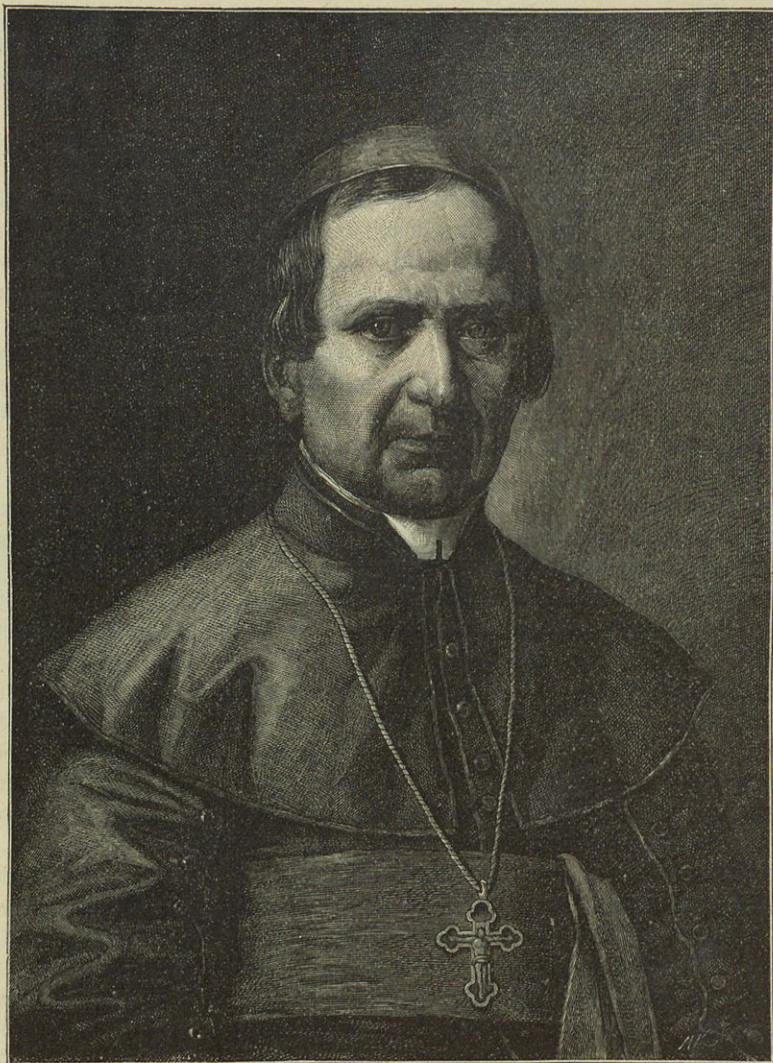
ustavne svobode povzdigovali svoj glas samo zato, da so poučevali in mirili narod, ne pa ščuvali in dražili, imeli so tudi v dobi absolutizma svobode dovolj, da so nadaljevali začetno delo, če tudi ne na politično stran, tem bolj pa na polju narodne prosvete. Temu delu je i nadalje posvečeval Bleiweis predala »Novic«, poleg njih je »Zgodnja Danica« gojila nabožno slovstvo, »Šolski prijatelj« je zastopal načela izboljšanega poučevanja, »Glasnik« pa je zbiral nadarjene mlade pripovedovalce okrog sebe. V oni dobi so začeli gojiti i društveno zabavo in petje v društvih, sprožili so ustanovitev posebnega slovenskega gledišča v Ljubljani, toda ta misel je kmalu zaspala, dasi so žemnogi rodoljubi bili podpisali delnice; za narodno gledišče še ni bilo dovolj narodnega občinstva.

Godni še tudi takrat nismo bili za to, da bi osnovali društvo, ki bi pošiljalo med narod učene knjige. Zatorej je padla beseda za osnovo slovenske »Matic« leta 1850. še na nerodovitna tla, toda zrno je tam obležalo in otelo kaljivost do ugodne ure. Poskusi, ki so izpodleteli, pokazali so le, kar uči vsakdanja izkušnja, da ne gre začeti hiše graditi pri strehi, ampak da ji je položiti najprej trden temelj sredi slovenskega naroda. Tudi narodna omika je tak dom, in blagor nam, da nam je poslalo nebo moža apostolskega duha, ki je deloval v smislu ukaza Zveličarjevega: »Idite in učite vse narode.«

Ta mož je bil vladika Anton Martin Slomšek.

Njemu je bil poklic učiteljstva pojem jako obsežnega pomena; zato se ni omejil na učiteljstvo v svojem svetem poklicu, nego si je zgodaj izmislil veliko, ves narod, vse stanove, može in mladino obsegajočo usta-

no; izmislil si je društvo za izdavanje dobrih slovenskih knjig, kajti »pri srcu ga je bolelo pomanjkanje za ljudsko izobraženje pripravnih knjig«. Prvi poskus se mu ni bil posrečil, a to ga ni preplašilo »delati v čast božjo in v blagor tistega ljudstva, med kterega ga je previdnost božja postavila. Naše vodilo bodi: »Malo govoriti, veliko delati, vse trpeti.« Vedoč, da je »dobra

Knez in škof Anton Martin Slomšek.

(Iz knjige »Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild«.)

knjiga najboljši prijatelj«, osrčil je Andreja Einspielerja v Celovcu, da je zbral vrle može in z njimi napravil osnovo za »društvo, ktero bode knjige za Slovence izdajalo in jih med njimi razširjevalo«. Združili so se v lepi namen učitelji narodovi, duhovni in posvetni, in sicer duhovniki Andrej Einspieler, Fran Zorčič, Jožef Rozman, Dragotin Robida, Matija Majar in Balant

Lesjak, pa učitelja Anton Janežič in Gregor Sommer. V tej družbi se izraža najjasnejše jedro in smoter narodne ideje pri nas: nova družba je bila posvečena prosveti, prosveta pa je namen narodnega gibanja našega; in ker je bilo tako, tedaj ni čuda, da so novi družbi kumovali gospodje, katerih življenju je razširjanje prosvete med narodom bila vsakdanja naloga.

Dne 27. malega srpana leta 1851. so povabili oni gospodje rojake v kolo nove družbe, saj »gre za sveto vero, za lepo zadržanje, za pravo, pa večno srečo človeštva... Društvo ima skrbeti, da se krščanski in pobožni duh, zaradi česar slovenski narod povsod in že od nekdaj slovi, obvaruje in utrjuje. Društvo ima skrbeti, da se ljudem, ki se bodo v šolah mnogo lepih reči naučili in potem tudi radi čitali, dobre in koristne knjige v roke dajejo, da jim ne bode treba po slabih in prepovedanih knjigah popraševati in segati... Društvo pa bode pri vsem tem pomagalo, da mi svojo književnost in jezik olepšamo in obogatimo in tako tudi slovenski narod na višjo stopinjo krščanske omike in prave sreče in časti povzdignemo... Zatorej se lotimo tega svetega dela s trdnim zaupanjem na Boga, na pravično in žlahtno našo reč, na ljudi dobrega srca in na slovenske domoljube!«

Blagoslova božjega ni manjkalo družbi, ki je razdelila že leta 1852. prvih 3925 knjig svojim 785 udom; prva knjiga je bila povest »Blagomir puščavnik«. Vlada je potrdila društvo dne 28. velikega srpana leta 1853., krstili pa so je za »Društvo sv. Mohorja«, po imenu prvega blagovestnika na Slovenskem, učenca sv. apostola Petra samega. Še vidnejši je bil razvitek tega društva, ko se je isto leta 1860. izpremenilo v bratovščino sv. Mohorja, katero je potrdil sv. oče Pij IX. dne 18. velikega travna leta 1860. in ga obdaroval z bogatimi odpustki. Zdaj je stopila družba popolnoma na cerkvena tla, na teh pa se je kmalu dvignila do nepričakovane visočine, podobna krepkemu drevesu, ki obsenčuje vsako slovensko vas, dà, skoro sleherno slovensko hišo in koč, kot občudovani dom prosvete, na čegar čelu se blišči napis: Za vero, dom, cesarja!

V istem duhu, na isti podlagi in s sorodnim namenom je nastalo na naših tleh že leta 1855. tudi prvo katoliško društvo rokodelskih pomočnikov. Ustanovil je to društvo dr. Vončina v Ljubljani; za duh one dobe pa je značilna poteza, da so pozdravili mlado društvo tudi imenitni posvet-

njaki nerokodelci, na pr. ljubljanske deželne sodnije predsednik vitez Josch, ki je v lepem govoru slavil vzvišeni namen novega društva. Leto potem je prišel sam oče rokodelskih društev, Kolping, v Ljubljano in je prisostvoval pri blagoslovljenju društvene zastave, pozdravljen po načelniku bratskega društva celovškega. Da se je ustanovilo to društvo v glavnem mestu koroškem, za to gre velika zasluga možu, ki je spretno in neumorno deloval za duševni in gmotni napredek svojih bratov in tudi drugih so-deželjanov, Andreju Einspielerju.

Za narodno in cerkveno življenje našega naroda je bilo zelo imenitno, da so premestili sedež lavantinskih škofov s Korotana v Maribor. Lavantinska škofija je bila s početka skoro zgolj omejena na vzhodni del Koroškega; že leta 1786. pa so ji pridobili še druge dele Koroške in velik del Štajerskega, tako da je bila velika večina vernikov te škofije na Štajerskem. Kmalu se je pokazalo, da bode treba razdeliti koroške in štajerske katoličane z nova, in sicer tako, da se bo zadostilo tudi jezikovnim potrebam Slovencev. Nad 200.000 slovenskih vernikov je pripadalo škofiji sekovski (graški); pri vzgoji dušnih pastirjev za slovenske župnije pa niso skrbeli v Gradcu dovolj za to, da bi pošiljali k njim duhovnike, slovenščine popolnoma večče. Prišli so tja često možje, ki niso nikdar znali slovenski, ali pa so bili materin jezik še davno pozabili, ko so sedeli na klopeh čisto nemških šol. To je žalilo pobožne Slovence, čim bolj so se zavedali svoje narodnosti.

Zato je sprožil škof Slomšek zopet isto vprašanje, katero so sicer že poprej nekterikrat premišljevali, toda opustili zaradi premnogih težkoč: Lavantinskemu škofu bi bilo podrediti slovenski, sekovskemu pa nemški del Štajerskega. Nadškof solnograški Tarnoczy je izprevidel to potrebo, kajti sam je pisal, da zdaj ni več mogoče poslati Slovencem škofa, ki bi ne znal slovenski. »Narodna zavest se je vzbudila in zasluži že zato, da se ji ugodí, ker je ostala tako strogo v mejah postave. Solnograški nadškof bi se moral bati, da ne bi slovenskih vernikov hudo žalil, če bi jim ne uslišal želje, da smejo tudi oni slišati besedo božjo iz ust svojega škofa in mu osebno in zaupljivo izražati svoje prošnje.« Tega glasú slovenskih vernikov nadškof res ni mogel preslišati, saj se je oglasil že leta 1846., ko je postal Slomšek škof, leta 1848. pa so prihajale ogromne prošnje iz mariborskega okrožja v Solni grad.

Težave sevéda so bile velike; treba je bilo mnogo denarnih žrtev, a teh se ni zbal Slomšek. Če so mu jih naštevati, odgovoril je mirno, da je zaklad božje previdnosti neizcrpen. Ko je bilo določeno, da bode Maribor sedež škofije, prispevali so radi vsi z večjimi doneski: mesto z 20.000 gld., meščani z 11.000 gld., duhovščina z 10.000 goldinarji itd. Za duhovsko semenišče je namenil škof sam 20.000 gld. Žene in dekleta so se obvezale, da bodo olepšale stolno cerkev. Leta 1856. je odobril cesar predloge škofove, dne 20. majnika leta 1857. pa papež Pij IX. Dne 4. vinotoka leta 1858. se je poslovil

škof Anton Martin od svojih koroških vernikov, kisoprišli zdaj vsi pod krško škofijo. »Pozabite name, na moje nauke pa nikar ne pozabite nikdar,« zaklical jim je v slovo. Toda mnogo je bilo še truda in žrtev, predno je bilo urejeno v novi škofiji vse po volji in srcu škofovem. Največja skrb je bila zanj, da ustanovi duhovsko semenišče, češ, da »dobrih duhovnikov ne rodé matere, nego jih vzgaja semenišče«. V Sv. Andražu je bil tudi že ustanovil četrti letnik semeniški ter je sam poučeval slovenski in sam vodil duhovne vaje v domačem jeziku. Že leta 1859. pa je otvoril semenišče v Mariboru.

Spominjajoč se tedanjih škofov slovenskih, ne smemo pozabiti tudi škofa ljubljanskega, Antona Alojzija Wolfa. Izdal je blagi mož na svoje stroške drugi katoliški prevod sv. pisma (1856—1859) ter naročil v svoji oporoki glavnemu dediču, »Alojzijevišču«, da preskrbi Slovincem obsežen slovenski slovar — ne celih 100 let po rojstvu tistega, ki je duševni oče temu delu: Valentina Vodnika, čegar rojstveno stoletnico so slavili v Šiški leta 1858.

Še v drugem oziru se je pojavil v oni dobi krepek apostolski duh med našim

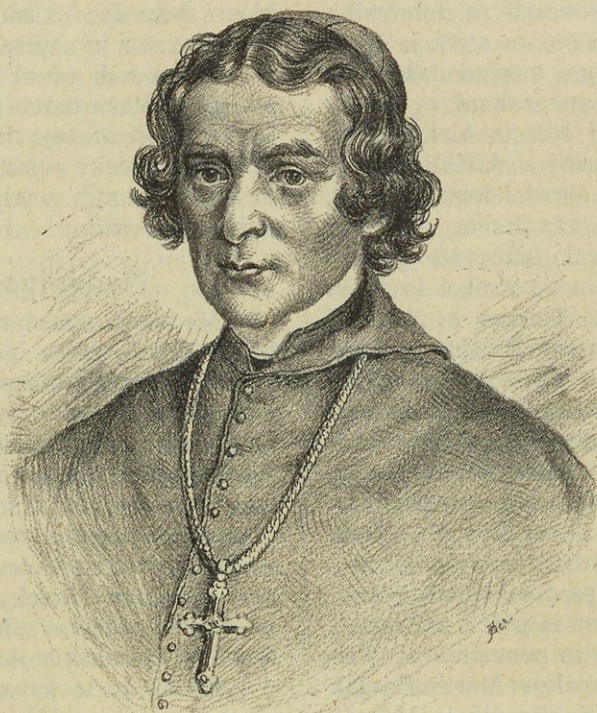
narodom: v delovanju mnogih požrtvovalnih misijonarjev med poganskimi narodi v Afriki in v Ameriki. Ponašati se moremo z možmi, katerih imena pozna širni svet: Baraga, Knoblehar, Pirec, Možgan. S ponosom smemo opomniti, da so baš naši duhovni rojaki posebno v daljni Ameriki bili tako goreči in modri delavci v vinogradu Gospodovem, da jih je mnogo povzdignil sv. oče za škofe. Prvi v tej vrsti je bil Friderik Baraga, sin imovitih roditeljev grajščakov, ki je zapustil domovino (leta 1830.) ter šel v Ameriko oznanjat evangelij divjim Indijancem; vendar pa ni pozabil

rojakov domá, kajti še v Ameriki jim je spisoval pobožne molitvene knjige. Svojim novim ovčicam je spisal molitvenike v njih materinem jeziku, ktere ga se je naučil tako, da je mogel sestaviti in pokloniti papežu slovnico in slovar tega jezika. Leta 1853. so ga posvetili za škofa v Marquetti. V tem svetem poslu je izdihnil blago dušo svojo leta 1868. Ob stoletnici njegovega rojstva so mu postavili častilci lep spomenik v župnijski cerkvi doberniški na Dolenjskem.

Kmalu za njim je šel v Ameriko »oče umne sadje-

reje« na Kranjskem, Franc Pirec, in je tam deloval kot pomočnik Barage in potem samostojno od leta 1835. do 1872., ko se je vrnil kot 87letni starček v domovino, kateri v naročje so izročili truplo njegovo leta 1880. Pozabil torej tudi on ni rojakov svojih; tudi on jim je spisal pobožne in koristne knjige, pa tudi spokorjenim Indijancem je preskrbel potrebnih knjig v ondodenem jeziku; da bi bolje širil vero v »velikega duha«, zdravil je ljudi; z očetovsko besedo pa se je trudil, ozdraviti jih domá in v Ameriki od hude kuge — žganjepitja.

Za Barago in Pircem je poslala naša domovina mnogo in mnogo gorečih ozna-

Fridericus.

Misijonar in škof Friderik Baraga.

njevalcev sv. vere v Ameriko; ti pa so tam zbirali okrog sebe poleg izpreobrnjenih Indijancev tudi katoliške naselnike, katerim se je pridružilo sčasoma mnogo slovenskih rojakov.

Manj srečni, nego slovenski misijonarji ameriški, bili so oni, ktere je sveta gorečnost gnala iz domovine med zamorce v Afriko. Bila jih je majhna četa, ki je šla pogumno in udano v gotovo in hitro smrt. Vodnik ji je bil Ignacij Knoblehar iz Škocijana na Dolenjskem (porojen leta 1819.). Ko se je seznanil z Barago, sklenil je za trdno, da postane misijonar. V Rimu v zavodu »Propaganda« se je izobrazil za duhovnika in misijonarja. Leta 1846. in 1847. je bival nekaj časa na Libanonu v sveti deželi, da se privadi podnebjju in seznanil z ljudmi; potem je potoval pol leta iz Aleksandrije v Kartum globoko notri v Afriki; tam je ustanovil papež sedež apostolskemu vikarju, ki bi oznanjeval vero zamorcem, skrbel za katoličane in pomagal uničevati grozno kupčijo z ljudmi, ktere so Arabci lovili in prodajali kot sužnje. Kartum se je zdel Knobleharju najprimernejši kraj; tam ostane ter postane kmalu duhovni voditelj. Z veliko težavo je zgradil hišico in kapelico, odkupil nekaj zamorskih sužnjev, zbral nekoliko zapuščanih otrok, poučeval in krstil jih. Potem je potoval dalje med divji narod Barcev; tja še ni bil nikdar prišel noben Evropec. Toda tam ni mogel nič storiti; ni imel ne denarja, ne pomočnikov, pač pa dosti nasprotnikov. Vrne se torej v Kartum in potem v Evropo, da bi tu nabral darov in pomočnikov. Pridružilo se mu je pet rojakov: Martin Dovjak iz Sv. Jerneja, Janez Kocijančič iz Mošenj, Matej Milharčič iz Slavine, Jernej Možgan iz Železne Kaple in Oton Trabant iz Pešice. Z njimi se je peljal na svoji ladiji »Zgodnja Danica« v Kartum; nekatere tovariše je pustil v Kartumu, z drugimi pa potoval dalje in ustanovil med Barci misijonsko duhovnijo, če tudi z velikimi težavami; zamorci so ga visoko spoštovali ter ga imenovali Abuna Soliman'. Med narodom Dinka je postavil Možgana za duhovnika in učitelja. Večkrat je šel obiskovat nove duhovnije; a tudi sam je poučeval in krščeval ter izkušal pomagati z veljavno svojo besedo. Podnebbe tam v Afriki pa ni ugajalo sinovom Slovenije; zdaj so imeli prestatati pekočo vročino, proti kateri so naši najhujši »pasji dnevi« še prijetni pomladanski dnevi; zdaj je zopet lilo, da je bilo groza. Hrane pa tudi ni bilo, ki bi bila ugajala našim rojakom;

često je bila trda še za hrano afriško, a ubogi misijonarji so morali preskrbovati tudi zamorcem hrane in povrh še tistim zamorčkom, ktere so jim zanikarni, na pol živinski stariši pošiljali v goste.

Ni čuda tedaj, da so v trudapolnem delu, pod afriškim podnebjem in pri afriški hrani, v boju z divjimi zamorci in zdivjanimi arabskimi in evropskimi trgovci opešali misijonarji; večinoma so pomrli že prvo leto. Knoblehar se je boril z boleznijo najdalje; leta 1857. pa se je moral vrniti v Evropo, da bi okreval in unel vernike za misijon. Prišel je pa samo v Neapolj, kjer je izdihnil blago dušo dne 13. malega travna leta 1858. Ime njegovo je zapisano v zgodovini misijonski; pa tudi učeni svet ga dobro pozna ter ga prišteva tistim pogumnim možem, ki so žrtvovali zdravje in življenje, da bi prodrli skozi afriške puščave v dežele zamorcev in zasadili v njih zemljo sv. križ, znamenje krščanske omike.

Nadvojvoda Ivan.

Marsikdo izmed nas je slišal v mladih letih, kako so se pogovarjali kmetje o »cesarju Janezu«; cesarja so ga nazivali blagega nadvojvodo Ivana, srednjega med brati cesarja Franca I. A ker so ga naši rojaki poznali vsaj po imenu, že to nalaga tudi nam dolžnost, da se spominjamo tega člana presvetle cesarske rodovine v tej knjigi; saj mu je tudi Slovenec dolžan več hvale, nego bi mislil človek, ako prebira knjige, ki govoré samo o njegovem delovanju v nemških planinskih deželah.

Ko se je iz krvavih bojov leta 1809. vrnil domú, naselil se je na gornjem Štajerskem in si tam napravil na Brandhofu vzorno kmetijo. Kupil si je tudi vinograd v Pikrah pri Mariboru in tam je tako gospodaril, da bi pokazal, kako je mogoče izboljšati gospodarstvo. Bil je mož preuljudnega vedenja; občeval je rad s priprostimi ljudmi, zanimal se za njih srečo in nesrečo ter jih kmalu navadil, da so mu ustmeno in pismeno potožili vse svoje bolečine. S priprostim narodom je stopil tudi v tesno zvezo, ko je vzel v zakon lepo Anko, hčer poštarja Plochela v Ausseeju. Zanimal se je za vse kmetske zadeve: za poljedelstvo in živinorejo, za sadjerejo in vinorejo, za davke in posle, za ceste in vinograde. Ustanovil je v Gradcu visoko šolo za tehniške vede, pa tudi za pospeševanje kmetijskih nauk. Bil je prvi načelnik kmetijski družbi štajerski, obrtnemu in zgodovinskemu dru-

štvu notranje-avstrijskemu; ustanovil in vodil je vzajemno zavarovalnico notranje-avstrijsko. Kot poveljnik inženirskega oddelka vojniškega so mu bili na razpolaganje izvrstni častniki; tem je ukazal, da so merili železnice, zlasti južno železnico, za katero je deloval tudi sam mnogo let. Za ceste se je sploh jako zanimal; njega ima zahvaliti na pr. spodnji Štajer za nekatere nove in izboljšane ceste in mostove, ki so mnogim krajem olajšali promet.

Iz svojega mirnega kottiča je opazoval politično gibanje svoje dobe; bil je po svojem narodnem čutenju Nemec; prerojena in ojačena Nemčija je bila tudi njemu vzor, kajti želel je, da bi si prisvojil nemški narod politično veljavo v Evropi, in sicer v tesni zvezi z našo Avstrijo. Zato so tega princa leta 1848. izbrali v Frankobrodu za »upravitelja« nemški državi, in nadvojvoda je žrtvoval tam nekaj let, da bi pomagal uresničiti svoj vzor zjedinjene Nemčije. Le s težkim srcem se je odpovedal tej nalogi, ko mu je splaval tudi zadnji up po vodi. Uvideti je moral tudi on, da ne more zjediniti narodne države nemške z Avstrijo, ki ima po ogromni večini nenemške narode. »Avstrija je močna,« pisal je sam, »ker je mnogo različnosti med kronovinami in po prirodni legi; ta različnost izvira iz mnogoličnosti razmer, jezikov in narodov, in Avstrija naj te skrbno čuva. Avstrija je postala po vsaki nezgodi zopet močna, ker je stala sleherna kronovina záse in se je trudila oteti sama sebe brez ozira na druge, toda zvesto sodelujoč, da se doseže skupni smoter. Cesarja Jožefa II. načrt, da bi ustvaril za vse samo jeden jezik, je sicer lepa misel, ki bi zelo olajšala upravo, toda uničila bi moč države in bi imela tiste nasledke, kakor na Francoskem, kjer je vse izgubljeno, če pade prestolno mesto Pariz. Ako hočete deželam kaj podariti, podarite vsaki posebej, česar vsaka potrebuje, in kolikor ji morete zaupati.« Stavil je torej starega avstrijskega domoljuba nad tiste, ki so želeli iz mnogolične Avstrije napraviti nekaj drugega; odrekal se je po letu 1849. pošteno svojim neizvednim željam. »Pustimo, kar je bilo,« rekel je v Ljubljani leta 1850., »in vrnimo se k prihodnosti in delajmo za njo... Jedna misel nas mora zdaj navdajati: skrbimo za občni blagor svoje države in popustimo vse osebno prizadevanje. Delajmo za jedino in samostojno Avstrijo!«

In za to Avstrijo je deloval nadvojvoda med Nemci in Slovenci do zadnjega dihleja, dobro vedoč, da je celota močna in čvrsta

le tedaj, če so čvrsti in zdravi nje udje. Bil je prijatelj tudi slovenskemu narodu, čegar narodnih teženj ni preziral, temveč podpiral, kjer je imel priliko; in če bi ne imel drugih zaslug za naš narod, že jedna sama je nepozabna: njegova beseda je pomagala na dan »Novicam«, katerim je ostal naročnik do zadnjega, in ktere je stavil v vzgled tudi drugim kmetijskim družbam, ne samo gledé na pouk v kmetijstvu, temveč tudi gledé na politično vsebino. Kmetijska družba kranjska se je v tem oziru ravnala po nauku nadvojvode samega, če tudi »jo zato stranka, sovražna narodni omiki, v nekih javnih listih hudo obrekuje in sumniči, češ, da je sovražna nemščini... Družba ne more zato, da zna jako majhen del našega kmetijskega prebivalstva nemški; zato moramo v njegovi materinščini govoriti z njim.« (Tako je pisal Bleiweis nadvojvodi leta 1850.) Nadvojvoda Ivan se je zanimal za slovenske narodne pesni, za poljudne knjižice v slovenskem jeziku. Želje naroda slovenskega, da bi ga zjedini v jedno slovensko kronovino, ni smatral za prenapeto ali celó nevarno državi, nego za pametno misel, če se le strinjajo z njo vsi Slovenci. Srčne besede je govoril večkrat, kakor na pr. té-le: »Lepa kranjska dežela, kateri ponuja bližnje morje toliko dobička, napreduje veselo v kmetijstvu; v njej prebiva čvrst, marljiv in zvest narod; ona bode tudi v prihodnje ohranila staro nepremagljivo zvestobo in bode delala v bratski jedinstvi vseskozi v prid naše občne domovine... Vrnivši se v domovino, zagledal sem vaše krasne gore, in brž sem sklenil obiskati svoje prijatelje na Kranjskem. Zdaj se bomo pa večkrat videli... Pošteni, odkritosrčni in zvesti hočemo biti v vsem, kakor so Kranjci vedno bili in so še.«

Zahajal je večkrat med Slovence, poseben kedar je potoval po naših krajih kot posestnik v Pikrah, ali zavoljo zdravja, ali ogledujoč si podružnice kmetijske družbe in deleč razna darila kmetovalcem, učiteljem in drugim. Videl je tu mnogo dobrega, kar ga je navdajalo z najboljšimi nadami za prihodnost; a videl in grajal je tudi marsikaj krivega. Najbolj ga je presenetilo, da je na kmetijskih shodih po Slovenskem videl skoro same gospode: grajščake, duhovnike, profesorje in uradnike, kmetov pa skoro nič. Niso še bili minili tisti časi, ko je na pr. štela kranjska kmetijska družba 37 članov samih gospodov, in ko je prišlo k velikemu shodu 14 pravih poleg štirih častnih članov, sevda zgolj gospodov. Naravnost je nad-

vojvoda Ivan povedal gospodom načelnikom kranjske kmetijske družbe, da družba ne more koristiti kmetu, dokler ne bodo stopili kmetje v vrste društvenikov, in da ne pomagajo častni člani nič; za kmeta je bila družba s svojimi shodi brez koristi, ker kmet ni razumel nemških govorov učenih gospodov. Povedal je nadvojvoda gospodi dalje, da veliki shodi v glavnem mestu nič ne koristijo, temveč da je treba osnovati podružnice po kmetih; tu se bodo združevali sosedje in pogovarjali o svojih zadevah; in stoprav, ko so izvršili to misel, mogle so kmetijske družbe uspešno delovati med narodom.

To se je posrečilo nadvojvodi najprej na Štajerskem. Tu je sam potoval po deželi in zbiral podružnične ude, poučeval in bodril jih; vedno je opominjal druge, naj nenehajo poučevati, kazati, svariti, pa potrpežljivo; dobro je opazoval stanje kmetijstva. Kamor je prišel, izkušal je pridobiti družbi delavnih mož. Dolgo pa ga je bolelo, videčega, da se tudi na Štajerskem shajajo na velike shode glavne družbe in podružnic skoro sami gospodje, kmetov pa ni, ali pa jih je le malo. Nevoljen je bil, če je zvedel, da je okrajni glavar povabil k seji skoro same gospode; saj je našel na pr. nekoč med tridesetimi člani mariborske podružnice samo dva kmeta, med 204 člani celjske podružnice pet kmetov (poleg 17 grajščakov, 10 grajščinskih uradnikov itd.), v slovenjegraški podružnici med 92 člani dvajset kmetov, v brežiški med 37 člani pet kmetov. Najbolj je pohvalil braslovsko podružnico, češ, da »ima dobro jedro v svojih tržanih in kmetih«. V nemških okrajih pa je bilo več kmetskih udov. Po Slovenskem si je nadvojvoda Ivan zapisoval pri vsaki podružnici, koliko članov zna samo nemški, ali samo slovenski, ali oba jezika. Našel je na Slovenskem malo članov, ki bi bili samo slovenščine večji; take si je še posebno zabeležil. To pičlo število trdih slovenskih kmetov je bilo dokaz, da družba ni prav osnovana; zato se je takoj sprva trudil, da bi privabil

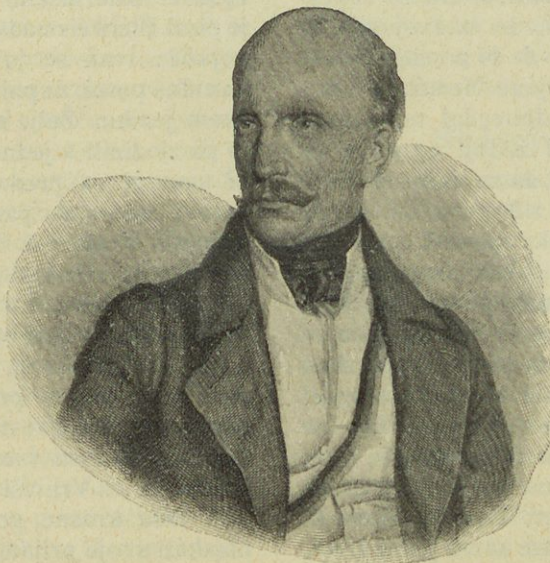
tudi slovenske kmete k družbi. Že leta 1819. je nekoč izrekel misel, da bi naj družba izdajala svoja izvestja tudi v slovenskem jeziku, in skozi nekaj let je pospeševal prelaganje izvestij na slovenski jezik; pravila družbe je poslovenil Slomšek. Podpiral je nadalje izdajanje slovenskih knjig, na pr. Ješenakove kmetijske knjige, slovenskega pouka o koleri, izdajo slovenskega šolskega berila, v katerem je bilo tudi mnogo kmetijskega čtiva. Vedno je pa tudi terjal: ustanovite šole za dečke in za deklice; podpirajmo učitelje s premijami, da nam bodo marljivi podporniki. Grajščinske uradnike je učil, kako jim je ravnati s slovenskim kmetom. »Najboljši uradniki na slovenskem Štajerskem imajo kmeta za siroto, katero je treba vedno napeljevati in voditi na vajetih.

Čudno načelo! Ali bi ne bilo boljše, kmeta ublažiti in narediti dorastlega, da se postavi na lastne noge in gospodari samostojno?« Kmet bodi samostojen gospodar — to je nadvojvoda sploh srčno želel. Nekoč so krstili neko trto v Pikrah na njegovo ime. »Naj bo v božjem imenu,« rekel je. »Naj se v poznih letih vrli ljudje, ko bodo pili to vino na prosti zemlji, spominjajo onega, ki je tako srčno ljubil ljudi in samo za njih blagor živel.«

Kot posestnika vinogradov na Slovenskem

so ga zelo zanimali viničarji; izboljšal je viničarski red v marsikterih točkah v prid tem ljudem. Da mora gospodar skrbeti za bolnega viničarja samo štirinajst dni, bilo mu je premalo; štiri tedne mora skrbeti zanj, potem še le ga prevzemi občina, če je brez imetja. On je tu hotel biti »Samaritan! Jaz storim, kar morem, in ne spodim nobenega bolnika. Ako me goljufa, naj daje odgovor Bogu.« Ravno tako plemenito je mislil o nalogi, ktera je bila izvršiti po vihnarnem letu 1848. »Srca se morajo zopet ogreti, sebičnost mora izginiti ... in ljudje morajo vendar spoznavati, kaj je njih namen.«

Tak blag mož je nehoté vplival mnogo na naroda, med kterima je živel; saj je bil pa tudi iz lastne izkušnje več gospodar in

Nadvojvoda Ivan.

(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« Daberkow, Dunaj.)

kmetovalec, ki je vedel svetovati, katero govejo pasmo si naj izberejo Kranjci, da izboljšajo živinorejo; vedel je svetovati štajerskim vinogradnikom, katere trte bi rodile tam najboljše; priporočal je kmetom, katero orodje si naj kupujejo; našel je pravega moža, ki je Štajercem in Kranjcem namakal senožeti in jih izboljšal; priporočal je vinogradnikom, da naj osnujejo vinorejsko združenje za skupno trgovino z vinom itd.

Ko je leta 1859. nadvojvodo pokosila nemila smrt, slavili so ga v pesnih tudi rojaki naši:

»Dobrave puste si napravil rodovitne,
Poljana Ti cvetek ponuja v spomin,
Ki tvoriti dela umel glasovitne,
Naukom stezice odpiral naravne,
Obrtnosti bil si najbolj' učenik,
Dal našemu jeziku vzvišenost slavno,
V srcih postavil si večni spomin.«

Črez nekaj let so postavili velikemu dobrotniku planinskih dežel krasen spomenik v Gradcu; že poprej pa je postavil hvaležni mu Slovenec skromne spomenike na domači zemlji: na Zidanem mostu, v Hudi luknji in v najdivnejšem kotu Kranjske, pri bobnečem slapu Savice. V imenu murskih in dravskih Slovencev pa je bil že l. 1839. Stanko Vraz zapel nadvojvodi v čast in hvalo dolgo pesen, kjer navdušeno poveljuje zasluge Ivanove:

»Pojdi ti zdaj skoz deželo,
Pitaj pridnega ratarja;
On bo rekel ti veselo:
„To naš svetli Joan stvarja.“«

Zunanja politika 1848—1859.

1. Nemško vprašanje.

Iz nekdanjega nemškega cesarstva so skovali evropski državniki leta 1815. »nemško zavezo«, ki pa ni bila prava država, ampak zgolj društvo mnogih knezov, katerih sleherni si je pridržal pravico, da dela, kar se mu zljubi; za zavezno vlado, »zavezni svet« v Frankobrodu, pa se je samo tedaj brigal, kedar je potreboval njene pomoči zoper svoje podanike, kajti s temi so prišli knezi malih in srednjih držav kaj radi v razpor. Podložniki so zahtevali, da se jim dadó ustavne pravice, a včasih so želeli celó kar pravo demokratijo in hoteli pustiti vladarju kaj malo pravic. Vrh tega je zahteval narod vedno glasneje, da se nemška zaveza preosnuje v pravo državo, obsegajočo vse nemške kneze, z močno skupno vlado, zato da pride nemški narod do politične veljave med evropskimi državami. Seveda je bila ta težnja samo med narodom, osobito med meščanstvom, dočim so ji nasprotovali knezi,

boječ se za svojo vladarsko neodvisnost. Samo jeden med knezi je hrepenel po taki temeljiti preosnovi, in sicer kralj pruski, pa zato, da bi spravil Nemčijo pod prusko nadvlado. To je bila že stara težnja pruska; na poti pa so ji bile posebno nemške srednjevelike države in zlasti Avstrija. Velik del naše države je spadal k nemški zavezi (Češka, Morava, Šlezija, kos Galicije, Nižja in Gornja Avstrija, Solnograško, Tirole, Predarlško, Štajer, Korotan, Kranjsko in večji del Primorja). Kot vladar teh dežel je bil naš cesar najodličnejši in najmočnejši nemški knez. Kakor so dolga stoletja skoro neprenehoma Habsburžani vladali Nemčijo, tako so ohranili tudi v nemški zavezi prvo mesto, če tudi niso nosili več nemške krone. Naravno se je zdelo, da vladaj Avstrija Nemčijo, seveda tako, da se ne dotakne skoro popolne neodvisnosti nemških kraljev in kraljičev, vojvod in knezov itd. V Avstriji so tudi menili, da bi naša država ne mogla obstati brez te tesne zveze z Nemčijo.

In vendar je prišlo drugače.

Pruski kralji so bili polagoma razširili svojo državo črez vso Nemčijo od vzhodne do zapadne meje; tiste države, ktere so si ohranile samostalnost na severnem Nemškem, ležale so sredi pruskih pokrajin. Te države je Prusija lahko imela v strahu in je z njimi sklenila takozvano »nemško carinsko zavezo«. V tej zavezi je bil promet prost, Prusija pa gospodar tudi tedaj, kedar je šlo za politične zadeve. Tako je stala protestantska severna Nemčija pod prusko nadvlado, večji del katoliške južne Nemčije pa na strani Avstrije. Od te pa se južnonemškim knezom ni bilo bati nobene nevarnosti; vezale so jih z Avstrijo vera, sorodnost narodnega značaja, gospodarske koristi, zveze med vladarskimi rodovinami. Prusija pa je izkušala raztegniti svoj vpliv tudi črez južni del Nemčije.

Leta 1848. je zasijalo Nemcem upanje, da bodo ustvarili zaželeno narodno državo in se zjedini.

V Frankobrodu so se zbrali poslanci iz vseh krajev nemške zaveze, in ta zbor so imenovali »nemško narodno skupščino«. Povedali smo že, da se Čehi in Slovenci niso odzvali povabilu, da bi se udeležili posvetovanj tega zbora; njim je bilo namreč samo do tega, da se preustroji Avstrija neodvisno od Nemčije, tako da bo varen dom vsem svojim narodom; v veliki nemški državi pa so se bali, da bi se potopili Slovani. Nemška narodna skupščina je po-

stavila na čelo Nemčije neko vlado: izvolila je ljudomilega nadvojvodo Ivana za državnega upravitelja, in ta si je imenoval ministre. Prvi med njimi je bil Dunajčan Anton Schmerling. Radostno so pozdravili, kar se je zgodilo v Frankobrodu, tudi v velikih nemških mestih avstrijskih; nosili so črno-rudeče-zlate trakove, razobešali nemške zastave po hišah in stolpih, celó kipu cesarja Jožefa II. na Dunaju so dejali tako zastavo v roko; nabirali so doneske, da stešejo nemško zavezno vojno brodovje. Ko pa je frankobrodski vojni minister ukazal, da prisežejo zavezni vojni oddelki frankobrodski vladi zvestobo, pa ni hotel o tem nikdo nič slišati. Tako malo veljave je imela ona nemška vlada; zato pa tudi ni mogla rešiti bratov v polabskih vojvodinah Schleswigu in Holsteinu Dancev, ki so jim izkušali vzeti stare pravice in jih popolnoma spojiti z ostalo Dansko. Pač pa se je potegnila Prusija zanje, če tudi brez uspeha, samo da je mogla trditi, da ima več srca za narodne potrebe Nemcev nego Avstrija. Narodno čuteča nemška skupščina je zdaj skovala ustavo za bodočo Nemčijo, pa tako, da bi Avstrija morala ali čisto izstopiti iz nemške države, ali pa se razcepiti v dve državi: »nemške« kronovine bi stopile v nemško državo, Ogerska, Hrvatska, Gališka, Bukovina, Dalmacija, Beneška in Lombardija pa bi bile záse država, popolnoma ločena od drugih dežel, s kterimi bi jih vezala samo vladarjeva oseba. Avstrijska vlada je seveda ugovarjala takim nakanam; posebno Feliks Schwarzenberg je odločno izjavil, da se Avstrija ne more in ne sme pretrgati, niti odtrgati od starodavne zveze z Nemško; nemški zavezni knezi se naj dogovoré, kako se naj osnuje za Nemčijo skupna vlada in skupni državni zbor, a tako, da ne bode trpel notranji red, niti samostalnost posameznih držav. Pritrdili so mu večinoma tudi avstrijski Nemci, saj jih je bilo stoletno skupno državno življenje zvezalo tesneje celó s Slovani v Avstriji, nego z brati Nemci tam onkraj avstrijskih mej.

Stališča avstrijskega ni bilo mogoče spraviti v soglasje z nemško-narodnimi težnjami; zato je večina nemške narodne skupščine sklenila kar pretrgati vezi z Avstrijo in je dne 28. sušca leta 1849. izvolila pruskega kralja Friderika Viljema IV. za cesarja »male Nemčije«, t. j. Nemčije brez Avstrije. Kralj bi bil že sprejel krono, če bi mu jo bili ponudili knezi; ali iz rok narodne skupščine je ni maral sprejeti, ker mu je bila skupščina preveč revolucijska; odklonil jo je.

Skupščini je kmalu odklenkalo. Avstrijske poslance je poklicala vlada domú; nadvojvoda Ivan se je zahvalil za čast upravitelja, ker ni imel itak nič upravljati; ostala skupščina se je razšla; samo najiskrenejši poslanci so še malo porogovili na južnem Nemškem, dokler jih ni prav lahko premagala in razpodila oblast. Narodna skupščina torej ni izpolnila želj nemškega naroda.

Zdaj je poskusila Prusija izvršiti narodni program na pruski podlagi; zvezala se je z nekterimi nemškimi knezi, in tej zvezi so rekli »unija«. Bilo je pa že prepozno; kajti med tem je bila Avstrija že prebila najhujše nevarnosti. Feliks Schwarzenberg je zaklical Prusom »stoj« in je hotel preustrojití Nemčijo na avstrijski podlagi; terjal je, da stopi Avstrija z vsemi deželami v nemško zavezo, torej tudi s tistimi, ki doslej niso bile deli nemške zaveze; potém bi bila Prusija pre-slaba, Avstrija pa bi gospodovala na Nemškem. Ta načrt je bil zares drzen, tako drzen, da je bil neizvedljiv. Začel pa je Schwarzenberg s tem, da je v zvezi z mnogimi nemškimi knezi zopet oživil nekdanji »zavezni svèt« v Frankobrodu, tedaj staro ustavo nemške zaveze. Zaman je ugovarjala Prusija.

Avstrija in Prusija sta si zdaj vedno hujše nasprotovali. V Schleswigu in Holsteinu je Avstrija hotela sicer zavarovati staro ustavno svobodo, nikakor pa odtrgati teh dežel od Danske, Prusija je pa že tačas kanila, te vojvodini rešiti danske oblasti, pa ju sebi priklopiti. V deželi Kurhessen je ljudstvo spodilo kneza, ki je zdaj iskal pomoči pri nemški zavezi; Avstrija in zavezni svèt sta potegnili z njim, Prusija pa z narodom. Odjenjati ni hotela niti Avstrija, niti Pruska, torej sta se pripravljali na vojsko. Zbirala se je vojska na Češkem, Radecki je moral priti na Dunaj in se je pripravljaj, da bode še enkrat potegnil meč za cesarja; prepričan je bil, da bo zmagal, saj je držala z Avstrijo Rusija in večina nemških knezov. Že so pokale puške na češki meji, ali do vojske še vendar ni prišlo. Niti naš cesar, niti kralj Friderik Viljem nista marala za njo. V kraljevem imenu je prišel grof Brandenburg v Olomuc in sklenil s Schwarzenbergom pogodbo (29. listopada 1850). Prusija je preklicala tisto »unijo« in pristopila zopet stari nemški zavezi; Avstrija pa je opustila Schwarzenbergovo namero, vstopiti v to zavezo z vsemi deželami. Koncem leta 1850. je bila torej stara nemška zaveza zopet obnovljena; avstrijski državniki so popol-

noma zmagali. Misel »zjedinjene Nemčije« pa je bila — pokopana, ko so prodajali tistih par ladij, ktere so bili nabavili z doneski iz vseh vetrov in jih zvali »nemško zavezno vojno brodovje«. Schwarzenberg je upal, da je zatrl na Nemškem revolucijo ravno tako, kakor v Avstriji, in da je »nemško vprašanje« rešeno; toda bilo je le odloženo za malo let.

2. Dogodki na vzhodu.

Na Turškem so se krščanski narodi že od davna bojevali za »krst sveti in svobodo zlato«. Tu je imela Avstrija težavno nalogo, braniti kristjane turškega nasilstva, braniti pa zajedno tudi Turčijo, da ne bode plen držav, ki bi utegnile potem postati nevarne Avstriji.

Najprej se je Avstrija potegnila za Črnogorce. Tam je umrl leta 1851. vladika Peter II., zadnji duhovni gospodar dežele; naslednik mu je bil Danilo I., ki pa ni bil duhovni poglavar, nego posvetni knez Črne gore. To ni bilo všeč turški vladi; bala se je, da ne bi potegnil Danilo sosednih krščanskih Srbov k sebi in v zvezi z Rusijo postal nevaren Turčiji. Leta 1852. je vodil poturica Omer-paša, ubegli avstrijski graničar, ki je postal imeniten turški vojskovodja, vojsko proti Črni gori; toda cesar Franc Jožef je takoj zbral močno vojsko v Dalmaciji in poslal barona Leiningena v Carigrad. Ta je zahteval, da mora sultan takoj poklicati vojsko iz Črne gore, če ne, prišla bo avstrijska vojska nad Turke. Zahtevo našega cesarja je krepko podpiral ruski poslanec, in sultan se je udal. Omer-paša se je umaknil iz Črne gore, in zmagala je pravica, za katero se je tako krepko potegnila Avstrija.

Dotlej sta bili Avstrija in Rusija v prijateljski zvezi; car Nikolaj je krepko podpiral Avstrijo povsod, kjer je bilo treba zatirati revolucijsko gibanje; bil ji je na strani v boju zoper ogerske ustaše, kakor v razporu s Prusijo. Toda to prijateljstvo se je razdrlo za časa krimske vojske.

Rusija in Francija sta se že od nekdaj pričkali za gospodarstvo v svetiščih v Palestini. Nekdaj so bili to gospodarstvo izročili Turki francoskim kraljem, ki so se potegovali za katoličane; v nemirnih časih revolucije pa se niso Francozi nič kaj zmenili za to pravico, in ona svetišča v Palestini so prišla večinoma pravoslavnim (starovercem) v roke; katoličanom je ostalo le malo pravic. Spomnil se je pa teh starih pravic novi cesar francoski, Napoleon III.,

in je pregovoril sultana, da je ukazal izročiti nekaj ključev od svetišč katoličanom. Zoper ta ukaz se je oglasila Rusija, ki je hotela obdržati gospodarstvo v onih svetiščih. Sultan je po stari navadi cincal; obete je dajal zdaj Rusom, zdaj Francozom, da bi prišel iz zadrege. Toda car ni hotel prav nič odjenjati, nego je hotel pri tej priliki utrditi veljavo in vpliv Rusije na Turškem. Terjal je od sultana, da mu pismeno potrdi pravico, čuvati nad pravoslavnimi podložniki na Turškem; potem bi bil seveda car vrhovni gospodar pravoslavnim podanikom sultanovim. Ker pa tega sultan ni hotel storiti, vnela se je krimska vojska. Priskočili sta Turčiji Anglija in Francija s svojimi brodovi na pomoč; Rusi pa so meseca malega srpana leta 1853. zasedli Moldavo dol do Donave. Avstrija ni hotela priskočiti carju, dasi je bil njen stari zaveznik; naš minister Buol ni hotel pomagati Rusom podirati Turčije, temveč se je trudil nasprotnike spraviti in pomagati kristjanom, ne da bi izgubil sultan kaj pravic. Mislil si je, da je najpametnejše, če malo pritisne na Ruse; zato je pozval Ruse, da se umaknejo iz Valaške in Moldave. To so storili Rusi, in takoj so te deželi zasedli Avstrijci pod bivšim vzgojiteljem cesarjem, grofom Coroninjem, in pa Turki. Takrat je zavladal po Avstriji velik strah, da bode zopet vojska, ktere so se zavoljo denarnih stisk in draginje hudo bali. Toda drugega ni bilo, kakor da je odslej Rusija dolgo časa bila huda na Avstrijo; stara prijaznost je izginila. V Avstriji se je prebivalstvo pomirilo, ker se vlada ni dala zapeljati, da bi pomagala Francozom in Angležem v vojski. Vojskovali se pa niso ob dolnji Donavi, temveč Angleži in Francozi so prišli Ruse na krinskem polotoku v Črnem morju; zato je moral tudi car Nikolaj tja poslati svojo vojsko in braniti trdnjavo Sebastopol, ktero so pomagali naskakovati kmalu tudi Sardinci. Med obleganjem trdnjave je umrl car Nikolaj (1855), in sledil mu je sin Alexander II. Skoro celo leto je trajal boj pred Sebastopolom. Ko so pa to mesto vzeli zvezani nasprotniki Rusije, povabila je Avstrija Rusijo in njene sovražnike, da se začnejo dogovarjati o miru. To se je zgodilo na Dunaju, v Parizu pa so podpisali dne 3. sušca leta 1856. mirovno pogodbo. Turčija je bila zopet rešena, toda morala je obljubiti, da bode olajšala bremena svojim krščanskim podložnikom. Izgubila je Rusija poprejšnjo veljavo v Evropi, na njeno mesto pa je

stopil lisjak Napoleon III., kteremu se je posrečilo, da je napravil zdražbo med Avstrijo in Rusijo, da se je mogel tem prej lotiti same Avstrije, ki ni imela zdaj nobenega prijatelja in zaveznika.

3. Boj na Laškem leta 1859.

Sardinija je bila premagana leta 1849., a ni se odrekla svojemu staremu namenu, zjediniti Italijo pod jedno vladarsko hišo. Pripravljati kraljestvo za odločilni boj za ta svoj smoter, to nalogo je prevzel leta 1850. grof Cavour. Iskal je Sardiniji zaveznikov in si je prislužil v krimski vojski prijateljstvo Angležev in Francozov. Na pariškem kongresu je ščuval potém druge oblasti na Avstrijo, češ, da Avstrija zatira in trpinči Italijane, ter je pridno podpiral vse revolucionarje na Laškem, posebno živo pa je pospeševal »italijansko narodno društvo«, ktero je gojilo po vsem polotoku idejo združene Italije. V Avstriji so dobro vedeli, kam meri politika sardinska, a zaman so se ji ustavljali. Že od leta 1857. ni Avstrija več občevala s Sardinijo, ki se je kar očitno pripravljala za nove boje. Cavour ni miroval, dokler ni sklenil zveze z Napoleonom III., ki pa je hotel k večjemu zgornjo Italijo združiti pod sardinsko vlado, a še to samo za dobro plačilo. Ko je bilo vse pripravljeno, pokazal je Napoleon svoje pravo lice, ko je na novega leta dan 1859 odgovoril častitajočemu poslancu avstrijskemu, baronu Hübnerju: »Obžalujem, da niso naše razmere do vaše vlade več tako prijazne, kakor so bile; a prosim vas, povejte cesarju, da se niso izpremenila moja osebna čutila zanj.« Nekaj časa se je delal, kakor bi želel preprečiti vojsko, in je celó pritrdil Angliji, da se naj poskusi rešitev italijanskega vprašanja na evropskem kongresu; na videz je celó ugodil Avstriji, zahtevajoči, da se naj Sardinija razoroži; toda vse to je bilo samo pesek v oči, kajti hitro se je lotil vojske, ko je avstrijska vlada stavila sardinski nujno zahtevo, da se naj takoj razoroži in odpusti prostovoljce. Takoj so prestopili prvi francoski oddelki mejo pijemonteško, dočim je francoska vlada na Dunaju pretila, da bo smatrala Avstrijo za sovražnico, če prestopijo Avstrijci Tičin, mejno reko med Avstrijo in Sardinijo. Dosti dolgo je cesar Franc Jožef mirno gledal počenjanje Cavourjevo; leta 1858. je celó malo zmanjšal svojo vojsko. Zdaj pa je moral prijeti za meč; zaupal je v Boga, upal pa tudi, da mu pomaga nemška zaveza, ker je bilo jasno, da

preti tudi Nemčiji nevarnost od Francije; zato bi bil najrajši prijel Francoze ob zapadni nemški meji; moral je pa to misel opustiti, ker Prusija ni hotela pomagati. Ta se je zanašala na Napoleonove priliznjene besede, da Francija ne bo delala nobenih sitnostij, če bo kdaj Prusija izkušala zjediniti vse Nemško pod svojo oblast. Zaman je potoval nadvojvoda Albreht v Berlin, da bi vzbudil pruski vladi vest. Prusija je ostala gluha za njegove resne besede; morala je torej Avstrija v boj brez zaveznikov; Anglija, Rusija in Prusija so bile celó očitno nasprotne našemu cesarju.

Dne 27. malega travna je dobil vrhovni poveljnik naše vojske, grof Gyulay (reci Džulaj) povelje, da prestopi sardinsko mejo, in dne 29. je razglasil cesar manifest, t. j. oklic, v katerem toži, da mora zopet začeti krvav boj, če hoče izpolniti »žalostno, neobhodno dolžnost vladarjevo. Moja vest je čista; mirno stojim pred Bogom in pričakujem njegove sodbe; ... tudi moji narodi mi gotovo pritrjujejo.« Potém omenja, kako je Sardinija povračevala z nestrpnim sovraštvom velikodušnost Avstrije, ki je pred desetimi leti tako hitro odpustila njene napade, pa da je navzlic temu cesar storil vse, da bi preprečil vojsko, toda ves trud je bil zaman. Zdaj pa mora odločiti orožje. »Nikoli ne čutim tako živo, kako težke so dolžnosti vladarjeve, kakor v tem trenutku. Vojska je šiba za človeštvo. Srce me boli, ker vidim, da bo ta šiba morebiti zadela življenje in blago tisočerih mojih zvestih podložnikov ... Toda vladarjevo srce mora molčati, kjer ukazujeta samo še čast in dolžnost. Na meji stoji oboroženi sovražnik, zvezan s stranko vesoljne revolucije, in si hoče osvojiti avstrijske dežele na Laškem. Njemu je poslal zdaj svoje čete na pomoč francoski vladar, ki se vtika s praznimi izgovori v razmere na Italijanskem, ktere so urejene po mednarodnem pravu. Resni časi so že večkrat prišli za krono, ktero sem neomadeževano podedoval po prednikih. Slavna zgodovina naše domovine je priča, da je previdnost božja večkrat prijala v roke meč Avstrije in z njegovim bliskom razpršila sence, kedar se je hotela širiti čez Evropo prekucija, s poginom preteča vsemu, kar je človeštvu najbolj drago. Zopet se nam bliža taka doba, in ne samo stranke, nego celó vladarji hočejo uničiti vse, kar obstoji na svetu. Prijeti moram za meč, a ta ima sveto nalogo, da brani čast in pravico Avstrije, pravice vseh narodov in držav,

najsvetejše, kar ima človeštvo. Vas pa, svoje narode, ki ste v zvestobi do vladajoče rodovine vzgled narodom po širni zemlji, kličem, da mi pomagata v boju s staroslavno zvestobo, udanostjo in požrtvovalnostjo. Vaše sinove, ki sem jih poklical v vrste svoje vojne, pozdravljam kot vojni gospodar; s ponosom smete zreti nánje, v njih rokah se bo dvigal orel avstrijski visoko in častno. Naš boj je pravičen.« Obetal je narodom, da bodo v tem boju pomagali Nemci, ker se gre tudi za nemško moč in čast. »Kot knez v nemški zavezi opozarjam na vzajemno nevarnost in spominjam slavnih dni, ko je vzplamtelo splošno navdušenje in rešilo Evropo. Z Bogom za domovino!«

Le žal, da na Nemškem niso hoteli videti nevarnosti, ki je pretila sem s Francije, in da niso hoteli verovati, da ne brani ob Padu Avstrija samo lastnih mej, nego tudi Nemčijo. Ker se je pa cesar zanašal na Nemčijo, bila je vojska odločena večjidel za boj ob Renu, in samo 112.000 mož s 364 topovi je vodil Gyulay dne 29. maja preko travna čreza reko Tičin na Sardinsko; potreboval pa je za tisto pot tri tedne, koder je leta 1849. Radecki pohitel v petih dneh. Gyulay ni oviral Francozov, da so prišli črez visoke gore in se združili s Sardinci. Zdaj je štela združena vojska Francozov in Sardincev 163.304 pešce, 12.992 konjиков in 402 topova. Naša vojska je bila mnogo slabejša od sovražnika; slabo so jo preskrbovali z živčezem, in nagajalo ji je vreme. Gyulay ni vedel nič, kje stoji sovražnik, in kaj namerjava; ugibal je in je slabo pogodil, dočim so Francozi in Sardinci dobro vedeli, kje so naši. Naš poveljnik je poslal premalo čet v boj, na pr. pri Palestu (30. majnika), kjer so se hlabro, pa nesrečno bíli naši vojaki, med njimi tudi 22. polk. V knjigi »Junaki« čitamo med ostalimi tudi o naslednjih junakih tega polka.

Prva stotnija tega polka je bila v boju pri Palestu zadnja in je zadrževala sovražnika, da so se naši mogli v redu umikati. Korporal France Rostar je stal na desnem krilu; kar ga napade toliko sovražnikov, da je bila mahoma njegova četica pobita. Rostar je stal sam med sovražniki, pa si jo kmalu izmisli. Hitro preleze zid, ob katerem je stal, in skoči na vrt; za njim jo pa vdere pet Pijemontezov. Vrt je bil okrog in okrog obzidan. Kaj je storiti? Zopet preplezati zidú ne more, ker bi ga pri tem sovražniki gotovo ubili ali ujeli. »Tega pa ne!« misli si Rostar, ozre se po

Cesar Franc Jožef I. v bitki pri Solferinu.
(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« Daberkow, Dunaj.)

sovražnikih in opazi, da derejo vsi za njim, da pa nimajo vsi jednako urnih petá. Samo jeden mu je bil že precej blizu, ostali so sledili drug za drugim. Rostar obstoji, pritigne puško na lice, puška počí, in prvi Pijemontez pade mrtev na tla. Ali drugi Pijemontez je bil že blizu. Ni bilo časa nabijati puške. Hajdi torej z bajonetom nad njega. Hud je bil boj; Italijan se je znal spretno boriti, Rostar mu ni mogel do živega. Med tem pa so se vedno bolj bližali drugi trije. »Zdaj se mora odločiti sreča,« misli si korporal junak, napade še enkrat nasprotnika, zabode mu bajonet med rebra in ga zvrne na tla. Ali že napade tretji Pijemontez Rostarja; hoče ga menda dobiti živega v pest; prime ga z bajonetom, pa Rostar še obrne o pravem času svojo puško ter udari Laha s kopitom po glavi, da pade brez zavesti v travo. Zadnja dva junaka,

videč, da leže že trije mrtvi ali ranjeni na tleh, ustrašita se hrabrega korporala in zbežita z vrta. Tako je ugnal Rostar pet nasprotnikov ter je prišel zopet srečno k svoji stotnji.

Korporal Karol Stoj istega polka je bil tudi pri Palestu pri naskoku, na sovražnika težko ranjen; zato je oddal puško tovarišu in se napotil v vas Robbio, obvezovat si rano; pa štirje sovražniki mu zastavijo pot in kriče: »Udaj se! Udaj se!« Stoj ni imel orožja, pa stisne zobe skupaj in, odgovorivši možato: »Ne boš!« iztrga najbližjemu sovražniku nabito puško iz rok ter ga prebode z njegovim lastnim bajonetom; potem napne puško, pa ustreli drugega Pijemonteza. Zdaj pritisneta ostala dva Laha; toda prvega zadene Stoj z bajonetom v stegno, drugega pa poči s kopitom puške po glavi, da jo pobere sovražnik. Ali zdaj zapusté hrabrega junaka moči; brez zavesti se zgrudi na tla, z otrplo roko še drži italijansko puško v rokah. Ko se zopet zave, vidi, da so nagnali njegovi tovariši Italijane nazaj. Počasi se pobere in pride srečno v Robbio. Seveda tudi puške ni pozabil, katero je dobil na tako čuden način v roko.

Gyulay se umakne z vso vojsko na levi breg reke Tičina; k njemu je prihitel z Dunaja general Hess, in dogovorila sta se, da se naši ustavijo sovražnikom pri Magenti (Maženti). Tu je bil dne 4. rožnika jako krvav boj; blizu 60.000 naših se je borilo ves dan z mnogo močnejšim sovražnikom. Ko je solnce zašlo, niso bili Avstrijci premagani. Gyulay je hotel drugi dan začeti z nova boj, saj je imel še 46.000 mož, ki niso bili prišli v boj. Toda nekateri poveljniki so trdili, da so njih voji tako upehani ali raztreseni, da ne morejo izvesti njegovih povelj — in Gyulay je zapustil bojišče ter dal tako Napoleonu pravico trditi, da je zmagal; bil pa je Napoleon sam presenečen.

Avstrijci so se umaknili še dalje nazaj ter so naglo zapustili tudi Milan. Ko so bili Avstrijci zapustili Milan, pripetila se je tá-le zanimiva dogodka:

Naši so bili že odkorakali iz mesta, v katerem so se zdaj pripravljali Italijani, da dostojno pozdravijo sardinsko in francosko vojsko; ta je imela vsak hip priti. Na enkrat res zaslišijo ropotati boben, prikoraka pa oddelek graničarjev, na ktere so bili v naglici pozabili Avstrijci. Vojaški zdravnik stopa z golo sabljo pred njimi. Srpo jih gledajo Milančani, psujejo jih, mečejo ka-

menje, piskre in druge reči nánje; iz nekterih oken že molé puške. Zdaj in zdaj se mora začeti ljut boj med peščico graničarjev in meščani; le s trudom je vojaški zdravnik pregovoril vojake, da so korakali mirno dalje, saj jih je bilo premalo, da bi sredi sovražnega mesta smeli začeti boj z Italijani. Kaj pa, če začnejo Italijani boj? Potém ne morejo mirovati graničarji; in tega se je bilo bati vsak trenutek. Kar priskače mnogo otrok iz šole ter se vsuje ravno pred graničarje. Zdravnik vojakom nekaj reče — vojaki primejo otroke ter korakajo z njimi dalje. Otroci vpijejo, jokajo; ljudje strmé ter se bojé, da bi jim ti »divjaki« ne pojedli otrok. Toda vojaki korakajo, smeje se in pestujoč otroke, dalje. Zdaj pogodijo Italijani, kaj to pomeni, ter spremljajo še sami graničarje dalje, smeje se z otroki vred, ki so se bili med tem privadili hrvatskih kosmatincev. Zunaj mesta še poljubi vsak graničar otroka, postavi ga na tla in koraka varno dalje. Tako so se rešili, ne da bi bila tekla kri.

Vsled neugodnih uspehov prvih bitek, vsled zmešnjav, ktere so povzročili ukazi, čestokrat si nasprotujoči, bila je naša vojska že nekoliko zmedena, a vendar je pri Melegnanu pokazalo 8000 mož, ki so se borili več ur zoper 40.000 sovražnikov, kaj bi mogel s takimi junaki opraviti moder poveljnik. Gyulay pa se je previdno umikal, dokler ni bila vsa vojska zbrana na levem bregu reke Mincio (Minčo). Tja je prišel zdaj sam cesar in stopil na čelo vsej vojski; razdelil jo je v dva voja pod generaloma Schlickom in Wimpffenom. Gyulay je odstopil. Dne 22. rožnika je cesar ukazal, da vojska z nova prestopi Mincio in prime sovražnika, ki se je bližal od zapadne strani. Dne 23. rožnika je šla vsa vojska črez reko, in zvečer je določil cesar, kako je drugi dan prijeti z vso silo sovražnika. Teh povelj pa niso poveljniki podredjenih korov in divizij prejeli tako hitro, kakor je bil cesar ukazal; nekateri oddelki so jih prejeli še le zjutraj. Francozi so pa predobro vedeli, kaj namerjava naša vojska, in so že ob dveh po noči zasedli tiste gorice, raz ktere je namerjavala naša vojska začeti boj. Na ta način je bil položaj čisto izpremenjen, in ukazi, izdani prejšnji večer, niso bili več primerni, ko je ob pol treh zjutraj sovražnik z veliko silo napadel in vzel Medole navzlic junaštvu 10 stotnij avstrijske posadke, od katerih je ostalo samo toliko mož, da sta mogla jedina živa častnika

zbrati dve stotniji. Kmalu se je vnel boj tudi na drugih krajih. Medole in Solferino sta bili glavni točki; prvo so izkušali naši vzeti sovražnikom, proti Solferinu pa so zbrali Francozi svoje najboljše moči. Med drugimi polki je branil Solferino tudi 47. (spodnještajerski) polk. Cesar ukaže prvemu voju, da se naj z vso silo pomakne proti Castiglionu, prime nasprotnika od strani in otme Solferino. Toda poveljnik tega voja, general Wimpffen, raztrosil je svoje oddelke na različnih krajih, dokler se niso upehani in utrujeni ob drugi uri popoldne morali umakniti. Zdaj se je mogel francoski maršal Mac Mahon z vso silo lotiti drugega avstrijskega voja v Solferinu; tu se je vnel najljutejši boj, da jih je malo takih. Štirikrat so naskočili Francozi Solferino, štirikrat so jih zavrili naši; toda Mac Mahon je prišel s čilimi četami, v petič je naskočil naše junake, katerih je bilo vedno manj, in ki so bili že silno utrujeni; in s petim naskokom si je rés osvojil one krvave gorice. Poveljnik drugega voja je zbral zopet svoje čete, da bi se na goricah pri Cavrianu ustavil nasprotniku. Tu je bil sam cesar Franc Jožef navzočen (glej podobo na strani 95.) ter je stopil pred graničarje, rekoč: »Naprej, junaki, tudi jaz morem izgubiti ženo in dete!« Upal je takrat še, da bode prvi voj pomagal za časa, toda vsled omenjenega poročila Wimpffenovega je ukazal, da se umakne tudi drugi voj črez Mincio. Med tem se je bil pa Wimpffen vendar zopet lotil sovražnika; peljal je svoje čete, ki so se že deset ur bojevale, proti Rebeccu, toda naletel je na premočne francoske oddelke; zaman je žrtvoval veliko vojakov, ktere so podirale francoske krogle kar vrstoma. Zdaj je moral tudi on iti črez Mincio; ob polnoči sta bila prvi in drugi voj zbrana na levem bregu te reke.

Srečno pa se je bojeval 8. vojni kor, pri katerem sta bila tudi 7. (koroški) in 17. (kranjski) polk, pod generalom Benedekom na desnem krilu. Dvakrat je premagal popolnoma in razpršil vso sardinsko vojsko; moral se je pa sevéda tudi umakniti črez Mincio, ko je glavna vojna, junaški bojujoč se in v popolnem redu, zapustila bojišče. Štirinajst ur je trajal boj; 139.000 Avstrijcev se je borilo s 161.000 nasprotniki; 13.000 mož so izgubili naši, 17.200 pa sovražniki. Cesar je pohvalil čudovito hrabrost svojih vojakov, ki so vztrajali v najhujšem ognju večkrat brez zavetja; vedel je pa cesar tudi, kdo ni bil kos svoji nalogi v tem boju, in je grajal tiste poveljnike, ki niso v bitki

pokazali potrebne samostalnosti, razsodnosti in krepke delavnosti, ki vpliva najbolj na vojne čete.

Tudi iz te bitke imamo poročila o junaških činih slovenskih polkov, ki so bili ta dan skoro vsi v ognju.

Popoldne so naskočili Francozi hišo, v kateri je bilo kakih 40 mož devetega lovskega bataljona. Grozna nevihta je za nekaj časa prisilila Francoze, da so mirovali; med tem se je zbralo še več lovcev okrog hiše. Takoj po nevihti začno Francozi z nova naskakovati hišo, in ker jih je bilo veliko, bližali so se neprenehoma, dasi so streljali naši nanje, kar so mogli. Že se mislijo Avstrijci umakniti, kar zadoni s krepkim, srebrnim glasom trobenta: juriš! (naskok!) Vsi vojaki postojé, kakor bi jim šinila nova moč v ude. Trobec druge lovske stotnije, Matija Pavlin, bil je zatrobil brez povelja, ker je videl, zakaj se gre. Isti hip zatrobijo trobeci vseh stotnij tudi: juriš! Že je bil sovražnik blizu na trideset korakov, kar se zakadé Avstrijci, lovci in pešci, nad njega. »Hurá! hurá!« razlega se do neba; kakor besni planejo naši vojaki nad Francoze, v par trenutkih padejo prve vrste pod bajoneti hrabrih naših vojakov. Strah se loti zadnjih vrst, in za nekoliko minut ni bilo sovražnika več na griču. Tako je zatrobil Pavlin o pravem času; zaslužil si je s tem svetinjo za hrabrost.

Pri Cassianu (Kasijanu) so bili vojaki prve stotnije 22. polka razvrščeni večinoma ob cesti in so streljali na Francoze. Na enkrat pridirja sovražna konjica, strelci se pa zberó hitro v gručé ali se potuhnejo za drevesa, samo stotnik s poročnikom in trobcom ni mogel več do svojih. »V hipu pridirjajo trije konjiki nad nje. Že je vihtel prvi sabljo, da bi razklal stotniku glavo, kar se zgane, kakor bi ga strela zadela. Roka mu omahne, on zdrči s sedla, konj pa zdirja brez jezdec naprej. Prostak Ivan Marinič je bil namreč skočil izza drevesa, njegova svinčenka je podrla sovražnika na tla. Ali že sta se bližala druga dva sovražnika, Marinič ju čaka mirno. Ko pridirja prvi in mahne po njem, skoči junak na levo ter mu porine bajonet v stran. Že je vihtel tudi tretji sabljo nad junakom; a ker ga Marinič ni mogel doseči, udari z bajonetom konja po glavi, da skoči žival v stran, in tako je rešil stotnika in sebe. Sovražnikova sablja ga je ranila le nekoliko na roki. Ta konjik pa ni hotel imeti več opravka s hrabrim junakom. Zdirjal je proč.«

Junak je bil tudi prostak 7. polka, Anton Ažman iz Horjula na Kranjskem. Z dvema stotnijama je stotnik Vošilda tako urno kropil dva bataljona Pijemontezov s svinčenkami, da so ti na enkrat obstali in si niso upali naprej. Ažman pa pravi: »Naprej si ne upajo! Po jednega pojdem, da si ga ogledamo od bliže.« Urno steče proti sovražniku, prime dva Pijemonteza za roko in ju pritira pred stotnika. Tako so bili sovražniki osupli nad drznostjo Ažmanovo, da še streljali niso nanj. Ažman si je prislužil srebrno svetinjo za hrabrost. —

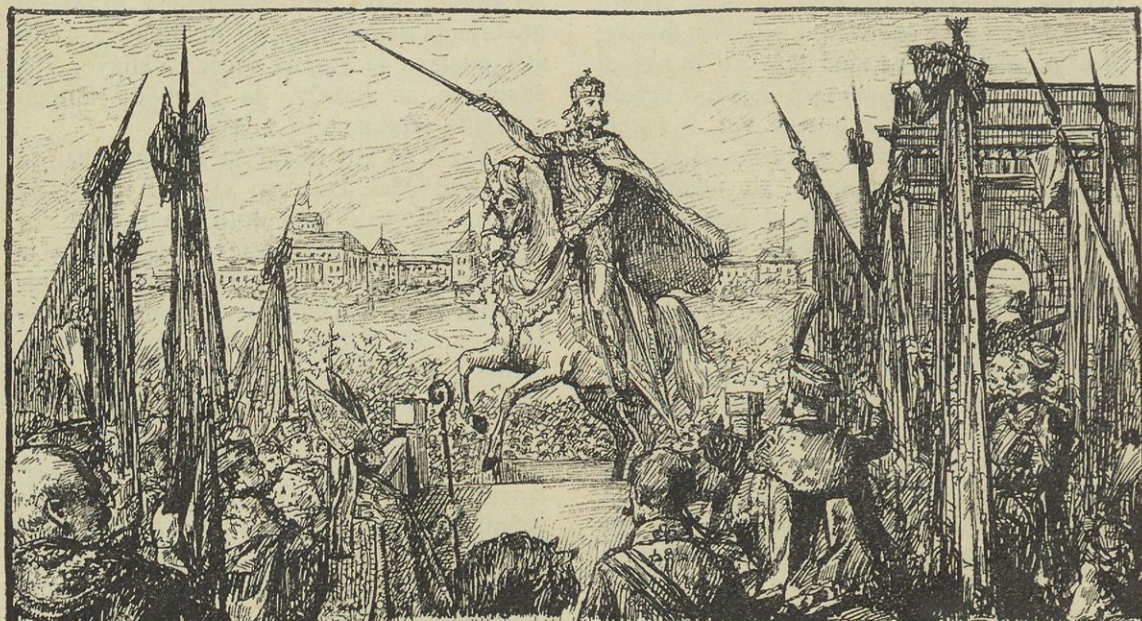
Počasi se je umikal cesar do Verone, da bi tu počakal novih čet, ktere so hitele iz Avstrije. Zdaj se je tudi na Nemškem začelo gibanje za Avstrijo. Prusija je zbrala nekaj vojnih korov, toda hotela je stopiti z njimi med Avstrijo in Francijo, ne pa priskočiti Avstriji, kakor je želel cesar, ki je hotel, da mu pride na pomoč vsa zavezna vojska nemška pod pruskim princem vladarjem (kralj je bil bolan na duhu).

Z Nemčijo ni bilo torej nič; Napoleon se je pa tudi jel bati za svoje življenje, ker so ga laški revolucionarji hoteli umoriti;

ali bo v vojski še imel srečo, to pa je bilo dvomljivo. Zato je ponudil sam cesarju Francu Jožefu mir in ga povabil v Villa Franko, da skleneta tam premirje. »Srečnega se bom čutil, če bo to premirje prečilo novo prelivanje krvi, kajti spoznali smo in cenimo hrabrost in odločnost vojne Vašega Veličanstva.« Tako je pisal cesarju dne 6. malega srpana. V Villa Franki sta se sešla cesarja dne 11. malega srpana. Sad tega shoda je bila mirovna pogodba, podpisana dne 10. listopada v Curihu. Cesar Franc Jožef je odstopil Lombardijo, ki je bila itak že izgubljena; Avstriji je ostala na Laškem samo še Benečija.

Hitro so se podrle zdaj vse države na Laškem. V Toskani, Parmi in Modeni so se še istega leta poklonili Viktorju Emanuelu, ki je vzel tudi papežu severne dežele. Prestol kralja neapoljskega je podrl Garibaldi, zasedel ga pa Viktor Emanuel. Papežu je ostal samo Rim z okolico. Uresničile so se tedaj besede cesarja Franca Jožefa: Revolucija je s podporo cesarja Napoleona uničila starodavni red na Laškem, čez malo let pa je isti zmaj pogošnil tudi Napoleona.

Venčanje cesarja Franca Jožefa I.
za ogerskega kralja.

(Risal Josip Germ.)

Vnanji in notranji preobrat.

1860—1873.

Avstrija dobi ustavo.

Ko je Franc Jožef sklenil mir s Francozi in Pijemontezi v Curihu, oklical je, da noče nadaljevati vojske, ker bi moral zahtevati od narodov še ogromnih novih žrtev, a da bi te morebiti vendar ne zadostovale, ker bi se morala boriti Avstrija brez zaveznikov; »rajši se hoče posvetiti popolnoma nalogi, da ustanovi Avstriji trajno notranje blagostanje in zunanjo moč, da primerno razvije njeno duševno in gmotno bogastvo ter času primerno izboljša postavodajo in upravo«. Te besede so vele-važne za daljno zgodovino naše države. Vladal je Franc Jožef absolutno, t. j. imel je vso vladarsko moč v svojih rokah, odkar je bil razpuščen državni zbor; ni bilo zastopnikov narodovih, ki bi se bili z vlado posvetovali o postavah. Marčeva ustava je sicer obetala nov državni zbor in deželne zbore, toda uresničile se niso te obljube; vlada je ukrenila vse na svojo roko. Ali narodi so vedno živahneje želeli novo ustavo, da bi mogli sodelovati pri postavodaji in urejevati državo svojim potrebam primerno. Spominjali so se še vedno kratke »svobode« leta 1848., zlasti Ogri, ki so sicer izgubili nekdanjo svobodo vsled svoje ustaje, a so trdili, da jim starodavne ustave ne more nikdo vzeti. V tem oziru so bili jedini vsi stanovi na Ogerskem, tem bolj, ker jim nova uprava ni bila po godu, in so tožili, da se preveč vriva nemščina v urade in šole. Vrivanje nemščine ali germanizacija pa je bila bistven del absolutnega vladnega

zistema, kajti centralizacija, ki hoče vladati vse dežele v vseh zadevah iz središča države, ne briga se za razlike med deželami in narodi ter meni, da se mora po vsej državi, v uradih visokih in nižjih, uradovati vse v tistem jeziku, ki ga govoré v središču. To pa je vzbudilo nevoljo ne samo na Ogerskem, temveč tudi na Hrvatskem, v čeških, poljskih in slovenskih pokrajinah. Pokazalo se je pa leta 1859. posebno na Ogerskem, kako utegne nevolja narodov postati državi nevarna v dnevih stiske. Dalje se je pokazalo, da je absolutizem predrag zistem; absolutna vlada ni mogla spraviti državnih financ iz večnih stisk in primanjkljajev. Ker ni imela nič pravega »kredita«, morala je za nove dolgove plačevati prav oderuške obresti. V letih od 1849—1858. je državni dolg od 1200 milijonov narastel na 2292 milijonov goldinarjev, tedaj se je skoro podvojil, čeravno ni bilo nobene vojske. Dohodki so se pomnožili od 100 milijonov na 315 milijonov, stroški pa od 181 milijonov na 367 milijonov goldinarjev na leto. Akoravno je pa bilo nebroj uradnikov in je nadzoroval drug drugega, izvršilo se je mnogo sleparstev; posebno po vojski leta 1859. so prišle take goljufije na dan, da je sodnija dejala v zapor nektare zelo visoke gospode, generale, bankirje; obdolženi so bili, da so sleparili pri klavni živini in drugih živilih, ktera so imeli preskrbovati naši vojski. Nekaj teh gospodov so obsodili v težko ječo, nekaj so jih spoznali za nekrive, nekteri so si pa sami vzeli življenje. Najbolj je strmel svet, ko se je minister Bruck sam umoril. Te stvari so dokazale, da je treba gospodarstvo z državnimi dohodki in z izposojenim denarjem dejati pod boljše nadzorstvo, nego je bilo dotlej.

Najbolj je to nujnost uvidel cesar sam; žalostni dogodki leta 1859. so mu pokazali, da ni vse tako, kakor bi moralo biti; zato je krenil odločno na drugo pot, kajti imeti je hotel zadovoljne narode.

Bachovo ministerstvo je odstopilo. Na njegovo mesto je prišel grof Agenor Goluchowski, poljski plemič; Ogrom pa je postavil cesar za generalnega guvernerja priljubljenega generala Benedeka ter je obnovil starodavne županijske zборе. Nemščina se je zopet umaknila madjarščini; uradnije so dobile ukaz, da občujejo s strankami v jeziku strank. Protestantom in židom so dali več svobode; židi so smeli na pr. na Primorskem kupovati zemljišča, jemati krščanske posle v službo, ženiti in močiti

se ravno tako brez posebnega uradnega dovoljenja kakor kristjani. Stadionova srenjska postava je stopila zopet v veljavo. Vsa znamenja so kazala, da se bode mnogo temeljito izpremenilo v Avstriji.

Kako se naj izvrši ta izprememba, to bi naj povedal državni svet, t. j. zbor na Dunaju, ki se je imel dotlej samo posvetovati o načrtih novih postav. Zdaj pa ga je pomnožil cesar z novimi člani, z nadvojvodami, duhovniki in drugimi dostojanstveniki; 38 članov bi imeli voliti deželni zbori, a ker jih ni bilo, imenoval je cesar še toliko svetnikov. Med temi gospodi sta bila na pr. grof Antón Auersperg, grof Viljem Pace, župan topoljanski, škof Strossmayer, baron Ambrož Vraniczani in dr. Predsednik je bil nadvojvoda Rainer. Naloga temu zboru je bila sprva samo ta, da se posvetuje o državnem budgetu (bidžetu), t. j. o državnih dohodkih in stroških za leto 1861., in kako bi se uredilo državno gospodarstvo, tako da bi se izhajalo z rednimi dohodki; dodal pa je cesar kmalu še pravico, da sme državni svet dovoljevati nove davke in najeme ter vzviševati stare davke; samo za časa vojske si je pridržal cesar vse te pravice. Drjavni svet se je poklonil dne 1. rožnika cesarju, ki je poudarjal, da je ohraniti državno jednoto, toda »zagotoviti je vsem narodom in deželam njegove države jednako varstvo: ravnopravne in ravnodolžne naj jih vse veže bratska sloga v mogočno celoto«.

Od državnega sveta so se nadejali nekteri narodi mnogih uspehov. Slovenci so upali, da jim bode grof Auersperg v tem zboru zagovornik; zato so ga spominjali besed, ktere je pisal leta 1849., izdajajoč slovenske narodne pesni kranjske: »Velikih vprašanj, s kterimi se zdaj peča človeštvo, ni mogoče rešiti brez sodelovanja mogočne slovanske družine.« Spomnili so ga navodila, s kterim so šli poljski državni svetniki na Dunaj: »Uverjeni smo, da se ne bode nič moglo izboljšati, dokler nam ne dadó novega življenja na podlagi narodnosti, ki nam jo je Bog dal. Narodnost je mozeg življenja, svetinja vsega ljudstva.« Auersperg pa ni izpolnil želje kranjskim rojakom; zato so se ozirali potlej tem bolj na djakovskega škofa Strossmayerja, češ, da jim bode njegova zgovorna beseda pripomogla do narodnih pravic.

Take želje pa niso imeli samo pri nas, saj je štel naš narod razmerno malo politično in narodno zavednih mož; krepkeje so jih

gojili pri drugih narodih, osobito na Češkem in Ogerskem. Takoj sprva so izjavili gospodje iz Ogerske, da gre Ogerski samostojna ustava, in da so prišli povedat zahteve in želje svojega kraljestva. Ko so začeli v državnem svetu presojati državni proračun, uvideli so kmalu vsi svétniki, da ne bodo mogli ozdraviti denarnih bolečin državnih, dokler se temeljito ne izpremeni prvotni vir vse finančne stiske, namreč ustava države in na njo se upirajoča uprava, niso se pa mogli zjediniti gledé rešilnega sredstva; priporočali so na jedni strani centralizem, na drugi pa federalizem. Federalisti so rekli: dajte deželam in narodom veliko pravic in samostalnosti; državni osrednji oblasti pa pustite samo toliko, da more zadostovati skupnim potrebam cele države; dežel in narodov ne gre nabijati na jedno in isto kopito, niti narodnih jezikov potiskati v kot na prid nemščini. Centralisti pa so terjali ravno nasprotno: malo pravic deželam, kar največ pa državi.

Na strani federalistov je priznal Strossmayer, »da mora sicer Avstrija ostati jednotna država, toda pomisliti je, da ima posebnosti, katerih druge države nimajo; zato mora imeti vsaka naprava dvojno lice, zakaj ozirati se mora na državno celoto, pa tudi na posebne potrebe pojedinih dežel«. Najboljša postava je za nič, ako je prirojena za čisto drugačne razmere; »sleherna naprava in postava je zaradi dežele, ne pa dežela zaradi naprave in postave; zato ne sme postava varovati samo jednotnega značaja cesarstva, nego se mora tudi prilagoditi posebnim potrebam raznih dežel«. Gledé na jezik je želel Strossmayer, da bi naj v Avstriji, »kjer so vsi brez ozira na narodnost podložniki istega gospoda in cesarja ter se pokorijo poveljem cesarosti z isto ljubeznijo, z isto udanostjo in z isto požrtvovalnostjo,« prišla do veljave postava, ki velja v nebesih in ima namen, tudi na zemlji vladati vsako družbo, in ki je najlepše izražena v onih zares cesarskih in krasnih besedah: jednake dolžnosti, jednaka bremena, jednake pravice. Avstrija »ima izvršiti evropsko nalogo, in božja previdnost je ustvarila Avstrijo, da reši prevažna vprašanja; kdor bi hotel rešiti ta vprašanja brez Avstrije, posegel bi v višje naredbe in bi škodoval sam sebi«. Ravno zato pa, ker ima Avstrija doseči v družini evropskih narodov prevažne namene, mora biti jednotna, močna in spoštovana, mora biti pred vsem složna; »ta jednotna uredba pa mora biti taka, da

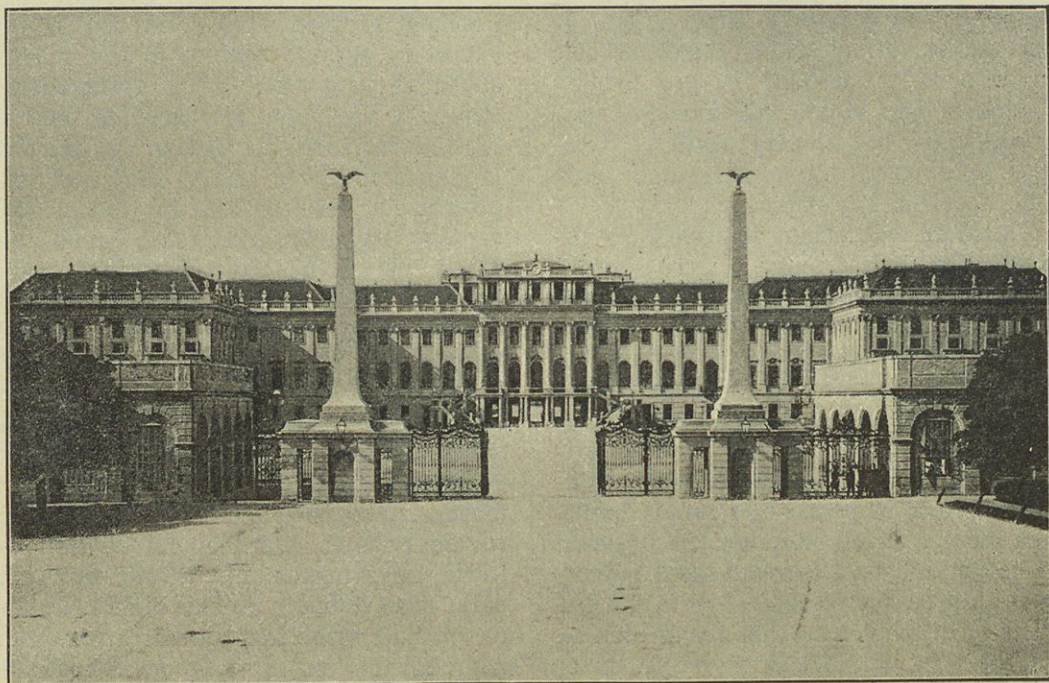
varuje vsakemu narodu, bodisi ta ali oni, narodne, domače naprave... Če stojé res Rumunci in Jugoslovani na nižji stopinji omike, potém je državni vladi dvojna dolžnost, da stori vse, kar more dvigniti omiko teh narodov, da morejo vsi jednega srca sodelovati v dosego visokega smotra, v bratski slogi zbrani okrog našega cesarja in gospoda. Ako nosijo vsi narodi jednaka bremena, jednake dolžnosti, in ako se terjajo od vseh iste žrtve, potém ne uvidim, zakaj bi ne mogli imeti tudi narodi, kateri stojé na nižji stopinji omike, v državnem življenju jednake veljave in pravice.«

Tako so se pogovarjali najprej v odseku, potém pa je vsaka stranka stavila poseben predlog, kako se naj izboljša ustava in uprava. Večina je bila federalistična in je grajala, da se vtika državna uprava v vse javno življenje, da meri vse z istim merilom, da nabija vse na jedno in isto kopito; to pa da rodi neskončne pisarije in vsestransko, pa vendar brezuspešno nadzorovanje; vsled samih zunanjostij na pr. ne more izvrševati sodnik bistvenih nalog svojega poklica. Tožili so, da šole niso take, kakor jih potrebujejo narodi, ker se premalo uči v domačem jeziku; uradi se vtikajo v vse zadeve, narodi nimajo prilike, da bi tudi sami kaj sodelovali pri občnih zadevah; zato gine zanimanje za javne stvari. Vsled tega ne morejo živeti narodi po tistih posebnih naravnih pogojih, ktere je določil Bog vsakemu naravnemu bitju. Centralizem žali dalje našo ljubezen do ožje domovine, kajti on omejuje njeno samostalnost, ovira njeno napredovanje in razvitek narodnega življenja; zato gine zaupanje do vlade povsod, tudi tam, kjer ukrene vlada res kaj dobrega. Ne bo se doseglo ravnotežje v državnem gospodarstvu, niti zaupanje inozemstva do Avstrije, dokler se ne preustroji država tako, da se vrneti mir in zaupanje. Stoprav potém bode narod rad plačeval tudi višje davke, oživela bode zopet obrtnost in kupčija, in država bo imela zopet kredit, da ne bo treba najemati novih oderuških posojil. Tega pa ne bo dognal, kdor prezira dežele, ktere so zgodovinske in politične osebe. Čim iskreneje se drže narodi avstrijski svojih zgodovinskih in narodnih sporočil in naprav, čim ožje se stopí ta ljubav z najblažjimi lastnostmi narodnega značaja in se zanima za najlepše dogodke v zgodovini cele države in njenih posameznih delov, tem močnejša bo vez, ki jih sklepa vse.

Treba je le, da umeje modra in pogumna politika spraviti to, kar zahteva moč in jednotnost države, v soglasje z opravičenimi težnjami posameznih delov in te razvijati in smatrati za čvrsto podporo celote, vso državo pa za zaščitnico, ki more zavarovati obstanek posameznih delov.« To nalogo bo mogoče izvršiti, ako se prepusti del uprave posameznim deželam; tako se bo poživil javni duh in z njim tudi moralična moč države. Ne sme se dalje prezirati, da imamo nekatere samoupravne naprave, ki smo jih prejeli iz minulosti, namreč samoupravo srenjsko in deželne zборе. Iz vsega tega sledi: »Ako si hočemo okrepčati in srečno

država razpadla v dve polovici, če bi se ustava naslanjala na zgodovinske oblike; imeli bi potem dualizem, t. j. različno ustavo in upravo v vsaki državni polovici, in to bi škodovalo državi; deželam bi ostalo preveč, osrednji vladi pa premalo pravic, marveč država oddaj le nekaj zadev srenjam in deželam, in priznaj narodom obširno pravico, javno izrekati svoje mnenje, da zvé vlada želje prebivalstva; toda samo državni zbor imej obširno pravico zakonodajno in nadzorovanje državnega gospodarstva.

Več dnij je trajala debata ali razgovor v državnem svetu o teh predlogih. Med ostalim je minister grof Leon Thun poudarjal

Cesarski grad Schönbrunn.

razvijati monarhijo, treba je priznati zgodovinsko in politično osebnost posameznih dežel, kajti na tej podlagi je mogoče, naravno razvijati in pospeševati razne narodnosti in zajedno združiti te ozire na narodnosti z zahtevami in potrebami državne celokupnosti; torej je priznati načeloma ravnopravnost vsem deželam države, pri tem pa jim priznati in ustanoviti samostojno zakonodajo in upravo v domačih stvareh ter končno določiti in jim zagotoviti način zveze s celokupno državo.« Poročevalec je bil grof Clam.

Predlog te večine ni bil popolnoma jasen; še manj jasno se je pa izrazila manjšina, ki je nasprotovala večini, češ, da bi

kako težko je rešiti jezikovno vprašanje; nikakor pa ni dvoma, da mora biti v šoli posebno v prvih letih tisti jezik učni jezik, ki ga učenci najbolj umejo; nemščine naj se učé, pa ne z namenom, da bi postala »občevalni jezik z učenci«. Tudi grof Anton Auersperg je bil na strani večine in rekel, »da priznanje zgodovinskih pravic nikakor ne nasprotuje državni jednoti«, in poudarjajoč, da živi večjidel na Kranjskem, pristavil je, »da je jednota države nujna, a da mora zajemati država svojo moč baš iz različnosti, ktero mora kolikor mogoče priznavati in varovati.« Ogrom se naj dá toliko, kolikor ne škoduje obstoju državne celote, a dualizem se naj zapreči za vselej, ker je

povzročil obema državnima polovicama doslej zgolj nezgodo. Deželni zbori se naj ožive in v njih pomnoži število zastopnikov kmetškega in meščanskega stanú. Spominjajoč se one butare šib, katero je Svetopolk dal sinovom, da jo prelomijo, želi, da naj ne veže narodov avstrijskih sila, temveč pravica.

Škof Strossmayer je zahteval: spoštujte posebnosti dežel in narodov, da razvijajo in gojijo svoj jezik in svoje šege; samo na narodnost se sicer ne smejo zidati države, kajti to rodi one silovitosti, ki so se dogajale tačas na Laškem; treba je o pravem času narodnostno načelo mirno premisliti in stvarno izvesti, kar je na njem dobrega, na podlagi svetopisemskega reka: kar nočeš, da se tebi zgodi, tudi ti drugemu ne stori, in na podlagi cesarjeve besede: Jednako pravico vsem.

Zmagala je federalistična večina pri glasovanju; za njen predlog sta se izrekli dobri dve tretjini državnega sveta. Dne 29. kimovca je cesar zaključil posvetovanje, obetajoč, da bode nasvete premislil in v najkrajšem času rešil. »Trdno se nadejam, da bode sleherni izmed vas v svojem ožjem krogu delal na to, da bodo naredbe, s katerimi bom uresničil narodom primerne naprave, hvaležno priznali kot izraz moje dobre namere in jih bodo rađe volje izvrševali.« Tako je odslovil vladar državni svét z besedami, katere so že povedale, kaj bo ukrenil.

Oktoberski diplom leta 1860.

Dne 20. vinotoka leta 1860. je oznanil cesar svetu sad, ki ga je obrodilo posvetovanje državnega sveta.

»Ko sem zasedel prestol dedov svojih, stresali so siloviti viharji državo. Po boju, ki je globoko žalil moja očetovska čutila, bilo je treba v mojih deželah, kakor skoro v vsej Evropi, kjer so bili nemiri, vladno oblast strožje sredinjati (centralizovati). Zahtevala je to javna blaginja in varnost večine mirnih prebivalcev v državi; razburjene strasti in skeleči spomini baš minule preteklosti niso dopuščali, da se prosto gibljejo življi, kateri so se še pred kratkim vojskovali med seboj.« Zvedevši po državnem svetu želje in potrebe raznih dežel, razgláša cesar patent, ki ima z nova osnovati državno pravo cesarstva, ustanoviti pravice in stan posamnih kraljestev in dežel ravno tako, kakor zavarovati državnopravno zvezo vesoljnega cesarstva. »Svojo vladarsko dolžnost izpolnujem, da po tej poti spomine na pretekle

čase in to, kar naše dežele in narodi mislijo in kot svoje pravice terjajo, spravim v soglasje z dejanskimi potrebami svojega cesarstva, mirnega srca prepuščajoč srečni razvitek in utrjenje teh, po meni na novo danih ali zopet oživiljenih naprav pametni previdnosti in domoljubju svojih narodov. Milost božja pa bo dala, da se vse to srečno izvrši; saj drži on v svoji roki usodo vladarjev in narodov ter ne bo odrekel blagoslova moji vestni in resni vladarski skrbi.«

Zajedno je cesar razglasil diplom. V tem poudarja, da morejo državi le »take pravne naprave biti pravo poroštvo, katere se enakomerno prilegajo zgodovinskim spominom, različnosti naših narodov in nerazrušljivi trdni zvezi med njimi.« Da uveljavi ta načela, izjavi cesar: »Prostovoljno smo sklenili, da ima sledeča stano vitna in nepreklicna državna ustava biti nam in našim naslednikom vodilo, ter ukažemo takó-le:

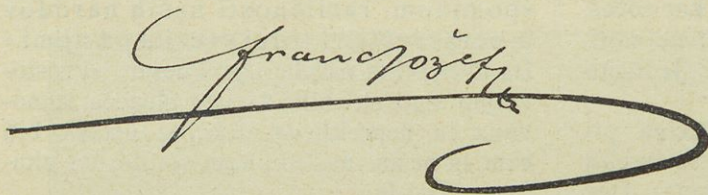
I. Postave dajali, prenařevali in preklicovali bomo mi in naši nasledniki le v dogovoru s postavno poklicanimi deželnimi zbori in z državnim zborom, v katerega bodo deželni zbori pošiljali od nas določeno število svetovalcev.

II. Vse postavodajne reči, ki zadevajo pravice, dolžnosti in prid vseh naših kraljestev in dežel skupaj, bodo se v bodoče ustavno reševale v državnem zboru.

III. Vsa druga postavodajna opravila, katere niso bila doslej omenjena, bodo se reševala v deželnih zborih; in sicer na Oger-skem in v njemu pridruženih deželah po njih prejšnji ustavi, v vseh drugih kraljestvih in deželah pa po pravilih novih deželnih ustav.

Za državni zbor je cesar določil, da šteje 100 članov; delokrog mu je pa določil jako skromen. Prav za prav je imel odločevati z vlado vred samo o denarnem gospodarstvu državnem (banka, denar, posojila, davki, prodaja državnega posestva, državni dolgovi, pretresovanje državnih dohodkov in stroškov, pregledovanje državnih računov), potem o carini, kupčiji, o železnicah, brzojavah in pošti, o vojaškem naboru, o vzvišanju cene soli; samo če to želi ta ali oni deželni zbor, sme se tudi katere druga stvar izročiti državnemu zboru. Vse druge zadeve je ta diplom prepuštil deželnim zborom. Vrh tega je potrdil vnovič najvažnejše pravice, katere so bili dobili državljani od leta 1848. sem, na pr. kmetško odvezo, ravnopravnost vseh državljanov, svobodo bogočastja, odpravo

carinskih mitnic med deželami. Priznal je cesar tudi narodno ravnopravnost, ker je izjavil, da se morajo postave ravnati po različnosti narodov, in ker je pisal novemu ogerskemu kancelarju: »Končno izjavljam svojo trdno voljo, da ne bom tam, kjer gre za različne jezike in narodne zadeve, nikakor dopuščal, da bi se delala narodom ktera sila ali stiska, in da se bom na vso moč zoperstavljal vsakemu početju, ki bi kakorkoli žalilo pravice jezikov in narodne zadeve.« Iste besede so veljale tudi za naše dežele; saj je izdal in podpisal cesar oktoberski diplom v vseh jezikih; tudi našemu narodu ga je podaril v slovenskem jeziku.

● Lastnoročni slovenski podpis cesarjev na oktoberskem diplomu.

Za dežele je izdelal »državni minister« grof Goluchowski nove deželne ustave; v bodočih deželnih zborih bodi zastopana vsaka dežela po stanovih: prelatje (visoki duhovniki), plemstvo, meščanje in kmetje; izmed svojih članov nasvetuj deželni zbor cesarju nekoliko mož, izmed katerih imenuje vladar državne poslance.

Novo ustavo so sprejeli zlasti Slovani prijazno, ker jim je obetala izpolnitev najvažnejših želj, če tudi ne takoj, pa vsaj korakoma v bodočnosti: narodno ravnopravnost in državnopravno samostalnost dežel. Ker je hotela uveljaviti načela federalistov, bila jim je zastava, okrog ktere so se zbirali v ustavnih bojih naslednjih desetletij. Bili so pa zadovoljni samo z načeli ustave, nikakor pa ne z deželnimi redi, ktere je izdelal Goluchowski; zakaj našli so, da ne bodo zastopane v deželnih zborih koristi vsega prebivalstva, temveč da bodo tam imeli odločilno besedo zopet isti stanovi, ki so ondi gospodovali do leta 1848., večina stanovanstva pa se jim bo morala pokorjavati. Baš v tem oziru so bili deželni redi, ktere so skovali še na podlagi in v duhu Bachovih načrtov, v narodnem oziru jako neugodni za narod slovenski; kmetujočemu narodu našemu bi bili pustili v deželnih zborih in torej tudi v državnem zboru tako skromen kotic, da bi ga svet jedva iztaknil. Nekaj manj so upoštevali politiki drugo nepriliko, ki bi zadela Slovence; tem bi bila federa-

listična osnova države v duhu oktoberskega diploma zabranila zunaj Kranjske narodno živeti in se razvijati. Pač pa so zapazili kmalu, da je oktoberski diplom baš zato, ker se je oziral na zgodovinske odnošaje, odmeril nemško-slovanskim dednim deželam dosti manj svobode, nego Ogom. Obnovljeni stari deželni zbor ogerski je imel še vedno več pravic, nego so jih namenili našim prenovljenim deželnim zborom; navzlic federalističnemu duhu oktoberskega diploma bi bila državna ustava v bistvu dualistična. To stran diploma so imeli v nekterih deželah za jako hudo hibo; v drugih so grajali, da je preveč stanovski; federalistom

je bil precentralističen, centralistom prefederalističen. Kranjci so pa bili še posebno nezadovoljni z Goluchowskim. Dasi je bila samouprava kronovin važno načelo njegove ustave, hotel je vendar odpraviti kranjsko deželno vlado in deželo podrediti tržaškemu namestništvu. To je Kranjce, zlasti

Ljubljance, hudo razburilo; mislili so, da jim hoče cesar s tem pokazati svojo nemilost; toda cesar je pomiril odposlanstvo, ki je prišlo k njemu, rekoč: »Kranjska ima celó več pravice, kakor druge dežele, da se oziram na njo.« Obljubil je, da se bode stvar še enkrat pretehtala, kar se je zgodilo, in Ljubljana je ohranila deželno vlado. Še bolj bi bilo pa slovenskim politikom ugajalo, če bi bila vlada ustvarila iz slovenskih pokrajin zjedinjeno slovensko kronovino; v taki kronovini bi bila dobila slovenščina iste pravice, kakor poljščina v Galiciji.

Največ je oktoberski diplom dal Ogom. Dobili so svojega dvornega kancelarja, zjediniili so srbsko vojvodino zopet z ostalo deželo; deželna zbora hrvatski in erdeljski sta dobila ukaz, da uredita državnopravne odnošaje z Ogorsko; sklicati je ukazal cesar deželni zbor ogerski itd. In vendar so se baš Ogrji najbolj uprli temu diplomu, zato ker jim ni vrnil ustave iz leta 1848.; kajti Ogrji so rekli: ustavo iz leta 1848. je sklenil državni zbor ogerski, in kralj jo je potrdil; kar sta pa dogovorila kralj in narod, to je postava, in ta postava velja, dokler se ne dogovorita oba, kralj in narod, da jo je treba izpremeniti ali preklicati; ustaja leta 1848. ni pokončala one ustave. Na tem stališču je stal tudi najmodrejši in najzmernejši ogerski politik, Franc Deák; ni se odmaknil, dasi je cesar, ponujajoč Ogom roko, samo zahteval, da

naj bodo Ogri pravični Nemadjarom in ne-ogerskim deželam, in da naj priznajo, da morajo nekatere zadeve biti skupne za vso državo, kajti sicer bi izginil tudi zadnji sled državne jednote. Na Deáka je napravil cesar močen vtis; cesar je vedel zagovarjati državne koristi s tehtnimi razlogi, ki so bili tem važnejši, ker so prihajali iz ust moža poštenjaka. Toda Deák je ostal na stališču strogo ustavnem in je odrekal veljavo oktoberskemu diplomu, češ, da je oktrovan, t. j. potrjen samo od krone, ne pa tudi od ustavnega zastopa ogerskega.

Dosledno so tedaj zaupni možje, ktere je bil zbral ogerski primas, da bi napravili novo volilno postavo, kar oživili ono iz leta 1848.; za uradnike so volili županijski zbori najrajši najodločnejše upornike iz leta 1848.; uradovali so po načelih leta 1848., upirali se dvorni pisarni, če jim je ukazala kaj, kar jim ni bilo po godu; trdili so, da ne sme nikdo plačevati davka, niti se dati nabrati v vojake, dokler nima Ogerska svojih ministrov.

Vlada je prišla celó na sled prijateljski zvezi ogerskih oblastnj z revolucijskimi odbori košutovskimi v inozemstvu — a to je bila prilika, da je cesar Franc Jožef pokazal, kakor že v toliko drugih slučajih, viteški, plemeniti svoj značaj. Pomilostil je bil malo poprej grofa Telekyja, dasi je bil med najhujšimi pristaši Košutovimi; sprejel ga je celó v posebni avdijenci. Ali kar je grof obetal, ni izpolnil; ostal je v zvezi s stranko Košutovo. Pismene dokaze je dobil cesar v roke — in kaj je storil z njimi? Poslal jih je grofu, ne da bi mu rekel le žal besedo. Pomagalo pa ni to veledušno ravnanje vladarjevo nič, temveč upor je na Ogerskem rastel. Preklicali so avstrijske postave; Goluchowski ni mogel vladati na Ogerskem, ko je bil avstrijske uradnike večinoma poklical domú, da bi ugodil Ogrom. Ob novem letu 1861. je kar prenehalo v mnogih okrajih pravosodje.

Zaman je cesar dne 16. prosinca bridko tožil, da se »je zastonj nadejal, da bode plemeniti in politično zreli narod ogerski znal pravično ceniti, kar mu je dovolil, in da bo vlado pošteno podpiral«. Zaman je preklical vse sklepe županij, ki so ustavljali plačevanje davkov in redno delovanje sodnij. Zaman je na poziv dvornega kancelarja zaklical kardinal in primas županijam: »Nikar si ne odtujimo še enkrat vladarja, ki se nam bliža z oljko mirú, z najboljšimi namerami in z najplemenitejšim srcem.« Isti

kardinal pa je tri dni pozneje podpisal kot véliki župan ostrogonski razglas svoje županije, da nima oktoberski diplom nobene veljave, in da se mora na podlagi ustave iz leta 1848. zveza Avstrije z Ogersko izpremeniti v osebno unijo (t. j. da imata obe državi popolno samostalnost in le istega vladarja), in da se preseli kralj na Ogersko. Te zahteve so odmevale po vsem Ogerskem in iz vseh županij; bile so soglasne zahteve vsega naroda madjarskega.

Goluchowski ni zmagal upora, ki ga je izzvala oktoberska ustava; še pred novim letom 1861. se je umaknil. Novemu ministertvu je postal nadvojvoda Rainer predsednik, »državni minister« pa Anton Schmerling, bivši frankobrodski minister nadvojvode Ivana, rodом Dunajčan; kot tak pa je bil naravno nemški centralist, torej političen nasprotnik federalista Goluchowskega. In vendar so ga pozdravili z nadami tudi federalisti slovanski, ker so upali, da bode popravil ustavo tako, da bo ugajala narodom in deželam, da bodo dobile toliko svobode, kakor Ogerska, in da bode dal tudi nemškimi jezikom pravic; tako je vsaj obetal.

Februarski patent.

Že dne 26. svečana leta 1861. je izšel »patent«, ki ga zovemo februarskega, in ki je prinesel Avstriji novo ustavo. Glavna stvar je bila nova sestava deželnih zborov. Ta patent je razvrstil volilce v velike posestnike, kmetske posestnike, meščane ter trgovce in obrtnike; torej je popustil Goluchowskega stanovske skupine in vzel za podlago skupine po vzajemnih koristih, češ, da bodo zastopane na ta način vse velike skupine prebivalstva; priklopil jim je še škofe in vodje ali rektorje vseučilišč, da imata v deželnem zboru glas tudi cerkev in veda. Deželni zbori smejo izvoliti deželni odbor, ki vodi upravo mnogih domačih zadev; dobili so tudi pravico, da prosto volijo poslance v državni zbor za vsakih šest let.

Državni zbor ima dve zbornici, gospodsko in poslansko. Člani gosposke zbornice so polnoletni nadvojvode, nadškofje in škofje, kteri so tudi knezi, glavarji bogatih plemenitaških družin (majoratni gospodje) in gospodje, ktere cesar z ozirom na razne zasluge imenuje za dosmrtné člane gosposki zbornici. Poslaniška zbornica bi štela 343 članov, izvoljenih po deželnih zborih. Vsi ti poslanci se pa zberejo samo tedaj, kedar se gre za zadeve vse države, in njih zbor

je potém širji državni zbor; ako pa je sklepati o zadevah, ki so skupne samo skupini neogerskih dežel, a se ne dotikajo Ogerske, pa se imajo posvetovati samo 203 poslanci takozvanih »nemško-slovanskih« kronovin — in to je ožji državni zbor; čisto ogerske zadeve pa spadajo v področje ogerskega državnega zbora.

Na videz je februarski patent samo prav malo izpremenil oktoberski diplom, ali v istini je med obema tako načelen razloček, kakor med centralizmom in federalizmom; najtočneje se izraža ta razlika v tem, da našteva oktoberski diplom zadeve delokroga državnega zbora, vse drugo pa pridržuje deželnim zborom, dočim februarski patent pové, kaj spada v področje deželnih zborov, vse drugo pa prepušča ožjemu državnemu zboru; na Ogerskem pa ima deželni zbor vse pravice deželnih zborov in ožjega državnega zbora. Prvo besedo je imel odslej ožji državni zbor. Deželnim zborom je ustava pustila mnogo manj pravic. Jednoto države bi izražal širji državni zbor; ker pa temu ni puščala nova ustava toliko pravic, kakor jih je državnemu zboru odkazal oktoberski diplom, je razvidno, da se je moral državnopravni razkol med Avstrijo in Ogersko, ki mu pravimo »dualizem«, še poostriti; centralizem je popustil nekaj napram Ogrom, a kanil se je odškoditi v »nemško-slovanskih« dednih deželah.

Deželni redi so izdelani na podlagi načrtov iz Bachove dobe; že Bach je bil hotel osnovati deželne zbore tako, da bi v deželah, kjer živi kaj Nemcev med Slovani, bili Nemci na dobičku. Schmerling je pa to stvar tako uredil, da »so vsled volilnih umetnij zastopi celih dežel bili zgolj zastopi jedne same stranke«. Vsled tega niso mogli doseči niti narodi ravnopravnosti, niti baš najmočnejši stanovi in slojevi, kmetovalci in obrtniki, pristojéce jim veljave v deželnih zborih in v državnem zastopu. Ker je pa Schmerlingov patent ostal podlaga pri vseh ustavnih izpremembah do današnjega dne, ni se še ustava iznebila one napake.

Ker so deželni redi Schmerlingovi bili tudi za slovenske pokrajine neugodni, zahtevali so naši politiki, da se izpremenijo na pr. takó-le: Razširiti bi bil delokrog deželnim zborom, katerih člane naj volijo volilci tajno in neposrednje; zbor si naj izbere predsednika sam; treba je enakomerno razdeliti poslance po številu prebivalcev na pojedine deželne okraje; v velikem posestvu naj volijo vsi veliki posestniki, če tudi

nimajo zemljišč grajščinskih (vpisanih v deželni deski) itd. Dosegli pa niso v tem oziru nič niti tam, kjer so bili v večini, niti tam, kjer so bili v manjšini — izvzemši deželni zbor goriški. Ta je imel večino italijansko, toda bilo je med italijanskimi poslanci prva leta nekaj izredno pravičnih mož, med njimi posebno dr. Doliac. Leta 1866. je dognala slovenska manjšina na predlog Goriupa, da je deželni zbor razdelil veliko posestvo v italijansko in slovensko polovico, katerih vsaka voli tri deželne poslance, volilci pa so v velikem posestvu italijanskem posestniki z najmanj 100 gld. zemljiškega davka, v slovenskem pa s 50 gld. Bil je boj hud, a kratek, in Doliac je nasprotniku, ki je trdil, da zastopa »koristi«, odgovoril, da zastopa »duše in ljudi«, od katerih ni mogoče ločiti koristij (interesov); poudarjal je, da je večina dežele slovenska, in da je prosti posestnik samo Slovenec, ne pa Furlan, ki je samo »kolon«, t. j. najemnik. Deželni glavargrof Pace je ugovor nasprotnikov pobil z izjavo, da je glasoval za ono preosnovo zato, ker je mož poštenjak in zvest zastavi svoje hiše, zastavi avstrijski.

Februarski patent je uresničil ustavno življenje v deželah neogerskih. Odslej velja v Avstriji pri zakonodaji tudi glas narodov, poznavajočih svoje potrebe, a nikdar ni zastop narodov prekosil v vestnem izpolnjevanju ustavnih svojih pravic in dolžnostij cesarja samega, ki se je velikodušno odrekal neomejeni postavodajni oblasti. Po vsej Evropi velja Franc Jožef za vzor ustavnega vladarja, in izpolnila se je nada tistih, ki so videli in slišali odločnost, s katero je cesar pozdravil prvi državni zbor. »Način, kako je vladar govoril prestolni govor, velja ravno toliko, kakor ustava sama; kajti govoril je tako iskreno in odkritosrčno, da upamo, da ne bode ustavno vladanje nazadovalo, ampak napredovalo,« rekel je nekdo takrat — in ni se motil gledé cesarja.

Prvi časi ustavnega življenja.

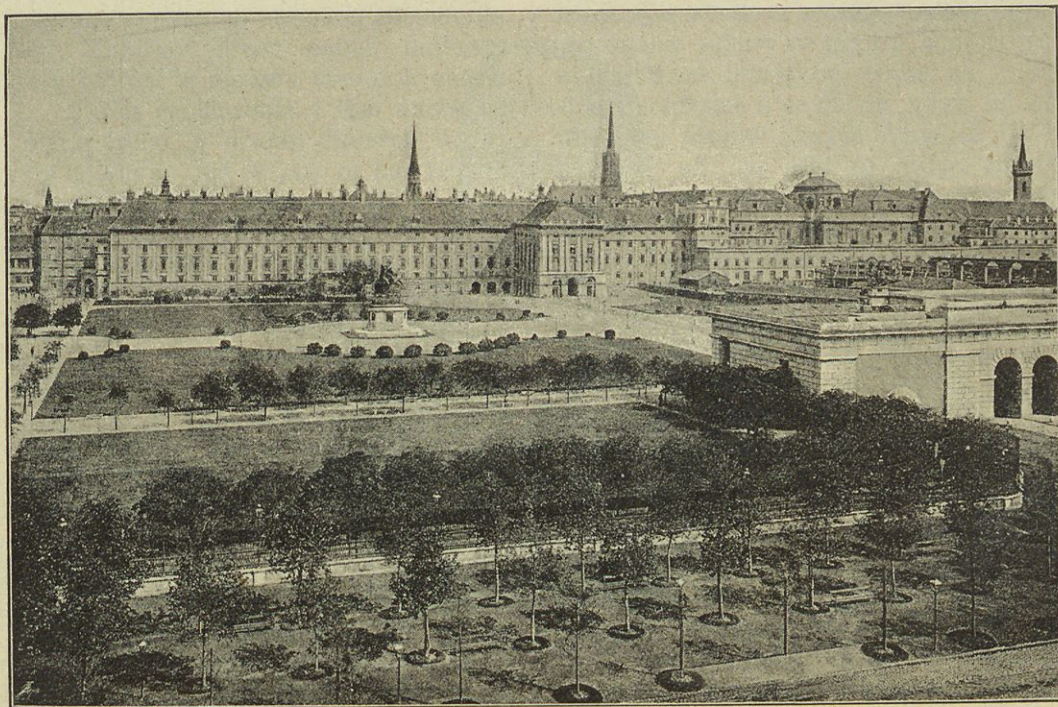
Kako so sprejeli pri nas novo ustavno svobodo?

Omenili smo že, da so naši politični krogi (kolikor se more takrat o njih govoriti) pozdravili Schmerlinga z marsiktero nado, nikakor pa niso bili popolnoma zadovoljni, nego rekli so: »Hvaležni sprejmemo dar presvetlega cesarja, stopimo na politično pozorišče; naših poslancev dolžnost bo pa skrbeti za to, da bo drevo ustave rodilo dober sad.« V brezustavni dobi

od leta 1849. sèm so se naučili, da je treba v politiki točnega programa, t. j. politik mora jasno vedeti, kaj mora terjati v prid deželi, narodu, državi. In tak program so sestavili slovenski rodoljubi, ko se je vnelo živahno volilno gibanje za deželne zборе in srenjske zastope. Ta program so izročili ministru Schmerlingu.

Najprej tožijo v tem pismu, da šola ni tako osnovana, da bi mogla biti učilnica vsemu narodu. Svoboda, čast, življenje in imetje slovenskega državljana ni prav zavarovano, dokler se sodnik in sojenec ne razumeta v jeziku zatoženčevem; izdajajo se naj postave zopet kakor do leta 1859.

svojih dolžnostij. Tako bi se narod sčasoma odgojil, da bo mogel hoditi sam ustavno pot, po kateri hrepeni. Na drugi strani se je pa tudi nadejati, da bo ta krepki in izobražljivi narod, kateri šteje blizu poldrugi milijon duš, narodna vzgoja vzbudila k zavednosti svoje naloge, in potem bode na južni meji močen jez proti italijanstvu, ki je tako nevarno državi.« Minister naj pa še preudari, ali bi se ne dalo to doseči najlažje s tem, da se zložijo slovenske pokrajine v jedno slovensko kronovino. V državnopravnem oziru je zahteval slovenski program jasno in točno »jedino in mogočno Avstrijo na ustavni podlagi«, in sicer zato,

Cesarski grad na Dunaju.

v vseh deželnih jezikih; kajti ni mogoče zahtevati, da ljudje spoštujejo postave, dokler jih ne razumejo. Zahteve slovenske so torej té-le: narodna šola bodi izključno slovenska, v srednji šoli pa slovenščina ravnopravna z nemščino in italijanščino (v smislu ukaza z dne 8. velikega srpana leta 1859.); vloge se naj rešujejo v tistem jeziku, ki ga želi stranka, pa tudi zapiski in odloki se naj sestavljajo v jeziku, ki ga govori stranka; postave in ukazi se naj objavljajo tudi v slovenskem jeziku. »Ako se narodu omogoči, da vidi, kakšno je državno gospodarstvo, bode se um njegov zeló, zeló razvedril, in narod se bo začel zavedati državljanskih

ker »taka Avstrija najbolje zavaruje naše narodno bitje«, in pa tudi zato, »ker žalostne izkušnje zadnjih let dosti očitno kažejo, kam je nesrečni centralizem pritiral Avstrijo«; zato je druga točka narodnega programa »obširna in resnična samouprava dežel, ker ta najbolje ustreza lastovitim potrebam vsake dežele in vsakega naroda.« Tako so mislili slovenski politiki, med katerimi so merodajni bili politiki kranjski, ki so gledé samouprave dežel upali, da bo koristilo vsemu narodu, kar bo koristilo Kranjski.

To prošnjo je podpisalo blizu 20.000 Slovencev; izročil jo je ministru Schmerlingu dr. Lovro Toman z nekterimi poslanci

kranjskimi (Dežman, Brolih, Derbič) in z goriškim Črnetom. Schmerling je takrat rekel, da je narodna ravnopravnost naravna posledica nove ustave; obetal je, da bode namestil urednika za slovenski zakonik, in je povedal, da je že ukazal posloveniti postave.

Kako se je godilo temu slovenskemu programu in februarški ustavi?

Volitve v deželne zборе so povzročile precej živahno gibanje tem bolj, ker so se vršile tu in tam zajedno občinske volitve. Bilo je pa med volilci še bore malo politične razsodnosti; zato so se pulili v volilnem boju bolj za osebe, nego za politične programe. Čeravno so se voditelji trudili poučiti volilce, da so slovenski politiki glavna načela: politična svoboda, narodnost in avtonomija, izbrali so vendar mnogo poslancev, na katerih programu sta bili prva točka in tretja, dočim so o narodnosti molčali ali jo samo nekako boječe omenjali; nekterim sploh ni bilo nič do narodne ravnopravnosti, ampak samo do politične svobode v smislu liberalizma; mnoge je plašilo očitjanje nasprotnikov, da so narodno zavedni Slovenci nevarni »prenapetneži«, rovarji zoper državo; strašili so take Slovence in visoke kroge s panslavizmom, t. j. da hočejo Slovani podreti državo in se združiti pod ruskim carjem. Tako so se morali v onih prvih letih ustavnega življenja in parlamentarne javnosti kakor povsod tudi pri nas še le bistrili politični pojmi in se snovati stranke. Začeli so se stoprav ločiti možje odločnega narodnega mišljenja od onih tovarišev, ki so imeli v svojem programu narodno ravnopravnost baš do tiste meje, kjer bi se naj začela uresničevati; prispevši do te meje, pa so se ločili dosedanji tovariši. Pravi narodnjaki so se oklenili federalizma; drugi pa so prijeli za zastavo nemškega centralizma in z njim spojenega liberalizma. Pomlad leta 1861. je torej za nadaljno razmerje strank odločilnega pomena; takrat je naša narodna stranka izgubila več takozvanih pristašev, kakor kdaj poprej in pozneje.

Naj omenimo nektare posebno znamenite poslance slovenske ali Slovencev v prvem zasedanju novodobnih deželnih zborov. V Ptujju je zmagal nemški, toda Slovincem pravični Hermann, kteremu je za dolgo vrsto let pripadala težavna in ne-hvaležna vloga zagovornika narodnih teženj štajerskih Slovencev. Na Kranjskem so omeniti dr. Janez Bleiweis, dr. Lovro Toman,

Lovro Pintar, Mihael Ambrož, Brolih, baron Anton Zois; na Goriškem dr. Žigon, Črne, Andrej Winkler, Anton Goriup. Koroške Slovence so zastopali zgolj poslanci »slovenski, Nemcem prijazni«.

Ko so začeli zborovati novi deželni zbori, izražali so i deželni namestniki i deželni glavarji veselje in hvaležnost presvetlemu vladarju, ki se je bil odločil, deliti svoje pravice z narodi; svesti so si bili povsod važnosti nove ustavne pravice, pa tudi težke odgovornosti svoje; zato so poudarjali, da je treba sloge in pomoči božje, da bode delo rodilo blagostanje narodom. V krasnih skrinjicah so izročili cesarski namestniki deželnim zborom cesarski diplom oktoberski, podpisan od cesarja samega, kot temeljno listino novih narodnih pravic. Našim deželnim zborom so izročili pozneje to listino tudi v slovenskem jeziku.

V deželnih zborih je takoj prišlo na dnevni red to, kar je bilo strankam glavna skrb. V ljubljanskem deželnem zboru sta se dr. Bleiweis in dr. Toman takoj potegnili za pravice slovenščine in za ravnopravnost, katero je poudarjala tudi adresa na cesarja, sestavljena po grofu Antonu Auerspergu in sklenjena v obeh jezikih. Dognali so, da se sme govoriti v deželnem zboru v obeh jezikih, »ker se raba slovenščine v deželnem zboru razume sama ob sebi«. Ognjevito je govoril dr. Toman za pravico slovenskega jezika, dokazujoč, da »se izobraženost narodov rodi iz jezikove omike; prva narodna potreba je torej, da omikajmo svoj jezik. Če terjamo narodnih pravic, ni to le prazna sanjarija ... to je podlaga duševne in telesne blaginje in izvira iz čistega rodoljubja. Gmotno stanje vsakega naroda se ravna po omiki, omika pa po veljavnosti jezika. Blagostanje in omika sta narodom namen in poklic; tedaj mora tudi državna postava določevati, da se jezik lika, in da narod velja ... Kaj je narod brez narodnosti? Nič drugega, kakor mrzla, kilava, mrtva tropa in truma sužnikov, ki se ne morejo, izgubivši svojo narodnost, povzdigniti do višje zavesti in se celó ob času hude sile in stiske ne navdušijo toliko, da bi rešili domovino in z domovino sebe. Država, kateri je mar za to, da otme sama sebe, mora skrbeti, da se narodi razvijajo; ko so se razvili, krepijo tudi njo.« Dalje govori o zgodovini slovenski: »Sedaj je beseda našega gospoda in cesarja dala svobodo in samostalnost; ali bi li bilo prav, da bi mi svojemu narodu pridrževali pri-

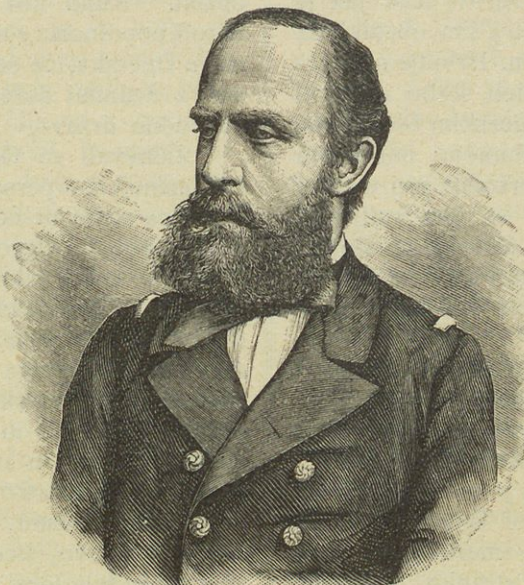
pomočke za omiko? — Nikarte govoriti, da bi to vtopilo jedinstvo države, državljansko svobodo in nemško, doslej čislano omiko! ... Obstanek in bitje Avstrije slonita na naravi narodov, iz katerih obstoji; ker pa ti niso jednaki, treba je, da se posebnost vsakega naroda spoznava in brani.« ... »Osvobodila se je najprvo oseba; osvobodil se je potem podložnik in sedaj narod. V prosti državi ne sme biti noben narod zatiran, in kdor brani pravice svojega naroda, terja državljansko svobodo od konca do kraja.« Da se more to izvršiti, zahteval je dr. Bleiweis, da se osnuje deželni zbor za slovenske pokrajine v Ljubljani.

Tudi v goriškem deželnem zboru ni bilo tožiti Slovincem zaradi ravnopravnosti; tudi tu so poudarjali na obeh straneh nujnost bratske sloge; govorili so slovenski, laški in nemški ter so adresu cesarju sestavili v italijanskem in slovenskem jeziku, in v deželnem odboru so ukrenili uradovati s slovenskimi občinami v slovenščini. V državni zbor je volil deželni zbor, dasi večinoma italijanski, dva slovenska poslance.

Manj ugajalo je Slovincem v štajerskem deželnem zboru. Sicer so tudi tu zahtevali nemški poslanci, da more samo Avstrija vsem svojim narodom podariti narodno ravnopravnost (Kaiserfeld), in da ni »nasprotovati pravičnim terjatvam ktere koli narodnosti; marveč mi privoščimo slehernemu narodu najsvobodnejši in popolni razvoj.« (Rechbauer.) Toda zaman je terjgal škof Slomšek, da se odpošlje cesarju adresa tudi v slovenščini, ali da se vsaj v adresi poudarja »načelo ravnopravnosti narodov v deželi«. Zaman je nasvetoval Hermann, da se posvetuje deželni odbor, kako bi se uvedla slovenščina v šolo in urad. Niti slovenski poslanci, ali bolje rekoč v slovenskih okrajih izvoljeni, pa ne slovensko čuteči poslanci ju niso podpirali. Nič bolje se ni godilo v deželnem zboru koroškem, kjer se nikdo niti spomnil ni Slovencev. V zboru poreškem pa je večina na predlog

škofa Legata, da deželni odbor uraduj s slovanskimi občinami v dotičnem slovanskem jeziku, odgovorila s sklepom: italijanščina je izključni uradni jezik. Nič boljše ni bilo v deželnem zboru tržaškem.

Slovenski program je zahteval torej: 1) narodno ravnopravnost, 2) deželno samoupravo. Kdor je imel oči, pa je moral že iz prvega zasedanja deželnih zborov razvideti, da bode Slovincem deželna samouprava ubila in pokopala narodno ravnopravnost, in da ne ugaja isto Slovincem, kar bi koristilo Čehom, Tirolcem in dr. Brez dvoma je bil oni slovenski program preveč kranjski in preveč posnet po programih federalistov čeških, poljskih in tirolskih, premalo se ozirajoč na manjšine.

Admiral Tegetthoff.

Najvažnejša naloga deželnih zborov je bila pa takrat volitev poslancev v državni zbor. Za Kranjsko so bili izvoljeni: dr. Toman, Derbič, Kromer, Wurzbach, Dežman in Brolih; za Goriško: Črne in Goriup; med štajerskimi poslanci je bil že imenovani Hermann. Ti so zastopali Slovence.

Isterski deželni zbor pa je z veliko večino odklonil volitev državnih poslancev; zaman je namestnik sam prišel in prigovarjal poslancem, da volijo. Vtisk tega

sklepa pa so oslabile one srenje, ki so odposlale adrese cesarju, obsojajoč sklep deželnega zbora in izražajoč vladarju neomejeno svojo udanost. Čez nekaj mesecev so pa izvolili tudi v Poreču državne poslance, ko je vlada razpustila deželni zbor in ga ukazala vnovič voliti.

Drugi deželni zbori so vsi volili poslance v državni zbor, če tudi nekateri z različnimi ovirami in pridržki. V češkem in moravskem deželnem zboru so bili na pr. Čehi, dasi večina prebivalstva, vendar v manjšini, sicer bi ne bili prišli poslanci na Dunaj. Ker so imeli deželni zbori večinoma nemške in liberalne večine, bil je tudi državni zbor po svoji večini nemško-centralističen in liberalen.

Čisto nič pa niso hoteli o državnem zboru vedeti na Italijanskem in v ogerskih

deželah. Italijani so sicer volili, a poslancev ni bilo na Dunaj. Deželni zbor ogerski ni poslal poslancev; ravno tako so izostali erdeljski in hrvatski poslanci. Hrvatje so zahtevali neodvisnost od Ogerske, pa združenje z Vojaško krajino, Reko in Dalmacijo, da bode kraljestvo res to, kar pravi njegovo ime: trojedino kraljestvo. Toda vlada jim ni dovolila vseh terjatev, pač pa je proglasila Hrvatsko za neodvisno od Ogerske, dovolila ji samostojno najvišje sodišče in imenovala slavnega domoljuba Mažuraniča za dvornega kancelarja hrvatskega; vzel je pa Schmerling Hrvatom Medmurje in ga priklopil Ogerski. S takim ravnanjem pa ni pridobil Schmerling Hrvatov záse, ki so se naravnost uprli njegovi ustavi, a ostali so tudi gluhi za vado Ogrov, dasi jim je Deák ponujal »bel list«, t. j. jim obetal vse, če se le pridružijo Ogrom. Hrvatje niso zapupali Ogrom, ker so videli, kako nestrpni so bili Madjari napram ogerskim Slovakom, Rusinom, Srbom in Rumunom; nobenemu teh narodov niso hoteli priznati niti trohice ravnopravnosti, marveč so jim vsiljevali brez milosti madjarščino. Zato so se končno uprli vsaj Erdeljci, odtrgali se od Ogerske in pozneje poslali poslance v državni zbor na Dunaj.

Na Ogerskem je imel deželni zbor dve zbornici: zbornico velikašev in poslansko zbornico; odločilno besedo je imela zbornica poslancev, ktere člani so se delili v dve stranki; jedni stranki je bil vodja modri Franc Deák, drugi pa grof Teleky, ki je pa kmalu umrl. Prva je bila »zmerna«, druga pa »radikalna«, nespravljiva stranka. Razloček med njima je bil tá-le: Deák je, dasi stoječ na stališču ustave iz leta 1848., uvidel, da ni niti dostojno, niti modro, niti mogoče, priboriti zopet ono ustavo v strastnem boju zoper kralja, ki je tolikokrat odkril svoje plemenito srce in željo, dognati popolno spravo z Ogri. Za postavnega kralja sicer tudi Deák ni smatral Franca Jožefa, dokler ni bil niti maziljen, niti venčan s krono sv. Štefana, ali ni mu odrekal onega spoštovanja, ki gre dejanskemu vladarju. Zato je zahteval, da deželni zbor sklene adresu in v njej sporoči kralju svoje prošnje; zato so imenovali njegovo stranko »stranko adrese«.

Tej stranki pa je nasprotovala »stranka sklepa«; imenovali so jo tako, ker je zahtevala, da se naj kar sklene: »V Ogerski velja zopet ustava iz leta 1848.« in ta sklep se naj sporoči kralju. Po dolgi debati je

zmagala stranka adrese, a upognila se je za toliko nasprotnikom, da je v adresi nagovorila kralja samo z naslovom »Presvetli gospod«. Zbornica velikašev je pritrdila tej adresi — a cesar je ni sprejel, nego zahteval dostojnejšo obliko. Zdaj je poslanska zbornica pritrdila Deáku in sprejela novo, zeló obširno adresu in v njej zahtevala tó-le: Ogersko veži z ostalimi deželami samo oseba cesarjeva na podlagi pragmatske sankcije; ni in ne more pa biti nobene dejanske notranje zveze z Avstrijo niti gledé postavodaje, niti gledé uprave ali drugih zadev. Ogerska ne bode priznala nobenemu državnemu zboru pravice, določevati o ogerskih zadevah; jedino s kraljem more deželni zbor ogerski deliti postavodajno oblast. »Samo kot samostojen, svoboden narod, popolnoma varujoč svojo neodvisnost, more Ogerska, če se ji zdi potrebno, občeovati z dednimi deželami kot s samostojno svobodno državo.«

Zahtevali so Ogri torej naravnost to, kar imenujemo »personalno zvezo« z Avstrijo. Tega pa cesar ni hotel, niti mogel dovoliti, dasi je ponujal Ogrom ustavo iz leta 1848., ki se pa mora tako izpremeniti, da bodo priznali i Ogri nektore zadeve kot skupne zadeve cele države. Nato je izjavil deželni zbor, da je sprava nemogoča, dokler ni poslancev iz Hrvatske in Erdeljske v ogerski deželni zbor; nič ni hotel slišati o oktober-skem diplomu in o februar-skem patentu; ni se hotel pogajati o »inavguralnem« pismu, t. j. o tistem pismu, v katerem prizna kralj ogersko ustavo, kedar ga venčajo. S tem zborom ni bila torej mogoča nobena sprava; dne 21. velikega srpana ga je cesar razpusstil.

Ker ni bilo ogerskega deželnega zbora, da bi se upiral vladi, tem glasneje so ropotale županije, dokler niso dotičnih velikih županov odstranili in namestili s kraljevimi komisarji, ki so imeli sila težavno delo s pobiranjem davkov; kajti Ogri jih niso hoteli plačevati, češ, da jih ni dovolil deželni zbor. Jeseni leta 1861. je cesar odpravil dvorno pisarno ogersko in zopet ustanovil kraljevo namestništvo z grofom Moricem Palfyjem na čelu; za nektore prestopke zoper varnost oseb in imetja so dobile vojne sodnije pravico soditi.

Dasi je torej cesar, prisiljen po upor Ogrov, ogersko upravo skoro tako pre-naredil, kakoršna je bila za Bacha, osvedočil je vendar spravljivost svojo s slovesno izjavo, da ne prekliče tega, kar je Ogrom že obljubil.

Vrnimo se na Dunaj! Tu je bil cesar imenoval dosmrtno člane gosposki zbornici državnega zbora; med njimi je bil naš slaven profesor Franc Miklošič. Razun njega so samo knezoškofje slovenskih pokrajin zastopali v tej odlični zbornici naš narod. Posvetovanje državnega zbora je otvoril cesar s prestolnim govorom dne 1. majnika 1861. Zbrali so se vsi gospodje v cesarskem dvorcu; med streljanjem topov in zvonjenjem pri vseh cerkvah je stopil cesar med zbrane postavodajalce, sedel na prestol in ogovoril zbrane s krepkim in odločnim glasom med drugim takó-le: »Jaz sem trdno prepričan, da bodo svobodne naprave srečno preosnovale vso državo, če se bode vestno varovala in izvrševala ravnopravnost vseh narodov v državi, ravnopravnost vseh državljanov pred postavo, in če bodo sodelovali zastopniki narodov pri postavodaji. Težka je sicer naloga, toda rešila se bode, ker mora biti rešena.« Glasno so gospodje ploskali, ko je cesar izjavil, da mora sloveti bodoča Avstrija na dveh stebrih: prvi je ustava za vso in nerazdeljivo Avstrijo, drugi pa so »pravice njenih dežel in narodov«.

Državni zbor bi bil moral biti »širji« zbor, in za takega so ga res imeli nemški centralisti s Schmerlingom vred; bil je pa v istini samo »ožji« zbor, ker ni bilo niti poslancev ogerskih in hrvatskih, niti beneških; in tudi po prihodu erdeljskih poslancev (leta 1863.) je ostal še vedno »ožji državni zbor«. Poslanci so se delili v dve glavni stranki, v federaliste in centraliste; svoje misli je povedala vsaka stranka, ko so se posvetovali o adresi cesarju, t. j. o pismu, katero je običajno v takih zborih kot odgovor na cesarski prestolni govor. Vodji federalistov v gosposki zbornici, Palacki in grof Leon Thun, nasprotovala sta februarškemu patentu in očitala vladi, da ne zna zadovoljiti Ogrov; poleg tega je Thun poudarjal, da je Avstrija katoliška država in »zavetnica katoličanstva«. Toda večina je bila nasprotnih mislij.

Bolj vroč boj so bili v poslanski zbornici Čehi dr. Rieger, Pražák, grof Clam, grof Potocki in drugi federalisti — večinoma Slovani — proti dr. Giskri in nemškemu centralistom. Federalistom je bil oktoberski diplom pravna podlaga, tožili so pa, da Schmerlingova vlada centralizuje ter s tem škoduje deželni samoupravi, in da germanizuje ter žali načelo narodne ravnopravnosti. Gledé Ogerske so rekli, da ni zaigrala ustave iz leta 1848., kajti ustava

in svoboda sta lastnina, ktere ne more noben narod niti vse, niti deloma zapraviti, nego jo mora nezmanjšano izročiti potomcem; zato naj vlada ugotovi Ogrom, v kolikor more, ne da bi uničila državne celokupnosti. Vendar ti federalisti niso bili popolnoma jedini; Poljaki so bili bolj na stališču Ogrov ter so večkrat pretili, da pojdejo tudi domú; s Čehi vred so pa trdili, da ne sme sklepati državni zbor o skupnih zadevah cele države, dokler ni res »širji« zbor; terjali so, da je popraviti februarško ustavo v duhu oktoberskega diploma; to pa se mora zgoditi po deželnih zborih in v sporazumljenju z narodi.

Kaj pa so rekli naši poslanci? Najodličnejši slovenski poslanec, dr. Lovro Toman, zagovarjal je s pesniškim navdušenjem in mladeniškim ognjem avtonomijo, t. j. samoupravo dežel, češ, da ona varuje narodnost, njeno izobrazbo in samostalnost, dočim je centralizacija, ki ima za vse le jedno kopito, nevarna; dokazoval je, da načelo narodne ravnopravnosti ni nevarno državi, marveč Avstrija bode, čim postane država ravnopravnih narodov, še tudi druge narode potegnila náse.

Poleg njega je goriški poslanec Črne zagovarjal narodne zahteve slovenske; slikal je, kako škoduje narodu prevlada tujščine v slovenskih šolah in v uradih. Govora obeh poslancev sta vzbudila v domovini živahen odmev, vendar pa je napravilo nekaj tužen vtisk na rodoljube to dejstvo, da sta pri prvih debatah v državnem zboru postala dva odlična poslanca nasprotnega prepričanja, in da sta pobijala tiste zahteve, ktere sta bila nekoliko tednov poprej podpisala v veliki slovenski peticiji; bila sta državni pravdnik dr. Waser in Karol Dežman.

Adresa centralistov je zmagala tudi v poslanski zbornici; padel je načrt federalistične adrese grofa Clama, padel tudi predlog Riegerjev, da je odložiti posvetovanje državnega zbora, dokler ne pridejo poslanci iz dežel krone sv. Štefana. Nekaj pa je pokazala živahna debata v državnem zboru navzlic nasprotju, ki se je dostikrat pojavilo v ostrih besedah — in to je dobro délo srcu plemenitega cesarja. Sprejemši adresu zbornice poslancev, rekel je cesar: »Kjer vlada med narodi tako močna domoljubna zavest, tam se bodo sporazumeli mirno tudi njih zastopniki, ktere navdaja neumoren trud, z blagostanjem celote ustvariti tudi blagostanje posameznim, kolikor mogoče samostojnim delom.« Tako vé rahločutni vladar najti pravo besedo, da, odobrujoč to

ali ono politično načelo, ne žali pristašev nasprotnega mnjenja, dobro vedoč, da so politikom različna samo pota, po katerih pa hočejo prispeti vsi k istemu smotru, ki se zove: moč in čast Avstrije ter blaginja njenih narodov. Saj so bili pa tudi zastopniki vseh narodov ogorčeni, ko so slišali, da se je predrznil ogerski deželni zbor »odrekati cesarju, kralju in gospodu celó ime Njegovega cesarskega in kraljevega dostojanstva, o čemur ni še dvomila nobena oblast na zemlji.« Obe zbornici državnega zbora sta odobrili razpust ogerskega deželnega zbora; odobrili sta tudi cesarske dopise na Ogre

pošast panslavizma na steno, češ, da hočejo slovanski narodi pokopati Avstrijo, nad njeno gomilo pa se združiti z drugimi slovanskimi narodi v jedno veliko državo. »Jaz sem najprej Avstrijec,« zagrmel je nekoč dr. Toman klevetnikom, »in to še ni noben panslavizem, če gledajo avstrijski Slovani z ljubeznijo na druge Slované v Avstriji in zunaj Avstrije in se veselé njih napredka v omiki, slovstvu in jeziku.« V tem smislu je tudi on panslavist; toda »ta panslavizem hoče ojačiti Avstrijo in nima nobenih Avstriji nevarnih političnih namer.« Zato so se tudi slovenski poslanci odločno

Vojaški župnik Zic blagoslavlja kranjski polk pred bitvijo pri Kustoci.

in slovesno izjavili, »da napada vso državo, kdor žali čast in pravice cesarjeve«; v tem oziru so bili jedini federalisti in centralisti.

Ogersko vprašanje so hoteli prezirati nekaj let; Schmerling se je izrazil: »Mi utegnemo čakati;« upali so, da se bode ogerski upor sam »ujedel«.

Predaleč bi zašli, če bi hoteli tukaj slediti govorniškemu boju v državnem zboru; le nekatere stvari naj omenimo.

Naši slovenski poslanci so morali večkrat na ves glas povedati, da je naš narod zvest državi in svojemu cesarju; zakaj narodni in politični nasprotniki so radi slikali

upirali nemški politiki vlade, trdeč, da je središče Avstriji iz političnih, narodnih in gospodarskih razlogov Dunaj, ne pa Franko-brod; dasi spadamo že po starih državnih pogodbah k nemški zavezi, »vendar se nam ne toži,« rekel je Toman, »po onem času, ko bi se Nemčija razprostirala do Adrije in bi Germanija Avstrijo tako pritiskala na prsi, da bi jo zadušila. Avstrije moč je v njenih deželah in narodih; Avstrije prestol mora stati v sredini avstrijskih narodov, in narodi avstrijski bodo sami branili ta prestol, saj imajo še pogum in zdravo kri.« Kazali so tja dol na jug, češ, da tam kličejo

krščanski narodi Avstrijo na pomoč zoper Turke.

Udanost Slovencev, ki so govorili tako jasno, vedeli so ceniti najboljše na najvišjem mestu; tam so videli dalje, nego toliko in toliko politikov tistega časa. To je pokazal takrat cesar sam, rekoč, da so Slovenci vsegdar zvesti mu podaniki. Tako ceni možato besedo naš mili cesar.

Zadeve, o katerih so se stranke začele prepirati začetkom zasedanja prvega državnega zbora Schmerlingovega, ostale so predmet razpravam tudi v naslednjih letih. Federalisti in centralisti so se borili, toda sporazumeli se niso; ko so Čehi zapustili državni zbor leta 1864., češ, da ne morejo sodelovati v »ožjem« državnem zboru, ker si lasti pravice »širjega« zbora, in za njimi še Poljaki, bila je zastopana v državnem zboru samo manjšina avstrijskih narodov.

Poleg tega političnega neuspeha je imela vlada premnogo denarnih stisk; povišala je davke in posebno doklade na zemljiški davek; morala je pa jemati tudi na posodo in plačevati oderuške obresti, ker se ni hotel izboljšati »kredit« Avstrije. Državni zbor ni rad povišal davkov, niti rad dovolil posojil, temveč je rajši klical vladi: štedi! In štediti je hotel celó pri stroških za vojno, dasi je vedel ves svet, da se bližamo odločilni vojski. Navzlic vsemu so pa bili stroški vendar le vedno večji nego dohodki; leta 1863. na pr. za 37 milijonov goldinarjev.

Schmerling je imel torej težavno stališče, tem bolj, ker ga niti njegova večina v državnem zboru ni podpirala. Tem liberalnim centralistom je bil minister vse preveč mož po starem kopitu, prekonservativen; kar so iztaknili tu in tam v Evropi ustavnih pravic, liberalnih naprav, vse so hoteli kar na vrat na nos udomačiti tudi pri nas. Ali da naše razmere takemu preustroju Avstrije v vzorno liberalno-ustavno državo niso bile ugodne, to jih ni motilo; in ker jim minister ni mogel slediti, nagajali so mu ter odrekli potrebni denar za državne potrebe. Po leti 1865. leta se je na enkrat ustavil državni voz. Schmerling ni mogel dalje vladati in je odstopil.

Belcredi.

Cesar je krenil na drugo pot; imenoval je češkega namestnika grofa Belcredija za državnega ministra. Smer nove vlade je bila odločno druga; februarska ustava je bila neizvršljiva, ker ji je nasprotovala večina narodov; zato se je vrnil

Belcredi k oktoberskemu diplomu in je poskušal napraviti najprej spravo z Ogri, kajti brez nje ni bilo mogoče urediti ustave avstrijske.

Spravi pa so bili Ogri uglasili že sami pot; Deák je namreč popustil staro zahtevo, da sme biti med Avstrijo in Ogersko samo osebna ali personalna zveza; priznaval je zdaj, da imejta Avstrija in Ogerska tudi nekatere skupne zadeve. Viteški vladar cesar Franc Jožef je šel na Ogersko ter je izjavil v peštanski kmetijski razstavi, da mu je trdna volja, kolikor mogoče zadovoljiti narode ogerske. To je potrdil, imenujoč moža iz konservativne ogerske stranke, grofa Majlatha, za ogerskega dvornega kancelarja; združil je tudi takoj Erdelj zopet z Ogersko; erdeljski poslanci so morali torej zapustiti državni zbor; sklical je zopet deželni zbor ogerski na dan 10. vinotoka, druge zbore pa na dan 23. vinotoka. Ker je bil dunajski državni zbor glavna ovira ogerski spravi, ustavil ga je cesar s svečanim manifestom (oklicem) dne 20. kimovca. V tem imenitnem razglasu je potrdil vnovič cesar vse pravice, ktere je bil podelil narodom in deželam v oktoberskem diplomu, »ker so poročstvo za srečo in blagor države in pojdinih dežel«; potem pa razglašá, da se bode sporazumel z Ogersko in Hrvatsko; kar se bode doglalo s tema deželama, bode vlada predložila postavnim zastopnikom ostalih kraljestev in dežel, da zasliši njih jednako vážno sodbo. Konča se pa manifest s temi lepimi besedami: »Prosta je zdaj pot, po kteri pridemo do sprave, ako spoštujemo postavne pravice, in ako navdajata — kar pričakujem za trdno — požrtvovalen, spravljiv duh in zrela razsodnost posvetovanje mojih zvestih narodov, do kterih se zaupljivo obrača ta cesarska beseda.«

Postavo o državnem zboru je torej ustavil cesar, ni pa ustavil ustave sploh; pač pa je hotel kreniti na pota oktoberskega diploma, ker je obljubil, da ne bode o ogerski spravi imel govoriti državni zbor, nego deželni zbori. Kar ni mogel doseči Schmerling s silo, poskušal je zdaj Belcredi s pogajanjem z Ogri. Cesar je pomilostil vse zaradi tiskovnih pregreškov obsojene Ogre, uradnikom pa je Belcredi ukazal, da morajo občevati z narodom v njegovem jeziku, pospeševati in gojiti samostojnost narodov in deželnih zastopov, ne preveč pisariti, temveč kolikor mogoče kar ustmeno reševati.

Septemberski manifest so pozdravili federalisti z veseljem, centralisti pa so rekli,

da ni postaven, niti potreben, in da bode uničil ustavo sploh, ker bode vzbudil baje »nenasitno poželjivost nenemških narodov«; državni zbor bi bil itak dognal spravo z Ogrji, deželni zbori pa da nimajo te pravice. Prosili so zato cesarja, da naj blagovoli manifest preklicati.

Federalisti pa so rekli: ustava sama ni preklicana, nego samo državni zbor, ki itak ni bil zmožen dognati sprave z Ogrji; ustavno življenje je bilo le navidezno, kajti vladala je samovolja ministrov, in nemški centralizem je kratil nemškimi narodom ustavne pravice; zdaj pa da je treba osnovati novo ustavo, ki se res ozira na potrebe dežel in narodov. To nado so stavili v Belcredijo na pr. mestna zastopa ljubljanski in praški, deželna zbora goriški in isterski, pa tudi kranjski; ta sicer ni sklenil nobene adrese Belcrediju, pač pa je odklonil po Antonu Auerspergu nasvetovano centralistično adresno. »Naj pošlje zvezda Avstrije svoje svetle žarke, da ostane pot prosta, a mi zastopniki kranjske dežele, zvesto udane že nad pet sto let habsburški rodovini, ne smemo valiti novih kamenov na pot, po kateri ima hoditi Avstrija, in je ne smemo ovirati na tej poti,« zaklical je v deželnem zboru baron Schloissnigg grofu Antonu Auerspergu, in v graškem deželnem zboru je imenoval Hermann 20. kimovec »dan sreče za Avstrijo«. V Ljubljani so napravili lepo slavnost; stolni prošt Kos je služil slovesno veliko mašo, mesto je izvolilo dr. Tomana častnim meščanom, obdarovalo 400 revežev itd. Največ nad so gojili Čehi, ko so adresno deželnega zbora izročili cesarju, ki jim je rekel: »Vesel bom pozdravil trenutek, ko bo dovršeno to veliko delo in dospem v staroslavno Prago, da bom sredi svojih zvestih Čehov venčan po pravu in obredu.«

To je vedel ves svet, da je centralizem kot ustavna oblika vse države pokopan; nikdo pa ni vedel, kaj pride za njim. Vendar so se prestrašili federalisti in avtonomisti, ko so zapazili, da so se nemški centralisti prelevili v dualiste in se torej postavili na stališče Ogrov.

Zopet je previdnost božja postavila Avstrijo na razpotje. V tem prevažnem času so tudi slovenski politiki z nova določili svoj program (v Mariboru), ki je bil skromen, kakor narod sam: Kranjski se naj vrnejo nekdanji kranjski deli Istre; narodu se naj zagamči ravnopravnost takó-le: razdeliti je dežele v okroge (županije) po narodnosti; ti prevzamejo upravo in volijo poslance za

deželne zборе, ktere je deliti v mešanih deželah v narodne kurije; za vse dežele, v kterih prebivajo Slovenci (za Štajer, Korotan, Kranjsko in Primorje), ustanovi se naj skupen deželni zbor po odposlancih zborov posameznih kronovin, poleg tega skupnega zbora pa še poseben skupni deželni zbor za narodne zadeve Slovencev, sestavljen iz poslancev slovenskih deželnozbornih kurij. A za skupne zadeve vseh avstrijskih dežel se naj ustanovi državni zbor, sestavljen iz odbornikov deželnih zborov vseh dežel. Vsako deželo vladaj deželna vlada, vsako skupino dežel dvorna pisarna, vso državo pa ministerstvo. Narodna ravnopravnost se izvrši v Slovincih s tem, da znajo vsi uradniki slovenski, učni jezik v narodnih šolah bodi izključno slovenski, v srednjih šolah pa je slovenščina ravnopravna z nemščino; slovenščina je obvezen predmet po vsej Iliriji; na vseučilišču se predavajo pravoslovni predmeti tudi slovenski; deželnim zborom je dati pravico, razpravljati tudi o državnopravnih zadevah.

Ta program kaže, da so uvideli politiki, da bi bile naše deželice premajhne, da bi zmogle vse tiste naloge, ktere je oktoberski diplom namenil deželam; zato so se spomnili, da so bile te dežele nekoč združene v večjo skupino »notranje-avstrijsko«. Proti tej nameri pa so se izjavili drugi politiki; njim sta se videla narodna ravnopravnost in narodni razvoj zajamčena jedino v veliki slovenski kronovini, ktero je osnovati s tem, da se poderejo stare kronovinske meje; torej: zgodovinsko načelo, ki je krivično našemu narodu, umakni se popolnoma naravnemu pravu narodov.

V deželnih zboreh tostran Litve so bili državnopravne in narodne boje, v Pešto pa je šel sam cesar in bival dalje časa na Ogerskem. Tako je dokazal, kako živo želi spravo z Ogrji. V prestolnem govoru pri otvoritvi ogerskega deželnega zbora (14. grudna 1865) je omenil, da je prva naloga poslancev določiti, kako je upravljati skupne zadeve; postavnost zakonov iz leta 1848. je priznal in zahteval samo take izpremembe, ktere so bile neobhodno potrebne. Dasi so napredovala le počasi Belcredijeva pogajanja z Ogrji, ki so zahtevali najprej svoje samostojno ministerstvo, bil se je grof Belcredi z njimi že pobotal v glavnih stvareh, ko je moral ogerski deželni zbor spomladi leta 1866. vsled pruske in italijanske vojske pretrgati zasedanje.

Predno se je rešilo tedaj ogersko vprašanje mirnim pôtem, rešili sta se dve drugi zadevi »s krvjo in mečem«.

Zunanja politika od leta 1860—1866.

Cudno srečo so imeli Pijemontezi; dasi so bili premagani tudi pri Solferinu, kajti zmagali so bili tam samo Francozje, dobili so vendar veliko in lepo Lombardijo. Izpodkopala pa je bila stranka rovarjev, na čelu ji Mazzini, Garibaldi in drugi, tudi po ostalih manjših državah na Italijanskem prestole vladajočim rodovinom habsburškim in burbonskim ter papežu. Sardinski minister grof Cavour in cesar Napoleon sta dogovorila neko glasovanje po teh državah, t. j. vprašali so ljudi, ali hočejo priti pod kralja sardinskega. Stvar je bila tako mojstersko urejena, da so v Modeni, Parmi, Toskani in v večini papeževih dežel skoro soglasno rekli, da nočejo starih vladarjev, temveč Viktorja Emanuela. V nekolikih mesecih se je to izvršilo, in Sardinija je dobila skoro vso severno Italijo; Avstrija ni mogla začeti nove vojske, dasi je sardinski kralj kršil curiški mir, papeževa vojska pa, v kateri je služilo tudi nekaj Slovencev, bila je preslaba. Garibaldi je strmoglavil potem še kralja neapoljskega, in Viktor Emanuel se je dne 14. sušca leta 1861. začel imenovati »kralja italijanskega«. Evropske države razun Avstrije so kmalu priznale novo kraljestvo. Ostala sta pa Italijanom Avstrija in papež še trn v peti; vedelo se je naprej, da ne bodo mirovali, dokler ne vzamejo Avstriji Benečije in papežu Rima, da bode potem »zjedinjena Italija« dovršena.

Kar se je zgodilo na Laškem, to je napolnilo tudi Pruse z novimi nadami, kajti bila je na Nemškem Prusija to, kar Pijemont na Laškem; težila je tudi za združenjem cele Nemčije pod svojo oblastjo.

Kakor na Italijanskem, osnovalo se je tudi na Nemškem »narodno društvo«. Našlo je mnogo pristašev ne samo na severnem, nego tudi na južnem Nemškem; delalo je za Prusijo, Prusija pa se je pripravljala, da bi stopila v odločilni uri z veliko vojsko na plan. Imela je sicer že od nekdaj izvrstno izvežbano vojsko; zdaj pa je hotel novi kralj Viljem, zasedši leta 1861. pruski prestol, vtakniti takorekoč ves narod v vojaško suknjo, naj si stane to tudi ogromne stroške. Njemu na strani je stal novi minister Oton Bismark; on je smatral takoj iz začetka za prvo nalogo, da izpodrine Avstrijo iz Nemčije. Vedel je, da se ne bode Avstrija z lepa umaknila, toda ni se strašil boja; prepričan je bil, da se morajo taki prepiri rešiti le »s krvjo in mečem«.

Pruski deželni zbor se je branil stroškov za pomnožitev vojske; prišlo je do hudega razpora med vlado in deželnim zborom. Bismark je nakopal sebi in kralju mnogo sovraštva, ali ni se zmenil nič za to ter je izvrševal svoje naklepe z brezobzirno, jednolično doslednostjo. V gospodarskem oziru je imela Prusija itak že severno-nemške države v svoji oblasti, leta 1864. pa je prisilila tudi južno-nemške države, da so pristopile nemški carinski zvezi ter se tako odtrgale od Avstrije. Tako je tiščal Bismark Avstrijo polagoma ven iz Nemčije; naravnost ji je svetoval, da se naj umakne proti vzhodu, češ, da je tam njeno težišče.

Tako, kakor je Bismark želel, pa niso mislile nemške srednje-velike države rešiti nemškega vprašanja, ker niso marale priti pod Prusijo; toda njih nasveti in načrti niso našli priznanja ne v Berlinu, ne na Dunaju.

Tu se loti zamotanega nemškega vprašanja sam cesar Franc Jožef, češ, ne ministri in deželni zbori, nego nemški knezi sami naj ustvarijo Nemčiji novo ustavo. Povabil je osebno pruskega kralja Viljema v Gostinju (Gastein) na shod nemških knezov v Frankobrodu, a kralj Viljem je rekel, da ne pride, in res ga ni bilo tudi potem, ko so ga v Frankobrodu zbrani knezi skupno še enkrat povabili. Vsi drugi nemški knezi so se odzvali povabilu Franca Jožefa, ki je bil kot načelnik nemške zaveze naslednik nekdanjih nemških cesarjev. Zopet je slavni Frankobrod videl v svojih palačah venčane prvake nemških držav, zbrane v posvetovanje o najimenitnejši politični zadevi onega časa. Franca Jožefa so potujočega v Frankobrod po vsem južnem Nemškem sprejemali jako slovesno.

V Frankobrodu je otvoril cesar sijajni zbor knezov z modrim in iskrenim govorom. Predložil je knezom načrt nove nemške ustave, poudarjajoč, da tu ne gre z dolgimi govori tratiti časa, nego rešiti nemško vprašanje z bistrim in soglasnim sklepom. Posvetovali so se od 17. velikega srpana do 1. kimovca leta 1863. sicer tajno, a zvedelo se je vendar, da je bil cesar Franc Jožef tako spreten predsednik temu odličnemu zboru, da so hvalili soglasno njegovo nenavadno parlamentarno spretnost. Sprejeli so z malimi izpremembami cesarjeve nasvete ter sklenili, kako naj vladajo Nemčijo v bodoče knezi z zastopniki narodovimi.

Ali Prusija se ni upognila in je nasprotovala tako odločno, da bi bilo prišlo že tačas do odločilne vojske, če bi bila

Prusija že popolnoma pripravljena za boj, in da ni stopila vmes zopet zadeva polabskih vojvodin Schleswiga in Holsteina ter Lauenburga. Vojvoda Friderik avgustenburški je hotel po smrti danskega kralja Friderika VII. postati nadvojvoda onih dotlej danskih vojvodin, kajti imel je pravice do njih. Njega so hoteli tudi ondotni prebivalci za vladarja, in temu so pritrdili nemški knezi z nemškim zaveznim svetom vred. Odločili pa niso knezi, nego — Prusija. Ker je novi danski kralj Kristijan IX. hotel siloma obdržati te dežele in jih vpreči v jarem nove danske ustave, to je napotilo Bismarka, da je pozval Avstrijo, da naj skupno brani polabske vojvodine. Toda pri tem mu ni bilo mari niti pravice nemške zaveze in koristi nemškega naroda, niti pravic vojvode avgustenburškega, niti onih pogodb, ktere so o teh zadevah v prejšnjih letih sklenile evropske države, in ki jih je podpisala tudi Prusija; marveč on je hotel to priliko porabiti, da bi spravil Prusijo na konja; ni hotel oteži vojvodin za Avgustenburžana, nego vzeti jih je hotel Dancem, da bi jih priklopil Prusiji; bal se je, da bi ne dobila Avstrija novega zaveznika na severu, če bi postale one dežele samostojna državica. Seveda teh nakan ni povedal niti svojemu kralju tako naravnost, niti avstrijskemu ministru grofu Rechbergu, kajti za pravice Avgustenburžana sta bila tudi pruski kralj in kraljevič, dočim je Rechberg zagovarjal pravice danske, ako Danska izpolni svoje dolžnosti; sicer pa da naj dobi dežele Avgustenburžan.

Rechberg je hotel pomagati, da zmaga pravica, in da se morebiti Avstrija še ogne vojski s Prusijo, če nastopi na njeni strani kot zaveznica v tako važni zadevi nemške zaveze; zato je sklenil zvezo s Prusijo. Ker se Danska ni udala zahtevam obeh držav, napovedali sta ji vojsko (1864).

Avstrija je poslala 25.000 mož s 50 topovi pod generalom Gablenzem, Prusija pa 35.000 mož. Vrhovni poveljnik združenih vojen je bil pruski maršal Wrangel. Prvo deželo, Holstein, dobili so kmalu v oblast; hujše so se morali bojevati s hrabrimi Danci v Schleswigu, kjer so imeli isti močne utrdbe pri Düppelu in Danewerku. Danewerk so vzeli naši, Düppel pa Prusi. Ker se Danci še niso hoteli uklo-niti, vdrli so zavezniki v Jütland (severni del kraljestva) ter so pognali Dance črez morje na otoke. Med najslavnejše bitke v tej vojski štejemo one pri Oeversee-ju pri Veile-ju in morsko bitko pri otoku Helgolandu.

Cesar je poslal proti Dancem nekaj avstrijskega brodogoja; samo z jedno fregato »Schwarzenberg« in z dvema manjšima ladijama se je lotil poveljnik Tegetthoff blizu otoka Helgolanda 9. majnika treh bojnih ladij danskih s 102 topovoma in najboljšimi angleškimi strelci. Tegetthoffu so priskočile na pomoč še tri pruske ladjice, ki so pa imele vse vkup le osem topov; s temi vred je imel naš junak samo 89 topov. »Naše čete so zmagale na kopnem, zmagajmo še mi!« brzojavil je ladijam in prijel Dance. Danski admiral Suenson je kar sipal krogle na ladijo »Schwarzenberg«; pomorščaki so morali vedno gasiti, ker se je ladija vnela zdaj tu, zdaj tam, drugi pa so v jednomer streljali na nasprotnika. Neka danska granata pa užge našo ladijo tako, da mora Tegetthoff z njo hiteti proti otoku, vedno streljajoč z goreče ladije na sovražnika. Druga ladija »Radecki« je zdaj sama streljala na Dance, ki so se kmalu umaknili in izginili. Vso noč so na goreči ladiji tu gasili, tam sekali, tu zopet obvezovali ranjence. Odslej je bil pogumni in spretni Tegetthoff najslavnejši pomorski junak (glej podobo na strani 109.); avstrijsko brodogoje je bilo sprejelo »krvavi krst« in pokazalo, da se ne boji tudi močnejšega sovražnika ne.

Danci so imeli dovolj; dne 30. vinotoka leta 1864. so prepustili zmagalcem Schleswig in Holstein ter Lauenburg. Že v velikem srpanu pa sta bila prišla kralj Viljem in Bismark na Dunaj zahvaljevat cesarja za velikodušno pomoč; dogovorila sta se oba vladarja, da bodeta polabski vojvodini skupno vladala, dokler se ne reši vprašanje, kaj se naj zgodi z njima. Prusija je imela tehtne razloge, da je bila hvaležna cesarju, kajti Bismark je storil z avstrijsko pomočjo prvi korak na potu do vlade na Nemškem: osvobojeni sta bili polabski vojvodini; temu prvemu koraku pa je imel po njegovem računu slediti drugi: Prusija si naj osvoji oni vojvodini! To namero je kmalu pokazala; v vojvodinah so vladali skupno naši in pruski komisarji; toda naši so pripuščali, da so Avgustenburžanovi prijatelji delali za svojega gospoda, pruski pa so našim nagajali, kar so mogli, ter so vedno grajali mehko vlado avstrijsko; tako so kazali, da so jim na poti i Avstriji i Avgustenburžan.

Kmalu so bili odnošaji tako napéti, da se je bilo bati vojske; toda cesar je hotel boj preprečiti in se je dogovoril dne 14. velikega srpana 1865 v Gostinju s kraljem Viljemom, da vladaj Avstrija v Holsteinu,

Prusija v Schleswigu; Lauenburg pa naj pripade Prusiji, ki odškoduje Avstrijo v denarjih. General Gablenz je postal namestnik cesarjev v Holsteinu, general Manteuffel namestnik pruskega kralja v Schleswigu.

Vojski leta 1866.

Gostinjska pogodba je bila le za malo mesecev odložila boj, ki ga je iskal Bismark;

saj sam pravi, da se je že takoj iz početka svojega ministrovanja namenil, prisiliti Avstrijo do vojske, in da le tako dolgo ni prigovarjal svojemu kralju, dokler se mu ni zdel trenutek ugoden. Premagati je upal Avstrijo, potisniti jo iz Nemčije, postaviti Prusijo na čelo Nemčiji ter premagati tudi domače svoje protivnike in končati ustavni prepir. Malih povodov do večje sovražnosti napram Avstriji ni manjkalo; Manteuffelu ni bilo všeč, da ni vladal Gablenz Holsteina po pruskem načinu,

in da ni pripravljaj te dežele za Prusijo, nego celó pripuščal, da so tam še dalje delovali za pravico Avgustenburžana. To je ujezilo Bismarka; dne 26. prosinca leta 1866. je pretil dunajski vladi, da bode Prusija razdrla zvezo z Avstrijo.

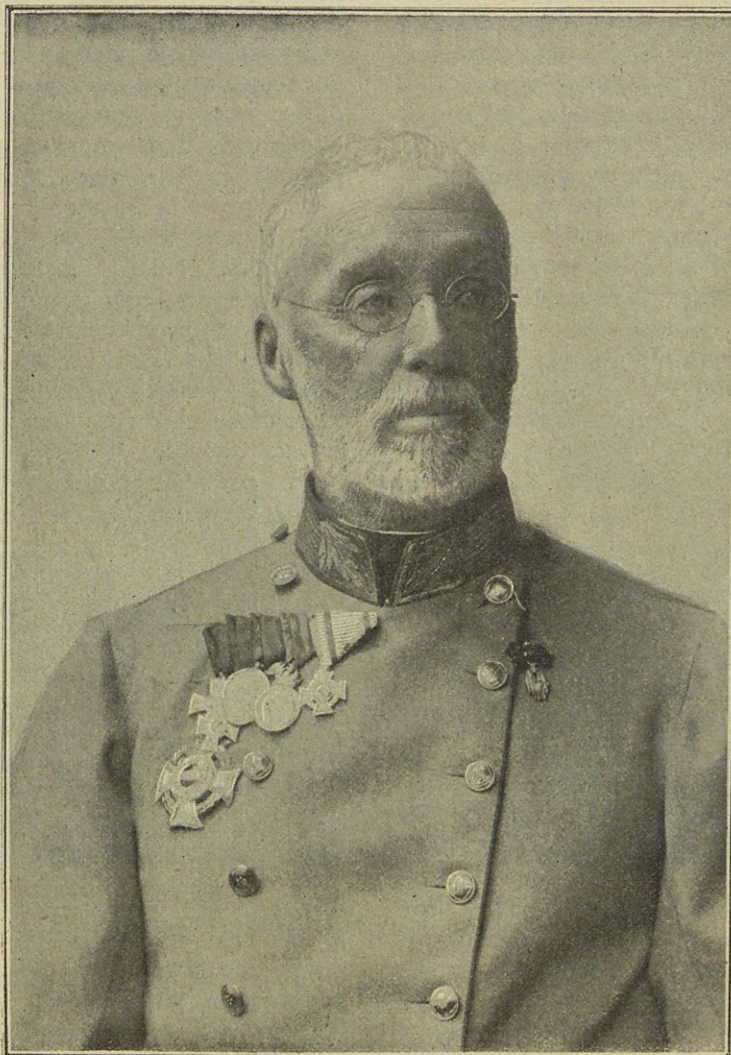
Na Dunaju so bili že uvideli, da so šli v danski vojski samo za Pruse pobirat kostanj iz žerjavice, in da ne pojde brez vojske. Obe državi sta se začeli pripravljati

za boj. Avstrija se je smela zanašati na pomoč večine nemških knezov, ktere je zaman strašil Bismark, kako jih bo Avstrija pritiskala, ako zmaga; Prusija pa se je zavezala dne 8. malega travna z Italijo, da bodeta skupno prijeli Avstrijo, in da ne bode nobena sklenila miru z Avstrijo sama zase; Italija si je izgovorila Benečijo, Prusija pa si bo vzela katero drugo jednako veliko deželo; obe sta mislili, da je Avstrija vsled domačih homatij pre-slaba za srečen odpor.

Cesar Franc Jožef je izkušal odvrniti vojsko; ponujal je Prusiji prijaznost, če se loči od Italije; pripravljen je bil izročiti vso stvar v presojo shodu evropskih državnikov, če le ne bodo sklenili, da dobi ktera država novih dežel; toda vse njegove ponudbe in pogoje sta odklonili Prusija in Italija.

Strune so bile tako napete, da so morale počiti, ko je šlo za usodo polabskih vojvodin; testarini bilo

mogoče dalje odlašati. Avstrija je pozvala nemško zavezo, da jo naj reši tako ali tako; obljubila je, da se hoče ukloniti dotičnemu ukrepu. Zdaj je sledil hip na hip: Bismark je rekel, da je Avstrija razdrla gostinjsko pogodbo, ter je poslal Manteuffela z 12.000 Prusi v Holstein; Gablenz se je s svojimi 4800 možmi moral umakniti in vrniti domú; avstrijski poslanik je zapustil Berolin (12. rožnika), pruski pa Dunaj; dne 14. rožnika je nemški

Nadvojvoda Albreht, zmagovallec v bitki pri Kustoci.

zavezni svèt sklenil z 9 proti 6 glasom, da postavi zavezno vojsko (razun pruskih oddelkov) zoper Pruse, ki je kršila zavezno pogodbo; pruski poslanec pa je izjavil, da je nemška zaveza razdrta. Že dne 29. maledga travna pa je bila Italija poklicala vojake k zastavam.

Utrgal se je plaz — nič več ga ni moglo ustaviti. Začelo je vršeti po vsej Avstriji, ko se je bližal gromonosni oblak velike vojske; ni ga bilo pri nas človeka, ki bi ne bil prosil Boga, da blagoslovi orožje naših sinov, in polagali so radi, kar so mogli, na oltar domovinske ljubezni in udanosti do cesarja. Ljubljana je zgradila barake za vojake, gospe in gospodične so pripravljale, kar bode treba za ranjene in bolne vojake; s cesarjevim dovoljenjem so nabirali prostovoljce, »planinske lovce«, na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. »Dragi rojaki,« tako se je glasil oklic, »pokažimo, da smo sinovi junaških pradedov, ki so branili na mnogih bojiščih domovino vsa stoletja z vso silo zoper vse sovražnike. Skažimo se vredne njih dejanj in zmag, ki se svetijo v zgodovini na večni spomin. Navdušujmo se z besedami našega slavnega pesnika:

»Mi čvrsti Slovenci smo, gremo na boj
Za pravdo, za dom, za cesarja,
Zakonu domačemu viteški roj,
Protivnemu groza viharja!«

V ljubljanski »Zvezdi« stoji lopa; tam svira po letu vojaška godba; v rožniku leta 1866. pa so jo zagnili s platnom in tam notri so nabirali mladeniče in može, ki so hoteli vstopiti med »planinske lovce«. Takoj prvi dan se jih je oglasilo 200, izmed katerih so jih potrdili 102. Se danes pomnim, kako je rental fant, ki ga niso potrdili. Po cestah, ki peljejo skoz naše dežele proti Italiji, začelo se je pravcato preseljevanje narodov: tu so ropotali topovi in vozovi s strelivom, tam so korakali gibčni lovski bataljoni in drugi pešci; z golo sabljo v roki so prijahali polki huzarski in dragonski, z dolgo sulico ulanci, med njimi poljski »prostovoljni« ulanci. Ljubljana je imela dan na dan po 10, 15 do 20 tisoč teh gostov, ki so potém odhajali dalje proti Soči in na Laško. Cesarju pa so pošiljale občine adrese, v katerih so mu izražale svojo udanost in zvestobo. »Hrast se omaja in hrib — zvestoba Slovencu ne gane,« pisal je mestni zbor bele Ljubljanec.

Dne 17. rožnika je izdal cesar Franc Jožef oglas ali manifest: »Svojim narodom! Baš ko se trudimo, da dovršimo ustavo

Avstrije, moti nas sovražnik. Mi nismo dali nobenega povoda vojski, marveč Avstrija se je trudila, da bi zabranila vojsko, toda zaman, ker Prusija noče priznati pravice, nego je nastopila s silo, ko je vdrla njena vojska v Holstein. Tako je prišlo, da se ni mogoče ogniti vojske prenesrečne, vojske Nemcev zoper Nemce. Za vso nesrečo, ki jo bode ta vojska prinesla nad posamezne ljudi, nad rodovine, kraje in dežele, kličem tiste, ki so je krivi, pred sodni stol zgodovine in večnega, vsemogóčnega Boga na odgovor.« Cesarju je žal, da se niso o notranji ustavi še toliko dogovorili, da bi mogli v tem resnobnem, pa tudi srce povzdigujočem trenutku zbrati okrog prestola zastopnike vseh narodov. »Ce pa tudi za sedaj pogrešamo te pomoči, mi je moja vladarska dolžnost tem jasnejša, moji sklepi so tem trdnjši, zagotoviti to podporo svojemu cesarstvu za vse prihodnje čase.« Cesar stavi svoje upanje na najvišjega, vsemogóčnega, pravičnega Boga, kateremu je njegova hiša vsegar služila od prvega začetka, in ki ne zapušča onih, kateri v pravici nanj zaupajo. »Njega hočemo moliti in prositi za pomoč in zmago, in zato opominjam svoje narode, da naj svoje prošnje zedinijo z mojimi!«

Cesar je imel sicer zaveznike na Nemškem: Badensko, Bavarsko, Virtemberško, Hanoveransko, Nasavsko, Kurhesensko, Frankobrod, kraljestvo saksonsko; a ti zavezniki so imeli veliko vojakov le na papirju; zato se jih Bismark ni bal, in Prusija je mogla torej skoro z vso silo napasti Avstrijo. Cesar naš pa je moral razdeliti svojo vojno in se braniti na Češkem zoper Pruse, na Beneškem zoper Lahe; oni vojni je dal za poveljnika generala Benedeka, ki je bil med najslavnejšimi vojskovodji iz časa Radeckega, vojni na Beneškem pak nadvojvodo Albrehta, ki se je že slavno bojeval baš na italijanskih bojiščih; najvažnejši svetovalec mu je bil general John.

Vsega vkup je imel nadvojvoda Albreht k večjemu 95.458 mož; zoper njega pa je mogel postaviti kralj Viktor Emanuel 200.000 vojakov v boj. Nadvojvoda se je moral opirati na trdnjave Verono, Legnago, Mantovo in Peschiero (Pesckjero), če je hotel zavrniti sovražnika, kajti prijeti si ga ni smel upati. V njegovi vojski sta bila tudi polka 7. (koroški) in 17. (kranjski). Tem in ostalim polkom so bili kraji že precej znani iz slavnih bojov poprejšnjih let; njim je bil znan tudi poveljnik, ki jih je nagovoril,

rekoč: »Dokazali bomo, da smo, kakor naši očetje, vredni sinovi Avstrije, bogati na časti in zmagah. S trdnim zaupanjem na Boga in na vas stopam pred vas ... in upam, da mi bo dal Bog doseči, kar je najlepši smoter, najlepše plačilo vaše zvestobe in hrabrosti, vaše vztrajnosti in stanovitosti, da vam bom mogel vselej naznaniti: „Cesar je zadovoljen z vami!“« In bil je zadovoljen z njimi!

Dne 20. rožnika je napovedal italijanski kralj vojsko. Svoje čete je bil razdelil v dva voja; z glavno vojsko je hotel sam prestopiti reko Mincio (Minčo) in z dvojno silo prijeti Avstrijce ob Adiži; drugi voj pod generalom Cialdinijem (Čaldini) pa je

si skuhali isti dan zvečer drugo kosilo, po-
užili juho in vino, dejali meso v torbo in
dobili ukaz, da morajo zjutraj ob treh biti
pripravljeni na odhod; vedel je vsakdo, da
pride odločilni dan. Po noči je hudo deže-
valo, spati niso mogli; že med 2. in 3. uro
so se jeli pomikati proti sovražniku. Ob
pol sedmih zjutraj je jelo pokati; ob pol
osmih so se borili že na vsej črti, in sicer
posebno odlično naši konjiki. Takoj v
začetku bitke so privihrali poljski ulanci
»prostovoljci« s sulico v roki kakor burja
nad sovražnika, pomandrali nekaj bataljonov,
druge pa razpršili; toda prišlo jih je samo
200 nazaj, vsi drugi so ostali na bojišču.
Ravno tako se je godilo huzarjem in malo

Bitka pri Kustoci (24. rožnika 1866). General Marojčič naskoči Belvedere.
(Iz knjige barona Teuffenbacha »Vaterländisches Ehrenbuch, II.« K. Prohaska.)

stal ob spodnjem Padu, da bi ga prestopil ter prijel Avstrijce od leve strani; tako bi avstrijsko vojsko potisnili v kot med tistimi štirimi trdnjavami in jih ujeli, kakor miši v pasti.

Nadvojvoda Albreht je pustil ob spodnjem Padu proti Cialdinijevim 90.000 možem samo jeden polk huzarjev in jeden lovski bataljon, a vse druge polke, 71.825 pešcev, 3536 konjikov, 168 topov, zbral je na levem bregu Adiže med Verono in Pastrengo in prestopil reko dne 23. rožnika, pa vse tako skrivši, da ni sovražnik nič vedel, kaj nadvojvoda namerjava. Dne 23. rožnika so prestopili Italijani reko Mincio in korakali proti Veroni; bilo jih je 100.000 pešcev, 7000 konjikov in 192 topov. Naši so

potém hrvatskim ulancem; od teh je zbral 130 mož ritmojster Bechtolsheim ter kakor vihra z njimi napadel neko baterijo, ranil dva generala, razpršil vso brigado, drvil jo naprej skoz dve drugi brigadi in vzel dva topa; celi sovražni bataljoni so kar bežali pred peščico ulancev. Ritmojstru je padel konj, takoj je zasedel konja nekega prebodenega laškega častnika, zbral svoje junake in jih vodil nazaj — pa bilo jih je samo še 44 mož! Kako smo dečki občudovali junaškega ulanca, ki so ga z drugimi pripeljali čez nekaj dni v Ljubljano; širokopleči mož je imel glavo obvezano in bil ranjen na obeh rokah in levi nogi! — Drznost naše konjice je imela

velik uspeh; celih 36 sovražnih bataljonov, 6 baterij in večina mnogoštevilne laške konjice je stala pri Villafranki, pa se ni upala ganiti z mesta.

Kmalu je vzel Rodičev voj sovražniku gorico Monte Vento, ko je bilo 20 naših topov ugnalo 30 laških. Med tem so Kranjci, prejemši blagoslov (glej podobo na strani 112.), in z njimi združene čete naskočili gorico Monte Cricol (Krikol) in zapodili od onod Italijane. Najhujši boj pa je bil na gorici Monte Croce (Kroče); tam je zbral sovražnik najboljše polke in največ topov; več naših oddelkov je naskočilo goro in zasedlo Belvedere; toda nove, čile laške čete so jih prijele od spredaj in od strani ter jih potisnile nazaj. Ravno taka se je godila našim oddelkom, ki so vzeli, pa zopet izgubili vas Kustoco, ker niso imeli ne jednega topa, dočim so sovražniki streljali na nje s štirimi baterijami. Doli ob reki Mincio pa je korakal 36. lovski bataljon; na enkrat ga je obsul sovražnik s točo krogel in bil bi vse zajel, da ni o pravem času prihitel polkovnik grof Attems s Kranjci in rešil lovcev. — Zopet so Avstrijci zasedli gorico Belvedere, pa so jo morali vdrgič zapustiti; zdaj pa nameri general Marojčič vse topove proti tej gorici in jo potem naskoči, sam vedno v prvih vrstah. Vzel jo je in potem s 40 topovi streljal proti Kustoci, Monte Croce in Monte Torre. Več ur so grmeli ti topovi in Lahe tako zrahljali, da je mogel nadvojvoda Albreht ob treh popoldne dati povelje, da naj ob petih naskočijo vas Kustoco. Rodičev voj napade vas; prvi so bili Hrvatje, ki so pod generalom Möringom vdrli v vas in podili sovražnika od hiše do hiše nazaj; drugi naši polki pritisnejo od drugih strani — in Kustoca je bila ob šestih naša. Baš takrat je zaplapolala na Monte Croce zastava koroškega polka; ves dan niso bili Korošci prišli v ogenj, a zdaj razvrsti podpolkovnik Wallenweber spočite bataljone, trobente zapojó, bobni zaropčejo, polk drvi po robu navzgor, prime laške lovce, zapodi jih, vzame šest topov in jih obrne proti sovražniku, ki začne bežati; med nje se zdajci še enkrat zakadi naša konjica in jih popolnoma razprši. Ob 10. uri po noči se umakne sovražnik iz Villafranke in čez reko Mincio; naši pa so ostali na bojišču. Slavna je bila zmaga, pa tudi krvava, kajti izgubili smo blizu 8000 mož mrtvih in ranjenih, sovražniki pa 8145, med njimi nad 4000 neranjenih ujetnikov.

Na oglih ljubljanskih smo čitali drugi dan poročilo Albrehtovo cesarju in se radovali naše prve zmage, ponosni na svoje rojake in ostale polke, katerim je dal nadvojvoda izpričevalo: »Vsak izmed vas se je boril junaško!« Motil se je pa nadvojvoda, ko je rekel: »Treba bo novega truda, a zmagali bomo zopet, ako Bog da!« Bog je odločil drugače! — —

Med tem se je bil vnel boj tudi na Češkem. Z našimi nemškimi zavezniki niso imeli Prusi posebnih sitnostij, Avstrija pa nobene sreče. Zoper Avstrijo je zbral pruski kralj 320.000 mož, kajti tú se je imel odločiti boj. Vojska kralja saksonskega je še bila prišla na Češko in se z našimi združila; potem pa so Prusi na vsej severni in severno-vzhodni meji avstrijski začeli prodirati na Češko. General Benedek je zbral pri Olomucu 240.000 mož in je z njimi odrinil na Češko proti Jožefovu, pa tako pozno, da ni mogel več zabraniti Prusom prehoda na Češko. Od treh strani so ti vdrli v deželo; od severa se jim je to posrečilo skoro brez vseh ovir, od vzhodne strani pa jih je pri Trutnovu zavrnil Gablenz; vendar se je moral umakniti, ko so ga prišli Prusi z novo in večjo silo. Že v teh bojih se je pokazalo, da naša vojska nima tako izvrstnega orožja, kakor je bila pruska puška na iglo, s katero so Prusi streljali jako hitro, bodi si vreme lepo ali deževno. Naši pa so imeli še stare puške in so bili navajeni pokazati sovražniku svojo hrabrost s puškinim kopitom in z bajonetom; a kaj pomaga taka hrabrost, če ti sovražnikove puške na iglo pobijejo vojake kar četoma, še predno se mu morejo približati. Ubogemu vojaku mora upasti pogum, ker nima proti takemu napadu nobenega primerne orožja. Posledica je bila, da so Prusi naše kar postreljali, ali pa zajeli. Zbegani so bili pa tudi poveljniki, ko se je pokazalo, da vrhovni poveljnik Benedek nima nič zupanja sam vase, vedoč, da nima sposobnosti za vodstvo cele vojske; še predno je prišlo do odločilnega boja, bil je že obupal. Ta boj se je vnel dne 3. malega srpana pri Kraljevem gradu; z 200.000 možmi se je postavil Benedek proti 220.000 Prusom. Sprva so napredovali Prusi, a opoldne niso mogli več naprej; pri Sadovi jih ustavijo nepredorne čete avstrijske. General Fransecky je bil s svojimi Prusi zasedel gozd Sviep; iz gozda pa ni mogel, ker so ga ustavili naši voji pri vasi Masloved; potem sta naskočila voja grofa Thuna in Clama

gozd. Hrabro so se vedli tudi Štajerci 47. polka, ki so bili v brigadi vojvode virtemberskega; ne meneč se za pruske krogle, pridrli so v gozd; tú je bil grozen boj; Prusi so morali bežati; gozd je bil naš. Že se je pripravljala Benedek, da naskoči prusko središče; bil je odločen trenutok. Toda zdaj, ob 2. uri popoldne, dospe pruski kraljevič z novimi četami na bojišče na desnem avstrijskem krilu. Thun in Clam morata svoje raztresene čete hitro sklicati iz gozda in se postaviti proti kraljeviču. To pa ni šlo tako lahko in hitro; nastal je presledek sredi naših bojnih vrst; deževalo je, in gost dim je pokrival dol in hribe. Skoz ta presledek proderejo Prusi baš v središče naše vojske ter zasedejo gorico Hlumsko. Zdaj pritisnejo Prusi na vseh straneh, in proti večeru je moral Benedek ukazati, da se vojska umakne. Z neznano hrabrostjo je branila umikajoče se čete naša konjica; do zadnjega moža so vztrajali topničarji pri svojih topovih — vse zaman; bitka je bila izgubljena. Benedek se je moral umakniti proti Olomucu in tam zbrati svojo vojsko. Kralj saksonski pa je hitel na Dunaj poročat cesarju nesrečni izid bitke.

Dvojne vojske ni mogla Avstrija nadaljevati; morala se je iznebiti vsaj jednega sovražnika. Zato je prepustil cesar Beneško francoskemu cesarju Napoleonu III. in ga pozval, da naj poskusi posredovati med Avstrijo in sovražniki. Toda niti Prusija, niti Italija se nista brigala za Francoze. Prusi so prodirali vedno dalje proti Dunaju. Cesar je imenoval zdaj nadvojvodo Albrehta za vrhovnega poveljnika tudi severne vojne; naša vojska na Beneškem je hitela večjidel na Dunaj; samo z 28.000 moži je ostal Marojčič na jugu. Odhajajočim Avstrijcem so sledili Italijani noter do primorske meje; Garibaldi je skušal celó prodreti v Tirole, pa ga je general Kuhn krepko vrgel nazaj. Tudi čez Sočo in v sosedne planinske dežele niso mogli Lahi prodreti. Ker se je zdela naša meja zdaj premalo zavarovana, oklicali so »črno vojsko« na Gornjem Avstrijskem, Stajerskem, Koroškem in Kranjskem (16. malega srpana), da bode podpirala vojno in pomagala braniti prehode in soteske. Ker bi pa taka »črna vojska« vendar le jako malo koristila, pač pa dala sovražniku povod, da bi se krvavo osvetil nad ubogim kmetom, nabrali so namesto »črne vojske« rajši prostovoljce, »deželne strelce«. Nabrali so jih na pr. v Ljubljani 512 mož

in naredili štiri stotnije. Ljubljanski mestni zbor je sklenil, da napravi meščansko stražo, če bode treba.

* * *

Kar je Lahom izpodletelo na kopnem, poskusili so na morju z močnim svojim brodovjem. Na Laškem so že godrnjali, češ, čemu imamo tako drago brodovje, če si poveljnik admiral Persano ne upa prijeti avstrijskih »ribiških čolnov«? Tako so govorili zaničljivo o naši mornarici, ki je štela samo 27 večinoma starejših in lesenih ladij s 532 topovi. Poveljnik Tegetthoff (glej podobo na strani 109.) je pokazal svetu, kaj zmore pravi mož, če so tudi »ladije lesene«, da so le »srca jeklena«. V malo tednih je bil dal hitro dovršiti dve večji oklopnici »Ferdinand Maks« in »Habsburg«, staro leseno ladijo »Cesar« pa malo s sidrnimi verigami obiti in je pridno vežbal vojake ter jih učil, da se naše ladije s svojimi starimi in malimi topovi ne smejo iz daleč bojevati z italijanskimi, ktere so imele topove za 150 do 300 funtov težke krogle, temveč da se morajo sovražniku približati in le hitro streljati nanj.

Dne 16. malega srpana je zapustil Persano s 34 ladjami (11.000 mož, 746 topov) luko jakinsko, da spodi »avstrijske ribiške čolne iz Adrije«. Priplul je proti otoku Visu; tam je bilo več trdnjav, a imele so samo 1800 mož; bile so torej v veliki nevarnosti. Dne 18. malega srpana so začeli Lahi streljati na prvo trdnjavo; smodnišnica se vname in razleti; tudi v drugi trdnjavi, kjer je bilo samo 24 topov, napravili so Lahi veliko škodo, streljajoč na njo s 433 topovi. Drugi dan so nadaljevali boj; le s trdom so zabranili naši vrli vojaki, da niso prišli Italijani na kopno. Dne 20. malega srpana pa so sklenili, da naskočijo otok z vojaki. Toda že se je bližal Tegetthoff z avstrijskim brodovjem. »Držite se! Jaz pridem,« bil je brzojavil na Vis pogumni posadki.

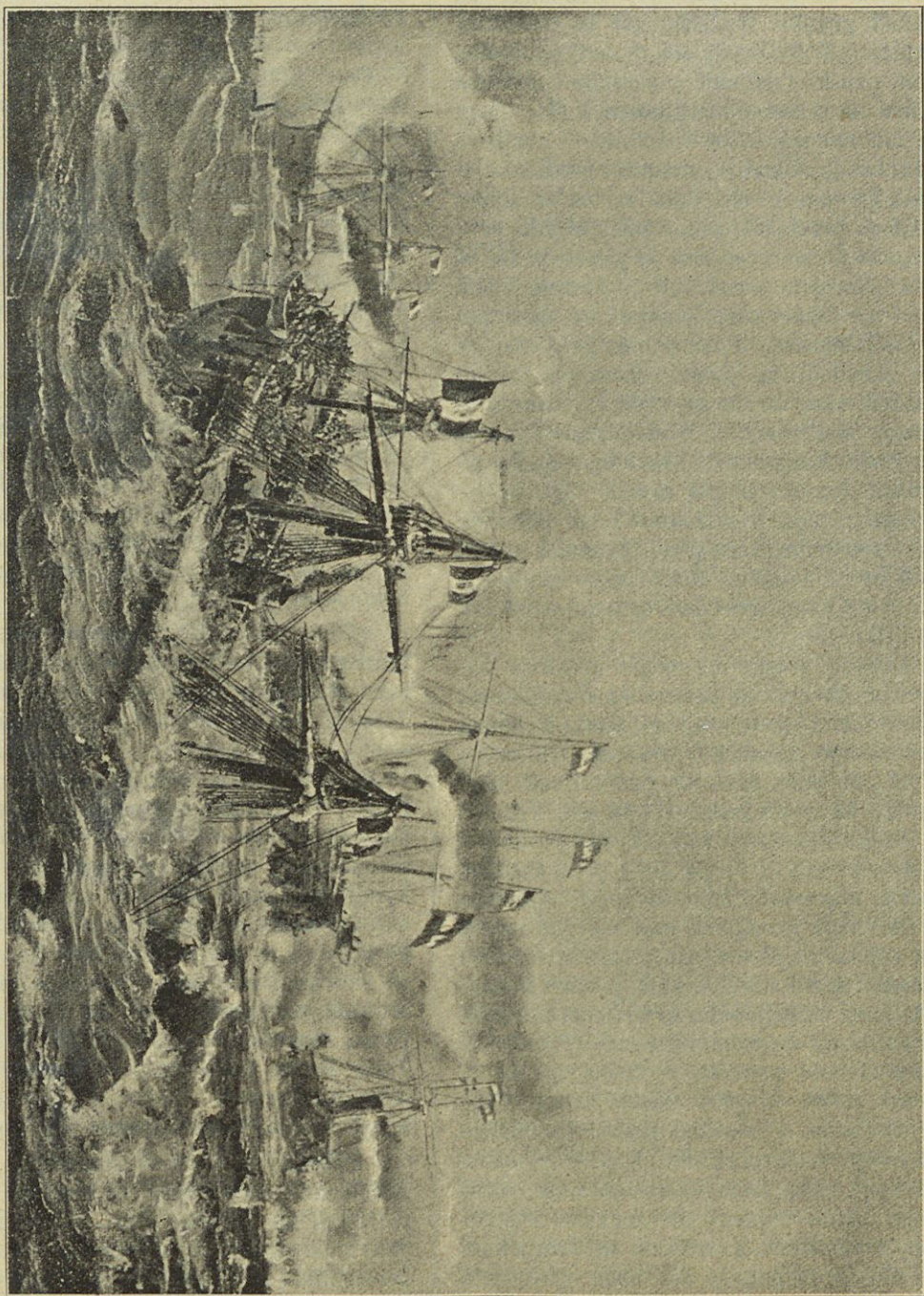
Persano se je baš pripravljala, da naskoči otok; naši vojaki na Visu so bili pripravljeni na junaško smrt. Gosta megla je pokrivala morje; ob desetih dopoldne jo prodere solnce, in z veselim vriskom pozdravijo naši vojaki na Visu ladije Tegetthoffove, ki jadrajo naglo v treh oddelkih naravnost nad sovražnikovo brodovje. Oklopnice so jadrale spredaj; bilo jih je sedem; na oklopnici »nadvojvoda Ferdinand Maks« je bil Tegetthoff; v drugem oddelku so bile velike, v tretjem pa male lesene ladije. Povelje admi-

ralovo je bilo: »Oklopnice se zaleté v sovražnika in ga potopé.« Vsem ladijam pa je ukazal: »Pri Visu moramo zmagati!«

Italijanski admiral Persano je hitro zapustil glavno ladijo »Kralj laški« in se podal

mного zmešnjav. Začne se boj. Nasprotniki se pomešajo in streljajo drug na drugega, kolikor morejo. Italijanske oklopnice bi se radi zaletele v avstrijske lesene ladije, toda čuvala so jih naše oklopnice

Bitka pri Visu dne 20. malega srpana 1866.
(Iz knjige barona Teuffenhacha »Vaterländisches Ehrenbuch, II.« K. Prohaska.)

na drugo ladijo »Affondatore«, misleč, da bo tam najvarnejše, in da se bo s to ladijo najlažje zaletaval v avstrijske ter jih potapljal. Ker pa je na »Kralju laškem« ostala njegova zastava, niso poveljniki ostalih ladij vedeli, kje je admiral, in to je napravilo

in prišle o pravem času na pomoč. Grozno odmeva grom velikanskih topov čez morje tja do obrežja dalmatinskega; vmes pa pokajo puške pomorščakov, čim se približa ladija ladiji. Gost dim pokriva morsko plan, le na sivi barvi spozna Avstrijec sovražno

ladijo, približa se ji ter iztakne zdaj tu, zdaj tam na oklopnici linico, skoz katero pošlje posadki neljub pozdrav. Čudovito hitro se gibljejo naše ladije; kakor zdraženi sršeni obletavajo laško brodovje; toda hitro so morale streljati, da so napravile vsaj nekaj škode s svojimi manjšimi topovi italijanskim oklopnicam, oboroženim z velikanskimi topovi. Najdrznejša je bila velika lesena ladija »Cesar« in je prišla tudi večkrat v nevarnost; zdaj jo je izkušala ta, zdaj ona laška oklopnica zadeti v stran in potopiti; pa vselej se je tako hitro obrnila, da je ušla nevarnosti. Enkrat je pa sama butnila v laško oklopnico; potopila je sicer ni, pač pa precej poškodovala, toda tudi sama je trpela škodo.

Tegetthoff je z oklopnico »Ferdinandom Maksom« svojim lesenim ladijam prihitel na pomoč; nekekrat je že bil poskusil butniti zdaj v to, zdaj v ono laško oklopnico in jo potopiti; a vsaka se je tako hitro obrnila, da je ni zadela naša ladija z vso močjo. Na enkrat pa zagleda kapitan Sterneck, poveljnik »Ferdinanda Maksa«, največjo laško ladijo »Kralja laškega« zopet počez pred sabo. »Admiral, ali se naj zaletim vánjo?« vpraša Tegetthoffa. »Poskusi!« bil je kratek odgovor. Ladijo potisnejo najprej malo nazaj, potem pa se zadrvi z vso silo proti »Kralju laškemu«. Sliši se grozen tresk... Vsi naši pomorščaki popadajo na tla; sprednji konec naše ladije je prodril sovražniku na strani globoko v ogrodje, toda takoj odrinil zopet nazaj. »Kralj laški« se postavi še malo po koncu, a v dveh minutah se pogrezne s 600 moži in 42 topovi na dno morja. Proti »Ferdinandu Maksu« pa pridrvi zdaj oklopnica »Maria Pia«, in butnila bi jo bila v globočino, da se ni zagnala proti njej naša oklopnica »Princ Evgen«; to videč, obrne se »Maria Pia«, in naša ladija je bila rešena.

Med tem je bil »Cesar« tako poškodovan, da je moral admiral Petz kreniti z njim proti Visu; na poti se ga loti zopet »Affondatore«, toda na pomoč mu prihitita »Don Juan« in »Princ Evgen«, in zdaj vsi trije tako obdelujejo Laha, da jo je admiral Persano popihal iz boja proti Jakinu. Tja dospevši, pa se je ladija potopila; tako so jo bili izdelali pri Visu. Admiralu so sledile tudi druge ladije. Že so polagoma topovi utihnili, kar zagrmí, in z laške ladije »Palestro« se dvigne visoko proti nebu plamen, in krasno ladijo pogoltnejo valovi. Bila je začela goreti, in ogenj je vnel smodniš-

nico. Zarés, grozno-veličasten konec slavni bitki, na katero smemo biti ponosni vsi Avstrijci, posebno pa še Jugoslovani, kajti naši bratje so bili večinoma tisti junaki z »jeklenimi srci«, ki so izvojevali najslavnejšo pomorsko zmago naše dobe in rešili vojno čast Avstrije.

Pri Verši na Goriškem so se 24. malega srpana zadnjič sprijeli Avstrijci in Sardinci; tri dni potem so že sklenili v Korminu premirje. —

Na severnem bojišču se ni bilo zgodilo med tem nič posebnega. Bilo je še nekoliko bitev, in naši so delali na levem bregu Donave trdnjave, da bi branili cesarski Dunaj. Prusi so poplavalili Češko in ravnali trdo z narodom; zajedno so mu pa obetali zlato politično svobodo, nadejajoč se, da bodeta Čeh in Nemec pozabila, da sta Avstrijca. Toda varali so se; nikdo se ni zagledal v pruske čelade. V Sleziji so najeli starega ogerskega generala Košutovca Klapko, da bi iz ujetih ogerskih vojakov sestavil četo, s katero bi pomagal Prusom proti cesarju; pa tudi ta poskus se je ponesrečil. Nemške zaveznike avstrijske so med tem Prusi z lahka premagali; Dunaja, ki ga je stražilo 220.000 mož, pa se vendar niso lotili, ker so itak dosegli, kar so želeli.

V Mikulovu na Moravskem so sklenili 27. malega srpana premirje, a v Pragi dne 23. velikega srpana mir Avstriji in Prusi, na Dunaju 3. vinotoka pa Avstrijci in Italija. Italija je dobila Beneško. Starodavna prevlada avstrijska na Laškem je prenehala, Italija je bila »zjedinjena«. Laška meja se je odslej dotikala slovenske zemlje, in Slovenec je prvi čuvaj Avstrije ob Soči. Izstopiti je pa morala Avstrija tudi iz nemške zaveze in dovoliti, da se Nemčija preosnuje, kakor ji drago. Pretrgana je bila tedaj tudi tu starodavna vez, nemško vprašanje je bilo do malega rešeno.

Končan je bil krvavi boj; a dolgo se niso hotele zaceliti rane, ki jih je bil zadel posameznikom in vsej državi. Najbolj je čutil to cesar sam; zato je nastopil jeseni težavno pot po onih deželah, ktere je najhujše zadela grozna šiba. Obiskal je Moravsko, Slezijo in Češko; videl je na lastne oči bedo in nesrečo v podobah, ki so mu pretresale srce, zato je pa imel vedno odprto radodarno roko za sirote in reveže, tolažbo za potrte, pohvalo za vse, katerih zvestoba, požrtvovalnost in pogumnost se je bila sijajno pokazala v dnevih sile in stiske.

Zvečer pred dnevom vernih duš se je pripeljal cesar v Jičin, kjer so se bili bojevali Avstrijci in Prusi dne 29. rožnika; ravnina in griči so nosili mnogo lesenih križev na grobovih ubitih vojakov. Stanovalci tega kraja pa so se spomnili ta večer ranjelih ter jim prižgali nebrojno lučice in grmad, ki so s krvavim svitom razsvetljevale razstreljene zidove hiš in stolpov. Drugi večer so ravno tako razsvetlili prebivalci okrog Trutnova in Skalic s krvjo hrabrih junakov napojena bojišča, ktera je obiskal cesar. Temu pa je krvavelo srce najbolj, ko je 4. listopada dopoldne stal na griču nad Hlumom poleg cerkvice; zrl je v bridkost vtopljen dol na bojišče, kjer je pričalo toliko gomil, požganih domov in razstreljenih dreves, da so se tu borili naši sinovi do zadnje srage krvi za cesarja in domovino. Pokazali so mu na malem pokopališču poleg cerkvice gomilo, ki krije znanega mu častnika — in zjokal se je. Potém stopi v hišo božjo, ktero je tudi hudo zadelo mnogo sovražnih krogel; tu pade pred oltarjem na kolena in moli goreče za večni mir pokojnih junakov. Globoko ginjen je zapustil bojišče.

Bog je pa poslal onega žalostnega leta še drugo šibo nad nas: grozno morilko kolero, ki je pokosila na samem Kranjskem okrog 500 ljudi, v vsej Avstriji pa nad 40.000 in je ugasnila še le v pozni jeseni.

Kako čuti s svojimi narodi cesar, pokazal je v oni žalostni dobi na najsijajnejši način takó-le: dovolil je, da se mu znižajo dohodki iz državne blagajne za celi poltretji milijon! Kaj ne, da je to res cesarski dar? Tako je izpolnjeval, kar je obljubil po vojski pred vsem svetom: »Naloga moje vlade je sedaj, z vsemi mogočimi sredstvi ozdravljati globoke rane, ktere je vsekala vojska ... in jaz se nadejam, da si bodo vsi uradniki prizadevali, da vestno izpolnjujejo to dolžnost.«

Svetovnozgodovinski učinek vojske leta 1866. je bil ta, da se je Avstrija otresla, če tudi nerada, zveze z Italijo in Nemčijo, da je pustila obema državama, naj se osnujeta, kakor jima drago. Avstrija je postala stoprav tedaj zarés popolnoma samostojna država, kateri se ni treba brigati in trpeti za koristi drugih, nego sme vse svoje moči posvetiti le koristim in blagostanju svojih narodov. In to je tudi veliko vredno; zato so tudi Nemci sami le malo žalovali. Temu se je čudil tedanji minister saksonski, baron Beust, ki je došel sredi vojske na Dunaj in je postal kmalu avstrijski mini-

ster. Čudil pa se je tej hladnokrynosti Nemcev zato, ker je, kakor sam pravi, izprevidel, da se bode temeljito izpremenil politični položaj Nemcev v Avstriji, čim se ločijo od nemške zaveze, kajti »prevlada Nemcev ni utemeljena prav za prav v avstrijski zgodovini, temveč najbolj v pravicah in dolžnostih, ktere je imela Avstrija, dokler je bila prvi član nemške zaveze, a te so minile, ko se je Avstrija odtrgala od Nemčije«. Obžaloval je zato, da niso hoteli uvideti posledic tega prevrata, nego da so ga hoteli kar prezirati in ostati na starem stališču napram nenemškemu sodržavljanom. Prepričan je bil, da se nemški Avstrijci ne smejo več opirati na svojo staro prevlado in odrekovati nenemškemu narodu vseh političnih želj. Svetoval jim je, »da storijo tudi v Avstriji to, kar se jim posreči tako lahko v drugih nenemških krajih, t. j. da naj živijo z drugimi v miru« tako, da »ne bode Slovan nič občutil prevlade nemške. To je sicer težavna naloga, toda dala se je in se dá izvršiti; treba je le malo samozatajevanja«.

Na taki podlagi more zdaj Avstrija živeti sama sebi, posvetiti se blaginji in sreči svojih sinov, rešena tiste nevhvaležne naloge, ki je vedno le motila domači razvoj in ji nakopala neizmerne nesreče in sovraštva, dokler je branila in podpirala prestole, ki so omahovali, ker so jim temelje izpodkopale nevidne zavrtni in rovarske družbe, in kterih niso marali podpirati narodi sami. Še bolj zadovoljni, nego Nemci, bili pa so sevéda Slovani. »Z Bogom, zaveza, naj reče Avstrija, po zadovoljnosti svojih narodov sama sebi zadostna in močna v jedinosti.«

Sprava z Ogrji.

Takoj po vojski je vstopil v avstrijsko vlado bivši saksonski minister baron Beust kot minister za zunanje zadeve. Zdaj je cesar zopet sklical ogerski deželni zbor, in vlada je nadaljevala z njim pogajanja, ktera je bila pretrgala vojska. Ker se je bilo v glavnih točkah vse že dognalo pred vojsko, in ker je bil posebno Beust ves vnet za želje Ogrov, bili so razgovori kmalu dovršeni, in meseca svečana leta 1867. je bila ogerska sprava gotova, z njo pa tudi dualizem, t. j. presekana je bila država v dve polovici.

Pogajanja z Ogrji so vzbudila tudi vse politike v tostranskih deželah; saj so vedeli, da bo Avstrija dolgo tako ležala, kakor si

Cesar moli v cerkvi hlumski.

(Iz knjige Krainz-Bouvierjeve »Episoden aus den Kämpfen der Nordarmee 1866«. Vse skupilo knjige je namenjeno za nagrobne spomenike vojakom, padlim leta 1866. na severnem bojišču.)

bo zdaj postlala. Centralisti so se bili sporili, videč, da ne upognejo Ogrov; postali so z Ogrri vred dualisti, t. j. bili so za to, da se precepi država v dve polovici; vsaka polovica bodi ustavna država, centralizuje se naj v obeh državah, tu v nemško, tam v madjarsko korist.

Molčali pa tudi slovanski politiki niso. Madjarom so se upirali Hrvatje, ki niso hoteli priti pod ogersko vladu, temveč so zahtevali svoje odgovorno ministerstvo, združitev z Dalmacijo in pravico, da Hrvatska samostojno uravna odnose napram ostalim deželam. Na Dunaju so se posvetovali veli-

kega srpana slovanski politiki o skupnem programu, pa se niso zjediniili. Čehi so želeli, da se Avstrija razdeli v tri velike skupine z glavnimi deželnimi zbori za češke dežele, za Gališko in za Notranjo Avstrijo. S tem pa se niso ujemali Poljaki in Slovenci tudi ne, ki so zahtevali kronovino zedinjeno Slovenijo z deželnim zborom v Ljubljani. Uvideli so že tedaj, da noče niti Belcredi priznati češkim deželam istih pravic, ktere bode dobila Ogerska. Kar pa Belcredi ni storil, tega se je bilo še manj nadejati od Beusta, ki je kmalu stopil na Belcredijevo mesto. Upor Slovanov je ostal brezuspešen; država je dobila tako obliko, kakor so jo hoteli imeti nemški centralisti in Madjari.

Ogri so dobili lastno ministerstvo, kteremu je bil načelnik grof Julij Andrassy (Andraši); to ministerstvo pa ni imelo niti ministra za zunanje zadeve, niti ministra za vojno. Dogovorili so se marveč, da ostanejo zunanje zadeve skupne obema državama; ravno tako se ne razdeli vojna. Za te skupne zadeve je imenoval cesar posebna ministra, ki sta na Dunaju; za njune denarne potrebsčine jima je pridejal tretjega tovariša, ministra za skupne finance (denarno gospodarstvo). Pogodbe s tujimi državami sklepa minister zunanjih zadev; potem pa se predložijo avstrijskemu in ogerskemu državnemu zboru v potrdilo. Nekatere druge domače zadeve se pa tako uravnajo, da se prej o njih pogodita vlada avstrijska in ogerska, na pr. kar se tiče davka od sladkorja, špirita, o denarni veljavi itd. Promet med obema državama je prost carine; carino plačuje samo blago, ki prihaja iz tujih dežel črez naše meje. Skupno državo so nazvali: Avstrijsko-ogerska monarhija.

Kedar hočejo skupni ministri dobiti denar, skliče cesar delegaciji, t. j. delegacijo avstrijsko, ktero izvoli naš državni zbor, in ogersko, ktero izvoli ogerski državni zbor. Vsaka delegacija šteje 60 članov; enkrat zborujeta obe na Dunaju, drugič v Pešti. Njima razložijo skupni ministri, koliko denarja bo treba za skupno vojsko, za vojno brodovje, za trdnjave, za poslane, konzule itd., ki zastopajo državo v tujih deželah. Delegaciji se posvetujeta o tem vsaka zase tako dolgo, da se strinjajo sklepi do zadnjega novčiča; če pa to ne gre, skličeta se obe delegaciji na skupno glasovanje; toda zastopani morata biti obe po enakem številu poslancev; glasovanje odloči, ktera delegacija ima prav.

Skupne zadeve so pa drage zadeve. Kako se dobi denar? Najprej se porabi za nje čisti znesek carine; kar pa še ni pokritega, morata plačati obe državi, in sicer plača Avstrija 70 gld., Ogerska pa 30 gld. od vsakih sto goldinarjev. Ko so nekoliko let potem združili vojaško krajino (granico) z Ogersko, morali so prevzeti Ogri nekaj malega več stroškov (31.4%).

Dne 6. rožnika leta 1867. je podpisal cesar inavguralno diplomo, t. j. pismo, s kterim potrjuje ustavo ogersko, 8. rožnika pa so ga v ogerski prestolnici slovesno venčali za ogerskega kralja. Pri tej redki slavnosti je imel madjarski narod priliko, pokazati svoje navdušenje in bogastvo svojih velikašev; bil je slaven dan, ko se je narod radoval po dolgem boju zopet pridobljene samostalnosti. Bil je pa tudi slaven dan v življenju cesarjevem, kterega imenujmo tu po ogerski navadi kralja.

Že ob sedmih zjutraj je zasedel kralj konja, oblečen v obleko ogerskega maršala, s kalpakom (ogersko kučmo) na glavi, okrašen s kolajnami raznih redov. Bil je dolg in krasen izprevod, ki se je pomikal v cerkev. Najprej so jahali komorniki in stolniki, za njimi velikaši, državni baroni in redovni vitezi, potem grof Andrassy kot namestnik palatina, za njim klicarji, namestni vrhovni nadvornik, nadvojvode; pred kraljem pa škof z apostolskim križem in namestni vrhovni višji konjar z golim državnim mečem. Kralju so sledili poveljniki telesnih straž, vrhovni nadkomornik in generalni pribočnik.

Kraljica je tudi bila ogersko oblečena in se je peljala v krasni kočiji z 8 konji; za njo so se vozile vrhovna nadvornica in mnogo dvornih gospá.

Dospevši do cerkve, v kateri se je po navadi vršilo venčanje, sprejel je veličanstvi pri vходу kardinal in primas, t. j. nadškof ostrogonski, in ju je klečeči poškopil z blagoslovljeno vodo. V kapeli so ležala na blazinah iz rudečega baržuna, zarobljenih z zlatom, znamenja kraljeve oblasti, krona, žezlo itd. Državni baroni primejo te blazine, kraljici denejo na glavo krono, duhovščina se obleče v mašno obleko — in zopet se pomika izprevod proti velikemu oltarju. Nosili so zastave ogerskih in tistih dežel, ktere so spadale nekđaj k Ogerski; nadkomornik je nosil križ, dvorni natočaj meč, »tavernicus«, t. j. dvorni zakladnik, »pacificale«, t. j. stojalo s svetinjami (ostanki svetnikov), hrvatski ban državno jabelko,

»iudex curiae«, t.j. vrhovni sodnik, žezlo, ministerski predsednik Andrassy pa krono. Cesarosti stopita najprej k prestolu sredi presbiterija, oni gospodje pa stopijo k oltarju, izročé škofom krono, žezlo itd., in ti položé vse te dragocenosti na oltar. Zdaj stopi cesar s prestola in se vsede na stol pred oltarjem. Nadškof kaloški stopi h kardinalu, rekoč: »Častiti oče! Sveta mati cerkev hoče povzdigniti tu navzočega častitega viteza v kraljevo čast ogersko.« Primas vpraša: »Ali mislite, da je vreden in sposoben za to čast?« — »Spoznali smo ga in mislimo, da je vreden, in da bo koristil cerkvi božji in vladati tega kraljestva.«

Primas prečita poté m iz obrednika opomin kralju, da vladaj pravično in blagotnostno, in da varuj cerkev in reveže. Kralj se dvigne, škofje ga spremijo pred kardinala, tu on poklekne in priseže, da bo vladal po postavi in pravici, in da bo varoval mir svete cerkve božje in podložnega mu naroda, zaupajoč na božje usmiljenje, in tako, kakor se bo zdelo primerno njemu in uradnim njegovim svetovalcem.« Položivši obe roki na sveti evangelij, sklene kralj prisego z besedami: »Naj mi pomaga Bog in sveti evangelij božji,« poljubi križ, ki mu ga poda primas, in skloni glavo k tlom; med tem pa moli primas klečé litanije vseh svetnikov. Pri prošnji za kralja se vzdigne škof, prekriža dvakrat vladarja in poté nadaljuje litanije.

Po litanijah vstane tudi kralj in gre za oltar; tam odloži kozuh, kalpak in sabljo, poklekne zopet pred primasa, ki mu mazili desno roko in ramena s svetim oljem; nato mu ogrnejo plašč sv. Štefana, in primas začne čitati veliko mašo. Pred evangelijem poklekne kralj zopet pred oltar, primas pa mu izroči meč, rekoč: »Sprejmi meč, ki sem ga vzel z oltarja, in ki je blagoslovljen po naših, če tudi nevrednih rokah, po naši oblasti v imenu svetih dvanajst apostolov; ta meč Ti je izročen, da varuješ sveto cerkev božjo, da kaznuješ hudodelnike, strahuješ zlodejce in osrečuješ dobre.« Potém mu opaše meč, rekoč: »Opaši si silni meč, da vladaš z močjo pravičnosti in uničiš hudodelstvo.« Kralj potegne meč, obrne se k ljudstvu in mahne trikrat v podobi križa, zunaj pa počijo prvokrat puške. Kralj zopet poklekne na najvišjo stopnico, ministerski predsednik in primas mu deneta krono na glavo, primas pa razprostre nad njo roke, rekoč: »Sprejmi krono kraljestva, ki Ti jo devajo na glavo ne-

vredne roke škofov v imenu trojedinega Boga. Pomni, da pomeni čast svetosti, kras in vlado moči, in da nas dela Tebi služne.« Izročujoč poté kralju žezlo in državno jabolko, pravi: »Poklekni in sprejmi palico moči in resnice ter pomni, da Ti je dolžnost, voditi dobre, strahovati hudodelce, kazati pot tistim, ki so zašli, podati roko tistim, ki so padli, poniževati ošabne in povzdigovati ponižne.« Vojaštvo ustrelí drugikrat.

Zdaj stopi primas kralju na levo, kaloški nadškof na desno stran, in oba ga peljeta k prestolu na evangelijski strani; kralj ga zasede, dočim govori primas: »Stoj vedno trdno s pomočjo vsemogočnega Boga na mestu, ki si ga imel doslej kot naslednik očetov, in ki Ti je dan od Boga po dednem pravu.«

Ministerski predsednik zakliče trikrat »eljen!« (živio!), ki ga ponavljajo vsi navzoči, zunaj grmé topovi in oznanjajo soglasno z zvonovi vseh cerkev, da je Franc Jožef venčan kralj ogerski.

Zdaj venčajo tudi kraljico. Kralj jo pelje pred primasa, zahteva, da jo venča, vrne se k prestolu in sname krono z glave, ki jo položé zopet na oltar. Kraljica poklekne in se nagne k tlom; primas moli litanije in ji mazili poté desno roko in ramo; škof vešpremski ji dene domačo krono na glavo, primas in ministerski predsednik pa držita trenutek kraljevo krono nad njeno desno ramo; to krono denejo nato zopet kralju na glavo in spremijo kraljico k prestolu zraven kralja ter izročé temu zopet žezlo in jabolko, katero je bil dejal iz rok. Po zahvalni pesni nadaljuje primas veliko mašo; po evangeliju odda kralj zopet žezlo in jabolko; pri darovanju darujeta kralj in kraljica po jeden zlat; pred povzdigovanjem odložita kroni, sprejmeta pri obhajilu sveto popotnico in poté zopet svoji kroni.

Velika maša je končana; kralj gre z vsem spremstvom v vojaško cerkev in podeli 23 gospodom čast vitezov »zlate ostroge«, dotaknivši se jih z mečem sv. Štefana.

To se je vršilo vse v Budi; zdaj pa jaha kralj v venčanjski obleki v Pešto; vsi, tudi škofje in opati mu sledé na konjih. Pred mestno župno cerkvijo stopi kralj na visok oder, obrne se proti Budi, vzdigne tri prste desne roke, držeč v levi križ, ter ponavlja besede prisege, ktere mu čita primas. Trikraten »eljen« in grom topov sledita tej prisegi.

Zopet zasede kralj konja ter jaha h griču, nasutemu na trgu Franca Jožefa iz prsti, katero so poslale vse županije cele Ogerske. Ves izprevid se pomika okrog griča, cesar pa izpodbode konja, zdirja na grič, potegne meč in ga zavihti na vse štiri vetrove; v diru se zopet vrne in jaha s spremstvom v kraljevi grad budimski (glej podobo na strani 99.).

V gradu se obhaja nato običajni slavnostni obed. Kralj vstopi v dvorano s krono na glavi in s kraljevim plaščem, kraljica pa ima na glavi šapelj iz demantov. Ministerski predsednik jima vlije vode na roke, primas jima dá brisalko; nato odloži kralj krono in se vsede, in za njim se vsedejo tudi gostje. Vrhovni namiznik prinese kos vola, ki so ga spekli na »generalski trati« in ga prepustili ljudstvu; tam so točili tudi rudeče in črno vino in delili kruh ljudem; finančni minister je pa jezdil po ulicah in metal med ljudi zlate in srebrnjake, kovane v spomin na venčanje.

Narod je poklonil cesarostima dragocen dar; kralj ga pa ni obdržal zase, nego ga je namenil za ustanovo v podporo vdovam in sirotam ustašev iz leta 1848. in 1849. in za onemogle doslužence tedanje ogerske vojne. Da hoče pozabiti vse, kar se je takrat zgodilo, pomilostil je iste, ki so bili zapleteni v politične pravde, preklical vse neugodne posledice že obsojenih političnih zlodejev in dovolil, da se smejo vrniti domú vsi beguni. Sevêda so ti dokazi plemenitega srca kraljevega neizmerno navdušili narod za kralja in kraljico, ki sta odslej rada bivala med Ogri, bodi si v gradu budimskem, bodi si v gradu Gödöllu; rada sta govorila z Ogri v domačem jeziku in z radodarno roko podpirala narodne naprave in narodni razvoj madjarski. Na krsto umrlega Deáka je položila sama kraljica Elizabeta krasen venec.

Dan po venčanju je potrdil kralj postavbe iz leta 1848., ki jih je izpremenil državni zbor, in postavbo gledé skupnih zadev.

Tako je bilo rešeno ogersko vprašanje v prid narodu, čegar sinovi so jednodušno in složno stali v boju za njegove pravice. Leto potém so se pogodili Ogri tudi s Hrvati; pustili so jim nekaj dohodkov kraljevine za domače zadeve in dovolili pravico, da si smejo sami urediti šolstvo, sodnistvo in upravne zadeve; pošiljajo pa naj poslance v državni zbor ogerski, da sodelujejo tam pri posvetovanju o zadevah, katere so skupne obema kraljestvoma.

Decemberska ustava.

Ogri so imeli zdaj svojo ustavo; dogovorjeno je bilo z njimi tudi, katere zadeve so skupne obema državama. Kaj bo pa z ustavo naše države ali državne polovice?

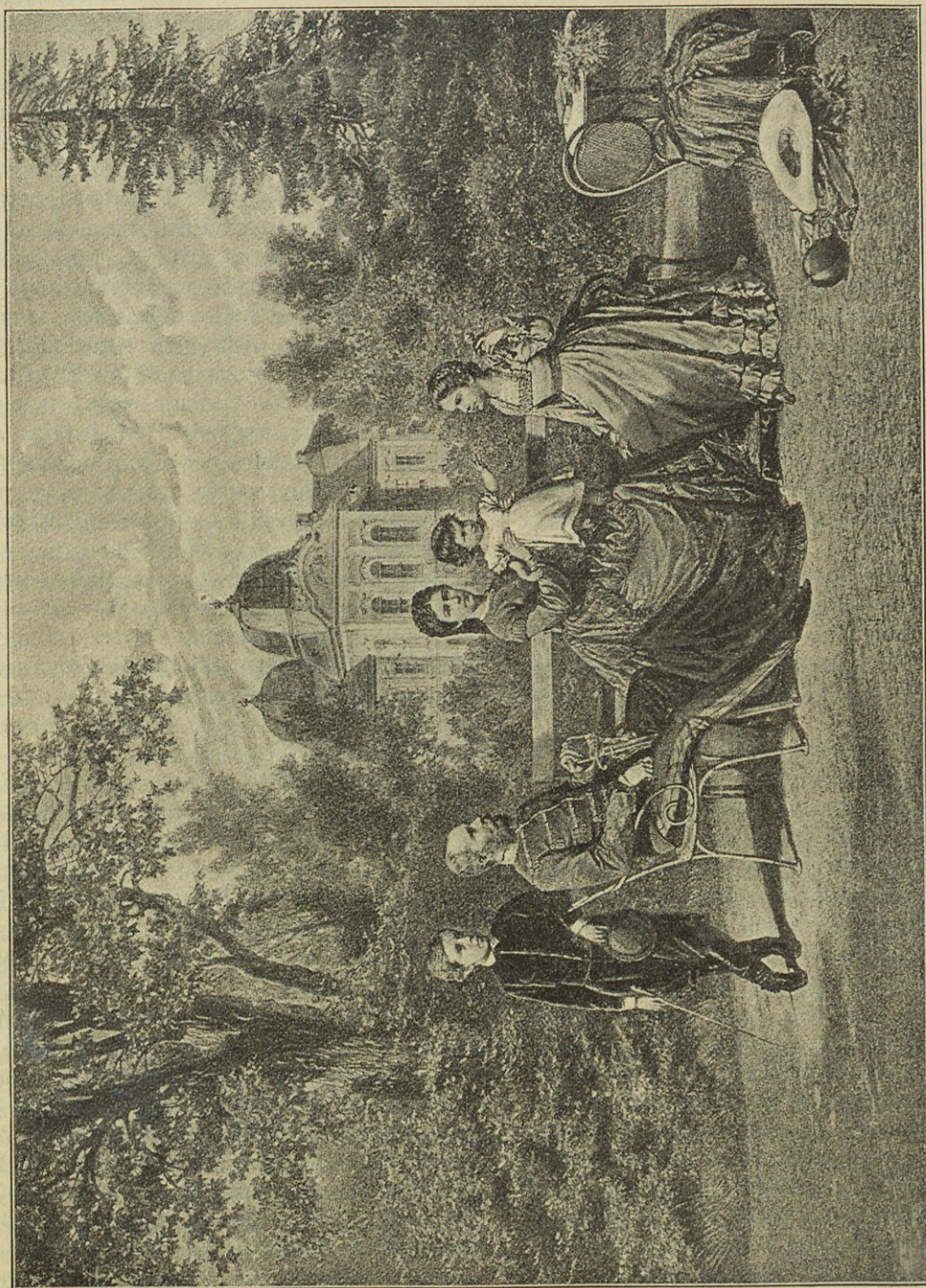
Grof Belcredi je mislil sprva prepustiti deželni zbor, da sodijo o tem, pa je opustil to misel, razpustil deželne zbore in sklical z oglasom dne 2. prosinca 1867 nove deželne zbore na dan 11. svečana leta 1867.; ti naj volijo poslance za izredni državni zbor, kateri se bo posvetoval o ogerski spravi in izpremenil ustavo naše državne polovice. Izid volitev je bil federalistom tako ugoden, da bi bili imeli v državnem zboru veliko večino. Toda med tem se je bil federalist Belcredi umaknil Beustu, ki je postal prvi minister; Beust pa je preklical na zahtevo nemških centralistov ukaz Belcredijev in odredil, da imajo deželni zbori voliti redni ožji državni zbor tako, kakor to določuje februarški patent; ta pa da bode imel zgolj prirediti ogerski nagodbi.

Položaj je bil torej čisto izpremenjen, ko so se zbrali deželni zbori. V ožji državni zbor pa niso hoteli poslati poslancev Čehi v praškem deželnem zboru, a v moravskem samo s pridržkom, protestujoč zoper februarško ustavo. Drugi zbori so volili; ti brezpogojno, drugi pogojno, kakor je bila večina, ali centralistična ali federalistična. Na federalistično stališče se je postavil tudi deželni zbor kranjski, v katerem so imeli prvokrat slovenski federalisti odločno večino. Sklenili so pismo do cesarja (adreso) in izjavili, da »more le prostovoljna pogodba vseh kraljestev in dežel avstrijskih biti stanovitno in trdno poročstvo celoti in moči cesarstva in pravemu ustavnemu razvitku«. Zato prosijo, da se skliče izredni državni zbor v smislu oktoberskega diploma, septemberskega manifesta in oglasa z dne 2. prosinca 1867. Rednemu državnemu zboru Beustovemu so odrekli pravico, določevati ustavo cesarstvu, ker ne bodo zastopane vse dežele; ustavodajno pravico pa imajo zgolj deželni zbori. Navzlic temu načelnemu prepričanju pa hoče deželni zbor vendar voliti poslance v državni zbor, ker položaj Avstrije zahteva to žrtev, a poslanci se bodo smeli posvetovati samo o tistih zadevah, katere prepušča oktoberski diplom državnemu zboru. Kakor se je bila vlada pred poldrugim stoletjem o najvažnejši ustavni listini, o pragmatiki sankciji, pogodila z deželnimi zbori (stanovi),

tako se naj to zgodi tudi gledé bodoče avstrijske ustave.

Vlada je takoj razpustila deželne zборе v Ljubljani, Pragi in Brnu. V novem, hudem volilnem boju, v katerem so stopili ljubljani-

slovenskim pismom, da voli v državni zbor; zatrjevala je, da noče uničiti deželne samouprave, nego jo hoče celó še razširiti, v kolikor to dopušča varnost cele države. Deželni zbor je ugodil pozivu in poslal

Césarjeva družina v gradu Gödöllu na Ogerskem.
(Iz knjige barona Teuffenbacha »Vaterländisches Ehrenbuch, II.« K. Prohaska.)

ski kanoniki v prvo vrsto, zmagali so na Kranjskem slovenski federalisti, deželna zborna v Brnu in Pragi pa sta dobila nemško centralistično večino ter sta izbrala za državni zbor večinoma nemške centraliste. Kranjski deželni zbor je pozvala vlada s

na Dunaj grofa Coroninija in Barbota, dr. Tomana, dr. Vinka Kluna, Luko Svetca in župnika L. Pintarja. Razun Coroninija so bili vsi federalisti ter so imeli na Dunaju izposlovati svoji deželi širjo samoupravo, zlasti gledé narodne šole, jezikovno ravno-

pravnost, posebne slovenske oddelke pri deželni vladi in pri nadsodnji, slovenske svetovalce v ministerstvih za uk in notranje zadeve itd. Goriška državna poslanka sta bila dr. Pajer in Črne, med štajerskimi pa Lenček in Lipold.

V prevažnem državnem zboru, ki ga je pozdravil cesar dne 22. malega travna, odobrili so ogersko nagodbo, ktera je pa po besedah dr. Tomana spadala pod poseben zbor odposlancev vseh deželnih zborov. Odobrili so tudi sestavo delegacij, pri kateri se je uvaževalo nekako federalistično načelo, kajti delegate izbirajo državni poslanci vsake kronovine posebej. Odobrili so tudi, dasi s kislim obrazom, nagodbo, da vzame Avstrija 70% stroškov za skupne zadeve naše (avstrijska »kvota«); izračunili so pa, da je prevzela Avstrija celih dvanajst milijonov goldinarjev preveč. Vsled tega je postala denarna stiska še hujša; morali so štediti in zvišati davke. Od obrestij državnega dolga so uvedli 16% davka, 20% pa od dobitkov v loteriji. Lastniki državnih papirjev — bili so večinoma inozemci — so sicer kričali, ali krivica se jim ni godila, saj so dosti dolgo vlekli mastne obresti od države, ktera jim je na pr. leta 1864. za vsakih 61 gld. gotovega denarja zapisala po 100 gld. ter jim plačevala po 5%, prav za prav pa več nego 8%.

Potém so se pridno posvetovali v državnem zboru o ustavi in ugibali, kako bi bila Avstriji zagotoviti boljša prihodnost.

Sevéda je ta zagovarjal centralizem, oni dualizem, tretji federalizem ali dualistični centralizem; ta je govoril za deželno avtonomijo, oni za odpravo konkordata; ta je hvalil ogersko nagodbo, oni jo je smatral za pogubno Avstriji in njenim narodom. Oglasili so se tudi zagovorniki našega naroda za deželno avtonomijo in narodno ravnopravnost; ustavljali so se i dualizmu i centralizaciji, ki se je po načrtu vladajočega političnega zistema vsedala za vladno mizo. »Jaz kličem Avstriji: spoznaj, kar imaš biti; ti imaš biti vsem sinom, rekše vsem narodom pravična mati; ti moraš sredi Evrope biti srečna družina raznih narodov... Samo če bodeš pravična..., utegneš zvedeti, da je resničen tisti rek: Avstrija bode obstala na svetu najdalje, ako bo pravična narodom,« vzkliknil je dr. Toman. Luka Svetec pa je zahteval, da vlada predloži državnemu zboru ogersko pogodbo v odobrenje, kajti zastopniki narodu morajo imeti priliko, izreči o njej svoje mnenje in

— pomisleke; pogreša tudi v adresi podarjanje narodne ravnopravnosti. »Mi Slovenci moramo zahtevati ravnopravnost ne samo iz narodnih ozirov, temveč tudi zato, ker trpimo gmotno škodo.« Zagovarjali so proti centralistom konkordat in septemberski manifest, vendar je večina odklonila vse njih nasvete. Navzlic temu se je pri glasovanju vzdignila, razun dveh Tirolcev, vsa zbornica za Herbstovo centralistično in konkordatu sovražno adresno, ki tudi nič ni omenjala narodne ravnopravnosti; glasovali so pa za njo tudi slovenski poslanci, češ, da tako glasujejo i zavezniki Poljaki, in da ne bo kdo mislil, da so proti ogerski spravi.

V duhu te adrese je državni zbor izpremenil nekatere točke februarske ustave ter sklenil nove »državne temeljne postavbe«, ktere je cesar potrdil dne 21. grudna leta 1867. Te so podlaga sedaj veljavni »decemberski ustavi«. Ta ustava določuje, da je vladar »posvečen, nedotakljiv in neodgovoren«; on je vrhovni poveljnik, ki napove sovražniku vojsko in sklene z njim mir; on zastopa državo na zunaj, ima jedini sodnijsko pravico, potrjuje smrtne sodbe ali pomilosti obsojence; on deli odlikovanja, bodi si naslove, bodi si rede in svetinje. Njemu pomagajo ministri z raznimi oblastnijami, a odgovorni so državnemu zboru, ki jih sme tožiti, če kršijo postavbo. Državni zbor, ki obstoji iz gosposke in poslanske zbornice, posvetuje se o postavah, dovoljuje, koliko sme vlada pobirati davkov in nabirati vojakov novincev itd.; veljavni so pa sklepi še le tedaj, če jih podpiše (»sankcionuje«) cesar. Po kronovinah so ostali stari deželni zbori, kakor jih je bil uredil Schmerling; imeli so še pravico, voliti državne poslance.

Ustava je vnovič potrdila, oziroma uredila »temeljne« pravice državljanov. Za vse imajo postavbe jednako veljavo, vsem so pristopna vsa uradna mesta (sevéda po sposobnosti), vsi imajo pravico, preseljevati se, kamor hočejo, če so doslužili vojake. Nedotakljivo je imetje in osebna svoboda; sveta je domača svoboda, tajnost pisemskih; vsakdo sme vlagati prošnje, sklicevati shode, snovati društva, povedati ustmeno, pismeno ali v podobah svoje misli in verovati, kar mu drago. Cerkve upravljajo svobodno lastne zadeve, samo da so podvržene splošnim državnim postavam. Prosto se sme gojiti veda in poučevati, toda vrhovno nadzorstvo vzgoje in pouka si pridržuje država. Vsakdo si sme svobodno izbrati

svoj stan in se izučiti zanj, kjer in kakor se mu ljubi. § 19. pa določuje: »Vsi narodi države so ravnopravni, in nobenemu narodu ni kratiti pravice, da sme braniti in gojiti svojo narodnost in jezik. Država priznava ravnopravnost vseh v deželi navadnih jezikov v šoli, uradu in javnem življenju. V deželah, kjer živi več narodov, treba je javne učilnice tako urediti, da dobi sleherni teh narodov sredstva, da se more izobraževati v svojem jeziku, ne da bi se smel kdo siliti, da bi se učil drugega deželnega jezika.«

Ustava določuje tudi, ktere dolžnosti imajo državljani: Pokoriti se imajo postavam in oblastnijam; pritoževati se smejo, nikdar pa ne ustavljati. Vladarju so dolžni zvestobo in pokorščino; plačevati imajo davke, braniti državo z orožjem.

Določili so dalje pravice državnega zbora in deželnih zborov; uvedli so zopet porote, odpravili verige za kaznjence (na god cesarice dne 19. listopada leta 1867. so 5000 kaznjencev rešili verig!) in palico. Uvedli so pa splošno vojno dolžnost, od ktere ne oprošča niti denar, niti odličen stan, ampak samo, če je sin nujno potreben za dom. Znižali so službeno dobo na tri leta, toda s tem se ni olajšalo breme narodom, ker je morala tudi Avstrija po vzgledu sosednih držav ogromno zvišati število svojih vojakov in poleg skupne vojske še osnovati brambovsko vojsko. Novi vojni postavi so se uprli stanovalci gorate doline krivošijske v Dalmaciji; v krvavih bojih so se branili vojaške službe, nazadnje pa so se udali in opravljajo tudi brambovsko službo, toda nosijo narodno obleko. Ob osnovi brambovske vojske je preminila narodna straža slovenskih okoličanov tržaških (1869); zadnji njen čin je bil, da je branila javni red in svoje rojake, ktere so napadali tržaški nemirneži; tem silnejše so pa baš zaradi tega vpili nasprotniki, da se odpravi straža.

O nekterih drugih zadevah bomo govorili še pozneje; tukaj le omenjamo, da se po mnenju tedanje večine državnega zbora s pravicami ustavne države ni strinjal konkordat, in da bi ga bilo treba odpraviti. Odpraviti so hoteli v nekem odseku državnega zbora tudi avstrijskega poslanika pri papežu; toda temu se je upiral sam protestant Beust. Cesar ga je pohvalil zaradi tega, rekoč: »Vi ste bili v tistem odboru jedini katolik.« Za konkordat so se potegovalle mnoge občine in škofje, pa tudi naši poslanci (izvzemši dr. Kluna), češ, čemu

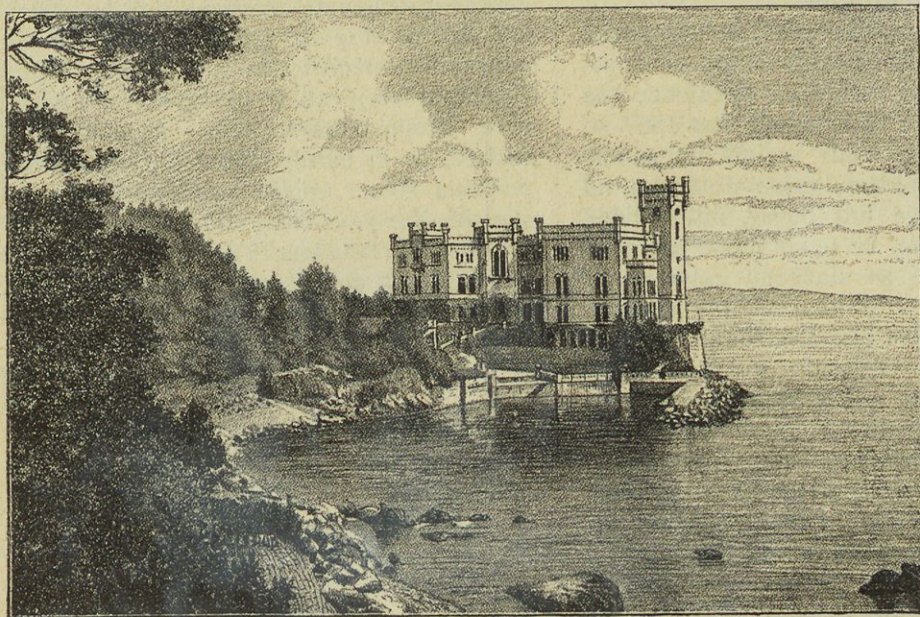
iskati še novih preprirov, saj jih že dosti imamo; če je treba konkordat preurediti, naj se naprosi cesar, da se pogodi s svetim očetom. Ker tudi vlada — bilo je tačas od novega leta 1868. sèm takozvano »meščansko« ministerstvo pod knezom Karolom Auerspergom — ni smela kar kratko malo razdreti konkordata, hoteli so mu izpodnesti tla z liberalnimi postavami o zakonu in nadzorstvu šol. Nadzorovanje šol so vzeli cerkvi, uvedli pa bi bili radi takoj tudi splošni civilni zakon, t. j. da se morajo dati poročevati ljudje pri županu ali okrajnem glavarju; toda cesar je odločno rekel, da take postavne ne bi potrdil. Zadovoljiti so se morali torej samo s postavo o »civilnem zakonu za silo«, t. j. če bi ne mogla cerkev dovoljevati cerkvene poroke. Olajšali so prestop iz jedne vere v drugo; odpravili dolžnost, da se morajo otroci katoliško izrejevati, če je oče ali mati druge vere. Prepovedali so delo v nedeljah blizu cerkve, če bi motilo službo božjo itd. Naši poslanci so se upirali proticerkvenim postavam. Kar je še ostalo od konkordata, odpovedala je vlada leta 1870. izrecno, češ, da je vsled sklepa cerkvenega shoda leta 1869., zlasti vsled proglašenja papeževe nezmotljivosti izginila cerkvena oblast, s ktero se je bila država pogodila ob sklepanju konkordata.

Boj zoper ustavo 1868—1873.

Nova ustava je našla samo pri liberalnih centralistih priznanje, nasprotovali so ji pa katoliško misleči Nemci in več ali manj vsi slovanski narodi.

Naši poslanci so bili različnega mnenja in so torej zopet pokazali, kako težko jim je biti — složnim. Nekteri izmed njih so glasovali za ustavo, deloma iz prepričanja, da ima ustava več dobrega jedra, nego se je bilo prvi hip nadejati, deloma pa tudi zato, ker je bila nagodba z Ogri že dovršena, ko se je zbral državni zbor, in ker Avstrijec ne more zahtevati, »da prelomi cesar besedo, dano Ogrom, in se vname na Ogorskem nov ustavni boj; Ogrom pa nismo odrekli nikdar samostojne ustave, in zato ne moremo pobijati dualistične osnove naše države, saj dualizem ni nič novega, nego zgodovinsko dejstvo, s katerim so se sprijaznili celó Čehi in Hrvatje«. Rekli so, da je slovenski federalistični program neizvedljiv zavoljo dualizma, čegar branitelji so Nemci in Madjari, pa tudi zaradi nejeдинosti med slovanskimi narodi samimi, kajti Čehi in Poljaki stojé na svojem, za nas pogubnem stališču zgo-

dovinskega prava in bi nam ne dovolili, kar bi ugajalo nam, da bi se mi združili v zedinjeno Slovenijo; dražili bi mi le Nemce, pa ostali brez pomoči Čehov in Poljakov, in to v političnem položaju, ki nikakor ni za nas tako ugoden, kakor za Čehe. Glavni razlog za te poslance je bil pa ta: Nova ustava se ne dotika dosedanje deželne samouprave, nego jo je celó nekaj razširila ter priznala načelo deželne avtonomije tudi pri volitvi poslancev za delegacije, kajti tu volijo poslanci vsake kronovine zase; na posled pa je »pravno« ali načeloma odpravila tudi dosedanje nadvlado Nemcev, kajti po § 19. so vsi narodi ravnopravni; obširnejša samouprava dežel bi pač koristila kranjskim, ne pa ostalim Slovencem.

Grad Miramar pri Trstu.

Njih pomisleke z verskega stališča zoper novo ustavo je pa pomiril vzgled kardinala Rauscherja, ki je glasoval za njo.

Večina naših poslancev pa je s Tirolci, Čehi in Poljaki vred očitala ustavi, da je preveč centralistična, da pušča premalo pravic deželnim zborom, državnemu zboru pa toliko, da jih ne bode mogel uspešno izvrševati; ta centralizem bode grob deželni samoupravi in narodni ravnopravnosti.

Jedini so bili naši politiki le v tem, da je treba uporabljati sredstva, ktera ponuja ustava, buditi in izobraževati narod, da bode dozorel in bolj pripravljen, kedar bode vnovič bila ura ustavne preosnove; čuvati je posebno nad § 19., čegar točno izvedbo je obljubila tudi vlada sama, hoteč, kakor se

je izjavil minister Banhans, popraviti, kar so zanemarili v prejšnji dobi. V tem § 19. tiči najvažnejši napredek napram oktoberskemu diplomu in februarškemu patentu. Ti ustavi poudarjata zgolj zgodovinske pravice dežel; nova ustava pa poudarja izrecno ravnopravnost narodov. To ravnopravnost varovati in na njeni podlagi gojiti omiko narodov, to ni več zasebna skrb narodov, kakor jo je smatral Schmerling, nego je med prvimi nalogami države same. In načelo § 19. ne bode ostalo samo mrtva črka, ako mu bodo narodi umeli priboriti življenje.

Malo več jedinstvi so kazali naši politiki, ko je bila nova ustava stopila v življenje in so se ji jeli z vso odločnostjo proti-

viti katoliški Nemci (konservativci v planinskih deželah), Čehi in Poljaki. Čehi in Poljaki so terjali, da naj sledi spravi z Ogrji sprava z nenemškimi narodi avstrijskimi na podlagi najširje samouprave dežel. Poljaki so prišli v državni zbor, pa so često grozili, da izstopijo, če se jim ne ugodí; včasí so res

zaprčili s svojimi zavezniki, zapustivši zbornico, da ni mogla večina nič sklepati; izposlovali pa so samo to, da je vlada leta 1869. proglasila v Galiciji poljščino kot uradni jezik.

Čehi pa niti niso hoteli priti v državni zbor, ker so ga smatrali za nezakonitega; uprli so se ustavi tako, da je vlada na Češkem jako ostro nastopila in leta 1868. proglasila celó izjemno stanje.

Odločni odpor češki in poljski je našel odmev tudi v Slovencih, posebno v deželnem zboru kranjskem. Ta je stal na stališču oktoberskega diploma in zahteval, da se popravi posebno zakon o državnem zboru in odkáže deželnim zborom več pravic. Da je to mogoče, kaže ustava Švice in Hrvatske;

če pa bi ktera dežela bila le premajhna in bi ne zmogla stroškov za tako razširjeno samoupravo, naj se pa dovoli, da se združi s tistimi sosednjimi deželami, s katerimi ima starodavne, zlasti narodne in gospodarske zveze, torej vse slovenske pokrajine s Kranjsko v jedno kronovino, »zjedinjeno Slovenijo«. Sevėda s tem so naleteli tudi na ravno tako odločen odpor; upirali so se neslovenski deželjani, upirala se je pa tudi vlada, zatrjujoč, da hoče sicer res izvesti narodno ravnopravnost, nikdar pa privoliti, da se osnuje kronovina Slovenija.

Kot avtonomisti so Slovenci odločno branili pravice, ktere so deželni zbori obdržali tudi po novi ustavi, med njimi pravico, voliti poslance za državni zbor. Baš ta pravica je bila centralistom, ki so se zvali tudi ustavoverce, zeló na poti; kajti popolnega državnega zbora niso mogli dobiti, dokler je ta ali oni deželni zbor smel reči, da noče voliti poslancev za državni zbor, ali če so poslanci celih kronovin zapustili državni zbor. Izmislili so si torej tó-le: Vzemimo deželnim zborom to pravico, in državljani, ki volijo deželnozbornske poslance, naj volijo neposrednje tudi svoje zastopnike v državni zbor; tako bode ta neodvisen od deželnih zborov. Vlada je najprej vprašala deželne zbore, kaj jim bolje ugaja. Stranka ustavoverna in centralistična se je v deželnih zborih radostno potegnila za neposrednje volitve, drugi deželni zbori, med njimi tudi kranjski, goriški, tržaški, isterski in dalmatinski, pa so se izrekli odločno proti njim. Pozivali so se na oktoberski diplom, v katerem so dobili deželni zbori, ne pa državni zbor pravico, sodelovati pri zakonodaji; kajti temu je ona ustavna listina pustila samo tiste pravice, katerih niso dobili deželni zbori; vse ustavno življenje sloni torej na deželnih zborih.

Ustavoverni Nemci in ministri so kmalu različno sodili o tem, kako je napraviti konec narodnemu in ustavnemu razporu. Manjšina ministrov (predsednik grof Taaffe, ministra grof Potocki in Berger) je sodila, da se po dosedanji poti ne pride do pomirjenja, nego da bodo neposrednje volitve razburile narode še bolj, ker jih bodo smatrali za poskus, vse narode podjarmiti Nemcem; tudi na Češkem je treba nastopiti pot sprave in sporazumljenja. Večina ministrov pa je stala strogo na stališču, da je treba upogniti vse nasprotnike ustave z neposrednjimi volitvami, in k večjemu Poljakom je dovoliti nekaj več pravic.

Zmagala je večina v ministerstvu, a iz državnega zbora so izstopili poslanci poljski, bukovinski in večina slovenskih, ko se je razbilo pogajanje s Poljaki. Zajedno so se sprli tudi nemški ustavoverci med sabo; ministerstvo je izgubilo tla.

Cesar je imenoval grofa Potockega za novega ministerskega predsednika; ta je (1870) poskušal zadovoljiti Čehe in Poljake, pa tudi Slovence, tako da bi ne žalil niti Nemcev, niti ustave. Na taki podlagi pa so se morala pogajanja kmalu razbiti. Tudi deželni zbor kranjski se ni upognil, temveč je terjal, da se odpravi nova ustava, da mora nehati državni zbor, deželni zbori pa neposrednje voliti svoje poslance v delegacije; izvesti je oktoberski diplom in septemberski manifest ter zagotoviti slovenskemu narodu ravnopravnost s tem, da se združijo vsi Slovenci v jedno upravno celoto. Potém bodo »Slovenci živ, samosvesten, trden jez proti Njega veličanstva in cesarstva sovražnikom, naj si pridejo od severa ali juga«. Samo z ozirom na nevarni vnanji položaj države — tačas se je začel boj Prusije s Francozi — volil je deželni zbor državne poslance, ali s tem se ni odrekel svojim pravicam, nego je pokazal, da ima čut za vesoljno Avstrijo, ktero so tačas nekteri hoteli pognati v krvavo vojsko s Prusi. V istem smislu so se izjavili tudi slovenski in konservativni poslanci v drugih deželnih zborih. S tem programom so vstopili v državni zbor. Tu so bili začetkoma ustavoverci in nasprotniki jednako močni, a ker ni bilo poslancev s Češkega, ukazali so »neposrednje volitve za silo«; izvoljeni Nemci so prišli v državni zbor, Čehi so pa ostali domá, in večino so imeli zopet ustavoverci.

Z njimi Potocki ni mogel dognati sprave. Dne 7. svečana leta 1871. je stopil na njegovo mesto bivši deželni predsednik koroški in namestnik gornje-avstrijski, grof Karol Hohenwart, ki je izjavil, da mu bode naloga, »§ 19. izvesti ne samo v besedi, temveč tudi v duhu njegovem«. Lotil se je takoj sprave s Poljaki in obljubil Čehom iste pravice, ktere bodo dobili Poljaki, ostalim deželam pa, kar jim gre.

Cesar sam je izjavil, sprejemajoč Hohenwartu nasprotno adresu državnega zbora, da želi konec bojem zavoljo ustave, in da upa, da bode vlada izvedla to nalogo. Hohenwart je predlagal državnemu zboru postaviti, kako bi se dal izvesti § 19., in je nasvetoval, da naj imajo deželni zbori pravico, cesarju predlagati izpremembe držav-

nih zakonov, ki bi bili potém veljavni za dotično deželo samo v izpremenjeni obliki. Namerjaval je dalje izpremeniti deželne volilne rede in omogočiti naravnejšo sestavo deželnih zborov. Vlada je stopila v razgovor s Čehi in razpustila vse deželne zbore, kateri so nasprotovali zaželeni spravi. Nenavadno živahno volilno gibanje je imelo tako ugoden uspeh, da bi bil imel novi državni zbor dve tretjini poslancev prijaznih spravi, ako bi bili prišli poslanci vseh deželnih zborov polnoštevilno. Celó na Koroškem so si priborili Slovenci zopet jednega poslanca v deželnem zboru (Andreja Einspielerja). Toda deželnih volilnih redov ni bilo mogoče prenarediti, ker so iz deželnih zborov s federalistično večino izostali nasprotni poslanci, in torej ni bilo potrebno število poslancev navzočih.

Kako so se vedli v onih imenitnih mesecih slovenski politiki?

Po zimi leta 1870. so sklenili slovenski in hrvatski politiki na shodu v Ljubljani tesno zvezo na podlagi skupnih koristij prosvetnih, sloystvenih, narodno-gospodarskih in političnih; zahtevali so narodno ravnopravnost. Pravi program pa so določili zopet v kranjskem deželnem zboru, v katerega niso hoteli vstopiti ustavoverci. V adresi na cesarja so se vnovič postavili na federalistično stališče in zahtevali za Kranjsko vse pravice, katere gredó deželam po pragmatiki sankciji in oktoberskem diplomu gledé postavodaje in uprave, za skupne zadeve vseh dežel tostran Litve pa se naj skličejo posebne delegacije; deželna vlada bodi odgovorna deželnemu zboru, vladar pa naj dovoli, da se vrši po starem obredu tudi v bodoče poklanjanje dežele novemu knezu. V imenu izvenkranjskih Slovencev so zahtevali ravnopravnost tudi za slovenske manjšine na zapadu in severu, državna meja pa se naj na to stran zavaruje z osnovitvijo zedinjene Slovenije.

Ganili so se tudi pokrajinski Slovenci. Slovenski deželni poslanci štajerski so povedali grofu Hohenwartu želje svoje gledé šol, pa tudi željo po zjedinenju Sloveniji s skupnim deželnim zborom v Ljubljani; toda vedoč, da se ta želja ne bode še izpolnila tako kmalu, prosili so, da se naj deželni zbor za narodne zadeve razdeli v nemški in slovenski oddelek (kurijo); ustanovi se naj za spodnji Štajer namestniški oddelek, v Ljubljani slovensko nadsodišče ter pravoslovna in modroslovna šola; določi se naj gotov rok za slovensko uradovanje,

in preosnujejo se naj srednje šole spodnještajerske z učiteljiščem mariborskim vred v smislu § 19. V imenu koroških Slovencev je celovško društvo »Trdnjava« po-udarjalo nujnost narodnih kurij v deželnem zboru in slovenskih oddelkov pri cesarskih uradih koroških, razdelitev dežele v okraje po narodnosti, seveda tudi slovensko uradovanje in pravičnejši volilni red za deželni zbor. Imenitno je bilo to, da so se za zjedinjeno Slovenijo čim dalje bolj ogrevali obmejni Slovenci, tudi na Primorskem; saj so jeli dvomiti, da bi drugače mogli priti do ravnopravnosti, katero so jim odrekli v vseh deželnih zborih, v katerih so bili zastopniki slovenskega naroda v manjšini.

Cesar je v pismu (reskriptu) dne 14. kimovca deželnemu zboru češkemu obljubil, da se bode dal venčati za kralja češkega, in tako je potrdil državnopravno samostalnost kraljestva, čim bode pôtom pogajanj mogoče zavarovati tudi ostalim deželam, kar jim obetajo državne osnovne postave. Obljubila se je Čehom razdelitev deželnega zbora v narodne kurije ali oddelke, da ne bode narod narodu kratil in oviral samostalnega razvitka. To pismo še ni dovolilo Čehom ničesar, nego jih je pozvalo, naj stavijo take pogoje, da jih bode mogoče spraviti v soglasje z bistvom decemberske ustave.

Takoj so se oglašili ustavoverci v deželnih zborih ter rekli, da to pismo naravnost zanikuje obstoječo ustavo, in da hoče iztrgati Češko iz skupne države na kvar ostalim deželam in Nemcem; nemštvo bode raztrgano in bode izgubilo svojo politično veljavo, država pa svojo najčvrstejšo oporo. Zaman so ugovarjali Slovenci na pr. v deželnem zboru graškem in celovškem, da cesarsko pismo ne podira ustave, temveč se izrecno opira na februarško ustavo in ogersko nagodbo, in da gre vladarju pravica, omogočiti zaželeno spravo z narodi.

Do vrhunca pa je prikipelo nasprotovanje ustavoverne stranke, ko je češki deželni zbor v »fundamentalnih člankih« zbral pojedine točke svojega državnopravnega programa: državni zbor prenehaj, Češka voli poslance neposrednje v delegacije, deželnemu zboru se razširi delokrog, na čelo deželne uprave se postavi dvorni kancelar, odgovoren deželnemu zboru, za skupne stroške pa se določi gotov prinos (kvota); kar ima Češka skupnih zadev z ostalimi deželami, obravnavajo se naj na shodih odposlancev deželnih

zborov, neposrednji davki se naj stekajo v blagajno za skupne zadeve, ministerstvo naj sestoji iz ministrov in dvornih kancelarjev itd. Tem terjatvam je pritrdil tudi deželni zbor moravski.

Pa samo malo časa se je še pogajal grof Hohenwart s Čehi. Proti njemu so se dvignile druge sile, katerim ni bil kos; bali so se Ogri za svojo ustavo, bali so se Nemci za svojo prevlado, in dokazoval je kancelar grof Beust, da bode zabredla Avstrija v prepir z Nemčijo, če se preosnuje po želji Čehov. To je rekel isti minister, ki je vedno propovedoval svojim rojakom, da se naj spravijo z avstrijskimi Slovani, in ki je baje prosil celó nemškega cesarja, da naj pové Nemcem, da »živé v Avstriji še drugi narodi, s kterimi se naj učé živeti v miru«.

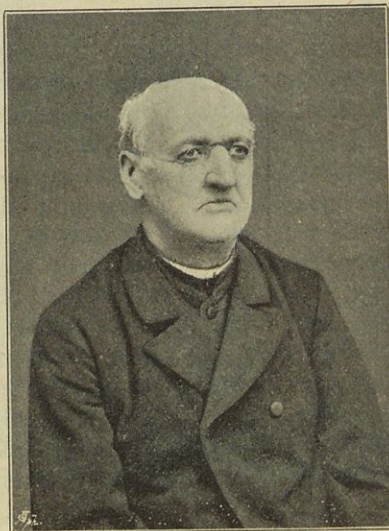
Ko se je tem nasprotnikom Hohenwartovim pridružil še vojni minister, moral se je Hohenwart umakniti dne 25. vinotoka 1871. Slovenski list je objavil črno obrobjeno vest: »Poravnava odložena!« Ta vest je bila za Slovence »strela z jasnega neba«, ki je napolnila »dobrim Avstrijcem srce z žalostjo«, a vendar niso zdvojili, marveč jih je navdajalo prepričanje, da dan sprave mora priti in bode prišel. Za prvi žalostni trenutek jim je bila ta tolažba, da je tačas padel i grof Beust in se umaknil grofu Andrassyju. Grof Hohenwart pa je bil odslej glava vsem narodnim in konservativnim strankam. Jedva je bil zapustil ministersko palačo, izreklo mu je 800.000 slovanskih Avstrijcev v lepi spomenci zaupanje in zahvalo; mnogo slovanskih občin ga je imenovalo za častnega občana.

Na njegovo mesto je stopil liberalni minister knez Adolf Auersperg. Program mu je bil: izvedba ustave brez pogajanj z nasprotniki, izvzemši »pravično« spravo s Poljaki, za državni zbor pa neposrednje volitve. Nekteri deželni zbori so bili razpuščeni, in pri novih volitvah so zmagali na Češkem zopet federalisti; Kranjci pa so izvolili stare poslance večjidel soglasno. Moravska, Gornja Avstrijska in Bukovina so zapadle ustavovercem. Zaradi tega niso hoteli Čehi priti v moravski deželni zbor, in ta je volil tedaj zgolj ustavoverne dr-

žavne poslance. Kmalu je dobila pri novih volitvah ustavoverna stranka večino v češkem deželnem zboru vsled ugodnih volitev v velikem posestvu. Odslej so izostali Čehi tudi iz tega deželnega zbora, in ta je izbral same ustavoverne državne poslance.

Kranjski deželni zbor je poslal sicer po kratkem odporu svoje poslance v državni zbor, obžaloval je pa v adresi, da se je pogajanje o spravi razbilo; tožil je, da se šolske postave ne izvršujejo na zadovoljnost naroda, upiral se je neposrednim volitvam, zagovarjal deželno samoupravo in se pri tem pozival na svoje prejšnje adrese. Ali ta adresa ni imela niti važnosti prejšnjih adres, kajti razbila se je bila sloga med slovenskimi poslanci; nekteri so glasovali zoper to adreso. Da bi uspešneje nastopili,

zjedini se naši poslanci (vinotoka leta 1872.) z nemškimi katoliškimi tovariši in Hrvati ter so ustanovili »stranko pravice«. Program ni omenjal čeških »temeljnih člankov«, nego je terjal uravnavo državne in deželne ustave na krščanski podlagi, namesto državnega zbora shode odposlancev deželnih zborov, skupno ministerstvo za zadeve vsem deželam skupne, za ostale zadeve pa zastopnike deželnih vlad v bistvu znani nam program federalistov; narodna šola bodi verska, nadzoruj jo cerkev, in odpraviti je vsa sila gledé šolanja.

Profesor Andrej Einspieler.

Ta stranka je bila v državnem zboru jako slabo zastopana, ker ni bilo Čehov. S Poljaki se je vlada pogajala brezuspešno; brez posebnega truda pa je dosegla neposrednje volitve, ktere je sprejel državni zbor meseca sušca leta 1873. skoro soglasno, kajti odstranili so se iz zbornice s protestom tudi Poljaki z goriškim poslancem Črnetom vred. Tržaški poslanec je ostal v zbornici, a glasoval zoper volilno reformo; dalmatinski poslanci pa so glasovali za neposrednje volitve, ker so dobili zato nektore koristi za svojo deželo. Odslej volijo dežele svoje poslance neposrednje v državni zbor; zajedno so zvišali število članov državnega zbora od 203 na 351. Deželna avtonomija je izgubila s to postavo jedno najvažnejših pravic, deželni zbori pa

ves vpliv na državni zbor. Pomagalo ni nič, da so podpisovali adrese in prošnje proti volilni reformi, da je sam knez Lobkovic nabral za češko prošnjo sedem debelih zvezkov samih podpisov, in da je tudi slovenska prošnja imela 40.000 podpisov.

O srenjah, porotah in ravnopravnosti.

Tudi v tej dobi so sklenili marsiktero važno postavo. Grof Goluchowski je uvedel malo popravljeno Stadionovo srenjsko postavo zopet v veljavo; saj pa tudi ni političnega življenja brez občinske samouprave, ki je zares prva šola državljanu. Gledé občinske osnove je bilo pa še mnogo različnih mnenj, posebno o tem, ali bodi občina velika ali majhna, ali je priklopiti ozemlje velikega posestva srenji, ali mu je pustiti samosvojo upravo brez političnih in policijskih pravic ali s temi vred. Pri nas niso hoteli velikih posestev izločiti iz srenjske uprave in so se izrekli za velike srenje, ki bi imele dosti duševnih in gmotnih sil, da zadostijo svoji nalogi. V Istri so celó združili z italijanskimi mesti slovenske in hrvatske vasi v okolici ter na ta način zadušili v vaseh občinsko življenje. Tudi na Koroškem so napravili take velike srenje, da so kmalu zlasti Slovenci terjali, da se naj ta in ona srenja razdeli v dve ali celó v več občin. Nasveta, da se med srenjo in deželni odbor vtakne še okrajna ali okrožna srenja, niso odobrili; samo na Štajerskem so uvedli še okrožne zastope, ki imajo pospeševati kulturne zavode, nadzorovati srenjsko upravo itd.

Kdo je občan in ktere pravice in dolžnosti ima napram srenji in srenja napram njemu? To vprašanje je rešila za mnogo let nova postava o domovinski pravici. Določila je domovinsko pristojnost in zavezala srenje, da morajo skrbeti za svoje občane, ako so obubožali in ne morejo delati. Zoper to breme so se pa kmalu pritoževale posebno kmetske občine, ker so morale skrbeti za ljudi, kateri niso nikdar niti živeli v občini, niti prispevali kaj k srenjskim davkom, marveč so živeli in delali ter trtili svoj zaslužek v tujini; rekle so občine, da naj skrbijo za take ljudi in njih deco tiste občine, ktere so imele koristi od njih žuljev in novcev.

Veliko so se trudili naši poslanci, da bi se vnovič oživile porote; pogrešali so jih, odkar jih je bil odpravil Bach. Govoril je osobito dr. Toman za nje v državnem in

deželnem zboru kranjskem, Einspieler v deželnem zboru koroškem; še le po novi ustavi so zopet osnovali porote. Pogrešali so jih dotlej zeló, kajti imeli so na pr. leta 1863. Bleiweis, Andrej Einspieler, Mir. Vilhar in Franc Levstik hude tiskovne pravde in morali so »sedeti« nekaj časa in plačati globe. Milost cesarjeva pa je nasledke onih tožeb precej olajšala.

Slovenski poslanci so se trudili, da bi priborili svojemu jeziku veljavo v uradu; osobito pri sodnijah se naj rabi slovenščina, posebno če je jezik zatoženčev, kajti njegova usoda je dostikrat zavisna od pravega ali nepravega pomena jedne same besede. Leta 1861. je zahteval to dr. Toman v državnem zboru, kažoč na jednako naredbo, ktero je izdala vlada za Moravsko, in podarjajoč, da je cesar zaukazal ravnopravnost narodov. Culi so se tudi prijazni odmevi z vladnih stolov; na pr. koroški deželni predsednik je obetal, da bode vlada povsod v slovenskih krajih namestila uradnike, večše obeh deželnih jezikov. Okrožno sodišče goriško je stavilo predlog, da se uvede tudi slovenščina kot uradni jezik. Finančna ravnateljstva so leta 1862. ukazala na podlagi ministerske naredbe, da naj podrejeni uradi sprejemajo in rešujejo v slovenščini slovenske vloge, »da se ne žali niti v bistvu, niti v obliki narodna ravnopravnost, zajamčena v državni osnovni postavi.« Istega leta je ukazalo pravosodno ministerstvo nad sodišču tržaškemu in goriškemu, da naj sodišča zaslišijo slovenske stranke, če je to le mogoče, slovenski in pišejo naj vsaj bistvene dele zapisnika slovenski; zapisniki o zaprisegi Slovencev morajo biti slovenski, ali pa vsaj prisega; pri kazenskih in končnih obravnavah se naj gleda na to, da so sodnik, državni pravdnik in zagovornik večši slovenščine, ako je zatoženec Slovenec. Sodišča v slovenskih krajih morajo sprejemati in, če mogoče, v slovenščini reševati slovenske vloge. Pri imenovanju sodnih uradnikov se naj priporočajo samo taki prosilci, ki dokažejo znanje slovenščine. Tako je ukrenilo ministerstvo potém, ko je dobilo mnenje 103 sodišč, med kterimi je bilo samo pet kranjskih za neomejeno uvedbo slovenščine. Minister Lasser je tudi ustmeno zatrjeval, da hoče izvesti ravnopravnost in kaznovati uporne uradnike, ako se mu bodo naznanili, samo da je prva stvar pravosodje, druga še le jezik; a ob enem toži, da je težko dobiti uradnikov, večših deželnih jezikov, posebno na Primorskem, kjer je treba treh

jezikov. Obljubil je, da se bodo zopet razglaševale postave v vseh jezikih. V istini je tudi vlada poslovenila načrte postav, ktere je hotela predložiti deželni zborom (1862). Celovške deželne sodnije predsednik dr. Waser je obljubil (1867), da bode sestavil sodišče tako, da bode 5 slovenščine veščih uradnikov, in da ne bode treba obravnavati s pomočjo tolmačev.

Nadsodnije predsednik baron Lattermann je pozval uradnike, naj se pridno učé slovenščine, rekoč: »Za to vam bom kolikor mogoče dal prilike.« (1864.)

skem, da govorijo pri končni obravnavi slovenski, ako zatoženec samo ta jezik zna.

Leta 1866. je vlada zaukazala tudi političnim uradom, da občujejo s slovenskimi strankami slovenski tam, kjer to zahtevajo razmere. Temu pa je ugovarjal koroški deželni predsednik grof Karol Hohenwart (1867) v obširni spomenici na vlado, češ, za Koroško tega ni treba; saj ni podpiral dotične zahteve noben koroški poslanec, marveč tamošnje stanovanstvo je zadovoljno s sedanjo uredbo narodnih šol, dà, nekatere slovenske občine prosijo celó za nemško

Prvi predsedniki »Slovenske Matice«.
(Risal Josip Germ.)

Dne 5. kimovca leta 1867. je ministerstvo za pravosodje pisalo graški deželni nadsodnji, da se je iz predloženih mu izkazov o znanju slovenščine pri sodnikih, državnih pravdnistvih in notarjih »z veseljem« prepričalo, da so skoro vse te osebe slovenščine zadosti zmožne, in da torej ni nobene ovire, da se ne bi pisali vsi zapisniki samo slovenski, ako stranke le slovenski govoré; kajti to zahteva korist pravosodja in pravica. Deželno nadsodišče naj ta ukaz točno izvršuje, in če treba, predlaga naj potrebne osebne izpremembe; izjavi naj se pa tudi, ali je dovoliti odvetnikom na Kranj-

narodno šolo, ne marajo slovenskih zakonikov (razun jedne občine, »kjer pa samo župnik slovenski čitati zna«); uradniki v slovenskih krajih znajo toliko slovenski, da morejo občevati z narodom slovenski, »več pa ne zahteva narod,« in končno: na Koroškem hočejo živeti Nemci in Slovenci v miru med seboj in ne nagajati drug drugemu.

Nasprotno je cesarski namestnik kranjski ukazal novim okrajnim uradom, da naj uradujejo kolikor mogoče slovenski; ravno tako naj rešujejo slovenske vloge, in pri slovenskih zaslišanjih naj pišejo slovenske zapisnike; nabaviti si morajo slovenske

tiskovine, slovenščine pa se naučiti ne samo v besedi, nego tudi v pismu. Poudarjal je, da je slovensko uradovanje utemeljeno v načelu ravnopravnosti pred postavo, ki se nanaša tudi na uporabo materinščine; isto pa zahteva korist vlade in pravična terjatev prebivalcev. Ustmeno in pismeno uradovanje slovensko ni samo dovoljeno, temveč za cesarske oblasti živa nujnost v vseh slučajih, če zna stranka samo slovenski. To je torej meja, katero je prestopiti samo tedaj, če se s tem pospeši uradovanje; politični uradi ne smejo čakati, da stranka to zahteva, kajti ljudje morejo samo v materinem jeziku povedati, kaj hočejo. Zapisniki naj se pišejo v poljudnem, ljudemumljivem jeziku, posebno dokler ni prebivalstvo zmožno znanstvenega in poslovnega jezika sodnega, kateri se je v zadnjem času tako hitro razvil po marljivem in ljubeznivem trudu slovenskih jezikoslovcev. Ta očitni napredek slovenščine dokazuje, da se bode sčasoma mogla rabiti še v širjem obsegu; kajti čim bode mogoče umljivo in hitro slovenski uradovati (kar je prva pravica narodova), ne bode nobenega razloga, da bi se ne smela rabiti slovenščina tudi v uradnih dopisih. Zato je treba, da se vsi uradniki slovenščine prav dobro naučijo. Tako je ukrenil pl. Conrad vsled ukaza ministrovega.

Še odločneje, nego pred letom 1867., zahtevalo se je po decemberski ustavi, da bodi uradovanje s Slovenci slovensko; ta zahteva se je ponavljala po vseh deželnih zbora, kjer ima naš narod zastopnike, zlasti pa v kranjskem, kjer je dr. Bleiweis vedno in vedno dvigal svoj glas, da se pótom deželnega zakona zavaruje veljava slovenščini v uradih, dočim je vlada trdila, da je rešitev jezikovnega vprašanja pravica izvrševalne oblasti. Marsikteri odlok in ukaz višjih oblastij je opozarjal podredjene urade na dolžnost, da jim je izpolnjevati veljavne jezikovne naredbe; tu in tam se je zapretila kazen, če bodo pokazali mržnjo zoper »drugi deželni jezik« in na ta način budili opravičeno ogorčenost med narodom. Ukazalo se je nekoč političnim uradnikom na Kranjskem, da se morajo v teku leta slovenščine tako naučiti, da morejo s trdo slovenskimi strankami uradovati »pismeno in ustmeno slovenski« tako dobro, kakor mogoče. Priborila si je slovenščina veljavo uradnega jezika v vseh deželnih uradih kranjskih leta 1870.; vladne predloge so se smele tudi kolikor mogoče slovenski iz-

ročevati deželnemu zboru kranjskemu; v deželnem zboru goriškem je bila slovenščina popolnoma ravnopravna z italijanščino.

Na Koroškem je leta 1869. večina deželnega zbora hotela ustaviti izdavanje slovenskega zakonika, ki je stalo 150 gl. na leto; toda potegnil se je za pravico Slovencev najprej deželni predsednik baron Kübeck, in pozivajoč se na § 19. temeljnih zakonov, rekel je, »da je prav brez dvoma jedna prvih pravic vsakega naroda ta, da zahteva postave v svojem jeziku tako odločno, kakor na Koroškem, če to storita tudi samo dve občini.« Deželnemu predsedniku je pritrdil poslanec Canaval, češ, da »posebno v sedanjih razmerah ni previdno odreči Slovincem ono zahtevo«; že pred novo ustavo se je dovolilo tistih 150 gl. z ozirom na narodno ravnopravnost, to pa se mora zdaj tem bolj storiti, ker državni temeljni zakoni odločno poudarjajo načelo narodne ravnopravnosti. »In zdaj, ko bodo slovenske občine na podlagi državnih temeljnih zakonov menda zahtevale, da se slovenščini dovoli širja veljava, ne zdi se mi pametno, da bi del koroškega prebivalstva s tem izzivali, da mu odrečemo tisto svotico.« Tudi drugi poslanci so svarili, da naj deželni zbor »nikar ne piha v žerjavico narodnega prepira, ki zdaj samo še tli pod pepelom. Dovolite to svoto in bodite pravični tudi slovenskemu narodu!« (Mertlič.) »Če onim srenjam ne daste slovenskega zakonika, morajo biti brez njega, ker nemškega ne umejo; če tudi župan nemški zna, gre slovenski občini vendar slovenski zakonik, saj tudi Nemec ostane le Nemec, če tudi zna francoski, in Slovenec ostane Slovenec, če tudi nemški govori.« Tem ugovorom se je uklonil deželni zbor.

Leta 1860. je dobila Kranjska novega škofa, dr. Jerneja Vidmarja. Nastopivši visoko svojo službo, pozval je bogoslovce, da naj marljiveje gojijo slovenščino, češ, da je slišal, da je v semenišču jela pešati, in da »marsiktera propoved na kmetih ni tako slovenska, kakor to zahteva beseda božja in pa nova doba. Mi ne smemo nikdar pozabiti, da je naša domovina slovenska.« Nekako čudno pa se nam zdi dandanes, da so se v ljubljanskem deželnem zboru takrat še le pričkali, ali je naš jezik slovenski ali kranjski, in da je v deželnem zboru koroškem zaman predlagal Andrej Einspieler v imenu človečnosti in pravičnosti, da se zahtevaj pri vseh uradnikih in služabnikih deželnih dobrodelnih

zavodov znanje slovenščine tam, kjer pridejo oni v neposredno dotiko s Slovenci, ki iščejo v teh zavodih zdravja. Tudi se ni posrečilo zunaj Kranjske in Goriške doseči, da bi se objavljale deželne zbornice obravnave ali vsaj sklepi v slovenščini.

Omeniti je, da so zabeležili prvi sodni odlok v slovenskem jeziku leta 1861. Da ni bilo preveč slovenskih uradnih odlokov, temu je bilo krivo med ostalim tudi to, da niso uradi imeli preveč slovenskih vlog.

Prvo slovensko brzojavko nam je zabeležiti leta 1866. z Dunaja v Trst.

Najbolj pa je počastil uradno naš jezik vladar sam; podpisal je oktoberski diplom in februarški patent tudi v slovenščini. Naravno je, da so slovenskega naroda zastopniki ta dokaz cesarjeve milosti in pravičnosti pozdravili z iskrenim veseljem. V kranjskem deželnem zboru je (leta 1861.) rekel dr. Toman: »Danes je prvič, da nas je naš cesar in vojvoda nagovoril v našem slovenskem materinskem jeziku in nam pokazal, da je prišla doba, da se moremo posluževati jezika slovenskega. On nam je dal ustavo, pisano v našem jeziku; dal je zakon ravnopravnosti, iz katere le zamore izrasti stanovitven blagostan narodov. Raduj se, mili slovenski narod! Veseli se, draga domovina! Vem, da bode odmeval od gore do gore, od doline do doline glas, ki ga vzkliknem iz radostnega srca: Slava našemu svetlemu cesarju in vojvodi Francu Jožefu I.« In »slava« je grmela po celi zbornici. Dragocene pergamentne listine hranijo deželni arhivi v varnih shrambah kot priče politične »nove zaveze«.

Važne kmetijske zadeve.

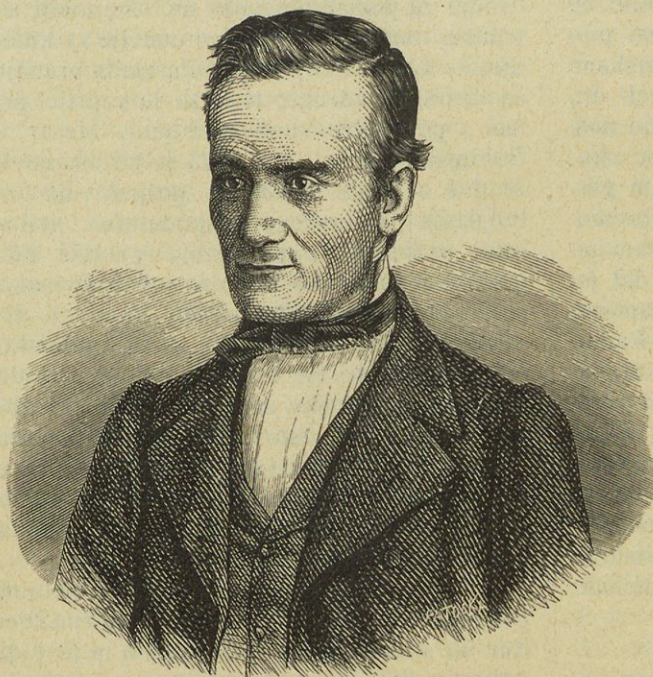
Z najnovejšo ustavno dobo se je začelo tudi dokaj živahnejše gibanje v prospah kmetijstva, in sicer od strani vrhovne vlade same. Prvi poljedelski minister grof Potočki je bil prepričan, da se kmetijstvu s samimi ukazi, pouki in odloki ne dá pomagati, nego da mu mora država priti na pomoč z izdatnimi denarnimi podporami; te podpore pa se naj porabijo v prid kmetijstvu po nasvetu tistih, ki najboljše vedo, kje žuli kmeta črevelj. Zato je dajala vlada od leta 1868. počenši vedno večje denarne svote kmetijskim družbam; te pa so jih po svojih odborih in podružnicah porabljele, posvetujoč se o tem tudi z zastopniki vlade in deželnega odbora. Kranjska na pr. je dobila za 1868. leto 3700 gld. podpore za izboljšanje govejoreje, 400 gld. za vino- in

sadjerejo in 150 gld. za svilorejo. Za leto 1869. je poskočila podpora za govejorejo na 5000 gld.; poleg tega so prejeli 1000 gld. za ovčjerejo, 1200 gld. za izboljšanje planinarstva, 800 gld. za vino- in sadjerejo, 300 gld. za nakup kmetijskega orodja, 600 gld. za predivstvo (poslali so mladeniče v Moravski Schönberg) itd., vkup 9950 gld. Z državno podporo se je nakupilo in razdelilo po deželi od 1869—1875. leta 226 bikov in 349 krav muricodolskih, belanskih in marijinodolskih; nakupili in razdelili so bučelarjem Dzierzonovih in Porentovih panjev, premovali domače bike in dajali nagrado vinogradnikom, ki so napravili trtnice itd.

V Istri so razdelili med vinogradnike orodje za požlahtnjevanje trt, ustanovili so trtnice, namestili potovalne učitelje za kmetijstvo. Leta 1863. je razpisala vlada premije za sirarske zadruge; tega se je poprijel pri nas s posebnim vnetjem župnik Mesar v Bohinjski Bistrici; leta 1873. je bil ustanovljen že dve zadruzi. Vlada je pospeševala izboljšanje planinskega gospodarstva, sviloreje, sadjereje, napravljanje gnojišč itd., znižala je leta 1868. ceno za sol in živinsko sol; ker so pa ljudje odslej kupovali živinsko sol, sčistili in rabili jo za kuhinjsko sol, ustavili so na zahtevo ogerske vlade prodajanje živinske soli. To pa je bil občuten udarec za tiste kraje, kjer so kmetje vedeli ceniti živinsko sol. Zato so kmetijske družbe, deželni zbori itd. zahtevali, da se zopet dovoli prodaja živinske soli; toda uspeha dolgo niso imeli.

Več kakor poprej so v tej dobi storile za pospeševanje kmetijstva kmetijske družbe. Ker so se množili člani društvom in je tudi država pospeševala njih delovanje z izdatnejšimi svotami, mogla so društva več žrtvovati v pospeševanje narodno-gospodarskega napredka. Novo društvo so ustanovili za Istro, dočim se ni izvedel nasvet, da bi se združile spodnještajerske podružnice štajerske kmetijske družbe v samostojno slovensko kmetijsko družbo. Kmetijski pouk so izboljšali deželni zbori v Gorici, Poreču, Gradcu z ustanovitvijo kmetijskih šol, in sicer so dobili v Mariboru (1866) šolo za vinorejo, na posestvu kneza Schönburga v Asbergu gozdarsko šolo za izobraževanje logarjev. Ta šola je bila jako po ceni, ker sta poučevala dva knezova uradnika mladeniče, za katere je plačevala dežela jako malo; 2000 oralo gozdnega sveta pa je bilo poskuševališče gojencem. Obširnejšega zavoda za sadjerejo, vinorejo, svilorejo, bučelorejo revna kranj-

ska dežela še ni mogla osnovati, dasi je bil deželni zbor to sklenil že leta 1866. Država sama je velela pospeševati poljedelski pouk že v ljudski šoli in ga nadaljevati v zimskih in nedeljskih tečajih. V ta namen je osnovala (1868) na Dunaju in v Gradcu (1870) tečaje, v katerih so se mogli učitelji v počitnicah naučiti marsikaj koristnega. V Gorici so odprli kmetijsko šolo s slovenskim in italijanskim učnim jezikom. Istega leta je vlada obljubila tudi Kranjcem podporo, če osnujejo kmetijsko šolo. Druga podpora jim je prišla od grofa Lanthierija, ki je prepustil svojo grajščino na Slapu 30 let brezplačno deželi v porabo, da napravi ondi vino- in sadjerejsko šolo.

Profesor Anton Janežič.

Zajedno je sklenil deželni zbor ustanoviti tudi za Dolenjce tako šolo in kupiti potrebno posestvo, ker tam doli ni bilo nobenega tako radodarnega gospoda, kakor je bil grof Lanthieri, niti občin, ki bi bile prevzele toliko žrtev za šolo, kakor vipavske občine. Iz raznih vzrokov se je pa ustanovitev dolenjske šole zavlekla. Spodnji Štajer je dobil (1872) deželno šolo za sadjerejo in vinorejo v Mariboru, Korotan pa vrtnarsko šolo v Celovcu, kjer so bili osnivali že šest let poprej kmetijsko šolo.

Za kmetijski pouk so skrbele še nadalje »Novice« in slovenski kmetijski list štajerske kmetijske družbe; poleg njih »kmetiski tabori«, t.j. javna predavanja o kmetijskih stvarih, razstave itd. Za vso državo imenitna

je bila visoka šola za poljedelstvo katero so ustanovili leta 1871. na Dunaju.

V tej dobi so začeli bolje gojiti vinarstvo in so ustanovili v Ljubljani posebno društvo. Tu in tam so se združili kmetje v zadruge, na pr. v Dornbergu na Goriškem za spečavanje vina; kmetje v Sv. Jakobu v Rožni dolini so pa ustanovili prvo posojilnico na Koroškem.

Počasi je napredovalo tudi osuševanje ljubljanskega barja; poglobili so strugo Ljubljanici in Cesarskemu jarku, in vsled tega so precej manj nadlegovale povodnji barjane. Leta 1868. so cenili oral močvirskega sveta že na 200 gld.; vsled petdesetletnega osuševanja sta bili tačas že dve tretjinki barja obdelani, in mnogo cest in potov se je križalo ondi, kjer je malo desetletij poprej nastavljal ribič svoje mreže. Od zaloge za osuševanje barja je preostalo 70.000 gld. Na Koroškem so pa nadaljevali osuševanje otoškega mahú pri Celovcu. Nadaljevali so tudi uredbo vodá, osobito zagrajali hudo urnike ob zgornji Dravi. Čim bolj je pa bil urejen zgornji tok Drave, temveč prodca je prinašala reka v srednji del, da je poplavlila in uničila zdaj tu, zdaj tam plodoviti svet in pobrala marsikteri most. Zato je bila čim dalje nujnejša uredba Drave na slovenskem Koroškem; lotili so se tudi Savinje na spodnjem Štajerskem.

Za Kras in njega pogozdovanje se je v tej dobi vlada več zanimala. Da bi pa pogozdovanje ne motilo dosedanjega gospodarstva, niso hoteli siliti kmetov, da zasajajo kraški svet; omejevali so se na najslabši svet po visokih planotah, hrbtih in strmih robih itd., torej na svet, ki ni za drugo rabo, nego za gozd. Leta 1863. je vlada izdala tiskan pouk. Po njenem nasvetu so napravile nektare srenje drevesnice, ki pa niso vse uspevale, ker so bile na preslabi zemlji. Zato so jih opustili in napravili večje ali osrednje drevesnice. Najprej so sejali po drevesnicah in tudi po goličavah listnato drevje, ker so to ljudje najbolj želeli; toda listnato drevje se je kmalu posušilo. Zato so jeli potém bolj zasajati borovce; vzgajali so jih v drevesnicah in dveletne presajali na Kras. Jamice kopati so imele srenje, država pa je dajala drevesca in plačevala zasajanje. Sprva so zasajali samo majhne kose sveta, ker niso

na večjih kosih tega pripuščali posestniki, da bi ne izgubili paše. Leta 1870. je potrosila vlada 20.000 gld. za pogozdovanje; še večji pa so bili stroški srenj in posestnikov. Ti stroški so plašili mnoge posestnike, posebno tiste, ki niso izračunili, da izgubé le jako majhen dohodek, če pogozdijo Kras, da pa bodo hvaležnim potomcem preskrbeli neprecenljiv zaklad.

* * *

Huda rana za kmetijstvo je bilo, če tudi ne povsod, razkosavanje zemljišč; zlasti tam, kjer je že francoska vlada (1809—1813) odpravila stare postave in dovolila kmetom popolnoma prosto razpolaganje s svojo zemljo, bili so razbili že večino starih kmetij. Čuli smo že, da so v Bachovi dobi mislili na to, kako bi se dali vsaj deloma omejiti nasledki razkosavanja kmetjskih posestev. Kolikorkrat so vprašali uradnike za svet, vselej so z malimi izjemami svarile pri nas, da se naj nikar ne pusti kmetom, da bi še bolj cepili itak ne prevelike zemlje, in nikomur se naj ne dovoli razkosavanje, če bi ostala zemlja ne mogla lahko preživiti potrebne domače živine. Še leta 1860. in 1861. je tudi kmetijska družba kranjska svarila v tem oziru. Za Bachom pa je prišla doba, ko je zavladalo v vseh ozirih načelo svobode, in trdili so, da je dobro, če se velike kmetije razbijejo, kajti potem more na isti zemlji živeti več družin; te družine morejo svojo zemljo bolje obdelovati, in potem prinaša oral male zemlje dokaj večji dohodek, nego ima veliki kmet od orala svoje kmetije; male kmetije se prodajajo tudi primeroma dražje nego velike, kajti za veliko kmetijo se najde manj kupcev nego za malo — in saj je tudi kmet državljan; zakaj bi ne dali njemu ravno tiste pravice, da sme delati s svojo lastnino, kakor jo imajo drugi stanovi? In kdor ne veruje, da se bode godilo tudi našemu kmetu bolje, naj pogleda v Švico in na Francosko, pa bode videl tam male kmetije in vendar blagostanje prebivalcev. Posebna dobrotà je to baje za zadolžene kmete, ki se iznebijo dolga, če prodajo nekaj zemlje.

Leta 1868. je vlada predložila deželnim zborom načrt postave, ki bi naj odpravila povsod staro naredbo, da sme kmet prodajati »lastine« samo s privoljenjem gosposke, da mora sam obdelovati svojo zemljo, in da ne sme imeti več, nego samo jedno kmetijo, ali samo tam, kjer zahtevajo to koristi rudarstva. Vladno predlogo so sprejeli deželni zbori, na pr. koroški; v tej deželi so veljale v spod-

njem delu še nekdanje postave in omejitve, dočim so imeli kmetje v zgornjem delu popolno svobodo gledé razkosavanja zemljišč že od francoske dobe sem. Postavodajalcev ni plašil ugovor, da bode moral kmet propasti, ker bodo naredili tako majhne dele, da ne bode mogla živeti družina, in da bodo taka posestva kmalu prišla v last velikim posestnikom in kapitalistom, kmet pa da bode moral ravno tako hlapčevati, kakor na Angleškem in drugod. Postavni zastopniki našega naroda niso bili složni v tem važnem vprašanju, kajti glasovali so v Ljubljani večinoma proti, v Gradcu pa za svobodno razkosavanje zemljišč. Sicer pa je pripomniti, da so z novo postavo le potrdili, kar so uradi večinoma že dopuščali od leta 1860. sem, kajti že od tega leta začeni niso lahko odrekli kmetu dovoljenja za odprodajo tega ali onega dela njegovega zemljišča.

Dovolivši prosto razkosavanje kmetij, odpravili so neko drugo za kmeta prevažno postavo. V deželah, kjer niso bili še Francozi dali vsem otrokom jednake pravice do očetove zemlje, veljala je še postava, da se po smrti posestnikov njegova zemlja ne sme ceniti višje, nego tako, da more dobro izhajati tisti, ki jo prevzame. Leta 1868. pa so odpravili tudi to postavo, in otroci so dobili jednake deleže po očetu. To pa je bila usodna izprememba za kmetijstvo; mladi gospodar je moral izplačati sestram in bratom take deleže, da se je moral takoj od začetka zadolžiti. Deleži bratom, visoki davki in pristojbine, slabe letine, uime, nizka cena pridelkov, dragi posli, pa slabo gospodarstvo in mnoge nove potrebe — to so bile šibe, ki so ga teple in drville hitro v dolgo ve in na boben. In v istini grozno hitro se je množilo zadolženje kmetjskih posestev: od leta 1858. do 1881. na Kranjskem od 31,700.000 gld. na 65,500.000 gld., na Štajerskem od blizu 110 milijonov goldinarjev na 259 milijonov goldinarjev, na Koroškem od blizu 39 milijonov na 64 in pol milijona goldinarjev, na Primorskem od 45 milijonov na 57 milijonov goldinarjev. In to je bilo takrat, ko je bilo kmetu še tako težko dobiti posojila za 5 ali 6 %. Grozno so se množile izvršilne dražbe, pri katerih so izgubili upniki ogromne svote. Dobiček pa so imeli ljudje, ki so prežali na kmetjske domove, kupovali jih in kosoma prodajali z mastno koristjo. Le malo boljše je bilo kmetu, ko so osnovali posojilnice, da je dobival vsaj denar za nižje obresti.

Za kmetijstvo naših dežel je bila zelo važna zadeva razkosanje občinskih pašnikov in takih zemljišč, ki so imela po 2, 3, 4 ali še več gospodarjev, katerih sleherni je dotično zemljišče užival po jedno leto; zvali so taka zemljišča »premenjalna«. Takega sveta je bilo posebno na Kranjskem še obilo, leta 1867. več nego četrť milijona oralov samih pašnikov. Tega sveta je bilo samo 1200 oralov zasajenega s sadnimi drevesi, in blizu 89.000 oralov je bilo za silo tudi pogozdjenih. Čisti dohodek je bil cenjen na bornih 27 krajcarjev od oralu pogozdjenih pašnikov, na 34 krajcarjev od oralu čistih pašnikov, na 9 gld. 3 kr. pa od pašnikov s sadnim drevjem. Nasprotno pa so

Nadvojvodinja Gizela.

takrat imeli na Kranjskem 223.000 oralov čistih travnikov s 3 gld. 23 kr. čistega dohodka; na blizu 10.000 oralih travniškega sveta je bilo zasajeno sadno drevje, in prinos so cenili na 8 gld.; 50.000 oralov je bilo malo pogozdjenih, in prinos je bil cenjen na 1 gld. 20 kr. Koliko sveta je torej še bilo, ki bi ga bili mogli izboljšati! S tem pa bi se izboljšal položaj kmetov, in ne bilo bi jim treba iskati nove zemlje v daljni Ameriki, in ne bilo bi jim treba tolikrat trpeti lakote. Ker pa ljudje nočejo prostovoljno deliti pašnikov in tem pôtém izboljšati živino-reje in vsega gospodarstva, zahtevali so postavo, ki naj prisili občane, da razdele pašnike. Tega mnenja so bili v ljubljanskem

deželnem zboru oni poslanci, ki so z dr. Tomanom vred nasvetovali postavo, da se naj razdelijo pašniki, nikakor pa ne občinski gozdje, kajti ti bi hitro izginili, kakor hitro bi jih razdelili. Ravno tako naj ostanejo nerazdeljene srenjske planine, junčevci (bikovnice) in prostori sredi vasi, če pa treba, tudi tu in tam pašniki, potrebni za ovčje-rejo. Toda postave, katero je sklenil deželni zbor, ni potrdila vlada, ker je namerjavala najprej določiti v državnem zboru splošna načela, po katerih se naj stvar potém izvršuje v posameznih deželah; želela je s to rečjo zvezati še neko drugo za kmetijstvo važno zadevo.

Uvideli so, da ne velja razdelitev pašnikov nič, ako se zajedno ne zložijo kmetska posestva. Zgodilo se je, da so tu in tam razdelili občinski pašnik tako, da je dobil sleherni posestnik več kosov, tu boljši, tam slabši kos pašnika. Ti kosovi so bili sevêda večinoma jako majhni, včasih silno dolgi, pa tako ozki, da si komaj obrnil voz na svoji zemlji. Za take oddele ni bilo mogoče niti napraviti potov, niti storiti kaj za izboljšanje. In če so bila že poprej zemljišča tako razkosana, da ni imel noben kmet svoje zemlje zložene, bila je sedaj katastralna mapa dotične občine še bolj pisana, samo da so morali včasih narisati take mape v drugem merilu, ker bi sicer ne bil mogel zemljemerec začrtati na njej vseh parcel.

Da bi neugodnim posledicam tako raztrganega gospodarstva prišla v okom, dovolila je vlada izdatne olajšave kmetom, če hočejo med sabo dogovoriti zložitev ali arondacijo svojih zemljišč (1868 in 1869). A to je imelo premalo uspeha. Sčasoma so uvideli, da ne morejo izvesti zložitve iz proste volje posestnikov, nego da jih bode treba tudi k temu prisiliti.

* * *

Nekterih »svobodnih« naprav se je veselil naš kmet, drugih pa ne. Med zadnje spada občna ženitovanjska svoboda. Leta 1782. so dovolili vsakemu ženiti se, ko so odpravili nevoljstvo. V našem stoletju so pa navzliê temu primorali ženine, da so prosili pri gosposki za ženitovanjski list, ako so se hoteli oženiti; dovoljenje so lahko odrekli človeku, ki je imel prazne roke. To omejitev so zagovarjali iz narodno-gospodarskih ozirov in pa zato, ker so se branile občine stroškov za otroke nemaničev, ki so jih imele veliko-

krat preskrbovati. Prav za prav pa niso srenje imele nobene postavne pravice, odrekati ženitovanjsko dovolitev; če so jo vendar odrekle, pritožiti so se mogli dotični ženini pri deželnem odboru, in ta ni smel odreči dovoljenja, če je prosil zanj tudi popolnoma slep berač. K večjemu so take pritožbe nekaj mesecev pustili ležati; med tem se je mnogokteri ženin že zopet skesal. Od leta 1867. dalje pa so take dovolilne listke, izvzemši Tirolsko, postavno odpravili, ne meneč se za ugovore srenj in nekterih deželnih zborov.

Prijateljem naroda tudi ni bil všeč sad obrtne svobode: obilica krčem, ki so se grozno množile, ker so dobili mnogi kmetje pravico krčmarsko. V celjskem okrožju jih je bilo 1859. leta 282, leta 1869. pa že 636. V deželnih zborih so kmalu terjali, da se naj omeje te pravice, ki škodujejo stanovalcem na duši, telesu in premoženju, ker so začeli brezvestni in nespametni stariši napajati že male otroke z žganjem. Dosegla pa sta s svojimi tožbami deželna zbora v Celovcu in Gradcu vsaj to, da je vladanaročila oblastnijam, da si naj bolje ogledajo človeka, ki prosi za krčmarsko pravico.

Na nove krčme so tožili tudi lastniki starih krčem, ktere so bile pripisane (radicirane, realne) dotični hiši; tem so snedle nove krčme ves ali vsaj najboljši kruh. Vsled njihovih tožeb so zahtevali deželni zbori, da jih država odškoduj; ta pa je odklonila to dolžnost.

Med onimi starimi postavami, ktere se nikakor niso več ujemale z nazori novodobne svobode, bila je tudi postava zoper oderuhe. Mnogi so že dolgo trdili, da le škoduje postava, ki prepoveduje jemati več nego 5 do 6 gld. obrestij od sto, kmetom, trgovcem in rokodelcem, ktere naj brani oderuhov. Tudi denar je blago, ki ga bo po ceni dobiti, čim ga bo lahko dobiti; zakaj bi se ne smel sirotinski

denar bolje obrestovati, ki nosi tako skromne obresti, med tem ko vlečejo vendar bogataši visoke obresti, če kupijo državne zadolžnice. Zagovorniki stare postave so ugovarjali, da svobodni promet z denarjem koristi pač obrtnim podjetjem, ne pa toliko malo premožnim ljudem, ki morajo iskati posojila v stiskah, a tu pridejo v roke oderuhom, ki reveže

Cesar na lovu.

tem hujše stiskajo, čim bolj ti potrebujejo denarja, in čim bolj so lahkomišelní ali slaboumni; take državljané varovati je dolžnost države. Zmagala je v tem boju stranka svobodnega prometa; leta 1866. so odpravili stari zakon, in obrestna mera ni bila več omejena; dopuščene so obresti 6 %, ako se nista pobotala upnik in dolžnik

zastran obresti; kaznovati je pa bilo človeka, ki bi izkoriščal lahkomišelnost, nevednost ali slaboumnost svojega bližnika in jemal od njega višje obresti, nego so krajevnim razmeram primerne. Toda že leta 1868. so preklicali še to strašilo ter oprostili posojevalce zadnjih spon.

Med najtežavnejše naloge državne vlade spada pravična razdelitev davkov. Za nas je najvažnejša zemljarina ali zemljiški davek. Že cesarica Marija Terezija in cesar Jožef II. sta se trudila, da bi ta davek razdelila na posestnike cele države v primeri z dohodki zemljišč. Potém je ukazal cesar Franc leta 1817., da se premerijo vsa zemljišča in preceni njih čisti prinos; ta cenitev naj bi ostala stalna podlaga obdačenju; temu katastru so rekli »stalni« (stabilni) kataster. Pa to je bilo tako velikansko delo, da so ga vse komisije od leta 1817. do 1855. dovršile samo za polovico države; stroški so tačas znašali že trideset milijonov goldinarjev. Še predno pa je bilo to delo dovršeno, ukazala je vlada, da znašaj zemljarina 16 odstotkov od čistega prinosa (1849), leta 1850. pa so ta davek zvišali za tretjino (izredna priklada); le nekaj so ga olajšali z dovoljenjem, da sme dolžnik upniku 5 % pri obrestih odtrgati; isto so dovolili pri hišnem davku.

Korist, ki so jo imeli državljani pri tej davčni izpremembi, bila je jako različna; prav nič veseli pa je niso bili kranjski posestniki, kajti dočim so na pr. Koroščem znižali zemljarino pri uvedbi stalnega katastra za 150.000 gld. in Štajercem za 130.000 gld., zvišali so jo Kranjcem od 535.731 gld. na 682.547 gld., torej skoro za 150.000 gld. (1843.) Seveda so se odslej kranjski stanovi pridno pritoževali in dokazovali, da so komisije napak izračunile vrednost in prinos zemljišč in hiš, ker so na podlagi najemnine določile dvakrat in trikrat previsoko vrednost posestva in letni čisti prinos; dokazovali so, da vsled tega posestnik ne plačuje predpisanih 16 % od prinosa, nego po 41 in celó 82 %, in da je včasih davek skoro jednak vrednosti posestva, kar se je na Dolenjskem res večkrat pripetilo. Olajšal se je potém pač Dolenjcem davek, zato pa se je Gorenjcem naložilo veliko več davka.

To obdačenje tudi ni bilo v pravem razmerju s sosednjimi deželami; kajti cenili so prinos od njiv na Kranjskem poprek na 7 gld. 22 kr. od orala, na Štajerskem pa samo na 5 gld. 58 kr. (na rodovitnem Moravskem samo

na 6 gld. 47 kr.). Kranjski vinogradi so prinašali baje 10 gld. 49 kr. prinosa od orala, štajerski 11 gld. 18 kr.; v novomeškem okrožju so plačevali $27\frac{3}{4}$ kr. od orala davka, v celjskem samo $23\frac{3}{4}$ kr.; v krškem $50\frac{1}{4}$ kr.; v sevniškem samo 21 kr. Na Nižjem Avstrijskem so cenili letino od orala na 15 vagonov, vrednih čistih 5 gld. 22 kr., in od tega je znašal redni davek $83\frac{1}{2}$ kr.; na Kranjskem pa so izračunili, da dobi kmet na oralu sicer samo 8 vagonov žita, vrednega pa 7 gld. 22 kr., in od tega je moral plačevati davka 3 gld. 15 kr.! Rekli so, da ima Kranjec dvojno letino in jako malo stroškov. Ta nejednakost se je še jasneje pokazala, ko so preračunili, da ima Kranjska jako majhne kmetije, ker ni prišlo celih 14 oralov na jednega kmeta, dočim so merile štajerske kmetije poprek po blizu 17, in koroške celó po 25 oralov. Preračunili so tudi, da je na Kranjskem samo tretjinka sveta obdelana, na Nižjem Avstrijskem pa dve tretjinki in na Moravskem celó pet petink; in vendar je moral naš kmet od manj obdelane zemlje plačevati več davka, nego kmetje srečnejših dežel. Da pa je bila Kranjska revnejša od drugih dežel, bilo je razvidno iz jako nizke dohodarine, ki je vrgla samo po 8 kr. od vsakega prebivalca.

Začetkom vlade cesarja Franca Jožefa so vsled mnogih prošenj znižali Kranjcem zemljarino za 40.000 gld., toda leta 1863. je bila po novih prikladah narastla na blizu jeden milijon goldinarjev, h katerim je prišlo še plačevanje deželne doklade (1863. leta 41 %), odškodovanje za zemljiško odvezo itd., in to v dobi, ko je vsled železničnega prometa dežela izgubila na leto dva milijona goldinarjev, ktere so bili poprej zaslužili vozniki, in ko je tudi železarstvo silno propadalo. Zato so od leta 1863. dalje vedno in vedno ponavljali prošnje za znižanje davčnega bremena; leta 1864. je cesar precej znižal zemljarino ubožnejšim kmetom in jim izpregledal zaostale davke. Leta 1865. so na pr. odpisali 150.000 gld., zajedno pa prepovedali, da se ne sme nikomur zarubiti kmetijsko orodje, če je z davkom zaostal.

Več upanja je vzbudila ubogi deželi še le postava iz leta 1869., ki je velela, da se z nova cenijo vsa zemljišča po komisijah, v kterih imajo tudi posestniki zaupne moč; kar bodo okrajne, deželne in osrednja komisija na Dunaju določile kot čisti prinos, od tega bode plačevati po 10 % davka; vsakih 15 let pa se mora ta kataster pregledati in popraviti.

Zlati časi narodnega gospodarstva.

Prorokovali so, da ne bode ustava v Avstriji rodila samo svobodnega gibanja, temveč tudi dotlej nezaslišano blagostanje; oživel bode obrt, rudarstvo in promet, in konec bode siromaštvu in bedi. Poglejmo malo v ono dobo, da vidimo, ali so proroki govorili resnico.

V ustavni dobi se je vedno živahneje pojavljala zahteva po novih železnicah, posebno v tistih krajih, kjer so čutili najbolj živo narodno-gospodarski vpliv železnic, ktere so napeljale promet iz starih strug v nove in vzele celim pokrajinam dosedanji zaslužek. Za slovenske kraje sta imenoma južna in zapadna železnica temeljito predrugačili položaj, ali nobeni kronovini ne tako, kakor koroški; tej sta vzeli skoro ves promet od juga proti severu, od vzhoda proti zapadu. Še temeljiteje se je shujšal gospodarski položaj v Korotanu, ko je najprej Lombardija in potem še Benečija odpadla in je odslej velika Italija bila neposrednja sosedinja Koroški. Železnica čez Brenner in namerjavana proga skozi Sveti Gothard sta navdajali planinske dežele z novim strahom, tem bolj, ker je napetost med Avstrijo na jedni

ter med Italijo in Francijo na drugi strani škodovala domači naši obrtniji, dočim je zbližanje med Avstrijo in nemško carinsko zvezo (Zollverein) gladilo pot inozemskemu trgovskemu tekmovanju. Tem glasneje so terjali baš v koroškem deželnem zboru, da naj južna železnica nadaljuje in izvrši progo skozi deželo iz Beljaka dalje na Tirolsko. Poudarjali so tu (1864), da je treba pomagati kmetu in fužinarju, kajti koroškemu žitu je silno padla cena, odkar more Ogierska dovažati po južni železnici žita, kolikor hoče; izdelkom koroških fužin je pa treba odpreti pot na Italijansko, da ne prehiti domačih fužinarjev vestfalska obrt, ki lahko tekmuje s koroško, posebno odkar je srebro postalo ceneje. Obetalo se je, da se bode zgradila železnica iz Beljaka v

Briksen, ko bode izgotovljena železnica iz Inomosta na južno Tirolsko. To se je tudi izvršilo, a dobička ni imela Koroška, nego inozemske dežele in Ogierska. Železnica v Briksen (oziroma v Franzensfeste) je bila posebno nujna, odkar smo izgubili Benečansko in niso imele Tirole vsled tega nobene železniške zveze z ostalo Avstrijo.

Isti razlogi, kakor za imenovano progo, bili so merodajni tudi za drugo črto. Kakor je nekdanj šla prevažna prometna cesta z Dunaja proti morju in Italijanskemu prek Korotana, tako se naj sedaj zgradi železnica, ki bode vezala po najkrajši črti Dunaj in na Dunaju stekajoče se svetovne železnice z Vidmom na Laškem. To bode najvažnejša obrtna proga, ker bode tekla po

Cesar Maks meksikanski.

deželah z obilno železno rudo in kurivom; pomagala bo pojemaajoči železni obrtniji, ki izdeluje sedaj leto za letom manj železnine, tako da je skoro polovica delavcev brez služka; to pa tlači i kmeta, ki mora ceneje, kakor v drugih deželah, prodajati žito in pride končno na boben. Leta 1865. je cesar dovolil zgradbo te železnice, ki se imenuje po cesarjeviču Rudolfova železnica. Seveda so Koroški iskreno zahvalili vladarja za železnico, od ktere so si obetali

premnogo koristij, ako jo bodo nadaljevali do Vidma.

Ko je bila Rudolfova železnica postavno dovoljena, napeli so Koroški in Kranjci vse sile, da izprosijo pri vladi nadaljevanje te proge iz Beljaka na dve strani: v Trst in v Videm. Najbolj so se na Kranjskem zavzeli za progo iz Beljaka prek Trbiža v Ljubljano. Dogodki leta 1866. so izvršitev te železnice pospešili, ker se je dokazala njena važnost za vojsko.

Da je gorenjska železnica (Trbiž-Ljubljana) nujno potrebna, poudarjal je cesar sam, rekoč: »Ako kranjska dežela ne dobi železnice iz Ljubljane na Koroško, ostanejo najrodovitnejši in najlepši kraji dežele brez železnice in odstranjeni od vséga sveta; tedaj se mora zgraditi.« V državnem zboru

pa so dokazovali dr. Toman in drugi poslanci, kako potrebna je ona proga i za svetovni promet in za brambo mej naše države; kako bode oživila na Kranjskem mlinarstvo, ker bodo po ceni dovažali žito iz Posavja in Podravja, nato rudarstvo, ki bode dobivalo premog, in kako bode izvažala dežela les v Trst; potem ne bo več obožala dežela, ki je huje od drugih obložena z davki. Celó minister baron Beust se je potegnil za to progo proti nekterim poslancem, ki nam je niso privoščili, a on je poudarjal osobito politično stran te zadeve, češ, če dobi Češka dve železnici, zakaj bi ne privoščili vsaj jedne Kranjski; saj je ta dežela že dvakrat volila poslance za državni zbor, čeravno nista obe volitvi za deželni zbor bili nič kaj prida; Kranjska je »torej nastopila tisto pot, na kateri jo želimo videti, in po kateri nam je hoditi. Bodimo torej pravični deželi, kateri smo dolžni priznanje.« Izrecno izjavlja, da hoče na laž postaviti tiste, ki trdijo, da je rekel: »Slovane je treba pritiskati ob steno.« Porabil je to priliko in glasoval za gorenjsko železnico, da bi na ta način ovrigel ono govorico (kar je storil tudi v svojih spominkih). Leta 1869. je bila izgotovljena tudi ta železnica.

Za Tomana pa je bila ta proga le prvi kos dolge železnice prek Ljubljane tja dol na Dolenjsko, Hrvaško, Turško in Grško. Že leta 1868. se je lotil načrta dolenjske železnice, in naslednje leto je v deželnem zboru sprožil tudi prošnjo za progo iz Loke v Gorico — a doživel ni ne te, ne one.

Naravna dopolnitev gorenjske železnice je bila proga od Trbiža v Beljak, saj se tačas ni bilo nadejati kmalu druge zveze med Koroško in Trstom, nego prek Kranjske. Leta 1872. je bila dovršena tudi ta proga, a med tem so vznemirjale že druge namerjane proge javno mnenje, posebno v Korotanu. Italijani so gradili železnico proti Pontebi, in od ondod je bila vsled mirovne pogodbe iz leta 1866. tudi Avstrija zavezana podaljšati jo do Trbiža. Zajedno pa je vlada predlagala drugo zvezo Koroške in Avstrije s Trstom prek Predelja, a v tem oziru je dobila priznanje samo jednega dela javnega mnjenja, kajti drugi so trdili, da je do Trsta podaljšati Rudolfovo železnico le prek Karavank in Loke.

Že leta 1864. so na Kranjskem v deželnem zboru in v kupčijski zbornici terjali tudi železnico iz Sv. Petra v Reko, iz Ljubljane v Karlovec, poudarjajoč nujnost gledé na propadajočo obrt in na nove meje proti Italiji; te je treba zavarovati tudi z železnicami.

Železnice proti Jadranskemu morju so jako pomnožile promet v Trstu; še večjih koristij se je bilo nadejati od sueškega kanala, ki so ga dovršili leta 1869.; Trstu pa sta nastala dva nevarna tekmeča, Benetke in Reka. Da bi pomagali Trstu, lotili so se velikih zgradb v luki; zasuli so nekaj morja, zgradili močne pristanske jeze, da bi olajšali ladijam nakladanje in izkladanje, ter so jeli graditi tudi skladišča.

Zajedno z občili se je močno dvignila industrija; leta 1850. so bili vsi obrtni izdelki vredni 299 milijonov goldinarjev, leta 1870. pa že 652 milijonov; železnine so izdelali skoro trikrat, premoga izkopali desetkrat več; vloge v hranilnicah so skočile od 77 na 539 milijonov goldinarjev, vrednost izvoženega blaga od 62 na 652 milijonov goldinarjev.

Da bi videl omikani in neomikani svet, kaj premore Avstrija na gospodarskem polju, sklenili so napraviti na Dunaju leta 1873. — v letu cesarjeve petindvajsetletnice in tudi v njeno proslavo — svetovno razstavo. V velikanskem logu cesarskem, Prater imenovanem, zgradili so iz kamnja in železa jako prostorno, okroglo in z visoko kupolo krito poslopje, katero so zaradi okrogle oblike nazvali »rotunda«; tej rotundi so priklopili druge dolge in široko zgradbe, poleg teh pa postavili nebroj velikih in majhnih »paviljonov« v raznih slogih. V teh prostorih so nagrmadili potem pridelke in izdelke kmetijske in obrtnijske, umetniške in tovarniške, za potrebo in za potrato, iz vseh krajev Avstrije in od vseh vetrov zunaj naših mej. Dunaj se je oblekel praznično, zgradil nove palače in hôtele, pa povabil vse narode, da pridejo slavit »slavnost del uma in dlani«. Dne 1. majnika je otvoril cesar sam razstavo, sredi rotunde stoječ na vzvišenem prostoru, vpričo cesarice, nadvojvod, generalov, ministrov in druge gospode v najsijajnejši opravi; med njimi si videl tudi cesarjeviča nemškega, kraljeviča angleškega, danskega, belgijskega in druge tuje kneze. Vseh navzočih je bilo blizu 12.000 — tako velikanska je rotunda. Otvorivši razstavo, ogledal si je cesar pojedine oddelke, obžalujoč, da ni še vse urejeno in dovršeno; trajalo je še nekaj tednov, da je bila razstava tako dovršena, da se ti je kar zvrtilo v glavi, če si zlezel gor v kupolo rotunde in zrl dol na množico radovednih ljudij iz vseh vetrov in od vseh narodov, gnetočih se med razstavljenimi rečmi; in če si se sam tudi pomešal med ono gnečo in gledal

zdej na desno, zdej na levo, pohajkujoč iz dvorane v dvorano, iz paviljona v paviljon, občudujoč tú domače izdelke, tam čudovite umotvore inozemske, stopil si, izmučen in utrujen po večurni hoji, rad zopet pod milo nebo in se tam divil umetni roki vrtnarjevi, ki je ustvarila na trati iz krasnih cvetlic bujne, slikovite skupine in nasade. Sevéda je prihitelo ogromno ljudij gledat ta čuda; našli so do konca razstave sedem in pol milijona obiskovalcev. Tudi naši rojaki niso zaostali za drugimi; saj se radi naučimo kaj novega. Kdor pa ni imel sam cvenka, njemu je pomagalo to ali ono društvo, da je šel na Dunaj. In prišlo bi bilo izvestno še dokaj več ljudij, da ni preplašila nekterih kolera, ugnezdilvi se baš onega leta na Dunaju, drugih pa gospodarska beda, »polom«.

Najodličnejše goste je imel cesar sam; poleg šaha (cesarja) perzijskega Nasredina, pred čegar debelimi demanti se je moral skriti ves, sicer bogati nakit Dunajčank, posetili so cesarja car ruski in cesar nemški, kralj italijanski, knezi rumunski, srbski in črnogorski itd. Tedaj je videl starodavni Dunaj zopet krasne dni; tako lepih ni bilo več, odkar je bil cesar Franc I. pred več negopolstoletjem zbral vladarje iz vse Evrope okrog sebe. Tú so bile velikanske vojaške parade, kjer smo korakali moško in čvrsto mimo svojega cesarja in njegovih gostov. Med vladarji pa se je govorilo tudi o važnih državnih rečeh, in utrdila se je vez prijateljstva med njimi.

Žal, da sta kalili občno veselje dve nesreči: kolera in polom; a dočim je kolera kmalu ugasnila, čutili so polomove nasledke še dolga leta ne samo Dunajčanje, nego po vseh kronovinah; zato nam je tudi tukaj izpregovoriti o njem.

Že leta 1868. se je začelo neko navadno narodno-gospodarsko gibanje; snovali so mnogobrojne družbe in banke, ki so izdajale delnice ali akcije za denar, s katerim so hotele baje zgraditi tu nove železnice, tam velike tovarne, tu otvoriti bogate rudokope, tam sezidati nove hiše, ali podpirati obrtnike, tovarnarje, trgovce itd. Dovolilo se je takih družeb in bank nad tisoč; nad štiri tisoč milijonov goldinarjev bi naj znašala skupna glavnica; a samo malo nad polovico se jih je res osnovalo, pa še velika večina med temi ni

marala s poštenim, a trdim delom priskrbeti sebi in tistim, ki so kupili delnice, primerne zasluzka. Obsedla je marveč najprej osnovatelje onih družeb, potem pa delničarje in nazadnje brezštevilno drugih ljudij razbrzdana pohlepnost po zlatu in bogastvu, in vsi so šli tja, kjer je bila zgrajena palača za »zlatu tele«. Tam so rajali okrog blestečega zlata, pipali se za delnice, dražili jih od 50 na 100, 200 in več goldinarjev, misleč, da jim bodo nesle ogromne obresti. Zviti, a brezvestni ljudje so pa nalašč še bolj dražili delnice, šireč med lahkomišelnim občinstvom izmišljene govorice o bogatih uspehih te banke ali one stavbene družbe. A ti uspehi so bili zgolj navidezni, kajti bogata stavbena družba je kupila na pr. veliko prostorno selišče za bogat denar in je prodala kmalu za dvojno, trojno ceno ljudem, ki so obogateli in si hoteli zgraditi lepo palačo, da bi ves svet videl in občudoval njih bogastvo; dobiček je družba takoj razdelila delničarjem in zopet po-

Državna zbornica na Dunaju.

dražila delnice, dasi ni morebiti nič gradila, nego imela samo tam bližje ali dalje kos pustega sveta, na njem pa grobljo opeke in leseno kolibo. Ker je pa tisti, ki je obogatel, pokazal, da je bogat, in da more živeti razkošno, zgraditi si svojo palačo ali plačevati knežje stanovanje v najlepših hišah in v najdražjih delih mesta, da se more šopiriti v gledališki loži, obsipavati ženo in hčere z demanti in se voziti v krasni kočiji: potegnili so ti potratniki za sabo le prehitro ljudi iz vseh stanov; kar tekmovali so knezi in tovarnarji, visoki uradniki in obrtniki, sploh gospodje vseh stanov, da bi ujeli v svoje žepe kolikor največ tistega zlatega dežja, ki je takrat lil z neba nad zlatim teletom na borzi. Padli so v kremplje zvitem »bankirjem«; izročili so jim zadnji denar, sad žuljev očetovih, denar žene, dedščino otrok in sirot; dà, marsikdo je segel po tujem denarju in hotel z njim obogateti. Bebea so ga zvali, če ni

tudi plesal okrog zlatega teleta, ali pa so sumili, da je tako premeten lopov, da še borzijance prekosi. Bil je čas bogate žetve, in želi so tudi rokodelci in težaki; saj je obogateli borzijanec denar kar trosil in vsako delo plačal prerad po dvakrat in trikrat dražje, nego je bila navadna cena; blagoslova pa vendar niso imeli, kajti hoteli so tudi oni zdaj poskušati, kaj se pravi dobro živeti.

Na to divjo in zdivjano spekulacijo je padlo sicer že leta 1872. včasih malo slane, in pozebla je ta ali ona banka, prišel je ta in oni borzijanec v zadrego ali na nič, ker je kupil delnice po 300 gld., a jih moral kmalu prodati po 100 ali manj goldinarjev; toda še so lovili lahkoumne in lahkožive ljudi v svoje mreže in jim izsesali zadnji belič. Hlepenje po zlatu in uživanju je oslepilo vse tako, da so se po vsaki nesreči le tem silneje zagnali v borzne igre — dokler ni prišel usodni dan 9. majnik leta 1873. Ko je ponesrečilo nekoliko spekulantov in so jeli ponujati drugi viharo svoje delnice, zmanjkalo je kar mahoma kupcev za te zlate kokoši, in moral je zdaj ta, zdaj oni povedati borznemu predstojniku, da ne more plačati svojih dolgov — in sluga je šel in potegnil za zvon, ki oznanja take slučaje drugim borzijancem; pel pa je ta zvon ves tisti dan skoro neprenehoma, in šteli so in šteli izgube, in bilo jih je nekaj sto milijonov goldinarjev. Delnica, pred nekoliko urami še menda vredna stotake, bila je na mah ničev kos papirja, ki si ga lahko vrgel na ulico. Tako so se razrušile svetle palače, ki so jih stavili v oblake, in sto in sto družin je prišlo na beraško palico. Berač je bil marsikteri včerajšnji milijonar, ali pa mu je obup stisnil samokres v roko, ali si je ohladil vroče čelo v mrzlih valovih Donave, da je ubežal upnikom in bedi, sodniji in kazni na tem svetu. Pred sodišči so se vršile potém obravnave, h katerim je prišlo sto in sto revežev in revic, ki so kričale, da kaznujte pijavko, ki jim je požrla denar in zadovoljnost. Obsodili so pijavke na toliko in toliko let težke ječe, a te sodbe so bile sami napisi na grobovih, iz katerih ni več vstala sreča tisočerih družin.

Sevéda je morala država poseči vmes in posojati mnogo denarja bankam in podjetnikom, zabredlim v zadrego; kajti sicer bi se bilo zgodilo še dokaj več nezgode. Najpametnejšo pot pa je pokazal cesar sam svoji vladi, ko ji je drugo leto ukazal, da naj preskrbi rokodelcem zaslužka s stavbami in podjetji, ki bi pospeševala občne koristi.

Imeli smo svoj posebni polom tačas tudi Slovenci. Da bi koristili svojemu narodu, ustanovili so rodoljubi zavarovalno banko »Slovenijo«. Oglašali so se pridno domačini in se zavarovali za življenje in proti ognju. Koncem leta 1874. je bilo zavarovanega že blizu šest in pol milijona goldinarjev glavnice; premij je sprejela istega leta banka 187.000 gld.; škode je izplačala 65.000 gld. Toda nesrečni so bili; izbrali so za načelnika banki človeka, ki se je delal velikega veščaka, kar pa ni bil. Dasi je bila vplačana glavnica majhna, razširili so delovanje bankino tudi na oddaljene dežele, najeli tam agente, ki so družbo mnogo stali, a storili malo ali nič za njo; manjkalo je potrebne štedljivosti, izkušenosti in previdnosti. Tako je prišlo, da je družba imela izgubo, in da je morala zahtevati od delničarjev, da doplačajo akcije. Ko pa to ni nič izdalo, morali so vnovič vplačevati, tako da so doplačali celo svoto, na katero so se glasile delnice; toda tega niso storili vsi. Zato je dobila družba tem manj denarja in si ni mogla več pomagati; jeseni leta 1876. so sklenili razdreti jo. Škodo so trpeli samo delničarji, in reči moramo, da je bilo pri tej stvari več hrupa, nego je bilo treba; kajti svote, ktere so šle v izgubo, bile so razmerno majhne. Vendar pa je zadal ta »polom« narodnemu gospodarstvu našemu hud udarec, kajti poparil je lepe in pravične nade, da bode banka koristno delovala, in udušil je tudi podjetnost pri nas, tako da odtlej ni tistega zaupanja, ki bi lahko rodilo pri nas toliko potrebnih in plodonosnih večjih gospodarskih podjetij.

Šola.

Za narodno šolo je bila doba, v kateri je stopila naša država stalno med ustavne države, velike važnosti. V prvi polovici te dobe so veljale za njo še stare postave; nadzorovala jo je še cerkvena oblast, seveda pod vrhovnim nadzorstvom vladnim; še vedno pa so tožili pri nas, da je narodna šola vse premalo narodna, ter da mora obveljati za njo jezik materin, ker drugače ne more dosti koristiti narodu. Na Kranjskem je na pr. še leta 1866. večina deželnega zbora odklonila predlog Bleiweisov, da sme biti nemščina samo učni predmet v tretjem in četrtem razredu glavnih šol in normalke, da pa bodi sicer slovenščina izključni učni jezik v vseh narodnih šolah izvzemši nemške kraje; šolska oblastnija je celó ukazala učiteljem, da naj marljivo gojijo nemščino, kjer

se to doslej ni zgodilo. Ali duhovni pastirji kot ravnatelji domačih šol so izjavili, da nemčevanje rodi le prepir in neslogo, mori narodno zavest, ne da bi koristilo kaj državi, in da pametni kmetje ne terjajo nemških šol, saj bodo lahko izhajali brez njih; naj le uradi občujejo z njimi v domačem jeziku; promet s sosednjimi deželami ne sme odločevati, ker izmed 100 kmetov občuje s tuji komaj jeden. Vlada je sama izjavila: »Gledé na nemščino je treba jako previdno postopati, zato, da se nikdar in nikjer prava omika mladeži ne žrtvuje naučenju tujega jezika; izreči morajo v tem najprej občine svojo dobro utemeljeno misel.« Šolska oblast naj pretehta pritožbo, da se v glavni šoli učenci ne naučé niti slovenščine, niti nemščine, in naj preudari, ali bi se ne dala stvar morda izboljšati po nasvetih Bleiweisovih. Vlada se torej ni načeloma protivila narodni zahtevi; cesarski namestnik baron Bach je izjavil namreč v deželnem zboru, da želi vlada, da se nauči mladež temeljito slovenščine, toda o tem nima določevati deželni zbor, nego zgolj vlada.

To vladno stališče sicer ni ugajalo kranjskim zagovornikom deželne samouprave, priznati pa je, da ni bilo na kvar slovenski narodni šoli v izvenkranjskih pokrajinah, kajti v nasprotju z željami ondotnih deželnih zastopov je ukazala vlada na pr. (1867), da bodi v štajerskih narodnih šolah slovenščina izključni učni jezik, če so učenci zgolj slovenski; nemščina ostani samo učni predmet od drugega leta dalje; v obče pa se ravnaj učni jezik v šolah po želji občin. Ta določba je omogočila seveda Celju, Mariboru, Slov. Gradcu itd., da so še isto leto tam ponemčili šole. Isto vladno stališče je koristilo tržaškimi okoličanom in goriškim Slovencem, kajti tudi tu je obveljala slovenščina v narodni šoli za Slovence, in že na učiteljsku so morali vežbati gojence v tistem jeziku, v katerem bodo morali poučevati po Primorskem (1862).

Na nasprotno pot je krenilo narodno šolstvo na Koroškem; popuščati so jeli staro načelo, da ostani materinščina učni jezik za vso šolsko dobo, drugi deželni jezik pa samo učni predmet. Uvajati so začeli po slovenskih krajih poleg slovenščine nemščino kot učni jezik; bila je kar s početka učna ura pol slovenska, pol nemška, ali pa je veljala slovenščina samo za prva leta za učni jezik in se je morala pozneje umakniti nemščini; od leta 1863. dalje so celó slovenske ob-

čine prosile pri deželnem zboru za čisto nemške šole za svojo slovensko deco. Koroški škofijski ordinarijat je rekel v takih slučajih, da se naj uvede nemščina kot učni predmet, kjer to želé stariši pri mestih, tovarnah itd., toda pozabiti se ne sme, da ni šoli namen, učiti tuji jezik, in da se morajo krščanskega nauka učiti otroci vsa leta le v materinščini (1863). Ministerstvo je ukrenilo sicer (1863), da se sme v Trušnjah in Ukvah rabiti nemščina kot učni jezik, kakor hitro umejo otroci dosti nemški, poprej pa je slovenščina učni jezik in ostane tudi na višji stopinji učni predmet; ako prosijo slovenske občine za nemški učni jezik, držati se je načela, »da je za veronauk samo slovenščina učni jezik, a v drugih predmetih se gojita slovenščina in nemščina enakomerno.« Na tem stališču je stal tudi deželni zbor koroški; podarjal je na pr. poročevalec dr. Erwein, da se ne sme v nevarnost staviti pravi smoter narodne šole; zato je uvajati nemščino »pod potrebnimi oziri«. »Ako se otrok poučuje v krščanskem nauku v slovenščini in se torej z močjo materinščine vpliva na um in srce, ako se dalje v slovenščini računí v prvem in morda tudi v drugem razredu, ako se ne zanemarija slovenščina sama, pač pa se poučuje zajedno z nemščino, tedaj se ni bati, da bi ta način oviral smoter narodne šole.« Sevéda bo treba v takih šolah posebno marljivih učiteljev in podaljšanja pouka za pol ali jedno uro; ta način pouka bode tudi učinil, da bodo slovenski učenci, učeč se nemščine, uvideli, koliko nemških izrazov rabi posebno slovensko narečje koroško, in se bodo ogibali takih tujk v slovenščini; ta bode torej postala bolj čista — tako trdijo trije veščaki« (1866).

To posredovalno stališče so zapuščali čim dalje bolj, tako da ni bilo čez par let na Koroškem nobene čisto slovenske šole več, pač pa so se množile čisto nemške in dvojezične; ni se uvaževalo staro, pa že precej pozabljeno načelo, katero je ponovil minister dne 29. rožnika leta 1865., da veljaj za šolo isti jezik kot učni jezik, ki ga rabi duhovnik, bodi si izključno, bodi si večinoma na leci in pri izpraševanju.

Leta 1869. je pa narodna šola stopila v novo dobo.

Odkar je baje pri Kraljevem gradcu »pruski učitelj« premagal našo armado, zahtevala je čim dalje tem glasneje liberalna stranka v Avstriji, da je treba vzeti narodno šolo cerkvi, jo popolnoma podr-

žaviti, podaljšati dobo šolanja, prisiliti vse otroke, da pohajajo šolo, razširiti število učnih predmetov itd. To nalogo je prevzel minister Hasner in je s pomočjo nekterih gospodov izdelal načrt novi državni postavi za narodno šolo; ko je ta načrt odobril državni zbor, podpisal ga je cesar dne 14. velikega travna leta 1869.

Državni šolski zakon je določeval samo načela osnovi narodnih šol, prepuščajoč deželnim zborom, da uredé na tej podlagi narodno šolstvo pojedinih kronovin poleg domačih potreb. To so hitro storili tisti deželni zbori, katerih večina je bila kri in meso od večine državnega zbora; deželni zbori s konservativno ali federalistično večino pa so ali sklepali take postave, da jih vlada ni priporočila cesarju v potrdilo, češ, da nasprotujejo načelom državnega šolskega zakona, ali pa sploh niso hoteli nič vedeti o deželnem šolskem zakonu, ki bi uredil domače šolstvo v duhu liberalizma. Marsikteri deželni zbor je moral načrt postave o nadzorovanju narodnih šol večkrat prenarediti. Temu deželnemu zboru se je zdelo, da ni pametno, če sedi in glasuje v krajnem, okrajnem in deželnem šolskem svetu tudi duhovnik; hotel je torej, da se naj zabrani duhovniku, biti član šolskemu svetu; nič ni pomagalo, da so celó možje odločno liberalnega duha svojim lastnim somišljenikom pravili, da naj nikar ne sestavljajo na pr. krajnega šolskega sveta brez moža, ki je čestokrat jedini izobraženec v vsej srenji. Drugi deželni zbor pa ni sklenil vladi ugajajočega načrta zato, ker je zahteval, da imejta cerkev, šolniki in narod res pravico, imenovati zastopnike v šolske svete po svojem prepričanju; odklanjal je na pr. kranjski deželni zbor preobširni vpliv vladni na sestavo šolskih svetov. Pa tudi iz drugih razlogov so se upirale nektore dežele novim postavam. Cerkvene oblasti so sicer priznavale, da je bila stara šola pomanjkljiva, ker se je omejevala samo na to, da se otroci naučé čitati, pisati in računati; treba je na jedni strani temeljitega verskega pouka, na drugi strani pa si naj mladež nabere v šoli tudi drugega znanja za dandanašnje vsakdanje življenje; a tu ne gre zgolj vbijati v glavo mnogovrstnega znanja iz knjig, nego treba je buditi in uriti um; zato pa tudi ne gre, da bi se trpinčil ves šolski okraj s tujim jezikom, ker bode morebiti ta kdaj služil le pojedinim učenecem; »novi« šoli pa zato ne more zapati krščanska mati svoje dece, ker ne

daje dosti poročstva, da bode dobivala v njej versko-nravno vzgojo. Dr. Costa, dr. Toman in drugi so terjali za narodno šolo širjo versko podlago, kajti »vera je podlaga vseh vednostij, vsega narodovega življenja.« Če pa postava vendar le sili stariše, da pošiljajo otroke v take šole in jim ne daje pravice, da bi smeli vprašati, kakšna je šola, potem jim krati temeljno pravico osebne svobode.

Ugovarjalo se je dalje iz narodno-gospodarskega stališča, da se otroci predolgo šolajo, in da se je treba gledé tega ozirati na razmere in potrebe ne samo vsake dežele posebej, nego tudi na mesta na jedni in na vasi na drugi strani. Težko so občutili breme višje šolnine, katero so pa deželni zbori večjidel kmalu odpravili. Mnogim občinam so napravile nove šole težko breme, ker so se podvzdale zdaj, da bi napravile čim več novih šol ter popravile, kar se je bilo zamudilo v prejšnji dobi. V narodnem oziru so tožili, da bi ne smela osrednja vlada na Dunaju določevati učnega jezika učiteljiščem, meščanskim in narodnim šolam, in da ne gre za narodno in meščansko šolo ukazovati drugega jezika nego materinščine; kajti to žali narodno ravnopravnost, zajamčeno v § 19. Tudi bi se ne smelo ozirati na to, kateri učni jezik želé občine, ker se na ta način lahko ubije ves § 19.; pravna oseba je narod, in kar velja za ves narod, velja samo ob sebi tudi za vse občine. Naposled pa krši državna šolska postava tudi samosvoje pravice deželam, ker določuje reči, katere spadajo v področje deželnih zastopov.

Iz teh razlogov so se bili upirali Poljaki, Tirolci in Slovenci novi šolski postavi že v državnem zboru, sevéda brezuspešno, čeravno so zapustili državno zbornico.

Poleg postave o zakonih so šolske postave pri nas najbolj razburile duhove. V vseh deželnih zbora, kjer sedé zastopniki Slovencev, vneli so se boji zoper one postave, ali pa vsaj zato, da tako uravnomo narodne šole, da bi zadostovale zahtevam verskim in narodnim. »Dajte nam slovenske narodne šole in učiteljišča s slovenskim učnim jezikom, da bodo tam vzgajali učitelje za slovensko našo mladež« — to je kratka vsebina onih predlogov in burnih debat v deželnih zbora od Soče do Mure. V Ljubljani so sklenili tako postavo, a potrdila ni dobila. Še manj uspeha je bilo drugod; škof na Krku je moral celó hude slišati, ker je zapovedal učiteljem, da naj poučujejo i dalje v materinščini. Kranjska je dobila

šolski zakon še le leta 1872.; ta postava je omejila vsakdanji pouk na šest let na kmetih; zadnji dve leti smejo kmetski otroci pohajati ponavljalno šolo po jeden dan v tednu. Žal, da ni med našim narodom zanimanja za meščanske šole; to je naši narodni omiki jako na kvar. Trst je še zdaj brez deželne šolske postave.

Za izvežbanje učiteljev so osnovali tudi učiteljišča namesto »normalk«; med prvimi sta bili učiteljišči v Ljubljani in Celovcu.

Leta 1863. je dobila narodna šola prvo svojo pripravnico, otroško zabavišče na Dunaju; drugo zabavišče je bilo v Pragi (1864). Ti zavodi pripravljajo otroke za šolo; sredstvo v ta namen jim je igranje, ktero privadi otroke, da začnejo že malo delati iz lastnega nagiba. Kmalu so se ti zavodi razširili tudi v naših krajih; vlada je skrbela za vzgojo učiteljic za zabavišča.

Leta 1865. so ustanovili v Pragi prvi šolski vrt; to koristno napravo so jeli posnemati povsod, tem bolj, ker se je za njo zavzela tudi vlada in je na dunajski razstavi pokazala učiteljem in prijateljem šole iz vse države, kako je tak vrt napraviti.

Učiteljem je naložila »nova« ali »svoobodna« šola mnogo večjo odgovornost in nalogo, nego so jo imeli dotlej. Svesti so si morali biti, da mora njim iz srca in uma prihajati tisti duh, kteremu je na novi podlagi vzgajati in prešinjati mladi zarod, da ne pozabi, ustvarjajoč si ugodno pozemsko življenje, tudi nadzemskega namena.

Zbirati so se jeli učitelji na učiteljskih zborih in snovati učiteljska društva ter delovati tudi s peresom za vzajemno svojo nalogo. Takoj na prvem učiteljskem shodu na Slovenskem se je zbralo dne 15. kimovca 1868 v Ljubljani blizu 150 učiteljev pod predsedstvom vzornega tovariša Andreja Praprotnika. Razgovarjali so se najprej o vzgojilnih vprašanjih, poudarjajoč, da jim je katoliška pedagogika podlaga ter načelo, da mora učitelj nadaljevati izobrazbo svojo v kmetijstvu in vrtnarstvu, v godbi in obrtnih zadevah, in da je treba spisati novih, boljših šolskih knjig.

Na tem shodu so že odobrili pravila kranjskega učiteljskega društva, ki je imelo prvi veliki zbor leta 1869.; bil mu je predsednik Andrej Praprotnik. Ni dvomiti, da je delovanje učiteljskih društev pod vodstvom takih mož, kakor so bili Andrej Praprotnik, dr. A. Jarc in drugi, ublažilo marsiktero nasprotovanje novim šolskim

zakonom, ker je vzbudilo nado, da bode prevel tudi novo šolstvo duh, »ki oživlja«.

»Kranjsko učiteljsko društvo« se je kmalu (1872) prelevilo v slovensko; napravljalo je razstave učil, poganjalo se za uvedbo nemščine še le od tretjega leta naprej. V Idriji so ustanovili društvo »Šola« (1871) z namenom, da podpira kranjsko šolstvo v gmotnem oziru. Leta 1872. je začel izhajati v Ljutomeru nov slovenski šolski list, »Slovenski učitelj«, kteremu je bil urednik J. Lapajne.

Poglejmo, kako je napredovalo narodno šolstvo gledé števila šol in učencev od leta 1860—1875. Poskočilo je število šol na Štajerskem od 699 na 735, na Kranjskem od 238 na 261, na Primorskem od 319 na 414, padlo pa je na Koroškem od 335 na 325, v celi Avstriji je poskočilo od 14.006 na 15.166 šol. Napredovalo je šolstvo dalje v tem oziru, da se je sicer skrcilo število jednorazrednih šol, zato pa pomnožilo število večrazrednic; poskočilo je dalje število za šolo godnih otrok, ki so res pohajali šolo; bilo jih je od vsakih sto na Štajerskem in Koroškem po 72, na Kranjskem po 64, v Trstu in okolici po 55, na Goriškem po 52, v Istri po 42, v celi Avstriji pa po 66; (ne-ktore teh števil so sicer nižje, nego leta 1859., toda so zanesljivejše). Število šol pohajajočih deklic je bilo le malo neugodnejše od števila dečkov. Po učenem jeziku so našli javnih šol s slovenskim učnim jezikom na Štajerskem 108 (za 37.593 slovenskih otrok) poleg 486 nemških in 99 mešanih (nemških otrok 86.643); na Koroškem 4 (slovenskih otrok 9598) poleg 234 nemških (nemških otrok 27.803) in 74 mešanih; na Kranjskem 213 (slovenskih otrok 35.000) poleg 21 nemških in 13 mešanih (nemških otrok 3419); na Primorskem 136 (slovenskih otrok 16.466) poleg 46 hrvatskih (otrok hrvatskih 2546), 142 laških (otrok 24.626), jedno nemško (otrok nemških 2829) in 49 mešanih. Bilo je vseh javnih in zasebnih slovenskih šol 483, slovensko-nemških 192, slovensko-laških 37.

Razun novih narodnih srednjih in kmetijskih šol je nastalo v tej dobi nekaj obrtnih šol; na pr. v Celovcu je obrtna in kupčijska zbornica odprla »mehanično učno delavnico« za izobrazbo ključarjev, za izdelovanje strojev (1861). Tam so tudi ustanovili rudarsko šolo, v kateri izobrazujejo nižje uradništvo za rudokope.

* * *

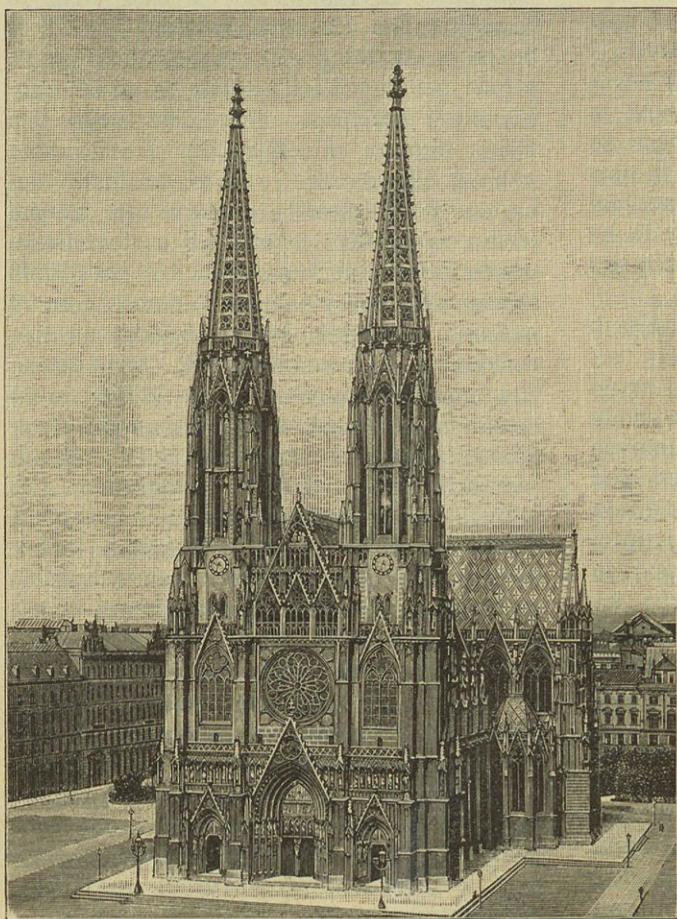
Dne 8. velikega travna leta 1859. je bila vlada preklicala ukaz iz leta 1854., po katerem je v višjih razredih srednjih šol moral nemški jezik biti učni jezik, da ga govori in piše vsak, ki je dovršil gimnazijske šole. Ta ukaz je vzbudil mnogo nad, toda te so se uresničile samo nekterim drugim narodom, slovenskemu narodu pa ne. Pri nas je ostalo pri starem, in to vsled poročila bivšega slovenskega državnega poslanca in poznejšega kranjskega deželnega predsednika, da ni slovenskih učnih knjig, in da zato ni mogoče uvesti slovenščine v srednje šole za druge predmete, kakor za veronauk; češ, šola je »trpela mnogo škode, koder so se preveč ozirali na narodnost«. Temu poročilu je pritrdila tudi cerkvena oblast. To pa ni oviralo poslancev, čestokrat ponoviti zahtevo, da se oni ukaz uveljavi tudi za srednje šole v slovenskih krajih, vsaj deloma, češ, da oktoberski diplom in februarški patent nalagata državi dolžnost, pospeševati omiko narodov, brez ktere ne morejo priti tudi do gmotnega blagostanja ne; ona omika

pa ni mogoča brez pouka v materinščini, in če nima narod sam dosti moči, mora mu pomagati država; pravna država mora priznavati »posebnost posameznika v širjem, kakor v ožjem smislu... Sleherni narod mora priznavati državazasebnost.« (Toman.) Toda rekli so vedno, da ni knjig, ni učiteljev slovenskih; k večjemu so rabili slovenščino pri veronauku v nižjih šolah, ali so jo oglasili za obvezni predmet slovenskim dijakom.

Poznavajoč pa težkoče, ki bi ovirale nemudno popolno poslovenjenje srednjih šol, sprožil je dr. Bleiweis v deželnem zboru kranjskem (1869) predlog, da se za zdaj takoj uvede slovenščina kot učni jezik samo za polovico učnih predmetov, popolno slovensko poučevanje pa le polagoma, počenši s prvim razredom. Tudi izvenkranjski rojaki so terjali, da se olajšaj slovenski mladeži šolanje na srednjih šolah z uvedbo slovenskega pouka vsaj v nekterih predmetih, a dognali niso nič prida. V deželnem zboru kranjskem ni delala vlada stvarnih

zavir, marveč je izjavila, da se doseže tudi s slovenščino visoka omika, in da ne bo nalašč odlašala rešitve tega vprašanja, pa tudi se ne prenačlila. Dovolila je vlada sicer leta 1870. slovenščino kot učni jezik v gimnaziji v Kranju in je 8. vinotoka 1871 ukazala, da se uvede še isto leto poleg nemščine kot učni jezik na srednjih šolah kranjskih razun kočevske; veronauk se naj uči v materinščini tudi v zgornjih razredih, ako je mogoče, in deželni šolski svet naj preskrbi potrebnih knjig. Vladni ukazi so se pa izvedli tudi v spodnjih razredih nekterih srednjih šol na Kranjskem le deloma, ker ni dostajalo slovenskih učnih knjig. Za krščanski nauk je dobila slovenščina popolno veljavo v spodnjih gimnazijah kranjskih, izven Kranjske pa je bila samo učni predmet v vseh ali samo v nižjih razredih (na realkah).

Srednje šole na slovenskem ozemlju so se malo pomnožile; ustanovili so nižje gimnazije v Kranju (1861), v Ptuj (1868) in Beljaku (1869), razširili realko ljubljansko in mariborsko v višje realke ter ustanovili nove realke v Gorici, v Trstu in Pulju.

Obblubna (Odrešenikova) cerkev na Dunaju.

Leta 1848. so Slovenci želeli dobiti slovensko vseučilišče; v poznejših letih so postali zmernejši in zadovoljili bi se bili z višjo šolo za pravoslovce. Zato je deželni zbor kranjski prosil že leta 1868. za ustanovitev takozvane »pravne akademije« slovenske v Ljubljani. Ker pa takih učilišč ni bilo v Avstriji, nego samo na Ogerskem in Hrvatskem, imela je vlada pomisleke. Vsled tega je deželni zbor prosil, da se naj napravi v Ljubljani celo vseučilišče, počenši s pravoslovno in modroslovno fakulteto. Izpolnila se nam ni niti ta želja, niti zahteva, da bi se zopet oživila slovenska pravoslovna predavanja v Gradcu. S tem večjim veseljem so pozdravili ukaz cesarjev, da se naj osnuje v Zagrebu hrvatsko vseučilišče (1869), nadejajoč se, da bode to vseučilišče postalo skupno duševno središče obema sosednjima narodoma. Isto upanje so gojili tudi gledé jugoslavjanske akademije v Zagrebu.

Iz narodnega življenja.

Leta 1862. je pobrala smrt slovenskemu narodu škofa Slomškega. Žalost po njem je bila občna in opravičena, kajti »izguba je bila velika za katoliško cerkev in narod slovenski... v kritični dobi, v kateri sta se cerkev in narod vojskovala za svoje svete pravice«. Bil je samo skromen znak spoštovanja, da so mu postavili v stolni cerkvi mariborski spomenik; trajen, neminljiv spomenik pa si je postavil blagi vladika sam, ki je zapustil v svojih delih narodu svojemu srce svoje.

Kar je začel Slomšek s podporo najboljših duhov one dobe, to so nadaljevali v duhu njegovem rodoljubi. Probujal se je narod, knjige »Mohorjeve družbe«, kateri je bil duša blagi Anton Janežič (glej podobo na strani 140.), zahajale so v rastočem številu v slovenske hiše. Zato je tudi Slovenec leta 1863. vedel, da je slavilo katoliško slovanstvo redko slavnost: tisočletnico prihoda svetih bratov solunskih, Cirila in Metoda, ki sta prižgala tudi betvi našega naroda luč krščanske vere. Tedaj je romal tudi marsikteri Slovenec tja v Velehrad na Moravi in opravil svojo pobožnost v veličastnem božjem hramu, kjer sta posvetila zemljo sveta apostola. Duh pa, v katerem smo slavili to tisočletnico, veje najbolje iz besed, ki jih je govoril dr. Toman v ljubljanski čitalnici: »Ljubimo vse druge narode, ki so bratje v družini države; le zjedinjeni v ljubezni in svobodi, bomo spoznali, da ne

sme narod moriti naroda in mu kratiti pravice; kajti le zvezani smo dosti močni, da si pred sovražniki zunanjimi ohranimo mir in srečo v državi.« Potém pa tudi »kvišku vsi delavci in ratarji na polju duševnem! Ne mudite se! Vsak na svojo njivo!«

Ta slavnost v ljubljanski čitalnici dne 8. sušca leta 1863. je velepomembna tudi zato, ker je ponovil v svojem govoru Toman, kar je bil sprožil že poprej: Združimo se in ustanovimo »Slovensko Matico«, »iz ktere naj kakor buče iz ulnjaka prileté poučne knjige za naš mili narod!« To naj bi bilo društvo za izdajanje znanstvenih spisov v poljudnem jeziku, spopolnjevalo bi torej delovanje »Mohorjeve družbe«. Temelj so položili štajerski rodoljubi, katerih se je kar blizu 40 oglasilo iz Maribora, obetajoč po 50 gld. darila. Ko je Toman to naznanil v čitalnici in dostavil, da bōdi te na čast slovanskima apostoloma osnovane tisočletnice slavni dan tudi »Slovenske Matice« prvi dan, zaoril je navdušeni »živio« po dvorani. Bodril je pa Toman še dalje narod za novo društvo. »Pokažimo, da se zavedamo, da hočemo in znamo sami sebi pomagati, da nam je mar za narodovo omiko, in da smo voljni za njo darovati, kolikor je vsakemu mogoče. Bog pa naj blagoslovi naše početje, da se širi prava krščanska omika in poviša slava našega premilega naroda.«

Beseda je padla na rodovitna tla; oglašali so se udje za udi, prispevali z obilimi darili — hranilnica kranjska je darovala 3000 gld. — največ pa je storil Toman sam kot starosta Matice (glej podobo na strani 137.), ki je svojemu predragemu društvu volil tudi prelepo darilo.

Tako je bilo prosvetno delovanje Slovencev, in sam presvetli vladar nas je pohvalil, rekoč: »Spoštujem in čislam Slovence, ker napredujejo tako premišljeno; naj le izobrazijo svoj jezik in svojo narodnost.« (1863.)

Krepko so se oživile po lepi Vodnikov slavnosti (leta 1858.) čitalnice, katerih so ustanovili celo vrsto, najprej v Ljubljani (24. listopada leta 1861., ko je imela že 317 udov), v Mariboru (1861), v Celju, Radovljici, Gorici (1862), v Ptuj in Kranju (1863), v Celovcu, Slovenski Bistrici, Vipavi (1864), v Novem mestu, Sevnici, Ajdovščini, Metliki, Železni Kapli, Sv. Vidu nad Ljubljano (1866), v Solkanu, Komnu, Ljutomeru (1867) itd. Leta 1869. so jih šteli že 58. Ustanovitev čitalnic se je vršila nekako boječe,

kakor sploh znači narodno življenje naše neka bojazljivost in nezaupnost. Posebno so se ustanovitelji bali tolikokrat ponovljenega očitjanja, da kalijo narodni mir, ker cepi čitalnica dotlej složno stanovanstvo v dva nasprotna narodno-politična tabora; a tolažila jih je zavest, da izvršujejo narodno in domoljubno dolžnost; tolažilo jih je pa tudi glasno priznanje, ki so je našli često v krogih neslovenskih sodeželjanov in someščanov, uvažujočih pravi, namreč kulturni značaj in pomen slovenskega narodnega gibanja. V tem oziru je omeniti osobito ustanovitev celjske čitalnice in lepega govora, s katerim je pri tej priliki župan celjski dr. Stepišnek pozdravil in slavil navzoča dr. Bleiweisa in Tomana. V čitalnicah so se zbirali moške k zabavi in resnemu delu; čitali so novine, prepevali pesni, igrali gledališčne igre, vmes pa so pridno politikovali. Najimenitnejša je bila ljubljanska čitalnica; v zvezi s Sokolom je prirejala gledališčne igre in besede; od leta 1861—1867. je bilo v njeni dvorani 36 predstav. To je bila zibel slovenski dram. Z igrami so jo preskrbovali deloma domači pesniki, deloma pa so prelagali tuje igre.

Kmalu pa je postal čitalničin prostor pretesen, in odcepili sta se od nje dve novi društvi, vrli hčerki »Glasbena Matica« in »Dramatično društvo«; ostali sta nekaj časa pod materino streho, dokler si nista pri-skrbeli lastnega doma.

Dramatično društvo se je osnovalo leta 1867. Iz začetka je bilo jako skromno njegovo delovanje; dve leti se je moralo zadovoljiti s čitalničnim odrom; še le po zimi leta 1869/70. se mu je odprlo staro ljubljansko deželno gledališče; a samo po enkrat na mesec smo se smeli ondi naslajati ob igrah v domači besedi. Dolgo je še trajalo, da si je priborila slovenska drama po tri večere na mesec, toda šibko dete je rastlo navzlic svoji silno skromni doti.

Tretja imenitna ustanovitev je bila »Glasbena Matica«. Leta 1872. je stopila v življenje po trudu Vojteha Valente. Njen namen je, da goji v narodu glasbo in petje, zbirajoč okrog sebe pevce in pevke, in da objavlja skladbe. V njeni šoli poučujejo mojstri glasbeniki mnogo nadarjenih dečkov in deklic v lepi glasbeni in pevski umetnosti.

Istega leta je zbral Davorin Trstenjak slovenske pisatelje v »Pisateljsko društvo«; toda mala družba se je kmalu zopet razšla. Trajen spomenik njen pa vidiš na

prednji strani rojstnega doma pesnika Franca Prešerna v Vrbi ob vznožju velikana Stola. Tja smo priromali tistega leta v ogromni množici, da smo odkrili mramornato ploščo na hiši, v kateri je tekla zibel pesniku, ki ga časté dandanes povsod, kjer imajo čut za poezijo.

Ko se je zapletel narod v politične boje, jel je snovati tudi politična društva. Prvo je bilo »Narodno politično društvo« v Ljubljani, ki je zborovalo prvokrat dne 17. vinotoka leta 1868. pod predsedstvom dr. Janeza Ahačiča in je štel že 421 članov; kmalu so mu nadéli ime »Slovenija«. Zvezda voditeljica mu je bilo lepo geslo: »Vse za vero, dom, cesarja!« Na čelo mu je stopil takoj dr. Janez Bleiweis, ki je označil stališče društveno takó-le: »Kdor je Slovenec z dušo in telesom, kdor je tedaj veren sin matere Slovenije, je tudi veren sin katoliški materi cerkvi. Na imenu društva ni nič, vse je le na dejanju ležeče.« V Gorici so si osnovali politično društvo »Sočo«, v Celovcu pa je Matija Majar zbral rojake v »Trdnjavi«. Zaostali niso tudi Slovenci spodnještajerski in so se združili v Mariboru v politično delovanje. Na katoliško podlago se je postavilo novo »Katoliško društvo« ljubljansko (1869), goriško in mariborsko (1871); druge namene je imelo »Katoliško tiskovno društvo mariborsko« (1871) in »Narodna tiskarna« v Ljubljani (1872). Boriti se za koristi delavcev pa sta imeli nalogo delavski društvi v Ljubljani in Trstu. Celó do načrta »Narodnega doma« so se bili vzpeli v Ljubljani (1869), a samo do — načrta; izvršitev smo doživeli še le čez četrtsotletje.

Najzanimivejša poteza v sliki narodnega gibanja onih let pa so bili tabori od leta 1869—1871. To vam je bilo nebrojno naroda zbranega okrog odra, postavljenega pod milim nebom, na odru pa so nastopali najbolj znani politiki slovenski one dobe: dr. Bleiweis, dr. Toman, dr. Razlag, dr. Tonkli, Božidar Raič, dr. Zarnik, dr. Lavrič in dr. Govorili so v domači besedi o najnujnejših potrebah našega naroda: o narodni ravnopravnosti, o rabi materinščine v šoli in uradu, o narodnem gospodarstvu, posebno o potrebah kmetijstva itd. Narod je poslušal po več ur govornike in naposled soglasno sprejel nasvete, ki so jih dajali govorniki po svojih izvajanjih. Tako se je v narodu širila politična zavednost. Voditelji so poučevali narod, narod pa je podpiral svoje prvake v težavnem političnem

boju, a pri tem vedno ostal v mejah, katerih ne prestopi narod, zvest svojemu vladarju in vaju, da se klanja vselej in povsod postavi. Prvi tabor so imeli pri Ljutomeru, temu so sledili tabori v Žalcu, Šempasu, v Sevnici, na Kalcu, v Vižmarjih, Ormužu, v Brdih, na Pivki, v Bistrici poleg Maribora, v Tolminu, Sežani, Vipavi, Cirknici in celó tam gori v Korotanu, v Žopračah, Buhlah, Bistrici pri Pliberku itd.

Prilike, kazati v dejanju ljubezen do bližnjega, ni manjkalo, saj je leta 1866. sledila vojski morilka kolera. Večkrat je tudi lakota trkala na vrata posebno Dolenjem in Kraševcem, ali je pa povodenj uničila v drugih krajih kmetu vse pridelke in celó zemljo in dom. V teh slučajih se ni pokazalo samo zlato srce milodarnih ljudij, nego v prvi vrsti milosrčnost cesarja in drugih članov cesarske rodovine, ki so poslali bogate darove stradajočim v pomoč. Spomnili so se tudi sirot, bolnikov malih in odrastlih, bolnih na telesu ali na umu. To pričajo blaznice za Štajersko, Koroško in Kranjsko, otroška bolnišnica

v Ljubljani, hiralnice in sirotišča itd. Spomnili so se tudi mladeničev, ki morajo pohajati visoke šole zunaj domovine in tam prebiti mnogo bede in pomanjkanja; ustanovili so za nje na pr. podpiralno zalogo v Gradcu.

Znamenito je leto 1869. zaradi tega, ker so tačas ustanovili v Ljubljani prvo gasilno društvo; kmalu so uvideli povsod, kako koristna so taka društva, ter so jih snovali tudi drugod. Prvo društvo te vrste v Avstriji so pa osnovali v Celovcu (1863).

Cesar Maks meksikanski.

V oni dobi je zadel srce cesarjevo grozen udarec.

Med brati njegovimi se je že od mladih let odlikoval Maks Ferdinand (glej podobo

na strani 145.) po neki posebni živahnosti, po nenavadnem vzletu bogato nadarjenega duha, čegar obzorje je močno razširil v poklicu, ki si ga je bil izbral že za rana, v poslu mornarskem. Njemu je cesar poveril vlado beneškega in lombardskega kraljestva in vodstvo vojne mornarice, ki pa je bila tedaj tako skromna, da ni mogla priti v poštev pri resnih krvavih dogodkih tam doli na jugu. Maks pa se je lotil svoje naloge z iskrenim svojim srcem, zvedenim umom in jekleno marljivostjo. Videč nezanesljivost prebivalcev Lombardije in Benečije, premestil je mornarico iz Benetok v Pulj in jo očistil kolikor mogoče laških mornarjev; dal je zgraditi nekaj oklopnih iz domačega lesa in železa, in kmalu je štel naše

Dunajsko vseučilišče.

brodovje sicer le malo več ladij nego poprej, a da je imelo vrle mornarje in je bilo dobro izvežbano, pokazalo je v bitki pri Helgolandu in še sijajnejše v bitki pri Visu. Da je tu in tam žela naša mornarica mnogo slave, in da je tudi na mirnih, znanstvenih ali trgovinskih potovanjih po raznih delih sveta častno zastopala Avstrijo, to je velika zasluga onega cesarjevega brata, ki si je zgradil na obalah ljube mu Adrije krasno palačo Miramar (glej podobo na strani 132.) in na suhi zemlji slovenskega Krasa ustvaril nedosežno krasen gaj in vrt.

A duhu njegovemu in duhu soproge njegove, kraljeve Karlote belgijske, bil je ta delokrog še preskromen; gnalo ga je nekaj čudnega vedno dalje vèn v širni

svet tja, kjer bi mogel uživati idejalno srečo, po kateri je hrepenelo njegovo viteško, vzorov polno srce: osrečiti narode! In to hrepenenje je pogubilo plemenitega princa.

Tam v daljni Meksiki je bil začel francoski cesar Napoleon III. pustolovsko vojsko z Indijanci in Kreoli; premagal jih je lahko, hitro stesal v glavnem mestu cesarski prestol in zvabil tja ognjevitiga Maksa Ferdinanda, čegar oko je zrlo tako visoko, da ni zapazilo podlih sleparij, s katerimi so Francozi zakrivali prave razmere v Meksiki in mu dokazali, da narod tam želi njega za svojega cesarja. Meseca majnika leta 1864. je zapustil dragi mu Miramar, prejel v Rimu blagoslov svetega očeta, dne 29. majnika je stopil na zemljo svoje nove države in 12. rožnika je došel v svojo prestolnico, v lepo mesto Meksiko. Toda načrtil, kako bode osrečeval narod svoj z ustavno svobodo, z duševno prosveto in gmotnim blagostanjem, vse te lepe sanje so se kmalu razpršile. V tej deželi ni bilo nobenega reda; cerkev je oznanjevala vero v jednega samega Boga, surovi Indijanci pa so še molili stare malike; bahali so se, da so svobodni, a bili so sužnji ošabnega plemstva; in ta propadli narod je hotel Maks rešiti in ublažiti! Prišlo je sicer z Maksom in za njim 7000 avstrijskih in 3000 belgijskih prostovoljcev, a glavna podpora njegova je bila francoska vojska z maršalom Bazainom, oholim, ošabnim in nepoštenim možem, ki je bil prav za prav gospodar v deželi, koder so bili njegovi vojaki. Ni pa bilo denarja, ni bilo uradnikov, zanesljivih mož, da bi izvedel z njimi svoje načrte. Maks ni mogel premagati nasprotnikov republikancev, katerim je bil vodja Indijanec Juarez. Pa še Francozi so se želi umikati iz dežele začetkom leta 1867., kajti Napoleon se je bal vojske z mogočno republiko Unijo, katere državniki imajo načelo, da se ne sme nobena evropska oblast vtikati v ameriške razmere v prid monarhiji, kakor se tudi ameriške republike ne vtikajo v evropske razmere v prid republikanski ustavi. Umikajočim se Francozom so povsod takoj sledili republikanci. Kmalu se je le še malo zemlje pokorilo Maksu; da boše pa tudi to v kratkem poplaval Juarez, bilo je jasno, ali Maks se ni hotel umakniti iz dežele in se rešiti v Evropo. Ostal je in se umaknil v trdno mesto Queretaro; tu se je branil, dokler ga ni prodal polkovnik Lopez — zares lopov — sovražnikom za 30.000 unč zlata (t. j. za 1.200.000 goldinarjev) dne 15. velikega travna leta 1867.

Da je bilo življenje plemenitega cesarja zdaj v nevarnosti, to je bilo jasno. Takoj je storil cesar Franc Jožef vse, kar je bilo mogoče, da reši brata, čegar soproga je bila že zblaznela vsled prehudih duševnih muk zadnjih let. Celó nekdanje pravice kot nadvojvoda avstrijski, katerim se je bil Maks odrekel, potujoč v Meksiko, hotel mu je cesar vrniti, nadejajoč se, da bodo sovražniki potém prepričani, da se ne povrne Maks nikoli več v Meksiko.

Tudi druge oblasti, celó Unija, potegnile so se zanj, toda zaman; Juarez ga je obsodil na smrt, za Maksa ni bilo več rešitve. Pripravljal se je, da umrje kot veren kristjan; spisal je pisma sorodnikom in prijateljem, katerim se, »idoč nedolžen v prerani grob«, priporoča, da se ga naj spominjajo v molitvi, in se zahvaljuje še vsakemu posebej za vse, kar je kdo storil zanj. Dne 19. rožnika zjutraj so krogle iz indijanskih pušek uničile predrago življenje Maksu in zvestima njegovima generaloma Miramonu in Meji. Železna ograja obdaja mesto, kjer je izdahnil svojo blago dušo, in kjer je počival Maks, dokler ni prišel dragi mu tovariš iz lepih mladeniških let, admiral Tegetthoff, in mrtvega svojega poveljnika spremil v Trst in v tiho rakev pod kapucinsko cerkvijo dunajsko, kamor se snidejo sinovi in hčere habsburške rodovine k zadnjemu pokoju. Kako krščanski je prenašala grozno izgubo blaga matipokojnikova, nadvojvodinja Zofija! Hudo ji je presunila srce bolečina, toda pisala je tačas krščanska mati: »To bolečino mi more olajšati samo Bog in pa tolažilna misel, da je moje drago dete sklenilo življenje pogumno, pobožno, zvesto svojim prijateljem in milo odpuščajoč svojim sovražnikom.«

Žalost in veselje.

Leta 1872. je zadela cesarjevo hišo nova bridka izguba. Dne 28. velikega travna je preminila cesarjeva mati, nadvojvodinja Zofija; zimo potém ji je sledila cesarica Karolina Avgusta, vdova cesarja Franca I., pozemski angelj ubožcem in sirotam, ki je še na smrtni postelji vzdihovala: »Oj, kdo boše skrbel zdaj za moje reveže?« Obema gospema je naredil najlepšo nagrobnico pesnik, ki je rekel, da nista »vladali z žezlom, temveč s srcem«.

Narodi avstrijski so žalovali z blagim svojim cesarjem ob krsti predragih mu najbližnjih sorodnikov; Bog pa jim je dal tudi priliko, radovati se z njim vred ob veselih godovanjih v cesarjevi družini.

Dne 22. malega travna leta 1868. se je rodila cesarjevi dvojici najmlajša hčerka, nadvojvodinja Marija Valerija, dne 20. malega travna leta 1873. pa je poročil dunajski

hrabrosti. To je bil za vso državo vesel dan. Ob letu pa je prešinila vesela vest Avstrijo, da je štirinštiridesetletni naš cesar postal — stari oče.

Cesar Franc Jožef I. na konju.

(Iz knjige barona Teuffenbacha »Vaterländisches Ehrenbuch, II.« K. Prohaska.)

kardinal starejšo hčerko, nadvojvodinjo Gizelo (glej podobo na strani 142.) z bavarskim vojvodo Luitpoldom, kateri se je bil v vojski s Francozi odlikoval po

Leto 1873. je znamenito tudi še zaradi tega, ker je takrat nastopil prvič javno na severnem kraju slovenske zemlje nadvojvoda cesarjevič Rudolf. Prišel je

namreč v Celovec, da bi odkril na Novem trgu novi spomenik prababice svoje, velike cesarice Marije Terezije. Dasi še le petnajst let star, izvršil je svojo nalogo jako spretno, kajti govoril je prosto in pogumno, imenujoč to slavnost »slavnost dinastično in narodno« in zahvaljujoč prebivalstvo, da je ohranilo potomcem velike cesarice isto ljubezen in zvestobo, ki so jo izkazovali njej sami; sklenil je z vzklikom: »Bog čuvaj Korotan!« Potém je posetil šole; tam se je zanimal celó za slovenščino in vprašal dečke, ali se je kaj težko naučiti slovenščine. Njemu na čast je bila lepa ljudska veselica na Križni gori, zvečer pa so vzplamteli nebrojni kresovi na gorah; največ si jih videl na slovenski strani.

Cesarjeva potovanja.

Cesarjeva potovanja med letom 1860. in 1873. so bila zopet jako številna in znamenita. Imela so jako različne namene ter so privedla vladarja večkrat tudi med Slovence. Tako je bival cesar na naši zemlji od 1. do 3. malega travna leta 1862.; potoval je tačas z Italijanskega na Dunaj ter se ustavil v Gorici in Ljubljani. V obeh mestih si je ogledal vojaštvo, v Gorici na malih Rojah, v Ljubljani pa na Fužinah; tu in tam je pohvalil vojaštvo na glas, na Fužinah pa naše z besedo »dobro, dobro!« Navzočnost veličanstva in krasno vreme je zvalo tudi nebroj ljudstva na Roje in na Fužine, da se je kar vse trlo. Tri leta potém je blagovolil cesar prodati mestu ljubljanskemu lepo posestvo Tivoli (Podturnom) za zmerno ceno; tako je prišel nekdanji grad Radeckega v last mestu, za čegar razvitek je bilo to velike važnosti.

Nekaj potovanj je veljalo miru in spravi!

Preobilo nesreče je zadelo v tej dobi cesarja in Avstrijo; videli smo pa že, da ni mogla podreti ne cesarja, ne Avstrije, niti razdreti močne vezi, ki druží vladarja in narode v jedno samo veliko družino. Povedati moramo pa še nekaj, da vidimo, kako je cesar Franc Jožef pokazal svoje preplemenito srce proti tistim vladarjem, ki so bili zadali njemu in državi toliko bridkih ran. Navada njegova ni, da bi gojil v srcu srd in gnev ter kahal maščevanje; to prepušča v krščanski udanosti onemu, ki pravi: »Moje je maščevanje.« On sam pozabi, kar je bilo; osebni oziri mu utihnejo tam, kjer zahteva korist narodov, da stopi z dotlej sovražnimi sosedi v prijateljske odnošaje.

Ze leta 1867. se je sešel cesar Franc Jožef v Solnem gradu s francoskim cesarjem Napoleonom III., jeseni istega leta pa mu je vrnil poset v Parizu, kjer je bila tačas svetovna razstava. Napoleon je vedel ceniti čast, ki mu jo je izkazal naš cesar, in mu je pripravil sijajen sprejem. Istega leta sta se spravila tudi naš cesar in kralj pruski Viljem; najprej sta se sešla osebno, potém pa je prišel pruski kraljevič na Dunaj, kjer ga je sprejel cesar z ono prisrčnostjo, ktera je vezala njega in kralja Viljema.

Spomladi leta 1869. je počastil presvetli cesar zopet našo domovino s svojim posetom. Dospel je dne 20. sušca v Ljubljano z ministri Beustom, Taaffejem in Plenerjem. Na kolodvoru ga je pozdravila neštevilna množica s slovenskimi pevci, sokolci, katoliškimi rokodelci in dr. Sto sokolcev ga je pričakovalo z bakljami. V dvorani so se mu poklonili cerkveni in posvetni dostojanstveniki; že črez 10 minut pa je vlak zopet odpeljal visoke goste, in vendar so prinesli ti trenutki našemu narodu neko posebno dragoceno darilo cesarske milosti: povedal je cesar deželnemu predsedniku, da je pomilostil one fante, ki so se bili pregrešili s pretepom pri Ježici. To veselo vest je povedal predsednik dr. Bleiweisu, in kmalu jo je vedelo vse občinstvo — čegar veselje je bilo zdaj nepopisno.

Prišedšega na Nabrežino, pozdravili so vladarja okoličanski Slovenci; 300 mož domače milice ali mandrijerjev je stalo na kolodvoru. Cesar jim je zaklical: »Živio, Slovenci!« in obljubil, da bode tudi dalje milostno skrbel za Slovence tržaške.

Isto pomlad se je spravil cesar s kraljem Viktorjem Emanuelom italijanskim. Ko sta došla cesarosti po sijajnem potovanju po Hrvatskem v Trst, poslal je kralj tja poslanca pozdravit ju. Cesar ni odrekel nekdanjemu nasprotniku sprave; poslal mu je takoj red zlatega runa; led med vladarjema je bil torej prebit.

Istega leta sta se poklonila našemu cesarju dva vladarja z jutrovega in sta mu bila gosta na Dunaju. Najprej je dospel egiptovski podkralj Ismael na Dunaj; prišel je vabit cesarja, da se udeleži velike slavnosti ob otvoritvi sueškega prekopa. Kmalu za njim je prišel turški sultan Abdul Aziz posetit cesarja, ki ga je sprejel z ono častjo, ktera gre »vladarju vseh vernikov« (t. j. mohamedancev). Obema gostoma je vrnil cesar poset še isto leto, ko se je odzval povabilu Ismaelovemu.

Imenitni sueški prekop je izvršil leta 1869. francoski inženir grof Ferdinand Lesseps. Kar so bili zaman že poskušali staroslavni faraoni, to je izvedel neustrašljivi mož; izkopal je globok in širok kanal med Sredozemskim in Rudečim morjem, da morejo trgovske ladije brez zamude prevažati prirodnine in izdelke štirih delov sveta med vzhodom in zapadom. Otvoritev tega velikanskega dela je bila napovedana; slavnosten dan bi naj bil to za vse omikane narode in njih vladarje. Napovedala je cesarica Evgenija francoska, da hoče prisostvovati tej slavnosti, napovedal je bil svoj prihod pruski kraljevič, in tudi cesar Franc Jožef ni mogel izostati; saj je vse kazalo, da bode novi kanal posebno za promet Avstrije ogromne važnosti. Vleklo je pa vladarja tja dol še bolj pobožno njegovo srce; saj je Egipt tako blizu onih krajev, ki jih je za vse čase posvetilo odrešenikovo življenje in smrt.

Po železnici, po Donavi in črez Črno morje je došel Franc Jožef dne 28. vinotoka v lepi Carigrad. Ondi ga je sevėda sprejel sultan z največjim sijajem — prvega vladarja avstrijskega, ki je stopil na tla prestolnice nekđaj tako grozovitih sovražnikov Avstriji in vsej krščanski Evropi. Iz Carigrada je odšel cesar dne 2. listopada in posetil kralja grškega v staroslavnih Atenah. Dne 8. listopada pa je stopil v mestu Jaffa na zemljo svete dežele. Čoln je bil sicer telebil ob neko skalo, pa krmar je pomiril cesarja: »Ne boj se, veliki cesar, jaz Mustafa sem pri tebi.« Ker je srečno prepeljal cesarja iz ladije na breg, dobil je sto cekinov in zlati križec. V samostanu frančiškanskem ga je pozdravila duhovščina in spremila v cerkev, kjer je opravil prvo molitev v sveti deželi. Ogledavši si mesto in krasne vrte, polne pomaranč in granat, in turško posadko, nadaljeval je na konju pot proti Jeruzalemu s čudnim spremstvom. Dva tisoč Arabcev na konjih ga je spremljalo; zbral jih je sultanov namestnik iz vseh delov Sirije, da so spremljali cesarja, zabavajoč ga z igro »fantazija«; v belih burnusih so drvili na malih svojih konjih mimo cesarja; v jedni roki so držali sulico z zastavico, v drugi dolgo puško; v najhujšem diru so se vzdignili s sedla ter sprožili puške. Prijetno pa to potovanje ni bilo; ker že šest mesecev ni bilo deževalo, napravila je taka množica ljudij goste oblake prahú, in toplomer je kazal 30° R., kar imamo pri nas le v slučajih izredne suše in vročine.

Zvečer so dospeli popotniki v Abu-Goš in prenočili v šatorih. Drugi dan so dospeli v Terebintsko dolino, kjer je nekđaj mladi David nabral v potoku kamenčke, s kterimi je ubil silnega Goljata. V šatoru, ki so ga hitro postavili, preoblekel se je cesar v pražnjo obleko maršalovo in si pripel veliki križ reda Marije Terezije, ki se blišči liki solnce samih demantov. Ob 10. uri so začeli lezti po strmem rebu na goro, ki loči Terebintsko dolino od doline Kidronske. Dospeli so ob 11. uri do slavaloka, ki so ga postavili podložniki avstrijski in ogerski, bivajoči v Jeruzalemu. Tu je pričakovala cesarja ogromna množica ljudij, sredi nje duhovniki vseh veroizpovedanj v praznični opravi: Avstrijci in Ogri v narodni noši, židi v najlepših kaftanih, Arabci v burnusih, Turki v raznobojnih oblačilih, vojaki, učenci — skratka, bila je pestra slika, ki je ne zagledaš tako kmalu. Ko se približa »beli sultan« Franc Jožef, zadonijo mu na uho pozdravi v vseh domačih jezikih, a kmalu so jih utopili klici Arabcev, strelji iz pušek, samokresov in topov, dočim je svirala godba veličastno: »Bog ohrani, Bog obvari!«

Po tem pozdravu se je pomikal izprevod počasi dalje; a bile so minute najnestrpnjše pričakovanja, saj se je moralo prikazati zdaj pa zdaj sveto mesto. Često so se jezdecı vzpeli v stremenu po koncu, da bi čim prej zagledali Jeruzalem, a še le črez jedno uro se jim je izpolnila želja — pred njimi se je dvigalo mesto, ki je sveto vsem spoznavalcem jednega samega Boga, najsvetejše pa tistim, ki nosijo ime onega, ki je na tem kraju prižgal vsemu svetu luč prave vere. Velik je bil krik živahnih Arabcev! — A kaj je to? Mahoma nastane sveta, grobna tišina. Prožen kakor mladenič skoči cesar raz konja, odkrije se, poklekne, poljubi skalno zemljo svete dežele in moli kratko, a goreče. Na resnem obrazu si mu bral, kako ga je prevzel dolgo zaželeni trenutek. Kar je storil cesar, storilo je tudi krščansko njegovo spremstvo. Ni ga motil v sveti pobožnosti niti mohamedan, niti žid. Ko so vladarja pozdravili višji duhovni dostojanstveniki, zasedejo vsi zopet konje in jo krenejo proti mestu, a le počasi so se pomikali dalje, kajti množica je naraščala od hipa do hipa in rinila celó med jezdece. Zopet je donel krik in vik, da bi oglušel, zopet so grmeli topovi, peli zvonovi, razlegali se zvoki vojaške godbe. Skoro pol ure so potrebovali do »Romarskih vrat«.

Tu razjaha cesar konja in gre peš skoz vrata; tu ga pozdravijo najvišji duhovniki vseh krščanskih veroizpovedanj: monsignor Bracco kot namestnik katoliškega patrijarha, ki je držal sveto razpelo, da ga je poljubil cesar, Kyrilos, pravoslavni, in Izaija, armenski patrijarh, frančiškan oče Serafin; poklonili so se mu nemški in angleški protestantje in veliki rabi židovski pod velikim slavolokom s krasno srebrno »thoro« (sv. pismom). Ob straneh pa so stali turški vojaki, da je mogel stopati sredi ozke ulice »kralj jeruzalemski« — saj ima cesar tudi ta naslov — dočim so Arabci pozdravljali cesarja, kar so najglasneje mogli, in star arabski starosta ogorelih lic je klical: »Dà, ta je res kakor pravi sultan, pravi gospodar vseh vernikov!«

Tako je dospel cesar do cerkve svetega groba; ko so ga pri vhodu blagoslovili frančiškanje, vstopil je, šel v kapelico svetega groba, pokleknil in molil. Ganljiv prizor, tako ganljiv, da je segel celó protestantu ministru Beustu v srce. »Strašno razuzdan bi moral biti, kogar bi globoko ne presunila misel, da stoji na zemlji, na kateri je vzknila naša

lastna vera in dva tisoč let stara zgodovina njena,« pravi sam Beust. Dokončavši pobožnost v cerkvi, gre cesar stoprav v avstrijsko gostišče, ktero je on sam ustanovil za avstrijske romarje. Štiri dni je bival v sveti deželi; obiskal je kraj, kjer so kamnali sv. Štefana, in dolino Jozafat, steber bičanja, ječo Zveličarjevo, kapelico, kjer so si delili njegovo obleko; molil je v cerkvi najdenja sv. križa, v kateri je bil dal postaviti mehikanski cesar Maks lep oltar. Tu je bil pri maši, ki so jo čitali za nesrečnega brata; solze so mu zalile oči. Posetil je latinsko stolno cerkev in ji obljubil

lep oltar na svoje stroške; posetil je armenski samostan in cerkev; šel je v Betlehem, molil v stari baziliki Santa Maria, ki jo je dala zgraditi sv. Helena; ustanovil je tu neko cerkev, blizu Jeruzalema pa zavod za slepce. Prepotoval je sveto deželo in bogato obdaroval cerkve, samostane, reveže, spremljevalce in straže. Vztrajal je čudovito lahko na tem potovanju in vedno priljudno skrbel za svoje spremljevalce, katerim je tu in tam kak slučaj zagrenil bivanje v sveti deželi. Prav od srca se je smejal, ko je nekoč njega in spremstvo huda ploha za-

podila do kože mokre v reven samostan, kjer so dobri menihi vso visoko gospodo preskrbeli z bordinimi svojimi oblačili in slučajno samega protestanta Beusta vtaknili — v staro meniško kuto.

A mudilo se je cesarju dalje; vrnil se je torej v Jaffo, da bi se vkrcal. Bilo pa je morje tako burno, da je neki star lavda rekel, da bi moral biti blazen, kdor bi hotel pri tem vremenu vkrcati cesarja. Cesar vpraša admirala Tegetthoffa: »Tegetthoff, ali je nevarno?« — »No, nevarnosti ravno ni,« odvrne admiral. »Torej se peljimo,« ukaže

cesar in vstopi v čoln, da bi se peljal k ladiji »Greif«. »Na enkrat,« pripoveduje neka priča, »vidimo, da se čoln postavi navpik in hipoma izgine. Meni še zvené v uho besede starega lavde, ki so mi pretresle kosti: »Izgubljen je!« K sreči pa je trajala naša osuplost samo trenutek, čoln se zopet prikaže, z ladije pa so doneli streli, ki so naznanjali, da je dospel cesar srečno tja. Čoln se kmalu vrne, toda brodniki so rekli, da bi v drugič za nobeno ceno ne vozili več. Zato se nismo mogli odpeljati in smo morali prenočiti v samostanu.« Drugi dan še le so se vkrcali Beust, Andrassy in drugi gospodje.

Nadvojvoda Ludovik Viktor.

(Po fotografiji c. in kr. dvornega fotografa R. Krziwaneka na Dunaju.)

»Greif« je nesel »kralja jeruzalemskega«, dovršivšega tako izpodbudno božjo pot v sveti deželi, tja proti izlivu Nilovemu, v deželo Ismael-paše, podkralja egiptovskega, čegar gost je bil zdaj cesar Franc Jožef s svojim spremstvom poleg cesarice Evgenije, pruskega kraljeviča Friderika Viljema in ogromne druge gospode. Dne 16. listopada so otvorili z največjo sijajnostjo novi sueški prekop. Pri vходу v kanal je stal oder za presvetle goste; odru nasproti so stali trije oltarji: v sredi katoliški, na jedni strani pravoslavni, na drugi mohamedanski, in pri vsakem so stali duhovniki, proseč Boga, da blagoslovi novo delo. Pri katoliškem oltarju je služil veliko mašo nadškof Ciurcia, stregli so mu frančiškanje. Slavnostni govor pa je govoril katoliški duhovnik, bivši žid Bauer; sredi dveh delov sveta je zahvalil podkralja in grofa Lessepsa, ki sta dovršila prekop, zahvalil je cesarja in druge goste, ki so počastili slavnost otvoritve; Boga pa je prosil blagoslova, da bi novo delo poviševalo njegovo čast in blagostan narodov. Potem so se gostje peljali po novem kanalu do mesta Sueza; cesarju je razlagal delo naš rojak Ivan Junkar, ki je kot odlični inženir sodeloval pri zgradbi kanala. V Suezu je posetil cesar katoliško cerkev za srednje-afriški misijon, ogledal si luko, zgradbe — delavci pa so ga pozdravljali s krepkim »živio!«. Dospевшему po železnici v Kairo, napravil je podkralj imenitne slavnosti; staro, arabsko mesto je bilo zvečer čarobno razsvetljeno. Kdor pa že pride v Kairo, ta mora iti še v oni del puščave, kjer se dvigajo tiste iz velikih obsekanih skal zidane gore, katerim pravijo piramide; najvišja je visoka blizu poldrugi sto metrov. Na to veliko piramido je lezel tudi cesar in dospel na vrh v 17 minutah, dasi je tako težavno lezti na njo, da morajo navadne popotnike Arabci na pol vleči in na pol tiščati navzgor po visokih kamenitih stopnicah. Tudi njega so spremljali nekateri posebno zanesljivi Arabci in mu pomagali. Cesarjev spremljevalec se je hotel že na prvem počivalu vrniti; toda cesar se ni udal, rekoč: »Kaj bi pa rekli ljudje tam v Evropi?« Raz vrha je gledal daleč okrog po deželi, kjer se vije reka Nil, obrobljena z ozkima pasoma neznano rodovitnega sveta, ki je pravi vrt sredi širne puščave, pokrite z rumenkastim peskom.

Dne 25. listopada se je vrnil cesar nazaj na Dunaj; roka božja ga je vidno čuvala tudi na vožnji po Jadranskem morju sredi viharjev.

Petindvajsetletnica cesarjevega vladanja.

Toli znamenito leto 1873. so sklenili narodi avstrijski s slavnostjo petindvajsetletnice vladanja cesarjevega; praznovali so tačas najlepšo in najpristrčnejšo slavnost, s katero hočemo tudi mi tukaj skleniti ta oddelek.

Že dolgo pred 2. grudnom so se po vsej Avstriji pripravljali in posvetovali, kako bodo najlepše slavili cesarjevo petindvajsetletnico, in našli so način, ki je napolnil milemu vladarju srce s človekoljubnim veseljem: pomagali bomo tistim bratom, ki so pomoči najbolj potrebni. In takih je bilo baš ona leta le preobilo; saj je že davno tožil mali rokodellec, da ima pičel zaslužek, ker mu tovarne jemljejo čim dalje več dela in kruha. Tisti nesrečni polom leta 1873. je pa še pomnožil bedo po vsej Avstriji. Nabrali so za to svrhu lepo svoto denarja in ustanovili zalogo, s katero se naj podpirajo mali rokodelci; ta zaloga se zove po samem cesarju. Cesar je z velikim veseljem izjavil, da ta način praznovanja njegovega jubileja najboljše dé njegovemu srcu. Naši deželni zbori so v prospeh rokodelstva ustanovili zaloge za dijake obrtnih šol, pozdravili so pa cesarja tudi v iskrenih adresah. Deželni zbor kranjski slavi cesarja takó-le: »Na podlagi prava in svobode je osnovalo Vaše Veličanstvo in dovršilo ustavo države, za katero so položili temeljni kamen pred sto in več leti preslavni pradedje Vaši, ter je to delo venčalo s tem, da je Vaše Veličanstvo narode avstrijske pripoznalo za svobodne in polnoletne.«

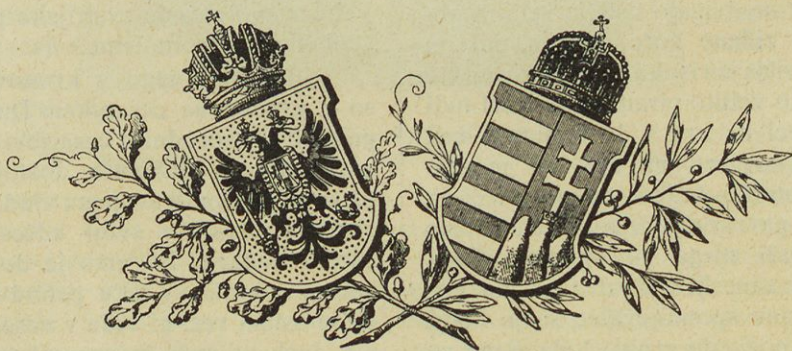
Sijajnejše, nego v kronovinah, slavili so 2. gruden na cesarskem Dunaju. Tja so pohiteli vsi sorodniki cesarjevi in premnogo cerkvenih in državnih dostojanstvenikov, da so se poklonili svojemu vladarju. Državni zbor je prosil v svoji adresi Boga, naj osreči vladarja, kateremu je dolžna Avstrija nebroj dobrot. »V teku petindvajsetih let ni samo ostala vez, ki veže v veselih in žalostnih dneh, v sreči in nesreči zveste narode s svojim vladarjem, temveč je postala še trdnejša, in globoko čutijo vsa srca, da ne more previdnost podeliti narodu boljšega blagoslova, nego da mu še dolgo ohrani očeta očetnjave.« Poklanjale so se cesarju mnogobrojne deputacije že dne 1. grudna. Zvečer si je cesar ogledal prekrasno razsvetljavo po mestu; kamor je prišel, pozdravljal ga je narod burno in prisrčno.

Drugi dan pa so bile po cerkvah velike maše; potem so častitali cesarju sorodniki, dvorjaniki, generali, ministri, odposlanci deželnih zborov. Nimamo prostora, da bi ponavljali vse častitke in presrčne zahvalne besede vladarjeve; saj povedó dosti zlate besede, ki jih je govoril cesar med drugimi: »Hvala vam, vrli meščanje! Kar sem ustvaril, ustvaril sem z vami in za vas!« V »viteški dvorani« so se mu poklonili zastopniki vojne; zmagoslavni nadvojvoda Albreht je stal na čelu dolge vrste generalov in višjih častnikov, med katerimi so stali tudi nadvojvode; častital je cesarju in ponovil v imenu vse vojne obljubo zvestobe in udanosti. Potem je zahvalil cesar vojno in se tužnim srcem spominjal tistih, katerih ni več, slavnih vojskovodij v mnogih bitvah, tistih, ki so posvetili življenje in trud blaginji vojne. »Spominjam se nepozabnega admirala, ki je priporil moji mornarici zmago in slavo, spominjam se tisočerih, ki so izdahnili življenje na bojnem polju. Izrekam pa nado, da bode tudi v prihodnjosti vojna trdna podpora prestolu in domovini, da ostane skala, ob katero zaman pljuskuje srditi valovi, in da bo posvetila mojemu sinu isto ljubezen in zvestobo, katero je vsegdar izkazovala meni... Bog blagoslovi in varuj mojo vrlo vojno! Bog ji daj zmago!« Teh besed pa ni govoril vladar tako gladko — spomin na umrle junake ga je tako prevzel, da ni mogel

govoriti; še le ko se je malo umiril, nadaljeval je svoj govor; a stopile so mu solze v oko, ko je priporočal svojega sina vojni svoji. Marsikteri zbranih vojakov je zrl na bojišču že smrti v oko, a ni trepetal — besede cesarjeve pa so privabile vsem navzočnim solze v oko.

Kako so cesarja razradostila znamenja ljubezni narodov, to svedoči pismo, v katerem je izrekel vsem zahvalo svojo — toda »najbolj me veseli, da je vzbudila želja, katero sem izrazil, zares ganljivo tekmovanje, kako bi se najlepše izkazala dobrodelnost, otrle revežem solze in pomagalo tistim, ki so v stiskah... Ljubezen mojih narodov, ki jo svedočijo te izjave, in ki sem jo podedel s prestolom in s slavnimi spomini svojih dedov kot najdražji biser — to ljubezen ste mi izkazali v petindvajsetih letih mojega vladanja v sreči in nesreči, in uverjen sem, da bode podpirala mene in mojo hišo tudi v bodočih dnevih. Blagor mi, ker sta mi ta ljubezen in vernost najlepše plačilo za moje vladarske skrbi, za moj trud, ki je veljal vedno blagostanju mojih narodov.«

Besede cesarjeve so potrjevali čini hvaležnosti in milosrčnosti; za vse vojake, ki so se bojevali od leta 1848. sem, ustanovil je »vojno svetinjo«; mnogim kaznjencem je odpustil kazen; med tistimi ustanovami pa, ki bodo ohranile spomin na ta dan še v poznih letih, so tudi bogata, zares cesarska darila »očeta sirot«.

Avstrijski in ogerski državni grb.

Bosnjaki se klanjajo cesarju.
(Narisa! Josip Germ.)

»Napravite mir med mojimi narodi!«
1874—1898.

Politični boji.

Ustava, katero sta zasnovala na jako različnih načelih Goluchowski in Schmerling, razvijala se je za tostransko državno polovico čim dalje bolj v duhu Schmerlingovem in je dospela z neposrednjimi volitvami za državni zbor nazadnje do tiste oblike, katero ima bistveno še dandanes. Politični in narodnostni boji niso utihnili, pač pa so postali taki, da se nam je z njimi baviti bolj na kratko.

Že leta 1873. je pozval cesar narode, da izvolijo poslance za prvi neposrednje voljeni državni zbor. Obotavljali so se federalisti in stranka prava nekaj časa, dokler niso izprevideli, da bi si škodovali še bolj, če bi prepustili zbor, kjer delajo postave, popolnoma nasprotnikom; saj je tudi cesar sam izjavil, da želi, da naj konservativne stranke posežejo kar najbolj živahno v volilno gibanje. Sloge v volilnem boju pa ni bilo ne med Čehi, ne med Slovenci. Med Čehi so nastopili Mladočehi, ki so, stoječi sicer bistveno na vzajemnem narodnem in državno-pravnem programu, bili napojeni z liberalnim duhom narodnih nasprotnikov. Ti so tudi smatrali za nesrečo, ako se Čehi še dalje umikajo sodelovanju v deželnem in državnem zboru; še po zimi tistega leta so res vstopili češki poslanci v brnski deželni zbor. Slovenski politiki so se sicer kmalu zjediniili, da pojdejo v državni zbor, toda prodr! je liberalizem tudi v naše vrste in povzročil tak razkol, da so se izvršile volitve jako neugodno za narodno stvar, tako da je prišlo samo osem

slovenskih poslancev v državni zbor, med njimi grof Karol Hohenwart; njemu se je podredilo takrat štirideset poslancev, slovenskih, hrvatskih in nemških konservativcev. Ta zveza (ali klub) pa ni bila nič kaj trdna, kajti med konservativnimi in bolj liberalnimi člani je bilo dokaj različnih mnenj gledé na načelna vprašanja, kakor gledé postopanja v posameznih slučajih; konservativci in liberalni tovariši so čestokrat očitno kazali svetu svojo nesložnost. Niso se ujeli vsi popolnoma z izjavo, s katero je označil grof Hohenwart v zbornici stališče svoje stranke, da ji je podlaga oktoberski diplom, da priznava samostojnost Ogerske in zahteva ravnopravnost, svobodo in samoupravo vseh veroizpovedanj, in da protestuje zoper postave iz aprila. Nekateri tovariši so izjavili, da želé, stoječ na podlagi svobode in postav, z lepa urediti odnose med cerkvijo in državo. Ti so se združili z liberalno večino, ko so prišle v posvetovanje že z davna pripravljene in od »starokatoličana« Döllingerja odobrene cerkveno-politične postave (1874): 1) Kako je urediti »zunanje pravne odnose katoliške cerkve« (državi gre pravica, da nadzoruje imenovanje dušnih pastirjev, a jih sme tudi odstraniti, če živé nenravno ali so lakomni; da sme prepovedati čitanje pastirskih listov, da ne smejo cerkvene oblasti omejevati državljanskih pravic, da nadzoruje država upravo cerkvenega imetja itd.); 2) kako nadzoruje država »zunanje pravne odnose samostanov«; 3) koliko imajo prispevati uživalci cerkvenega imetja verskemu zakladu k potrebščinam katoliškega bogočastja (od $\frac{1}{2}\%$ do 10% svojih dohodkov), in 4) pod katerimi pogoji priznavaj država nove verske zderžbe (ako ne žalijo nauki, služba božja, ustava in ime niti postav, niti npravnosti).

S temi postavami so hoteli izvesti določbo osnovnih zakonov: »Vsaka priznana cerkev opravlja svoje notranje zadeve samostojno, je pa kakor vsaka druga družba podvržena državnim postavam.« V teh postavah veje duh jožefinizma, samo da se ne dotikajo cerkvene svobode gledé nauka in službe božje.

Hude govorniške boje so povzročili ti načrti, kajti v obeh zbornicah so se jim upirali konservativci s škofi in Hohenwartom na čelu, dočim so hoteli pravi liberalci te postave še bolj poostriti; sam minister Stremayr jim je moral zapretili, da pokopljejo še te postave, ako ne odnehajo na pr. od zahteve, da se naj naloži škofom

prisega na ustavo; tistim pa, ki so terjali, da se naj uvede za vse obvezni civilni zakon (t. j. da se morajo dati poročiti vsi po javnih uradnikih), rekel je, da tega ne želi narod, nego samo nekateri iz posebnih vzrokov; za te ljudi pa zadošča »civilni zakon za silo«. Poročevalec za samostansko postavo je bil Slovenec dr. Razlag, in nasprotje med njim in drugimi poslanci desnice se je pokazalo posebno v izjavi, da ne gre prepuščati zakonodaje gledé cerkvenih zadev deželni zborom (kakor so to zahtevali desničarji), nego državnemu zboru, in da bi tudi ne mogle premajhne kronovine zmagovati nalog preobilne samouprave. Ko so stopile tri izmed onih postav v veljavo (samostanske postave ni bil potrdil cesar), izjavila je vlada sama, da je zdaj konec kovanju cerkveno-političnih postav, in da se bode odslej brigati državnemu zboru posebno za narodno-gospodarska vprašanja.

Predno se je državni zbor mogel baviti s takimi stvarmi, prišlo je na vrsto vzhodno (ali orijentalno) vprašanje, ki je neizmerno imenitno za usodo kristjanov v turških deželah in za našo državo samo. Začeli so se nemiri leta 1874. v Bosni in Hercegovini, ki so osvetlili vso neizmerno gnilobo v Turčiji, kjer niso imeli niti volje, niti moči, da bi bili izboljšali položaj kristjanov tako, kakor so že davno obetali mnogi ukazi sultanovi. Predno pa je morala Avstrija poseči v tiste zmešnjave, potoval je sam cesar tja dol v kronovino, ki je bila najbližja vznemirjenim turškim deželam, v Dalmacijo.

Cesarjevo potovanje po Dalmaciji.

Dne 2. malega travna leta 1875. je dopel cesar z bratoma nadvojvodama Karolom Ludovikom (glej podobo na strani 166.) in Ludovikom Viktorjem (gl. podobo na str. 160.) ter z nekaterimi ministri v Ljubljano, ktera je bila lepo ozaljšana. Na kolodvoru se je mudil 20 minut in obljubil navzočim gospodom, da pride kmalu posebno posetit Ljubljano, o ktere razmerah je popraševal župana. Nadaljujočega potovanje, pozdravili so ga v Logatcu rudarji idrijski; na kolodvoru v Sv. Petru pa je cesar videl moža, ki si ni upal blizu, da bi vladarju izročil pisano prošnjo; cesar stopi sam k njemu in sprejme prošnjo. V Sežani se mu je poklonilo 13 slovenskih občinskih zastopov. Na kolodvoru tržaškem je počastil tudi društva z nagovori; rekel je na pr. odboru delavskega društva, da so »delavska društva koristna in dobrodelna, ako imajo pravi

namen svoj pred očmi, namreč izboljšanje položaja delavcev, da pa pozabijo na ta namen, ako stopijo iz tira; vse to pa je odvisno od onih, ki vodijo društva.

Drugi dan je odkril cesar spomenik svojega brata, nesrečnega cesarja Maksimilijana meksikanskega. Solze bratovske ljubezni so mu igrale v očeh, ko je izrekel zahvalo vsem, ki so pomagali ustvariti krasen spomenik. »Kakor je bil on zgolj ljubezen za Trst, tako mu bode tudi Trst ohranil v tem spomeniku večni spomin.« Premnogo vencev so položili spomeniku na podnožje, med drugimi tudi »dekleta proseško-kontovelska v spomin nepozabljivega dobrotnika«, in »v znamenje vzornega spoštovanja in vedne hvaležnosti za prejete dobrote proseški in kontovelski kmetje«.

Ogledavši si ladjetvornico tržaško, odpotoval je cesar v Gorico, kjer je najprej pozdravil in objel starčka grofa Coroninija, bivšega vzgojitelja svojega. Sprejeli so pa tu cesarja tako lepo in krasno, da je sam imenoval sprejem ganljiv. Bolj pa, kakor zastave, grbi, umetni vodometi, slavoloki, razsvetljava itd., izražal je cesarju narod z burnimi klici udanost svojo. Saj je prišlo kar trumoma naroda iz vseh krajev goriške grofije v Gorico; celó iz Tolminskega jih je prišlo 700. Slehera srenja je nosila tablico, na kateri je bilo zapisano njeno ime; v zraku pa so vihrale njih črno-žolte, belo-rudeče in belo-modre zastave. »Krepki hribovci, na katerih obrazu si videl veselje in pričakovanje, vzbudili so že, skoz mesto korakajoč, občno zanimanje, in ko se je prikazala cesarska kočija in so zadoneli živio-klici iz polnih prsij, ko so se pripognile zastave in sukali klobuki po zraku, tedaj je moral vsakdo biti prepričan, da je tu prikipela iz srca tako silna ljubezen in udanost, da jo je smatrati za trdno in nerazrušno v vseh slučajih. Marsikteri kmet je hodil dva dni, da bi videl svojega vladarja. Vsakdo je bil uverjen, da so prišli samo z namenom, da izkažejo cesarju svojo ljubezen in spoštovanje.« Tako poroča italijanski pisatelj.

Drugi dan je počastil cesar šolo za gluhoneme, kjer so učenci v slovenskem in italijanskem jeziku pravili cesarju, kako vedó ceniti čast njegovega poseta. »Bilo je zarés ganljivo in izpodbudno videti, kako so otroci, katerim je priroda odrekla dar govora, izražali hvaležnost in spoštovanje v govoru, ki so se ga naučili tukaj.«

Poslovivši se od solnčne Gorice in zadnjikrat objemši častitljivega grofa Coro-

ninija, odpeljal se je cesar v Benetke. Dva ozira sta ga vedla tja: vrniti je hotel kralju Viktorju Emanuelu poset na Dunaju leta 1873. ter pokazati vsemu svetu, da mu je izginil iz srca zadnji sled neprijateljstva, ki je ločilo toliko let obe državi. Občudovanja vreden je ta korak viteškega cesarja, in to so vedeli najbolje ceniti tisti Italijani sami, ki so videli boljše dneve takrat, ko jim je čuval dvoglavi orel red in blagostanje. Sprejela sta cesarja zarés sijajno kralj in narod, in slavile so slavne Benetke zopet tako krasen dan, kakor ga niso videle že dolgo ne, dan, vreden slavlja sprave (5. do 7. malega travna).

Dne 7. malega travna je stopil cesar zopet na avstrijska tla v Pulju in se prepričal, kako silno se je dvignilo mesto, odkar je bilo postalo prvo пристanišče, vojnega brodovja. Z radostjo je opazil cesar slogo med mornarico in drugimi stanovaleci mesta, uveril se pa tudi, kako vrlo napreduje brodovje, katero je izvedlo pred njim vse najtežje vaje.

Iz Pulja se je cesar napotil še isti dan v najjužnejše svoje kraljestvo, v kršno Dalmacijo; stopil je še istega dne na zemljo kronovine, ktera je bila dotlej premnogim ljudem komaj na pol znana, za ktere gospodarske in druge potrebe so se kaj malo brigali, in ki ni videla že pol stoletja vladarja svojega. Da Francu Jožefu potovanje po Dalmaciji ni bilo zabava, nego da je prišel temeljito proučit z dvema ministroma razmere in potrebe v deželi, to je pokazal že s tem, da se je mudil tam doli skoro pet tednov in prepotoval največ na konju in peš vso deželo dol do zadnjega kotička skalnate Krivošije. To je bilo potovanje, ki je bilo nekaj posebnega, kajti nikjer ni še prišel kateri vladar dan na dan v tako tesno dotiko ne samo s posameznimi ljudmi iz naroda ali celó le z vrhovnimi gospodi, nego zarés z narodom samim; nikjer mu ni bila dana še taka prilika, prodreti z bistrim svojim pogledom uprav na dno duše narodove, kakor tukaj, kjer se je narod z otročjim zaupanjem približal svojemu očaku, da mu pové z besedo priprosto, a jasno in z vso svojo prirojeno mu južno živahnostjo, kar mu polni srce. Tu je spremljala navadno cela četa seljakov cesarja, oboroženih »do zob«, peš in na konjih, zdaj spredaj, zdaj vzadi, zdaj obkoljujoč ga, ali tiščoč kočijo njegovo po ozki strmi cesti navzgor. Tu je videl cesar starodavne domače, pristno slovanske šege in narodne igre, pa ne-

broj starodavnih pušk in drugega orožja za pasom divje-čvrstih junaških postav. In imel je dovolj prilike, deliti milosti, saj se mu je približala tu stara ženica, moleč mu pisano prošnjo s tresočo roko, tam ga je prosil milosti možak, ki so ga prijeli redarji, ker se je hotel pririti do cesarja, da bi mu — podaril janjca, ki ga je nalašč pital zanj. Deputacij in avdijenc je bilo brez števila, kajti bili so dnevi, da je cesar zaslišal cele stotine ljudi, nekoč celih 600. Vreme je bilo navadno skrajno neugodno; večkrat je dež premočil cesarja in gospodo

do dobrega; za nameček je tulila še burja, da je bilo marsikterega gospoda groza. In po takih trudapolnih dnevih si je odpočil vladar v hišici priprostega učitelja ali še v slabejšem domu; tu je sprejemal ljudi, tu je sedel pri vegasti mizi in pisal v pozno noč, dočim so zunaj stražili domačini, da ni vik ali krik motil ponočnega miru trudnemu gospodarju. V takih prostorih so bile »dvorne pojedine«, kjer je sedelo nekaj gospode z domačimi župani v tesni sobici drug tik drugega, a skoz okno so podajali strežaji jedila, ktera so nosili drugi strežaji iz

»dvorne kuhinje«, tam iz tiste hišice na nasprotni strani ulice. Na tem potovanju je videl cesar mnogo bede pri prebivalcih, videl je malo dobre zemlje, tem več pa skalovja in tam doli ob bregovih Neretve tisto močvirje, ki je okuževalo vso okolico. A dasi je cesar moral mnogo pretrpeti — nekoč je celih trinajst ur jahal neprehoma — bil je vendar tako zdrav, da nista imela niti zdravnik, niti lekar kar nič posla z njim. Tako je prepotoval vso dolgo deželo in prišel tudi v dotiko s krščanskimi podaniki sultanovimi; ti so hrepeneli ga videti in pozdraviti kot svojega vladarja,

a samo na meji hercegovski se je ta nakana posrečila ubogi raji, ki se je klanjala »apostolskemu kralju«. Došel je Franc Jožef v Krivošijo, ktere prebivalci so se bili malo let poprej uprli vojni postavi; a zdaj so glasno pozdravljali kralja svojega, in osem-desetletni župan dragaljski je ogovoril takó-le cesarja: »Danes nam je vzšlo solnce, in mi poljubljamo tla, na ktera je stopila Tvoja cesarost, in ta tla nam bodo sveta odslej, in taka bomo zapustili otrokom svojim. To je tista zemlja, ki smo jo s svojo krvjo oteli Turkom, in srečne se štejemo, da si

nas sprejel v svoje milo, slavno varstvo. Mislimo, da nas v pogumu in hrabrosti ne prekašajo nobeni izmed Tvojih podložnikov, in vedno smo pripravljeni, preliti svojo kri za Tvojo veliko državo. Ne bojimo se nobenega sovražnika Tvoje države; daj nam orožje, in pripravljeni smo poslušati Tvoje povelje vsako uro.«

Na ta krepki ogovor je odgovoril cesarjev tolmač, general Rodič: »Cesarost je pozabila kratko zmoto v preteklosti in upa, da bodo odslej ostali prebivalci zvesti in udani podložniki in se spominjali obljub, ktere

ste ravnokar izrekli.« Med temi »divjaki« je obedoval potem cesar; spekli so mu na treh različnih cele janjce, in cesarju je dopadla ta postrežljivost. Domačega župana in dva svetovalca je povabil na kosilo, in župan je v priprosti, a pristrčni besedi napil cesarju, cesarjeviču in vsej cesarski rodbini.

Nazaj gredé, posetil je cesar otoke dalmatinske in dospel 15. velikega travna zopet na Dunaj, kjer so ga že s težkim srcem pričakovali; pozdravil je pa tam sorodnike in gospodo z zagotovitvijo, da je bilo potovanje sicer dokaj težavno, a da

Nadvojvoda Karol Ludovik.

(Po fotografiji c. in kr. dvornega fotografa K. Scolika na Dunaju.)

ga je popolnoma zadovoljilo. Pa tudi za Dalmacijo je rodilo to potovanje mnogo sadú.

Avstrija zasede Bosno in Hercegovino.

V Bosni in Hercegovini se je vedno silnejše bojevala uboga raja s Turkom; vedno več beguncev se je zatekalo v naše pokrajine dalmatinske in hrvatske, otevši večinoma samo borno svoje življenje. Meseca velikega srpana l. 1875. so jih našli že 18.000, po zimi pa je poskočilo število nad 200.000 duš. Za vse je morala skrbeti Avstrija, kajti sami niso imeli nič, vrniti se pa niso hoteli v zapaljene vasi, ker so se bali maščevanja turškega. Iz malega upora v Bosni in Hercegovini je nastala kmalu krvava vojska Turčije s Črno goro in Srbijo, in naposled je posegla Rusija vmes ter strla na bojiščih v Bolgariji, Mali Aziji in Armeniji moč turško. Zaman se je trudila Avstrija, da bi izboljšala kristjanom na Turškem bedno stanje in zajedno otela turško državo. Turki so sicer obetali zdaj to, zdaj ono, toda verjel jim ni nikdo razun Madjarov in Poljakov; najmanj pa so jim verjeli kristjani, katerim je bilo splavalo upanje že neštevilnokrat povodi. Njih usoda je zanimala posebno Avstrijo in jugoslovanske njene prebivalce, izmed katerih jih je hitelo kristjanom mnogo na pomoč. Če bi bilo šlo po mislih jugoslovanskih politikov, bila bi morala Avstrija priboriti takoj popolno svobodo onim turškim pokrajinam; toda temu so se upirale druge stranke, ki so zahtevale, da se naj Avstrija nič ne briga za boje na Turškem, ali pa so želeli, da naj priskoči Avstrija Turkom na pomoč. Naposled so prevladali oziri na tesno zvezo avstrijskih koristij z usodo Turčije, osobito z usodo najbližjih turških pokrajin; verski, politični in gospodarski oziri so primorali Avstrijo, da je leta 1878. poslala v soglasju z evropskimi velevladmi svoje vojne iz Hrvatske v Bosno in iz Dalmacije v Hercegovino. Generala Filipovič in Jovanovič sta prestopila mejo dne 29. malega srpana s četami, med kterimi so bili tudi slovenski fantje. Upali so dolgo, da bode mogoče, mirno zasedeti obe deželi, pa so se varali; kajti ko se je bližala vojna krščanskega cesarja, zabesnel je proti njej ves gnev dušmanov, in v imenu »proroka« so napadli mohamedani s podporo rednih turških čet naše vojake, najrajši seveda zavratno, kakor pri Maglaju, ali pa so celó hoteli pomoriti ranjene in bolne Avstrijce v bolnišnicah. Dežela pa je gorata, živeža

in cest je imela malo; morali so pomnožiti avstrijsko vojno, ki je tirala potem sovražnike vedno dalje, in dne 19. velikega srpana, torej dan po svojem rojstnem dnevu, dobil je cesar poročilo, da vihra zastava avstrijska v srcu Bosne, v Sarajevu. Sledilo je pa še dokaj hudih dnij za naše vrle vojake, kajti morali so poiskati in razpršiti dušmane še v skalnati Hercegovini in v Posavju; spoprijeli so se večkrat s sovražnikom, pa ga tudi do jeseni popolnoma uničili. Ko je cesar praznoval svoj god, bil je gospodar onih turških dežel. Pozneje so posedli naši vojaki še tisti ozek trak med Srbijo in Črno goro, Novi Pazar, in prvi del naloge svoje je Avstrija slavno izvršila. Seveda se marsikteri vojak ni vrnil več domú (kajti ubitih je bilo 800, ranjenih 4000), a padel je za lepo, pravo krščansko nalogo in žrtvoval svojo kri za boljšo bodočnost bratov krščanskih na jugu. Zato je zahvalil deželni zbor kranjski cesarja, ker je otel turške kristjane, »kterim bode vzknila lepša prihodnost iz zlate svobode«, in rad je daroval narod novce za ranjence in za sirote padlih vojakov. Ponosni smo smeli biti na svoje domačine, ki so se prav vrolo izkazali v bojih, tako da je pisal njihov poveljnik, vojvoda Virtemberski: »Zahvaljujem se 17. polku za njegova izvrstna dela, ki nimajo vrste, za hladnokrvno mirnost, red in hrabrost na bojišču, s katero je radovoljno in veselodušno zmagoval in prenašal ogromne težave in trpljenje v grozno neugodnih krajih in vremenskih razmerah. Ni je boljše vojne, kakor je ta polk in pa slavni 10. lovski bataljon, katerih veljavo sem spoznal v petih letih, kar sem jima bil jaz poveljnik.« In nadvojvoda Ivan Salvator je te bataljone imenoval »gardo avstrijske vojske«.

V zasedenih deželah se je začelo čisto novo življenje. Na mesto turških predprav in samopašnostij turških uradnikov in poturčenih plemičev (begov in ag) je stopila postava avstrijska, ki nalaga vsem jednake dolžnosti in varuje jednako pravice vseh, bodi si mohamedanec, ali katoličan, ali pravoslaven. Avstrijski vojaki so zasedli najvažnejša mesta in zatrli tekom nekolikih let razbojnike; prišli so sodniki, inženirji, učitelji in duhovniki avstrijski; začelo se je pravično pravosodje; nič več niso drli kmeta zaradi davkov, zmerili so mu in zgradili ceste in mostove, železnice in brzovjave; dali so mu dušnega pastirja in učitelja; učiti so ga jeli gospodariti umno na polju

in v hlevu, v gozdu in v osrčju zemlje, ki hrani toliko neprecenljivih zakladov. Kmalu so poklicali mlade »junake« celó k naboru, in prišli so skoro vsi; v bataljonih bosenskih in hercegovskih ima naš cesar nove vojne čete zalih in čvrstih vojakov. Skratka, Avstrija izvršuje pošteno prevzeto nalogo, da širi v »Novi Avstriji«, kakor so nekteri nazvali zasedene dežele, omiko duševno in gmotno. Z božjo pomočjo bode izpolnila Avstrija nade tistega bosenskega kmeta, ki se je prišel z drugimi vred poklanjat cesarju v Pešto (glej podobo na strani 163.) in rekel: »Veličanstvo, tako daleč smo že prišli, da nič ne moremo in nič nimamo, od modrosti vaše pa upamo, da bomo kmalu zamogli zopet kaj, in da bomo kaj imeli.«

Še leta 1882. so se malo uprli nekteri bosenski okraji na južni strani; toda general Jovanovič je napravil kmalu red, ki ga odtlej niso več kalili.

Od Taaffeja do danes.

Usodna je bila okupacija (zasedba Bosne in Hercegovine) vladajoči stranki centralistov in liberalcev ter ministerstvu Auerspergovemu. Nekdaj je bilo to jako močno; opirajoč se na močno večino v državnem zboru, moglo je dognati že znane nam cerkveno-politične postave, in ni se mu bilo treba brigati za narodne in politične želje slovanskih narodov. Nesložnih slovenskih politikov se ni bilo bati vladi, kakor tudi čeških ne, ktere je krotil general Koller kot namestnik na Češkem; prek želj obeh so prestopali hladnokrvno na »dnevni red«. Veljava kluba Hohenwartovega je bila pač majhna; bil je le senca opozicije. Izgubili so Slovenci večino v deželnem zboru kranjskem, Čehi pa so zopet vstopili v češki deželni zbor.

Toda Auerspergu je jela nagajati lastna stranka, ker vlada ni marala in ni mogla ugajati vsem njenim zahtevam; morala je s pomočjo lastnih nasprotnikov ponoviti leta 1878. ogersko nagodbo, zvišati davek od kave in petroleja ter doseči odobrenje bosenske okupacije. Vlada je bila brez večine. Leta 1879. je izročil cesar krmilo grofu Edvardu Taaffeju. Njemu je bilo navodilo povelje cesarjevo: »Napravite mir med mojimi narodi!« Zapisal je na svojo zastavo »spravome narodni«; uradnikom je zapovedal biti nepristranskim, češ, da sicer prelomijo svojo prisego; obetal je, da izvede narodno ravnopravnost. »Ne smejo se sicer pritiskati Nemci ob zid, a tudi Slovani in drugi na-

rodi, živeči v Avstriji, ne smejo se pritiskati ob zid, kajti vsi imajo jednake pravice, in baš njih skupina tvori Avstrijo,« izjavil je nekoč; priznajo naj pa vsi narodi ustavo. Pregovoril je Čehe, da so vstopili v državni zbor, če tudi so izjavili, da se s tem nikakor ne odrekó svojemu državnemu pravu. Tako je dobil novi državni zbor (1879) konservativno in slovansko večino, »železni obroč«, kteri je bil glava grof Hohenwart, njen program pa je terjal samoupravo dežel namesto centralizma in narodno ravnopravnost namesto prevlade jednega naroda. Vlada in večina sta bili jedini tudi gledé nujnosti, da je pomagati propadajočemu stanu kmetskemu in obrtnemu.

Prvikrat so bili zbrani v državnem zboru zastopniki vseh narodov; zato je pa tudi odslej baš državna zbornica torišče, na katerem bijejo stranke in narodi včasi vroče politične boje. Opisovali teh bojov zadnjih osemnajstih let ne bomo, saj smo jih itak sami doživeli; in bistveno se tudi ni izpremenila smer notranjega našega razvitka. Menjavali so se ministri, preustrojale so se stranke — prva točka pa je ostala vladam vedno izvršitev narodne ravnopravnosti. Ta državnik je krenil malo bolj na desno, drugi malo bolj na levo, dočim je tretji izkušal rešiti vprašanje po srednjem potu; žal, da ni našel doslej noben državnik takega pota, da bi se bili ujemali vsi narodi in vse stranke, kako je uresničiti novodobne težnje, ne da bi bilo treba odločno zapustiti stari tir, v katerem se je pomikal doslej državni voz.

Da ne bi mogla več na Češkem v velikem posestvu neznatna večina volilcev izključiti manjšine iz državnega zbora, razdelili so je v več okrajev, iz kterih prihajajo poslanci obeh narodnostij v državni zbor. Vedno silnejše so se pa oglašali tudi mnogi državljani, ki niso imeli pravice, udeleževati se volitev v deželni in državni zbor, kajti plačevali so manj davka, nego 10 gld. Leta 1885. so dali volilno pravico za državni zbor vsem, ki plačujejo najmanj 5 gld. davka. Jednako so izpremenili tudi nekteri deželni zbori volilno postavo. Vendar s to izpremembo še ni bilo rešeno to vprašanje; kajti demokratje so zahtevali volilno pravico za vse državljane, tudi za delavce, naj si plačujejo kaj neposrednjega davka ali ne. Ta stranka zahteva, da se uresniči ravnopravnost vseh stanov tudi gledé političnih pravic, češ, da nosijo vsi jednaka bremena, da morajo opravljati vojno

dajno delo. Taafe je menil, da bo oživil državni zbor, ako dobi volilno pravico vsakdo, ki je bil vojak, ali ki zna čitati in pisati, ali ki plačuje neposrednji davek ali ima stalno službo pri kmetu, trgovcu, tovar-

z moritvami strahovati vlado in njene uradnike (anarhisti).

narju itd. Na kmetih in v mestih bi imeli torej skoro občno volilno pravico, pa bi volili samo prejšnje število poslancev, dočim bi velikim posestnikom in kupčijskim zbornicam ostalo tudi prejšnje število. Proti

Taaffejevemu načrtu so se združile dotlej nasprotujoče si stranke in ga prisilile, da je odstopil. Vendar pa je bil sprožil zadevo, ktere odslej niso mogli več pustiti v nemar; toda še le čez poltretje leto je bil državni zbor tako pripravljen, da je odobril načrt ministra grofa Kazimira Badenija. Ne da bi bil izpremenil stare kurije (ali volilne skupine), pridejal jim je Badeni novo, peto kurijo, broječo okoli tri milijone volilcev, ki smejo voliti 72 poslancev. V tej kuriji imamo splošno volilno pravico; tu volijo torej tudi delavci — toda poleg njih tudi vsi državljani, ki volijo v starih kurijah. Tako so menili, da bodo ustregli starim, konservativnim načelom, zajedno pa odprli vrata državnega zbora mnogobrojnim, dotlej izključenim krogom, da morejo ondi braniti i oni sami svoje koristi.

Na tej novi podlagi smo izvolili leta 1897. sedanji državni zbor, ki broji zdaj 425 poslancev. V prestolnem govoru je našel cesar lepo vrsto imenitnih nalog, ktere naj rešijo zastopniki narodov; razširiti je samoupravo dežel, pomagati obrtnikom, kmetom in delavcem; izboljšati je šolstvo, pravaosodje in promet ter odpraviti vse, kar ovira zблиžanje narodov. »Na temelju ustave je ... pripraviti tla, na kterih se morejo spraviti in se tudi bodo spravili nasprotniki s pomočjo vsemogočnega, čim bodo priznali drug drugemu, kar gre vsakemu pravic in veljave.« Toda vsaka pojedina med onimi nalogami je silno težavna.

Osobito težavno je vprašanje, kako ugoditi zahtevi jezikovne ravnopravnosti, da bodo v uradu imeli vsi jeziki isto veljavo. Ko je vlada izkušala ugoditi Čehom in Slovencem, uprli so se hudo politiki nemški ter so zahtevali naravnost, da se razglasi nemščina kot jedini »državni« jezik, poleg kterega bi bile določiti drugim jezikom le nekatere pravice. Ponesrečili so se poskusi, spraviti Čehe in Nemce, na pr. leta 1890., ko je bil narod češki že odločil, da poveri vodstvo svojih političnih zadev novi stranki mladočeški. Čim so terjali nemški politiki, da se razdeli dežela po narodnosti, branili so Čehi nerazdeljivost svoje domovine, v kteri nočejo nikjer biti tujci. Grof Badeni je upal, da bode obveljal ukaz, da naj veljata oba jezika v vsem kraljestvu pri uradih, in da ju naj zna tedaj sleherni uradnik; toda bridko se je motil. Navzlic viharjem, ki pretresajo zadnje mesece našo državo, pa se širi trdno prepričanje, da bodo obveljale besede cesar-

jeve: »Češka sprava je potrebna in se mora dognati.«

Dognati pa se mora tudi nagodba, ktero je obnavljati vsakih deset let z Ogersko. Med Avstrijo in Ogersko je sicer zveza trdna, toda ker se izpreminjajo gospodarske razmere, morata se državni polovici vsakih deset let z nova dogovoriti o pogojih kupčijske in carinske zveze in o »kvoti« za skupne stroške. Ta pogodba bodi pravična in se opiraj na gospodarske razmere obeh držav, tako da ne izkorišča jedna druge. Odkar je Ogerska postala samostalna, dvignila se je močno v gospodarstvu, v obrti in trgovini; zato zahteva naša polovica, da plačuj Ogerska sedaj višje doneske za skupne zadeve, ki so primerni večjemu njenemu blagostanju. Leta 1887. je bilo ostalo vse pri starem; pri sedanjih obravnavah pa se kaže, da hoče dognati Avstrija pravičnejšo »kvoto«.

* * *

Na teh razburjenih valovih plava tudi slovenski čolnič. Poravnali so razpor, ki je rodil leta 1873. tako slab sad; toda zopet je sovražnik nasejal luljke novega razpora. Leta 1889. so zaman slovenski deželni poslanci obetali, da se bodo »vsi in vsegdar složno trudili za izpolnitev narodnega programa po starem geslu: „vse za vero, dom, cesarja“, za ktero so se trudili doslej najboljši možje slovenskega naroda«. Zaman so na slovenskem shodu dne 2. vinotoka leta 1890. v Ljubljani vnovič s hrvatskimi poslanci isterskimi proglasili kot prvo točko slovenskega programa, da se izvede § 19. v šoli in uradu, toda ne več po obširni deželni samoupravi, marveč iz slovenskega programa je izginil oktoberski diplom; kajti za naš narod bi bila avtonomija dežel nova zagvozda, ki bi koroške, štajerske in primorske rojake le še bolj odcepila med sabo in od Kranjcev; avtonomija bi omogočila še trdnejšo nadvlado drugih narodov nad slovenskimi manjšinami; tudi kronovina »notranje-avstrijska« bi ne ugajala narodnim težnjam slovenskim. Uvideli so, da nimamo, dokler ni zedinjene Slovenije, drugega kraja, kjer bi bila Slovenija zedinjena vsaj pri postavodajnem delu po svojih poslancih, kakor v državnem zboru; tu pa tudi ni treba biti slovenskim poslancem osamljenim, temveč najdejo tam lahko močnih zaveznikov.

Toda vnovič se je razdrla sloga med slovenskimi poslanci; nesloga pa je bolezen, ki nastopa tem hujše, čim večkrat se po-

navlja. In ta razdor nas je razcepil baš ta čas, ko se je nagrnilo Taaffejevemu programu narodne sprave največ in najhujših ovir, in ko se je razdrla stara večina v državnem zboru, kajti izgubila je staročeške poslance, mesta pa so zasedli ognjevitejši Mladočehi, kateri so dolgo ostali tuj, dà, celó načelom dosedanje večine deloma nasprotujoč živelj. Slovenski razkol je razdril klub Hohenwartov; ostalo je v njem samo nekaj slovenskih poslancev, dočim so drugi osnovali z nekaterimi hrvatskimi poslanci nov klub.

Konservativne in slovanske večine zdaj ni bilo več; zato je postala manjšina tem močnejša, in uvaževala se je tem bolj njena zahteva, da ne sme biti kar nič več govora o izvršitvi narodne ravnopravnosti; »ohranitev narodne posesti« so imenovali to; prav nič se naj ne govori več o zahtevah strank in narodov, nego samo o gospodarskih zadevah. Sevêda so terjali Čehi tem glasneje svoje državno pravo; slovenski zaupni možje pa so ponovili (1894) program iz leta 1890. ter ga spopolnili z zahtevo, da je okrepiti narod tudi v gospodarskem oziru, da se otrese tujega kapitala; treba je več posojilnic in hranilnic; na jedni strani podaja roko novi krščansko-socijalni stranki, na drugi domači katoliški stranki, priznavajoč »načela katoliške vere kot trden temelj razvoju slovenskega naroda«. Sloge pa le ni bilo, baš ko se je vnel še hujši boj v izvenkranjskih deželni zbornicah, ktere so zapustili slovenski poslanci leta 1895. izvzemši Koroško; v nektore so se sicer vrnili, v druge pa doslej ne. Nič manj hud ni bil na Kranjskem boj med slovenskima strankama na veliko veselje in korist nasprotnikom, dokler ni pregrdemu prepiru vzela sprava po zimi leta 1898. vsaj najostudnejši strup: psovanje in grdenje lastnih rojakov pred celim svetom. Uvideli so, da Bog ne more dati blagoslova voditeljem naroda, ki se mesarijo in pobijajo v ljutom, bratmornem boju. Saj ni treba naštevati svarilnih dokazov zadnje dobe.

Drugi sad sprave je adresa, ktero je letos slovenska večina kranjskega deželnega zbora poklonila cesarju, in ki ima nekaj vseslovenski program, ozirajoč se na najnujnejše državne in narodne zadeve v sedanjosti. V tem pismu želi deželni zbor, da začni čim prej državni zbor zopet delati, in da doženi pravično pogodbo z Ogersko, ustrezajočo tudi zahtevam državne celokupnosti; izboljšati se mora parlamentarni

položaj, kajti sicer mora deželni zbor s »skrbjo« gledati v prihodnost, ker bi »vsled tega ta vojvodina, ki s skupno državo živi in pade, v tej skupni državi nekaj časa ne imela tiste krepilne zaslonbe«, brez ktere ne more izvršiti toliko za narod nujnih stvari, na pr. izboljšati stanje kmetijstva, uravnati potoke, preskrbeti Krasu vode, zgraditi železnice. V teh besedah je izraženo priznanje načel decemberske ustave; nadalje se priznava dosedanja šolska postavodaja, priznavajoč, da se ljudsko šolstvo »v vojvodini lepo razvija, in da že prinaša tistih krasnih sadov, koje smo pričakovali, ko je Vaše Veličanstvo izvolilo podeliti svoje cesarsko privoljenje sedaj veljavnemu državnemu ljudsko-šolskemu zakonu«. Ponavlja pa zahtevo, da bodi šola tudi v jezikovnem oziru urejena po potrebah narodovih, in da vzgajaj mladež versko-nravno; več veljave naj se dá slovenščini v srednji šoli; v prospeh omike narodove, pa tudi na korist državnim koristim avstrijskim naj se osnuje Slovincem visoka šola. Treba pa je najprej, da zopet redno deluje državni zbor; morda se tako tudi omogoči, »da bi ob petdesetletnici vladanja Vašega Veličanstva vsi avstrijski narodi stopili pred cesarski prestol Vašega Veličanstva ter svojemu najpravičnejšemu vladarju v zahvalo za brezmejno očetovsko ljubezen poklonili najlepši jubilejski dar, t. j. dar trajne in nerazrušljive sprave med vsemi sedaj v prepiru živečimi narodi«. Nazadnje pa prosi deželni zbor v imenu vsega naroda, čegar večina živi zunaj kranjske dežele, narodne jednakopravnosti v šoli, uradu in javnem življenju, ktero nam jamči § 19. državnega temeljnega zakona. Zato se naj povsod, kjer živé Slovenci v manjšini, uredi politična uprava tako, da tvori slovenska manjšina posebno administrativno celoto. »Le po tej poti se bo doseglo, da manjšina ne bode izročena večini na milost in nemilost; le po tej poti bo prišlo v jugu države do trajnega in zanesljivega miru.«

Ta program izkuša doseči po zmerni, srednji poti, kar je jedro narodnega programa prve petdesetletne dobe slovenskega narodnega stremljenja.

* * *

Avstrija uživa že nekaj let mir; vojske nas je obvarovala božja milost, odkar je v Bosni in Hercegovini cesarjev ukaz napravil mir. Vendar pa ne sme zaostati država

za drugimi državami, ki ne zaupajo druga drugi in žrtvujejo obilno novcev za pomnožitev vojske, za brodovje in trdnjave, za novo orožje in strelivo. Ta mōra tlači tudi nas, ker je draga in krči itak majhno število posebno kmetских delavcev. Leta 1886. so ustvarili črno vojsko, t. j. če je sila, sme poklicati cesar v vojsko vse fante in može od 19. do 42. leta. Leta 1889. in 1892. so povišali število novincev in podaljšali brambovcem službovanje na dve leti. Z Nemčijo je Avstrija od leta 1879. v tesni zvezi, kateri je pristopila leta 1881. tudi Italija; namen tej »trozvezi« je, da ohrani

Andrej baron Winkler, bivši deželni predsednik kranjski.

mir v Evropi. V prijaznih odnošajih živimo pa tudi z ostalimi državami, na pr. z Rusijo, s ktere vladarji je naš cesar v osebnem občevarju ustvaril prijateljske vezi. V soglasju z drugimi državami odločuje Avstrija v prepirih, ki nastanejo zdaj tu, zdaj tam, največkrat pa na Turškem. Ko se je uprlo krščansko stanoyalstvo na Kreti turškemu nasilju, poslala je i Avstrija tja ladije in jeden bataljon vojakov; za to nalogo je izbral cesar slovenske fante 87. (celjskega) polka. Na Kreti so pomagali jedno leto varovati življenje in imetje zdaj kristjanom, zdaj Turkom. Krvavega boja, hvala Bogu, ni bilo treba.

Nektere občinske zadeve.

Da izvršuje občina svojo nalogo, ne sme biti niti prevelika, niti premajhna. Pri nas so kmalu tožili, da so občine preobširne in često nenaravno zložene. Narodna stranka je bila za to, da se zmanjša obseg občinam, in da obsegaj občina samo vasi, ki spadajo v isto župnijo. Istega mnenja je postala tudi na Koroškem gospodujoča liberalna stranka, a iz drugih razlogov. Tú so začeli leta 1876. deliti velike občine v dve, tri ali še več manjših, toda le tam, kjer je pri občinskih volitvah prišlo do večine slovensko prebivalstvo.

Neko posebno osnovo občinsko so, kakor že vemo, izumili v Istri; tam so priklopili italijanskim mestom in trgom slovensko okolico, mnogo vasij včas po cele ure hodá. Tako so občinsko življenje osredotočili v mestu. Kjer pa se je čez malo let vzbudila narodna zavest slovanske okolice, bila je naravna posledica najprej hud, dà, ljut boj med mestom in okolico, in v marsikteri občini so naposled zmagali okoličani nad mestom. Vsled tega podira sedaj stare občine ista stranka, ki jih je bila skovala; tako upa obdržati vladu vsaj v mestih.

Odkar je stopila občinska postava v veljavo, izpremenilo se je mnogo; čim več so zgradili železnic, in čim bolj je oživela velika obrt po mestih, tem bolj so tiščali tja ljudje s kmetov; domače občine so se še le tačas zopet spomnili, ko so pri delu v tovarnah in pri drugih mestnih gospodarjih obnemogli. Tedaj so se vrnili zopet v domačo občino, a večinoma obubožani, bolni, in čestokrat so pripeljali celo kopo otrok s seboj, ali pa je gosposka poslala občini sirote, katerim so umrli stariši; in za vse te osebe naj skrbi zdaj domača srenja. Tako je velel občinski zakon. To breme je rastlo vedno bolj, in zato so kmalu morale kmetске občine zahtevati, da naj nosijo to breme tiste občine, v katerih so oni služili in plačevali svoj kruh; saj so trosili tam svoj zaslužek, množili dohodke občinske in sploh kolikor toliko pospeševali procvet one občine, dočim je morala domača občina včas hirati, ker ni bilo dovolj delavnih močij. Naposled je obveljala (1896) nova domovinska postava, dasi so se ji upirala velika mesta; zdaj mora občina dati vsakemu domovinsko pravico, če je bival v njej nekaj let nepretrgoma. Obrtna in velika mesta so morala prevzeti novo breme, olajšalo pa se je isto kmetским občinam.

Kmetijstvo.

Neugodne razmere, v ktere je polagama zabredlo kmetijstvo skoro po celi Evropi, moral je čim dalje bolj čutiti tudi naš kmet. Trud njegovih rok mu je dajal čim dalje manjšega plačila, kajti padala je cena njegovim poljskim pridelkom, dočim je preplavljala Amerika trg evropski z žitom in drugimi pridelki. Na drugi strani so mu rastle stroški za posle, za davke in priklade, za potrebe, poprej neznane kmet-skemu stanu. Vrh tega mu tudi v tej dobi ni prizanesla zdaj ta, zdaj ona uima, suša, naliv ali toča, slana ali huda zima. Najhujša beda je bila leta 1890., ko je vsled pomladanskih nalivov stradalo samo na Dolenjskem in Notranjskem nad 40.000 oseb; zajedno je stradalo tudi na Goriškem več tisoč ljudij. Zdaj se je pritepla prek meje še turška kuga in uničila mnogo domače živine, pa zaprla deželo tujim trgovcem. Gorenjskim gozdom je napravil lubádar obilo škode. Take uime so zadele skoro vse naše kraje zaporedoma; posebna in najhujša šiba pa je zadela vinorodne gorice na vseh krajih Slovenije, ko sta se prikradli dve hudi sestri v vinograde: strupena rosa (peronospora) in trtna uš. Vedeli so, da se bliža trtna uš našim goricam, a zabraniti ji niso mogli vhoda. Pred dvajsetimi leti je prodrla k nam, in sicer kar na dveh krajih na enkrat, iz Istre in od Hrvatske. Najhitreje se je širila od hrvatske strani sem; najprej se je ugneznila v Kapeli na Bizeljskem, odtod pa prestopila na Dolenjsko. Že leta 1884. so bili spoznali, da je uničena stara vinoreja dolenjska, in da njenega propada ne morejo zadrževati. Ko se je ugneznila trtna uš tudi na Vipavskem, pri Trstu, v Slovenskih goricah itd., bila je odločena usoda slovenski vinoreji; v malo letih so bili vinogradi v nekterih krajih popolnoma, v drugih večinoma okuženi in uničeni. Grive so se zaraščale z grmovjem, ali pa je sadil kmet koruzo ali krompir tam, kjer je rodila poprej trta sladko vinsko kapljico. Zasajati so pa začeli nove vinograde; dobili so ameriške trte in te so požlahtnjevali z domačimi, a izbirali so boljše vrste, nego poprej. Kmetijske šole in trtnice so od-dajale revnejšim posestnikom zastonj, ali pa za malo plačo rezanice; dežela in država sta priskočili na pomoč, darujoč denarno podporo, posojila in premije za nove nase; učitelji in kmetski posestniki so se naučili ravnati z novo trto, in hvala Bogu,

danes je marsikteri kraj že srečno prebil trtno uš. Kjer pa ni bilo dosti pomoči, ali kjer je narod presiromašen in preveč pobit, tam je sevéda še beda domá, ali pa so nesli reveži bedo svojo tja črez široko morje, išoč sreče v Ameriki, kjer pa jih čaka le še hujša nadloga. Domá pa bodo pridelovali kmalu več in boljšega vina, nego je bilo ono, ktero je uničila trtna uš. Žal, da se še ni posrečilo, da bi ugodno podnebje in ugodno zemljo porabili v nekterih krajih za nasajanje sladkorne pese, ki bi dajala kmetom boljši dobiček; pač pa so podjetni Savinjšani zasadili mnogo hmelja, dočim so po vsem Slovenskem tako krepko dvignili sadjerejo, da so izkupili nekaj let lepe svote za sadje, prodano v inozemstvo; izboljšali so pa tudi porabo sadja za domačo potrebo, bodi si za boljši mošt, bodi si za suho sadje.

Kako se je izpremenilo stanje kmetijstva v novi dobi, ko so dobili posestniki pravico, svobodno razkosavati in prodajati svojo zemljo, in ko so začeli Amerikanci pošiljati žito v Evropo, to ti povedó najboljše zemljiške knjige, v kterih so na leto poprek v vsej tostranski Avstriji vknjižili blizu 32 milijonov novega dolga. Na drugi strani so se grozovito hitro množile izvršilne dražbe kmetskih zemljišč zaradi zastalih davkov in drugih dolgov. Vedno bolj je naraščala izguba upnikov, ker se je vsako leto izkupilo pri prodaji nekaj milijonov manj, nego so znašali dolgovi vseh na boben prodanih posestev. In koliki so bili ti dolgovi! Leta 1881. jih je bilo vknjiženih toliko, da je prišlo na vsakega prebivalca, na mlado in staro, z moško in žensko vred poprek na Primorskem blizu 100 gld., na Kranjskem 135 gld., na Koroškem 185 gld. in na Štajerskem celó 213 gld. Sevéda niso bili vsi ti dolgovi več veljavni, a gotovo je bilo še drugega, v zemljiški knjigi ne zapisanega dolga. Če se ne ukrene, kar more pomagati kmetom, mora propasti ves stan, z njim pa se podere tudi najmočnejši steber državi — tako so rekli prijatelji kmetovi, in vlada je bila pripravljena jim ugoditi ter je opustila načelo, da je treba najbolj podpirati veliko obrt in olajševati promet. Podajali so ji gospodarji, družbe in zastopi dežel nasvete: prepové naj kmetom, da ne smejo več delati dolgov, ali pa samo tedaj, če jih mislijo poplačati v obrokih; izpremeni naj davke tako, da odpravi zemljarino ter zviša neposrednje davke; kmet naj ne sme nič več dolga delati na svoje posestvo, temveč le na osebni kredit; ustanoviti je

kmetske domove, katerih ne more kmet zapraviti; varuje in pospešuje se naj domača obrt; ustanové se naj po srenjah mirovna sodišča, ki naj rešujejo male prepire, da ne bo kmet trosil krvavih novcev v dragih pravadah za prazni nič itd.

V Taaffejevo ministerstvo je vstopil grof Falkenhayn kot minister za poljedelstvo. In začeli so zdaj res snovati marsikaj kmetu koristnega, a tudi nujno potrebnega. Zvest svojemu prepričanju, da je »kmetijstvo prvi steber državi«, zvišal je grof Falkenhayn državne podpore kmetijskim družbam. Ker pa so uvideli, da se s samo denarno podporo ne dajo zaceliti težke rane kmetijstvu, lotili so se izboljšanja postav; obljubil je grof Taaffe novo postavo zoper oderuhe, znižanje davkov posojilnic, izpremembo postav gledé nasledstva pri kmetijskih posestvih in gledé razkosavanja zemljišč, znižanje prenosnih pristojbin, pospeševanje izboljšanja zemljišč itd. Vse to se sicer še ni izpolnilo, a hvaležno moramo priznati in povedati, kar se je izvršilo v tej dobi.

Da bi se pomagalo kmetom, predložila je vlada po temeljitem pozvedovanju državnemu zboru načrt postave (1888), ki je določevala, da se ne smejo kmetski domovi deliti, ako umrje oče brez zadnje volje, temveč vse posestvo naj prevzame samo jeden sin ali jedna hči; med ostale otroke pa se naj razdelé samo zmerni deli čiste zapuščine po odbitih dolgovih in drugih bremenih. Tako posestvo se sploh ne sme nikdar razkosati; deželni zbori pa naj določijo na drobno, kako veliko mora biti posestvo takega doma, kako se naj ceni njegova vrednost itd. Državni zbor in cesar sta potrdila to postavo, toda kmetijstvo nima od nje še nobene koristi, ker še ni noben deželni zbor sklenil podrobne postave, ki bi še le uveljavila načela onega splošnega zakona.

Druga postava je bila zastran zlaganja kmetskega posestva, ki bi olajšala posestnikom obdelovanje zemlje in jih tu in tam rešila tudi sitnih servitut ali služnostij; toda ljudje se bojé prevelike izpremembe v posesti. Nič manj nujna je bila postava iz leta 1883., ki naj pospeši razkosavanje soseskinih in srenjskih zemljišč; saj je bilo na pr. na Kranjskem (leta 1879.) še blizu 300.000, na Koroškem (leta 1884.) še 30.000 oralov nerazdeljenega in zato malovrednega sveta, bodi si last več sosedov ali cele srenje. Na podlagi one državne postave so sklenili deželni zbori podrobne

postave, ki določajo, da je ustanoviti posebne komisije, ktere dogovorno s srenjami in posestniki delijo skupna zemljišča, mejnalke, rešujejo nekatere posestne prepire itd.

Gozdna postava iz leta 1852. ni izpolnila vseh nad, ktere so stavili na njo različni krogi; kajti ista ni ubranila, da so v mnogih krajih posestniki iz nepremišljenosti ali v stiskah posekali svojo hosto, posebno tam, kjer so jim dajale vzgled grajščine. Ubogim Kraševcem je bila snedla železnica zaslužek; dobili so pa precej gozdov za svoje stare gozdne pravice; teh gozdov so se lotili ter jih kmalu uničili. Tako so delali tudi po planinskih krajih. To je bilo vzrok, da so hudourniki zadobili čim dalje več moči, in da je osobito v dolinah v Julskih planinah in v okolici voda pri vsaki novi povodnji tem groznejše tepla prebivalce, posipavajoč jim zemljišča s peskom in prodjem. Namestili so torej več logarjev in gozdarjev, ki so pa prišli takoj navzkriž z živinorejci. Ti so tožili, da jim branijo pasti živino celó tam, kjer je v katastru zapisana planina ali pašnik, in da sploh premalo gledajo na koristi živinorejcev, preveč pa na to, da bi pogozdili le prav veliko sveta. V nekterih goratih krajih je prišlo mnogo posestnikov v zapor, ker so bili prekršili strogo postavo. Zato so kmetje z veseljem pozdravili, da namerjava vlada izločiti iz gozdnega katastra vse, kar ni gozd, in natančno določiti meje gozdom (1881). Z ozirom na hude povodnji leta 1882., ki so napravile škode okoli 25 milijonov goldinarjev, sklenili so naši deželni zbori ojestrejšje določbe, kako varovati gozde in grmovje posebno na visokih, strmih gorah in na kamenitem svetu, ki se rad ruši.

Dve za kmeta važne stvari sta se rešili v tej dobi; dobili so nove zemljiške knjige, in pre naredil se je zemljiški davek, zaradi kterega je bilo prišlo mnogo kmetov na boben, če tudi so na Kranjskem odpisali vsako leto nekaj davka; le malo jim je pomagalo, da so jim pustili vsaj kmetijsko orodje. Da se zemljiški davek pravično razdeli, premerili so vsa zemljišča cele tostranske Avstrije z nova in cenili dohodek. To delo so opravile komisije, v kterih so imeli posestniki polovico zaupnih mož, dočim je drugo polovico imenovala vlada. Položil je torej cesar to važno delo v roke možem, ki so poznali razmere in zemljo domačih krajev in so mogli ceniti umno in pravično. Pri tej novi cenitvi so sevéda zadeli tudi ona zemljišča, ktera so bila dotlej davka

prosta. Takih je bilo posebno veliko v Galiciji, ker niso bila zapisana v nobeni zemljiški knjigi; bilo je takega sveta samo tam nad $1\frac{1}{3}$ milijona oralov. Na Štajerskem so našli 180.000 oralov še ne cenjenega sveta; vsled tega je poskočil čisti prinos od 7 na 13 milijonov, a vendar je osrednja komisija to cenitev znižala za dva milijona. Dalje so izkušali tudi zjednačiti davčno mero; dotlej je plačevala Galicija od čistega dohodka samo 17 % davka, naše dežele pa 26.66 %. Pri tem opraviu pa država ni imela namena, zvišati vso svoto zemljiškega davka, temveč ostati je imela stara svota ($37\frac{1}{2}$ mili-

722.000 gld. nižje, nego je bil po starem katastru; vendar je bilo še to preveč za Kranjsko, kajti cenili so čisti prinos oralov poprek. na 2.19 gld., a na Štajerskem samo na 2.02 gld., na Koroškem na 1.35 gld.

Novo olajšavo je prineslo kmetom leto 1897., ko je dotekel petnajstletni obrok in je bil kataster pregledan in popravljen. Bilo je pa to potrebno tudi zato, ker se je v tej dobi položaj kmetov močno shujšal; žitu je padla cena (leta 1873. je na pr. veljal stot pšenice še 16 gld. 60 kr., leta 1890. pa samo 8 gld. 91 kr.), hudourniki so uničili mnogo poprej rodovitnega sveta, trtna uš in strupena

Cesar Franc Jožef I. z nadvojvodami pri procesiji sv. Rešnjega telesa.
(Po fotografiji c. in kr. dvornega fotografa R. Lechnerja na Dunaju.)

jona goldinarjev na leto). Končni učinek je bil ta, da se je Stajercem zvišal zemljiški davek za 434.000 gld., Tržačanom za 4000 gld. in Goričanom za 20.000 gld., znižal pa Kranjcem za 309.000 gld., Korošcem za 28.000 gld. in Istranom za 42.000 gld. Tudi Dalmaciji, Solnograški, Češki in Šleziji so olajšali davčno breme; vse druge dežele pa so morale prevzeti malo več davka. Kranjcem so torej davek precej znižali, saj se je pa tudi posebno zdaj pokazalo jasno, koliko je dotlej plačevala dežela preveč: v dvajsetih letih za 18 milijonov goldinarjev. Na Kranjskem so cenili čisti prinos za

rosa pa sta opustošili našim deželam skoro vse vinograde, tako da so na pr. v črnomaljskem okraju leta 1897. imeli samo še trideset oralov vinogradov neokuženih; na drugi strani pa so rastle stroški za gospodarstvo. To je napotilo vlado in državni zbor, da sta znižala zemljiški davek od leta 1898. dalje za $2\frac{1}{2}$ milijona; ta popustek znaša za samo Stajersko 280.000 gld., za Kranjsko 41.595 gld., za Koroško 43.821 gld., za Primorsko 87.000 gld., in torej za slovenske kmete okroglih 200.000 gld. Kako je padel čisti prinos v tej dobi, kažejo té-le številke: Na Kranjskem so našli, da so poljski pridelki

za 310.237 gld. manj vredni, nego pred 15 leti, mrva za 8000 gld. manj, vinogradi pa da nosijo namesto 122.252 gld. samo še polovico.

Leta 1896. so sklenili postavo, da se mora odpisati kmetom nekaj zemljiškega davka, ako so jim uime napravile škodo na pridelkih.

Ker smo že pri davkih, naj še povemo, da so zadnja leta izpremenili tudi postavne druge davkov; zakaj tudi te postavne so že zastarele. Posebno so tožili, da morajo mali obrtniki in posestniki razmeroma preveč davka plačevati, dočim je premnogo bogatinov, ki živé brez truda ob obrestih kapitalij, ne da bi od svojih lahkih in dobrih dohodkov plačevali kaj davka.

Najprej so prijeli borzijance, ki sklepajo dan za dnevom ogromne kupčije z obligacijami in drugimi vrednostnimi papirji; ti morajo sedaj plačevati nekaj davka od teh kupčij. Težavnejša in za vse državljane bolj imenitna pa je bila preosnova pridobkarine in dohodarine; na njiju mesto je stopila splošna osebna dohodarina, pa tako, da so je popolnoma prosti vsi, ki nimajo več nego 600 gld. čistega dohodka; pridobkarine so pa prosti mali rokodelci, ki delajo z jednim samim pomagačem ali vajencem; čim večji pa je dohodek, tem večji je odstotek, ki ga je plačevati kot davek, tako da novi davek zadene bogatine bolj nego doslej. Drugi davek je davek od obrestij kapitalij (rentni davek). Tretji davek plačujejo društva na delnice in druge pridobninske zadruga, četrti davek pa tisti, ki živé, kakor uradniki, ob natanko določenih plačah ali mezdah. Vsi ti davki bodo sicer samo toliko vrgli, kakor sedanji davki, bodo pa pravičnejše razdeljeni. Nekaj teh davkov bodo dobile dežele, če se bodo odrekle dokladam na novo dohodarino. Znižal se je poleg zemljiškega davka tudi davek od hiš za 10%. — Davki bi ne žulili nobenega, če bi ne bilo deželnih in srenjskih doklad, s katerimi gospodarijo dežele in občine; te doklade rastejo neprenehoma, čim več je storiti za naprave v občni blagor državljanov, za šole in ceste, za dobrodelne zavode, za izboljšanje zemljišč itd.

* * *

Ko so leta 1868. odpravili staro postavo zoper oderuštvo, upali so, da se pomnoži promet z denarjem, in da bode torej dobival za nizke obresti denar na posodo, kdor ga bode potreboval. Zmotili so se pa,

ker so se celó pomnožile tožbe, da se terjajo previsoke obresti, in to celó tam, kjer oderuh vé, da mora s svojim dragim posojilom popolnoma uničiti človeka, ki pride k njemu po denar, ki je pa že itak v zadregi, da obeta vsake obresti, ali pa je tako slaboumen ali pijan, da ne vé, kaj dela. Vlada je, dobivši premnogo uradnih poročil, predlagala leta 1881. državnemu zboru postavo, da je brezvestne oderuhe, ki tako uničujejo svojega bližnjega, kaznovati s 100 do 2000 goldinarjev globe in z ječo od treh mesecev do jednega leta; kdor je oderuh iz »navade« ali po »poklicu«, njega čaka tudi dveletni zapor in globa od 1000 do 3000 gld.; inozemce pa še potisnejo črez mejo; kazniva je tudi vsaka pogodba, s katero bi kdo izkušal preslepiti v takih slučajih sodnijo. V državnem zboru se nikdo ni več oglasil, da bi zagovarjal svobodo oderuštva; tako so bili vsi prepričani, da je treba posebne postavne, kajti za tako početje ne zadostujejo navadni obstoječi zakoni.

Najboljše sredstvo zoper oderuštvo pa je to, da dobi kmet in obrtnik lahko posojilo za poštene obresti. Zato so snovali tudi pri nas pridno posojilnice, tako da jih imamo samo na Slovenskem zdaj že 140; imele so (1896) vložnega denarja nad trinajst milijonov goldinarjev in prihranjenega 650.000 gld. Najprej smo dobili posojilnice za večje okraje, potem pa so ustanovili še posojilnice po Raiffeisenovem načrtu za manjše kraje. Tu se zdaj steka denar, ki nosi varčnim vlagateljem dobre obresti, dočim dobi lahko posojilo tudi na osebni kredit, kdor ga je vreden.

Poleg posojilnic so nastale zadnja leta tudi nove hranilnice, ki na podlagi popolne varnosti obrestujejo vložene denarje in jih posojujejo na zemljišča. Kako potrebne so bile, to kažejo lepi uspehi mladih hranilnic v Celju, Novem mestu, Ljubljani, Kranju in Radovljici. Pa tudi država je mnogo dobrega storila, ko je ustanovila leta 1881. poštno hranilnico in olajšala vlaganje manjših zneskov tudi prebivalcem oddaljenih krajev, ki dotlej niso prišli tako lahko do hranilnice. Kako koristni so ti zavodi, to čutita tudi obrtnik in trgovec; saj dobi lahko denar po ceni in se iznebi lažje dolga z malimi obroki v teku let, lahko pa tudi najme dolg z manjšimi obrestmi in se iznebi dolga, za katerega je moral plačevati visoke obresti. Nekatere dežele so osnovale hipotečne zavode, ki posojujejo kmetom denar za nizke obresti,

da se morejo iznebiti starejših dolgov, za ktere jim je dajati višje obresti.

Vedno bolj vedó ljudje ceniti koristi zavarovanja za življenje, proti požaru, živinski bolezni in toči. Blagonosno delujejo zavarovalnice, ki morajo plačevati sedaj nekaj letnih prispevkov, s katerimi si morejo nakupiti gasilna društva potrebnega gasilnega orodja; osobito velika zavarovalnica »Slavija« je izdatno podpirala revne in zadolžene kmete isterske, da so se mogli rešiti iz klešč brezdušnih oderuhov.

Zaradi obilnega števila revežev, ki jih morajo občine vzdrževati, niso kmetске občine nehale terjati, da se naj reveži odvrčajo od ženitve. Prosile so nekatere občine leta 1887. zopet, naj se jim dá pravica dovoljevati in prepovedovati zakone. Ljudje so bili prezrli pravi vzrok revščine; povsod primanjkuje pridnih delavcev, ki jih bo kmet le dobil, kedar se bodo tudi ubožni ljudje ženili ter krščansko vzgojevali svojo deco. Glavni vzrok pa, da se taka prošnja ne more dovoliti, je tá-le: zakon je vsakogar naravna pravica, kdor more in hoče delati in za svojo družino skrbeti. Papež Leon XIII. kaže v svoji sloveči okrožnici o delavskem vprašanju pravo pot: dajte delavcu pravično plačo in vzgojite ga krščansko, da bo trezen in varčen! S tem se bo občinam in posestnikom najbolj olajšala skrb, ktero jim dela vzdrževanje revežev.

Da »je v združenju moč«, to je pokazal na polju kmetijstva posebno že omenjeni blagi župnik Mesarna Bohinjski Bistrici; ustanovil je sirarske zadruge najprej v Bohinju s takim uspehom, da je dobila že leta 1874. bitinjska zadruga od vlade 300 gld. podpore in srebrno svetinjo: na podlagi ugodnega poročila mož zvedencev, ki jih je takrat poslala vlada, da se prepričajo o delovanju sirarskih zadrug. Mesar je z velikim trdom in žrtvami prepotoval sam tirolske in švicarske planine in tam videl, kako znajo ljudje delati sir, in koliko jim donáša zaslužka. Iz Bohinja je seglo njegovo delovanje na Tolminsko; goriško in kranjsko kmetijsko društvo je namestilo potovalnega učitelja za sirarstvo. Izmed drugih društev omenimo konjerejsko društvo za Štajersko, riborejsko, bučelorejsko društvo na Kranjskem, vinarsko društvo za Kras, gospodarske zadruge v Ljubljani, Žalcu in drugih krajih, vodne zadruge za izboljšanje zemljišč; množé se tudi konsumna društva, to so male zadruge za cenejše nakupovanje najnavadnejših živil, kuriva itd.

Dobili bomo morebiti tudi »stanovske zadruge kmetovalcev«, katerim bo namen, »izboljšati нравno in gmočno stanje kmetovalcev s tem, da se goji duh skupnosti, vzajemno poučevanje in podpiranje; zastopati stanovske koristi zadržnikov in pospeševati njih gospodarske koristi«. Ustanavljale bodo zaloge za blago zadržnikov, zaloge za vino in žito, skladišča za drva, seno itd.; kupovale in prodajale bodo pridelke za vojsko, kupovale potrebnega kmetijskega orodja, preskrbovale kmetovalcem cenejša posojila, podpirale druga društva, ki hočejo izboljšati stanje kmetovo, sodelovale pri zavarovanju živine, pospeševale kmetijski pouk, preskrbovale delavce in pomagale pri pravih ali razsojale prepire med zadržniki in dajale vladi nasvete v poljedelskih zadevah.

Krepko so delovale v prosoh kmetijstva naše kmetijske družbe, katerim se je še pridružila nova družba za tržaško okolico. Ker se je pomnožilo število podružnic in družbenih udov (kranjska šteje 4300 članov v 94 podružnicah), mogle so tem uspešneje delovati, čim bolj je rastlo število podružnic za manjše okraje. Tržaški okoličani so napravili lastno društvo za kmetijstvo in vrtnarstvo, ki lepo uspeva. Tudi vlada je izdatneje podpirala družbe s podporami za različne kmetijske stroke, pa tudi s tem, da je olajšala kmetom nakup toliko potrebne živinske soli. Družbe so nakupile plemensko živino in jo razdelile med posestnike; delile so premije za lepo živino, za drevesne nasade ob cestah, za šolske vrte, za kmetijsko orodje za šole, za rusko laneno seme, za izboljšanje travnikov, za stroje, za osnivanje in podpiranje sirarskih zadrug, za svilorejo, za ribja vališča in vzgojevališča, za kmetijska poskuševališča v Celovcu, v Mariboru in v Ljubljani, kjer preiskujejo semena, vino itd. Vlada in deželni zbori so naredili postave za izboljšanje živinoreje, za uničenje predenice; namestili so tudi več živinozdravnikov. V Gorici so ustanovili poskuševališče za svilorejo, ki bode gotovo mnogo koristilo sviloreji.

Največji napredek pa je storila v tem času živinoreja, posebno odkar je poskočila cena živini, ko so prepovedali uvažati v Avstrijo govejo živino iz Ruskega in Rumunije ter povišali colnino od živine, če pride iz drugih inozemskih dežel. Čim manj je kmetu delo plačalo žito, tem bolj se je lotil živinoreje, tem bolj je uvidel, kako

koristno je bilo, kar so dotlej storile za njo kmetijske družbe. Mnogo je kmetom koristilo, da so osnovali tu in tam nekatere zavarovalnice za živino in si zagotovili povrnilo škode za slučaj nesreče pri živini. Konjske dirke, deželne in okrajne razstave svedočijo, da smo v tem oziru lepo napredovali; omeniti hočemo samo lepe razstave v Gradcu, v Ljubljani (1883) in v Celovcu (1885), kjer si videl ne samo lepo živino, ampak tudi okusne izdelke naših sirarskih zadrug.

Uredba rek in hudournikov je napredovala, čim večkrat so povodnji poučile ljudi in vlado, da je to delo nujno. Nekaj milijonov sta že požrli Zila in Drava. Hude povodnji so pa večkrat drage jezove zopet raztrgale. Minister grof Falkenhayn je šel na Francosko gledat, kako tam zagrajajo hudournike; uvideli so posebno, da je nemogoče uravnati reke, dokler se ne zagrađe hudourniki, ki nosijo ogromno peska z gor v doline; začeli so s takimi deli ob pritokih Zile in Bele. Državni zbor je dovolil leta 1889., da je iz državnih dohodkov vplačati v »zalogo za izboljševalna dela« vsako leto pol milijona goldinarjev, da bo mogoče začeti ona dela z večjim uspehom; in to je bil moder sklep. Na Štajerskem so uredili Savinjo, kar je stalo dotlej že nad 600.000 gld. Nekaj let sèm pomaga država urejevati Savo in krotiti manjše vode, na pr. Mirno, Pišenco, Krko, Vipavo. Pod zemljo pa morajo riti na Krasu, da otmejo doline pogubnih povodenj, ki poberó kmetu večkrat ves pridelek; prebili so tam spodaj nekaj skal med podzemskimi jamami in otrebili nekaj ponorov, da se more voda tem hitreje odtekati; le žal, da dela potém drugim krajem tem več škode, posebno ljubljanskemu barju.

Osuševanje ljubljanskega barja je nekaj časa počivalo, in bati se je bilo, da se ne pokvarijo jarki, narejeni v prejšnjih dobah. Vrh tega so prišla leta, ko so bili hudi nalivi, in voda je večkrat preplavila vse naselbine na barju in uničila ljudem mnogo blaga. Še le leta 1876. so sklenili v deželnem zboru novo postavo za nadaljevanje obširnejših osuševalnih del; zlasti »odbor za obdelovanje močvirja« ima pod nadzorstvom deželnega odbora in s pomočjo županov ukrepati, kar je treba gledé jarkov, potov, mostov, gledé osuševanja in napajanja na barju; stroške pa je pokrivati s posebno naklado na neposrednje davke in s tlako. Izvrstni veščaki so napravili načrte, kako bi se barje popolnoma in temeljito osušilo;

v obširnih ustmenih in pismenih razpravah so tuji in domači veščaki izjavili svoje mnenje, kako bi se dalo barje po osušitvi obdelovati. Ker napravi povodenj včasí škode za sto tisoč goldinarjev, postala je stvar tako nujna, da se bode začela izvrševati leta 1898., kajti vlada je obljubila, da prevzame polovico stroškov, ki so preračunjeni zdaj na blizu poldrugi milijon goldinarjev. To osušenje po načrtu inženirja Podhajskega bode kranjski deželi lep, trajen spomenik cesarske petdesetletnice.

Pogozdovanje kraških goličav je v tej dobi pospeševala država s podporo dežel s tem, da so dobile vse kraške dežele posebne postave, ktere določujejo, kako se naj postopa pri pogozdovanju, in kdo plačuj stroške. Vse te postave so bistveno soglasne, ker določujejo, da je najprej pogozditi svet, ki ni za drugo rabo, nego za gozd; začne se naj delo na visokih planotah, nadaljuje na obronkih, ob cestah in železnicah; vsa dela določujejo in vodijo posebne »komisije za pogozdovanje Krasa«. Napravile so se na državne stroške drevesnice, iz katerih presajajo s pomočjo občanov drevesca, osobito borovce, na odmenjeno zemljišče, to pa obdajo z zidom, da živina ne poškoduje in uniči nasadov. Sleherno leto pregledajo nasade in zasajajo vnóvič drevesa, kjer so se prva posušila. Pasti sevéda po takih krajih ne smejo nobene živine; zato so se upirale začetkom mnoge občine, a sčasoma so jeli ljudje uvidevati, kako koristno bode začeto delo, in da izgubijo le jako malo, ako se nekaj let ne pasejo suhorebra živinčeta po skalnatih brdih. Drugod pa zasajajo drevesa po boljših pašnikih, ktere najprej potrebujejo kamenja. Kdor pa hoče sam pogozditi svoj svet, njemu dadó potrebna drevesca iz cesarskih drevesnic. Uspeh se kaže vsako leto očividnejše, kajti primeroma se le malo dreves posuši.

Predno je dobila Kranjska lastno postavo za pogozdovanje Krasa, podpirala je država posestnike in srenje z denarjem, ako so hoteli izboljšati svoj kraški svet. V ta namen je zasadil že leta 1874. Ludovik Dimic na Krasu štiri drevesnice v Postojini in Senožečah ter potoval in poučeval ljudi. Njegov trud je nadaljeval gozdni nadzornik Salzer, najbolj pa Goll, kterega je krepko podpiral deželni predsednik baron Winkler, tako da so na ta prostovoljni način do leta 1884. pogozdili 350 hektarov zemlje, kar je stalo nad 20.000 gld. Namesto notranj-

skih drevesnic so napravili pozneje drevesnico pod Rožnikom pri Ljubljani. Kranjskega Krasa so pogozdili od 1876—1897. leta 2400 oralov. Nekaj podpore daje za pogozdovanje tudi južna železnica, ker bodo gozdi tudi njej mnogo koristili.

Še drugo delo so začeli izvrševati na Krasu; pomagajo namreč posestnikom, da si napravijo napajališča in vodnjake ter s tem olajšajo živinorejo.

Pospeševal se je tudi kmetijski pouk. Učiteljem so dali priliko, nadaljevati poljedelske nauke v Gorici, Ljubljani itd. Na Slapu so ob nedeljah poučevali odrastle kmete, kako je ravnati s trto in z vinom v kleti. Najvažnejše pa je bilo, da je deželni zbor kranjski s podporo vlade namesto vinorejske šole na Slapu osnoval obširnejšo kmetijsko šolo na grajščini Grmu pri Novem mestu, s 350 orali raznovrstnega sveta. Vsled tega je prenehala i šola na Slapu i gozdarska šola v Šneperku. Namestili so potovalne učitelje za poljedelstvo, vinorejo, sadjerejo itd., da zve tudi kmet v oddaljeni vasi, kako napreduje kmetijstvo, in da se more sam tudi kaj učiti. Na Koroškem so ustanovili šolo za kmetijstvo in mlekarstvo v Gorici pri Celovcu (1884).

V Idriji so otvorili (1892) novo gozdarsko šolo; mnogo narodnih šol je dobilo šolske vrte, in tudi poljedelski pouk na učiteljskih so izboljšali. Kranjska kmetijska družba je začela izdajati (1884) nov kmetijski list »Kmetovalec«, ki koristi tudi sosednjim deželam in podpira »Slovenskega Gospodarja« in »Domovino« na korist kmetijstvu.

Obrt in promet.

Obrtna postava iz leta 1859. je imela marsiktere slabe posledice, ker ni varovala obrtnikov propadanja. Razrušene so bile stare zadruge, novih pa ni bilo, ali pa so bile brez koristi; smel je začeti to ali ono obrtnijo vsakdo, če se je tudi ni bil naučil; po tovarnah pa so morale delati ženske in celo otroci, ne gledé na to, da je obema preobilo in prezgodnje delo mnogokrat silno škodilo. Ko je prišla liberalna stranka ob veljavo, lotila se je konservativna stranka z vlado vred naloge, popraviti, kar je bilo napačno; posebno je želela odpraviti že omenjene nedostatke. Zahtevala je, da se boljše izučiti bodoči obrtnik, da se združijo obrtniki v zadruge, da se jim preskrbi boljši pouk v obrtnih šolah, da se dá delavcem nedeljski počitek, in da se skrči vsakdanje delo na mero, ki ne škoduje delavčevemu

zdravju. Dosegli so res (1883), da se zdaj zopet zahteva, da mora pokazati izpričevalo sposobnosti, kdor hoče začeti obrtnijo, bodi si, da se redno izučí pri mojstru, ali pa v strokovni obrtni šoli. Osnovali so zopet obrtne zadruge, namestili nadzornike za tovarne in delavnice, da se prepričajo, ali se tam godi vse v redu in se varujejo pravice delavcev. Omejili so delo delavcev pri obrtih na najmanj ur na dan, prepovedali otroško, omejili delo mladeničev in deklet, primorali delodajalce, da plačujejo doneske za delavske bolniške blagajne, v ktere delavec tudi nekaj plačuje in je tako preskrbljen, če zbolí ali ga zadene nesreča. Izboljšala je vlada tudi sama plačilo svojih delavcev, na pr. v Idriji, pri železnicah, v tobačnih tovarnah in drugod.

Kmalu so uvideli, da je vse to premalo, in da je treba temeljitejših izprememb obrtne postave; posebno so terjali izpričevalo sposobnosti za vse obrti in tudi za trgovino, in pa, da ne izdeluj noben obrtnik drugih rečij, nego za ktere ima izpričevalo sposobnosti itd. Leta 1895. so postave iz leta 1883. še nekoliko spopolnili ter posebno poskrbeli za pouk obrtniških učencev. Žal, da so svetovne gospodarske razmere močnejše, nego dobra volja postavodajnih oblastnij; proti premočnemu kapitalizmu se je malemu obrtniku težko boriti, če tudi je od leta 1882. sèm plačevati višjo carino od inozemskih izdelkov in smo se vrnili torej zopet k varstveni carini. Z denarjem pa država ne more izdatno podpirati obrtnika, pač pa si prizadeva pomagati mu s šolami, da se popne na višino novodobne obrtnosti. Ta namen imajo obrtne nadaljevalne šole, ki jih imajo že vsi naši večji kraji. Temu namenu služijo višje obrtne nadaljevalne šole v Gradcu in Trstu, obrtne šole v Ljubljani (za lesno obrt in umetno šivanje čipek in umetno vezenje), v Kočevju, Beljaku, Celovcu (rokodelska šola), v Borovljah (za puškarstvo), v Čepovanu, Bolcu in Idriji (za čipkarstvo), v Domžalah (za slamnikarstvo), v Žagi (za pletenje). Marsikteremu mladeniču so podpore omogočile, da se je izvežbal v tujini za ktero koristno stroko. Mnogo dobrega vidi obrtnik na razstavah; saj smo imeli razun svetovne razstave še druge na Dunaju, v Pragi, Zagrebu, Gradcu, Trstu in Pešti. Malemu obrtniku se ponuja prilika, da vidi razstave strojev, ki olajšujejo tudi njemu delo. Zdrava stanovanja so preskrbeli mnogi tovarnarji svojim delavcem; z malimi obroki postane delavec lahko posestnik čedne hišice.

Sevéda, vse to še ni rešilo »socijalnega« vprašanja, ki bode rešeno stoprav tedaj, ko bodo dosegli v pametne skupine združeni delavci, kar je glavna zahteva: pravično plačilo svojega dela. Pravično plačilo! Kedar bo delavec to dobival, ne bo več mogoče, da bi si lastnik velikega premoženja nakopičil neizmerne bogastva, med tem ko delavec strada. Slišijo se med nami tudi drugi glasovi, ki mislijo delavskemu stanu pomagati s tem, da se odstrani zasebna last pridelanega blaga, na pr. polja, tovarnen, strojev, orodja itd. To prizadevanje pa ima proti sebi

vso svetovno zgodovino in ima proti sebi vse krščanstvo. Boj se bo od dne do dne poostril, zlasti v deželah, kjer so izgubili versko prepričanje. Z neutrudnim delovanjem izkušajo krščanski močje izboljšati usodo delavskemu stanu v duhu »krščanskega socijalizma«. V ta namen imamo katoliška delavska društva, shode in može, ki se potegujejo z besedo, po listih in v postavodajnih zbornicah za mnogobrojni delavski in obrtni stan, da ne pohrusta veliki malega, največji pa velikega, kakor se je to zgodilo posebno železarstvu i v naših deželah,

kjer imajo delopust stare manjše fužine, dočim so delniške družbe s svojimi milijoni napravile velikanske tovarne, na pr. na Savi, v Trstu in drugod. V svojo oblast je dobil kapitalizem tudi nekatere stare domače obrti, na pr. slamnikarstvo domžalsko, ker je nedostajalo pridnim domačim rokam potrebnega kapitala in podjetnosti; k novemu življenju pa se je vzbudilo čipkarstvo v Idriji.

Ze z davna so vezali v Idriji dve vrsti čipek; jedne so bile nekako posnete po bruseljskih čipkah, druge so bile še danes takozvane ruske čipke. Število vzorcev je bilo jako skromno, in ker se v prvi polo-

vici tega stoletja nihče ni brigal za pravilno izdelovanje čipek, ni bilo nikakega napredka in so se tudi ti mali izdelki vsled slabe risarije vzorcev pokvarili. Leta 1868. pa je pričela Ivana Ferjančič, hči c. kr. logarja v Idriji, izdelovati čisto nove vzorce. Za to delo jako nadarjena, napravila je mnogo popolnoma novih čipek. Že leta 1870. je mesto Idrija za zbirko čipek pridobilo priznansko diplomu v Kaselju. Ker je bilo sedaj mogoče podati trgovini nove in lepe čipke, pričela se je kupčija z idrijskimi čipkami na Dunaj. Tako je napočila

nova doba za idrijske čipke. Začela je tudi vlada podpirati to obrtnijo, in visoko c. kr. trgovinsko ministerstvo je napravilo leta 1876. v Idriji čipkarsko šolo ter imenovalo gore omenjeno gospodično za prvo učiteljico. Ta obrtnija se je začela tudi razširjati v okolico idrijsko, na pr. v Žire, v Loko, v Cerkno in celo na Gorenjsko. Odkar je začela prenašati to obrtnijo Ivana Ferjančič, izdelala se v Idriji na leto za kakih 10.000 gld. čipek; tekom malih let pa je vzrastel zaslužek čipkark v Idriji in okolici na kakih 120.000 gld. Iz tega se razvidi velikanski napre-

dek, ki je nastal pri tej obrtniji, in ker visoka c. kr. vlada dobrohotno podpira to stvar, upati je, da se bode razcvetela ta jako koristna obrtnija tudi v bodoče, zlasti ker na stroju narejene čipke nikdar ne dosežejo lepote in trpežnosti domačih, z roko narejenih čipek.

Dolgo so se naši finančni ministri morali boriti s primanjkljajem v državni blagajni; še le leta 1890. se je posrečilo ministru Dunajevskemu, da je mogel reči državnemu zboru, da ima več dohodkov, nego stroškov, in to navzlic vedno večjim stroškom za vojno, za nove ali kupljene železnice, za šole itd. Brez žrtev sevéda

Nadvojvoda Franc Ferdinand.

(Po fotografiji c. in kr. dvornega fotografa Adeleja na Dunaju.)

tega ni dosegel, kajti zvišali so carino od kave, petroleja in žganja ter davek od hiš. Višji dohodki pa so omogočili takoj poskus, kako bi se dala urediti naša denarna vrednota (valuta). Nakupila sta oba finančna ministra mnogo zlata, kovali so nov denar in določili, da veljaj tudi pri nas zlata vrednota tako, da je vsakih sto srebrnih kron vrednih 42 goldinarjev v zlatu. Kedar bode država imela dovolj zlata, bode ta vrednota izvršena, in našemu trgovcu se ne bo treba bati izgube, katero mu je lahko povzročila menjajoča se vrednost srebrnega in papirnatega denarja.

Za dobo velikih železnic so prišle za našo domovino na vrsto manjše, pa tudi važne železnice. Prva med njimi je zvezala južno železnico pri Divači z velikim vojnim pristaniščem Puljem. Od nje so zgradili kratko progo iz Herpelj v Trst, da bi skrajšali pot v Trst. Potém so zgradili lokalno železnico iz Ljubljane v Kamnik in mnogo važnejši črti dolenjskih železnic v Novo mesto in Kočevje, da bi pomagali ubogi Dolenjski, ki je bila brez železnice. Upati smemo, da se bode podaljšala ta železnica dol čez Kolpo v druge kraje. Na Štajerskem so izvršili nekatere lokalne železnice na deželne stroške, na pr. iz Poljičan v Konjice, iz Celja v Velenje, na Koroškem so zvezali Podklošter s Šmohorjem. Nekaj drugih prog se bode kmalu izvršilo (v Vipavo, iz Velenja v Spodnji Dravberg, iz Ljubljane na Vrhniko). Kmalu se bode potegnila prek naše zemlje tudi druga železnica v Trst; kakor se kaže, šla bo skoz Karavanke iz Korotana na Kranjsko (iz Rožne doline na Javornik), stekla po tihi Bohinjski dolini, prodrla gore med Bohinjem in Goriškim ter se zvezala z južno železnico v Gorici.

Mnogo teh železnic je zgradila država, mnogo jih je podpirala, najvažnejše pa je bilo, da je nakupila država mnogo železnic, katerim je morala dajati dotlej visoke podpore; pomagala je pa tudi prometu, ker je znižala voznino za ljudi in blago; zato so morale znižati te cene i druge železnice.

Pri prometnih napravah omenimo hvaléžno, da se trudi država, da preloži ondi ceste, kjer so jih predniki speljali črez strme gore, kakor na pr. črez Gorjance; kmalu bode naš kmet vozil po zložnih cestah. Novi mostovi so še bolj olajšali promet, na pr. lepi savski most pri Radečah. Z brzojavom so že preprežene vse važnejše doline; celó telefon veže Dunaj z Ljubljano, da moreš govoriti s prijateljem na Dunaju in v Pragi — in kaj se mara, v par letih bomo morda v Ljubljani celó videli prijatelja, s katerim v Pragi govorimo; neki poljski učitelj je že našel nekaj takega.

Šolstvo.

O malokteri zadevi so tudi v tej dobi govorili in pisali toliko, kakor o šoli, posebno o narodni šoli; saj je od onega časa, ko so uredili narodno šolo, ki jo zovejo »novo šolo«, pre-

teklo že toliko let, da so mogli povsod spoznati, v kateri tir je prišel narod in njegovo omikanje; vedno bolj se je pa tudi širilo prepričanje, da »je bodočnost onega, kogar je šola«. Postala je torej narodna šola tista dragocena stvar, za katero se bijejo stranke in narodi. O tem boju, ki traja še dandanes, ne bomo pisali mnogo; saj nam je dobro znano, da je imel doslej za tisto stran, na kateri stoji naš narod, jako malo uspeha. Ko so v sedmem in osmem desetletju na Koroškem po slovenskih občinah uredili narodne šole večinoma tako, da imajo čisto ali vsaj skoro čisto nemški učni jezik, ter-

Nadvojvoda Oton.

(Po fotografiji c. in kr. dvornega fotografa K. Pietznerja na Dunaju.)

jali so na pr. veroučitelji s knezoškofijskim ordinarijatom vred zaman, da se naj uče slovenski otroci vsaj prva štiri leta slovenski že z ozirom na veronauk, ktereга sicer ne morejo poučevati uspešno; zaman so jednake želje izrekle srenje in poslanci. Rastlo je pač število šol po dotlej precej zanemarjenem slovenskem Korotanu, toda zarés narodne te šole le niso. Z velikim trdom so koroški rodoljubi doslej priborili samo tri šole, v kterih je slovenščina učni jezik, a nemščine se tudi uče otroci. S pomočjo družbe sv. Cirila in Metoda pa so zgradili v Sv. Rupertu poleg Velikovca lepo narodno šolo, v kteri poučujejo šolske sestre slovenske dečke in deklice v mili materinščini in se učijo dekleta tudi gospodinjstva. Tudi v drugih krajih so se doslej Slovenci zaman potegovali za slovenske šole za slovensko deco; posebno ob italijanski meji, v Gorici in Trstu, se jim je mnogo truditi za naravno osnovo šole. Največ so dosegli v Gorici, a morali so osnovati in vzdržavati mnoga leta za svoj denar zasebne slovenske šole. Tudi slovenske otroške vrtce so osnovali v onih krajih in na spodnjem Štajerskem, in iz teh vrtcev zajemajo slovenske šole lep del svoje šolske mladeži. Največ stori v tem oziru šolska družba sv. Cirila in Metoda; osnovali so jo, da bi branili slovensko deco vpliva leta 1880. ustanovljenega »nemškega šolskega društva« in italijanskega društva te vrste. Leta 1878. smo dobili na Kranjskem prvo meščansko šolo, ustanovljeno po Martinu Hočevanju v Krškem; jednake, sevéda nemške šole so ustanovili tudi na Štajerskem in Koroškem.

Nekaj so izpremenili v tej dobi državni šolski zakon, ko so spoznali, da se ne dá izvrševati brez ozira na raznoličnosti dežel, mest in vasij, da nalaga nekterim stanovom preveč bremen, in da ne jamči versko-nravnne vzgoje mladeži. Zato so leta 1883. sklenili v državnem zboru postaviti, ktera bolj odločno poudarja potrebo versko-nravnne vzgoje v narodni šoli, in zato določuje, da mora biti šolski vodja iste vere, kakor večina učencev njegove šole, in da mora imeti izpričevalo, da sme poučevati tudi veronauk. Na drugi strani so olajšali kmetskemu in obrtnemu stanu obiskovanje šole, ker so skrčili šolanje v zadnjih dveh letih. Vendar s tem še ni rešeno šolsko vprašanje; ostala je na dnevnem redu zahteva, da bodi narodna šola verska in učni jezik materinščina, in da naj odločuje o njej deželni zbor. Leta 1889. je

nastopil z nekim predlogom knez Lichtenstein; ker je pa napravil mnogo hrupa, ni prišel v razpravo, saj ni bil niti knezu samemu nič prav pri srcu; ista usoda je zadela leto potém vladni predlog o šoli, ki je hotel ugoditi deloma zahtevi konservativcev, deloma željam narodnih strank.

Ker je nedostajalo učiteljev za nove šole, ustanovili so moško učiteljišče v Kopru in žensko v Gorici, dopolnili v Ljubljani in ustanovili na Proseku pripravnico za kopersko učiteljišče. Da bodo učitelji popolnoma zmožni slovenščine v slovenskih šolah, jeli so leta 1881. na ljubljanskih učiteljiščih rabiti slovenščino pri poučevanju pripravnikov vsaj v nekterih predmetih. Nekaj novega je bilo, da so začeli pohajati učitelji neki zavod na Dunaju, kjer so se izurili v nekterih ročnih delih, in da so začeli s pomočjo občin uriti tudi otroke v takih delih, kar bo za nje zelo koristno. Pozabili pa niso pri tem gojiti tudi kmetijstva in napravili so mnogo novih šolskih vrtov, kjer so našli potrebnih sredstev pri občanih; pomagale so, kolikor so mogle, tudi kmetijske družbe. Prav čvrsto se je končno razvilo življenje in delovanje učiteljskih družeb; osnovali so učiteljska društva skoro po vseh okrajih, da so se mogli tem podrobneje baviti s stanovskimi zadevami tudi v manjših krogih v prospeh svoje preimnitne naloge.

V zadnjih letih (1893/94) je narastlo število narodnih šol na Štajerskem na 872, na Koroškem na 370, na Kranjskem na 329, na Primorskem na 412 in v celi Avstriji na 19.146; med temi je bilo največ šol s samo poldnevnim poukom na Kranjskem. Po jeziku je bilo slovenskih narodnih šol 662, med temi na Štajerskem 214, na Kranjskem 285, na Koroškem 3, na Primorskem 160, poleg 147 mešanih, kterih je bilo največ na Koroškem (82), najmanj na Goriškem (2), na Štajerskem 42, na Kranjskem 9, v Istri 15 (med njimi 1 italijansko-slovenska). Šolo je pohajalo od vsakih sto za šolo godnih otrok na Štajerskem 94, na Koroškem 96, na Kranjskem že 85, na Goriškem 96, v Istri 60, v Trstu 69. Lep napredek, ki ga pa prav sodiš še le, če primerjaš te številke na koncu vlade cesarjeve s stanjem šolstva pred petdesetimi leti (glej stran 69.), in če pomisliš, da se bode še marsikaj izboljšalo do konca leta 1898.

Tudi gledé srednjih šol se je marsikaj izpremenilo, če tudi nič bistvenega. Zahteva, da se uvede v srednje šole na Slovenskem

slovenščina kot učni jezik, izpolnila se je vsaj deloma; saj je izjavil (1886) minister Gauč: »Vsakemu narodu avstrijskemu mora pomagati Avstrija, da se razvija po svoji narodni posebnosti, torej se poučuj tudi v materinščini.« Preustrojili so nižje razrede gimnazij v Ljubljani in Novem mestu tako, da so skoro slovenski; manj veljave je dobila slovenščina v spodnjih razredih mariborske gimnazije. Tudi nove srednje šole smo dobili; v Ljubljani so osnovali novo nižjo gimnazijo zaradi preobilice dijakov na stari gimnaziji; v Kranju je sicer gimnazija nekaj let prenehala, a ustanovili so zopet novo in popolno gimnazijo s slovenskimi spodnjimi razredi. Hudih bojov smo doživeli, ko je vlada ustanovila posebno nižjo gimnazijo deloma z nemškim, deloma slovenskim učnim jezikom v Celju, ki je pa od leta 1897. združena s staro nemško gimnazijo kot samostalen oddelek. Za višjo izobrazbo deklic je ustanovil Jožef Gorup v Ljubljani slovensko »višjo dekleško šolo«.

Do visoke šole se nismo mogli povzpeti, pač pa se je vzbudila baš v zadnjem času po vsej domovini krepka zahteva: Dajte nam v Ljubljani vseučilišče! Dal Bog, da se nam kmalu uresniči vroča želja. To bode najmlajša sestra vseučilišču zagrebškemu, katero so svečano otvorili dne 2. grudna leta 1874., in kteremu so kumovale vse tuje sestre, odposlavši v Zagreb 1200 učenjakov.

Iz narodnega življenja.

Ce se ozremo na narodno življenje te dobe, vidimo, da je prišlo iz burnega gibanja poprejšnje dobe v neko bolj mirno, pa nič manj vztrajno strugo, izvzemši tisti nesrečni razkol, ki je razcepil ves narod, zlasti Kranjsko, v dva tabora.

Pa ozrimo se, če tudi krvavečega srca, od temnih stranij tja, kjer vidimo blage može pri delu »za vero, dom, cesarja«!

Najprej smemo tudi tu povedati, da ni pozabil Slovenec hvaležnosti svojim prvim možem. Prvi mož narodov, oče njegov, bil je Janez Bleiweis (glej podobo na str. 137.). Kaj je on bil narodu, to je pokazal ves narod, ko je slavil sedemdesetletnico svojega staroste sredi listopada leta 1878. Tako še ni častil naš narod nobenega svojih sinov. Iz vseh krajev naše domovine so prihiteli zvesti sinovi in se mu poklonili; izročili so mu nebroj pisem, v kterih so imenovalе vse slovenske občine »očeta« svojega za častnega občana; kdor ni prišel osebno, sporočil mu je pismo ali brzojavno

svojo častitko. Dne 17. listopada so ga pozdravili mestni očetje ljubljanski, odborniki kmetijske družbe kranjske, bogoslovci, deželni odborniki z deželnim glavarjem; zvečer 18. listopada pa se je zbralo okrog 16.000 ljudij, da so spremljali četo 300 mož z bakljami in 100 mož s svetilkami pred stanovanje njegovo, kjer so mu vsa narodna društva napravila prelepo podoknico. Dne 19. listopada je sprejel častitke katoliškega društva, stolnega kapitola, profesorjev, duhovščine in deželne vlade, zvečer pa je bila slavnostna beseda v čitalnici. Tu je povedal ljubljanski župan z navdušeno besedo, kar je napolnilo vsem srca do vrha: »Blagoslavljal bode vaše delo še pozni vnuk in pomnil, da ste vi za časa narodnega probujenja pradedom bili vodnik!« Cesar sam ga je tudi kmalu počastil, odlikujoč ga z redom železne krone in dednim plemstvom.

Ni čuda, da je isti narod tudi res žaloval, ko je tri leta pozneje spremljal umrlega starčka k Sv. Krištofu, kjer počiva po dolgem, trudapolnem življenju.

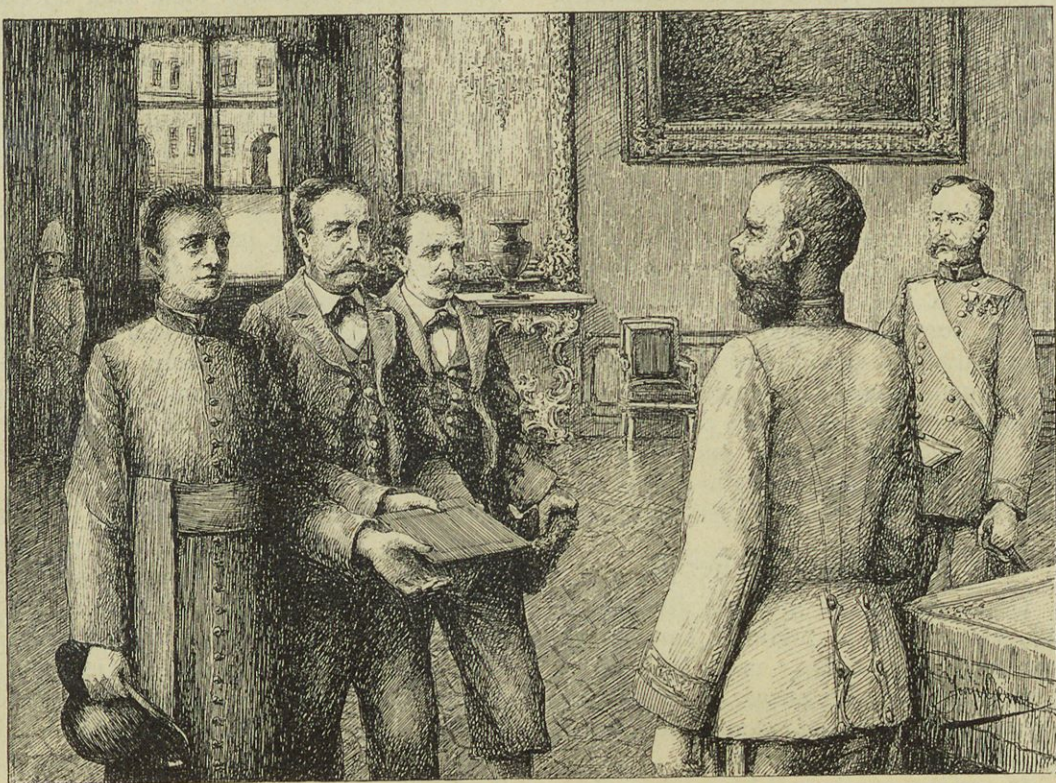
Spominjal se je narod tudi drugih mož; postavil je spomenik v stolni cerkvi mariborski najboljšemu svojemu pastirju in učitelju, Antonu Martinu Slomšek; pred latinskimi šolami ljubljanskimi je postavil spomenik prvemu svojemu pesniku, Valentinu Vodniku (1889); zaznamoval je z marmornatimi ploščami rojstne hiše veljakov, kakor na pr. Lovra Tomana, Josipa Jurčiča, Franca Miklošiča, Antona Janežiča, Matije Cigaleta, Franca Levstika, Andreja Praprotnika in Jerneja Kopitarja, kteremu je pripravil leta 1897. tudi gomilo v domači zemlji. Oživel je celó spomin na davno umrle junake, ko je slavil leta 1893. tristoletnico zmage nad Turki pri Sisku.

Pokopali smo v tej dobi mnogo zaslužnih mož, ki so si postavili trajen spomin z žrtvami za prosveto narodovo: starino Davorina Trstenjaka, pesnika Krilana, blagega Janka Krsnika, neupogljivega Andreja Einspielerja, samaritana Luko Jerana, možatega Josipa Poklukarja in druge. Posebno omeniti pa sta nam moža, ki sta imenovala narod za svojega dediča: Viktor Smolé in Anton Knez. Prvi je volil vse veliko imetje deželnemu muzeju, drugi pa Slovenski Matici; da podaja narodu zdravo duševno hrano v dobrih knjigah.

Radoval se je narod, ko je presvetli cesar odlikoval njegove prvake, kajti potrdil je s tem, da zvesto služi Avstriji,

komur je vodilo »vera, dom in cesar«; saj še imamo žive priče cesarske milosti in pravičnosti med seboj; med temi plemenitega sinu priproste kmetske hiše, ki mu je poveril cesar deželo kranjsko, da jo vlada dolga leta, baron Andrej Winkler (glej podobo na str. 172.), ki uživa zdaj v pokoju časti, ktere si je stekel pri svojem cesarju in svojem narodu, dočim še stoji v vročem boju na obalah sinje Adrije neupogljivi kraški hrast, Ivan Nabergoj. Njemu je povedal leta 1891. cesar sam: »Zadovoljen sem z vašo, meni že dolgo znano domoljubno zvestobo, kakor tudi vaših rojakov, s kterimi sem prav zadovoljen.«

Jezusa Kristusa, in ni zoper čisto vero ali katoliški nauk, če se v tem jeziku poje maša ali čitajo sveti evangeliji in berila stare in nove zaveze v dobri prestavi ter se pojejo psalmi in moli časoslov«. »Zato,« tako dostavlja Leon XIII., »smo spoznali, da moramo hvaliti Boga, ki nam je dal primerno priložnost, da moremo ugoditi narodu slovanskemu in za njegovo skupno korist skrbeti z isto unemo, ktero so kazali vedno naši predniki.« To je tisti blagi duh, ki veje tudi v besedah pastirskega pisma škofa krškega: »Duh božji se razodeva v jezikih, in to pravico zahtevamo záse, in

Ivan Nabergoj s primorsko deputacijo pri cesarju.
(Narisal Josip Germ.)

Narod naš je pa tudi veren narod; zato je žaloval, ko je pobrala smrt sv. očeta, Pija IX., a z otroškim zaupanjem in spoštovanjem je pozdravil premodrega mu naslednika, Leona XIII.; saj je baš on opravičil ona čutila zvestih mu slovanskih katoličanov v polni meri, ko je povzdignil god slovanskih blagovestnikov, sv. Cirila in Metoda, med praznike naše cerkve in v prekrasni okrožnici ponovil besede papeža Janeza VIII.: »Po pravici hvalimo jezik slovanski, v katerem se glasi čast, dolžna Bogu, in ukazujemo, da sò oznanjevati v tistem jeziku slava in dela našega gospoda

kar zahtevamo záse, ne moremo odrekati drugim.«

Ko je Leon XIII. praznoval petdesetletnico svojega mašništva, hiteli so tudi mnogi slovenski romarji v sveto mesto, v »večni« Rim, in ko je prišel v velečastno cerkev sv. Petra, da bi čital sveto mašo za avstrijske romarje (12. malega travna 1888), zaklicali so mu pobožni romarji iz dna srca: Živio! Domá v beli Ljubljani in po vsej katoliški Avstriji pa so v cerkvah in zunaj cerkve slavili ta dan; Ljubljana na pr. je bila krasno razsvetljena. Cesar naš mu je poklonil velik zlat in z dragimi kamenčki

ozaljšan križ, dočim so mu verni Slovenci izkazali svoje spoštovanje z monštrancami, kelihi itd. Z isto iskrenostjo smo slavili leta 1893. petdesetletnico škofovskega posvečenja Leonovega. Spominjajoč se nepozabnih besed, s katerimi je sv. oče sprejel prvikrat slovenske svoje ovčice, rekoč: »Pričakoval sem vas in pričakal sem vas! V mojem naročju ste lahko jedini v veri, pa tudi jedini kot narod,« hiteli so zopet pobožni romarji v Rim in z ginjenim srcem zrlí v milo oko možu, ki ga šteje svet med največje svoje duhove, in čegar srce ni zaprto nobenemu vprašanju našega časa; ki je, sedeč na najvišjem prestolu pozemskem, vendar prvi demokrat naše dobe, in ki premišljuje, kako bi se izboljšala usoda delavskega stanu v duhu krščanske ljubezni in pravičnosti; in kako mu hrepeni srce, da bi videl zjedinjene vse narode — tudi vse sinove matere Slave pod okriljem jedne matere, cerkve katoliške! — Župan ljubljanski se je poklonil še knezu in škofu ljubljanskemu, proseč ga, da sporoči svetu očetu izraz čutil vse Slovenije — in zopet ni zaostal naš presvetli vladar: daroval je 100.000 frankov za imenitno knjižnico vatikansko. Ob novem letu 1898. pa smo slavili katoličani — od cesarja dol do zadnjega težaka — šestdesetletnico mašništva sv. očeta.

Da so se izvršili veliki shodi katoliški v tej dobi tako sijajno, je vsaj deloma tudi zasluga naših vernih rojakov, kajti udeleževali so se katoliških shodov na Dunaju, v Gradcu itd. Na graškem katoliškem shodu je povedal dr. Srnec zbranim katoličanom, da je jedro narodnega gibanja slovenskega tó-le: »Sveto je čutilo vere, sveto je pa tudi čuvstvo ljubezni do starišev, rodovine in naroda. Kdor se pa izneveri narodu, izneveri se zajedno navadno tudi veri dedov svojih.« Zbrali so se leta 1892. tudi zastopniki iz vseh pokrajin slovenskih na veliki katoliški shod v Ljubljani in se posvetovali pod predsedstvom državnega poslanca Povšeta in v navzočnosti treh škofov o vseh vprašanjih, katerih rešitev more povzdigniti gmotno in duševno naše ljudstvo; govorili in sklepali so, kako je napojiti vedo in umetnijo, vzgojo in pouk z duhom krščanskim, kako je pomagati kmetu in obrtniku. Sad tega shoda je bil ta, da je dobilo katoliško gibanje točen in odločen program v politiki, v šolskem oziru in v socijalnem vprašanju; kar se je tam določilo, to izvršujejo mnogobrojna poli-

tična in gospodarska društva, ki so vzrastla po deželi; znanstveno življenje pa pospešuje slovenska »Leonina«.

Doba taborov je bila minila; le rovanje »neodrešenih« sosedov ob morju in Soči je pozvalo še naše primorske rojake, da so se zbrali leta 1878. pri Kobaridu, na Kviškem, v največjem številu pa v Dolini k zadnjim velikim taborom. Med njimi je bil dolinski uprav veličasten; 8000 zvestih Slovencev in Hrvatov je tu zavrnilo črne nakane zoper našo Avstrijo; sklenili so in izročili po treh možeh (Nabergoj, župnik in dekan Jan, dr. Vitezič) cesarju udanostno adresu, katero je vladar sprejel izredno milostno. Narodno-politično delo pa so si odslej razdelila med sabo društva, s katerimi se je polagoma prepregla vsa Slovenija od središča do skrajnih svojih mej. Narodno gibanje je oživilo še druga društva; zbralo je slovenske delavce v slovenska podporna društva, čile mladeniče v društva sokolska, ki so se pomnožila zadnja leta tudi na spodnjem Štajerskem in v Primorju, dočim so se rodila ljubljanskemu »Sokolu« pobratimska društva na Gorenjskem, Dolenjskem in Notranjskem. Slovenska pesen in glasba je našla pod okriljem »Glasbene Matic« tako varno in srečno zavetje, da se je ne raduje samo domačin, temveč da si je priborila častno priznanje in pohvalo celó na Dunaju, ki slove kot »mesto godbe in petja«. Ne-pozabna ostaneta vsakemu, ki ju je slišal, krasna koncerta naših pevcev in pevk ob veliki noči leta 1896. na Dunaju.

V Ljubljani je sicer vpepelil požar staro gledišče, v katerem si nekaj let gledal in poslušal slovenske drame in opere; zgradili pa so novo, krasno gledišče, in v teh prelepih prostorih je našla tudi slovenska drama novo, širje polje, na katerem se odslej lepo razvija, budeč med domačini talente in vabeč k sebi tudi rojake iz obmejnih pokrajin slovenskih, ali obiskujoč jih tu in tam v domačem kraju.

Dostojen sosed temu hramu dramatične umetnosti se dviga v Ljubljani »Narodni dom«; leta 1882. je začelo delovati društvo in leta 1896. že izvršilo stare načrte rodoljubov; zgradilo je društvom lep dom, ki bi naj bil skupni dom slovenske družine. Tudi druga mesta so si ustanovila narodne domove, ki služijo zabavi in pouku.

Resno nalogo sta si stavili med našimi društvi skoro najmlajši: muzejsko društvo ljubljansko, kteremu je namen proučevati našo domovino ter seznanjati rojake z njeno

zgodovino in kulturo in z njenimi prirodnimi posebnostmi; drugo društvo pa si je izbralo solnčnate vrhove naših gorskih prvakov, da vabi tja gor v trdne kože vsakogar, ki ga »tja kliče in miče in vabi srce« — t. j. »Slovensko planinsko društvo«. S pomočjo župnika Aljaža je zgradilo celó »pod velikim tukaj Bogom«, blizu vrha Triglavovega skromen dom »Mariji Snežnici«. Kmalu bode svedočil jednak hram božji na solčavskih gorah, da še ni ugasnil v srcu Slovence tisti pobožni čut, ki je zgradil toliko in toliko belih cerkvic na naših gričah in gorah.

Dobrodelnih zavodov in ustanov niso pozabili tudi v tej dobi ne. Kjer se je pokazalo, da ne zadostujejo stare bolnišnice za množče se bolnike, zgradili so nove bolnišnice in pri tem niso gledali na par tisočakov več. To nam svedočita posebno bolnišnici v Ljubljani in v Celovcu, kateri sta tako zidani in uravnani, kakor zahtevajo dosedanje izkušnje in pa nauki učenih mož. V Novem mestu so odprli usmiljeni bratje novo bolnišnico, ki je bila tako potrebna ubogi Dolenjski. Prava dobrotá so nova bolnišnica za otroke v Ljubljani in kopališča v Gradežu in Rovinju za škrofulozne otroke. Za reveže, ki dolgo hirajo in ne dobé postrežbe niti domá, niti v bolnišnici, zgradili so prostorne in zdrave zavode »hiralnice«; to so storile deloma dežele in srenje, deloma pa dobri ljudje, darujoč denar in hiše. Velik zavod te vrste za neozdravne bolnike bode zgradila hranilnica kranjska v Vodmatu pri Ljubljani v spomin petdesetletnice cesarjevega vladanja; namenila je v to svrho pol milijona goldinarjev. Za reveže, katerim se je zmešala pamet, zgradili so v Celovcu in na Studencu pri Ljubljani nove primerne blaznice; isto namerjajo tudi storiti v

Trstu. Za slepce bodo napravili zavod v Celovcu, za slepce in gluhoneme pa v Ljubljani. Ljubljanski »Josefinum« pa je zavetišče, katero je ustanovila gospa Hočevarjeva za ženske posle, ki ne morejo več služiti; pre-skrbela je tudi Krčanom novo bolnišnico.

Lep namen imajo sirotišnice za dečke in deklice, kajti v njih so zgradili dobri ljudje sirotam nov dom, kjer jih vzgajajo pobožne sestre redovnice v dobre in pridne mladeniče in deklice. Njim podobna so zavetišča, v katerih dobivajo toplo sobo, dobro hrano in nauke učenci in učenke, za ktere ne morejo

skrbeti črez dan njih ubogi stariši. Na pravo pot pa hočejo spraviti zanemarjeno in pokvarjeno mladino zavodi, kakor oni v Otočah pri Celovcu in tisti, ki ga hočejo ustanoviti v Ljubljani. Podoben namen imajo društva, ktera podpirajo kaznjence, da ne zapadejo zopet hudodelstvu in kazni, kedar so prestali kazen za svoje prejšnje prestopke ali zločine.

Pozabiti ne smemo, če tudi ne moremo naštetí vseh dobrodelnih naprav zadnjih let, da so nastale mnoge ljudske kuhinje, v katerih se dobiva zdrava in tečna hrana za majhno plačo, s

ktero se povrnejo komaj stroški zavodu, a reveži imajo po vrhu še zavest, da skrbijo tukaj tudi za najpriprostejšega gosta blage gospe plemenitega srca. Če se govori o ljudskih kuhinjah, ne smemo pozabiti moža, ki smo ga izročili hladni zemlji spomladi leta 1896.: Luke Jerana, očeta dijakov, ki jim je ustanovil v Ljubljani dijaško ljudsko kuhinjo in za njo žrtvoval, kar je imel sam, in kar je primoledoval za nje vbogajme. Lepi vzgled njegov je napotil druge može, da so priskrbeli ubogim dijakom tudi v Celju in Mariboru, v Ptuj in Novem mestu itd. v dijaških ljudskih kuhinjah ceno kosilce. Spomnili so se pa tudi

Nadvojvodinja Marija Jozefa.

(Po fotografiji c. in kr. dvornega fotografa Adeleja na Dunaju.)

sinov naših, učečih se na visokih šolah dunajskih in graških, kamor hité z bistro glavico — a pičlo glavnico, a ne morejo storiti, kar veli stari pregovor: »Če greš na Dunaj, pusti trebuh zunaj!« Tem mladeničem v podporo so osnovali podporna društva in »Radogoja«.

»Najdražja last držav je narod,« rekel je nekoč cesarjevič Rudolf, in zato je vlada v zvezi z državnim zborom in deželnimi zbori v teh letih mnogo ukrenila za zdravje naroda. Sklenili so postave o zdravstvenih zadevah, pomnožili število zdravnikov po kmetih, ki čuvajo nad zdravstvenimi razmerami in pomagajo revežem v boleznih. Mnogo drugih naprav vpliva blagodejno na naše zdravje; mesta so si preskrbela dobro pitno vodo (na pr. Ljubljana, Kamnik in dr.); podzemski kanali snažijo tla, na katerih stojé naša mesta; kjer imajo javne klavnice (na pr. v Ljubljani), ni se nam bati, da bi morali uživati nezdravo meso; posebni zavodi preiskujejo živila, če so pristna in zdrava; po mestih širijo ulice, nasajajo ob njih drevesa, napravljajo vrte, da uživa i meščan malo boljšega zraka; po teh ulicah pa žari, na pr. v Ljubljani, tajnostna električna luč ter izpreminja temno noč v jasni dan.

Srebrna poroka cesarjeva.

Krasno slavnost je prineslo leto 1879. cesarski rodbini in narodom avstrijskim, srebrno poroko cesarjevo. Da bi od te slavnosti imeli kaj koristi najrevnejši državljani, izrekel je cesar sam željo, da naj ne trosijo ljudje denarja za velike slavnosti, nego se naj rajši spominjajo revežev. Tej želji so res tudi ugodili deželni zbori, srenje in društva. Ljubljana je ustanovila na pr. zalogo za revno deklico, ki se hoče omožiti, in podporo štirim rokodelskim učencem; vrh tega so podarili denarja revežem in jih pogostili. Vendar so hoteli izraziti narodi cesarju tudi na drug način svojo udanost: nesle so mnogobrojne deputacije krasne adrese na Dunaj; domá so pa v čitalnicah in cerkvah slavili vladarja in molili zanj, dočim so goreli po gorah nebrojni kresovi in pokali topiči, oznanjajoč, da

»Veseli, Slovenija, veseli se, Krajna,
Obnebje se jasni nad tvojo glavó,
Iz slike mirú ti venec poganja,
Ki venčal bo tebi dolino, goró.«

Dne 22. malega travna so se cesarju poklonili zastopniki vseh kmetijskih društev; sam cesarjevič Rudolf jih je predstavil

očetu svojemu, zatrjujoč, da si šteje v posebno čast, da sme izreči cesarju voščila avstrijskega kmetijstva. Cesar je odgovoril: »Ponosen sem in štejem se srečnega, da smem imeti take narode, kakoršne ima moja država, za veliko družino.« Potém se je vrstila deputacija za deputacijo; prišle so iz vseh vetrov širne Avstrije, mnoge v narodni noši, in vsem je odgovoril cesar jednako ljubeznivo in očetovsko. Papež ga je odlikoval, podarivši mu svojo podobo in jako dragoceno podobo Matere božje od Rafaela.

Najlepši dan pa je bil 24. mali traven. Dan poprej je izročil mojster Ferstel nadvojvodi Karolu Ludoviku cerkev Jezusovo (votivno cerkev, glej podobo na strani 152.), za katero so bili položili temeljni kamen dne 24. malega travna 1856 v spomin rešitve cesarjeve, ko ga je bil napadel Libeny. Zdaj je bila dovršena v najlepšem gotiškem slogu z dvema stolpoma, po 95 metrov visokima; stala je vsa zgradba štiri milijone goldinarjev. Dne 24. malega travna 1879 zjutraj je prevzel cerkvene ključe kardinal dunajski in blagoslovil krasni hram božji v navzočnosti 49 škofov in 11 prelatov. V zakristiji so potém počakali cesarja in cesarico, ki sta se pripeljala ob poldvanajstih med vriskanjem neštevilnega ljudstva in zvonjenjem novih zvonov, dočim so igrale vojaške godbe pred cerkvijo cesarsko pesen. Cesar je bil opravljen v maršalsko obleko in globoko ganjen, ko je prestopil prag cerkve s cesarico, ki si je trla solzo za solzo v očeh. Pred velikim oltarjem je blagoslovil kardinal vnovič cesarjev zakon; potém je bila velika maša, med katero je molil cesar klečé pred velikim oltarjem. Ko sta sprejela cesarosti po dovršeni službi božji in zahvalni pesni še papežev blagoslov, vrnila sta se iz cerkve; pred vratmi pa je sprejela cesarica še krasen šopek, dar deklet dunajskih. Kako globok vtis je naredil ta dan na cesarja, to čitamo v pismu, ki ga je pisal bratu nadvojvodi Karolu Ludoviku: »Globoko ganjen se vračam iz posvečenih prostorov božje hiše, za katero je darovala ljubezen in udanost mojih zvestih narodov, ko jih je pozval k temu naš brat, ki že počiva v Bogu. Jaz pa sem mu položil pred 23 leti, ob drugi obletnici svoje poroke, vpričo cesarice temelj, in v tej hiši božji je danes, na dan najine srebrne poroke, kipela naša zahvalna molitev pri prvem svetem darilu k Bogu. Kar je začela ljubezen bratovska, nadaljevala je ista ljubezen in srečno dovršila.« Zato se zahvaljuje bratu,

ki je vodil veličastno delo in ga dovršil ta dan, »ki je pravi rodbinski praznik vseh narodov moje države«. Ob tej priliki je daroval cesar 10.000 gld. dunajskim revežem, a za dijake in hčere častnikov ter za razne dobrodelne zavode je ustanovil bogate zaloge; 400 oseb, obsojenih zaradi razžalitve cesarja, je pomilostil. Dne 27. maja travna so cesarju napravili še plemiči, meščanje, umetniki in drugi krasen »slavnostni izprevod«, potem pa je pisal v zahvalnem pismu ministru grofu Taaffeju: »Nad trideset let že vladam; prebil sem marsiktero grenko uro, a užival tudi mnogo veselja s svojimi narodi, toda toliko čistega, pristrčnega veselja še nisem užil, kakor v ravno minulih dneh. To veselje mi je napravila ljubezen mojih narodov!« Zato se zahvaljuje »vsem — vsem«!

Po leti 1880 je videl cesar Abrahama, t. j. dosegel je petdeseto leto; bival je tačas v Išču in praznoval ta dan v tistem domačem krogu; pozdravili so ga le najmlajši občani z ljubko deputacijo; prišlo je šest dečkov, starih po pet do šest let, nosili so veliko cesarsko krono iz samih planinskih cvetlic; od krone so viseli široki trakovi, in te je držalo šest dekletec; oblečena je bila vsaka kot kmetica, jedna kot Avstrijanka, druga kot Tirolka itd. Kako je razveselil vladarja ta dar! Vsakemu otroku je dal roko, vsak mu je moral natanko povedati, čegav je, kako mu je ime itd. Seveda se niso vrnili otroci prazni

domú; cesar je poklical svojo hčerko Marijo Valerijo, in ta jim je naložila toliko slaščic in peciva, kar so mogli nesti.

Cesarjevič Rudolf se oženi.

Še pred tem dnevom pa je bila cesarsko rodovino in narode avstrijske z veseljem in nadami navdala vest, da se je 7. sušca leta 1880. zaročil cesarjevič Rudolf v

Brüselu s princesinjo Štefanijo, drugo hčerko belgijskega kralja Leopolda, poročeno dne 21. velikega travna 1865. Zaročenca in roditelji so se iz srca radovali, da je prebivalstvo s takim veseljem sprejelo ono vest, kajti zopet se je cesar prepričal, »da smo zares vsi skupaj samo jedna velika družina«. Predno se je poročil cesarjevič, prepotoval je pa še s presvetlim svojim očetom najprej severne kronovine avstrijske in potem sam Palestino ter Egipt. Dne 10. majnika leta 1881. je sklenil z dražestno »rožo iz Brabanta« zvezo za vse življenje — in zopet si je postavil milosrčni cesar trajen spomenik, kajti pomilostil je

Cesarjevič Rudolf in nadvojvodinja Štefanija.
(Iz knjige Emmerjeve »Kaiser Franz Josef I.« K. Prohaska.)

mного obsojencev in spomnil se tudi revežev in sirot z bogatimi darovi. Dunajsko mesto je mislilo napraviti sijajen ples, ki bi bil stal 40.000 gld., cesar in cesarjevič sta pa zložila tudi 40.000 gld., in vseh 80.000 se je porabilo za ubožce. Naša domovina si je postavila trajen spomin na ono poroko v krasni zgradbi ljubljanskega muzeja »Rudolfina«; 600 revežev je pogostila Ljubljana na dan poroke, »Sokol« pa je priredil lepo ljudsko veselico.

Leta 1883. se je porodila cesarjeviču hčerka Elizabeta. Cesar je daroval ob tej priliki društvu mladinskega zavetišča na Dunaju svoj grad Weinzierl. Zares cesarski dar! Pa še druge prilike je imel tačas dokazati, da zasluži ljubezen svojih narodov; prišlo je bilo baš ona leta nekaj nenavadno hudih nesreč nad mnoge družine in kraje avstrijske.

Jedva mesec dni pred srebrno poroko cesarjevo je prodrla voda nasipe okrog mesta Segedina na Ogerskem; uničila je povodenj v malo urah mnogo ljudij in toliko imetja, da se je razlegal tužni klic: Segedina ni več! Med prvimi, ki so hiteli na pomoč, pa je bil cesar sam. Ni ga zadrževalo grdo vreme in lastna nevarnost; v čolnu se je vozil po cestah in ulicah mesta, v katerem je podrla voda nad 5000 hiš; gledal je povsod bedo in nesrečo, toda prinesel je s seboj tudi pomoč in tolažbo, rekoč: »Segedin bo kmalu lepši, kakor je bil,« in to se je z njegovo pomočjo tekom malo let res izpolnilo.

Dne 9. listopada leta 1880. je grozovit potres na pol razvalil procvitajoči Zagreb; 400 rodbin ni imelo strehe; a tudi tu je delil cesar z radodarno roko, da bi pomagal nesrečnikom. Še grozovitejša nesreča se je pa dogodila 8. grudna 1881 na Dunaju; zgorelo je lepo gledišče, zadušilo in zgorelo je tudi nekaj stotin ljudij. Iz začetka so mislili, da ni ponesrečil nikdo, a kmalu so našli cele kupe mrtvecev; popisati ni mogoče žalosti, ki je zadela toliko in toliko rodbin na Dunaju in po kronovinah. Dobrosrčni ljudje so darovali lepo svoto, da preskrbé stotine sirot, katerim so zgoreli roditelji. In naš cesar? — Prebdel je tisto grozno noč, jokajoč sredi svoje družine; sredi svojega naroda je nekaj dni potem molil pri zaдушnicah za nesrečne žrtve požara; potem je ukazal, da je napraviti pri vseh glediščih toliko vrat, da morejo ljudje hitro uteči nevarnosti; sam je šel od gledišča do gledišča, da bi se prepričal, kako izvršujejo njegovo povelje. Kupil je za pol milijona goldinarjev razvalino pogorelega gledišča in zgradil na tistem prostoru veliko in lepo »hišo sprave«. Kar nese ta hiša čistega prihodka, namenil je za dobrodelne zavode; sredi sprednje strani tega doma je pa lepa kapela, v kateri darujejo svete maše za duše pokojnikov, ki so tu našli smrt. Kmalu je prišel božični večer, in tudi cesar je premišljal, kaj bi daroval otrokom svojim, da jih razveseli ta večer. Iz zadrege mu pomaga najmlajša hčerka nadvojvodinja Marija Vale-

rija, srček očetov; ona poprosi očeta, naj ji dovoli, da sme v svojo skrb vzeti deklico, kateri so zgoreli stariši v gledišču. In tako lepega darú si ni še izbralo nobene dete, in tako veselega srca tudi menda ni še izpolnil noben oče želje svoji hčerki, kakor onega leta cesar Franc Jožef.

Pa to je samo par najvažnejših prilik, v katerih je cesar pokazal milosrčnost in odprto roko; premnogo drugih bi še lahko našteali, tudi takih, ko je vladar bogate darove poslal stradajočim ali takim ljudem, katerim je požar, voda itd. uničila dom in posestvo. V onih letih je bil nekoč na Tirolskem; izprehajaje se neko jutro, gre mimo borne hišice in sliši nekoga notri na ves glas tarnati. »Tu se je pripetila nesreča,« misli si, stopi v kočo ter vidi ležati na tleh kravico, ki je ravno poginila. Poleg nje stoječa že stara gospodarja pa vzdihujeta v jednomer: »Kaj bo, kaj bo zdaj z nama? Zdaj sva berača! Dolga imava že tako preveč, zdaj pa še ta nesreča! Joj, joj mene!« Cesar ju izkuša utešiti in vpraša, koliko je krava vredna. »Jeden stotak je bila že vredna,« odvrne kmetič. »No, če je tako, vama pa dam jaz novce, da kupita drugo kravo,« pravi cesar strmečima starcema; »pridita le dol v grad; gospodar vama bo naštel denar.« Kmetič ni poznal gospoda in bi bil dobil najrajši takoj denar, toda cesar ga ni imel toliko pri sebi. »Grem pa takoj z vami,« pravi nezaupni mož ter spremi cesarja, kateremu je bilo to prav všeč, dol v grad; tam je dobil stotak in zvedel, kdo je njegov rešitelj.

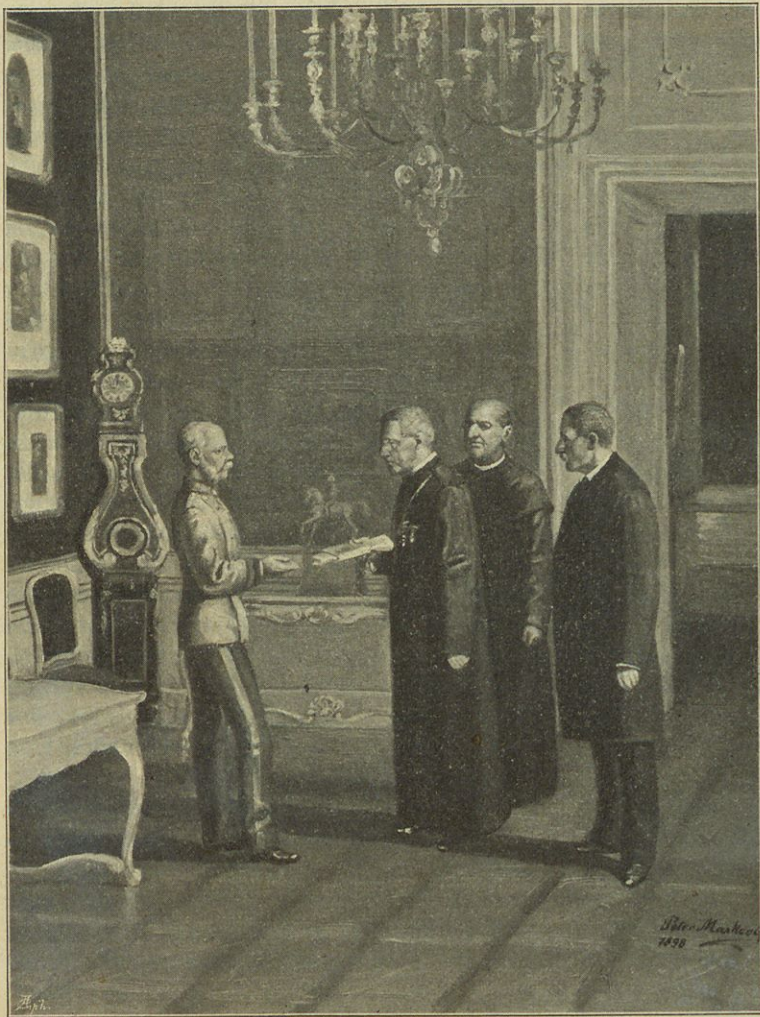
Govoreč o milostih in dobrotah, katere je izkazal cesar vsem deželam, ne smemo pozabiti, da je obdaroval v najobilnejši meri prestolno svoje mesto Dunaj; on je rododunajčan in prvi meščan prestolnici. Baš za njegovega vladanja je dobilo to mesto čisto drugačno lice, ko je ukazal cesar, da je podreti visoke nasipe okrog mesta in ozka vrata. Potem so zasuli globoke jarke, na zelenih tratah okrog notranjega mesta pa so zgradili take palače, da jih najdeš malokje toliko in tako lepih. Na levo od votivne cerkve vidiš novo vseučilišče (glej podobo na strani 155.), kjer se pripravljajo tudi mnogi slovenski mladenci za bodoči stan kot učitelji, uradniki, zdravniki itd. Malo dalje štrlijo stolpiči velikanske nove mestne hiše proti nebu; potem greš mimo palače državnega zbora (glej podobo na strani 147.), najvišjega sodišča, cesarskih muzejev. Nasproti ob-

čuduješ med dvornim glediščem in dvorno opero lepi cesarski vrt in zgradbo novega cesarjevega gradú. Na jedni strani vidiš spomenike slavnih vojskovodij, na drugi veliko soho Marije Terezije, katero obdajajo bronasti kipi slavnih mož, ki so ji bili zvesti generali in svetovalci. Pa tudi večji je postal Dunaj; daleč tam zunaj so mu prirastla nova predmestja, in tej prestolnici

Cesar med slovenskim narodom.

Z zlatimi črkami ste zapisani leti 1882. in 1883. v zgodovini Avstrije, posebno pa naših dežel; minilo je namreč leta 1882. pet sto let, odkar je prišel Trst pod vladno prednikov našega cesarja, na leto 1883. pa so preložili slavnost šeststoletnice, kar je zavladal habsburški rod tudi v deželah notranje-avstrijskih, h katerim spadajo slovenske pokrajine. Te slavnosti je sklenil cesar praznovati osebno z našimi deželami.

Dne 8. kimovca leta 1882. je dospel v Celovec, kjer so se zvesti Korošci razveselili njegovega prihoda, kakor se radujejo dobri otroci prihoda ljubeča očeta. Občno je bilo navdušenje, s katerim so ga sprejeli v Celovcu. Dolgo že ni bival v deželi, a tem natančneje se je zanimal za njene razmere. Veselilo ga je, da imajo srenje že večinoma svoje šole in šolska poslopja — a izrekel je, da upa, da so v tem oziru postopale pametno in razmeram primerno. Poklonil se mu je tudi odbor družbe sv. Mohorja (prošt dr. Müller, Andrej Einspieler in Rossbacher). Cesar je pohvalil plodonosno delovanje naše družbe, blagovolil sprejeti krasno vezani koledar za leto 1883. in dovoliti, da se mu doloži sleherni leto. Pohvalil je tudi druga društva, na pr. katoliško rokodelsko društvo, in videlo se je, da pozna in odobruje delovanje teh društev. V vojaški bolnišnici je raz-

Odbor družbe sv. Mohorja izroča cesarju Koledar.
(Narisal P. Markovič.)

so preskrbeli zdravo pitno vodo daleč iz snežnikov na meji štajerski. Donavi so izkopali novo strugo, da morejo po njej plavati parniki; premostili so jo, da morejo dolgi železniški vlaki hiteti proti severu.

Mnogo sličnega se je zgodilo po milosti cesarjevi tudi v drugih mestih, ki se niso mogla razvijati, dokler so jih oklepale trdnjave; cesar jih je oprostil teh spon, na pr. Prago, Olomuc.

veselil bolne vojake, nagovorivši jih v domačem jeziku. V samostanu uršulinskem je z veseljem zapazil lepo število deklet, ktere so si izvolile ta stan; podaril je samostanu lep dar, češ, »da se za trpeče ljudi ne more nikoli preveč storiti.« Ogledavši si samostan in bolnišnico elizabetinsko, šole itd., počastivši s svojo navzočnostjo krasno veselico na jezeru v Porečah, kateri je zvečer sledilo nešteto kresov, celó gori na Vrtači,

na Stolu itd., odpeljal se je dne 11. kimovca v Beljak in Trbiž. 40 brhkih Ziljanov in 40 Ziljank ga je po slovensko pozdravilo na Trbižu in mu izročilo šopek planinskih cvetlic. Podaril je vsakemu fantu in dekletu po jeden čisto nov zlat, »ne kot dar, nego v spomin na današnji dan,« je dostavil, obžalujoč, da se zmirom bolj zanemarija lepa narodna noša. Ogledal si je tudi cerkev; ko je čul, da cerkev ne zmore popravila iz lastnega imetja, naredi si voz na robcu, rekoč: »To si moram zapomniti.« Ko je obiskal še Naborjet, peljal se je prek

bolj so pa tekmovali v Gorici Slovenci in Italijani, da bi izkazali cesarju svojo udanost; bile so lepe ljudske veselice, kjer se je gibal vladar sredi svojega naroda in slišal peti cesarsko pesen v treh jezikih. Mimo njega so šli ljudje iz vseh občin peš in z vozovi, na katerih so peljali svoje izdelke in pridelke.

Dne 14. kimovca je odpotoval v Pulj in bival tam dva dni, na drobno si ogledujoč mornarico, urade, šole itd. Dne 17. kimovca je dospel v lepi grad Miramar, kjer se je sešel s cesarico, cesarjevičem Rudol-

Slovenski jahači pozdravljajo cesarja in ga spremljajo v Ptuj.

(Narisal Ivan Jager.)

Rablja na vrh Predela, kjer je meja med Korotanom in Goriško. Z vidnim zanimanjem si je ogledal spomenik junakov, ki so leta 1809. tu našli smrt, braneč Francozom pot v Korotan.

S 101 strelom so ga pozdravili Goričani in mu napravili v Bolcu podoknico; tri četrt ure je poslušal pevce, ki so peli lepe slovenske pesni; sam je zahteval, da ga naj ogovarjajo Slovenci v svojem jeziku. Tako je podrl zapreke, ki so jih namerjavali postaviti med njim in narodom; zato je pa bil sprejem tem prisrčnejši. Naj-

fom in nadvojvodinjo Štefanijo. Tri dni so imeli zdaj Tržačanje in okoličani cesarsko družino v svoji sredi; sevda se je pokazal bogati Trst v vsem svojem sijaju, a pokazala je tudi skromna okolica svoje srce, polno zvestobe in ljubezni. Trst je napravil sijajen ples — okoličani pa so priveslali pod grad miramarski in zapeli cesarski rodbini mile pesmice slovenske. Lepa razstava je povečevala cesarsko slavnost in kazala, da je napredoval tudi naš kmet ob Adriji. Mornarici je prirastla nova ladija, ki so jo spustili v pričo cesarja v morje.

Božja roka pa je čuvala nad dragim življenjem vladarjevim in dala sodniku in rablju v roke zverino v človeški podobi, ki je prišla sem iz Italije, da bi »posvetila« cesarju. Odpotujočemu so ponudila v Divači slovenska dekleta najboljše domače črnine, katero je tudi izpil.

Še pomenljivejše za nas je bilo leto 1883. Že leta 1882. so povabili Kranjci cesarja, naj pride slaviti z njimi šeststoletnico; obljubil je takoj, pomilujoč deželo, katero je ravno v onih letih zadelo mnogo uim. Za to slavnost so delali na Štajerskem in Kranjskem velike priprave; v glavnih mestih, v Gradcu in Ljubljani, priredili so lepe in poučne razstave kmetijskih, obrtnih, umetniških in drugih izdelkov, da si mogel lahko preudariti, do ktere stopinje gmotnega napredka je dospelo naše prebivalstvo.

Sledimo pa cesarju na njegovem potovanju, katero je nastopil na Dunaju dne 1. malega srpana leta 1883. Mudil se je najprej v samostanu runskem in v Gradcu, kjer je otvoril razstavo. Nadaljujoč pot prek Gleisdorfa in Gleichemberga je stopil kmalu na slovensko zemljo pri Radgóni. V Radgoni je cesar otvoril novo meščansko šolo in ogledal razstavo društva za konjerejo. Pri tej priliki je prijahalo 170 slovenskih mož na konjih, s kterimi so dobili že pri dirki v Gradcu prva darila. Oblečeni so bili v bele breguše; poveljnik jim je bil učitelj Strniša. Poleg njih se je zbralo 50 slovenskih strelcev iz Veržēja pod poveljstvom Pintariča. Pred okrajnim glavarstvom so »prezentirali« puške, in stotnik je oddal cesarju »raport«. Konjica je cesarju tako dopadla, da jo je vzel s sabo na vojaško vežbališče; tam so po dovršenih vajah topničarjev defilovali pred cesarjem, ki je pohvalil Strnišo in mu celó stisnil roko. Nekega kmeta, ki je nosil zlati križec za zasluge, vprašal je cesar, zakaj ga je dobil; a ker mož od samega strahu ni našel takoj pravega odgovora, vpraša ga cesar po slovensko: »Ste li bili župan? — Koliko let? — To je lepo!« Konjiki so smeli potem spremljati cesarja v Zgornjo Radgono; tam so se mu poklonili župani okraja Ljutomerškega in radgonskega, duhovščina, šestin-trideset deklet itd. Poslanec Kukovec je pozdravil vladarja nemški in slovenski ter se mu zahvalil za podporo, podarjeno okraju povodom toče; dekleta pa so ga pozdravila po slovensko in mu ponudila najboljšega ljutomerčana, ktereга je cesar blagovolis izpiti polovico kupice.

Prek Cmureka je došel cesar v Spielfeld in nadaljeval potovanje po železnici, a tu in tam počasi se vozeč in stoječ pri oknu, da si ogleda ozaljšane hiše in slavoloke, in da ga tudi narod more videti. V Mariboru ga je pozdravil narod slovenski še z večjim navdušenjem, saj

»Stotine let minilo je,
Slovenec ud je Avstrije,
Viharjev se nikol' ni bal,
Cesarju zvest je zmir ostal.«

»Pred šestimi sto leti smo bili Slovenci samo podložniki, tlačani, hlapci in sužnji nemških grajščakov; zdaj smo svobodni. Pod drugimi vladarji nemškimi bi nas bili uničili, pod Habsburžani smo se ohranili, napredovali in ojačili.« Zato so že dan 2. malega srpana, obletnico ustanovitvenja habsburške vlade na Štajerskem, slavili v cerkvah in šolah. Dne 9. malega srpana je došel cesar v Maribor, kjer so ga burno pozdravljali krepki živio-klici. K dvornemu obedu je povabil gospode nemške in slovenske; v škofijskem dvorcu pa je sprejemal deputacije, med njimi tudi slovenske župane; obljubil je milostno, da se bode vsegdar trudil koristiti jim, in da bode rad pomagal, ako bi jih zadela zopet ktera uima. Knezu in škofu je podaril dragocen zlat naprsni križec. Slavnemu admiralu Tegetthoffu, rojenemu v Mariboru, pa je odkril spomenik in ga še tako počastil mrtvega.

Še isti dan (10. malega srpana) je došel cesar v Ptuj; tukaj so se mu zopet predstavili slovenski jahači iz ormuškega okraja, 119 čvrstih mož v belih hlačah in z belo-modro-rudečim širokim pasom prek črni telovnik, sedečih na sedlu s štajerskimi barvami in vsak z bandercem črno-rumenim (glej podobo na strani 191.); prijahali so cesarju naproti v Hajdino. Dr. Gršak je nagovoril cesarja in ga prosil za izvršitev onih postav, »ki nam zagotavljajo naš narodni obstanek in srečno bodočnost«. Cesar je odvrnil, da mu je blagor vseh narodov pri srcu, in da bode skrbel za to, da se dotične postavе tudi izvršujejo. Natančno je pozvedoval po gospodarskih in narodnih razmerah ter vprašal okrajnega komisarja, ali zna slovenski, in je li ta okraj slovenski, na kar mu je uradnik dal povoljen odgovor. Slovenskim deputacijam in govornikom je odgovarjal z »zahvalim« in »srečno«; sprejel je slovensko adresu slovenskih učiteljev; vsem pa so segale v srce besede cesarjeve: »Pomagam, kjer morem, in rad dam, kar dam.« Pred cer-

kvijo so potegnili vrv, da bi narod ne zastavil poti cesarju, a cesarski pribočnik Mondel veli: »Pustite ljudi, da vidijo svojega cesarja,« in nekemu dekletu reče po slovensko: »Micika, poglej svojega cesarja!« Ta gospod je ravnal prav po cesarjevi želji, ki se je nalašč vozil počasi, da ga narod bolje vidi.

Prenočivši na Slatini pri Rogatcu, pokusil je drugo jutro ondotno kislico, dočim so mu dekleta zapela pesen »Po jezeru«. Potujoč dalje skoz Šmarje in Sv. Jurij ob južni železnici, kjer ga je pozdravil dr. Ipavec in mu izročila njegova hčerka lep šopek, pripeljal se je 11. malega srpana v Celje. Tu je bil zopet lep sprejem; deputaciji slovenskih županov je odgovoril cesar: »Zahvalim se za ta izraz udanosti in prepričan sem, da se smem vsegdar zanašati na Slovence.« Mudil se je pa v Celju samo malo nad poldrugo uro.

V Laškem ga je zopet nagovoril načelnik deputacije slovenskih občin slovenski, in cesar ga je vprašal slovenski: »Ali ste Slovenec ali Nemec?« Poslednji poklon štajerskih Slovencev je sprejel vladar na Zidanem mostu iz ust župana Lenčeka v imenu občin okrajev Sevnica, Kozje in Brežice; odzdravil je tudi tu slovenski: »Lepo se zahvaljujem.«

Na zemljo kranjsko je stopil v Trbovljah, kjer se mu je poklonil deželni predsednik baron Winkler; potem si je ogledal premogokop, kjer so v njegovi navzočnosti odstrelili s 1300 kilogrami dinamita 15.000 meterskih stotov premoga.

Kranjci so bili sprožili cesarjevo slavnostno potovanje; kaj čuda tedaj, da so se tudi najbolj trudili, da pokažejo presvetlemu gostu v besedi in dejanju svojo brezmejno ljubezen in udanost. To se jim je posrečilo tem bolj, ker ni bilo v tem oziru nobenega nasprotovanja, ampak najiskrenejše tekmovanje, kajti vedeli so vsi, da

»Cesar je tu, ki nas s srečo zaklada,
Pogled objema njegov nas premil,
Narodnost našo je rešil propada,
Dušni razvitek v Slovencih spešil.«

Kakor na Štajerskem, izšli so tudi ljubljanski listi v praznični obleki in slavili v vznesenih člankih pomenljivost slavnosti in trdno zgodovinsko zvezo dežele in naroda z vladarjem. V imenu dežele je rekel deželni zbor vladarju v krasni adresi: »Vpričo Vašega Veličanstva obhaja danes narod po vsem Kranjskem šeststoletnico svojega združenja s presvetlo vladajočo dinastijo, da vnovič sijajno dokaže svojo neomahljivo

zvestobo in iskreno udanost Vašemu Veličanstvu in presvetli cesarski rodovini. Milost Vašega Veličanstva je podelila vsem narodom prostranega cesarstva ustavne pravice in narodno ravnopravnost in s tem trdno poroštvo miru in blagostanja. Brezštevilne so tudi dobrote, za katere se kranjska dežela zahvaljuje neizmerni ljubezni in blagonaklonjenosti Vašega Veličanstva, da v imenu vse dežele izjavi čutila neomejene udanosti in neomahljive zvestobe ter svečano pred vsem svetom ponovi ono zgodovinsko prisego, s katero se je bila kranjska dežela pred šestimi sto leti zavezala Vašim presvetlim prednikom. Vsemogočni Bog naj ohrani in utrdi to zvezo, preslavni cesarski rodovini v slavo, veliki Avstriji pa in vojvodini Kranjski v srečo in blagoslov!«

Da bi se to, kar so izražale te besede, tudi pokazalo v dejanju, delala je bela Ljubljana tako velike, mnogovrstne in okusne priprave, da so se tuje kar čudom čudili, koliko zmore ne prebogata, niti velika prestolnica kranjska, ki pa se je tukaj tudi cesarju hotela pokazati v ženitovanjskem sijaju prestolnice naroda slovenskega. In ko je napočil dan 11. malega srpana, bilo je res vse gotovo, Ljubljana je bila pripravljena, da sprejme vladarja. Zdaj pa je postala na mah velikansko mravljišče, v katerem je vrelo naroda po vseh ulicah in cestah, ki je v vedno gostejših trumah hitel proti kolodvoru; s kmetov pa je pripeljal vsak vlak od daleč in blizu nebrojnih gostov, in po cestah si videl hiteti s kmetov mlado in staro na vozovih in peš v Ljubljano.

Ko so topovi z grada naznanili nestrpno čakajočemu narodu, da se bliža cesarski vlak mestu, trla se je že vsa okolica kolodvorova radostno razvnetega občinstva; na kolodvoru pa so se zbrali najvišji dostojanstveniki dežele, in ko prisopiha vlak ter se ustavi, skoči cesar na tla. Tu se mu pokloni najprej deželni glavar grof Gustav Thurn, želeč mu vesele ure med narodom, o katerem se bode prepričal, da »je marsikteri njegovih narodov bogatejši, noben pa ne zvestejši in svojemu cesarju bolj udan«. Cesar odvrne, da bode rad bival in se dobro počutil v sredi »svojih zvestih Kranjcev«. Županu Grasselliju je odzdravil, rekoč, da je v resnici vesel dokazov domoljubne gorečnosti meščanov »svoje zveste deželne prestolnice, katere blagostan mu je tako zelo pri srcu«.

Ko je cesar še sprejel lep črno-žolt šopek iz rok gospodične Winklerjeve, ki je

stala na čelu 40 dekletom, peljal se je v mesto. V deželni dvorcu so se mu poklanjali poslanci, duhovni in posvetni dostojanstveniki, društva itd.; zvečer pa je bila dvorna pojedina, in ko se je stemnilo, bila je krasna baklada. 1500 mož se je pomikalo z Jožefovega trga skozi Vodnikove ulice, po šolskem drevoredu, čez frančiškanski most, Slonove in Poštne ulice na Kongresni trg pred deželni dvorec; med njimi sta bili dve vojaški in več drugih godeb. Pred deželnim dvorcem so se vstopili pevci v četverkot; čitalniški pevci so peli slovensko slavnostno pesen, ki jo je

Pospeševanje njih blagostanja bode vedno njegova posebna vladarska skrb.« Milostljivo je potem nagovoril gospode poslance, kranjsko plemstvo in duhovščino, v ktere imenu je knez in škof Pogačar poudarjal ustanovitev ljubljanske škofije po cesarju iz rodu Habsburžanov, kterim se je zahvaliti, »da smo oteli dragoceno jedinstvo v veri in zvezo s središčem cerkve. Zato bomo pa tudi trdno in nepremakljivo, kakor skalnate gore naše domovine, ohranili udanost in zvestobo do visoke cesarske hiše. Besede izpodbudne bodo donele z vseh prižnic v srca vernih občin; z vseh oltarjev se bodo

Nadvojvoda Maks, mlajši sin Otonov.
(Po fotografiji c. in kr. dvornega fotografa M. Rupprechta v Šopronju.)

zložil Simon Gregorčič in uglasbil Vilhar, filharmonično društvo pa je zapelo »Mein Österreich«. Cesar je prišel na vrt poslušati, stopil potem med pevce in pohvalil petje in glas Medenov.

Drugo jutro je prišel cesar z ministri v stolno cerkev k veliki maši, ktero je daroval knez in škof dr. Pogačar. Ob deseti uri so se začele avdijence, pri kterih je govoril vladar marsiktero prisrčno in modro besedo. Sprejemši adresu deželnega zbora, obljubil je, da ostane njegova blagonaklonjenost »njegovim ljubim Kranjcem, med ktere je z veseljem prišel, vsega ohranjena.

Nadvojvoda Karol Franc Jožef, starejši sin Otonov.
(Po fotografiji c. in kr. dvornega fotografa M. Rupprechta v Šopronju.)

vzdigovali proti nebu oblaki globoke srčne molitve, da bi bival najbogatejši božji blagoslov nad presvetlo, drago glavo Vašega Veličanstva.« Cesar je odgovoril, da mu je znano, da kranjska duhovščina z domoljubno marljivostjo budi v srcih svojih vernikov tudi ljubezen do domovine in cesarja, ter je prepričan, da bode to storila tudi v prihodnje.

Županu, poudarjajočemu, da se Ljubljana imenuje bela Ljubljana, kajti nikdar se ni pregrešila zoper udanost in ljubezen proti cesarju, rekel je cesar: »Ljubljana je bila zmirom pravo avstrijsko mesto, ktero

je živo sočutilo vse, kar je zadelo državo.« Zastopnikom poljedelstva, obrtnije in kupčijstva je obljubil, da bode vedno rad pospeševal njih koristi.

Ob dvanajsti uri je otvoril minister grof Falkenhayn deželno kmetijsko razstavo na Kozlerjevem vrtu in se je jako pohvalno izrazil o njej. Ob treh popoldne se je cesar pripeljal v poslopje realke, kjer si je ogledal razstavo predzgodovinskih in zgodovinskih stvari (orožje, starine, noše, turške reči, hišno opravo, cerkvena oblačila, pastirske palice škofov in opatov itd.), potem izdelke hišne obrti, posebno čipke iz Idrije in tamošnje okolice ter iz samostanov, pletenice, slamnate in lesene izdelke in sita. Razgovarjal se je z obrtniki in se zanimal posebno za trgovino s »suho robo«. Ko je še počastil šolo s svojim posetom in se mudil pri pouku, peljal se je v kmetijsko razstavo; tú je videl kranjsko živino, pokusil domače vino in rekel ministroma Taaffeju in Falkenhaynu: »To je zelo okusno vino; Vama je priporočam« (bil je rulanec iz slapske šole). Pokusil je bohinjski sir in zvedel od dr. Poklukarja, koliko je storil župnik Mesar, ki je ustanovil že 11 sirarskih zadrug.

Posetivši obe bolnišnici, zbral je cesar mnogo oseb iz vseh stanov okrog sebe pri dvornem obedu. Po obedu se je razgovarjal z mnogimi gosti v sosednji sobi; tu si je prižgal smodko in dovolil tudi gostom, da pušijo. Zvečer so priredili cesarju v gledišču slavnostno slovensko in nemško predstavo, med katero se je bela Ljubljana oblekla v najkrasnejši svit: stopivši iz gledišča, vidi cesar mesto prekrasno razsvetljeno. Pero je preokorno, da bi popisalo krasoto tega večera; bila je nepopisna, polna raznoličnosti in bogastva. Tú se je izražalo čutilo na veličasten, tam na priprost, a prisrčen način. Gori na pročelju frančiškanske cerkve je obdajalo nebrojno lučic kip matere božje. Po ulicah se je trlo veselega naroda; marsikteri to noč ni šel spat; mnogo jih je kar posedlo po klopeh v »Zvezdi« in tam pričakovalo tretjega slavnostnega dneva, ki ga je začel cesar z vojaško parado na Fužinah, potem pa zopet dovolil mnogo avdijenc. Med drugimi je sprejel odbor »Slovenske Matice«, ki mu je izročil krasno knjigo »Spomenik«; natanko je popraševal po razmerah društva, koliko ima članov tudi po drugih deželah, osobito na Štajerskem, in kakšne knjige daje na svetlo. Posetil je potem blaznico na Studencu in

pohvalil tukaj in v hiralnici, v elizabetinski otroški bolnišnici in v sirotišču vzorni red in delovanje usmiljenih sester. Prav dobro si je ogledal cerkev srca Jezusovega, ki spominja poroke cesarjevičeve.

Popoldne pa so napravili pod Tivolijem narodno veselico, na kateri je bil zares zbran narod vseh stanov iz vseh vetrov kranjske dežele. Na levo od drevoreda proti gradu je bilo postavljenih mnogo hišic; tu si videl krčmo, kegljišče in pivotoč, tam gugalnice, obrtalo, turško godbo. V drevoredu proti Šiški in kolizeju so se pa zbrali udeleženci slavnostnega izprevida; udje nebrojnih društev kranjskih, moški in ženske v starodavnih in novih nošah, kakor pri velikem ženitovanju. Ko so se zbrali in uredili, jel se je izprevod pomikati proti slavnostnemu prostoru; naprej je jahalo 30 mladeničev brez sedla; okrašeni so bili s trobojnimi trakovi na klobukih in s črno-žoltimi trakovi črez prsi; njim so sledile dolenjske meščanske garde, ljubljanski Sokol in telovadno društvo, 200 čitalničnih pevcev, filharmonično društvo, društvo katoliških rokodelcev ljubljanskih in šentvidskih, pevška društva s kmetov, požarne brambe, župani in svetovalci vseh kranjskih občin v domači noši. »To je bil pač najlepši pozdrav od vsake vasi in hiše v naši deželi. Videti je bil tukaj čvrsti Gorenjec, ponosni Notranjec, jedrnati Kraševce, prebrisan Ribničan, lični Belokranjec in uljudni Dolenjec, vsak v zavesti visoke časti, da gre v imenu svoje občine pred cesarja.« Za njimi so stopali pevci in pevke iz Šiške in ostale okolice ljubljanske, pevke v beli peči, lovci s psi in divjačino. Zdaj je prišla svatovščina: nevesta in ženin, bale, teta, družice, drugi, svatje mladi in stari, vsi v gorenjski noši. Žene so imele na glavi starodavne zlate »avbe«, nosile so svilnate robce, srebrne oklepnike, možje pa irhaste hlače, baržunaste in škrlataste telovnike z debelimi, svetlimi gumbi, klobuke kastorce, pod njimi svilnate kapice, na klobukih pa šopke iz »roženkravta, nageljnov in rožmarina«; naposled si videl viničarje z vozom vina, kmete s poljskimi pridelki in rudarje z različnimi rudninami. V izprevodu in na slavnostnem prostoru je bilo zbranih gotovo nad 20.000 ljudi; cele pol ure je trajal izprevod. Za cesarja so bili postavili poseben paviljon; mimo tega se je pomikal izprevod in se tudi malo časa ustavil pred njim. Cesar je ogovoril svate in rekel, da mu jako dopade, da je vse tako lepo in zanimivo urejeno.

Ko je odšel, razvilo se je na tem prostoru prav veselo življenje; tu so peli, tam godli; tu so plesali, tam pili, zvečer pa so prižigali lepe umetalne ognje.

Dne 14. malega srpana je bila zopet parada na Fužinah, potem pa je položil cesar temeljni kamen zgradbi palače za muzej »Rudolfinum«, izražajoč veselje, da Kranjska ne ceni vede in umetnije manj,

Nadvojvoda Franc Salvator in nadvojvodinja Marija Valerija z otroki.
(Po fotografiji c. in kr. dvornega fotografa A. Reda v Lincu.)

kakor druge dežele. Knez in škof je posvetil temelj, med tem ko so čitalnični pevci peli »Oče naš«. Tej slovesnosti je sledilo ogledovanje gradú in ondotne kaznilnice, nekterih cerkvá, šol, tovaren. Mestu je izkazal cesar svojo milost, darujoč mu svoj bronasti doprsni kip, izvršen po slavnem dunajskem umetniku, a mestnih revežev se je spomnil z bogatim darom.

Dne 15. malega srpana se je peljal cesar v Logatec, Idrijo in Postojino. V drugič je šel v podzemski svet kraški, v Postojinsko jamo, ktero je čarobno razsvetljevalo 8000 lučic. Na plesišču je gledal narodne ples, potem pa stopal hitro, kakor je njegova navada, a vendar je hodil poldrugo uro in občudoval krasoto podzemsko. »V teh delih prirode se nam razodeva neskončna moč,«

vzkliknil je, in neki gospod pristavi: »Samo moč Vašega Veličanstva jo še presega!« — »Ne, ne,« zavrne ga cesar, »proti prirodi sem ravno tako brez moči, kakor vi.« Blizu Postojine je bil baš takrat požar uničil imetje nekterim kmetom; ko je to čul cesar, podelil jim je takoj poldrugi tisoč goldinarjev.

Drugi dan, 16. malega srpana, zapustil je cesar Ljubljano in se napotil v najdivnejše kraje naše domovine. Peljal se je v Kamnik, Kranjin Begunje, a bilo je vreme sila grdo; deževalo je, po gorah pa snežilo, da je pihal leden veter po dolini. V takem vremenu je dospel cesar na Bled, kjer so bili silno žalostni, ker so se bali, da jim ne bode vreme pokvarilo lepih pripravljenih slavnostij. A glej, proti večeru se je zjasnilo, in prikazali so se gorenjski velikani, ki stražijo biser slovenske zemlje, v beli, praznični obleki. Zdaj se je začelo življenje na jezeru. Okoli 30.000 ljudi je bilo prihitelo semkaj; kdor je mogel, zasedel je prostorček v čolnu, čolni

pa so se združili v celo brodovje, vsi praznično okrašeni s cvetjem in zelenjem, z lampijoni in zastavami. Med tem brodovjem so se vozile vojaške godbe, svirajoč lepe komade, a v presledkih so se razlegale slovenske pesni iz krepkih in čistih grl gorenjskih fantov in deklet po jezerski gladini. Veselim ljudem se je pridružil tudi cesar; peljal se je tja na otok, kjer kraljuje mati božja, molil

je v cerkvici in pozvonil tudi tisti zvor, ki je poslal že toliko želj proti usmiljenemu nebu. Kaj je želel cesar? Kdo ve! — Ko se je zmračilo, zablesketalo je okrog jezera neštevilno lučic; posebno lepo razsvetljen je bil grad gori na strmi skali. Poglej pa še tja gor na strmo goro! Tam gori vidiš nebroj kresov, v katerih plamti in žari daleč v deželo ime cesarjevo. Vsi ti kresovi na gorah, one lučice ob jezeru na hišah, pa na jezeru plavajoče, oznanjali so z ognjenim dežjem, padajočim z grada dol na jezero, in z grmečimi topiči po hribih in gričih, da tukaj biva rod, ki mu gori in plamti srce za svojega cesarja.

Po tej krasni slavnosti je spaval še jedno noč cesar na naši zemlji — in čuval ga je narod naš. Drugo jutro ga je odpeljal vlak proti Trbižu — povsod pa je stal narod ob železnici in spremljal z iskrenimi pozdravi vladarja, ki je bival ves teden v njegovi sredi, in ki se je veselil, da je rodila njegova vladarska skrb in modrost mnogo dobrega sadu in čvrstega napredka.

Cesarjevega vladanja štiridesetletnica.

Približalo se je leto 1888., in zopet so se pripravljali narodi avstrijski, da spodobno proslavijo dan, ko se izpolni štirideseto leto vlade cesarja Franca Jožefa. A zopet je prosil blagi vladar, da naj nikar ne trosijo denarja za velike svečanosti. »Slavi se petindvajsetletnica, slavi se petdesetletnica, toda slaviti štiridesetletnico, to je nekaj nenavadnega,« rekel je cesar grofu Taaffeju, in res je odklonil vse deputacije, častitke, brzozjavke itd., a malo prepozno, kajti naši rojaki so slavili ta jubilej že spomladi, da bi počastili vladarja po običaju staroslovenskem, ko se je narod poklanjal knezu pod milim nebom. To so storili posebno na spodnjem Štajerskem, deloma tudi na dan cesarjevega rojstva in godu; šli so pod milo nebo učitelji z dečki in deklicami in se spominjali cesarja; sadili so spominska drevesa, objavili drobne knjižice z životopisom cesarjevim in zgradili lične kapelice; občine in posojilnice so ustanovile dobrodelne zaloge; najbolj pa se je odlikoval med nami Josip Gorup, kajti žrtvoval je 50.000 gld. za slovensko višjo dekliško šolo in 60.000 gld. za dijaške ustanove. Na Dunaju so osnovali slovensko podporno društvo za visokošolce. Koroški deželni zbor je namenil 20.000 gld. srenjam, ki bi hotele ustanoviti ubožnice. V Ljubljani je ustanovila občina 14 podpor za ubožce

in pet za dijače obrtnih šol in nov otroški vrtec v obližju kolodvora; zgraditi so sklenili nov »most Franca Jožefa« in nazvali so novo vojašnico po cesarju. Srenje v okolici ljubljanski so ustanovile zalogo 1000 gld. za invalide; dežela je dovolila 20.000 gld. v podporo ubožcem; Kamnik je zgradil vodovod. V vsej Avstriji so ustanovili, oziroma razširili onega leta 58 bolnišnic, 22 sirotišnic, 1 oskrbovalnico za slepce, 94 hiralnic, 30 zavetišč za ubožce in otroke, 56 zavetišč in zabavišč za otroke, 4 trgovske, obrtne in kmetijske šole, 15 cerkev in kapelic, 2 židovska templja, 3 muzeje za umetnijo in obrt; zgradili so ali sklenili zgraditi 26 cest, mostov in potov, 36 javnih trgov in vrtov, 40 vodovodov in vodnjakov, 7 kopališč, 19 različnih drugih stavb; določila se je zgradba dveh delavskih hiš, 17 ljudskih kuhinj, 3 ljudskih knjižnic; ustanovile so se zaloge za 38 bolnišnic, 3 sirotišnice, 37 ubožnic in hiralnic, za 16 otroških zabavišč, za 12 šol, za 3 cerkve in kapele, za 2 delavski hiši, za 99 dijaških ustanov, za 15 ustanov za oskrbovalnice za vojake, gluhoneme, slepce, sirote itd. Za te reči se je porabilo tačas v gotovini in obligacijah nad 10 milijonov goldinarjev, ne vé se pa, koliko so darovali tačas za 119 dobrodelnih zavodov, za 139 ustanov in za 1275 občnokoristnih naprav; ne bo preveč, če sodimo, da se je porabilo za vse te stvari okroglih 20 milijonov goldinarjev brez tistih celih 6 milijonov goldinarjev, ki jih je takrat daroval baron Hirsch gališkim in bukovin-skim židom za šole.

Ali ni to najlepša slavnost?

Vendar so se pa tudi dne 2. grudna spominjali cesarja; bila je slavnostna predstava v ljubljanskem gledišču, otvorili so novi muzej z obrtno razstavo vred in obrtno šolo, položili sklepni kamen otroški bolnišnici, pogostili ubožce in dijače.

Cesar in cesarica pa sta prebila ta dan daleč od šumnega Dunaju v gradu Miramaru na bregu Jadranskega morja, na zemlji slovenski.

Dunaj ima na ono leto krasen spomenik; med dvornima muzejema se dviga soha cesarice Marije Terezije, katero ji je postavil cesar in odkril dne 13. majnika leta 1888. Bil je nepozabno lep in svečan trenutek, ko je na povelje cesarjevo padla zavesa in se je prikazal spomenik s tolikimi kipi imenitnih oseb v vsem veličastvu. Cesar sam se je odkril, zvonili so z vsemi zvonovi, grmeli so topovi, in pevsko društvo je

pelo veličastno pesen, ko je kardinal dunajski posvečeval spomenik.

Cesar nas zopet poseti.

Naša domovina je imela še dvakrat čast, pozdraviti cesarja na domači slovenski zemlji.

Prvikrat se je pripeljal cesar zaradi velikih vojaških vaj v Celje dne 30. velikega srpana leta 1891. Že ob polpetih zjutraj se mu je poklonil mariborski knez in škof dr. Napotnik v Mariboru, in cesar je govoril z njim ves čas, dokler je stal vlak. Ko se je pa cesar vračal od vojaških vaj pri Celju

naprej. To je bila grozna noč, ko je pokalo zidovje, podirali se stropi in grmeli na ulice in ceste dimniki in se zrušilo nekaj hiš popolnoma, preplašeni prebivalci pa so bežali na cesto in prosili Boga pomoči. Na tisoče jih je moralo bivati odslej v praznih sodih, v zabojih, po barakah in železničnih vozovih, ali pa iskati zavetja zunaj Ljubljane, koder je bilo varnejše. Zdaj so jeli podirati in podpirati hiše v Ljubljani in po sosednjih vaseh. V Ljubljani so takoj spravili bolnike iz stare bolnišnice na vrt in, kakor hitro je bilo mogoče, dol v novo bolnišnico. Beda je bila nepopisna, škoda neizmerna,

Cesar v Ljubljani po potresu.
(Narisal Josip Germ.)

v mesto, ustavil se je pred občinsko hišo občine okolice celjske, kajti tam so se postavili pevci slovenski in zapeli pred cesarjem: »Moja Avstrija!« Vladar je izstopil iz kočije in pohvalil pevovodjo, nadučitelja Jurkoviča, rekoč: »Vi imate jako dobre, izbrane pevce. Zahvaljujem se vam; jako me je vaše petje razveselilo.« Z županom Glinšekom je blagovolil govoriti slovenski.

Drug, pretužen povod je pripeljal cesarja leta 1895. v Ljubljano — tisti nesrečni potres, ki je o veliki noči, začenski ob 1/4 9. uro zvečer z majhnim sunkom, nadaljeval svoje pogubno delo vso noč in še več tednov

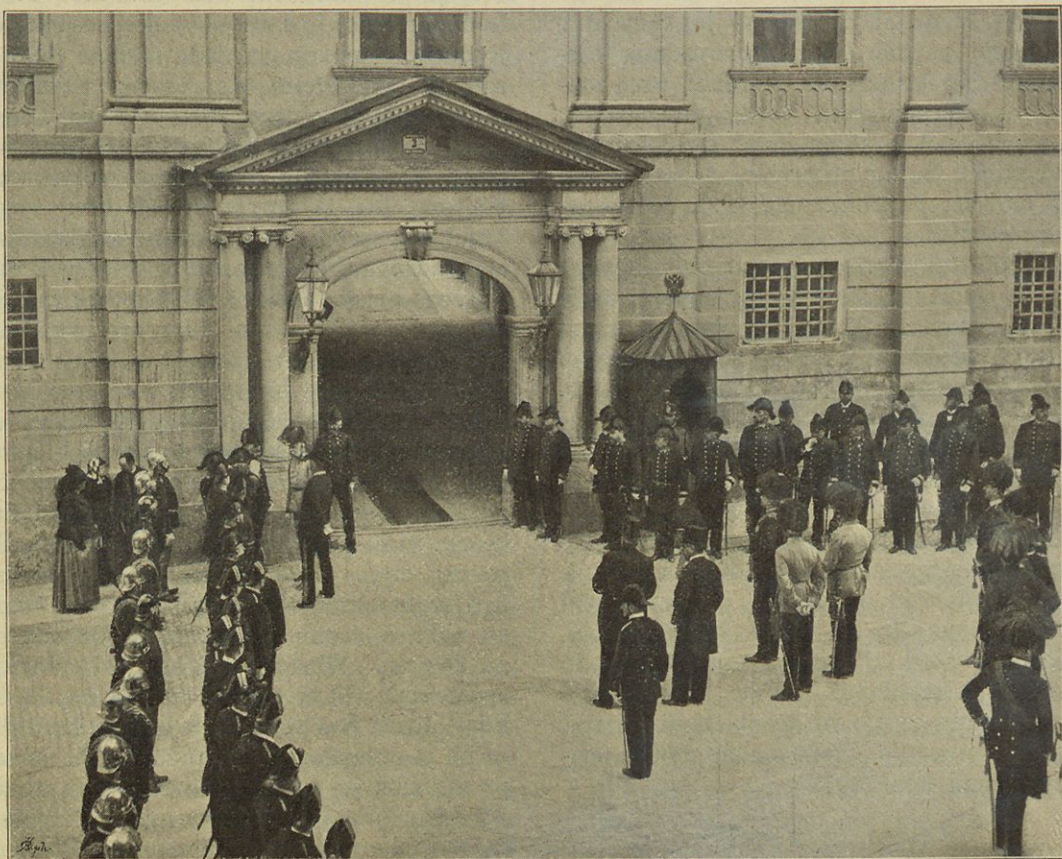
a našla so se dobra srca. Darovali so domačini in tujci za podporo ubogim rojakom našim, najbogatejši dar pa je poslal takoj cesar; toda on ni poslal samo podporo, temveč prišel je tudi sam v tužno mesto, da vidi škodo, ki jo je bil napravil potres, in da pomaga olajšati bedo; saj

»H komu naj tečemo v nadlogi
Otroci splašeni, ubogi?
Porušen nam je dom in hram,
Podrta naša so svetišča,
In hiše naše so grobišča,
Premili car!«

Tako je klical narod vladarju, ki se je pripeljal dne 7. majnika v Ljubljano. Na

kolodvoru je rekel deželnemu predsedniku baronu Heinu: »Prebili ste težke čase, hude boje z elementi. Veseli me, da ste ta boj srečno prestali, in zahvaljujem se vam srčno za to.« Nadrobno je nató pozvedoval pri knezu in škofu o škodi pri cerkvah in samostanih, pri deželnem glavarju je poprašal, kako je njegovi ranjeni soprogi, županu pa je obljubil: »Pomagati moramo zvestemu mestu!« Zahvalil je vse posamezno, ki so pomagali nesrečnim meščanom po potresu, tudi železniškega čuvaja Pavločiča, ki je bil v tisti hudi noči

med podprtimi hišami, med barakami in šatori, katerih je videl največ ob Tržaški cesti. Ogledal si je vojaško oskrbovališče in vojaško bolnišnico. Za muzejem je bila kuhinja za silo in kuhinjski voz; cesar si je vse natanko ogledal in pokusil jedila. V muzeju je zmajeval z glavo, videč škodo; v jahalnici je tolažil reveže, ki so morali tam bivati; bilo jih je 36 družin s 169 osebami! V Trnovem je videl poškodovano topničarsko vojašnico ter je pozdravil in pohvalil gospé krščanske ljubezni v ondotni

Cesarju se poklanjajo uradniki pred deželno hišo v Ljubljani.

(Po fotografiji Julija Müllerja, fotografa v Ljubljani.)

pustil svojo družino in tekkel na progo, da je rešil brzovlak, ki bi se bil sicer ponesrečil.

S kolodvora se je peljal cesar po Dunajski cesti k bolnišnici in se natanko prepričal, kako so skrbeli za bolnike glede stanovanja in hrane; ogledal je vso hišo in potem posetil bolnike v barakah, ktere je poslalo z Dunaja društvo »Rudeči križ«. Pohvalil je usmiljene sestre, da niso zapustile bolnikov.

Potem se je peljal dalje v mesto, pa ne skozi slavoloke, kakor leta 1883., nego

kuhinja za silo. V uršulinski cerkvi so mu razkazovali knez in škof ter kanoniki škodo, ktera je zadela cerkev in samostan. Stopivši v barako v Zvezdi in ogledavši si kazinsko poslopje, deželni dvorec (kjer je bil 12 let poprej sam prenočil) in deželno hišo, šel je v šentjakobsko cerkev, kjer je zmajeval z glavo nad toliko škodo. V mestni hiši je rekel mestnemu zboru, kupčijski zbornici in pomožnemu odboru: »Gospoda, obžalujem, da je zadela to mesto taka nesreča. Pa vi smete trdno upati, da se vam

podeli najizdatnejša pomoč.« Zvedel je tu o škodi, ki jo je napravil potres obrtnikom in na kmetih; jako ga je pa veselilo, ko je zvedel, da na Dunaju pridno nabirajo za nesrečnike.

Pod podporami v Špitalskih ulicah je prišel, glasno obžalujoč toliko škodo, do frančiškanske cerkve in si ogledal cerkev in samostan, ki je bil prazen; kajti oo. frančiškani so stanovali v šatorih na vrtu. Posetivši barako na cesarja Jožefa trgu in novo vojašnico, šel je v bolnišnico za silo za Sv. Krištofom; ogovoril je več bolnikov in pohvalil dr. Šlajmerja, ki je vztrajal v delovanju navzlic takim nenavadnim razmeram. Na kolodvoru je rekel pred odhodom: »Štrmim nad velikostjo nesreče; kar sem videl, presega daleč to, česar sem pričakoval. Bodite prepričani, da storim vse, kar morem, da dobita mesto in dežela izdatne pomoči.«

Ljubljani je prinesel cesar obilo novega upa in zaupanja v boljšo bodočnost; da bi pa tudi potomcem ohranili spomin na cesarjevo milost, sklenil je mestni zbor, da postavi pred »Narodnim domom« spomenik cesarju. Ko se je kmalu potem poklonilo odposlanstvo mestnega zbora cesarju na Dunaju in se mu zahvalilo za milostni poset, izpraševal je gospode na drobno, kako se godi meščanom, in kako napreduje popravljanje, oziroma podiranje starih in graditev novih hiš. Državni zbor je na predlog vlade dovolil vsem krajem, ki so trpeli vsled potresa, lepo podporo. Ljubljana pa se je jela krepko razvijati in pomlajati — Bog daj, da prebolita kmalu mesto in dežela hudi udarec, ki se je ponavljal dosti močno dne 15. maledge srpana leta 1897.

Žalost in veselje.

Žalost in veselje — oboje je zadelo presvetlo cesarsko hiši tudi v tej dobi.

Bridki udarci so bili za srce blagega vladarja, ko je moral žalujoč spremljati najbližje in najdražje med svojimi sorodniki k večnemu počitku. Leta 1875. je žaloval z vso Avstrijo ob krsti cesarja Ferdinanda Predobrega; leta 1878. pa ob krsti ljubega očeta, nadvojvode Franca Karola, ki je 76 leten starček zatisnil oči; izpolnila se mu je želja, ki jo je izrekel ob smrti soproge svoje: »Šla je naprej, da mi pripravi mesto na onem svetu.« Ostal je do zadnjega mož jako priprostega vedenja, le v jednom oziru je kazal svoj visoki stan, češ: »Hoditi hočem kakor meščan, voziti pa se hočem

po cesarsko!« In vozil se je v lepi, prostorni kočiji s šestimi belci. Vozil se je celó, če je bilo grdo vreme, in sicer zató, da niso bili na izgubi kočijaž in služabniki, katerim je plačeval za vsako vožnjo posebno nagrado. Sedeč v svoji kočiji, odzdravljaj častitljivi gospod na desno in levo, tako da klobuk kmalu ni bil za rabo; nazadnje se že ni pokrival več, ampak je sedel v kočiji gologlav in kimal z glavo, če je le videl, da ga kdo pozdravlja; zakaj zdelo se mu je nedostojno, ako bi ne odzdravil tudi najbolj priprostemu človeku. Imenitno svojo kočijo in belce je daroval vnuku, cesarjeviču Rudolfu, v spomin na deda. — Leta 1888. je zatisnil oči 80 letni očeesarice Elizabete, vojvoda Maks, čez štiri leta pa vdova njegova, vojvodinja Ludovika. Grozna nesreča je usmrtila leta 1894. nadvojvodo Viljema, ko se mu je splasil konj in ga vrgel raz sebe. Leto potem so pripeljali iz solnčnega tirolskega mesta Arko na Dunaj mrtvega najslavnejšega vojskovodjo zadnjih desetletij, nadvojvodo Albrehta; izpolnile pa se bodo besede, ktere je pisal cesar svojemu maršalu leta 1887. povodom šestdesetletnice njegove vojaške službe: »Vaše slavljenno ime bode krasilo do skrajnih časov liste slave v zgodovini naše domovine; nepozabljena pa ostane tudi vaša gorka ljubezen, vaša požrtvovalna skrb za vse, ki so pri vojni.« Svojega mojstra Radeckega je Albreht iskreno častil; po njegovem trudu so nabrali denar za spomenik Radeckega na Dunaju. Albreht je hotel pri odkritju spomenika videti zbrane vse može, ki so kdaj služili pod slavnim vojskovodjo; 8000 se jih je oglasilo, da bi prišli radi na Dunaj, pa mnogim je manjkalo cvenka; tu ukaže Albreht, da naj pridejo na njegove stroške, češ: »Čemu pa imam svoje imetje? Plačajte, kar je treba, toda ne pravite nič, da se to ne zve.« Slovenec bode ohranil nadvojvodi Albrehtu ravno tako hvaležen spomin, kakor očetu Radeckemu; saj so bili tudi naši domači polki v vrstah tistih krdel, ktera je vodil pokojni maršal v boj in k zmagi. Letos mu bodo postavili spomenik na Dunaju.

Jedva je prebolela Avstrija to izgubo, že je 19. velikega travna leta 1896. pobrala bela žena cesarju najmilejšega brata, nadvojvodo Karola Ludovika, ki si je v zgodovini avstrijske vede, umetnosti in obrti stekel trajen spomin, ker je rad pomagal, kjerkoli je šlo za pospeševanje onih zadev. Saj so ga imenovali po pra-

vici »nadvojvodo razstav«, ker je otvoril največ razstav. Bil je tudi načelnik vsem akademijam znanostij, kolikor jih šteje Avstrija. Na stare dni ga je vleklo srce še tja v sveto deželo, kjer je opravil vse cerkvene pobožnosti s tisto pravo iskrenostjo, koja je vedno dičila sina nadvojvodinje Zofije, in na tem potu si je nakopal kal bolezní. Bil je blagi princ nepristranski in blagohoten vsem narodom avstrijskim, in zato je žalovala ob njegovi krsti vsa Avstrija, najbolj potrta pa je bil cesar, kajti bil mu je baš Karol Ludovik najbližji svetovalec, ki ga je podpiral posebno v delih milosrčnosti. Ob 2. uri ponoči je prihitel cesar k umirajočemu bratu, molil je ob smrtni postelji njegovi in zapustil mrliča, utopljen v solze. Dne 22. velikega travna ga je spremil noter v temno rakev kapucinsko; kako se je čutil osamljenega, ko se je vrnil iz rakve v grad svoj! Cesaričina sestra, vojvodinja Zofija Alenonska, pa je leta 1897. v Parizu našla smrt, nabirajoč milodare za reveže; zgorela je s hišo yred in nekoliko sto drugimi osebami.

Črez vse grozen pa je bil za cesarja in vso presvetlo hišo habsburško dan 30. prosinca leta 1889., ko so izgubili cesarski roditelji svojega jedinega sina, nado Avstrije, nadvojvodo cesarjeviča Rudolfa. Nesvesten se je zgrudil dobri oče pri grozni novici; potem pa je šel v svojo sobo in molil, da najde mir in tolažbo. Sprejemši nekaj dnij potem svete zakramente iz rok kardinala Ganglbauerja, našel je moč, da je mogel spremiti sina dol v rakev kapucinsko; tam pa, kjer je izdihnil dušo cesarjevič, dal je zgraditi samostan za device strogega reda karmelitaric; sobo, v kateri je umrl Rudolf, izpremenil je v kapelico, v kateri darujejo sv. maše za dušo njegovo. S cesarjem in očetom je žalovala vsa Avstrija; nepozabna nam ostane tista ura, ko smo daleč od Dunaja čuli prvo pretresujoče poročilo; dà, res pretreslo nam je srce, in prav iz kamena je moral biti, komur ni prišla solza v oko. »Ubogi cesar!« vzdihovali so vsi pravi Avstrijci, pomilujoč nesrečnega očeta. Molili so povsod za cesarjeviča, a občudovali so cesarja in cesarico, ki sta izgubila vse, pa nista pozabila, da imata še milijone zvestih in udanih sinov in hčer, za katerih blagor jima je skrbeti tudi tedaj, kedar jima tare srce neizrekljiva bolest. Kako lepo se je zahvaljeval cesar svojim narodom: »V dno duše svoje pretresen, klanjam ponižno glavo svojo pred nedoumnim sklepom previdnosti

božje in milo prosim s svojimi narodi vsemogočnega Boga, naj mi podeli moč, da ne omagam v vestnem izpolnjevanju svojih vladarskih dolžnostij, ampak da pogumno in zaupno vztrajam v neprestanem trudu za občno blaginjo in za ohranitev blagega miru.« Zahvaljuje se vsem narodom za sožalje in »prosi z vsemi zvestimi narodi milostljive pomoči božje za nadaljno skupno delovanje z združenimi močmi za srečo domovine«.

Junaško je prebil cesar v zaupanju na božjo pomoč težko izkušnjo; zato pa mu je dal Bog tudi ure prave, resnične sreče.

Da je tak »pastir narodov« tudi mil in dobitljiv oče svojí lastni družini, razume se samo ob sebi. Videli smo že, ktere otroke mu je dal Bog in deloma zopet vzel, kako je skrbel za dobro vzgojo, kako se je veselil njih sreče, in kako je žaloval kot krščanski oče, če je zadela nesreča njih drage glave. Svojim otrokom in vnukom je najboljši prijatelj; njegova resna, a tudi ljubezni polna beseda je pomagala razvozlati že marsiktero zamotano stvar in odvaliti težke kamene s pota ljubečim srcem. Njegova beseda je pomagala, da se je smela vnukinja Eliza poročiti s plemenitašem, ki si ga je izbralo njeno srce, dasi ni bil previsokega stanú; dedu je bila sreča vnukinje več vredna, nego visoko rojstvo, zato je odpravil zapreke, pregovoril stariše, vojvodo Luitpolda in vojvodinjo Gizelo, da sta se udala hčerini prošnji, ter je podaril mladima zakonskima imetje, da moreta živeti brezskrbno in svojemu stanu primerno. Drugikrat je sam cesar snubil nevesto za nečaka, nadvojvodo Otona (glej podobo na strani 181.), drugorojenca nadvojvode Karola Ludovika, in mu izbral dražestno, pa tudi milosrčno in ponižno Marijo Jozefo (glej podobo na strani 186.), hčer saksonskega kraljeviča Jurija (1886); tudi temu paru je izdatno pomnožil doto. V zadnjem času jima je odkazal stanovanje v svojem gradu na Dunaju. V tej družini (glej podobi sinčkov na strani 194.) išče in najde razvedrila po težavnih poslih, ali pa se popelje k hčeri Mariji Valeriji in zetu, nadvojvodi Francu Salvatorju, katerih ljubkim otrokom se vedno toži po dobrem dedu (glej podobo na str. 196.). Ko se je bila v ljubko rožo razcvetela najmlajša cvetka habsburška, nadvojvodinja Marija Valerija, srček roditeljev svojih, prišel je tudi za njo dan ločitve od rojstne hiše. Snubil jo je kmalu kraljevič, postala bi bila torej kraljica; toda cesar mu veli, da si naj hčerka sama izvoli ženina po svojem

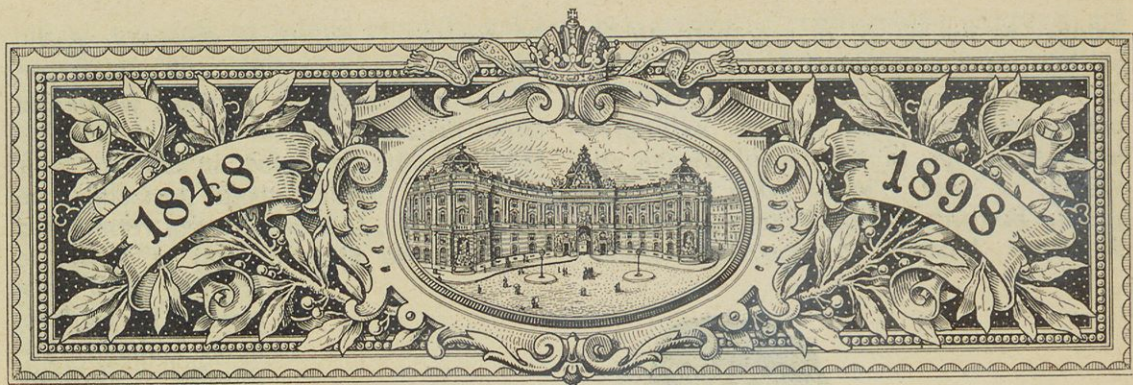
srcu; in izbrala si ga je! Na sveti večer leta 1889. jo je zasnubil pri blestečem božičnem drevescu nadvojvoda Franc Salvator (glej podobo na strani 196.), in cesar je od srca rad dal dovoljenje. Združil je njuni roki, rekoč: »Saj sem vedel to že davno! Bodita tako srečna, kakor more človek biti srečen.« Dne 31. malega srpana leta 1890. je bila poroka v Ištu. Tačas je cesar povodom hčerine poroke položil temeljni kamen za cerkev usmiljenih sester na Dunaju, proseč Boga, da blagoslovi novi zakon. V družini najmlajše svoje hčere je našel cesar drugi dom svoj, kamor zahaja tako rad, da uživa ondi ure čiste, oblažujoče in okrepcujoče ljubezni. In kako ljubi ta hčerka očeta in mater! V cesarjevem gradiču v Müzstegu visi na steni podoba: Cesarica jaha črez most nad globokim prepadom, toda strohneli mostič se udere pod konjem, in cesarica je v smrtni nevarnosti; le roka božja jo reši. To podoba je slikala Marija Valerija, pod njo pa zapisala pobožne stihe: »O sveti Jurij, ti junak, ki nas moreš varovati vedno nevarnosti, ti si varoval mi mamico, kjer bi bila zaman pomoč človeška; tebe prosim iz dna srca, usliši mi to prošnjo: Varuj vedno drago mi življenje, ki je meni dalo luč svetá!« Večkrat pa se pelje cesar posetit tudi starejšo hčer, vojvodinjo Gizelo, najmlajšo babico iz rodovine cesarske; med prvimi, ki so prišli letos vojvodinji in vojvodi častitat, ko sta slavila srebrno svojo poroko, bil je cesar Franc Jožef.

Odkar je Bog poklical k sebi cesarjeviča Rudolfa in nadvojvodo Karola Ludovika, je cesarskemu prestolu najbližji prvorojenec Karola Ludovika, nadvojvoda Franc Ferdinand, ki je po vsem svojem značaju in mišljenju vreden sin pobožnega svojega očeta (glej podobi na str. 166. in 180.). Zaradi bolehnosti je moral bivati nekaj časa v Egiptu; tja ga je šel posetit oče, ko je potoval v sveto deželo. Tam v Egiptu sta se videla oče in sin zadnjikrat na tem svetu, kajti oče je umrl kmalu, vrnivši se že bolan na Dunaj. Sin pa je okreval in se vrnil zdrav v domovino ter se kmalu posvetil raznim poslom, ktere mu je odkazal cesarski stric; poveril mu je delokrog, ki ga je imel

rajni Karol Ludovik, dal mu je pa tudi mesto v vojski, da prevzame zdaj in zdaj vodstvo pri večjih vojaških vajah in ima dovolj prilike, natančno se seznaniti z vso vojno na kopnem in na morju. »To bode kdaj na veliko korist občni blaginji«, pisal je cesar dne 29. sušca 1898.

Za brate, ki so mu pomrli razun nadvojvode Ludovika Viktorja (glej podobo na strani 160.), dal je torej Bog cesarju čvrste nečake, kopo zalih vnukov in pravnukov, ded pa čuje nad njimi, da vzrastejo v dobre, pobožne ljudi, in da bodo čvrsti stebri Avstriji. Ohranil mu je pa Bog tudi drago družico, cesarico Elizabeto; zdaj sam, zdaj z njo vred prebiva cesar v tem ali onem svojih krasnih gradov; najprostornejši pa je grad dunajski, h kateremu prizidujejo ravno zdaj novo poslopje ob najlepši dunajski cesti, in kateremu so naredili jako lep nov vhod proti mestu (glej podobo na strani 203.). Spomladi biva cesar rad v Schönbrunnu ob Dunaju, kjer je zagledal luč sveta; ali pa gre tu in tam v Laksenburg, ali v novi grad v Lainzu sredi »zverinjaka«; zidan je ta grad po načrtih, ktere je narisala sama cesarica. Če je na Ogerskem, prebiva ali v velikem gradu v Budi, ali v Gödöllu; po leti se hodi cesarska družina hladit v lepi Išč, včas pa se nastani tudi v Hohenemsu (na Predarlskem) ali v Solnem gradu. V velikanskem gradu na Hradčanah v Pragi pa je prebival dolgo let cesar Ferdinand in za njim nekaj časa cesarjevič Rudolf. Velik je tudi grad v Krakovem, toda zdaj je vojašnica; Poljaki pa ga hočejo prenoviti in podariti cesarju ob petdesetletnici. Tudi na zemlji slovenski ima cesar grad, in sicer Miramar, kjer se često mudi cesar ali cesarica, ktera mora zaradi zdravja mnogo potovati po gorkih južnih krajih. Baš zaradi tega si je dala na otoku Krfu zgraditi lep gradič; tam je postavila tudi spomenik jedinemu svojemu sinu, pa ga dala letos predstaviti v Maierling na Nižjem Avstrijskem. Bivajoč zdaj tu, zdaj tam, kaže cesar, da je domá v celi Avstriji, in da je oče in vladar vsem delom in narodom njenim; tako pride v dotiko s podložniki svojimi na vseh koncih države.

Ob petdesetletnici!

Petdeset let je Franc Jožef naš cesar!

Kratka je sicer ta doba v dolgih tisočletjih zgodovinskih, toda videli smo, da je doživela naša draga Avstrija tako velike izpremembe, kakor še nikdar poprej,

dasi jo štejemo med najstarejše države. Prepričali smo se o tem, čeravno smo mogli opazovati zgodovinsko njeno življenje v tej dobi le površno, le z brzim korakom hiteč skozi toliko let. Opazovati pa smo morali to življenje njeno, da se nam pokažejo vsaj za silo vse mogočne in mnogovrstne težave in nevarnosti, ki jih je prebila Avstrija, in da se tudi uverimo, da so še bolj močne in trdne tiste vezi, ki družijo vse toliko raznolike narode v jedno veliko družino. Ni bilo pa po viharjih leta 1848. nevarnejšega trenutka, kakor v letih 1866. in 1867. Takrat je narodnostni tok ustvaril samostalni državi Nemčijo in Italijo, raztrgal starodavne vezi skupnega državnega življenja ter postavil Avstrijo na lastne noge. Če hočemo prav soditi, moramo reči, da so v onih letih pokopali staro Avstrijo, njeno nalogo pa je podedovala nova, mlada Avstrija, samo da ne more hoditi po starih, zločnih in uglajenih potih, nego da si mora iskati nove poti, da doseže vzorni svoj smoter. Isto narodnostno načelo, ki je tekom nekolic let ustvarilo ob naših mejah mogočni državi po krvavih bojih z Avstrijo, isto načelo je uporabiti tako, da se morejo vsi odlomki evropskih narodnih skupin, združeni v Avstriji, veselo in srečno razvijati v takih razmerah, da je narodno, svobodno njih procvitanje neizcrpni vir nove moči

in slave nerazrušljivi Avstriji. Ta naloga še ni izvršena, saj je pa tudi ni mogoče izvršiti v par desetletjih. Pri nas še vre in vrvi, kakor v mladem vinu, kajti razkrojiti se morajo stare snovi in spojiti v nove primernejše skupine; tega preustroja pa ni zadušiti, naj se vrši še tako burno in šumno. Nikar naj nas ne motijo politični in narodnostni viharji v Avstriji: znaki so samo prehodnega stanja, ali recimo bolezni otroške, katero bode prebila Avstrija in potem vzrastla z božjo pomočjo v še mogočnejšo državo ter dokazala svetu, da ni na vsej širni zemlji varnejšega zavetja pravi politični in narodni svobodi, nego pod žezlom modrih Habsburžanov. Rešila pa bode to nalogo gotovo tako rano, da bo mogla krepko sodelovati z drugimi državami, ko bodo reševale v duhu krščanske pravičnosti in človekoljubja veliko vprašanje najbližje prihodnosti: vprašanje socialno. Potem bode Avstrija mogočni dom zadovoljnih narodov in srečnih vseh stanov!

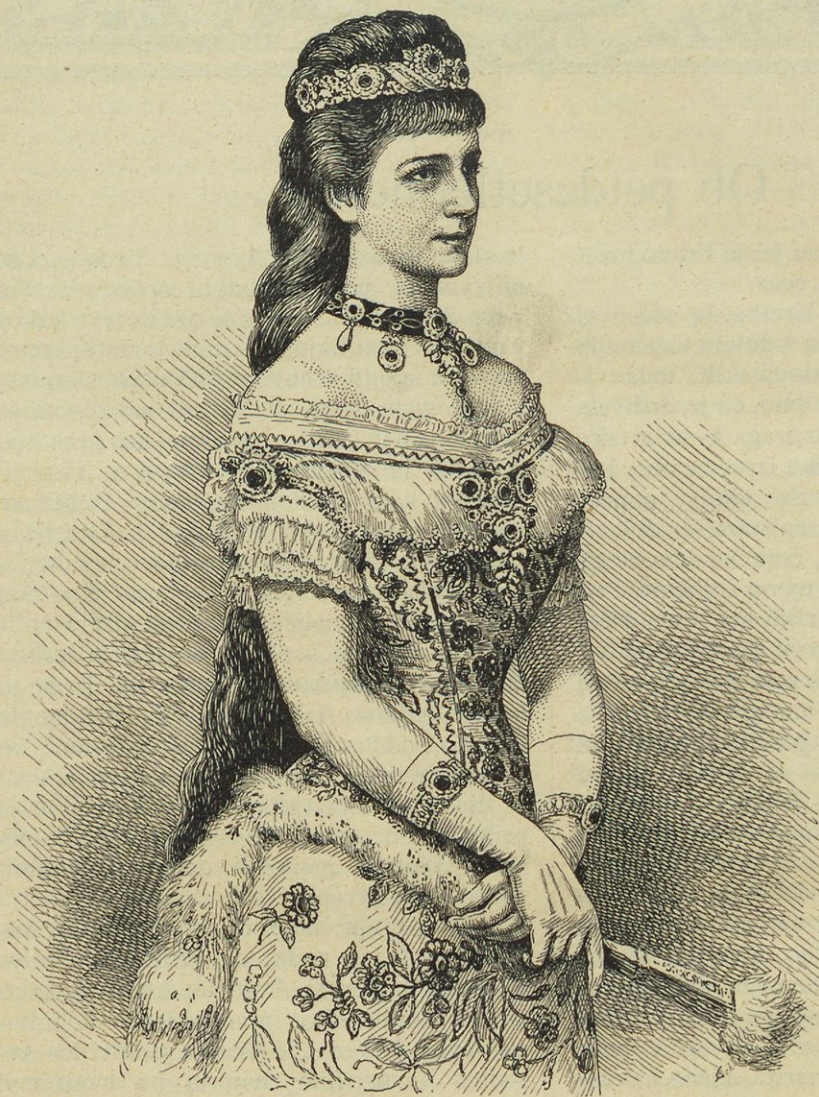
Živo prepričanje, da je to smoter Avstriji, in trdna nada, da previdnost božja ne bode zapustila Avstrije, katero je tako modro vodila skozi mnogoktero »dobravo smrtnega mraka«, je zvezda voditeljica narodom avstrijskim, najprej pa modremu, častitemu vladarju, cesarju Francu Jožefu. Njega je potrdil Bog za pastirja narodom, baš ko je postavil Avstrijo na razpotje; njemu je oprtal silno nalogo, da preosnuje državo. Nam, katerim omejuje tesni delokrog pogled, ni dano, da bi premerili vse neumorno delovanje, neznani trud, srčne bolesi, ki jih prenaša vladar v zvestem izpolnjevanju svojih dolžnostij. Boli ga srce, če vidi prepire med narodi, otroki svojimi; toda tolaži ga baš to, da so tudi narodi včasih — otroci, on pa si je svest svoje

naloge, da jim je oče in vzgojitelj. In če so bili zopet razposajeni in se nakričali, češ, zdaj smo pokazali »narodovo voljo«, potihne mahoma vrišč in šum, kajti prikazal se je oče, in neskladno kričanje in vikanje se stopi v jedno samo prekrasno pesen: »Bog ohrani, Bog obvari nam cesarja, Avstrijo!« Različni so glasovi materinih

že oporoke, v katerih je siromašna gosačinja volila cesarju volilce petih goldinarjev; zarés bore majhen dar, in vendar je položila sirota neizmerno bogato darilo iz gole ljubezni na oltar domovine. In mogočni cesar ni odklonil darilca uboge gosačinke; on čuti pretanko, da bi užalil s tem verni narod v zlato dušo njegovo; zanj je darilce le

posojilo, ktero vrača stotero in tisočero, ne za lahkožive potravnike visokega rodú, nego za blagor ljudstva. Omenili smo že, da je radodarnost med prvimi krepostmi njegovimi; ta radodarnost ga je celó napotila, da je rekel že pred mnogimi leti, da hočejo plačevati davke tudi on in njegovi sorodniki, ker dotlej je bila cesarska hiša prosta davka. Tako ravna vladar, ki čuti, da je tudi sam državljan, in hoče dokazati, da si je svest dolžnosti — prvega državljana! Vedno je še cesar isti vzor neutrudnega izpolnjevanja dolžnostij in neumornega delovanja. Kar je rekel o njem nekoč prviogerskinadškof: »Vaš prestol je oltar neutrudnega dela,« to velja še dandanes o njem; zato pa ceni in čisla tudi delo drugih. Nekoč je odvrnil gospodu, ki se je prišel zahvaljevat za odlikovanje: »Ne, ne, jaz sem vam

hvaležen za vaše delovanje.« Zato je pa tiste misli, kakor ded mu cesar Franc I., ki se je smatral za prvega uradnika v državi. Tudi naš cesar je rekel uradnikom: »Mi spadamo prav za prav vsi skupaj.« Od njih pa zahteva tudi to, kar je vodilo i njemu samemu; zato je rekel, izročujoč novo krasno palačo najvišjemu sodišču v Budapešti, sodnikom: »Ne dvomim, da ne bode

Cesarica Elizabeta (leta 1898.).

besed, toda naj sleherni narod tudi po svoje tolmači pravice »ljudske samovolje«, v »cesarski pesni slavijo vendar le vsi »samosvoji« narodi jedinega vrhovnega vladarja.

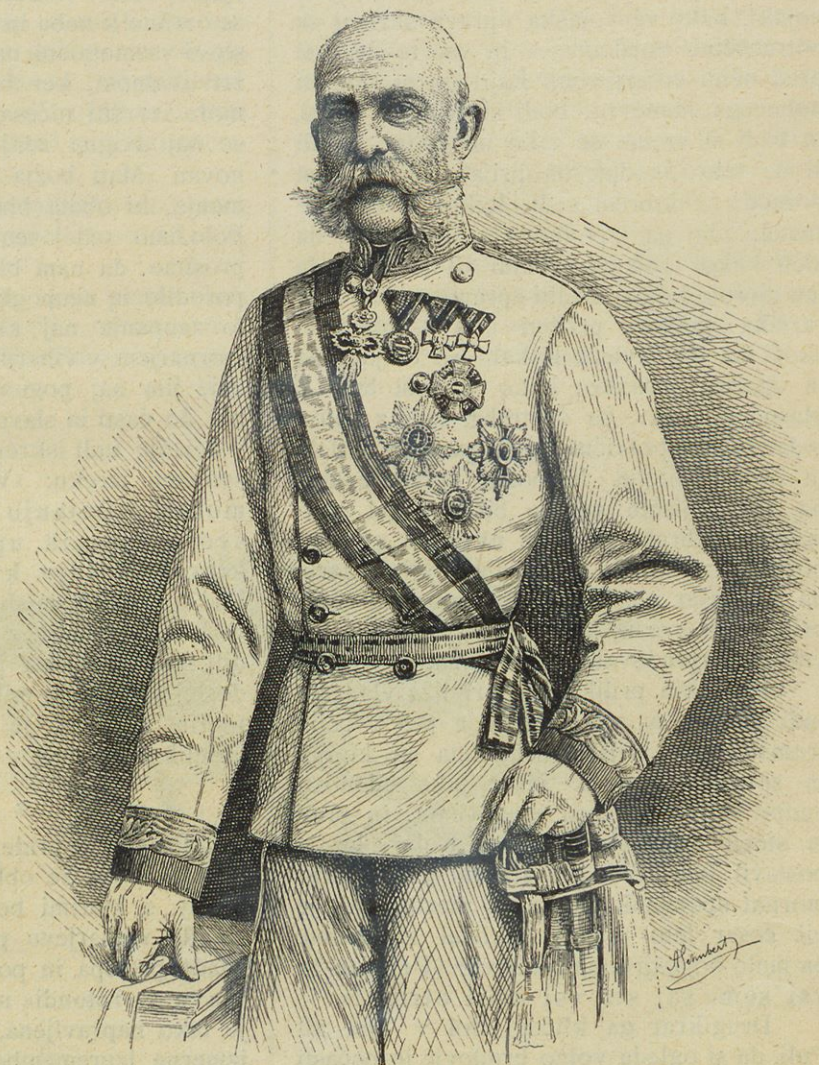
In ta čut navdaja vse stanove; ta čut žene sina knežjega, da gre služiti cesarju; cesarska suknja, ki jo nosi, mu je največji ponos; ta čut je ukoreninjen tudi v ratarju slovenskem; ta čut udanosti je narekoval

niti vi, niti vaši nasledniki pozabili, kako vzvišen je vaš poklic, in da vas bode, izrekujoče v mojem imenu sodbe, tudi v novem poslopju vodila pri izvrševanju vaše sodniške dolžnosti samo postava in pravičnost.« Takemu delovanju pa je treba položiti podlago že v mladih letih; zato je pozval cesar Franc Jožef I. 1895., ko je posetil zagrebško vseučilišče, mladino na delo s temi besedami: »Vam, dijaki vseučiliški, svetujem po očetovsko, da se posvetite vednostim z vso mladeniško iskrenostjo, da boste mogli kdaj stopiti v javno življenje z bogatim znanjem in modrim duhom. Domovina bode potrebovala vaše pomoči, in vi ji boste izpolnili nado, če ste ji zvesti in udani sinovi.« In ko je otvoril novo visoko šolo za kmetijstvo na Dunaju, rekel je tudi: »Pomnijo naj vsi, ki bodo tukaj učili in se učili, koliko bodo mogli koristiti domovini, če bodo marljivi in vestni.« Tako sme govoriti le mož, ki je drugim v vzgled, in ki bi smel tudi sam o sebi reči, kar je rekel lansko leto, ko je odkril spomenik velike cesarice Marije Terezije v Požunu: »Danes pokažemo v dejanju, da se hvaležno spominjamo velike kraljice, ki je živela za narod, za katero bi bil

šel sleherni sin domovine v smrt, in katero časté po vsem svetu kot vzor dobre vladarice.« Le tak vladar more reči v duhu Marije Terezije: »Čutim se popolno srečnega le, če so zadovoljni in srečni moji narodi.« Toda nikar ne misli, da zahteva cesar od drugih, kar presega človeške moči; marveč njegovo vodilo je to, kar je zapisal nekoč v spominsko knjigo

neki gospej: »S trdno voljo zahtevaj od sebe in drugih izpolnjevanje dolžnosti, sodi pa prizanesljivo o napakah bližnjega!«

Kako točno, vestno in marljivo izpolnjuje cesar Franc Jožef male in velike dolžnosti svoje, o tem smo že nekaj opomnili. Petdeset let vladanja mu je osivilo

Cesar Franc Jožef I. (leta 1898.).

glavo, ni pa mu ne najmanj oslabilo iskrene vestnosti, s katero se je bil kot mladenič lotil vladarskih poslov. To vestnost in neutrudnost si je cesarost ohranil celó tam, kjer je treba telesnega truda in za visoka leta njegova težavnega napora. Poglej lepo sliko na strani 169.; tam vidiš cesarja, navzočega pri velikih manevrih ali vojaških vajah. Pri takih manevrih se zbereta dve vojni; vsaka

šteje mnogo tisoč mož, in vojskujeta se druga proti drugi prav tako, kakor da je zarés boj s sovražnikom, samo da ne živigajo svinčenke po zraku, niti ne sekajo »bridke sabljice«. Več dnij zapored se vrše te vaje, letos po planotah galiških, ali ogerskih, ali moravskih, drugo leto po hribovitih krajih kraških, ali štajerskih, ali kje drugje. Tu se pokaže, kaj zna ta ali oni vojskovodja in general, kako so izurjeni vojaki, kako vé vojaška uprava skrbeti za potrebsčine vojskam — in vse to se vrši pred očmi cesarjevimi; kajti on ne zamudi nobenega manevra, bodi si še tako daleč, in bodi si vreme še tako neugodno. Bodi si še tako zgodaj, on prijah na iskrem vrancu, na katerem sedi, kakor bi bil prirastel; zdaj ga izpodbode z ostrogami, da zleti kakor ptič po ravnini ali na hrib, da mu morejo komaj slediti spremljevalci; zdaj razjaha vranca, prožen kakor mladenič skoči na tla, izvleče kukalo ali daljnogled in opazuje natanko, kako se vrši boj. Z glasno pohvalo, pa če treba, tudi z ostro, toda vsegdar pravično grajo spremlja krdela in njih voditelje. Najboljši spremljevalec na teh bojiščih mu je bil pokojni nadvojvoda Albreht, ki je bil navadno vrhovni poveljnik; posetijo ga pa tudi tuji vladarji, na pr. cesar nemški. Tako ima naš cesar priliko, da zve iz ust tujih veščakov, kako vrlo je napredovala naša vojna.

Pri takih prilikah se približa vladarju tudi narod; tu ga pozdravlja peš v celih trumah, tam prijah cela četa na konjih in spremlja cesarja. Izraz take udanosti vedno dobro dé sreč njegovemu, in prav je storil moravski grajščak Kolař, ko je postavil leta 1888. pri svojem gradu marmornat spomenik na tistem mestu, kjer je bil cesar leto poprej zaklical zbranemu, pa malo bojazljivemu ljudstvu: »Pridite le vsi sem, saj ste vsi moji otroci!«

Drugikrat ga kličejo dol v Trst ali Pulj, da si ogleda vojno brodovje in počasti s svojo navzočnostjo lepo slavnost pri krstu nove ladije. Pred njegovimi očmi se vrše potem zanimive vaje vojnega brodovja, in vselej se je prepričal cesar, da živi v našem brodovju še duh brata nadvojvode Maksa in admirala Tegetthoffa, in da se sme Avstrija zanašati na junaštvo in spretnost svoje sicer male, toda čvrste mornarice. Leta 1887. so krstili na pr. veliko ladijo »Cesarjevič Rudolf«; cesar jo je blagoslovil z besedami: »Spusti se v valove, da boš vredna družica drugim ladijam; Bog pa daj, če nam v svoji

modrosti pošlje boj, da diči tvojo zastavo v ljutem boju vedno zmaga in slava!«

Leta 1891. je položil v Pulju temelj novi mornarski župni cerkvi »Marije morske«. Admiral Sterneck je rekel, da bi naj le kmalu v zahvalo za dobrote cesarjeve na tem kraju mogla kipeti iz zvestih src h gospodu vojnih trum tisočera molitev: »Bog ohrani, Bog obvari našega cesarja in ves njegov rod!« In cesar je odgovoril: »Tukaj se ozrimo k nebu in prosimo, da nam blagoslovi vsemogočni naše napore in našo požrtvovalnost, ker brez njegove pomoči ne more izvršiti ničesar roka človeška; tukaj se naj dvigne zdaj nov hram božji, imenovan »Mati božja pomorska«, novo znamenje, ki obeta blagoslov moji mornarici. Položimo sedaj temeljni kamen, Boga pa prosimo, da nam blagoslovi delo, ki se je porodilo iz neupogljivega zaupanja v Boga; to zaupanje naj krepí srca mojim vrlim mornarjem v viharjih in nevarnostih, ublažuje jim naj pogum v boju in dovede jih naj do časti in slave!« Tako svedoči cesar v dejanju tudi iskreni svoj verski čút, zvest svojemu izreku: »V čast si štejem, da morem v dejanju pokazati, da stavim svojo vero in upanje na onega, od katerega imajo kralji svojo oblast.« Da res tako misli, to dokazujejo nove cerkve, katerih so z njegovo podporo zgradili 573, izdal pa je za cerkvene potrebe doslej nad sedem milijonov goldinarjev. Nekterim cerkvam je položil sam temelj ob veselih dogodkih v svoji rodbini.

* * *

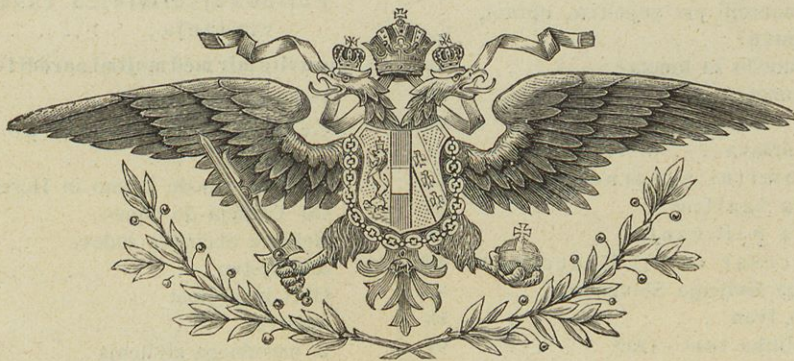
Predno ti pride, dragi rojak, ta knjiga v roke, bode že obhajal cesar nekaj slavnostij, s katerimi bode Avstrija letos proslavila vladarjevo petdesetletnico. Med te spada prelepa in poučna jubilejska razstava v »rotundi« na Dunaju. Ta razstava je tako napravljena, da se ti pokažejo neizmerne izpremembe, ktere so se izvršile tekom zadnjih petdesetih let; tukaj slediš torej napredkom na vseh toriščih človeškega delovanja: kmetijstva in rokodelstva, obrti in trgovine, prometa in šolstva, zdravstvenih zadev, preskrbovanja revežev itd. Tukaj vidiš, kako priproste so bile razmere, v katerih so živeli naši očetje pred pol stoletjem; s kako priprostim orodjem so izdelovali obrtniki svoje izdelke, in s kako velikanskimi stroji si prideluje kruh današnji svet. Tukaj lahko vidiš zanimive reči; zveš lahko, da šteje sedanja Avstrija

(brez Ogerske) 25 milijonov duš, dočim jih je imela leta 1848. samo 17 in pol milijona; zveš, da je hodilo tačas v 13.000 šol samo 1,400.000 otrok, da jih pa hodi sedaj v 19.000 šol 3,200.000; takrat so čitali samo 250 listov; sedaj jih imamo 2300; železnice so se od 1300 kilometrov potegnile na 17.000; vsi parni stroji v delavnicah obrtnikov so imeli takrat samo 10.000 konjskih sil, danes pa jih imajo nad 600.000; pred pol stoletjem je izvozila Avstrija na tuje samo za 100 milijonov goldinarjev blaga, zdaj pa ga izvozi na leto za 800 milijonov — skratka: tukaj prehodiš z očmi in duhom zgodovino Avstrije in strmiš nad izpremembami v teku pol stoletja.

Dne 7. velikega travna je otvoril cesar razstavo med burnimi klici in vzkliki nebrojnega občinstva.

Pridružimo se onim, ki so pozdravljali cesarja ob otvoritvi jubilejske razstave, tudi mi! Zajedno pa se pridružimo, to knjigo

završujoč, tudi deželnemu zboru kranjskemu, ki je v letošnji udanostni adresi izražal veselje nad petdesetletnico cesarjevega vladanja; samo da ponavljamo v imenu vesoljnega slovenstva starodavno prisego neomahljive zvestobe, »koje v šestih stoletjih ta narod nasproti svoji svetli dinastiji nikdar prelomil ni, pač pa je o njej vedno dajal svedoštvo po brezbrojnih bojiščih, kjer so njegovi sinovi prelivali kri za vladarja in dom«; ter prosimo cesarost, da naj sprejme najiskrenejšo zahvalo za neizmerne milosti in blagonaklonjenosti, s kojimi je v teku slavnega svojega vladanja obsipaval naš narod ter tako vedno ožje spajal vez neminljive ljubezni med vzvišenim vladarjem in zvestimi podaniki — ter vzkliknimo: »Vsemogočni Bog podaljšaj dragocene dneve Vašega Veličanstva do najskrajnejše meje človeškega življenja v srečo in blagor tako celokupni državi, kakor narodu našemu!«

Kazalo.

	Stran		Stran
Habsburški rod	3	Belcredi	113
Mladostna doba našega cesarja. 1830—1859.		Zunanja politika od leta 1860. do 1866.	115
Stariši presvetlega cesarja	7	Vojski leta 1866.	117
Franc Jožef kot otrok in učenec	9	Sprava z Ogri	124
Mir pred viharjem.	15	Decemberska ustava	128
Leto 1848.	19	Boj zoper ustavo 1868—1873.	131
Boj na Laškem in Ogerskem.	20	O srenjah, porotah in ravnopravnosti	136
Dne 2. grudna 1848.	24	Važne kmetijske zadeve.	139
Težko breme	29	Zlati časi narodnega gospodarstva.	145
Kako je bil Franc Jožef pri-		Šola	148
pravljen za svojo nalogo	32	Iz narodnega življenja	153
Zmaga na Laškem leta 1849.	38	Cesar Maks meksikanski	155
Boj na Ogerskem	40	Žalost in veselje	156
Prva ustava avstrijska	43	Cesarjeva potovanja.	158
Kaj so pre naredili pri vojaštvu, upravi,		Petindvajsetletnica cesarjevega	
sodništvu?	46	vladanja.	161
Kaj se je storilo za kmeta?	49	»Napravite mir med mojimi narodi!« 1874—1898.	
Obrt in promet	59	Politični boji	163
Šola	66	Cesarjevo potovanje po Dalma-	
Cerkev in država	71	ciji	164
Cesar v smrtni nevarnosti.	72	Avstrija zasede Bosno in Hercegovino	167
Cesarjeva ženitev	73	Od Taaffeja do danes	168
Cesarjeva potovanja.	76	Nektere občinske zadeve	172
Kako je cesar častil Radeckega	82	Kmetijstvo	173
Iz narodnega življenja Slovencev	83	Obrt in promet	179
Nadvojvoda Ivan	88	Šolstvo	181
Zunanja politika 1848—1859.	91	Iz narodnega življenja	183
1. Nemško vprašanje	91	Srebrna poroka cesarjeva	187
2. Dogodki na vzhodu	93	Cesarjevič Rudolf se oženi	189
3. Boj na Laškem leta 1859.	94	Cesar med slovenskim narodom	190
Vnanji in notranji preobrat. 1860—1873.		Cesarjevega vladanja štirideset-	
Avstrija dobi ustavo	99	letnica	197
Oktoberski diplom leta 1860.	103	Cesar nas zopet poseti.	198
Februarski patent	105	Žalost in veselje	200
Prvi časi ustavnega življenja.	106	Ob petdesetletnici	203

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000381695

COBISS

